

सुपार
समाप्त
१६-११-११

१६-११-११

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

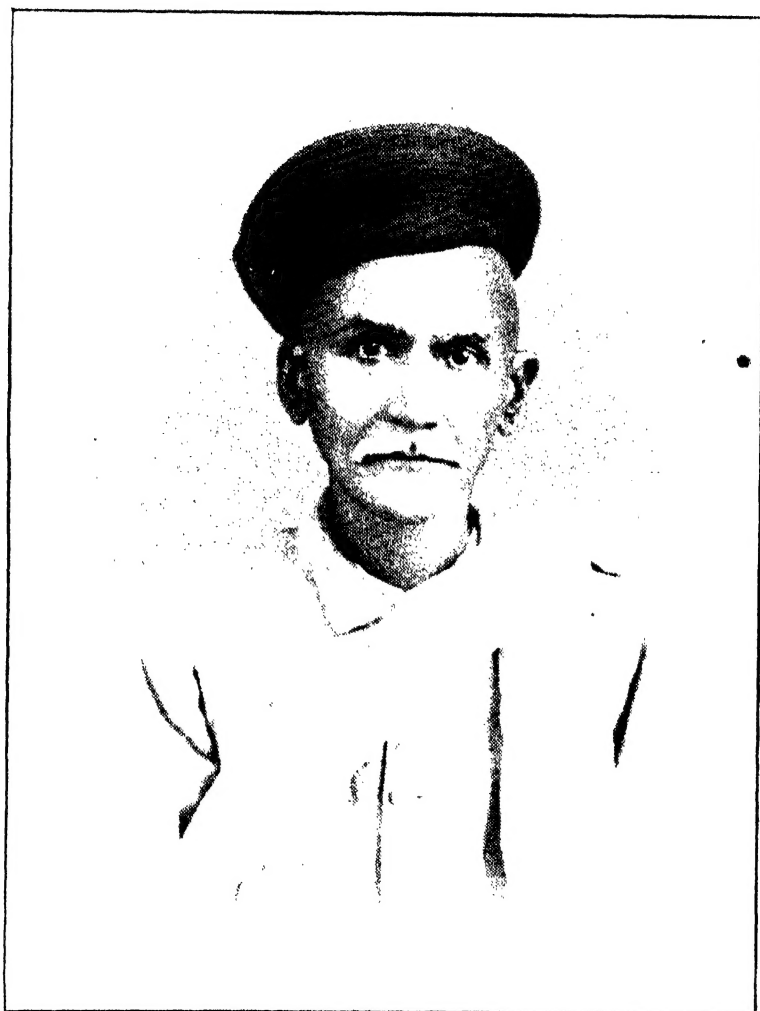
અનુક્રમાંક ૧૮૩૧ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ લઘુ ભાષા - ૪

વિષય ૬-૩

દાહરો.

આકૃતિ કવિની આ અહીં-છે હે સુસ અનિલ;
આ કૃતિ તેના કાવ્યની-રહેશે જનમાં નિલ. ૧

(કવિ) ગણપતરામ રાજરામ ભટ્ટ.

જન્મ સં. ૧૯૦૪ વૈશાખ વદિ ૬ બુધવાર. ઇ. સ. ૧૯૪૮ તા. ૨૩ મી મે.

॥ वीररसकाव्य. ॥

लघु भारत.

भाग ४ थो.

भीष्म, द्रोण, कर्ण, शल्य, सौप्तिक
तथा स्त्रीपर्व.

रचनार

गणपतराम राजाराम भट्ट.

होडुरो.

कायरतानी कसरने उरथी करवा हूर,
वांयो वीर सुग्रंथ आ, थावा शूर नरूर.

४

सर्व हुक कर्त्ताये स्वाधीन राज्या छे.

संवत् १९६३. सन १९०७.

मूल्य ३. २-८-०.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૮૩૧

૨૦૦

આ પુસ્તક સંબંધી સર્વ હક સન ૧૮૬૭ ના આક્ટ ૨૫ મા પ્રમાણે
નોંધાવી ગ્રંથકારે સ્વાધીન રાખ્યા છે.

અમદાવાદ:

નિર્મળ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં લલુભાઈ ઈશ્વરદાસ ત્રિવેદીએ છાપ્યું

ગ્રંથાર્પણ.

હરિગીત છંદ.

મા ! વીશિ પહેલીમાં પળી ત્રણ વર્ષનો મૂકી મને,
તુજ ચિત્તમાં ચિંતા ધરી, મહાકેર તું જાંચે મને;
શ્રી તું હતી મુજ તાતઘરની પવિત્ર અનસૂયા સમી,
મન સર્વનાં સંતોષિ હે મા ! તું હતી સૌને ગમી. ૧
હા તું ભણી, ના કહિ નહીં, કરવા તણા કેા કામમાં,
કેાનું ન મન ખાટું કરી જરિ, તું ગઈ હરિધામમાં;
રહિ સ્થિર હું ગુણ તારા રૂડા સંબંધિયોથી સાંભળી,
પિગળી જતો અતિ પ્રેમમાં, તું લાગતી મુજને ગળી. ૨
તારી છબી ઝાંખાં મને મનમાંહિ કંઈક હતી ખરી,
શ્રીરૂપ તે સદ્ગુણ ભરી ઝટ આવતી નજરે તરી;
રાજી હું તેથી બહુ થતો, પણ રે ! મુકી મુજને વહી,
જાતાં તું તાતે ખોટ તારી પૂરિ માતરોતે અહીં. ૩
રાખ્યો મને સંભાળિ પાળી રાજકુંવરતણી રોતે,
મસ આપી સુખ ઉછેરિયો સહિ દુઃખ આપ ઘણી રોતે;
ઊપરનિ કવિતામાંહિ આઘાક્ષર વિષેનાં તેમને—
અર્પણ કરું છું પ્રેમથી આ ગ્રંથ ઉમગી એમને. ૪
હે પૂજ્ય માતપિતા તમે તમ પૌત્ર મોરલીધર* થકી,—
સુણિ ગ્રંથ તૃપ્તિ પામજો, સ્વીકારિ આ સેવા નકી;
જેસાડિ પાસે સુતવધૂ ત્યમ પૌત્રસ્ત્રીને પ્રોતથી,—
ગણપતતણો આ ગ્રંથ શ્રવણે લાવજો શુભ રીતથી. ૫

* આ સંબંધમાં લઘુભારત ભાગ ૧ લામાં ૫૪ ૫૧ માં જોવું.

વાચકપ્રતિ ઉક્તિ.

ઉપજાતિવૃત્ત.

આ ભારતે વીર થયા જ એવા, થયા ન થાશે કદિ ઠ્યાંહિ તેવા;
ખખ્યા અરે તે રણમાંહિ કેવા, ધીરત્વના ધામ સુદેવ જેવા. ૧
એ જાણુવા ભારતયુદ્ધ વાંચો, ને સાર તેનો ઉરમાંહિ સાંચો;
ઉદે પછી અસ્ત અરે દિસે છે, ઉદે થઈ એ જ ફરી લસે છે. ૨

૨ લસે છે—શામે છે, પ્રકાશે છે.

પ્રસ્તાવના.

—

લઘુભારતના આ ચોથા ભાગમાં ભારતવર્ષને એક મોટા આઘાત થયાની વાત છે. ઉત્તરના શિખરે ચઢેલો આર્યાવર્ત એ આઘાત પછી નિશ્ચેષ્ટ થઈ નિપાત પામી અવનતિના આવર્તમાં ગોથા ખાતો થયો, જે પાછો પોતાની પૂર્વસ્થિતિને પ્રાપ્ત થઈ સ્વયંપ્રકાશ ક્યારે થશે, તે વિષે મોટા વિચક્ષણ પુરુષોની પણ કલ્પના પહોંચી શકતી નથી.

આ કરી આઘાતનું કારણ કુરુક્ષેત્ર વિષે થયેલું મહાભારતનું મહાન યુદ્ધ છે. એ યુદ્ધ પછી ધીરવીર ભૂપતિઓથી રક્ષાયેલો રમાભારતીથી રાજતો, વીર્યવાન શૂર પુરુષોને તેજે કરી અરિઓની આંખો આજ નાંખતો એવો આ ભારતખંડ બાયલો, બીકણ અને નિર્માલ્ય થયો; જેનું કારણ તે પછીના રાજાઓની થયેલી સ્વાર્થમય અધમવૃત્તિ છે. આ સ્વાર્થવૃત્તિ અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું મિથ્યાસ્વાભિમાન, ઇર્ષ્યા, અસૂયા અને તેમાંથી જ નિષ્પન્ન થતું પરાવલંબિત્વ એ સઘળાંએ આપણા દેશને એક યુગ પર્યંત પાછો પાડ્યો છે, એમ કહીએ તો તે ખોટું નથી.

આ ચોથા ભાગમાં શ્રીવ્યાસનારાયણે મહાભારતના યુદ્ધનું જે મહાન વર્ણન કર્યું છે તેનું દોહન એકપણ પ્રસંગ પડ્યો રહેવા ન દેતાં યથાસ્થિત કરવા યત્ન કર્યો છે. મહાભારત જે “વીરરસકાવ્ય” ગણાય છે, તેમાં કોઈકોઈ સ્થળે એ રસ કુંડ, તલાવડી કે તલાવ આદિમાં રહેલા નીર જેવો નિરખાય છે; પણ કુરુક્ષેત્રના યુદ્ધમાં તે મહાસાગરમાંના ઊછળતા ઉદકરૂપ ભાસે છે. વીરરસની ખરી જમાવટ શ્રીબાદરાયણે અત્ર જ કીધેલી જણાય છે. મેં પણ તેમનું અનુસરણ આ ભાગમાં કરી વાગ્દેવીને પ્રતાપે મારી શક્તિ પ્રમાણે ગુજરાતી ભાષાની કવિતામાં મહાભારતનું યુદ્ધ લઘુભારતમાં, મોટું તે મોટું અને છોટું તે છોટું એ ન્યાયે કર્યું છે; જે મારે વિષે મમતા તથા લોભ રાખનારા નરોને પ્રતાપનાટક જેમ વીરરસનાટક ભાસ્યું હતું તેમ આ વીરરસકાવ્ય થયું એમ સમજશે અને પોતાની પ્રેરણા સફળ થઈ એમ લાગશે, તો મારા યત્નમાં હું પાર પડ્યો છું એમ માનીશ*. જગદ્ભક્ષકાળે મારે વિષે મમતા અને માન ધરાવનારા

*લઘુ ભારત ભા. ૧ લાની પ્રસ્તાવનાના બીજા પરિચ્છેદમાં જોવું.

ઉત્તેજક તથા પ્રેરક પુરુષોમાંના ધણાને પરલોકવાસી કર્યા છે; જે માફ આ કર્યું જોવા રહ્યા નથી, એથી હું ખરે બહુ ખિન્ન છું. તેમના આત્માને અમરાવતીમાં તે વિરાજ્યા હોય ત્યાં વા વ્યાપકરૂપે સર્વત્ર વિદેહરૂપમાં જ્યાં હોય ત્યાં મારી આ કૃતિથી તૃપ્તિ હોજો.

માફ વય પદ વર્ષનું થયું છે; આલ્યાવસ્થાથી જ હું કવિતાના છંદ-વાળો હતો: એટલે સારા ગણાયલા પ્રાચીન તથા અર્વાચીન ગુજરાતી કવિ-ઓની ધણીખરી કવિતાઓનું આસ્વાદન મેં કર્યું છે, અને તે આસ્વાદનના પ્રસાદથી મારા ગળ પ્રમાણે હું ગુજરાતીસાહિત્યની કંઈક સેવા કરી શક્યો, તથા કવિગુરુ કયાં વિના આત્મકૃતિથી સ્વર્ગસ્થ કવીશ્વર દલપતરામથી સુજન સમાજમાં કવિતાની પરીક્ષામાં જે પદ આપવા યોગ્ય વદાયો+ અને નિર્મત્સર ઉદાર કવિઓ અને વિદ્વાનોથી આવતાં પત્રોમાં ‘કવિ,’ ‘કવિરાજ,’ ‘કવિવર્ય’ તથા ‘કવીશ્વર’ લખાયો, આ સવળું મને નહિ હજો એવું હું લેખતો હતો; એથી તેમના કહેલા લખેલાને કંઈક પણ અનુરૂપ થવા મેં આ લઘુભારત રચવાનો આદર કર્યો હતો, જેમાં મારે વિષે મમતા રાખનારાઓ ખોટા ન પડે તેવી કૃપા વાગ્દેવીએ મારા ઉપર કરી છે, અને તે દેવીએ આ ચોથા ભાગમાં પૂર્વાપર મારા જોવા સાંભળવામાં નહિ આવેલું એવું વીરરસકાવ્ય ગુર્જરગિરામાં મારે હાથે લખાવ્યું છે, એ સૌ પ્રસાદ તેનો જ છે એમ હું માનું છું. ખરું જોતાં મારો કવિતા વિષેનો છંદ જ, તે ઉપરનો નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ જ તે દેવીની પ્રસન્નતાનું કારણ જણાયો છે.

આ ચોથા ભાગમાં છંદ પર્વનો સમાવેશ કર્યો છે: જેમાં ભીષ્મ, દ્રોણ, કર્ણ તથા શલ્ય એ ચાર પર્વમાં મહાસાગરનાં હીનોળે ચઢેલાં ઉછળતાં મોજનરૂપ વીરરસ રાજો છે; જેમાં અભિમન્યુના પડવાથી ક્ષોભરૂપ કરુણાની કાળી વાદળી મોટો ક્ષોભ ઉપજાવે એવી જોવામાં આવે છે. સૌમિક પર્વમાં કરતા ભરેલો ભયાનક રસ ભાસે છે, અને સ્ત્રીપર્વમાં પત્થરને ખીગળાવે એવો કરુણરસ રેલાય છે; જે અંતરમાં હાથ ઉપજાવી વજ્ર જેવા હૃદયને આદ્ર કરી આંખોમાંથી પાણી વહેવરાવે એવો દીસે છે.

ભીષ્મપર્વથી કુરુક્ષેત્રના મહાયુદ્ધનું મંડાણ થાય છે; જેમાં પ્રથમ, યુદ્ધમાં કેમ વર્તવું તેનો નિયમ સૂચવાય છે. એ નિયમ રણવીર દૃઢપ્રતિજ્ઞાવંત સર્વ ઉપર અંકુશ રાખી શકે એવા ગંગાસુત મહાત્મા ગાંગેય

રહ્યા ત્યાં સૂધી જળવાય છે, પણ તેમના પછી તેપર પાણી ફરી વળે છે. યુદ્ધ તથા ઘૂત એ હારજીતની બાજી જેવાં છે: જેમાં નીતિ અને સત્ય નેવે મુકાય છે તથા અનીતિ અને અનૃત સેવાય છે. આમ છે, છતાં દેવવ્રત એવા ભીષ્મ પોતાના સત્યવ્રતમાં રહી દિવાકર જેવા સમરભૂમિમાં દીપે છે; જે ક્ષાત્રધર્મમાં પોતાની દેવેશ્વર કરતાં અધિક દીપ્તિ દર્શાવી ધર્મયુદ્ધે કરી પાંડવસૈન્યમાં મોટો ધૂળરો ચલાવે છે અને યુદ્ધના નિયમમાં અણુમાત્ર પણ ચૂક કરતા નથી, તેમ બીજાઓ પણ તેમના ધાકથી જરાપણ અવળું આચરણ કરી શકતા નથી.

શ્રીકૃષ્ણે આ યુદ્ધમાં પોતે શસ્ત્ર ન ધરતાં એટલે કોઈ સાથે લડવા સામા ન થતાં માત્ર અર્જુનના સારથિપણાનો સ્વીકાર કર્યો હતો, તે તેમની પ્રતિજ્ઞા પોતે તોડાવી, પણ પોતે પોતાની પ્રતિજ્ઞામાં ઠેઠ સૂધી દૃઢ રહ્યા એ તેમની અચલ દૃઢતા તથા ન ડગે એવો નિશ્ચય નજરે પાડે છે. આ વિષે ભીષ્મપર્વમાંનું કડવું ૧૦ મું વાંચવા જેવું છે. દુર્યોધને મોટી હાર પામતાં તેમને માઠું લાગે, ચટકો ચઢે તેવું ધણું ધણું કહે છે તે ધારણ કીધેલી યુદ્ધની ધુરાના* ધુરતું^x ગાળિયું કાઢી નાંખી રણરથ ઊતારી ન નાંખતાં તે મહાત્મા મહાવીર ખરું આત્મતેજ દર્શાવી પ્રાણાહુતિ આપવા જેવાં સાહસ કરી પાંડવના દળમાં મોટો દવે સળગાવે છે, અને સોમક તથા પાંચાલોમાં મોટો પ્રલય વિસ્તારે છે, છતાં પાંચ પાંડવોમાંના એકને પણ ખંડિત ન કરતાં દુર્યોધન આગળ સેનાપતિ થતાં કીધેલી પ્રતિજ્ઞાનુસાર તેમને અત્યંત તાપ આપતા ભાસે છે, અને શિખંડી સામે હાથ ઊંચો ન કરવા લીધેલું વ્રત પાળવામાં પોતાના પ્રાણની આહુતિ આપી અર્જુનના બાણોથી પડે છતે ઉતરાયનના સૂર્ય થતા સૂધી મૃત્યુને રોકી પ્રાણ ધારણ કરી રાખે છે.

યુદ્ધના મંડાણ સમયે યુદ્ધની આજ્ઞા અને આશીર્વાદ લેવા આવેલા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને વરદાન આપતાં પોતાને તેમની સાથે યુદ્ધ કરવું પ્રાપ્ત થયું માટે તે મહાત્મા કહે છે કે—**अर्थस्य पुरुषो दासो दासस्त्यर्थो न कस्यचित्** આ વિષે ભીષ્મપર્વ કડવું ૫ મું—ક. ૧૯ મી જોવી. આ કડવું વાંચવા જેવું છે. ભીષ્મે પાંડવોનો પૂર્ણ પરાજય કર્યો છતે કુળવધ

કીધો નથી, અને તેમ કરવામાં જ તેમણે પોતાનું પિતામહપણું સાર્થક કીધું છે. તેમની શુદ્ધતીતિને લીધે જ તેમનું યુદ્ધ દશ દિવસ પર્યંત લંગ્યાયું છે.

યુદ્ધના આરંભમાં રણક્ષેત્રમાં રણવીર અનન્ય પરાક્રમવાળો અર્જુન કૃતનિશ્ચય થઈ યુદ્ધ કરવા આવે છે; જ્યાં તે સંઘર્ષાઓ તથા ગુરુજનોને જોઈ તેમના વધને મહાપાપ માની ઉપહૃતચિત્ત થઈ કંપે છે, દયાથી દ્રવે છે અને પોતાનાં ધનુષ્યાણુનો ત્યાગ કરે છે. એ સમયે મહાયતુર કૃષ્ણ પરમાત્મા તેને યુદ્ધ કરવા પ્રમેદે છે. આ સમયે વાસુદેવ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનનો જે સંવાદ થયો, તે “શ્રીભગવદ્ગીતા” નામે અદ્વાપિ સૂધી આ ભારતવર્ષમાં પૂજનીય પુસ્તકરૂપે મનાય છે; જે ઉપર પ્રવીણ પંડિતોએ મોટાં ભાષ્ય અને વિદેશી વિદ્વાનોએ તેનાં ભાષાંતર કરી તેની સ્તુતિ કરી છે ને કરે છે. મેં પણ એ ગીતાની જાયા મારી મતિની ગતિ પ્રમાણે લઘુભારતમાં તે હજે એવી ગુજરાતી કવિતામાં આણવા અત્ર યત્ન કર્યો છે, જેની પરીક્ષા કરી તેના પાઠકો સંતોષ પામશે એવી આશા છે.

મારી કરેલી ગુર્જરવાણીની ગીતા મારા લઘુભારતના ઉદાર ઉત્તેજક રા. રા. ચીનુભાઈ માધવલાલ, કે જે આર્યધર્મમાં શ્રદ્ધાવાન, શાસ્ત્ર-વિદ્ સં કૃતભાષાના સારા જ્ઞાતા તથા ગીતાના શ્લોક રહસ્ય સાથે જેમનાં સ્મરણમાં છે, તેમને ગહુ જ ગમી હતી. એથી તેમણે અત્રની સંસ્કૃત-શાળાના અધ્યાપક વેદશાસ્ત્રસંપન્ન શાસ્ત્રી શ્રીયુત્તમ રામકૃષ્ણ હર્ષજી તથા ભાગવત અને ભગવદ્ગીતાના અભ્યાસી વૈકુંઠવાસી પુરાણી શ્રીજગન્નાથ દાજીભાઈને નિમંત્રી મારી કરેલી ગુર્જરગીતા તેમને સંભળાવણી પોતાના આનંદમાં તેમને ભાગ આપી તેમનો ઉત્તમ અભિપ્રાય જાણી બહુ સંતોષ પામ્યા હતા. મહાભારતના પ્રમાણમાં સંસ્કૃતમાં જે ગીતા છે, તે પ્રમાણમાં તેમાંનું જાણવા જેવું કશું રહેવા ન દેતાં છતાં મારી ગુજરાતી ગીતા ન્હાની, તેના શિશુ જેવી છે; તો પણ લઘુભારતના પ્રમાણમાં તે મોટી છે. ગીતાનો વિષય ગહન અને કડિન છે છતાં એ ગીતા ગાયનમાં ગવાય, હરદાસની કથામાં હજે, અને સૌ સૌની સમજ પ્રમાણે તેનો ભાવ સમજાઈ સરળ રીતે બોધ મળે એવી સાંભળનારને આનંદ આપે તેવી અનુભવાઈ છે.

અનન્ય અને ધન્ય એવા ધીરવીર ભોજમ પછી દ્રોણાચાર્ય સેના-પતિ થાય છે; જે સેનાધિપતિ થતાં ઉમંગમાં આવી દુર્યોધનને વરદાન આપવામાં બંધાઈ નહીં બ્રાહ્મણમાં રહેલા ભોળા ગુણથી દુર્યોધન જેવા

કપટીએ ગૂંથેલી કપટ જળમાં ફસે છે અને સ્વાસ્થી જ અધર્મનું મંડળ થઈ યુદ્ધની સત્યનીતિ ધૂળમાં રોળાય છે. એમના સૈનાધિપત્યમાં અઢાર વર્ષની વયનો અઢાર અઢૌહિણીની શોભારૂપ ઉગતી મૂછનો, મહાવીરોનાં મન પ્રસન્ન કરે, અરિઓનાં ઉરમાં આવતા પ્રાણહર શર જેવો ત્રાસ આપે તેવો, ઈંદ્રને હર્ષ ઉપજાવે એવો પરાક્રમી અભિમન્યુ કસાયલા છ મહારથિયોથી માર્યો જાય છે, એ મોટામાં મોટો અન્યાય થાય છે. એ અવળા માર્ગના સૂચવનાર સેનાપતિ દ્રોણ જ છે, અને તેમનો પણ એ કૂરકર્મમાં ભાગ જણાય છે. વીરરસની પરિસીમારૂપ અભિમન્યુનું પરાક્રમ દ્રોણપર્વમાં એવું જોવાય છે કે, બીજે મોમાં રસ છૂટે એવો, હૃદય ઉછાળે તેવો વીરરસ રાજતો નથી. જો કે, મહાભારતના યુદ્ધમાં લીખ્મ, દ્રોણ, કર્ણ, શલ્ય, ભીષ્મ, બુરિશ્રવા તથા લીખ્મ, અર્જુન, સાત્યકિ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, ધટોત્કચ, અને વિરાટસુત એતાદિ વીરોનાં પરાક્રમ જો તે નથી, તો પણ બાળક એવા અભિમન્યુનું પરાક્રમ સૌ કોઈને પ્રેમ ઉપજાવે છે તેનું કારણ શું હશે ? સુકુમાર બાલમાં મોટાઓને મહાત કરે એવું રહેલું તેજ તે જ તેનું કારણ છે. રાવણે મોટો રોગ વર્તાવ્યો, એમાં આશ્ચર્ય નહિ ઉપજે; પણ રામે રાવણ રોળ્યો, એ જ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરશે અને પ્રેમ ઉપજાવશે.

જ્યાં અનીતિનો આરંભ થયો, કે ત્યાં સત્યનિયમ કૌરવમાં કે પાંડવમાં રહ્યો નહિ, એથી અન્યોન્યના મહાવીરો અનૃતથી મરાવા લાગ્યા; જેમાં બુરિશ્રવા, જયદ્રથ તથા મુખી એવા દ્રોણ માર્યો જાય છે. દ્રોણગુરુનું અમોઘ ઓજસ દ્રોણપર્વને વિષે અવલોકતાં કાણુ આશ્ચર્ય નહિ પામે ? અતિવૃદ્ધ છતાં તેમનું પારાવાર પરાક્રમ વાંચતાં સાંભળતાં કાણુ વિરિમત નહિ થાય ? તેમનું યુદ્ધ પાંચ દિવસ ચલ્યું, જેમાં અભિમન્યુ છ મહારથિયોથી મરાયો; ભુજ કપાયલો બુરિશ્રવા અનશ્નનવન લેઈ મરણોન્મુખ થયેલો છતાં સાત્યકિએ તેનો શિરચ્છેદ કર્યો; જયદ્રથ કૃષ્ણે રચેલી માયાથી ભૂસો પડી માર્યો ગયો તથા જીવ જતાં જૂઠું નહિ બોલનારા ધર્મરાજના સંદિગ્ધ અનૃતભાષણથી અશ્વત્થામા પડ્યો સાંભળી શસ્ત્ર લાગી નિરુપાય થઈ યોગસમાધિ પામેલા દ્રોણગુરુનું મસ્તક ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કાપી નાંખ્યું.

દ્રોણ પછી કર્ણ સેનાધિપતિ થાય છે, જેનું સામર્થ્ય જો તે નહોતું. અર્જુનના પ્રેરક તથા માર્ગદર્શક સહાયી શ્રીકૃષ્ણ હોય નહિ, અને અર્જુન કર્ણને જીતેય નહિ. કર્ણની દૃઢતા, ધૈર્ય તથા તેનું વીરત્વ વાંચવા સાંભળવા

જેવું છે. પરશુરામનો શાપ સાપની પેઠે તેની આડે ન આવ્યો હોત, તો તે દિવ્યકવચકુંડળ રહિત થયેલો છતાં પાર્થથી પડત કે નહિ, તે એક મોટો પ્રશ્ન છે. ઇંદ્રપુત્ર અર્જુન કરતાં સૂર્યપુત્ર કર્ણ કોઈ રીતે છીતરે એવો નહોતો પણ તેનાથી ચઢતો હતો, એમ શ્રીકૃષ્ણે જ તેને તેના સામે જતાં કહ્યું હતું. પાંડવોમાં પોતાને બરનો માત્ર અર્જુનને જ તે લેખતો હતો, માટે તે સાથે જ તેની સ્પર્ધા હતી. કર્ણના બે દિવસના યુદ્ધનું વર્ણન વ્યાસજીએ બીષ્મના દશ દિવસના યુદ્ધ જેટલું લગભગ કીધું છે, એથી જ તેના વીરત્વનું માપ જોવાય છે.

કર્ણ પછી શલ્ય સેનાપતિ થાય છે, જે અર્ધ દિવસમાં જ ધર્મરાજને હાથે માર્યો જાય છે, તો પણ તે જોવો તેવો નહોતો. કર્ણ પડતાં સેનાપતિ કોને કરવો, એ વિષે દુર્યોધને ગુરુપુત્ર અશ્વત્થામાને પૂછતાં તે શલ્યને સેનાપતિ કરવા સલાહ આપે છે, અને તેની યોગ્યતા દેવતાઓના સેનાપતિ સેનાની (સ્વામીકાર્તિક) જેવી કહી સંભળાવે છે. વળી શલ્ય સામે લડવા ધર્મરાજને પ્રેરતાં શ્રીકૃષ્ણ તેમને કહે છે કે—હે રાજા! મદ્ર-શ્વરને તમો ઓછો માનશો મા. તે બીષ્મ દ્રોણ કર્ણ સરખો વા તેથી વધતો છે. બીમ, અર્જુન, સાત્યકિ, શિષ્યંડી તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન એથી અધિક નથી, પણ તે એ સર્વેનાં હીર હરી લે એવો છે. આથી શલ્યનું ઝાઝીવાર નહિ ચાલેલું યુદ્ધ પણ વાંચવા સાંભળવા જેવું છે; તેમ જ એ પછી શલ્ય ઉલૂક શકુનિ પડ્યા તથા દુર્યોધન બીમનું ગદાયુદ્ધ થયું તે પણ વાંચનાર સાંભળનારનું ચિત્ત આકર્ષે એવું વીરરસે વિરાજતું અને માનતું છે.

સૌમિકપર્વમાં અશ્વત્થામાની કૂરતાથી હૃદય કંપાવે એવું સુતેશા-ઓને હણવાનું ધોરકર્મ જોવામાં આવે છે, જેમાં રૌદ્ર અને ભયાનકરસ ત્રાસ ઉપજાવે એવા ભાસે છે; તથા સ્ત્રીપર્વમાં રાજસ્ત્રિયોનું રણક્ષેત્રમાં આવવું, જેમાં પતિ પુત્ર પિતા બ્રાતા આદિ સંબંધીઓનાં શવ ગીધ કાગડા શિયાળ આદિ માંસભક્ષક પ્રાણીઓથી ચૂંચાતાં જોવાં, અને ત્યાં તેમના તનમનની જે સ્થિતિ થવી તે વજ્ર જેવી છાતીને વિદીર્ણ કરી નાંખે એવા કરુણરસે શ્રોતાવક્તાને સહનહિત કરે તેવી જણાય છે; જેમાં અ-ભિમન્યુના શવ પાસે ઉત્તરાનું આવવું અને ત્યાં જે, તે દંપતીનું ચિત્ર આલેખાય છે ત્યાં કરુણરસની અવધિ થાય છે.

હિંદુભારતના આ એથા ભાગમાં આવેલાં પર્વોનું આ પ્રસ્તાવનામાં મેં માત્ર દિગ્દર્શન જ દાખ્યું છે. પ્રત્યેક પ્રસંગના બનાવોની માત્ર દિશા દર્શાવવામાં આવે, યુદ્ધ કરનારા મહાવીરોમાંના મુખ્યનાં જ ગુણકર્મનું માત્ર સારમાં જ સ્વરૂપ વિવેચન કરવામાં આવે, તે પછી ઘણું લંબાણ થાય; તે જોમાં ખરૂં સંપૂર્ણ જાણવાનું, રસોનું સાચું આસ્વાદન કરવાનું અને વીરોનાં શુદ્ધ સ્વરૂપ જોવાનું એ સઘળું પ્રત્યેક પર્વની કવિતાઓમાં છે, તે વાંચી તેનો અનુભવ કરવાનો હવાલો જિજ્ઞાસુ જનોને ન આપતાં, સ્વાદુ ફળ ચાખી જોવાનું ન કહેતાં તેના સ્વાદ અને ગુણનું કથન કરવા જેવું મારે અત્રે શાને કરવું ?

ભારતના મહાવીરોનો ભાસ થવા, પાંડવોને તરી પાર જવા ભારતની રણરૂપી નદી કેવી દુસ્તર હતી, જે માધવરૂપ માછી હતા તે જ પાંડવો તેના પારને પામી પોતાનો જય જોઈ શક્યા; એ વિષે ભારતયુદ્ધના સાર-રૂપ એક શ્લોકમાં કહ્યું છે કે,—

भीष्मद्रोणतटा जयद्रथजला गांधारनीलोत्पला
शल्यग्राहवती कृपेण वहनी कर्णेन वेलाकुला ।
अश्वत्थामविकर्णघोरमकरा दुर्योधनावर्तिनी
सोत्तीर्णा खलु पांडवै रणनदी कैवर्त्तकः केशवः ॥

બોઅર અને અંગ્રેજોની લડાઈનાં તથા રુશિયા અને જાપાનના યુદ્ધનાં વર્તમાન વાંચવા દોડ્યા દોડ્યા લાઇબ્રેરીઓમાં ગયેલા યુદ્ધનાં વર્ણન વાંચનારા રસિયા દેશીઓ, તમે આ તમારા પૂર્વપુરુષોનાં પરાક્રમ વાંચો; તે તમારા અંતરૂપ ઉપર જુદો જ પ્રકાશ પાડશે. તમને હાલનાં સુધરેલાં હથિયારો અને નવી કળાનાં યંત્રોથી થતી લડાઈથી ઉપજતું આશ્ચર્ય, આજથી પાંચ હજાર વર્ષ ઉપર કુરુક્ષેત્રમાં તમારા પૂર્વજોએ બાહુબળથી દાખેલા વીર્ય આગળ ઝાંખું જણાશે; જેથી તમે કોના વંશ જ છો તેનું જ્ઞાન થશે, અને આ ભારતભૂમિ વીરપુરુષોની તથા મહાજનોની જ જનની હતી એમ સ્પષ્ટ સમજાશે. એથી તમારામાં સ્વદેશાભિમાન અને આત્મ-ગૌરવનો પ્રકાશ થશે; જેથી તમારા મનની દુર્બળતા તથા દીર્ઘસૂતતા દૂર

મશે, અને તેથી તમે તમારા કોઈપણ પ્રજાવાત્સલ્યમાં પ્રીતિ રાખનારા સારા રાજ્યકર્તાનું ખરું બળ ગણાશે. એથી આ દેશનો પાછો ઉત્કર્ષ થશે, એમાં જરા પણ સંશય નથી.

લઘુભારત લખવામાં જ્યાં સુધી લખવાની મેં ઇચ્છા રાખી હતી, ત્યાં સુધી ઈશ્વર કૃપાથી અને વાગ્દેવીના સાહાય્યથી હું મારી શક્તિ પ્રમાણે કરી શક્યો છું. ભારતવર્ષનો આજથી પાંચ હજાર વર્ષ ઉપરનો પૂર્વધૃતિ-હાસ કવિતામાં લખવાની મારી ધારણા હતી, અને તે સાથે મહાભારતનું મોટું યુદ્ધ ગુર્જરગિરામાં લખી ગુજરાતીમાં વીરરસ મહાકાવ્ય કરવાની મારી ઇચ્છા હતી તે આ ચોથા ભાગમાં સંપૂર્ણ થઈ છે. હવે આથી આગળ લખવાનો મારો ઉત્સાહ વૃદ્ધાવસ્થાની નિર્બળતાને લીધે મારામાં સ્ફુરતો નથી, અને તેથી આગળ વધવાની ઇચ્છા થતી નથી. વૃદ્ધાવસ્થાના સમાગમે ઇ-દ્રિયો શિથિલ થયેલી, તનુમનમાં નિર્બળતા આવેલી તથા આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિના ઉધામા થયે છતે પાંક્યું પાર કરાયું એ જ પરમેશ્વરનો મોટો પાઠ માનું છું; અને તેથી લઘુભારતના આ ચોથા ભાગને મારો છેલ્લો ગ્રંથ મહું છું. જે કે, ભાષાસાહિત્યના ભાવિક, દેશશુભેચ્છુ, મારા ઉદાર ઉત્તેજક યજ્ઞમાનશ્રીની ઇચ્છા શાંતિપર્વ મારી પાસે જ રચાવવાની છે, અને તે વિષે તેમનો આગ્રહ બહુ છે, તો હું તે વિષે મનોમત્ન કરી જોઈશ. તેમનું હવે પછીનું આપવાનું કામ મારી શક્તિ બહારનું છે; કે જે સમયે હું શક્તિહીન થતો આવ્યોછું. કાનનું તો કાનું થઈ ચૂક્યું છે, તેમાં જો આખનું થયું તો મનોરથ અંતરિયાળ અટકી પડશે એવો ભય મનમાં રહે છે; તેમ શાંતિપર્વમાં “ રાજધર્મ ” અને “ આપદધર્મ ”નો માર્ગ મહાકથાવટે પણ હું પાર કરી શક્યો, તો પછી “ મોક્ષધર્મ ”ના ગહનમાર્ગમાં અશક્ત એવો હું સ્થૂળબુદ્ધિનો રથ શી રીતે ખેડીશ તેની ચિંતા મને અત્યારથી જ થાય છે. હરિની ઇચ્છા હશે તેમ થશે; માટે મારાથી જેટલું થયું હોય તેટલાથી મારા યજ્ઞમાન તૃપ્તિ પામજો; અને તેમની મનકામના પૂર્ણ કરનાર, મારા પછી મારું અધૂરું પૂર્ણ કરી સંપૂર્ણ તૃપ્તિ ઉપજવનાર કવિ તેમને પ્રાપ્ત થજો.

મેં મારા ગ્રંથોને માટે કોઈનાં સર્ટિફિકેટ કે અભિપ્રાયો મેળવવા મૂળથી જ યત્ન કીધો નથી. સભામાં કે બીજે મારી કૃતિના અવલુચી જેમને આનંદ ઉપજેલો, પ્રેમ પ્રકટેલો એવા રસમય વિદ્વાનો તરફથી સહભાવથી મ-

જેલાં પત્રો જ મેં પ્રકટ કર્યાં છે. પ્રતાપનાટકમાં છેલ્લે જોનાં તેમ કીધેલું જણાશે. લઘુભારતના સંબંધમાં તેના પ્રથમ ભાગની કવિતાઓ સભાઓમાં સંભળાવતાં વિદ્વાનોથી જે વાક્યો વલ્લભાં, તે મારે વિષે તેમને પ્રકટેશો પ્રેમ જળવાઈ રહેવાને જ મેં એ ભાગની પ્રસ્તાવનાના પરિચ્છેદ ૧૦-૧૧ માં મૂક્યાં છે. આ પછી હું મૂગે મોઢે મારું લઘુભારત રચવું કાર્ય કરે ગયો અને હાલ ચોથો ભાગ પૂર્ણ કર્યો; એ અવાંતરમાં જેનાં જેનાં સંતુષ્ટિપત્રો આવ્યાં, તે મેં મારી ફાઇલમાં રાખ્યાં; જેમાં મારે માન્ય એવા વિરલ વિરલ ઉચ્ચભાવનાવાળા સત્કવિઓનાં આવેલાં પત્ર મારી ફાઇલમાં જ ચૂંથાઈ ફાટી જવા દેવાં એ મને ઠીક ન લાગ્યું, તેથી આ મારા છેવટના પુસ્તકમાં અત્ર તેમના ઉદ્દગારોને જગો આપું છું; જેને કોઈ મારા વખાણનો રસાલો કે મસાલો ગણશે તો તેની ચિંતા નથી. હું તો માત્ર એને આવતી પ્રજા માટે મારો ઇતિહાસ માનું છું. કેમકે જગતમાં “ જીવતે જોયું નહિ અને મુએ રોયું ” એમ જોવાય છે, તેમ કવિઓ આદિને માટે તે જીવતે તેમની કનવાર કોઈ કરવું નથી, પણ તે ગયા પછી આવતી પ્રજા તેમનો ઇતિહાસ અને જીવિઓ શોધે છે; જે હાથ ન લાગ્યે લોકોક્તિથી કંઈક જાણી તે ઉપર મોટા રસાલા લખે છે; અને ગમે તે પ્રયત્ને મૃતમહાત્માની જીવિ સંપાદન કરી મોટા સભામંદિરમાં મૂકી તેની જયંતી ઉજવે છે. આ જીવ માટે એવો પ્રયત્ન ન થવા, સમય આવે શોધવા ન જવા જેવું થવા માટે મેં આ રસ્તો દાખ્યો છે; જેમાં અવિવેક ભાસતો હોય તો હાલના સાહિત્યભોગી નરો ક્ષમા કરશે. મારા સંબંધમાં આવેલાં પત્રોમાંનાં માત્ર ઉપયુક્ત વાક્યો તથા દિગ્દર્શન જેવું કંઈક હું નીચે પ્રમાણે દાખું છું:—

૧. કવિશ્રી શિવલાલ ધનેશ્વર—જેમણે તુલસીદાસકૃત “ રામાયણ ”નું ગુજરાતી કવિતામાં એક મોટું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરીધું હતું; જેમણે કચ્છભૂપતિ “ પ્રવાસવર્ણન ” કાવ્ય અને કચ્છના મહારાજાશ્રીના “ વિવાહવર્ણન ” નો ગ્રંથ ગૂંથ્યો હતો તથા જેમણે કવિ કાલિદાસના “ મેઘદૂત ” કાવ્યનું ભાષાંતર ગુજરાતી કવિતામાં કરી કવિરૂપે સારા પ્રકાશ્યા હતા. હાલના ગુર્જરસાહિત્યમંડળની દૃષ્ટિ બહાર તે હોય તો કોણ જાણે ! તેમણે “ વિરાટપર્યટકાવ્ય ” રચવાનો આદર કર્યો હતો, જે મનોરથ પાર પડતા મહેલાં તેમનું આ ક્ષણિક જગત ત્યજી પરલોક ગમન થયું. તે કવિવરે

કચ્છ મુદ્રાથી મને તા. ૨૮-૩-૯૯ ના પત્રમાં લખ્યું હતું કે,—

“ આપનું લઘુભારત (ભા. ૧ ભા.) હું અથ ઇતિ વાંચી ગયો છું; અને એ પુસ્તક અથ ઇતિ વાંચ્યા પછી કોઈ પણ માણસ જે તે રસગ્રહ હોય અને કાવ્યશ્રમનો જ્ઞાતા હોય, તો આપ પ્રત્યે તેનો પૂજ્ય ભાવ થયા વિના કદી પણ રહે નહિ, એવા વિચાર ઉપર હું આવ્યો છું. ૬૦- વિરાટપર્વ ધીરે ધીરે આગળ વધે છે. x x x x x x જે કલાકતું વાંચન છે ખરું. પ્રસંગ લઈ તે આપ પાસે મારે વાંચવું છે. તમે અને હું બંને ગરીબ મિત્રો છિયે તથાપિ કાવ્ય શક્તિરૂપી આપણી માતૃશ્રીના યોગે હું આપણુ જે જેવો કોઈ શ્રીમંત દેખતો નથી. મારી કૃતિ જે આપને પસંદ આવે, તો પછી બીજા મહા-વિદ્વાનો કે મહાનશ્રીમંતોની પસંદગી માટે મને સ્પૃહા નથી. કારણુ કાવ્યરસગ્ર મહાત્માઓ જ મનુષ્યરૂપે દેવ છે, બાકી તો સ્વાર્થ પ્રપંચનાં પૂતળાં ધણાં નજરે તરે છે. ”

કવિ શિવલાલ મુદ્રામાં ન્યાયાધીશ હતા. નડિયાદ પાસે ઉત્તરસંડા ગામના વતની હતા. તે તા. ૩-૪-૯૯ ને દિવસે પંદર દિવસની રજા ઉપર વતનમાં આવવા નીસર્યા હતા, જે મને મળતા પહેલાં એકાએક કાળવશ થયા હતા. મનસાંચિતિતં કાર્યં દૈવમન્યત્ર ચિંતયેત્.

૨. કવિ છોટાલાલ નરભેરામ—જેમની યોગ્યતા વિષે લઘુભારત ભા. ૧ લાની પ્રસ્તાવનાના પરિચ્છેદ ૫ મામાં જણાવવામાં આવ્યું છે; તેમણે ગુજરાતીમાં “ રસશાસ્ત્ર ” તથા “ શાંતિસુધા ” નામે અપૂર્વ કાવ્ય રચ્યું છે. તે કાવ્યનો રસિયો “ ગુજરાતકોલેજ ” માં શીખતો મારો પુત્ર ગોવિંદ બહુ જ જણાવાથી, રસના ઘૂંટણ ગળે ઉતર્યા હોય તેમ વારંવાર તેમાંની ખુબીઓ મને જણાવતાં કહેતો હતો કે—હાલ હસવું આવે એવી કવિતાઓ લખનારાઓનાં નામ હું કવિઓની હારમાળામાં વાંચ્યું છું, પણ તેમાં છોટાલાલનું નામ ક્યાંય જોતો નથી, એ શું! હું ઉત્તર આપતો કે, એ હાલના કાળની બલિહારી છે. આ ઉપરથી ટકોરમાં મેં કવિ છોટાલાલને તા. ૨૮-૫-૦૫ ના કાંડમાં લખ્યું હતું કે, ગોવિંદ તમારા “ શાંતિ-સુધા ” ના નાદમાં ગાડો થઈ જશે એમ લાગે છે, છતાં તમે કવિની મ-ણનામાં નથી તેનું કારણ શું? આ વાતનો ઉત્તર વાળતાં તેમણે તા. ૨૯-૫-૦૫ ના કાંડમાં જણાવ્યું હતું કે—“ તમારો પત્ર વાંચી આનંદ થયો છે,

અને વિશેષ આનંદ એટલા માટે કે મારા લખેલા શાંતિસુધાનું સાર્યક થયું છે. બવભૂતિ કહે છે કે “કાલોહ્યયં નિરવધિર્વિપુલા ચ પૃથ્વી” અને બૈક-ટાધ્વરિ કહે છે કે “સુજેદેવ ક્ષણ કવનરસિકાન્ દ્વિત્રિચતુરાન્” એ વાત ખરી જ છે. લોકરુચિ વિચિત્ર છે, તેમાં મારી રુચિને અનુસરતા એક બે સહૃદયને જાણી હું કેમ આનંદ ન પામું? બીજા મારી કૃતિને તુચ્છ ગણે છે તેની ઉપેક્ષા કરે તેમની હું પણ ઉપેક્ષા કરું છું. પણ ખરી કસોટી તો કવિનો પુત્ર કરે તે જ કહેવાય, એમ જાણી આનંદ પામું છું. તમારો લઘુભારત બા. ૩ જે સરકારે મંજૂર કર્યો તે વાત જાણી ખુશી થયો છું. તમારો પ્રયત્ન વખાણવા જોગ છે અને તમે તમારી પાછળ અજરામર સંતાન મૂકી જાઓ છો એમ હું માનું છું. મુખ્ય વિષયનો કાઠપિણુ ભાગ છોડ્યા વગર જે ભારત જેવા ગ્રંથનો સાર સંગ્રહો હોય, તો તે લઘુભારતમાં જ છે, એમાં સંદેહ નથી.”

વૈદ્યરાજ કવિશ્રી હેમરાજની લઘુભારત સંબંધની સંસ્કૃત શ્લોકોકાની પ્રશસ્તિ બાપાંતર થવા કવિ છોટાલાલને મોકલી આપતાં તેમને મેં વ્યંગ્ય-માં લખ્યું હતું કે-હાલનો જમાનો પરસ્પરની પ્રશંસાનો જેવાય છે, તમે મારી પૃથક્ જેવીતેવી કવિતાના વખાણનારા હતા, તમે ગુજરાતી પ્રાચીન કાવ્યોનાં મોટાં વિવેચનો ટીકાસહ કરી તેની ખુબી જણાવવા કમર કસી હતી, તો હાલ તમારા મિત્ર માટે તમારું રૂંતું સરખું પણ કાં ફરકતું નથી? આના ઉત્તરમાં વડોદરેથી તે પોતાના તા. ૧૨-૧૧-૦૬ ના પત્રમાં લખે છે કે,-“તમારા કાવ્યની ટીકા જે હું પ્રાચીનકાવ્યની રીતે કરું તો મૂળ ગ્રંથ કરતાં નિદાન બમણું તો થવું જ જોઈએ; અને તે હું કરી શકું તો તમારા કાઠપિણુ ગ્રંથ ઉપર હું બહુ સારી રીતે કરી શકું. ટીકાકારને ખોરાક સારા ગ્રંથોમાંથી જ મળે છે. પણ ‘થોડું રાંધને મને ધરવ’ એ વાત મારાથી બનતી નથી જેને પરિણામે તમારા બોલ સાંભળવા પડે છે. અભિપ્રાય કે સંક્ષિપ્ત ‘રિવ્યુ’માં અને ટીકામાં મોટો અંતર છે તે તમે ક્યારે નથી જાણ્યો કે આવા રીસાળ પિત્રાણી જેવા માર્મિક શબ્દો લખો છો? કવિતાને ઓળખવાની હાલની નવીન પદ્ધતિ કરતાં તમારા મિત્રની પદ્ધતિ જુદી છે તે તમે જાણો છો. ખરી વાત પૂછો તો આજ હું ગુજરાતમાં ગણપતરામ વિના બીજા કોઈને કવિ માનતો નથી. બીજાની કવિતામાં સ્વાસ્થ્ય મને દેખાતું નથી; પછી એ મારી વૃદ્ધતાનો દોષ હોય તો તેનો ઉપાય

નથી." ઇત્યાદિ લખ્યા પછી એ કવિએ તદ્દાવસ્થાના દોષ નીચે પ્રમાણે એ કવિતામાં જણાવ્યા હતા:—

શાદ્દલવિકીડિત.

આંખે જાંખ વળી, કટી ગઈ વળી, અંગે વળી કર્યલી,
માથે આવી પળી, ગયા પગ ગળી, હંતાવળી ખર્ખળી;
નાસા બિડિ ગળી, મતી ગઈ ટળી, વાણી થઈ આકળી,
વૃદ્ધા આવી મળી, જીવાનિ નિકળી, તૂળ્યા ન તોએ ટળી ! ૧

બોલે બાળક બેશ બેશ ઠચરા, શો તું લવારો કરે ?
બેશી રે' ઘરમાં, કમાય ન કશું, ખાવાનું શે તું કરે ?
ખૂં ખૂં ખૂં ખું કરે બગાડિ ઘરમાં, ગંદો ન તું શે મરે ?
રે રે દેવ ! જરા પિશાચિણિ કહો કોને ન ભૂંડો કરે ! ૨

ઉપરના ગુજરાતી કવિતાના એ શ્લોક સંસ્કૃતમાં રચેલા ભર્તૃહરિના “વૈરાગ્યશતક”માં હજે એવા નથી શું ? એ ઉપરથી તેમની તુલના સહૃદય સુગવાયકને થાય એમ નથી શું ? હું તો તેમને મારાથી અધિક માનું છું.

૩. વૈદ્યરાજ કવિશ્રી હેમરાજ હરિભાઈ—ધ્રાંગધરા નિવાસી આ કવિવર છ એક વર્ષથી આ શહેરમાં નિવસેલા છે; ગતવર્ષમાં તેમનો સમાગમ મારે ઘેર જ થયો હતો; જે વખતે પરસ્પરનો કાવ્યવિનોદ આલવાથી અન્યોન્યમાં આનંદ વ્યાપ્યો હતો તથા તે સમયે મારા પ્રતાપનાટકની ચોથી આવૃત્તિનાં પુસ્તક તૈયાર થઈ આવ્યાં હતાં, તે વાંચવા ભાવ-દર્શાવવાથી મારા તરફની ભેટ તરીકે તેની એક પ્રત તે લેઈ ગયા હતા. પ્રતાપનાટક વાંચી પાંચ દિવસમાં તેમણે પોતાની પ્રસન્નતાનો કવિતારૂપ લેખ મારા તરફ મોકલાવ્યો હતો; પણ તે પ્રતાપનાટકમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનો યોગ ન હોવાથી એ ફાઇલમાં ચોઢી રાખ્યો હતો. એ પછી તે કવિશ્રીને મારા લઘુભારતના ત્રણ ભાગ આપ્યા હતા, જેમાંના પ્રસંગો તે વાંચતા ગયેલા તે વિષેના ઉદ્ગાર મારા આગળ કાઢી પોતાનું સ્વારસ્ય મને તે દર્શાવતા હતા, તથા એવા ભાગમાંની થતી કવિતાઓ પ્રસંગે સાંભળી બહુ પ્રસન્ન થતા

હતા. ચોથો ભાગ પૂર્ણ થતાં તેમણે પોતાની પ્રસન્નતાના પ્રેમોદ્ગારના શ્લોકોનો પત્ર મને આપી મારા પુસ્તક સાથે તે પ્રસિદ્ધ થવાની ઇચ્છા જણાવી અને તે સાથે પ્રતાપનાટક સંબંધમાં રચેલી કવિતાઓ પણ બને તો પ્રકટ થવા પોતાનો પ્રેમ જણાવ્યો; આથી એ સધળું મારા આ ગ્રંથની પીઠે મેં મારા કાર્યની પુષ્ટિરૂપ ગણી પ્રસિદ્ધ કીધું છે, માટે એ વિષે અત્ર વિશેષ લખવા કે નોંધવા જેવું કશું છે નહિ.

૪. રા. રા. શેઠ ચીનુભાઈ માધવલાલ-જેમની એક જ મુલાકાતમાં પ્રતાપનાટક, લઘુભારત ભા. ૧ લો તથા બીજાં મારાં રચેલાં પુસ્તકનો હવાલો તેમને આપી “આ પુસ્તકોથી મને જાણી લેજો,” એમ કહી છૂટો પડ્યા પછી પંદરેક દિવસે તેમને મળતાં મારે વિષે તેમને પ્રેમ પ્રકટેલો મેં પેખ્યો; જે પ્રેમ બીજા ભાગની કવિતાઓ તૈયાર થતી થઈ તેમ તેમ તેમના શ્રવણમાં આવતાં વધતો ગયો અને તેથી તેમણે લઘુભારત લખે જવા અનુમોદન આપ્યું, તથા પોતાને ખર્ચે પુસ્તકો છપાવી આપવાનરાજ થઈ રાજા જેવા મારા સહાય થવા ઇચ્છા દર્શાવી. આતું મુખ્ય કારણ તેમનું કાવ્યરસિકત્વ અને કાવ્યપરીક્ષા તથા તે સાથે ઉદાર વૃત્તિ જ મારા જેવામાં આવ્યું. ઈશ્વર તેમને સુખમય દીર્ઘઆયુષ્ય આપે અને પુત્ર પૌત્રાદિની વૃદ્ધિ તેમને સાં થઈ તેમની પ્રજા, આ લઘુભારતને પિતૃકીર્તિના અચલ દુર્ગરૂપ લેખી એવાં કામ સુકવિપાસે કરાવવા પ્રેરાઓ. તથાસ્તુ !

અમદાવાદ.

માર્ગશીર્ષ શુક્લા ૫ મંગળવાર.
સંવત ૧૯૬૩.

}

ગા. રા. ભટ્ટ.

અનુક્રમણિકા.

ભીષ્મપર્વ.

કડવું. વિષય. પૃષ્ઠ.

ઉપોદ્ધાતપ્રકરણ.

૧ હું. ધૃતરાષ્ટ્ર પાસે વ્યાસજીનું આવી જવું. ... ૧

ભગવદ્ગીતાપ્રકરણ.

૨ જી. કર્મયોગનો સાર.... ૭

૩ જી. ભક્તિયોગનો સાર ... ૧૬

૪ યું. જ્ઞાનયોગનો સાર.... ૨૭

ભીષ્મવધપ્રકરણ.

૫ મું. ભીષ્માદિને પ્રણમીને યુધિષ્ઠિરે યુદ્ધની માગેલી આજ્ઞા. ... ૩૮

૬ હું. પ્રથમ દિવસે દ્વંદ્વ અને સંકુલયુદ્ધ. ... ૪૧

૭ મું. શ્વેતવધ, શંખયુદ્ધ અને પ્રથમ દિવસના યુદ્ધનું આટોપણ. ૪૫

૮ મું. બીજા દિવસના યુદ્ધ માટે પાંડવોએ રચેલો કૌત્યવ્યુદ્ધ. ... ૫૧

૯ મું. કલિંગરાજવધ અને બીજા દિવસના યુદ્ધનું સંકલન. ... ૫૪

૧૦ મું. ત્રીજા દિવસનું યુદ્ધ-ચક્રધરી કૃષ્ણનું ભીષ્મ સામે ધસવું. ૬૧

૧૧ મું. ચૌથા દિવસનું યુદ્ધ-ભીમધટોત્કચનું પરાક્રમ. ... ૬૮

૧૨ મું. પાંચમાથી સાતમા દિવસ સૂઝીના યુદ્ધનો સાર. ... ૭૫

૧૩ મું. આઠમા દિવસનું યુદ્ધ-ધરાવાનવધ અને ધટોત્કચપરાક્રમ.... ૮૪

૧૪ મું. ભીષ્મદુર્યોધનસંવાદ. ... ૯૩

૧૫ મું. નવમા દિવસનું દારુણ યુદ્ધ. ... ૯૭

૧૬ મું. પોતાનો જય પૂછવા ધર્મનું ભીષ્મ પાસે જવું. ... ૧૦૬

૧૭ મું. દશમા દિવસનું યુદ્ધ-ભીષ્મનિપાતન.... ૧૧૧

૧૮ મું. દુર્યોધન તથા કર્ણને ભીષ્મે છેલ્લી દીધેલી શીખામણ. ... ૧૨૦

દ્રોણપર્વ.

દ્રોણાભિષેકપ્રકરણ.

૧ હું. દ્રોણને સેનાપતિ કરવા કર્ણકથન. ... ૧૨૬

૨ જી. યુધિષ્ઠિરનો નિમ્ન કરવા દ્રોણની પ્રતિજ્ઞા. ... ૧૩૨

ક્રમં.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૩ મું.	દંડયુદ્ધ તથા તેમાં અભિમન્યુનું પરાક્રમ.	૧૩૭
૪ મું.	શત્રુપલાયન, પાર્થપરાક્રમ, પ્રથમ દિવસનો અવહાર. ...	૧૪૧

સંસપ્તકવધપ્રકરણ.

૫ મું.	અર્જુનનું સંસપ્તકો સામે જવું.... ..	૧૪૫
૬ મું.	સંસપ્તકોમાં પાર્થનો તથા પાંડવોમાં દ્રોણનો ધૂનરો. ...	૧૪૯
૭ મું.	ભગદત્તના હાથીએ વર્તાવેલો ત્રાસ તથા સંસપ્તકવધ... ..	૧૫૨
૮ મું.	ભગદત્ત તથા નીલનો વધ અને બીજા દિવસનો અવહાર. ...	૧૫૮

અભિમન્યુવધપ્રકરણ.

૯ મું.	ચક્રવ્યૂહમાં પ્રવેશવા અભિમન્યુની પ્રતિજ્ઞા.	૧૬૩
૧૦ મું.	અભિમન્યુનો ચક્રવ્યૂહમાં પ્રવેશ.	૧૬૮
૧૧ મું.	પાંડવોનો જયદ્રથે કરેલો અવરોધ.	૧૭૩
૧૨ મું.	લક્ષ્મણ તથા બૃહદ્દામવધ.	૧૭૭
૧૩ મું.	અભિમન્યુવધ તથા ત્રીજા દિવસનો અવહાર.	૧૮૨
૧૪ મું.	યુધિષ્ઠિરનો પ્રલાપ અને વ્યાસથી તેમનું સાંત્વન.	૧૮૮

પ્રતિજ્ઞાપ્રકરણ.

૧૫ મું.	પાર્થપ્રકોપ-પુત્રમરણ સાંભળી તેનું મૂર્છિત થવું.	૧૯૧
૧૬ મું.	અર્જુનપ્રતિજ્ઞા.	૧૯૫
૧૭ મું.	જયદ્રથે આશ્વાસન તથા કૃષ્ણઅર્જુનસંવાદ.	૧૯૭
૧૮ મું.	સુભદ્રાનું આશ્વાસન તથા તેનો વિલાપ.	૨૦૧
૧૯ મું.	સાલ્યકિને ધર્મરક્ષણ માટે અર્જુનનો યોધ.	૨૦૪

જયદ્રથવધપ્રકરણ.

૨૦ મું.	દ્રોણને અતિક્રમણ કરી અર્જુનનું યુદ્ધમાં વધવું.	૨૦૮
૨૧ મું.	સાલ્યકિદ્રોણનું યુદ્ધ.	૨૧૩
૨૨ મું.	દુર્યોધનનો પરાજય કરી અર્જુનનું આગળ વધવું.... ..	૨૧૭
૨૩ મું.	અર્જુનસાહાયે જવા સાલ્યકિને ધર્મનું કહેવું.	૨૨૨
૨૪ મું.	ભારતીસેનામાં સાલ્યકિનો પ્રવેશ.	૨૨૬
૨૫ મું.	ભારતીસેનામાં ભીમનો પ્રવેશ.	૨૨૨
૨૬ મું.	ભીમકર્ણનું યુદ્ધ.	૨૩૬

ક્રમં.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૨૭ મું.	જયદ્રથવધ.	૨૪૨

ધટોત્કચવધપ્રકરણ.

૨૮ મું.	રાત્રિયુદ્ધ તથા ધટોત્કચવધ.	૨૪૮
૨૯ મું.	ગટોત્કચમૃત્યુશોકનિવારણ.	૨૫૬

દ્રોણવધપ્રકરણ.

૩૦ મું.	દ્રોણદુર્યોધનનો સંવાદ.	૨૬૦
૩૧ મું.	દ્રોણવધ.	૨૬૩

નારાયણાસ્ત્રમોક્ષપ્રકરણ.

૩૨ મું.	અશ્વાત્થામાનો ક્રોધ અને સાત્યકિષ્કિંધૃષ્ટદ્યુમ્નનો ઝઘડો.	૨૭૦
૩૩ મું.	નારાયણાસ્ત્રમોક્ષ અને દ્રોણિનું નાસવું.	૨૭૭

કર્ણપર્વ.

કર્ણસેનાપત્યપ્રકરણ.

૧ હું.	કર્ણને સેનાપતિપણાનો અભિષેક	૨૮૫
૨ જી.	પ્રથમ દિવસનું યુદ્ધ.	૨૮૮
૩ જી.	શત્રુને કર્ણના સારથિપણાનો કરેલો સ્વીકાર	૨૯૫
૪ થું.	કર્ણશત્રુનો સંવાદ.	૩૦૦
૫ મું.	સંકુલયુદ્ધ.	૩૦૬
૬ હું.	કર્ણથી વિદ્ય થયેલા ધર્મપાસે કૃષ્ણઅર્જુનનું જવું.	૩૧૪
૭ મું.	ધર્મની સાંત્વના કરી પાર્યનું કર્ણપ્રત્યે જવું.	૩૨૧
૮ મું.	દુઃશાસનરુધિરપાન.	૩૩૦
૯ મું.	કર્ણઅર્જુનયુદ્ધ.	૩૩૭
૧૦ મું.	કર્ણરથચક્રમસન.	૩૪૩
૧૧ મું.	કર્ણવધ.	૩૫૦
૧૨ મું.	યુધિષ્ઠિરનો હર્ષ તથા ધૃતરાષ્ટ્રનો શોક.	૩૫૭

કડવું.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

સ્વલ્પપર્વ.

શત્યસૈનાપત્યપ્રકરણ.

૧ લું.	કૃપાચાર્ય અને દુર્યોધનનો સંવાદ.	૩૬૧
૨ જી.	શત્યને સેનાધિપતિપણાનો અભિષેક.	૩૬૬
૩ જી.	શત્યવધ.	૩૬૯
૪ થું.	શાલ્વ, ઉલૂક તથા શકુનિવધ.	૩૭૬

-હૃદયપ્રવેશપ્રકરણ.

૫ મું.	દુર્યોધનનો પાણીના દ્રહમાં પ્રવેશ.	૩૮૩
૬ હું.	યુધિષ્ઠિરનું સૈન્યસહિત પાણીના હૃદયપાસે આગમન.	૩૮૮
૭ મું.	સુર્યોધનયુધિષ્ઠિરનો સંવાદ.	૩૯૨
૮ મું.	યુધિષ્ઠિરદુર્યોધનનો સંવાદ.	૩૯૬
૯ મું.	ગદાયુદ્ધનો આરંભ.	૪૦૨
૧૦ મું.	દુર્યોધનવધ.	૪૦૭
૧૧ મું.	યુધિષ્ઠિરનો વિલાપ.	૪૧૨
૧૨ મું.	બળરામનું સાંત્વન અને બીમનું અનુમોદન.	૪૧૫
૧૩ મું.	ધૃતરાષ્ટ્રગાંધારીનું આશ્વાસન.	૪૧૯
૧૪ મું.	અશ્વત્થામાને સેનાધિપતિપણાનો અભિષેક.+	૪૨૬

સૌમિકપર્વ.

પાંચાલાદિવધપ્રકરણ.

૧ લું.	દ્રૌણિની ધારણા.	૪૩૩
૨ જી.	દ્રૌણિકૃપસંવાદ અને દ્રૌણિનું ગમન.	૪૩૭
૩ જી.	પાંચાલાદિનો વધ.	૪૪૧
૪ થું.	દુર્યોધનપ્રાણત્યાગ.	૪૪૭

ઐષીકપ્રકરણ.

૫ મું.	દ્રૌણિના વધ માટે બીમનું જવું.	૪૫૧
૬ હું.	દ્રૌપદીની સાંત્વના.	૪૫૫

+ કડવા ૧૪ માની નીચે આ મથાળું વિષય આરંભનું છાપવું રહી ગયું છે.

સ્ત્રીપર્વ.

કડવું.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
જીવનમહાનિકપ્રકરણ.		
૧ હું. ધૃતરાષ્ટ્રને વિશેષ કરવા વિદુરકથન.	૪૬૧	
૨ જી. ધૃતરાષ્ટ્રને વિશેષ કરવા વ્યાસનું વ્યાખ્યાન.	૪૬૬	
૩ જી. ભીમની લોહપ્રતિમાનો ભંગ.	૪૭૧	
૪ યું. પાંડવોનો ગાંધારીકુંતી સાથ મેળાપ.	૪૭૫	
સ્ત્રીવિલાપપ્રકરણ.		
૫ મું. આયોધન તથા દુર્યોધનદર્શન.	૪૮૧	
૬ હું. ગાંધારીનું દુઃખકથન અને શ્રીકૃષ્ણને શ્રાપ.	૪૮૫	
શ્રાદ્ધપ્રકરણ.		
૭ મું. કુરુઓનું ઉર્ધ્વદૈહિક.	૪૯૨	

શુદ્ધિપત્ર.

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૨	૩	તે થું	તેશું
૩	૪	સંબધી	સંબંધી
૭	૨૦	આ પાંડવનું	પાંડવનું
૧૫	૨	યોગિ	યોગી
૨૩	૨૨	સહસ્ત્ર	સહસ્ર
૨૪	૧	હર્ષ રોમાંચ	હર્ષરોમાંચ
૩૨	૮	સમા	ક્ષમા
૫૦	૪	હવા	હણવા
૫૭	૧૩	આણવાનો	આણવાને
૬૩	૧૮	કરતા	કરત
"	"	યુદ્ધ તાપે	યુદ્ધતાપે
૬૬	૧૬	શોભ	શોભે

પ્રક.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૬૯	૧૧	શબ્દો	શબ્દો
"	૧૯	ગાંડવ	ગાંડવ
૭૨	૨	પત્થર વૃષ્ટિ	પત્થરવૃષ્ટિ
૧૦૮	૧૪	ભીળો	ભીળો
૧૧૨	૧૫	સાથે	સાથ
"	૧૭	ઊગરશેા	ઊગરશેા
૧૩૦	૨૦	અર્જુન અગ્નિમાં	અર્જુનઅગ્નિમાં
૧૩૫	૧૦	૪૯	૩૯
"	૧૪	ધર્મ વધને	ધર્મવધને
૧૩૬	૪	કરજો	કરજો
૧૫૯	૨૦	ઉઠી	ઊઠી
૧૬૧	૧૨	બેઘું	બેઘું
"	૧૩	બેદાથી	બેદાવાથી
"	૧૭	ગુધ	ગુદ્ધ
૧૬૨	૭	બહુપરાક્રમ	પરાક્રમ બહુ
૧૬૬	૨૫	વરતારી	વરતારી
૧૭૫	૧૨	ત	તે
૨૦૦	૧૪	જરૂર	જરૂર
૨૦૩	૨૦	દિન	દીન
૨૧૧	૨૫	ત	તે
૨૨૬	૮	કડવું ૧૮ મું	કડવું ૨૪ મું.
૨૩૨	૮	અંતર	અંત
"	૨૧	બૃહક્ષત્રને	બૃહક્ષત્ર ને
૨૩૪	૨૭	વિશેષણ	વિશેષણ
૨૪૦	૨	મૂક્યા	મૂક્યો
૨૭૭	૩	પદસુત	દ્રુપદસુત
૨૮૨	૧૯	અગ્ન્યસ્તને	અગ્ન્યસ્તને
૨૮૪	૧૪	છે	છે
૨૮૬	૧	પછી	પછી
૨૮૭	૫	યથેષ	યથેષ

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૨૮૯	૧૦	અરિએને	અરિએને
૨૯૮	૧૮	તત્પ	તત્ત
૩૧૭	૧૬	તત	તર્ત
૩૨૫	૩	કરવી	નવ કરવી
૩૪૩	૧૨	અર્જુનને	અરજુનને*
૩૫૧	૧૭	તથપિ	તથાપિ
૩૭૩	૧૬	વહવાનાર	વહનાર
૩૯૮	૨૭	સમંત	સંમત
૪૧૬	૮	મિત્રતાનો	મિત્રનો
૪૧૯	૧૯	હવાલી	હલાવી
૪૪૦	૧૮	અરિઓ એ	અરીઆએ
૪૪૨	૧૦	જાયો	જોયો
૪૪૬	૨૧	આપતા	આપતો
૪૪૮	૯	નૃપશાદૂલ	નૃપશાદૂલ
૪૪૯	૨૨	કહે જો	કહેજો
૪૫૮	૧૮	ઋષિ પુંગવ	ઋષિપુંગવ
૪૬૦	૪	નિસંશય	નિ:સંશય
"	૧૨	અનૃણા	અનૃણી
૪૭૦	૧૫	શિર્ષા	શિરસા
૪૮૫	૨	યુદ્ધક્ષેત્ર	યુદ્ધક્ષેત્ર
૪૮૬	૧૫	તપાસ્વિની	તપસ્વિની
૫૦૧	૮	સૌહિત્યતા:	સૌહિત્યત:

સૂચના—અક્ષર, અનુસ્વાર, અન્નુ કે વરડું નીકળી ગયું વા ભાગ્યું હોય; અક્ષરમાં -હસ્વ કે દીર્ઘ સુધારવો રહ્યો હોય; વિરામ ચિહ્નમાં છાપવામાં ભૂલ હોય તથા સંયુક્તશબ્દ કે વિભક્તિ છૂટાં પડ્યાં હોય તે સુધારી વાંચશો. બહુધા શુદ્ધિપત્રમાં સુધારવા જેવું મૂક્યું છે. બંબાણ ન થાય માટે વાંચનાર જ સુધારી લે અવું શુદ્ધિમાં મૂક્યું નથી. સુધારેલામાંનું વખતે બીજી પ્રતોમાં બરાબર પણ હશે.

* જોકે અશુદ્ધ પંક્તિમાં મૂકેલો શબ્દ શુદ્ધ છે, તો પણ કવિતામાં અત્ર શુદ્ધ પંક્તિમાં મૂક્યા પ્રમાણે જોઈએ. કવિતાના ગ્રંથમાં બહુધા એ ચારણુ ધ્યાનમાં રાખવું.

॥ श्रीविश्वेश्वरो विजयतेतराम ॥

लघुभारत.

भोष्मपर्व.

उपोद्घात प्रकरण.

કડવું ૧ લું.

ધૃતરાષ્ટ્ર પાસે વ્યાસજીનું આવી જવું.

શાર્દૂલવિક્રીડિતવૃત્ત.

- આરાધી અવિનાશિ ! આજ તુજને આનંદથી આ સમે,
- ઇચ્છી ભારતયુદ્ધ અત્ર કવવા કોડે કથાને કમે,—
વાંછું છું વરદાયિ ! પંચવિપયો ને પ્રવિકારો તાણું—
જીતે સૈન્ય જનો સુધ્ધી કવન આ, આશિષ એ હું લાણું. ૧

ઠાળ. (ચોપાયાની દેશી.)

- લાણું લલા લગવાન ! ભીષ્મનું યુદ્ધ તને શિરનામી,
ખુદ્ધિ અર્પજે બુધજન રીઝે એવી અંતર્યામી. ૨
- જનમેજયના પૂછ્યાથી વૈશંપાયન ભૂદેવે,—
વર્ણન જે સેનાનું કીધું વિસ્તારીને એવે. ૩
- પછી નિયમ ભાજ્યો સેનાનો હે શ્રોતા આ રીતે,
યુધમાં જે રીતે યોદ્ધાઓ એક બીજાને જીતે. ૪

૧ પંચવિપયો—શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ તથા ગંધ એ પાંચ વિષય.
પ્રવિકાર—ક્રામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ તથા મત્સર એ ૭ વિકાર.

- સમાન વિણ ખીજની સાથે યુદ્ધ ન કરવું કદાપી;
જયકવું હથિયાર ન એપર, જેણે પૂઠ જ આપી. ૫
- ખોલિ યુદ્ધ કરવા જે આવે, તે શું ખોલી લડવું;
રથિએ રથિ સામે, અસવારે અસવારોશું લડવું. ૬
- હાથીપર બેઠેલાએ નિજ જેવાશું યુધ કરવું;
પાળાએ પાળા સાથે આથડતાં નવ ઓસરવું. ૭
- જેવાં બળ, ઉત્સાહ, કામના જેમાં હોયે એશું,—
તેવાએ ખોલાવીને યુધ કરવું હોંશે તેશું. ૮
- વિશ્વાસૂ કે વિહ્વળને ત્યમ ક્ષીણશસ્ત્રને ક્યારે—
હણવો નવ કોયે કદિયે, જુધ આ મંડાયે જ્યારે. ૯
- કારભારિ, સારથિ, શસ્ત્ર લાવી દેનારાઓને,
તથા શંખ ભેરી વગાડનારા નર ન્યારાઓને, ૧૦
- મહાર નવ કરવો કોએ બનતા સુધિ યુધમાં ક્યારે; '
મળવું મિત્રનિ રીત શત્રુએ, યુદ્ધ નિવર્તે ત્યારે. ૧૧
- યુદ્ધનિયમ લાખી ઋષિ ઉચર્યા, હે જનમેજયરાય !
નિજ ઘરમાં ધૃતરાષ્ટ્ર શોચ કરતા'તા નાંખી હાય. ૧૨
- એવામાં કૌરવપાંડવની સૈન્યયોજના પેખી,—
વ્યાસ આવિયા ભૂપ પાસ, ઉચર્યા તે દુખિયો દેખી. ૧૩
- હે નૃપ ! તારા પુત્ર તથા નૃપ ખીજઓનો હાલ,
આવ્યો છે વિપરીત અરે ! અતિ કષ્ટદાયિ આ કાળ. ૧૪
- તેથી તેઓ સંગ્રામે ઊભા રહિને નિર્વાણ,
નિશ્ચય કરશે નાથ પરસ્પરનો, છે એ નિર્માણ. ૧૫
- માટે કાળનું વિપરીતપણું જાણીને નિર્ધાર,
શોચ ન કરતાં હે સુત ! હાવે હરિને ઉર સંભાર. ૧૬
- જે તું સંગ્રામ વિષે સૌને જોવાને જનપાળ !
હોય ઇચ્છતો તો હું આપું દિવ્યદૃષ્ટિ આ કાળ. ૧૭

- જેથી તુજને અહિં બેઠાં યુધ સઘળું સ્પષ્ટ જણાશે;
 દેખિશ મહાવીરો બહુ બળિયા કેવી રીત હુણાશે. ૧૮
- સાંભળિ દ્વેષાયનનું કહેવું, ઉચર્યો નૃપ તવ આમઃ
 સંબધીનો નાશ નિરખવા નથી ઇચ્છતો નામ. ૧૯
- પણ સાંભળવા યુદ્ધ તેમનું ઇચ્છુંછું હું અત્ર;
 કરો કૃપા એવી જેથી હું જાણું થાતું તત્ર. ૨૦
- સાંભળિ નૃપવિનતી વ્યાસે સંજયને દઇ વરદાન,—
 કહ્યું ભૂપને, આ સંજય તુજ છે મોટો મતિમાન. ૨૧
- દિવ્યચક્ષુ ને સર્વશપણું દઉંછું એને જાણુ;
 તેથી તે કરશે યુધવર્ણન તુજ આગળ નિર્વાણુ. ૨૨
- પ્રસિદ્ધ વા અપ્રસિદ્ધ, દિવસ કે રાતે થાશે જેહ;
 મનમાં ચિંતન કરેલું પણ નૃપ ! જાણી લેશે તેહ. ૨૩
- શસ્ત્ર છેદશે નહીં એહને શ્રમ નવ કરશે બાધ;
 યુદ્ધમાંથિ મૂકાઇ જીવતો રહેશે તે નિર્બાધ. ૨૪
- કૌરવપાંડવ-કીર્તિતણે હું કરિશ વિશ્વ વિસ્તાર;
 માટે શોચ કશે હે નૃપતી ! તું ન કરિશ તલભાર. ૨૫
- ભાવિ પ્રમાણે બાત ! બને છે, તે નથિ ટાળ્યું ટળતું;
 ધર્મોજય છે આ ધરતીમાં, વળિ કહું તે સાંભળ તું. ૨૬
- દેખાયે છે દુશ્ચિત્તો બહુ ભૂતળ ને આકાશે;
 નિશ્ચય તેથી આ યુદ્ધ વિષે વિનાશ મોટો થાશે. ૨૭
- ભયસૂચક હે ભૂપ ! અનેક નિમિત્ત દિસે છે હાલ;
 કાર્તિકીપૂનમનો શશિ શોણિતવર્ણ થયો છે લાલ. ૨૮
- તેથી મહાબાહુ બહુ મોટા નૃપ ને રાજકુમારો,—
 નાશ પામિ સૂશે રણમાં, નથિ કે પણુ ઊગરનારો. ૨૯
- માંસાહારી પક્ષી વિવિધ મળિ ટોળે તરુની ડાળે,
 અતિ આનંદે યુદ્ધ ભૂમિ નીહાળે છે આ કાળે. ૩૦
- માટે હાથી ઘોડા બહુ આ યુધમાં નિશ્ચય મરશે;

- લક્ષણુ તેના માંસતણું નૃપ ! મનમાન્યું તે કરશે. ૩૧
- નિત્ય જેઉ સંધ્યા સમયે રવિ ઘેર્યો રાહુ અનેકે—
- દીસે છે તે ભયસૂચક છે, શું કહું વાત વિશેકે ! ૩૨
- આમ કહી ક્ષય કાળતણું બહુ વિસ્તારી મુનિ વ્યાસે—
- વર્ણન કીધું તે વેળાએ પ્રજાચક્ષુ પાસે. ૩૩
- વિપરીત કાળતણું વર્ણન કરિ ઉચર્યા જ્ઞાની વ્યાસ,—
- વિચાર કરિ નૃપ ! કર એવું, જેથી અટકે જ વિનાશ. ૩૪
- સાંભળિ વ્યાસતણું કહેવું, નૃપ ઉચર્યો વળતી આમઃ
- સર્વતણા છે વિનાશ ભાવિ આમ જ હે ગુણુઆમ ! ૩૫
- પૂર્વથકી હું બાણુછું તે, તો શું કહું તમ આગે ?
- ક્ષત્રિયધર્મે રહી ક્ષત્રિયો, છો યુધમાં અનુરાગે. ૩૬
- રાજાઓ ક્ષત્રિયધર્મે કરિ રણમાં ઝૂઝી મરશે,
- તો પામી અહિં કીર્તિ અને પરલોકે બહુ સુખ ધરશે. ૩૭
- સાંભળિ નૃપ કહેવું દ્વેષાયન થઇ ખેદિત અત્યંત,
- મુહૂર્ત માત્ર વિચાર કરી ઉચર્યા અટકા'વા અંત. ૩૮
- હે સર્વેશ્વર ! નથી શાશ્વત કો અત્ર અરે નિર્વાણુ;
- કાળ જગત્તનો કરેછ ક્ષય ને ફરિ સરજે છે બાણુ. ૩૯
- માટે નિજ નાતીલા ને કૌરવ આદિકને તાત !
- ધર્મમાર્ગ બતલાવ અરે ! હું કહુંછું સાચી વાત. ૪૦
- નાતીવધ છે નેષ્ટ અરે ! બહુ અપયશનો દેનાર;
- નાંખે છે તે નરક વિષે નથિ એમાં ફેર લગાર. ૪૧
- દુર્યોધન તારે ઘર હે નૃપ ! સુતરૂપે નિર્ધાર,
- કાળ જ પ્રગટ્યો છે કુરુકુળમાં, કાળાં કૃત્ય કરનાર ! ૪૨
- જ્ઞાતિવધને વેદ વિષે નિંદો છે વારંવાર;
- એથી હિત થાતું નથિ ક્યારે, પણ થાયે ધિઃકાર. ૪૩
- આ રીતે ઘટતી શીઆમણુ ઉચ્ચારીને વ્યાસ,—

- શાંત થઈ કર દેઈ છાતિયે, મૂઠ્યો નીચો શ્વાસ. ૪૪
- તવ તેમના કહ્યાપર ભૂયે કરિ આક્ષેપ નરેશ !
- કહ્યું, જાણોછો આપ તેમ હું જાણું અવશેષ ! ૪૫
- તો પણ સૌ જન નિજ સ્વાર્થે મોઢે છે જેવી રીતે,
- મુજને પણ તેમાં જ મોઢુ છે, હે મુનિ ! તેવી રીતે. ૪૬
- આમ કહિ પછિ મીકું મનવી આપી મોટું માન,
- ઉચ્ચો નૃપ દ્વેષાયન આગે, કરિ ગુણનું બહુ ગાન. ૪૭
- હે ભગવન ! સંગ્રામ વિષે જય કરનારાને જેહ—
- ચિહ્ન થાય છે યથાર્થ તે કહો મુજને નિઃસંદેહ. ૪૮
- વ્યાસે કહ્યું કે, શ્રેષ્ઠક્રાંતિનો ઊંચી જવાળાવાળો,
- દક્ષિણ પાસે શિખા ભાગનો ભાસે અગ્નિ રૂપાળો, ૪૯
- તેમજ તેમાં આપેલી આહુતિમાંથી રાય !
- ઉત્તમ સુગંધ આવે એ જયચિહ્ન અહીં કહેવાય. ૫૦
- ઘોષ થાય ગંભીર, રાંખ ભેરી વાગે બહુ સ્પષ્ટ,
- સૂર્યચંદ્ર નિર્મળ ભાસે, તનમનમાં હોય ન કષ્ટ. ૫૧
- તે પણ સુચિહ્ન જય કેરું છે, હે મોટા મહિષાળ !
- જાતાં જુદા વિષે મારગમાં એકે ન દિસે આળ. ૫૨
- જે સેનાને શુભ પક્ષીના ભલા શબ્દ સંભળાય,
- તે પણ છે જયસૂચક નિશ્ચય, હે કુરુવંશી રાય ! ૫૩
- જેની સેનાની શોભા દેખીને અરિ અંજાય,
- શત્રુથી જેના સન્મુખ સ્થિર રહિને નવ જોવાય, ૫૪
- નિશ્ચય તેનો જય જ થાય, યોદ્ધા ઉમગેલા ભાસે;
- તરે તે જ સંગ્રામઉદ્ધિને, ને પ્રતિસ્પર્ધી ત્રાસે. ૫૫
- જયસૂચક ચિહ્નોનિ વાત કહિ વ્યાસ ઉચ્ચર્યા તત્ર,
- થોડા પણ કહું છું તેવા જય પામે છે સર્વત્ર. ૫૬
- નિજ સ્ત્રિયાદિમાં મન નહિ એવા, દૃઢમનવાળા ધીર,
- એક જ નિશ્ચયવાળા આગ્રહિ અડગ શૂર ગંભીર, ૫૭

પચાશ હોયે તોપણ તે રણરસિયા ધરે ન ત્રાસ,	
અને શત્રુની મોટી સેના કરે અવશ્ય જ નાશ.	૫૮
ખડક સરીખા અડગ યુદ્ધમાં પાંચ સાત મહાવીર;	
તે પણ જય પામે એમાં નથિ સંશય ભૂપ લગીર.	૫૯
નિજ શક્તિની રાખિ પ્રતીતિ જૂએ રણજૂઝાર,	
સહાય સેનાની નવ ઇચ્છે, તે શૂરો તલભાર.	૬૦
તુજ સુત પાસે ઘણું સૈન્ય છે, તેથી હે મતિમાન !	
જય તેનો થાશે એવું તું ધરતો ના અભિમાન.	૬૧
ઠાં કે ખડુ સેનાને લીધે જય નથિ સદૈવ થાતો,	
તે છે દૈવાધીન અનિશ્ચય, માટે મા મલકાતો !	૬૨
સંત્રામે જય જેહ મેળવે, કૃતાર્થ તે કહેવાય;	
કહી એમ નૃપને દ્વેષાયન ત્યાંથી થયા વિદાય.	૬૩

વલણ.

વિદાય વ્યાસ થયા દઈ, શીખામણ સુખકાર;	
જે સુણિ વિચારમાં પડ્યો, નરપતિ તેણીવાર રે.	૬૪

ભગવદ્ગીતા પ્રકરણ.

કડવું ૨ બું.

કર્મયોગનો સાર.

રુચિરાહંદની દશી.

ધર્મક્ષેત્ર કુરુક્ષેત્ર વિષે ભોગા થયલા મુજ પુત્ર અને
પાંડુ પુત્રોએ શું કીધું તે કહે હે સંજય અત્ર મને. ૧

સંજય તે કહેવું સુણિ ઉચર્યો, હે નૃપ ! પાંડવવ્યૂહતણી—
ભેઈ રચના તમ દુર્યોધન ઉચર્યો જઈ ગુરુ દ્રોણભણી. ૨

હે ગુરુ ! પાંડવની સેના આ પેખો જે છે ભવ્ય ઘણી;
દ્રુપદપુત્ર તમ શિષ્યે રચના કરિ છે તેના વ્યૂહતણી. ૩

જેમાં સંગ્રામ વિષે શૂરા ભીમ, પાર્થ, સાત્યકિ જેવા—
ધનુર્ધરો છે, તેમ મહારથિ દ્રુપદવિરાટ સુ છે તેવા. ૪

ધૃષ્ટકેતુ ને ચેકિતાન તમ વીર્યવાન કાશી રાજા,—
કુંતિભોજ, પુરુજીત આદિ છે મહારથી મોટા ઝાઝા. ૫

આપણિ સેનામાં આપ તથા ભીષ્મ, કર્ણ, અશ્વત્થામા,
કૃપ, વિકર્ણ ને સોમદત્તિ છે રહેનારા અરિની સામા. ૬

તેમજ બીજા પણ બહુ શૂરા છે મુજ માટ મરે તેવા,
છે જે અસ્ત્રપ્રવીણ ઘણા, જડવા બહુ દુર્લભ એ જેવા. ૭

તોપણ ભીષ્મે રક્ષેલું આ આપણું સૈન્ય સમર્થ નથી;
ભીષ્મે રક્ષેલું આ પાંડવનું સમર્થ છે, જે વ્યર્થ નથી. ૮

તેથી ભીષ્મનિ રક્ષા માટે નિજ વિભાગનું સૈન્ય લઈ—
ઊભા રહો તમે સર્વે તે સેનાપતિની પાસ જઈ. ૯

આમ ઉચર્યો તે એવામાં પ્રસન્ન કરવાને તેને,
સિંહનાદ કરિ શંખ વગાડ્યો ભીષ્મે હર્ષ થવા એને. ૧૦

શંખ, ભેરિ, પણવાદિક વાગ્યાં એ પછિ કૌરવ દળમાંહે;

૬ સોમદત્તિ—સોમદત્તનો પુત્ર ભૂરિશ્રવા.

ઘોષ ઉઠ્યો અતિ ત્રાસજનક, ગાળ રહિ પૃથ્વી નૃપ ! ત્યાંહે. ૧૧
 તે પછિ કૃષ્ણે પાંચજન્ય ને દેવદત્ત પાર્થે પૂંક્યો;
 પૌંડ્ર ભીમસેને પૂંક્યો, અતિ જોર કરી તેપર ઝૂક્યો. ૧૨
 ધર્મે અનંતવિજય ત્યમ નકુળે સુઘોષઘોષ કર્યો ત્યાંહે;
 મણિપુષ્પક પૂર્યો સહદેવે પાંડવની સેના માંહે. ૧૩
 દુપદવિરાટાદિએ પણ તદા નિજ નિજ કેરા શંખધ્વની—
 કીધા દૌરવહુદયવિહારણુ જુગતી જુધની એમ બની. ૧૪
 એવે કેશવને કહ્યું પાર્થે જે સેના વચ્ચે મારો—
 રાખો રથ ઊભો હે માધવ ! કહું તે ધ્યાન વિષે ધારો. ૧૫
 દુષ્ટભુદિ દુર્યોધનનું પ્રિય કરનારા જે છે આઠ્યા,
 જોઉં તેમને ત્યાં રહિને હું, ભૂંડાને જે છે ભાઠ્યા. ૧૬
 કૃષ્ણે પાર્થ કહ્યા પરમાણુ પછિ રથ તેનો હે રાજા !
 સ્થાપ્યો જે સેનાની વચ્ચે, જ્યાં અરિજોષ હતા ઝાઝા. ૧૭
 પ્રમુખ તેહમાં ભીષ્મ, દ્રોણ ને નૃપ બીજાઓની સામે—
 રાખી અર્જુનને હરિ ઉચાર્યા, જો આ તેમ કર્યું આ મેં. ૧૮
 જોયું પાર્થે તો ત્યાં દીઠા સગા, સનેહિ, ગુરુઓ નિજના;
 દયા એથિ ઉરમાં અતિ ઉપજી, જેથી ચિત્ત રહ્યું સ્થિર ના. ૧૯
 તેથી તે ઉચાર્યો હરિ પ્રત્યે આ સ્વજનોને જોઈ અરે !
 કંપે છે મુજ મન યુધ કરવા, ધીરજ ચિત્ત જરા ન ધરે. ૨૦
 ગાત્ર શિથિલ મુજ થઈ જાય છે, વિચારતાં યુધવાત અરે !
 જણાય છે ખોટું કરવાનું આ કરથી હે નાથ ! ખરે. ૨૧
 તેથી ગાંડિવ સરેછ કરથી, ત્વચા બધેથિ બળેછ બહુ;
 વિપરિત ચિદ્ધ દિસે છે, લાલ સગા હણવામાં હું ન લહુ. ૨૨
 માટે જય કે રાજ્ય તથા સુખ નથી જોઈતું કહું તમને;
 સ્વજન હણીને માત્ર કરેલું તે શું સુખ દેશે અમને ? ૨૩
 અરે ! જેમને માટે ઇચ્છવું તે છે અહિં આઠ્યા મરવા,
 તો હું તેવું કરિશ કદી નવ, ભૂંડો ભાગ લઈ ફરવા. ૨૪

- માટે તેઓ હુણશે મુજને તોપણ કહું છું સત્ય સહી,
આવેલા સંબંધિસ્નેહિને સંગ્રામે હું હણિશ નહીં. ૨૫
- ત્રૈણ લોકના રાજ્ય સાડ પણ નથી ઇચ્છતો તેમ અરે !
તો કેવળ પૃથ્વી માટે કહો મધુસૂદન ! કયમ પાર્થ કરે ? ૨૬
- લોભે ચિત્ત હણાયેલા ધૃતરાષ્ટ્રપુત્ર કુળવધ કેરું—
નથી પેખતા પાપ, પરંતુ રે તે પાપતણા મેરું— ૨૭
- અમે દેખિયેછિયે જ માટે હઠિયે પાછા કેમ નહીં ?
ધર્મ સનાતન નાશ થાય છે કુળવધથી આ જગતમહીં. ૨૮
- ધર્મ નાશ થાતાં જ અધર્મ ધસે છે આખા કુળમાંહી;
તેથી દોષિત સ્ત્રિયો થાય છે, ઉપજે કુળખોળ ત્યાંહી. ૨૯
- માટે જાતીધર્મ તથા કુળધર્મ લોપ કરવા સાડ—
સગા, સ્નેહિ કે ગુરુનેહું અહિં હે માધવ ! કદિ નહિ માંડું. ૩૦
- બલે મારશે મુજને તેઓ મૃત્યુ ગણિશ હું તે સાડું;
પાપ વહોરવા હે પુરુષોત્તમ ! નાતીલાને નહિ માંડું. ૩૧
- એમ કહી શરધનુષ ત્યાગિને પારથ રથ માંહે બેઠો;
શોકભાર ઠાલવિ પ્રભુ પાસે ઉણુશ્વાસ મૂક્યો હેઠો. ૩૨
- ઉચર્યા તવ શ્રીકૃષ્ણ, અરે ! આ વિષમ સમે હે પાર્થ ! તને—
કાયરપણું કાં પ્રાપ્ત થયું ? જે સેવેલું નહિ આર્યજને. ૩૩
- સ્વર્ગમાર્ગનું રોધનારું, અપકીર્તિ-ખાડ ધરનારું અરે !
તે છે પંઠપણું હે અર્જુન ! જે જનને નરકે જ ધરે. ૩૪
- માટે મિથ્યા મોહ ત્યજ તું થા બલો હે ધીર હવે;
તુચ્છ હૃદયદુર્બળતા ત્યાગી, થા સત્વર હે વીર સવે. ૩૫
- પાર્થ કહે કે, હે મધુસૂદન ! પૂજા કરવા યોગ્ય અરે !
બીજમ દ્રોણપર શર આ કરથી કોટિ ઉપાયે નહિ જ સરે. ૩૬
- મહાનુભાવ ગુરુઓ માર્યાવિણુ બીજી ખાવું છે સાડું;

૨૯ કુળખોળ-કુળને ખોળનારી વર્ણસંકર પ્રજા. ૩૪ પંઠપણું-નપુંસ-કવ, નામદંપણું.

મારિ તેમને રુધિરભોગ લોગવવાને હું નહિ ધારું ! ૩૭
 માર્ગ અમારે માટે કેશવ ! આ બેમાંથી જે સારો—
 હોયે તે લાખો હે લગવન ! તત્ત્વવાત કહિને તારો. ૩૮
 હસિ ઉચર્યા શ્રીકૃષ્ણ તદ્વા, તું અશોચ્યને શોષિછ અહીં,
 ને પંડિતની પેઠ વઢે છે, શું તુજને કહું અત્ર સહી ? ૩૯
 પ્રાજ્ઞો શોચ નથી કરતા કદિ મુઆલુવતાનો મનમાં;
 શાશ્વત કોઈ નથી જગમાં ગણિ તાપ નથી ધરતા તનમાં. ૪૦
 હું નહોતો ત્યમ તું નહોતો અથવા આ નૃપ નહોતા એવું,—
 નથી જ અર્જુન ! અને હવે સૌ ન હોઈશું છ નહિ તેવું. ૪૧
 શરીર લીધે જેમ લુવને બાલ્યા, યુવા, જરા આવે,
 તેમ જ દેહાંતર પણ તેનું થાયે છે અવસર આવે. ૪૨
 ભૂર્ણવસ્ત્રને ત્યાગીને જ્યમ નવીન દેહ વિષે ધરિયે,
 લુવ દેહનો ક્રમ છે તેવો, તો કહે શોચ કશો કરિયે ? ૪૩
 શ્વઓ છેદે નહીં લુવને, અગ્નિ ન બાળિ શકે જરિયે,
 સડે ન જળથી, વાયુ ન શોષે, તેનો શોચ કશો કરિયે ? ૪૪
 શરીરને એ સર્વ થાય છે, જે છે જડ અપવિત્ર અરે !
 તો તેનો અહિ કહે ધનંજય, શૌચ જ્ઞાનિ જન કેમ કરે ? ૪૫
 આત્મા કેવળ અલોપ છે, નવ જરા મરણ એને આવે;
 અશોચ્ય છે તે નિત્ય, આંચ નવ એને કોની પણ આવે. ૪૬
 આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ સઘળા શરીરને દિસેછ સહી;
 મોહ, શોક ને જન્મ મરણ છે તેને અર્જુન ! જગત મહી. ૪૭
 તું કહેશે કે, અજર અમર છે આત્મા તો પછિ દેહ નવા—
 કવણ ધરે છે ? તો કહું તે સુણ સંશય તારો સઘ જવા. ૪૮
 નિજને નવ બાલ્યા વિષુ આત્મા લુવરૂપ રહે છે જ્યારે,
 નવા દેહની પ્રાપ્તિ અર્જુન ! થાયે છે તેને ત્યારે. ૪૯
 તેરૂપે પણ વિચાર તેનો કરતાં મરણ નથી તેનું;
 જો હોયે તો ઉદ્ભવવું ફરિ હોય કેમ દેહે એવું ? ૫૦

માટે આ વાતતણો અર્જુન, કરિ વિચાર ધર્મ જ તારો—
 ધાર ક્ષત્રિનો સ્વર્ગપ્રાપ્તિનો, માની બોધ અરે મારો. ૫૧
 ધર્મયુદ્ધવિણ ક્ષત્રિયને નથિ અન્ય કર્મ શ્રેયસ્કારી;
 માટે ધર્મ વિચાર તું તારો, માનીને શિક્ષા મારી. ૫૨
 સ્વર્ગદ્વાર ઉઘડયા જેવું એનીમેળે આ યુદ્ધ તને—
 પ્રાપ્ત થયું છે, અહો ! એવું બડભાગી ક્ષત્રીને જ બને. ૫૩
 માટે તું આ ધર્મયુદ્ધથી અરે કદી પાછો ફરશે,
 તો અરિઓ હરખાશે, ને મિત્રો સઘળા ફટ ફટ કરશે ! ૫૪
 નામ ધનંજય તારું રે અહિં, થશે પછી હસવા જેવું;
 તુજપર બળતા કહેશે બળ કરિ “ ધનંજયે કરિયું કેવું ! ” ૫૫
 મરિશ યુદ્ધમાં જો કદિ તું, તો સ્વર્ગ તને નિશ્ચય મળશે;
 જીતિશ તો પામીશ પ્રતિષ્ઠા, મળશે રાજ્ય દિવસ વળશે. ૫૬
 માટે યુદ્ધતણો કરિ નિશ્ચય થા જિલો હે વીર હવે;
 સુખદુખ, લાભાલાભ, જયાજય સરખા ગણિ થા ધીર સવે. ૫૭
 કહ્યું આ મેં ત્યમ કરતાં તુજને લેશ પાપ કદિ નહિ લાગે;
 સાંખ્ય વિચાર તણો આ સાર કહ્યો મેં અર્જુન તુજ આગે. ૫૮
 કર્મયોગ કહું છું અવ તુજને તે તું સાંભળ ધ્યાન ઈર્ધ;
 બુદ્ધિયુક્ત તે આચરતાં નવ કર્મ બાધ કરશે જ કંઈ. ૫૯
 નિશ્ચયવાળી બુદ્ધિ એક છે, ધન્યહારહિત જ કર્મતાણી;
 સકામ કર્મતાણી છે લૂલી, છે શાખા તેની જ ઘણી. ૬૦
 સકામ મનવાળા માને છે કર્મતાણું ફળ સ્વર્ગ સહી;
 જન્મ જ તે ફળનો દાતા છે, સમજે છે એવું જ અહીં. ૬૧
 તેથી તેઓ ભોગેચ્છાથી ક્રિયા વિવિધ કરવા કેરું—
 બતલાવે છે જગત જનોને, કહી કર્મમહિમામેરૂ. ૬૨

૫૮ સાંખ્ય-સાંખ્યશાસ્ત્ર. એ શાસ્ત્રદ્વારે ભગવાને અર્જુનને આત્માનું
 અપરોક્ષ (પ્રત્યક્ષ) ગાન કરી વિશેષ બતાવવા ખીજી રીતથી આત્મતત્ત્વ
 અપરોક્ષ થવા કર્મયોગ કહ્યો, તે ૫૯ મી કવિતાથી શરૂ થાય છે.

ભોગેચ્છાવાળાનું મન પ્રભુસમાંધિમાં સ્થિર નથિ રહેતું;
 લોભતણી તાણુ વિષે અર્જુન ! જાણે છે સત્વર વહેતું. ૬૩
 માટે ત્રણગુણરહિત થઈ તું આત્મવિચાર વિષે સ્થિત થા;
 ધર્મ જાણિ નિજ કર્મ જ કર, ક્ષણની નવ રાખિશ લેશ તથા. ૬૪
 વાવકુવા આદિકથિ અર્થ જે સીધે છે તે સૌ આંહી,
 એક તલાવ થકી જ સરે છે, સંશય એમાં નથિ ક્યાંહી. ૬૫
 તેમ જ વેદ વિષે કહેલાં કર્મો કરવાથી જેહ મળે,
 બ્રહ્મનિષ નિશ્ચયબુદ્ધિને હે અર્જુન ! સૌ તેહ મળે. ૬૬
 છે અધિકાર જ કર્મ વિષે તુજ, તેના ક્ષણમાં છે જ નહીં;
 મા ક્ષણહેતુ થઈશ કદી, ત્યમ તેથિ અસંગ ન રહિશ સહી. ૬૭
 યોગ વિષે સ્થિત રહિ મમતા ત્યજિ કર કર્મો હે પાર્થ અહીં;
 સિદ્ધિ અસિદ્ધિ સમ ગણવી તે, સમપણું યોગ ગણાય સહી. ૬૮
 બુદ્ધિયોગથી કર્મ નેષ્ટ છે, તેથી તું યોગાશ્રયિ થા;
 કૃપણો છે ક્ષણહેતુ અર્જુન ! માટે તું તેવો નવ થા. ૬૯
 તવ અર્જુન ઉચર્યો હે માધવ ! કર્મથિ જ્ઞાન ચઢે છે એમ,
 માનો છો તો ઘોરકર્મમાં યોજો છો મુજને અહિં કેમ ? ૭૦
 કૃષ્ણ કહે કે પ્રથમ કહી મેં બે નિષ્ઠા આ લોકતણી,
 જ્ઞાને કરિ સાંખ્યોની, કર્મે કરિ યોગીની પ્રશસ્ત ઘણી. ૭૧
 કર્મતણો આરંભ કર્યા વિણ પ્રાપ્ત ન થાયે જ્ઞાન સહી;
 જ્ઞાન વગર કેવળ સંન્યાસથિ, મોક્ષ મળે નવ જ્ઞાત ! અહીં. ૭૨
 જ્ઞાની કે અજ્ઞાની કેા પણ કર્મ કર્યા વિણ ક્ષણ ન રહે;

૬૬ બુદ્ધિયોગ-જ્ઞાનના સાધનરૂપ નિષ્કામકર્મ. કર્મ-કામ્યકર્મ.
 જેમાં કામના (ઇચ્છા) રહી હોય એવાં ક્ષણની તૃણાવાળાં કર્મ. યોગ-
 ચિત્તની સમાનતા, સમપણું. ૬૮ મી કવિતામાં એનો અર્થ ખુલ્લો છે.
 ૭૨ કર્મતણો-નિત્યનૈમિત્તિકર્મો કરવાથી ચિત્તની શુદ્ધિ થાય છે; શુદ્ધ જ્ઞાન પ્રાપ્ત
 કરવાનું તે પ્રથમપાદ છે; એ વિના શુદ્ધ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. જ્ઞાનથી
 મોક્ષ મળે છે.

સ્વાભાવિક રીતે સૌ અર્જુન ! કાર્યનિમગ્ન સદૈવ રહે. ૭૩
 પણ મનથી ઇન્દ્રિયો વશ કરી લાલચવિણુ આ જગત વિષે—
 કરે કર્મ કર્મેન્દ્રિયથી અહિં, તે જ શ્રેષ્ઠ અતિ સ્તુત્ય દિસે. ૭૪
 કર્મ ન કરવું તે કરતાં તે કરવું તે છે શ્રેષ્ઠ અહીં;
 કર્મ કર્યાવિણુ તુજ નિર્વાહ-પ્રવાહ અટકશે જાણુ સહી. ૭૫
 નિજ આત્મામાં સ્થિત થઇને તું કર્મો સૌ અર્પી મુજને,
 ઇચ્છા, મમતા તાપ ત્યાગિ કર યુદ્ધ કહું છું હું તુજને. ૭૬
 પરનાથી ઓછા ગુણવાળો નિજનો ધર્મ કરે કદ્યાણુ;
 મરવું નિજ ધર્મે છે સાફ, પણ પરધર્મે છે બહુ હાણુ. ૭૭
 બળ કરિ નિજ ઇચ્છા નહિ જ છતાં જનને જેહ કરાવે પાપ,
 છે તે પ્રેરક કોણુ અરે ! હે વૃષ્ણિકુળકેતુ નિષ્પાપ ! ૭૮
 રજોગુણથિ ઉદ્ભવેછ તે, છે કામ ક્રોધ અર્જુન ! તે જાણુ;
 એ જ વૈરિ છે અરે ધાર ઉર, જેથી બહુ ઉપજે છે હાણુ. ૭૯
 ક્ષણઇચ્છાવિણુ કર્મ કરે છે, જે આ જગમાંહે નિર્ધાર;
 જ્ઞાનઅગ્નિથી કર્મ બળ્યાં છે જેનાં તે પંડિત છે સાર. ૮૦
 ત્યાગિ કર્મક્ષણસંગ, વિનાશ્રય, નિત્ય રહી સંતોષી બેશ,
 કરે કર્મ જો કે તો પણ તે કરતો નથી ધનંજય ! લેશ. ૮૧
 આશાતૃષ્ણા રહિત, સુનિસ્પૃહ, સ્વાર્ધાન ઇન્દ્રિય છે જેને;
 શરીર તેનું કર્મ કરે પણ પાપ નથી અડતું એને. ૮૨
 અરે ! પાપિયો માંહિ પાર્થ તું અધિક પાપિ હોશે જ કહી,
 તોય જ્ઞાનના નાવ થકી તું તરીશ પાપ તણો ઉદાર્થિ. ૮૩
 યોગથિ કર્મ ત્યજ્યાં છે જેણે, સંશય છે જ્ઞાને છેદા,
 આત્મામાં સ્થિત છે ચિત જેનું, છે દુર્ગુણ જેણે લેદા, ૮૪
 તેને બાધ નથી કદિ કરતાં કર્મો માન ન વાત વૃથા;
 જ્ઞાનખર્જથી સંશય છેદી, યુધ માટે જિલો ઝટ થા. ૮૫
 કર્મત્યાગ જ્ઞાનીને કહો છો, ને કરવાને કર્મ મને—
 કહો છો, પણ બે વિરુદ્ધ વાનાં એકે એક સમે ન બને. ૮૬

મારે એ બેમાંથી મારો એય થાય તે વાત કહો;
 માર્ગ પાંશરો દાખી માધવ ! સંશય મારો સઘ દહો. ૮૭
 હે અર્જુન ! સંન્યાસ તથા છે કર્મયોગ શ્રેયસ્કારી,
 પણ તેમાં સંન્યાસ થકી છે કર્મયોગ ચઢતો ભારી. ૮૮
 ઇચ્છાદ્રેષ દંદથી અળગો જે રહે છે હે પાર્થ ! નકી,
 તે જ નિત્ય સંન્યાસિ જાણુ, જે સુખે છુટે છે બંધ થકી. ૮૯
 સાંખ્યયોગ બેને જૂઠા મૂર્ખા કહે પણ પંડિત ન કહે;
 સુરીતિએ બેમાંથી એક આચરતાં ફળ બેનું જ લહે. ૯૦
 જ્ઞાનીને પદ જેહ મળે છે, યોગીને પણ તે જ મળે;
 સાંખ્યયોગ જે એક જ જાણે, જાણે છે તે જૂમિ તળે. ૯૧
 યોગ વિના સંન્યાસ પામવો દુષ્કર છે આ જૂમિ તળે;
 યોગયુક્ત મુનિ છે જે અર્જુન ! તે જ બ્રહ્મમાં તરત લળે. ૯૨
 ત્યાગિ સંગ સૌ કર્મ બ્રહ્મને અર્પે જે પૂરણ પ્રીતે,
 અડે પાપ તેને નહિ અર્જુન ! પદ્મપત્ર ને જળ રીતે. ૯૩
 લોકતણું કર્તૃત્વ તેમ વળિ કર્મ, કર્મફળ યોગ અહીં,
 પ્રભુ સજ્જતો નથિ પણ તે સઘળું સ્વાભાવિક છે જાણુ સહી. ૯૪
 વળિ પ્રભુ કૌનું પાપ પુણ્ય નથિ લેતો માથે હે બ્રાતા !
 અજ્ઞાને આચ્છાદિત જ્ઞાને માનવિયો મોહિત થાતા. ૯૫
 ઇન્દ્રિય, મન, બુદ્ધિને રાખિ વશ મોક્ષપરાયણુ રહે પોતે,
 રાગ, ક્રોધ, લય રહિત સદા મુનિ મુક્ત જ છે અહિંયાં તો તે. ૯૬
 સર્વ લોકનો ઇશ, સુહૃદ્ તે જાણીને મુજને નિર્ધાર,
 લોકતા તપ ને યજ્ઞતણા ગણિ, પામે છે શાંતિ અવધાર. ૯૭
 કર્મતણા ફળને ઇચ્છ્યા વિણુ કાર્ય કરે છે જે નિર્વાણુ,
 તે સંન્યાસી ને યોગી છે, નિરસિ કિયારહિત નથિ જાણુ. ૯૮

૮૯ બંધ—જન્મમરણાદિ બંધન. ૯૩ સંગ—ફળાદિની ઇચ્છા.
 ૯૭ શાંતિ—મોક્ષ. ૯૮ નિરસિ કિયારહિત નથિ જાણુ—જેણે અમિવડે
 થઈ શકે એવાં યજ્ઞદિકર્મોનો ત્યાગ કર્યો હોય તે તથા અમિવિના થઈ

જેને સંન્યાસ કહે છે અહિં, તેને યોગ જ જાણ સહી;
 કર્યો ત્યાગ સંકલ્પ નથી તે યોગિ કહિ કહેવાય નહીં. ૧૦૬
 યોગેચ્છાવાળાને માટે, કર્મ જ કારણ છે નિર્ધાર;
 યોગ્યારૂઢનું કર્મ નિવૃત્તિ છે, હે અર્જુન તું ઉરધાર. ૧૦૭
 વિષયોને કર્મ વિષે અર્જુન ! જે આસક્ત ન થાય કદાચ,
 સંકલ્પો સૌ ત્યાગ કરે તે યોગી યોગારૂઢ વદાય. ૧૦૮
 ઉદ્ધારે આત્મને આત્મ, પણ નવ ખૂડાડે તેહ અહીં;
 છે આત્મા જ આત્મનો બંધુ, તેમ રિપુ છે તે જ સહી. ૧૦૯
 જેણે આત્મા થકી આત્મને જીત્યો તો આત્મા એનો,—
 આત્મતણો છે બંધુ, ન જીત્યો તો તે છે શત્રુ તેનો. ૧૧૦
 સુહૃન્મિત્ર, અરિ ને મધ્યસ્થ તથા દ્રેષી ને બંધુ વિષે,
 તેમ સાધુપાપીમાં સમમતિ, યોગીમાં અતિ શ્રેષ્ઠ દિસે. ૧૧૧
 ખાય ઘણું વા કરે કડાકા, બહુ જાંઘે વા જાગે જેહ;
 હે અર્જુન ! સાચું કહું તુજને, નથી યોગ અધિકારી એહ. ૧૧૨
 નિયમે ખાવું, જાંઘવું, જાગવું, વિહાર, કર્મ જ છે જેને,
 હે અર્જુન ! દુખહારિ યોગનો અધિકારી ગણવો એને. ૧૧૩
 નિજવત્ સર્વત્ર જીએ અર્જુન ! દેખે સુખદુખ એક સમાન,
 યોગી તે છે શ્રેષ્ઠ મુજ મતે, આ કહ્યું તે ધરજે તું ધ્યાન. ૧૧૪
 હે મધુસૂદન સમાન આ શુભ યોગ કહ્યો મુજને આપે,
 સ્થિતિ સ્થિર તેની હું ન લહું, ચંચળતાથી સંશય વ્યાપે. ૧૧૫
 છે મન ચંચળ, વેગવાળું, દૃઢ તો તેનો અટકાવ અરે !
 દુષ્કર હું માનું છું માધવ ! વાયુ રોકવા સીત અરે. ૧૧૬
 છે મન ચંચળ દુર્નિગ્રહ પણ અભ્યાસે વૈરાગ્ય થકી—

શકે એવા પૂર્તકર્મોનો (વાવ કૂવા તળાવ આદિ કરાવવાં તે કર્મોનો) જેણે
 ત્યાગ કર્યો હોય તે કંઈ સંન્યાસી કે યોગી નથી. ૧૦૦ યોગારૂઢ—યોગમાં
 ચઢી ચૂકેલો. ૧૦૪ સુહૃન્મિત્ર—સ્વભાવથી જ રનેહી તથા મિત્ર. (સુહૃદ—
 સ્વભાવથી જ રનેહી. મિત્ર—પોતાનો પ્રેમી જન.)

કરાય છે વશ, હે કુંતીસુત ! મહાબાહો તું માન નકી. ૧૧૦
 તપ કરનારા ને જ્ઞાની ત્યમ કર્મતણા કરનાર મહી,
 અધિક યોગિ છે, માટે અર્જુન ! થા યોગી તું સદ્ય સહી. ૧૧૧
 સર્વ યોગિયો માંહિ યોગી જે નિજ આત્મા મુજમાં રાખે,
 ભજે મને શ્રદ્ધાથી શ્રેષ્ઠ તે છે, જે સુખ પૂરણ ચાખે. ૧૧૨

વલણ.

ચાખે અમૃત જ્ઞાનનું, ટળી જાય ભવરોગ;
 અજ્ઞાને ગણપત કહે, વાધે છે ભવરોગરે. ૧૧૩

કડવું ૩ જી.

મક્તિયોગનો સાર.

ચાલતી દેશી.

મુજમાં મન આસક્ત પાર્થ ! મુજ આશ્રયિ કરતો યોગ સુ એમ,
 નિઃસંશય જાણે સમગ્ર મુજ, તેમ કહું તું સુણ ધરિ પ્રેમ. ૧
 જ્ઞાન તને વિજ્ઞાન સાથ એ કહું છું હું હે જ્ઞાત ! અશેષ,
 જે જાણી અહિં અન્ય જાણવા ફરી નહીં રહેશે અવશેષ. ૨
 મનુષ્ય હજારો માંહિ કોઇ અહિં યત્ન કરે સિદ્ધિ સાર;
 સિદ્ધોમાં પણ કોઇ જ જાણે તત્ત્વે રૂપ ખરું મારું. ૩
 પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, નભ, મન, બુદ્ધિ, તેમ જ અહંકાર,
 એમ ભિન્ન છે હે અર્જુન ! એ પ્રકૃતિ મારી અષ્ટ પ્રકાર. ૪
 પણ તે ઊતરતી છે તેથી એથી ચઢતી છે મુજ જેહ,
 જીવરૂપ છે તે જગધારણુ, ધારણુ કર ઉરમાં તું તેહ. ૫
 એ જે છે ઉત્પત્તિસ્થાન સ્થાવર જંગમ જીવોનું જાણુ;
 છું હું કારણરૂપ જગતનો કર્તા સંહર્તા નિર્વાણ. ૬

૬ એ જે—એ જે પ્રકૃતિ. ઉપર આઠ પ્રકારની કહી તે જડ તથા
 આ કવિતામાં જીવરૂપ કહી તે ચૈતન્ય, એ રીતે જડ ચૈતન્ય જે પ્રકૃતિઓ.

મુજથી પર બીજો નથિ અર્જુન ! હેતુ કેા જગનો નિર્ધાર;
 માફે પરોવેલું છે આ સૌ, સૂત્રે જયમ મણિઓનો હાર. ૭
 રસ છું જળમાં, સૂર્યચંદ્રમાં પ્રભા, પાર્થ ! હું છું તું ધાર;
 પ્રણવ વેદમાં, શબ્દ નલ વિષે, નરમાં ઉદય છું નિર્ધાર. ૮
 બીજ સર્વનું છું હું સનાતન, બુદ્ધિમાનની બુદ્ધિ સુખણ !
 તેજસ્વીનું તેજ હું જ છું, બળિયાનું બળ છું જ પ્રમાણ. ૯
 સાત્ત્વિક, રાજસ, તામસભાવો ઉપજ્યા છે મુજથી જ અહીં,
 નથિ હું તેમાં પણ તે ત્રિપુટી મારામાં છે પાર્થ ! રહી. ૧૦
 એ ત્રણથી મોહિત જગત્ આ, એથી પર અવ્યય મુજને—
 નથી જાણતું અરે ! ધનંજય, શું અહિં કહું આજું તુજને ? ૧૧
 એ ત્રણથી થયલી મુજ માયા અલૌકિક, દુસ્તર છે વીર !
 લજે મને જે તેજ તરે છે તેને, જે હોયે બહુ ધીર. ૧૨
 પુણ્યસ્વી ચાર પ્રકારતણા મને લજે છે જ્ઞાત અહીં;
 રોગી, જિજ્ઞાસુ, અર્થી ને જ્ઞાની સાચું કહું છું સહી. ૧૩
 તેમાં પણ મુજ એક લક્ષ્મી ને નિત્યયુક્ત જ્ઞાની જ વધે;
 હું અતિપ્રિય છું જ્ઞાનીને ત્યમ તે મુજ પ્રિય છે જગત બધે. ૧૪
 જે જે દેવોને શ્રદ્ધાથી જે જે લક્ષ્મી લજે નિર્ધાર,
 દૃઢશ્રદ્ધા તેની તેપર હું તરત કઈ છું જગમોઝાર. ૧૫
 તે શ્રદ્ધાએ યુક્ત જેહ આરાધે છે અહિંયાં જેને,
 ઇચ્છિત તેથી મુજ નિર્મિત હે પાર્થ ! મળે છે અહિં તેને. ૧૬
 પણ તે અદ્યપબુદ્ધિનું તે ફળ અવધીવાળું છે અવધાર;
 લજી દેવ દેવોને જ મળે, મળે મને મુજને લજનાર. ૧૭
 અબુદ્ધિઓ અવ્યક્ત હું છતાં, વ્યક્ત મને માને છે અત્ર;
 અતિ ઉત્તમ અવ્યય મુજને નથિ તેહ જાણતા છું સર્વત્ર. ૧૮
 જરા મરણથી મૂકાવા જે મુજ આશ્રય કરિ કર્મ કરે,
 પ્રહ્લ અને અધ્યાત્મ તેમ તે કર્મ અખિલ જાણે જ ખરે. ૧૯

જે જ્ઞાની અધિભૂત તથા અધિદેવ અને અધિયજ્ઞ મને—
જાણે છે, તે અંતે પણ જાણે છે મુજને યુક્ત મને. ૨૦

ઝૂલણા છંદ.

બ્રહ્મા, અધ્યાત્મ ને કર્મ, અધિભૂત, અધિદેવ, અધિયજ્ઞ કેને કહીયે?
તે કહી અત્ર કેશવ ! મને કરિ કૃપા, સંશયો સર્વ મારા દહીયે;
નિયમમાં ચિત્ત રાખેલ પુરુષો પ્રભો ! અંતકાળે તમોને સુરીતે,
કેમ જાણેછ તે કહેા કૃપાસાગરા ! વિશ્વવ્યાપક વિભો ! પૂર્ણ પ્રીતે. ૨૧

ચાલતી દેશી.

અક્ષર પરમ બ્રહ્મા છે અર્જુન ! ને સ્વભાવ અધ્યાત્મ વદાય;
જે ભાવે જીવો જન્મે તે વિસર્ગ, કર્મ અહીં કહેવાય. ૨૨
નાશભાવ અધિભૂત જાણુ, અધિદેવ તે જ અનુગ્રહ કરનાર,
હું અધિયજ્ઞ હું દેહમાંહિ કૃણદાતા શુભ ધર્મે ધરનાર. ૨૩
અંતકાળમાં મને સ્મરીને શરીર ત્યાગીને જે જાય,
તે પામે મુજભાવ અને મુક્તિ તેની નિઃસંશય થાય. ૨૪
દેહ ત્યાગતાં જે જે ભાવનું સ્મરણ થાય છે અહિં જેને,
તે ગુણયુક્ત થઈ સદૈવ તે પામે છે અર્જુન ! તેને. ૨૫
માટે માઈ સ્મરણ કરી તું, કર યુધ હે અર્જુન ! આ બાર;
મુજમાં મનબુદ્ધી અર્પ્યે તું, પામિશ પાર્થ ! મને નિર્ધાર. ૨૬
યોગાભ્યાસે યુક્ત અને નહિ બીજે કંઈ જાનાર મને—
કરતાં ચિંતન પરમપુરુષને પામે જન કહું પાર્થ ! તને. ૨૭
શાસ્ત્રા, સિદ્ધ અનાદિ, સૂક્ષ્મમાંસૂક્ષ્મ તથા સર્વજ્ઞ સહી,
ધાતા સર્વતણ્ણા, અચિંત્ય, રવિવર્ણ તમથિ પર, પાર નહી, ૨૮
પ્રયાણકાળે સ્થિરચિત્તે ભક્તિયુક્ત ભક્ત સુયોગજળે,

૨૦ યુક્ત મને—મારામાં આસક્ત મનથી. ૨૨ વિસર્ગ—યમ્યાગાદિ.
૨૮ શાસ્ત્રા—નિયંતા, સર્વને નિયમમાં રાખનાર. ધાતા—પેદા કરનાર,
પોષનાર. તમથી પર—અંધારાથી દૂર (અહિં અજ્ઞાનરૂપી અંધારાથી દૂર
સમજવું.)

રાખિ પ્રાણુ બ્રમધ્ય પરમ તે દિવ્યપુરુષને સદા મળે. ૨૯
 અક્ષરબ્રહ્મ કહે છે જેને વેદ જાણનારા નિર્ધાર;
 યોગી વિતરાગી જ જે વિષે કરી શકે છે અહિં સંચાર; ૩૦
 જેનો અભિલાષી શુભ પાળે બ્રહ્મચર્ય શુરુ પાસ રહી,
 તેને કેમ પમાય તે કહું દૂકામાં તુજ પાસ અહીં. ૩૧
 સર્વ ઇન્દ્રિયોદ્ધાર રાખિ વશ મનને રૂંધી હૃદય વિષે,
 રાખિ પ્રાણુને બે બ્રહ્મકૃતિ વિચિત્ર જોતાં અન્ય ન કોઈ દિશે. ૩૨
 એકાક્ષર ઐકાર બ્રહ્મને ઉચ્ચારે ત્યમ જેહુ સ્મરે,
 તે ત્યજિ દેહુ પરમગતિને પામે છે, જે સાચો ઉધરે. ૩૩
 અનન્યમન જે સતત સ્મરે છે મુજને હે અર્જુન અવધાર,
 નિત્યયુક્ત એવા યોગીને છું હું સદા સુલલ નિર્ધાર. ૩૪
 પામિ મને એવા મહાત્મા ફરિ જન્મ અનિત્ય અને દુષ્ટયુક્ત,
 નથી પામતા કાં કે તે થયલા હોયે છે કેવળયુક્ત. ૩૫
 બ્રહ્મલોક પર્યંત લોકને પુનર્જન્મ છે જાણુ સદાય;
 હે અર્જુન ! મુજને પામેલો પુનર્જન્મ પામે ન કદાય. ૩૬

હરિગીત છંદ.

વેદો, તપો, યજ્ઞો તથા દાનો વિષે કૃણ જે અહીં,—
 શાસ્ત્રો વિષે કહ્યું છે સુ તેને જાણિને યોગી સહી,
 તે સર્વને ઉલ્લંઘિને પદ આદિ પ્રત્યે જાય છે;
 જે પરમધામ સુબ્રહ્મનું તે, જે ઘણું વખણાય છે. ૩૭

ચાલતી દેશો.

શુદ્ધ તને અતિશુદ્ધજ્ઞાન આ કહું વિજ્ઞાન સહિત હે બ્રાત !
 જે જાણી તું મુક્ત થશે ઝટ અશુભ થકી, માની મુજ વાત. ૩૮
 કાં કે તે છે સૌ વિદ્યા સૌ શુદ્ધ વિષે ઉત્તમ અવદાત;
 છે પ્રત્યક્ષ સુધર્મયુક્ત અક્ષયસુખ દેનાર સાક્ષાત. ૩૯

૩૪ અનન્યમન—ખીજે કંઈ મન નહિ એવો પુરુષ. ૩૯ અવદ-
 ત—નિર્મળ.

પણ હે પરંતપ ! અરે ધર્મ એ ન માનતાં બીજે જ મથે,
મને ન પામી તેહ લભે છે મૃત્યુયુક્ત સંસારપથે. ૪૦

હું અવ્યક્તથિ સર્વ જગત્ આ વ્યાપિ રહું છે આહિં નિર્વાણુ;
મુજમાં સ્થિત છે સર્વભૂત, નથિ હું તેમાં અર્જુન ! તું જાણુ. ૪૧
એ ઐશ્વર્ય તું મુજ યોગતણું, નથિ કેા પણ મુજમાં હે જ્ઞાત !
તોપણ હું સૌનો ભર્તા ધર્તા છું સર્વરોંતે સાક્ષાત. ૪૨

મુજ પ્રકૃતિના આશ્રયથી હું કર્માધીન હોવોને અત્ર,
પૂર્વકર્મ લીધે સરણું છું વારંવાર સદા સર્વત્ર. ૪૩

પણ આસક્તિ રહિત તેમાં હું ઉદાસીનને હે જ્ઞાતા !
કર્મો તે બંધન નથિ કરતાં, છું હું સર્વ તણો ત્રાતા. ૪૪

મુજ અધ્યક્ષપણાથી પ્રકૃતિ સચરાચર સરજે છે જાણુ;
તેથી હે કૌંતેય ! ફરિ ફરિ જગત નીપજે છે નિર્વાણુ. ૪૫

પરમભાવ હું સર્વેશ્વરનો ન જાણુનારા મૂઢ મને,—
મનુષ્યદેહવાળો દેખીને નિંદે છે, શું કહું તુજને ? ૪૬

વ્યર્થઆશિ ને વ્યર્થકર્મિં ત્યમ વ્યર્થજ્ઞાનો અસ્થિરમન એહ,
રાક્ષસિ, આસુરિ તથા મોહિની પ્રકૃતિના આશ્રિત છે તેહ. ૪૭

પણ મહાત્મા દેવીપ્રકૃતિનો ધરિ આશ્રય આહિં એકમને,
જાણીને અવિનાશી અર્જુન ! સદા ભજે છે એક મને. ૪૮

કરેછ કીર્તન માંડું નિત્ય કેા, પાળે છે વ્રત કેા અવધાર;
કેાક નમે છે ભક્તિવડે, નિત્યયુક્ત ઉપાસે છે નિર્ધાર. ૪૯

એકત્વે, પ્રથકત્વે બહુધા વિશ્વરૂપ જાણી મુજને,
જ્ઞાનયજ્ઞથી યજેછ બીજા, દૂકામાં કહું છું તુજને. ૫૦

પત્ર, પુષ્પ, ફળ, જળ જે મુજને ભક્તિયુક્ત પ્રીતે અર્પે,
તે હું ગ્રહણ કરું છું અર્જુન, તેથી મન માંડું તર્પે. ૫૧

મુજ આશ્રયથી શૂદ્ર, વૈશ્ય, સ્ત્રી તેમજ અંત્યજ પણ નિર્ધાર,
પામે છે હે પાર્થ ! પરમગતિ, એમાં ફેર નથી જ લગાર. પર

હરીગીત છંદ.

માટે તું માઁ મન થઈ મુજ લક્ષ્ય થા ને યજ મને,
કર નમસ્કાર સુકોડથી, હે પાર્થ ! હું કહું છું તને;
કરિ એમ મુજમાં જોડિ મન મુજમાં પરાયણ તું થશે,
તો પામશે મુજને જ ને ભવ બંધ તુજ તૂટી જશે. ૫૩

ચાલતી દેશી.

હે મહાબાહો ! કરિ સુણ માઁ પરમવચન અતિસુખ કરનાર;
જે હું તું મુજ પ્રિયને કહું છું, હિતઈચ્છાથી અહિં આ વાર. ૫૪
નથી જાણતા દેવો મુનિઓ પ્રભવ મુજતણો પાર્થ ! લગાર;
કારણ હું છું તે સર્વેનો સર્વપ્રકાર સદા નિર્ધાર. ૫૫
અજ અનાદિ જે જાણે મુજને સર્વેશ્વર હે પાર્થ ! નકી,
મનુષ્યમાં તે મોહરહિત થઈ છૂટે સર્વે પાપ થકી. ૫૬
અસંમોહ ત્વમ બુદ્ધિ, જ્ઞાન, શમ, દમ ને સત્ય, ક્ષમા, સુખદુઃખ;
જન્મ મરણ, ભય અભય, અહિંસા, સમતા તથા નહીં મન ભૂખ; ૫૭
તેમ વળી તપ, દાન, યશઅયશ, વિવિધભાવ એ સૌ હે બ્રાત !
મુજથી પ્રાણીમાં પ્રકટે છે, તું મનમાં ધરજે એ વાત. ૫૮
મહર્ષિ સાત તથા પૂર્વેના ચાર અને મનુઓ સર્વે,
મુજમન સંકલ્પથી થયા છે, જેનિ પ્રજા છે આ સર્વે. ૫૯
એ મારી સુવિભૂતિ યોગને તત્ત્વધિ જે જાણે આંહી,
તે જોડાયે અચલયોગમાં, નથિ એમાં સંશય ક્યાંહી. ૬૦
હેતું હું છું સર્વ પ્રભવનો, હુંથી પ્રવર્તે છે જગ સર્વ,
જાણી એમ લજે છે મુજને ભાવસહિત જ્ઞાની નિર્ગર્વ. ૬૧
રાખિ પ્રાણુમન મુજમાં બુધજન આપિ પરસ્પરને શુભબોધ,
મુજ કીર્તન કરિ તૃપ્ત થાય છે, કોપર નથિ કરતા કદિ ક્રોધ. ૬૨

૫૬ મહર્ષિ સાત—બૃહુ, મરીચિ, અત્રિ, પુલસ્ત્ય, પુલહ, કૃતુ અને વસિષ્ઠ એ સાત. પૂર્વેના ચાર—એ પહેલાંના ચાર સનક, સનંદન, સનાતન અને સનતકુમાર. ૬૧ પ્રભવ—જન્મ.

સતતયુક્ત પ્રીતી પૂર્વક એવા ભજનારાને નિર્ધાર,
 બુદ્ધિયોગ આપું છું જેથી મળેછ તે મુજને અવધાર. ૬૩
 પાર્થ કહે કે, હે પરબ્રહ્મ ! વિભૂતિ આપની દિવ્ય અશેષ,
 લોક વિષે વ્યાપેલિ કહો અહિં, મુજને વિસ્તારી વિશ્વેશ ! ૬૪
 ઓળખું કેમ હું યોગી ! તમને સદા કરી ચિંતન ધરિ ધ્યાન,
 કયા કયા ભાવોમાં છો હરિ, ચિંત્ય તમે મુજને ? ભગવાન ! ૬૫
 કહો મને ફરિ વિસ્તારી તે આપયોગવિભૂતિ પરમેશ !
 સુષુપ્તાં વચનામૃત હરિ આપનું, તૃપ્તિ મને થતી નથિ લેશ. ૬૬
 મુજ વિભૂતિ વિસ્તારતણો નથિ પાર તેથિ અહિંયાં કુરુશ્રેષ્ઠ !
 મુખ્ય કહું છું દિવ્ય સારમાં, જે છે સર્વ વિષે અતિશ્રેષ્ઠ. ૬૭
 સર્વભૂતમાં ગુણકેશ ! હું આત્મા રહેલ છું તું માન;
 તેમજ છું સૌ ભૂતોનો હું આદિ, મધ્ય તથા અવસાન. ૬૮
 આદિત્યોમાં વિષ્ણુ, જ્યોતિમાં અંશુમાન રવિ છું નિર્ધાર;
 મરુતોમાં છું મરીચિ હું, છું નક્ષત્રોમાં શશિ સુખકાર. ૬૯
 વેદોમાં છું સામ, દેવમાં વાસવ છું, અર્જુન તું જાણ;
 સર્વ ઇંદ્રિયોમાં મન છું હું, ભૂતોમાં ચેતન નિર્વાણ. ૭૦
 રુદ્રોમાં શંકર ત્યમ યક્ષોરાક્ષરમાં છું હું જ કુબેર;
 વસુઓમાં પાવક, પર્વતમાં મેરુ છું હું એમાં નથિ ફેર. ૭૧
 મહર્ષિ, દેવર્ષિ, સિદ્ધોમાં ભૃગુ, નારદ ને કપિલ છું હું જ;
 યજ્ઞોમાં જપ, વિદ્યામાં અધ્યાત્મ જ છું, પાંડવમાં તું જ. ૭૨
 યાદવમાં છું વાસુદેવ હું, તેજસ્વીમાં તે જ પ્રમાણ;
 વિસ્તારી મુજ વિભૂતિ કહું શું ? થોડામાં ઝાઝું તું જાણ. ૭૩
 હે અર્જુન ! એ બહુ જાણ્યાનું કશું પ્રયોજન છે આ વાર ?
 માત્ર એક મુજ અંશવડે હું વ્યાપિ રહ્યો છું જગ મોઝાર. ૭૪
 હે માધવ ! મુજ અનુગ્રહ માટે પરમગુહ્ય અધ્યાત્મનું જ્ઞાન—

૬૫ ચિંત—ચિંતન કરવા યોગ. ૬૮ ગુણકેશ—અર્જુન. ૭૦ ભૂતો-
 માં—પ્રાણી માત્રમાં. ૭૨ પાંડવમાં તું જ—પાંડવોમાં તું જ હું છું.

ભાખ્યું તેથી મોહ મટ્યો મમ, અને ટળ્યું અંતરઅજ્ઞાન. ૭૫
 ભૂતોનો ભવનાશ તથા અવિનાશિ ! આપનું મહાત્મ્ય સુ આજ,-
 વિસ્તારધિ સાંળજ્યું મેં આપધિ, હે રાજિવલોચન સુખસાજ ! ૭૬
 હે પરમેશ્વર ! સ્વરૂપ આપનું જેમ કહો છો છે પ્રભુ તેમ,
 તોપણ નિજ ઐશ્વર્યરૂપ જોવા ઇચ્છું છું હું ધરિ પ્રેમ. ૭૭
 માટે જોવું મને શક્ય છે, એમ માનતા હો નિર્ધાર,
 તો યોગેશ્વર ! તે બતલાવો આપરૂપ અવ્યય આ વાર. ૭૮
 જો હે પાર્થ ! રૂપ મારાં નાનાવિધ દિવ્ય હજારો અત્ર;
 જે છે વિવિધવર્ણ આકૃતિનાં, સમાયું છે જેમાં સર્વત્ર. ૭૯
 જો એમાં આદિત્યો, વસુઓ, રુદ્રો, અશ્વિનીસુત, મરુતો,
 તથા અન્ય આશ્ચર્ય અદ્વીઠાં, દેખ કદિ ઇચ્છા કરું તો. ૮૦
 આ મુજ દેહે આંહિ ચરાચર સકળ જગત્ જો આ વારે;
 ત્યમ બીજું પણ જો બહુ અર્જુન ! હોયે જે ઇચ્છા તારે. ૮૧
 પણ તું આ નિજ ચક્ષુવડે મુજને જોવા નધિ શક્ય સહી;
 દિવ્યચક્ષુ આપું છું તેથી જો મુજ ઇશ્વરીયોગ અહીં. ૮૨
 હે રાજન ! એમ કહીને પછિ યોગેશ્વર હરિએ એવે,
 દેખાડ્યું નિજ દિવ્યરૂપ અર્જુનને આ રીતે તેવે: ૮૩
 અનેક મુખ નેત્રોવાળું, અતિ અદ્ભુત દેખાવોવાળું.
 અનેક દિવ્યાભરણવાળું, બહુ દિવ્ય ઉંચાં આયુધવાળું, ૮૪
 દિવ્યપુષ્પ ને વસ્ત્ર ધરેલું, દિવ્યગંધલેપનવાળું,
 અનંત સર્વાશ્ચર્યરૂપ, જ્યોતિમય સર્વ દિશ મુખવાળું, ૮૫
 જો આકાશે રવિ સહસ્રની થાય કાંતિ સઘ જ ધારૂં,
 તો તે મહાત્માની કાંતિને થાય કંઈક મળતી વારૂં. ૮૬
 તે દેવોના દેવ કૃષ્ણના શરીરમાં જગ સૌ આપું,
 પાર્થ જોયું વિવિધ વસેલું, હે કુરુસત્તમ ! શું ભાપું ? ! ૮૭

૭૮ અવ્યય—અવિનાશી, નાશ ન થાય એવું. ૮૦ અશ્વિનીસુત—
 જે અશ્વિનીકુમારો. ઇચ્છા કરું તો—જો તું ઇચ્છા રાખતો હોય તો.

તે પછિ વિસ્મયયુક્ત, હર્ષ રોમાંચ ધનંજય શિરનામી,
કરસંપુટ કરિ ઉચ્ચર્યો પ્રભુનિ પાસ કંઈક ચેતન પામીઃ ૮૮
હરિગીત છંદ.

હે દેવ ! દેવો આપ દેહે સર્વ દેખું છું અહીં,
ત્યમ પ્રાણિ આર પ્રકારના સઘળા હું જોઈછું સહી;
પદ્માસનસ્થ સુઅજ તથા ઋષિઓ અને સર્પો પ્રભો !
જે દિવ્ય છે તે સર્વ હું દેખું છું તમદેહે વિભો ! ૮૯
કર, ઉદર, મુખ ને નેત્ર છે જ અનેક આપતણાં હરી !
હું જોઉં છું તમરૂપ એવું અનંત, ધીરજ બહુ ધરી;
પણ આદિ, મધ્ય તથા વળી નવ અંત તેનો હું લહું,
દેખું છું તમને વિશ્વરૂપ વિભો, ઘણું હું શું કહું ? ! ૯૦
હું સુકુટ, ચક્ર, ગદા ધરેલા તેજરાશિ આપને,
અતિ દિસિકર સઘળે જ એવા પરમ પ્રૌઢ પ્રતાપને—
દેખું છું, દેખિ શકાવ નવ એવા અહો શુભ જ્ઞેયને,
હીપતા સઘળે અપ્રમેય અનલ રવિદ્યુતિ ધ્યેયને. ૯૧
કરિ આમ સ્તુતિ બહુપેર અર્જુન ઉચ્ચર્યો ધીરજ ધરી,
મુખ આપનાં પ્રલયાગ્નિ સરખાં જોઉં છું હું હે હરી !
જેમાં તમારિ અનેક દાઢોને વિષે કૌરવતાણું,
ત્યમ આપણું પણ સૈન્ય ચૂરણ થાય છે હું શું લાણું ? ! ૯૨
જે રીત નદિયોનાં જળો વેગેથી સાગરમાં ભળે,
તે રીત બળતાં આપ મુખમાં વીર બહુ આવી બળે,—
તૂટી પડેછ પતંગ રીતે નાથ નિજ થાવા સહી,
હવરૂપ મુખ માંહે પડી બચનાર કોપણ છે નહીં ! ૯૩
છો કોણ ઉગ્રસ્વરૂપ ? આપ કહો મને તમને નમું,
થાઓ પ્રસન્ન કરો અનુગ્રહ, જેથિ નાથ ! નહીં ભમું;
ઇચ્છું છું તમને જાણવા ઇચ્છા સુપૂરણ તે કરો,

૯૧ જ્ઞેયને—જાણવા યોગ્યને. ધ્યેયને—ધ્યાન કરવા યોગ્યને.

જાણી શકું ન પ્રવૃત્તિ આપનિ, ધ્યાનમાં વિનતિ ધરો. ૯૪
હું લોક સૌનો ક્ષય જ કર્તા કાળ છું તું જાણજે,
સૌ નાશ માટ પ્રવૃત્ત અત્ર થયો છું ઉરમાં આણજે;
માટે ઉઠી યશ લે અને અરિ જીતિ હે અર્જુન હવે,
સમૃદ્ધિવાળા રાજ્યને હોગવ તું બ્રાત થઈ સવે. ૯૫
પૂર્વેથી મેં મારી મુક્યા છે સર્વને માટે જ તું,
થા માત્ર અત્ર નિમિત્ત તુજ અજ્ઞાન સર્વ કરી જતું;
મારું કર્યું સૌ થાય છે જોયું અહીં તો આ સમે,
તો થઈ નિમિત્ત સુલભ લેતાં, અરે ક્યમ તું કમકમે ? ! ૯૬
મેં ભીષ્મ, દ્રોણ અને જયદ્રથ, કર્ણ આદિક વીરને—
મારી મુક્યા છે, માટ હે બ્રાતા ! ધરી તું ધીરને,
મનની વ્યથા મૂકી પડી ને જીત તેઓને અહીં,
કર યુદ્ધ જીતિશ તું રણે અરિવર્ગને સાથે સહી. ૯૭
હે ભૂપ ! પછિ પાર્થે સ્તવ્યાથી કૃષ્ણ પૂર્વરૂપે થયા,
ભય ભાગવા નિજ ભક્તનો દામોદરે કીધી દયા;
પછિ ઉચ્ચર્યા તે પાર્થે તો જોયું સ્વરૂપ જે મુજ તાણું,
દુર્બલ ધણું તે દેખવા દેવોય ઇચ્છે છે ધણું. ૯૮
તો જોયું જે મમરૂપ તે વેદે તપે દાને કરી,
ત્યમ પૂજવાથી પણ જણાવું શક્ય નથિ કહું છું ફરી;
પણ દેખવું તે સુલભ છે સુઅનન્ય ભક્તિથી અહીં,
જોવા તથા વળિ જાણવા છું તત્ત્વથી શક્ય જ સહી. ૯૯
મુજ માટ કર્મો જે કરે, મમરૂપ પરમ જ જેહ છે,
મુજ ભક્ત, વર્જિત સંગ, દોષ અડચા વિનાનો દેહ છે;
એવો સદ્ પ્રાણીવિષે નિર્વેર હોયે જે અહીં,
યામી શકે છે તે મને, મેં વાત આ સાચી કહી. ૧૦૦

ચાલતી દેશી.

હે પ્રભુ ! એમ ઉપાસે તમને સતતયુક્ત જે ભક્ત અહીં,

ને અક્ષર અવ્યક્ત ઉપાસે, એ ખેમાં કેા શ્રેષ્ઠ સહી ? ૧૦૧
 મુજમાં મન રાખી જે મુજને નિત્યયુક્ત શ્રદ્ધાથિ સ્મરે,
 તે યોગી છે શ્રેષ્ઠ મુજ મતે, જે મુજને લવ નવ વિસરે. ૧૦૨
 અવ્યક્ત પ્રદ્યાસકત યોગિને કલેશ અધિક અર્જુન અહિં થાય;
 દેહ ધારિયે દુઃખે કરિને અવ્યક્તને હે પાર્થ ! પમાય. ૧૦૩
 સર્વ કર્મ અર્પીને મુજને મુજમાં જ પરાયણ રહિ સાર—
 ઉપાસેછ ધ્યાન ધરી મુજને અનન્ય યોગે અહિં નિર્ધાર, ૧૦૪
 મૃત્યુયુક્ત સંસાર સમુદ્રથિ કરં છું તેમનો હું ઉદ્ધાર;
 કાં કે તે મુજમાં રતનો હું સહાયિ સર્વ રિતે છું સાર. ૧૦૫
 માટે મન તું રાખ મુજ વિષે, ને બુદ્ધિ મારામાં રાખ;
 કરી આમ તરિ સર્વ ઉપાધિ, મળી મને ઉત્તમ સુખ આપ. ૧૦૬
 સ્થિર મન મારા વિષે રાખવા અશક્ત તું કદિ હોય અહીં,
 તો તું શુભ અભ્યાસયોગથી મુજ મળવા કર યત્ન સહી. ૧૦૭
 કરવા એમ અશક્ત હોય તો મુજ પ્રીત્યર્થ સુકર્મ કરી,
 મોક્ષમાર્ગમાં પગ ધર અર્જુન ! આ લવસાગર પાર કરી. ૧૦૮
 એ પણ કરવાનું ન બને તો આશ્રય મારો એક ધરી,
 સર્વ કર્મફળ છાંડ પાર્થ તું, સાવધાન મન આપ કરી. ૧૦૯
 છે અભ્યાસથિ જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ, ત્યમ જ્ઞાનથિ ધ્યાન વધે છે બ્રાત !
 ત્યાગ કર્મફળ તેથિ વધે છે, છે શાંતિ જેમાં સાક્ષાત. ૧૧૦
 મેં જે આ ધર્મામૃત લાખ્યું, તેને શ્રદ્ધાથી અહિં જેહ—
 સેવે છે મુજમાં મન રાખી, અતિ પ્રિય લક્ષ્મ મને છે તેહ. ૧૧૧

વલણ.

તેહ તરી લવ ઉધદિને, બાયે નિઃસંદેહ;
 ભક્તિયોગ ધ્યાને ધરે, જીવ રાખિને જેહ રે. ૧૧૨

કડવું ૪ થું.

જ્ઞાનયોગનો સાર.

રુચિરાહંદની દેશી.

હે કેશવ ! હું પ્રકૃતિપુરુષ ત્વમ ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞ તથા
જ્ઞાનજ્ઞેય જાણવા અહું છું, માટે કહેા તે હોય યથા. ૧
આ શરીર કૌંતેય ! ક્ષેત્ર કહેવાયે છે તું જાણ સહી;
એને જે જાણે તેને ક્ષેત્રજ્ઞ કહે વિદ્વાન અહીં. ૨
સર્વ ક્ષેત્રમાં હે ભારત ! ક્ષેત્રજ્ઞ હું જ છું જાણ અહીં;
ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞજ્ઞાન તે મુજ મતથી છે જ્ઞાન સહી. ૩

હરીગીત હંદ.

તે ક્ષેત્ર જેવા રૂપનું, જેવા સ્વભાવતાણું દિસે,
જેવા વિકારોવાળું છે, તેનો પ્રભવ છે જે વિષે;
તે એમ જેવી રીતનું છે, તે તથા ક્ષેત્રજ્ઞ જે—
• છે જે સ્વરૂપે ને પ્રભાવે મુણ સમાસે મુજ તે. ૪

ચાલતી દેશી.

ઋષિઓએ વેદોમાં તેનું વિવિધ રીત કીધું છે ગાન;
બ્રહ્મસૂત્રમાં સમજાવ્યું છે હેતુ સહિત અર્જુન ! તે જ્ઞાન. ૫
મહાભૂત, અહંકાર, બુદ્ધિ ને માયા, દર્શેન્દ્રિયો વળિ જાણ,
તથા એક મન, પંચ વિષય એ રીત તત્ત્વ ચોવીશ પ્રમાણ. ૬
તેમજ ઇન્દ્રિયા, દ્વેષ, દુઃખ, મુખ, ધૈર્ય, શરીર તથા ચૈતન્ય,
વિકાર એ સૌ સહિત ક્ષેત્ર મેં કહ્યું સમાસે ગણિશ ન અન્ય. ૭

૧ જ્ઞેય—જાણવાનું. ૪ પ્રભવ—ઉત્પત્તિ. ૪ સમાસે—ટુંકામાં. ૫ બ્રહ્મસૂત્ર—વેદાંતસૂત્ર. ૬ મહાભૂત—પાંચ મહાભૂત. (પૃથ્વી, જળ, વાયુ, તેજ તથા આકાશ.) દર્શેન્દ્રિયો—આંખ, કાન, નાક, જીભ તથા ત્વચા એ પાંચ ગ્રાહેન્દ્રિય; તથા હાથ, પગ, ગુદા, ઉપસ્થ તથા વાણી એ પાંચ કર્મેન્દ્રિય. પંચવિષય—શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ તથા ગંધ.

નિર્માનિત્વ, અદલ, અહિંસા, ક્ષમા અને આર્જવ અવધાર,
 ગુરુસેવા, સુપવિત્રપણું ને સ્થૈર્ય, આત્મનિગ્રહ સુખકાર, ૮
 તેમ ઇન્દ્રિયોના અર્થ વિષે વિરાગ ને ઉર નહિ અહંકાર,
 જન્મમૃત્યુ ને જરા વ્યાધિમાં દુઃખદોષ જોવાં નિર્ધાર, ૯
 પુત્રદારગૃહ આદિ વિષે આસક્તિ નહિ, ત્યમ હોવું અસંગ,
 ઇષ્ટ અનિષ્ટ ગમે તે હો પણુ રંચ ન બદલાયે ઉર રંગ, ૧૦
 મારે જ વિષે અનન્ય યોગે દૃઢ ભક્તિ કરવી આ રીત,
 સેવન કરિ એકાંત સ્થાનનું ત્યાગી લોકસમાજની પ્રીત; ૧૧
 વળિ અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં નિષ્ઠા, દર્શન તત્ત્વોનું, મતિમાન !
 એ સૌને જ્ઞાન કહ્યું છે, છે એથી ઉલટું તે અજ્ઞાન. ૧૨
 હવે કહું છું જ્ઞેય, જાણિ જે મોક્ષ પમાય જ છે નિર્ધાર,
 પરમ અનાદિ બ્રહ્મ જ છે તે સદસદૃથી ભિન્ન જ અવધાર. ૧૩
 હસ્ત, પાદ, શિર, મુખ છે તેનાં સઘળે હે અર્જુન ! તું જાણ;
 તેમ કાન છે સઘળે તેના, વ્યાપક છે સઘળે નિર્વાણ. ૧૪
 છે તે સર્વેન્દ્રિય ગુણધૃતિકર, સર્વેન્દ્રિય વર્જિત અવધાર,
 અસંગ, સર્વાધાર અને નિર્ગુણ, ગુણલોકતા છે નિર્ધાર. ૧૫
 સર્વ ચરાચર ભૂત વિષે તે બહાર ભીતર છે ભરપૂર,
 સૂક્ષ્મપણાથિ જણાય ન જે, છે પાસે તેમજ તે અતિદૂર. ૧૬
 અભિન્ન ભૂતો વિષે છે છતાં ભિન્ન રીત તે છે રહેનાર,
 પોષક છે સૌ ભૂતોનો ત્યમ ઉત્પત્તિલયનો કરનાર. ૧૭
 જ્યોતિ માંહિ તે જ્યોતિ તથા તમથી પર પાર્થ ! સદા કહેવાય,
 જ્ઞાન, જ્ઞેય ને જ્ઞાનગમ્ય ત્યમ સૌ હૃદયે સ્થિત છે જ સદાય. ૧૮
 કહ્યાં એમ મેં સંક્ષેપેથી ક્ષેત્ર, જ્ઞાન ને જ્ઞેય સહી,
 તે જાણી મુજ ભક્ત થાય મુજ ભાવ યોગ્ય, હે પાર્થ ! અહીં. ૧૯
 અર્જુન ! પ્રકૃતિ પુરુષ બેઉએ અનાદિ છે આ જગમાંહી,

૮ આર્જવ—સરલતા. સ્થૈર્ય—સ્થિરતા. ૧૨ અધ્યાત્મજ્ઞાન—આ-
 ત્મજ્ઞાન. ૧૮ તમથી—અંધારાથી. અહિં અજ્ઞાનરૂપ અંધારું જાણવું.

વિકાર ગુણ પ્રકૃતિધિ થાય છે, જાણ લલા આતા । આંહી. ૨૦
 કાર્ય તથા કારણ કર્તૃત્વે હેતુ પ્રકૃતિ છે નિર્ધાર;
 સુખદુઃખ લોકતૃત્વે કારણ છે પુરુષ એમ અર્જુન તું ધાર. ૨૧
 પ્રકૃતિમાં રહિ પુરુષ લોગવે પ્રકૃતિથી થયલા ગુણ અત્ર;
 ગુણસંગમ કારણ છે જન્મ શુભાશુભનું અર્જુન ! સર્વત્ર. ૨૨
 ઉપદ્રષ્ટા, અનુમંતા, ભક્તી, ભોક્તા દેવ મહેશ્વર જેહ,
 પરમાત્મા તે એ જ કહ્યો છે, દેહે પરમ પુરુષ છે તેહ. ૨૩
 જાણે જે એ રીત ગુણોસહ પુરુષપ્રકૃતિને નિર્ધાર,
 વર્તે તે સર્વથા તોય પણ, જન્મે ફરી નહીં કેા વાર. ૨૪
 જ્ઞાનચક્ષુથી ક્ષેત્ર તથા ક્ષેત્રજ્ઞલેહ જાણે અહિં જેહ,
 જુએ તેમ પ્રકૃતિધિ ભોક્ષ જે, પરમપદે પહોંચે છે તેહ. ૨૫
 વળિ કહું ફરિથી પરમજ્ઞાન હું જ્ઞાનોમાં ઉત્તમ આ વાર,
 જે જાણી મુનિઓ સૌ અહિંથી પરમસિદ્ધિ પામ્યા છે સાર. ૨૬
 આશ્રય કરિએ જ્ઞાનતણેા મુજરૂપ બની જ્ઞાની નિર્ધાર,
 સૃષ્ટિ સમયે નવ પ્રભવે, ત્યમ પ્રલયે દુઃખ પામે ન લગાર. ૨૭
 મહદ્બ્રહ્મ મુજ યોનિ વિષે હું ગર્ભ ધરુંછું અહિં અવધાર,
 તેથી અર્જુન ! ભૂતસૃષ્ટિ સૌ પ્રભવે છે જગમાં નિર્ધાર. ૨૮
 સર્વ યોનિમાં સ્થાવરજંગમ ઉપજે છે જે જે આકાર,
 પ્રકૃતિ તેની છે માતા, હું પિતા બીજપ્રદ છું નિર્ધાર. ૨૯
 અરે ! સત્વ, રજ, તમ એ ત્રણ ગુણ પ્રકૃતિથી પ્રભવે છે ધાર,
 તે અવ્યય દેહિને દેહમાં બાંધે છે જગમાં નિર્ધાર. ૩૦
 સત્વ તે વિષે નિર્મળતાથી શાંત, પ્રકાશક છે સુખકાર,
 જે સુખ તેમ જ જ્ઞાનસંગમાં જોડે છે જનને નિર્ધાર. ૩૧
 તૃણસંગતણેા ઉદ્ભવતા રાગાત્મક છે રજ દુઃખકાર,

૨૩ ઉપદ્રષ્ટા—જોનાર, સાક્ષી. અનુમંતા—અપ્રવૃત્ત છતાં પ્રવૃત્ત
 પેઠે દેખાનાર, અનુમદ કરનાર. ૨૮ મહદ્બ્રહ્મ—પ્રકૃતિ, માયા. ૩૦ દેહી
 —દેહવાળો જીવ.

કર્મસંગમાં તે જોડે છે દેહીને આહિયાં અવધાર. ૩૨
 સર્વ જીવને મોહજનક છે તમ અજ્ઞાન થકી થાનાર,
 જે પ્રમાદ, આળસ, નિદ્રામાં નાંખે છે આહિયાં અવધાર. ૩૩
 જેથી દેહ થયો છે એવા એ ત્રણ જેહ ઉદલંઘી જાય,
 જન્મમરણ ને જરાદુઃખથી છૂટી અમર સદા તે થાય. ૩૪
 ત્રિગુણાતીતતણું લક્ષણ આ ચાર કહો કેવાં પ્રભુ ! હોય ?
 શી રીતે અતિક્રમણ કરે છે ત્રણનું તે ? ભાષો વિભુ સોય. ૩૫
 પ્રકાશ, પ્રવૃત્તિ, મોહ ઉદ્ભવે દ્વેષ કરે તેનો ન લગાર,
 નાશ તેહનો થતાં ન ઇચ્છે, હે પાંડવ ! એને કો વાર, ૩૬
 ઉદાસીનની પેઠ રહી તે ગુણોવડે ન ચળે જ કદાય,
 વર્તે છે ગુણ નિજ કાર્યે ગણિરહે છે અચળ જ આપ સદાય, ૩૭
 સમાન સુખ દુખ સ્વસ્થ, ગણે જે માટીપા'ણ સુવર્ણ સમાન,
 પ્રિયઅપ્રિય લેખે સમધીર સુસ્તુતિ નિંદા સમ છે નિજ ધ્યાન, ૩૮
 માન તથા અપમાન તુલ્ય છે, તુલ્ય મિત્રઅરિપણ જેને,
 સર્વાંશ પરિત્યાગી કહેવાય ગુણાતીત જ તેને. ૩૯
 જે એકાગ્ર સુલક્ષિયોગથી સેવે છે મુજને જ સદાય,
 તે ત્રણ ગુણ ઉદલંઘિ પ્રજ્ઞપદ યોગ્ય થાય એવું કલ્પાય. ૪૦
 હું હું પ્રજ્ઞ અમર અવ્યય શાશ્વત સુખની મૂર્તિ મતિમાન !
 ધર્મતણું પણ સ્વરૂપ હું છું, હુંથી પર બીજો નથિ માન. ૪૧
 જેને રવિ, શશિ, અગ્નિ અર્જુન ! પ્રકાશ કહિયે પણ ન કરે,
 તે છે માઈ પરમધામ, જ્યાં જઈ યોગી પાછા ન ફરે. ૪૨
 જીવરૂપ યથલો એવો મુજ અંશ સનાતન, પ્રકૃતિ વિષે,—
 વસી રહેલાં મન ઇન્દ્રિયને ખેંચે છે આ લોક વિષે. ૪૩
 ત્યાગી એક શરીર જીવ બીજા પ્રત્યે જાયે જ્યારે,
 વાયુ ગંધ લઈ જાય તેમ, ઇન્દ્રિયો લઈ જાયે ત્યારે. ૪૪

૩૬ પ્રકાશ—સત્ત્વગુણનું કાર્ય. પ્રવૃત્તિ—રજોગુણનું કાર્ય. મોહ—ત-
 મોગ્યુણનું કાર્ય.

કર્ણ, આંખ, ચામડી, જીભ ને નાક તથા છઠું મન જેહ,
કરિ આશ્રય એ સર્વતણા આહિ વિષયોને સેવે છે તેહ. ૪૫
જતાં તથા રહેતાં, લોગવતાં, તે ગુણયુક્ત જ છે તેને,—
વિમૂઢ જોઈ નથી શકતા, પણ જુએછ જ્ઞાનિજન એને. ૪૬
યત્નવાન યોગી એને દેખે છે નિજ માંહે જ સદા;
યત્ન કરે તોપણ નવ દેખે મૂઢ મંદમતિ તેહ કદા. ૪૭
જે આદિત્યનું તેજ જગત્ સૌ પ્રકાશવાન કરે છે જ્ઞાત !
તેમ ચંદ્રઅગ્નિનું તેજ તે છે મુજ તેજ સદા અવદાત. ૪૮
પૃથ્વીમાંહિ પ્રવેશી હું મુજ બળથી ભૂત સકળ નિર્ધાર—
ધાડું છું, ત્યમ પોપું છું સૌ ઔષધિ શશિ રસપ્રદ થઈ સાર. ૪૯
પ્રાણિદેહમાં વૈશ્વાનર હું થઈ રહિ પ્રાણ અપાન સહિત,—
પચવું છું ચાર પ્રકારતણાં અન્ન, પાર્થ ! કરવા સૌ હિત. ૫૦

હરિગીત છંદ.

હું છું રહ્યો સૌ હૃદયમાં, મારાથિ જ્ઞાનસ્મૃતિ ટળે,
• વેદોવડે છું જાણવા જેવો હું જો તું સાંભળે— (તો);
ત્યમ વેદનો કરનાર ગુરુ હું જ્ઞાનદાતા છું સહી,
વેદાર્થનો પણ જાણનારો જાણજે મુજને અહીં. ૫૧

ચાલતી દેશી.

આ લોકે ક્ષરઅક્ષર એવા એ બે પુરુષો છે તું જાણ;
ક્ષર છે ભૂત સમસ્ત અને અક્ષર છે કૂટસ્થ જ નિર્વાણ. ૫૨
છે એનાથી ઉત્તમ પુરુષ સુ પરમાત્મા કહેવાયે તેહ,
જે ત્રણ લોકતણા પાલક છે, છે અવ્યય ઈશ્વર શુભ એહ. ૫૩
ક્ષરને મેં ઉલ્લંઘ્યો છે, અક્ષરથી પણ ઉત્તમ છું આમ,

૪૬ તે ગુણયુક્તને—ગુણોથી વીંટાયલા જીવને. ૫૦ વૈશ્વાનર—જઠ-
રાગ્નિ. પ્રાણ—પ્રાણવાયુ. અપાન—અપાનવાયુ. ચાર પ્રકારનાં અન્ન—ભક્ષ્ય,
ભોજ્ય, લેણ અને યોજ્ય એ ચાર પ્રકારનાં. પર કૂટસ્થ—એક સરખો
રહેનાર, આત્મા.

તેથી લોક વિષે વેદ છે પ્રસિદ્ધ પુરુષોત્તમ મમ નામ. ૫૪
 ઘણું ગુણ આ શાસ્ત્ર અનંત મેં કહ્યું તુજને અહિંયાં સપ્રીત,
 જે જાણે જન બુદ્ધિમાન ત્યમ કૃતકૃત્ય જ થાયે શુભ રીત. ૫૫
 અભય, સત્વસંશુદ્ધિ તથા સ્થિતિ જ્ઞાન યોગમાં હોય સુરીત,
 યજ્ઞ, દાન, દમ અને સરણતા, તપ; સ્વાધ્યાય વિષે નિજ પ્રીત, ૫૬
 ત્યાગ, અહિંસા, સત્ય, શાંતિ, અક્રોધ, અચાડિ, અલોભ અને
 દયા પ્રાણિમાં ને કોમળતા, લજ્જા, સ્થિરતા હોય મને, ૫૭
 જ્ઞાના, તેજ, ધૃતિ, શૌચ, અદ્રોહ, અમાનિત્વાદિક ગુણ અવધાર,
 પ્રાપ્ત થાય છે દૈવીસંપદ અવતરનારાને નિર્ધાર. ૫૮
 હંભ, હર્ષ, અભિમાન, ક્રોધ ને કઠોરતા અજ્ઞાન અહીં—
 પ્રાપ્ત થાય છે આસુરિસંપદ ઉદ્ભવનારાને જ સહી. ૫૯
 દૈવીસંપદ મોક્ષદાયિ છે, આસુરો છે બંધન કરનાર;
 દૈવીસંપત્તિ તું જન્મ્યો છે, માટે શોચિશ મા આ વાર. ૬૦
 આ લોકે જે સૃષ્ટિ દૈવઆસુરજીવોની છે નિર્ધાર;
 દૈવી વિસ્તારી કહિ તુજને, આસુરિ સુણ મુજથી આ વાર. ૬૧
 આસુરિજન પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિ જાણે નહિ હે પાર્થ ! લગાર,
 શૌચ, સત્ય, આચાર તે વિષે ભાસે નહિ અર્જુન ! તલભાર. ૬૨
 કહે છે તેઓ જગત્ અનીશ્વર અન્યવસ્થિત જૂઠું છે અત્ર;
 જોડાં જોડાયે નિપજ્યું છે, કામહેતુવાળું સર્વત્ર. ૬૩
 એવિ દૃષ્ટિના અવશચિત્ત, નિજ ધાતિ અદ્યપ્યુદ્ધિ નિર્ધાર,
 ઘોરકર્મ કરવા જન્મે છે, જગદ્દયકારણ તું ઉર ધાર. ૬૪
 મમતા, આશા, તૃષ્ણા, મોટમ પાસવાર દિસે તેની;
 કામ, ક્રોધ, મદ, હંભ, મોહમાં અંધ સ્થિતિ ભાસે એની. ૬૫
 જીલે જન્ન કરે છે જેઓ શાસ્ત્રરીતપર પગ મૂકી,
 શઠતા પૂર્ણ દિસે છે અંતર, જાણે મુજ ચિંતન ચૂકી. ૬૬

૫૬ સ્વાધ્યાય—વેદાધ્યયન, અભ્યાસ. ૬૨ પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિ—ધર્મ વિષે
 પ્રવૃત્તિ તથા અધર્મ વિષે નિવૃત્તિ.

મુજદ્દેષી એવા પાપીને આસુરિયોનિ વિષે જ સદાય,
નાંખું છું હું હે કુંતીસુત ! જેથી મુક્ત કદા નવ થાય. ૬૭
ત્રિવિધ નરકનાં દ્વાર દિસે છે આત્માનો નાશ જ કરનાર,
કામ, ક્રોધ ને લોભ અરે ! તે છે, તું તજ તેને નિર્ધાર. ૬૮
એ ત્રણ તિમિરદ્વારથી છૂટી આત્મશ્રેયમાં યત્ન કરે,
પામે તે શુભ પરમગતિને, જે ફરિ કદિ પાછો ન ફરે. ૬૯
ત્યાગિ શાસ્ત્રવિધિ નિજ ઇચ્છાથી કરે કમ મનની સૂઝે,
તે પામે નહિ સિદ્ધિ તથા સુખ તેમ પરમગતિ પણ મૂઝે. ૭૦
માટે કાર્ય અકાર્ય વિષે છે શાસ્ત્રપ્રમાણ સુ તે બાણી,—
શાસ્ત્રવિધાને કહ્યું કર્મ કર, તુજ ઘટતું ગાંડિવપાણી ! ૭૧
છોડિ શાસ્ત્રવિધિ શ્રદ્ધાળૂ જે યજન કરે છે અહિં તેડી,—
સત્વ તથા રજતમ માંહે કહો નિષ્ઠા કયિ કહેવી એની ? ૭૨
સ્વાભાવિક હોયે છે શ્રદ્ધા ત્રિધા મનુષ્યોની માંહી,
સાત્વિકો, રાજસો, તથા તામસી, તે સુષુ ધ્યાન દર્ષ આંહી. ૭૩
ભોયે છે સત્વાનુરૂપ હે ભારત ! શ્રદ્ધા સર્વ તણી,
જે, જે શ્રદ્ધાયુક્ત હોય તે, તે શ્રદ્ધાનો માન, ગુણી ! ૭૪
દેવોને સાત્વિકો યજે છે, રાજસ રાક્ષસયક્ષ સહી,
ભૂતપ્રેત આદિકને તામસ યજેછ, હે કૌતેય ! અહીં. ૭૫
આહાર પણ ત્રણ પ્રકારનો પ્રિય સર્વ તણો હોયે છે માન,
તેમ યજ્ઞ, તપ, દાન તેમનાં તણો ભેદ આ સુણુ ગુણુવાન ! ૭૬
આયુ, સત્વ, બળ, સુખ, આરોગ્ય તથા પ્રીતીવર્ધન, રસવાન,
સ્નિગ્ધ, હૃદ્ય, સ્થિર આહાર સાત્વિકને પ્રિય હોયે છે મતિમાન ! ૭૭
કડવો, ખાટો, ખારો, તીખો, રૂક્ષ, ઉષ્ણ અતિ દા'કરનાર,—
આહાર રાજસને છે ગમતો, દુઃખ, શોક, રુજને દેનાર. ૭૮

૭૦ મૂઝે—ખડુ હાથ પગ વીંઝવાથી, ખડુ પ્રયત્નથી. ૭૭ સ્નિગ્ધ—
સ્નેહ યુક્ત, સ્વીકાશવાળો. હૃદ્ય—હૃદયને પ્રિય લાગે એવો. સ્થિર—દેહમાં
ધણા ઠાળ સૂધી રસરૂપ અંશે કરી રહેનાર. ૭૮ રૂક્ષ—લૂખો, કરકરો,
ગળામાં ખૂંચે એવો. દા'કરનાર—શરીરમાં દાહ કરે એવો. રુજ—રોગ.

પહોરવારનું, ગતરસ, વાસી, ગંધાતું, ઉચ્છિષ્ઠ, અમેધ્ય,
 જોજન તામસને પ્રિય છે તે, નળનું, નેષ્ટ, સદૈવ નિષેધ્ય. ૭૬
 ફળઆશા વિષુ યજ્ઞ જ મારે કરવો છે એવું ધારી—
 કરેછ વિધિપૂર્વક એકાગ્રે, તે સાત્વિક લેજે ધારી. ૮૦
 ફળઉદ્દેશે દંભ માટ જે યજ્ઞ કરે છે ડોળ ધરી,
 ભરતશ્રેષ્ઠ ! તે યજ્ઞ જાણજે, છે રાજસ નથિ દેર જરી. ૮૧
 વિધિવિહીન, વિષુ અન્નદાન, દક્ષિણારહિત, મંત્રહીન જેહ,—
 શ્રદ્ધારહિત યજ્ઞ હે અર્જુન ! તામસ કહેવાયે અહિં તેહ. ૮૨
 પૂજન દેવેદ્વિજ ગુરુ પ્રાજ્ઞનું, શૌચ અને આર્જવ શુભરીત,
 અદ્વચર્ય વળિ તેમ અહિંસા, શારિરતપ કહેવાય ખચીત. ૮૩
 અનુદ્વેગકર, સત્યપ્રિય, હિતકારિવેણુ બદલું ભલિભાત,
 અને વેદ અભ્યાસ તેહ તપ વાણીનું ગણવું, હે ભ્રાત ! ૮૪
 નિર્મળમન, શુભ સૌમ્યપણું ને મૌન, આત્મવશપણું નિર્ધાર,
 તેમ ભાવસંશુદ્ધિ એ જ છે માનસતપ અર્જુન ! અવધાર. ૮૫
 દેવું એમ ગણિ દેશકાળ ને પાત્ર જોઇ હે પાર્થ ! અહીં,—
 અનુપકારિને દેવું દાન તે સાત્વિકદાન વદાય સહી. ૮૬
 પ્રત્યુપકારાર્થે વા ફળ ફરિ મળે એમ જાણી જે દાન—
 દેવું મનમાં કલેશ કરી તે રાજસ છે, અર્જુન ! તું જાણ. ૮૭
 અદેશકાળે, અપાત્રને જે દાન અવજ્ઞા કરી અપાય,
 હે અર્જુન ! તે દાન જ નિશ્ચય તામસદાન સદા કહેવાય. ૮૮
 તેથી અશ્રદ્ધાથી હોમેલું, દીધેલું, કીધેલું કર્મ,
 ત્યમ તપ તેવું છે જ અસદ્ અહિંતહિં, હે પાર્થ ! સમજ આ મર્મ. ૮૯
 હે મહાબાહો ! સંન્યાસ તથા ત્યાગતણું હું હે હૃષીકેશ,
 પ્રથક્તત્ત્વ જાણવા ચહું છું, કેશિનિષૂદન હે વિશ્વેશ ! ૯૦
 પાર્થ ! કામ્યકર્મના ન્યાસને કવિઓ જાણે છે સંન્યાસ;

૭૬ અમેધ્ય—અપવિત્ર, યજ્ઞમાં કામ ન લાગે અથવા નહિ ભક્ષણ કરવા
 યોગ્ય. નિષેધ્ય—નિષેધ કરવા જેવું. ૮૫ સૌમ્યપણું—પારકું હિત ધૃષ્ટવા-
 પણું, નરમાશ, કોમળતા. ૯૧ કામ્યકર્મ—કામનાવાળાં કર્મ, ફળની ધૃષ્ટા.

વિચક્ષણો અહિં ત્યાગ કરે છે, સર્વ કર્મફળ કેરો ન્યાસ. ૬૧
 દોષયુક્ત છે કર્મ તેથી તે ત્યાજ્ય કહે છે સાંખ્ય મુજબ;
 યજ્ઞ દાન તપ કર્મ ત્યાજ્ય નથી, મીમાંસકો કહે છે જાણ. ૬૨
 ભરતશ્રેષ્ઠ ! તે ત્યાગ વિષે મુજનિશ્ચય મુખ્ય કહું છું આ વાર;
 ત્રણ પ્રકારનો ત્યાગ કહ્યો છે તત્ત્વદર્શિયોએ નિર્ધાર. ૬૩
 યજ્ઞ દાન તપ કર્મ ન તજવાં, પણ તે આચરવાં શુભ રીત;
 યજ્ઞ, દાન, તપ બુદ્ધિમાનને કરેછ પાવન પાર્થ ખચીત. ૬૪
 પણ તે કર્મો સંગ તથા ફળઆશ ત્યાગિ કરવાં એવો—
 નિશ્ચયમત છે ઉત્તમ મારો, તું ઉરમાં ધરજે તેવો. ૬૫
 નિયતકર્મનો ત્યાગ યોગ્ય નથી, હે કુંતીસુત જાણ સદાય;
 મોહે તેનો ત્યાગ થાય તે તામસત્યાગ અહીં કહેવાય. ૬૬
 કાયકલેશભયથી દુખ જાણી નિત્યકર્મનો ત્યાગ કરાય,
 તે છે રાજસત્યાગ, ત્યાગફળ તેથી ના જ કદાય લભાય. ૬૭
 નિયતકર્મ કરવું જ એમ ગણિ કર્મ સંગફળ ત્યાગિ કરાય,
 હે અર્જુન ! તે ત્યાગ મહીમાં સાત્વિકત્યાગ સદૈવ મનાય. ૬૮
 દુખદકર્મને નવ દેષે ત્યમ સુખદ વિષે આસક્ત ન થાય,
 બુદ્ધિમાન, ગતસંશય સાત્વિકત્યાગી તે છે અત્ર સદાય. ૬૯
 દેહધારિયે સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરી ન શકાય કદાય,
 માટે કર્મફલેત્યાગી તે ત્યાગી મુખ્ય અહીં કહેવાય. ૧૦૦
 ત્રિવિધ કર્મફળ ઇષ્ટ, અનિષ્ટ અને મિશ્રિત જે કંઈ કહેવાય,
 અત્યાગીને થાય મરણ પછિ, ત્યાગીને નવ થાય કદાય. ૧૦૧
 જેને હુંપદ નથી હૈયામાં, જેની બુદ્ધિ નહીં લેપાય,
 હણિ આ લોકોને નથી હણતો, નથી બંધાતો તેહ કદાય. ૧૦૨

વાળાં કર્મ. ન્યાસને—લાગને. કવિઓ—પ્રવીણ પુરુષો. વિચક્ષણો—ડાહ્યા,
 વિદ્વાન. ૬૨ ત્યાજ્ય—તજવાયોગ્ય. સાંખ્યમુજબ—સાંખ્યશાસ્ત્ર જાણનારા.
 મીમાંસકો—મીમાંસાશાસ્ત્ર જાણનારા. ૬૫ સંગ—કર્તાપણાનું અભિમાન.
 ૬૮ નિયત—નિત્યકર્મ, પોતે કરવાનાં આવશ્યક કર્મ.

પ્રાણી, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્રનાં સ્વાભાવિક ગુણથી અહિં જેહ—
 વિભક્ત કર્મો છે હે અર્જુન ! સાંભળ હું સંભળાતું તેહ. ૧૦૩
 શમ, દમ, તપ ને શૌચ, ક્ષમા ત્યમ આર્જવ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન તથા
 આસ્તિકતા એ નવ સ્વાભાવિક પ્રદાકર્મ તું જાણુ યથા. ૧૦૪
 શૌર્ય, તેજ, ધૃતિ, દાક્ષિણ્ય તથા યુદ્ધેથી હઠવું ન કદા,
 ઉદારતા, સુપ્રભુત્વ સહજ એ ક્ષાત્રકર્મ છે જાણુ સદા. ૧૦૫
 કૃષિ, ગોરક્ષા ને વાણિજ્ય જ સહજ કર્મ છે વૈશ્યતાણું;
 ત્રિવર્ણસેવા સહજ કર્મ છે શૂદ્રતાણું શું અધિક ભાણું ? ૧૦૬
 નિજ નિજ કર્મે અભિરત નર પામે સંસિદ્ધિ સદા હે જ્ઞાત,
 સ્વકર્મરત પામેછ સિદ્ધિ જ્યમ તે સુણુ હે ભારત ભક્ષિભાત. ૧૦૭
 છે જેથી સૌ ભૂત પ્રવૃત્તિ, જેથી વ્યાપ્ત છે આ જગ સર્વ,
 સ્વકર્મથી તેને સેવીને પામે સિદ્ધિ નરો નિર્ગર્વ. ૧૦૮
 વિગુણ છતાં છે સ્વધર્મ શ્રેયસ્ પરધર્માચરણથી, નિષ્પાપ !
 સ્વભાવનિયતકર્મ કર્તાને અડતું નથી જરા પણ પાપ. ૧૦૯
 સહજકર્મ તજવું ન કદાપી, સદોષ હોય તથાપી વીર !
 ધુએ અગ્નિ વિંટયા જેવાં છે સર્વ કર્મ દોષેથી, ધીર ! ૧૧૦
 અસક્તાબુદ્ધિ તથા જિતાત્મા, ઇચ્છારહિત સદા નર સાર,
 સંન્યાસે પામે જ પરમ નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિ અર્જુન ! અવધાર. ૧૧૧
 માને છે અહંકાર થકી તું, હું નહિ અત્ર લડું આ વાર,
 પણ એ નિશ્ચય છે મિથ્યા, તુજ પ્રકૃતિ નિયોજશે નિર્ધાર. ૧૧૨
 સ્વાભાવિક તુજ કર્મથકી તું નિબદ્ધ છે અર્જુન નિર્ધાર,
 મોહેથી ઇચ્છેછ ન કરવા, પણ તું અવશ કરિશ અવધાર. ૧૧૩
 સર્વ પ્રાણિને હૃદય રહ્યો છે ઇશ્વર તે સૌને નિર્ધાર,

૧૦૩ વિભક્ત—વહેંચેલાં. ૧૦૪ પ્રદાકર્મ—પ્રાણીનાં કર્મ. યથા—
 એ પ્રમાણે. ૧૦૫ ધૃત—ધીરજ, હિંમત. દાક્ષિણ્ય—કુશળતા, ઉત્સાહ.
 ક્ષાત્રકર્મ—ક્ષત્રિયનાં કર્મ. ૧૦૬ વાણિજ્ય—વેપાર. સહજ—સ્વાભાવિક.
 ૧૦૭ અભિરત—તત્પર. ૧૦૮ વિગુણ—ઓછા ગુણવાળો. નિયત—
 નિયમયુક્ત.

માયાચંત્રે સૂત્રધારની રીત ભમાવે છે તું ધાર. ૧૧૪
 માટે તું સૌ કર્મ ત્યાગિને આશ્રય એક જ કર મારો;
 શોચ ન કર, હું સર્વ પાપથી મોક્ષ કરિશ અર્જુન તારો. ૧૧૫
 ધર્મરૂપ સંવાદ આપણો આ ભણુશે જે ધરિ અતિ પ્રેમ,
 જ્ઞાનયજ્ઞથી ઇષ્ટ થાઉં હું તેને મતિ મારી છે એમ. ૧૧૬
 શ્રદ્ધાવાન, અસૂયાદિરહિત સુણુશે જે આ શુભસંવાદ,
 મુક્ત થઈ તે પુણ્યસ્વી શુભલોક વિષે વસશે અવિવાદ. ૧૧૭
 હે અર્જુન ! એકાગ્ર ચિત્તથી સાંભળ્યું શું તે ગીતા જ્ઞાન ?
 મોહ ટળ્યો શું ધનંજય તારો ? કહે હવે મુજને મતિમાન ! ૧૧૮
 હે અચ્યુત ! મુજ મોહ મટ્યો, સ્મૃતિ આપ પ્રસાદે આવી સહી;
 ગતસંદેહ ઉભો છું, કરિશ હું આપ કહ્યા રીતે જ અહીં. ૧૧૯
 હે નૃપ ! મહાત્મા વાસુદેવ ને પાર્થતણો મેં આ રીતે,—
 સંવાદ સુણ્યો અતિ અદ્ભુત રોમાંચ થાય તેવો પ્રીતે. ૧૨૦
 યોગ કહેતા યોગેશ્વર સાક્ષાત્ કૃષ્ણ પોતે ભાખ્યું,
 પરમશુદ્ધ ગીતાનું જ્ઞાન મેં વ્યાસપ્રસાદ થકી આખ્યું. ૧૨૧
 હે નૃપ ! કેશવપાર્થતણો અદ્ભુત પવિત્ર શુભ આ સંવાદ,
 સંભારી સંભારિ ફરી ફરિ હરખું છું હું અહિં અવિવાદ. ૧૨૨
 સંભારી સંભારિ રૂપ તે અતિ અદ્ભુત હરિનું ભારી,
 પામું છું વિસ્મય હે રાજા ! ફરિ ફરિ જઉં તેપર વારી. ૧૨૩
 જ્યાં યોગેશ્વર કૃષ્ણ તથા જ્યાં પાર્થ ધનુર્ધર છે અવધાર,
 ત્યાં શ્રી, વિજય, ભૂતિ, નીતિ ધ્રુવ છે મુજ મતિમાં નૃપ નિર્ધાર. ૧૨૪
 વલણ.

નિર્ધાર કરી આ ઉપરથી સુતસહ હે ભૂપાળ !

બાળ્યો શરણુ શ્રીકૃષ્ણને, ગુણ કરશે ગોપાળ રે. ૧૨૫

इति भगवद्गीताप्रकरण समाप्त.

ભીષ્મવધપ્રકરણ.

કડવું ૫ મું.

ભીષ્માદિને પ્રણમીને યુધિષ્ઠિરે યુદ્ધની માંગેલી આજ્ઞા.

રાગ રામઘ્રી.

ગીતા સાંભળી પાર્થ સુભણુ, ધરિ કરમાં ધનુષ ને બાણુ,—
આન્વે સૈન્યનિ આગળ જ્યારે, હર્ષ પામ્યા પાંડવ્યોધ ત્યારે. ૧

ઠાળ.

ત્યારે ધરી અતિહર્ષ પાંડવસૈન્યના મહાવીર,
કરી શંખભેરીનાદ ગજ્યા તે સ્થળે રણધીર. ૨
એવે યુધિષ્ઠિર જોઈ બે સેનાતણે ત્યાં રંગ,
ઊતર્યા રથથી કવચ ને આયુધ તણ ચશશૃંગ. ૩
પૂર્વાભિમુખ અરિસેનમાં જાવા પિતામહ પાસ,
કરજોડિ વાણી રાખિ વશ ચાલ્યા સદા સુખરાશ. ૪
કારણ કહ્યું નવ કોઈને જાવાનું અરિદળમાંય;
ભયમાં અરે પગ કાં ભરો ! તે પણ સુણ્યું નવ કાંય. ૫
જ્ઞાતા અશાતાવાન કરિ જ્ઞાતા મહાગુણુવાન,
ઉત્તર ન દેતાં વાધિયા, અરિસેનમાં મતિમાન. ૬
તવ કેશવે કહ્યું પાર્થ આદિકને ત્યહાં આ રીતઃ—
અભિપ્રાય મેં જાણ્યોછ નૃપનો મા ધરો ઉર ભીત. ૭
ભીષ્માદિ ગુરુજનની લઈ આજ્ઞા પછીથી યુદ્ધ—
કરશે યુધિષ્ઠિર તેમની સાથે ધરી આયુધ. ૮
કાં કે કહ્યું છે શાસ્ત્રમાં જે પુરુષ ગુરુજન સાથ,
આજ્ઞા લિધા વિણુ તેમની ભરવા અહે છે બાથ, ૯
તો અશુભ ચિંતન તેમણે કીધેલ તે નિર્ધાર—
પામે પરાજય યુદ્ધમાં, ને સાંપડે નવ સાર. ૧૦

પણ લેઈ ગુરુજન શીખ, જે સામાં ધરે હથિયાર,
જય યુદ્ધમાં પામે જ તે, હું માનું છું નિર્ધાર. ૧૧

ભાતા યુધિષ્ઠિર જોઈ ભીષ્મનિ પાસ તેણી વાર,
અરિસૈનિકો આશ્ચર્ય ધરિ નિહતા વારંવાર. ૧૨

પછિ જઈ પિતામહ પાસ ભાઈયોસાથ ધર્મ સુખાણુ,
એ કરથિ રપર્શી ચરણ નભિને ઉચ્ચર્યા મૃદુવાણુ: ૧૩

હે પિતામહ દુર્ધર્ષ ! આપનિ સાથ આણી વાર,
કરશું અમે અહિં યુદ્ધ, ભાવી એમ છે અવધાર ! ૧૪

માટે હું કરવા પ્રાર્થના આઠ્યો છું આપનિ પાસ;
આપો સુઆજ્ઞા તેમ આશીર્વાદ કૃણવા આશ. ૧૫

સુણિ ધર્મકહેવું ભીષ્મ ઉચર્યા, હે ભલાભૂપાળ !
આ રીત તું આવત નહીં મુજ પાસ ધરિને બહાલ, ૧૬

તો શાપ હું દેત જ તમારા નાશસાડ તાત !
પણ જોઈ તુજ આચરણ રૂઝું હું થયો રણિયાત; ૧૭

માટે કરીને યુદ્ધ જય તું પામ રૂડી રીત;
મુખ માગ બીજું પણ સુગમતું, ધાર મા ઉર ભીત. ૧૮

છે દામ કેરો દાસ નર, નથિ દામ નરનો દાસ;
એ સત્ય છે, જે વાત છે આ વિશ્વમાંહિ પ્રકાશ. ૧૯

અર્થે કરી કૌરવ શું હું બંધઈ રહ્યો છું તાત !
માટે કહે તું યુદ્ધ વિણ ઇચ્છેછ શું ? શું હે બ્રાત ! ૨૦

સુણિ ભીષ્મકહેવું ઉચ્ચર્યા નૃપ ધર્મ પરમઉદાર;
યુધ કરો કૌરવ માટ, મુજ હિતનો કરો સુવિચાર. ૨૧

છે એ જ વર ઉત્તમ સદા શુભ આપનો મહાવીર !
કહિ એમ પ્રણમી દ્રોણ પાસ ગયા ગુણી મહાધીર. ૨૨

ત્યાં જઈ નમી શુભ રીત આજ્ઞાસહ લઈ આશીશ,
કૃપપાસ જઈ કર જોડિને નેહે નમાવું શીશ. ૨૩

ત્યાંથી સુઆશીર્વાદસહ આજ્ઞા લઈ શુભ રીત,

- નૃપ શદ્ય પાસે આવિયા, પ્રોઢી ધરી ઉર પ્રીત. ૨૪
- વિધિ ત્યાંહિ પૂર્વરોતે કરી મદ્રેશ વહાલ વધાર્યું;
આજ્ઞા હઈ યુધની સુ તેણે વરવચન ઉચ્ચાર્યું. ૨૫
- બ્રાતાસહિત તવ ભૂપ સેનામાંહિથી એ વાર—
જાતા હવા, તવ કર્ણ પાસે જઈ મળ્યા મોરાર. ૨૬
- પાંડવો માટે પરમપુરુષે જઈ કહ્યું આ પેર:—
મેં સાંભળ્યું છે કર્ણ, તુજને ભીષ્મશું છે ઝેર; ૨૭
- માટે તું યુદ્ધ કરીશ નહિ, એવી સુણી છે વાત;
ભળ ભીષ્મ જીવે ત્યાં સુધી અમ સહાયમાં હે બ્રાત ! ૨૮
- કર્ણે કહ્યું કેશવ ! કદી હું એમ ન કરિશ નેટ;
દુર્યોધનનો આ દેહ છે, છે અન્ન તેનું પેટ. ૨૯
- માટે મરણ પર્યંત તેનું થાય અપ્રિય તેમ,
આ કર્ણથી ધાશે નહીં, માનો મુરારી એમ ! ૩૦
- સુષ્ણિ કર્ણ કહેવું પાંડવો પાસે ગયા ધનશ્યામ;
એવે યુધિષ્ઠિર સૈન્યમાં ઉચ્ચા પુકારી આમ:— ૩૧
- જે કેા અમારા પક્ષમાં ઇચ્છે થવા એકત્ર,
વરિયે છિયે તેને અમે અમ સહાય માટે અત્ર. ૩૨
- સુષ્ણિ ધર્મ કેરો સાદ, ધરિ આહ્વાદ ઉર મોઝાર,
કૌરવ યુયુત્સુ આવિ મળિયો ધર્મને તે વાર. ૩૩
- કરજોડિને તેણે કહ્યું, જો કરો મમ સ્વીકાર,
તો આપ માટે કૌરવો સાથે લડિશ નિર્ધાર. ૩૪
- ધર્મે કહ્યું હે યુયુત્સો, લગવાન ત્યમ અમ સર્વ,
કહિયે છિયે તું આવ આવ ઉતારવા અરિગર્વ. ૩૫
- આપણુ બધા તુજ મૂર્ખ લાઇયો સાથ કરશું યુદ્ધ;
ધૃતરાષ્ટ્ર સંતતિ પિંડહાતા તું રહિશ અણિશુદ્ધ. ૩૬
- પ્રછી કૌરવોનો ત્યાગ કરિ સંભળાવિ હુંહુલિનાદ,
વાધ્યો સુપાંડવ સૈન્યમાં યુયુત્સુ ધરી આહ્વાદ. ૩૭

ભાઈયો સહિત પછિ પ્રસન્ન થયલા ધર્મે તેણી વાર,
 તેજસ્વિ કનકશું કવચ ધર્યું, કરતાં ન કંઈ પણ વાર. ૩૮
 નિજ નિજ રથે બેસી બિજા યોદ્ધા સરવ તત્કાળ,
 રચિ વ્યૂહરચના પૂર્વ રીતે પાછિ હે મહિપાળ ! ૩૯
 એવે હુબરો વાગિયાં રણવાદ્ય રણની માંય;
 રથમાં વિરાજિત પાંડવો, પામ્યા પ્રશંસા ત્યાંય. ૪૦

વલણ.

ત્યાંય પાંડવોની ભલી જોઈ મન મોટાઈ,
 મૈત્રી સ્નેહ દયાદિને વખાણતા સૌ કોઈ રે. ૪૧

કડવું ૬ ઠું.

પ્રથમ દિવસે દ્વંદ્વ અને સંકુલ યુદ્ધ.

રાગ વેરાડી.

હે નૃપ ! વ્યૂહ રચાયા પછિ દુઃશાસન ભાઈયો સાથે,—
 મુખ્ય કરી ભીષ્મને સૈન્ય સહ વાધ્યો શર ભરિ ભાથે. ૧
 એની સામે એ સમયે ભીષ્મને અગ્ર કરિ રાચ,
 ચાલ્યા પાંડવ અતુરશિરોમણિ ધરિ યુધની ઈચ્છાય. ૨
 તે વેળાએ બેઠ સૈન્યમાં, સિંહનાદ અતિકારી—
 થયો તેમ રણવાદ્યશબ્દ સંભળાયા હે નૃપ ભારી. ૩
 કિલકિલ શોર હવો કંપાવે હૃદય મનુજનાં એવો;
 વાહનશબ્દ કરે વિહ્વળ મન તરત થયો ત્યાં તેવો. ૪
 એવે ભીમે વૃષભપેર ત્યાં શબ્દ કર્યો મહાભારે;
 તેથી નાદ બધા ઢંકાયા શંખાદિકના ત્યારે. ૫
 ઈંદ્રવજ્ર શો ભીમશબ્દ સુણિ સૈનિક દુર્યોધનના—
 કંપી બિઠ્યા ત્રાસ પામિને દૈર્ય રહ્યું કોમન ના. ૬

- સિંહશબ્દ સુષ્ણિ ગળમૂત્ર કરે મૃગો તેમ તે વારે,
સૈન્યવાહનો કરવા લાગ્યાં, ભીમશબ્દ સુષ્ણિ ભારે. ૭
- રણુરશિયો ધશિયો કુંતીસુત ઉગ્ર થઈ એ વારે,
જંઝવાયુ ઉદ્ધિમાં આવતા પેઠે હે નૃપ ત્યારે. ૮
- વાયુસુત વાયુથી વસમો દેખીને નિર્ધાર,
કરશે પ્રલય સકળ સેનાનો માની મન મોઝાર; ૯
- દુર્યોધન દુઃશાસન આદિક ભાઈયો ઘેરી તેને,
બાણવૃષ્ટિ અતિ કરવા લાગ્યા આંચ આપવા એને. ૧૦
- એવે દ્રૌપદિના સુત તેમજ અભિમન્યુ મહાવીર,
ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા માદ્રીસુત નરનાં ઉતારણુ નીર, ૧૧
- વળે કરિ ગિરિશિખર વિદારે મધવા હે નૃપ જેમ,
તીક્ષ્ણ બાણથી તમ પુત્રોને કરવા લાગ્યા તેમ. ૧૨
- પણુ તે પ્રથમતણા સંઘામે વિમુખ કોઈ નવ ભાશ્યો;
જે બાહુનો રંગ સુસરખો રણમાં પૂર્ણ પ્રકાશ્યો. ૧૩
- દ્રોણતણા શિષ્યોનિ ચપળતા મેં જોઈ એ વારે;
અનેક શર સાંધતા છોડતા એક પલકમાં ત્યારે. ૧૪
- ધનુષશબ્દ ધીમો નવ પડતો, નીસરતો એક ધારા;
નીકળતા શર જેમ ગગનમાં હોય નિસરતા તારા ! ૧૫
- નૃપ બીજા આશ્ચર્ય પામિ આ જ્ઞાતિયુદ્ધ તે ટાણે—
જોતા, ત્યમ જે સૈન્ય ભાસતાં ચિત્રરૂપ નૃપ, જાણે ! ૧૬
- એવામાં દુર્યોધનઆજ્ઞા થાતાં રાજા સર્વે,
ધનુષ્ય ધરી પાંડવસેનામાં ધશ્યા ભરેલા ગર્વે. ૧૭
- તેમજ ધર્મતણી આજ્ઞાધી, સિંહનાદ કરિ ભારે—
અનેક નૃપ તમ પુત્રસૈન્યમાં આવી પહોંચ્યા ત્યારે. ૧૮
- જે સેનાનો થયો સમાગમ, હે રાજા ! ત્યાં એવો,
પ્રલયવાયુ જ્યમ થાયે લેળા, ત્રાસ જણાયો તેવો. ૧૯
- સૈન્યરજે રવિ ઢંકાયો, ઝીઝ્યા મોટા હોકારો;

- પ્રીછ પડે નહિ શત્રુભિત્રની, સૌ કહે મારો ! મારો ! ! ૨૦
- શૂરવીરના સિંહનાદ ને બહુકારી કિલકારી,
ધનુષતણા ટંકાર, શંખધ્વની સંભળાયા બહુ ભારી. ૨૧
- તે સમયે તમ પક્ષતણા નૃપ જીવિત ઇચ્છા ત્યાગી,—
યુધ કરવા લાગ્યા પાંડવશું, ભય ત્યાગી બડભાગી. ૨૨
- કાળદંડ જેવું જ ભયંકર એવે ધનુષ ધરીને,—
ભીષ્મ ઊપડયા અર્જુન પ્રત્યે મોટી ત્વરા કરીને. ૨૩
- ગાંડિવ ધરિને પાર્થે પણ ગતિ કરી ભીષ્મની સામે;
વીંધ્યા બેએ એક બિજાને પણ કંપ્યા નવ નામે ! ૨૪
- સાત્યકિ કૃતવર્માની સામે યુધ કરવાને આંવ્યો;
રાય બૃહદ્બલશું લડવા અભિમન્યુ સઘ સુહાવ્યો. ૨૫
- ધર્મ શલ્યની સામે શર વાવરવા ઉમગ્યા એવે;
દ્રોણ સમિપ ધરિ ધનુષ આવિયો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જ તેવે. ૨૬
- ધટોત્કચ આંવ્યો હે નૃપ ત્યાં, અર્જુનની સામે;
શિખંડિ અશ્વત્થામા સામે જય મેળવવા કામે. ૨૭
- વિરાટ ભગદત્ત તણે વધ કરવાને ધારી રંગ,
બૃહત્સેન કૃપ સાથ ભીડવા આંવ્યો ધરી ઉમંગ. ૨૮
- જયદ્રથનો કરવા જ પરાજય દ્રુપદ આવિયો હોંશે;
પ્રતિવિંધ્ય ધશ્યો શકુની સામે રાતો થઇ અતિરોષે. ૨૯
- ધૃષ્ટકેતુ બાહ્લિકની સામે બળ કરિ ઝાઝું આંવ્યો;
ભીમતણે મન દુર્યોધન નિજ ભોગ થવાને લાંવ્યો ! ૩૦
- દ્વંદ્વયુદ્ધ મહાવીરોનું અતિત્રાસદાયિ ત્યાં જામ્યું;
વર્ષ્યાં બાણ વિવિધ મહાકારી, પણ ના કોઇ વિરામ્યું. ૩૧
- ધનુષ કપાયાં, રથો ભાગિયા, ધ્વજ ધૂજો રોળાયા;
હાથી અશ્વો ભજ્યા ભૂવિષે, ચરણે જન ચોળાયા. ૩૨
- બાણતણા વર્ષાદે બહુનો ઘાણ કાઢવા માંડ્યો,
પણ બે સૈન્યતણા વીરોએ રણનો છંદ ન છાંડ્યો. ૩૩

- મુહૂર્તમાત્ર આ દ્વંદ્વયુદ્ધનો રંગ જણાયો રૂડો;
પણ પછિથી ઉન્મત્તપેર ભાર્યો લયદાયક ભૂંડો. ૩૪
- મૂકીને મર્યાદ પદાતિ લક્ષાવધિ એ ટાણે,
યુધ કરવા લાગ્યા એ રીતે, ભૂત ભરાયું જાણે ! ૩૫
- જાણે નહિ સુત બાપ આપનો, ને તરત જ સંહારે;
તેમ પિતા વરતે ન પુત્રને, ને શર તાણી મારે. ૩૬
- ભાઈ ભાઈને હણે અને મામો ભાણેજ વિદારે;
મામાને ભાણેજ હણે, ત્યમ મિત્ર મિત્રને મારે. ૩૭
- ભટકાવી ધૂંસરી ધૂંસરી રથની ચોદ્ધા ભાગે;
દંડયિ ભાગે દંડ રથતણા, આવી સામા આગે. ૩૮
- ભટકાતા રથ રથની સાથે, હાથી સાથે હાથી;
માર્ગ ન કોને જવા મળતો, અકળાયા બહુ આથી. ૩૯
- બળ થયું જે સેના માંહેથી, તવ છેડાયા હાથી;
નિયમે વળતી તે ન રહ્યા, લીંશી નાંખ્યા બહુ ભાથી. ૪૦
- મેગળ માતા થકી અશાતા થાવા લાગી ભારે;
હાથીને હાથી દાંતેથી દોટો દઈ વિદારે. ૪૧
- સુણિ ચિહ્નકાર કારમા કરિના, ભૂમિ ભયંકર ભાસે;
કુંભસ્થળ ભેદાયેલા કરિ, ત્રાડ પાડતા નાસે. ૪૨
- મર્મસ્થળ ભેદાયેલા, મુખ છેદાયેલા હાથી,
પ્રાણુરહિત થઈ પડતા ભૂમાં, કારી ઘા થાવાથી. ૪૩
- રથ ઘોડાનો ઘાણુ વળ્યો બહુ મેગળની મસ્તીથી;
આંતરડાંનો ઓઘ વળ્યો, વસમો ભાશ્યો બહુ વીથી. ૪૪
- હાથીઓના પાદરક્ષકો ભાલા ને તરવાર,
ગુરજ, ગોફણો લેઈ દોડતા કરતા મારામાર. ૪૫
- શૂરવીરની તરવારો રુધિરે ગળતી દેખાતી;
છરમાં આવી વીર વીરની છેદિ નાંખતા છાતી. ૪૬

ગદા, મુસલ, તોમર, શર, બરછી અને વિવિધ હથિયાર,—

રહ્યાં ઊછળી, બાય છળી જન, પડી રહ્યો પોકાર. ૪૭

તૂટ્યાં કવચો કંઇક વીરનાં, ઊડ્યાં શિર શરાનાં;

કાયર કંપી કહે કંઇક, ‘કાં પડ્યાં અરે આહિ પાનાં!’ ૪૮

કારી ચીશો કંઇક પાડતા, કારી ઘા થાવાથી;

વીરતા મહાવીર શરીરે થાતા જળરા ઘાથી. ૪૯

ગણત્રી ન રહી ઘાયલની પાંડવની સેના એવે,—

આવી ભીષ્મનિ પાસ કંપવા લાગી હે નૃપ તેવે. ૫૦

વલણ.

તેવે મહારથમાંહિ ત્યાં, ભીષ્મ શોભતા એમ;

હે નૃપ, મેરુવડે કરી શશાંક શોભે જેમરે. ૫૧

કડવું ૭ મું.

શ્વેતવધ, શંખયુદ્ધ અને પ્રથમ દિવસના યુદ્ધનું આદોષણ.

રુચિરાછંદની દેશી.

શૂરવીરક્ષય કરનારો તે અર્ધ દિવસ વીત્યો જ્યારે,

આપયુત્ર દુર્યોધનનિ સુણિ આજ્ઞા હે નૃપતી ત્યારે; ૧

દુર્મુખ, કૃતવર્મા, કૃપ, શલ્ય, વિવિંશતિ એ પાંચે આવી,

રક્ષણ ભીષ્મનું કરવા લાગ્યા, હર્ષ ધણે ઉરમાં લાવી. ૨

પછી પ્રવેશ્યા ભીષ્મપિતા ત્યાં પાંડવ કેરા સૈન્ય મહીં;

કાળપેઠ કરતાં જ ક્રિયા, અતિ ક્ષાળ પાડતા તરત તહીં. ૩

અંધિવિનાના ભક્ષાતકિ બાણેથી ભીષ્મે તે ટાણે,

રોળ ધણે વર્ત્તા'વા માંડ્યો, જમરાજ ઉલટ્યા બાણે ! ૪

- તે જોઈ અતિ ક્રોધ ધરેલો અભિમન્યુ આસુધ ધરી,
 ખીળા અશ્વોવાળા રથમાં બેસી આઠ્યો વેગ કરી. ૫
- તેણે રક્ષકસહ ત્યાં હે નૃપ, ભીષ્મપિતામહને લેધા;
 દુર્મુખ-સારથીશિર ઊડાડી, સર્વતણા રથધ્વજ છેધા. ૬
- હસ્તલાદાવી જોઈ તેનિ દેવો અતિ દિગ થઈ ડોહ્યા;
 ‘ આ તો અર્જુન નિપન્યો બીજો ! ’ ભીષ્માદિક સર્વે બોહ્યા. ૭
- ભીષ્મ સાથ અભિમન્યુતણું વિરમયકારક યુધ જોઈ સહુ—
 ચકિત થયા, ચિત્રામણ જેવા ભાર્યા ભૂપ કહું શું બહુ ! ૮
- ભત્રીજાનું જોઈ પરાક્રમ, હર્ષ આપવાને તેને,
 ભીમે ભારે શબ્દ કર્યો, એથી અતિ શૂર ચઢ્યું એને. ૯
- એવે અભિમન્યુરથ ઉપર સહસ્ર શર ભીષ્મે છોડ્યા,
 વિરાટ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, ભીમ, સાલ્યકિ આદિક તેવે દોડ્યા. ૧૦
- દેખિ આવતા તેઓને શંતનુપુત્રે હે નૃપ એવે,
 ત્રણ શર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ઉપર નવ સાલ્યકિપર છોડ્યા તેવે. ૧૧
- કર્ણસુધી પ્રત્યંચા ખેંચી ક્ષુરબાણે ધ્વજ ભીમતણો—
 કાપી નાંખ્યો હે મહારાજા, દર્પ દાખિ રણમાંહિ ધણો. ૧૨
- ભીમે ત્રણ બાણેથિ ભીષ્મને વીંધ્યા હે નૃપ એ વારે,
 એકે કૃપને ને આઠે કૃતવર્માને વીંધ્યો ત્યારે. ૧૩
- વિરાટસુત ઉત્તર પણ એવે કરિને ઝટ હલકારિ ત્યહાં—
 આઠ્યો શૂર ભરેલો સત્વર, હુતો શલ્યરથ રાય જ્યહાં. ૧૪
- નિજ રથપર ઉત્તરનો હાથો ધસી આવતો તે ટાણે—
 રોડ્યો મદ્રેશે બાણે કરિ, મહા બળ કરિને જ પરાણે. ૧૫
- પણ તે કોપેલા કરિએ ધૂંસરિ રથની શિરપર ધારી,
 રથને જોડેલા અતિ સુંદર ચાર અશ્વ નાંખ્યા મારી. ૧૬
- તેથી વિરથ થયેલા શલ્યે ઉત્તરને હણવા એવે,
 સર્પ સરીખી લોહસાંગ ફેંકી તેના ઉપર તેવે. ૧૭

એથી કવચતૂટેલો તે અંકુશ તોમર કરથી સરતાં,—
 મૂર્છા ખાઈ પડ્યો પૃથ્વિમાં, ભાશ્યો જ્યમ તારો ખરતાં. ૧૮
 એવે અસિધરિ હાથ હસ્તિની સુંઠ કાપિ શલ્યે પાડી;
 બહુ બાણે ભેદાયેલો કરિ મુઝા ચીશ મોટી પાડી. ૧૯
 ઉત્તરને હણિ હાથીસહ પછિ કૃતવર્માના રથ માંહે—
 બેઠો શલ્ય ગર્વ મન ધરિને, તાળી આપીને ત્યાંહે. ૨૦
 તે જોઇને શ્વેત નામનો વિરાટનો સુત તે ટાણે,
 ક્રોધે અતિ પ્રજ્વલિત થયો, ઘૃત અગ્નિમાં હોમ્યું જાણે. ૨૧
 જ્ઞાત પડ્યે ભડકો થઇને તે ઇંદ્રધનુષશું ધનુષ ધરી,
 રથસમુદાયે વીંટાયેલો કોપ કારમો બહુ જ કરી, ૨૨
 શલ્ય મારવાની ઇચ્છાથી કાળ હોય જાણે સરતો,
 તેમ આવવા લાગ્યો સન્મુખ, શરવરસાદ ઘણો કરતો. ૨૩
 તે જોઇને રાય બૃહદ્બલ, જયત્સેન જયદ્રથ એવે,
 અવંતિના વિદ્વાનુવિદ્, કાંબોજ ભૂપ પણ નૃપ તેવે, ૨૪
 તેમ શલ્યનો પુત્ર રૂકમરથ એ સાતે અતિ શૌર્ય ધરી,
 શલ્યનું રક્ષણ કરવા લાગ્યા, શ્વેત ઉપર શરવૃષ્ટિ કરી. ૨૫
 સાત વીરશું યુદ્ધ કર્યું શ્વેતે અતિ તાપ દઈ જ તદા;
 એવું નથિ જોવામાં આવ્યું આંખે આજ સુધી જ કદા. ૨૬
 નિષ્ક્રુણ શર કીધા સાતેના, કાખ્યાં ધનુષ ન વાર કરી;
 સાંગોના કડકા કીધા, હુબકાવી નાંખ્યા સર્વ અરી. ૨૭
 મારિ બાણ અતિકારી રૂકમરથ રથમાંહે પાડ્યો તેવે;
 ધ્વજ છો નૃપના નાંખ્યા છેદી, સારથિ અશ્વ વિંધ્યા એવે. ૨૮
 પાડી ભૂંઠા શલ્યરક્ષકો, શરવૃષ્ટિ કરિ બહુ ભારે,
 આવ્યો શ્વેત શલ્યરથ સામે, હાહાકાર હવો ત્યારે. ૨૯
 એવે કરિ ભીષ્મને અગાડી, દુર્યોધન તેણી વારે,
 સર્વ સૈન્યસહ આવ્યો સત્વર, રાજા શલ્યતણી વારે. ૩૦
 પછી ત્યાં યુદ્ધ થયું અતિ ભારે, કૌરવપાંડવયોધતણું,

જોયું જે આંખે નવ જાણે, તો જીવે શી રીત જાણું ! ૩૧
 ભીમ, સાત્યકી, વિરાટ, કેકય, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ઉપર ભીખે—
 વર્ષાળ્યા શર અતિ તાતા, કર સૂર્ય પ્રસારે જયમ ગ્રીખે. ૩૨
 તવ લક્ષ્યાવધિ પાંડવયોદ્ધા, શૂર શ્વેતને અગ્ર કરી,—
 બળ દાખવતા ધર્મતાણું ત્યાં ધનુષખાણુ કરમાંહિ ધરી, ૩૩
 શિખંડીને આગળ કરિ આવ્યા ભીખમપિતાના રથ પાસે;
 થયું યુદ્ધ ત્યાં પછિ એવું, જેવું દુર્લભ જગમાં થાશે. ૩૪
 ભીખે શર નાંખી નૃપરથપર, મોટા નૃપ મારી એવે,
 અનેક રથ સૂના કીધા, શરથી ઢાંકયો સૂરજ તેવે. ૩૫
 મહારથિનાં મસ્તક ઊડાડ્યાં, ભાગી રથ કીધા ભૂકા;
 હાથી અશ્વ હુણ્યા અણુલેખે, શૂરપૂર કીધા સૂકા. ૩૬
 શ્વેતે પણ તેવામાં હે નૃપ, બળ અદ્ભુત દાખ્યું એવું,
 કૌરવની સેનાએ આગળઉપર નહિ જોયું તેવું. ૩૭
 ધનુષ, ખાણ, અશ્વો, રથ, હાથી અને હજારો શૂરતણાં—
 છેઘાં મસ્તક છંછેડાઈ, ધૂધવતાં શર મૂકિ ઘણાં. ૩૮
 ભીખ સાથ ભારે યુધ કીધું, શ્વેતે શૌર્ય ધરી ઝાઝું;
 રક્ષક દુર્મુખ શલ્યઆદિનું શરીર નવ રાખ્યું સાળું. ૩૯
 એકબિજાના શરથી હે નૃપ, ભીખમશ્વેત વીંધાઈ ગયા;
 પણ કો કાયર ન થયા, પણ યુધ કરવા તત્પર આપ થયા. ૪૦
 તેવે છંછેડાઈ શ્વેતે નવ ખાણે કરિ હે રાજા,
 ભીખમધનુષના દશ કડકા કરિ, તોડી ભીખમતણી માઝા. ૪૧
 લાલચિહ્નનો ભીખમધ્વજ ખીજે ખાણે છેઘો એવે;
 તે જોઈ ભીખમ હણાયા માન્યું, તમપુત્રોએ નૃપ તેવે. ૪૨
 પ્રસન્ન થઈ પાંડુપુત્રોએ હર્ષયુક્ત થઈ તે ટાણે,
 પૂંકયા શંખ અહો એવા, નલ ચીયું હોય શું નહિ જાણે ! ૪૩
 ભીખમ લય વિષે લાળીને નિજ સેનાને થઈને રાતો,
 દુર્યોધન કહેવા લાગ્યો, કાં અનર્થ દેખો છો થાતો ! ૪૪

કરો ભીષ્મનું રક્ષણ બધ તજિ સાવધાન થઇ શૂર અરે !
 સમીપ આપણુ સર્વ છતાં, શ્વેતે શંતનુસુત નહિ જ મરે. ૪૫
 દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી મહાવીરો આઠ્યા દોડી;
 વીંટિ ભીષ્મને સેનાસહ શરવૃષ્ટિ શ્વેત ઉપર છોડી. ૪૬
 પણ તેથી ક્ષણ દ્વેષ ન પામી શ્વેતે વીર વડા વારી,
 કર્યા ભીષ્મને કાયર હે નૃપ, કારી બાણ ઘણા મારી. ૪૭
 તવ ભીષ્મે શર સાત વડે અશ્વોસારથિ તેના મારી,
 કાપ્યો ધ્વજ તેનો તેથી તે ક્રોધ્યો ભીષ્મ ઉપર ભારી. ૪૮
 કાલદંડ ત્યમ સર્પભક્ષી શક્તિ પછી તેણે તેવે,
 શંતનુસુત ઉપર ફેંકી નૃપ, હાહાકાર થયો એવે. ૪૯
 વિદ્યુત્પ્રશ્ની આવતી શક્તિ તે ભીષ્મે હે નૃપ એ વારે,
 બહોતેર બાણવડે છેદી, છેડાયો શ્વેત ઘણો ત્યારે. ૫૦
 ગદા લેઇને કરી ગર્જના, પાણીપૂર તણી પેઠે,—
 આઠ્યો શ્વેત ભીષ્મ સામે તવ શંતનુસુત ઉતર્યા હેઠે. ૫૧
 ક્રોધે કુબેર પેઠે ફેરવિ આપ ગદા હે નૃપ એવે,
 ફેંકી શ્વેતે ભીષ્મરથ ઉપર, રથ બળિ ભસ્મ થયો તેવે. ૫૨
 બીજા રથમાં ખેદયુક્ત મન બેઠા ભીષ્મપિતા વળતી;
 ‘ રે શ્વેતે આ શું કીધું ! ’ સ્મરિ છાતી ભીષ્મ તણી બળતી. ૫૩
 એવે નિજ હિતરૂપ સાંભળી ભીષ્મે ગગનગિરા એવી,
 શ્વેત છતવાની તક આજે છે જેવી જોઇયે તેવી. ૫૪
 બ્રહ્માએ ભાખ્યું છે એવું, માટે સત્વર યત્ન કરી,
 માર શ્વેતને ભીષ્મ ડગ્યા વિણ યુદ્ધતણો ઉત્સાહ ધરી. ૫૫
 પછી શ્વેતને હણવાનું મન ભીષ્મે કીધું નૃપ જેવે,
 વિરથ શ્વેત પાસે મહારથિ રક્ષક આવી ઊભા તેવે. ૫૬
 પણ ભીષ્મે ગણકારિ ન કેાને વીર વડા વારી રાખી,
 શ્વેતછાતિ બ્રહ્માએ લેદી, બળ ઝાઝું નિજનું હાખી. ૫૭
 શ્વેત પડેથી પાંડવસેના પૂણી જેવી શ્વેત થઇ;

શોચ વિષે પડિયા મહા શૂરા, હે નૃપ ! લમણે હાથ ઢઈ. ૫૮
 એવે બ્રાત પડ્યો જાણી દાવાનળરૂપ થઈ રાજા !
 શંખ આવિયો ધનુષ બાણ ધરિ, જ્યાં અરિજોધ હતા ઝાઝા. ૫૯
 શલ્યરૂપ શલ્યને જ હુવા આવ્યો તે થઈને તાતો;
 ઉચર્યા કૌરવયોધ અટકિને, ‘ અરે કેર કરશે આ તો ! ’ ૬૦
 મૃત્યુ સુખમાં જતો શલ્ય નૃપ બચાવવા ધીરજ ધરતા,—
 પૂર્વરક્ષકો આવ્યા પાછા, શરવરસાદ ઘણો કરતા. ૬૧
 બાણ તેમના નિષ્કૂળ કરિને, શંખ સિંહપેરે ગાજ્યો;
 કૌરવયોદ્ધા ઉચર્યા ત્રાસી, અરે લીળમ ધાજ્યો ! ધાજ્યો !! ૬૨
 તાડ જેવું તવ ધનુષ ધરીને લીળમપિતા વેગે ધાયા;
 તવ પાંડવ સેના ગઈ ત્રાસી, મૂકી જીવ્યાની માયા. ૬૩
 શંખનું રક્ષણ કરવા એવે, અર્જુન લીળમ સમિપ આવી,—
 યુધ કરવા લાગ્યો હે નૃપતે ! શૌર્ય ઘણું ઉરમાં લાવી. ૬૪
 પાર્થલીળમનું યુદ્ધ લય લયું લારયું સૌને એ વેળા;
 ‘ લજ્યું તેજમાં તેજ અરે આ ! ’ ઉચર્યા સૈનિક થઈ લેળા. ૬૫
 એવે શલ્યે ઉતરી રથથી ગદા ઝપાટે જઈ મારી,
 શૂર શંખના ચાર અશ્વ નૃપ, નિમિષમાંહિ નાંખ્યા મારી. ૬૬
 તવ તે અસિ ધરિ હાથ દોડતો આવી અર્જુનરથ પાસે,—
 પામ્યો શાતા, ત્યાગિ અશાતા, થયો પછી નીચે શ્વાસે. ૬૭
 લીળમબાણ એ સમયે લારી પ્રલયમેઘ સરખાં ઠારી,
 અરે ! વરસતાં હતાં ઉગરવાની ન જડે જેમાં ખારી. ૬૮
 અવની ને આકાશ બાણમય લીળમે કીધાં તે ટાણે;
 પીડી પાંડવ-મહારથિ મોટા, જીવરહિત કીધા જાણે. ૬૯
 મૂકિ પાર્થને દ્રુપદ પાસ જઈ તાપ ત્યહાં એવો આપ્યો;
 બળે વનો જયમ વસંતમાં ત્યમ ત્રાસ દ્રુપદસૈન્યે વ્યાપ્યો. ૭૦
 જયમ મધ્યાહ્ને તપતા રવિને હે નૃપ કેા જોઈ ન શકે,
 ત્યમ ત્યાં લીળમપિતા સામે જોવાતું ન પાંડવ સૈન્ય થકે. ૭૧

શીત થકી પીડાતી ગાયો પેઠે પાંડવ ચોખ્ખાણુ—

જોતા નિજ રક્ષકને પણ ત્યાં કેા નહતું સાનુંતાણું. ૭૨

સાઠ હઠ બોલાવી રથિયો શંતનુસુત હણુતા તેવે,
જગત્રપકાશક સૂર્યદેવ અસ્તાચળમાં ઉતર્યો એવે. ૭૩

વલણુ.

એવે અંધાડું થતાં સેનાનો અવહાર,—

પાંડુપુત્રોએ ત્યાં કર્યો, પામી મોટી હારરે. ૭૪

કડવું ૮ મું.

બીજા દિવસના યુદ્ધ માટે પાંડવોણ રચેલો ક્રૌંચવ્યૂહ.

રાગ ધનાશ્રી.

હે નૃપ ! પ્રથમ દિવસના યુદ્ધે, રાય યુધિષ્ઠિર આપણુ—

પ્રેમિ પરાક્રમ ભીષ્મપિતાનું પામી બહુ પરિતાપણુ, ૧

આવી શિખિરે લાઇયો તથા રાજઓ સાથે ત્યારેણુ,

ઉચર્યા કૃષ્ણ સમીપ જઈ, યુધ કરવું નથી અવ મારેણુ. ૨

કાં કે હે કેશવ ! ગ્રીષ્મે તૃણ બાળે અગ્નિ જેમ જી,

બાળે છે શંતનુસુત માડું સૈન્ય અરે આ તેમજી. ૩

ધૂત હોમેલા અગ્નિસમા જવાળાવાળા એ સામેજી,

અરે ! કેમ જોઈ શકશું આપણુ ? જશ નહિ અહિંયાં જામેજી. ૪

કાં કે ક્રોધેલા યમ, વાસવ, વરુણ, કુબેર જિતાયજી,

પણુ તેજસ્વી ભીષ્મ અરે ! જીતી નહિ અત્ર શકાયજી. ૫

પામિ ભીષ્મને અદ્ય બુદ્ધિથી પ્રેરાઈ નિજને કાજેજી,

નાવ વિનાના ભીષ્મજલધિમાં બૂડયો છું હું આજેજી ! ૬

તેથી જીવવું જઈને વનમાં, મારે મન છે વાડજી,

પણુ નૃપ સર્વે ભીષ્મઅગ્નિમાં હોમવા તે નથિ સાડંજી. ૭

શન્યલોભથી થયો નષ્ટ હું, ત્યમ બાંધવ આ મારાજી—

- પામ્યા પીડા અત્ર અરે ! વેઠી શરવર્ષાધારાળ. ૮
- છે જીવિત દુર્લભ તેથી હું તેને ગણું છું મોટુંજ;
- માટે હવે જીવિત અવશેષે કરીશ તપ હું મોટુંજ. ૯
- પણ રણમાંહિ મરાવિશ નહિ મિત્રોને કહું છું સાચુંજ;
- એયસ્માર્ગે જતાવો માધવ, એ કરજોડી જાયુંજ. ૧૦
- કાં કે રણસંગ્રામ વિષે મધ્યસ્થ પેઠ અર્જુનનેજ—
- જેઉં છું હું આ ટાણે, તેથી શાતા નથિ મનનેજ. ૧૧
- મહાબાહુ મોટા મનવાળો બીમસેન મુજ બ્રાતજ,
- ક્ષત્રિયધર્મ સ્મરીને રણમાં ઝીકે છે નિજ જાતજ; ૧૨
- તે દિવ્યાશ્ર તથા માયાએ રહિત થકી સો વર્ષેજ,
- અરિસેનાનો નાશ થશે નહિ, અને અર્થ નવ સરશેજ. ૧૩
- અશ્રજાણ આ મિત્ર આપનો છે અર્જુન અહિં આજજ,
- પણ તે ઉપેક્ષા કરે છે અમારી, તો સરશે કયમ કાજજ ? ! ૧૪
- માટે રાજ્ય નથિ જોઇતું મારે, મિત્રભોગ લેનારૂંજ;
- આપ પ્રસાદવડે પુરુષોત્તમ ! થશે અમારૂં સારૂંજ. ૧૫
- આમ કહી અતિ ખેદયુક્તમન રાય યુધિષ્ઠિર એવેજ,
- ઊભા કૃષ્ણ સમીપ શોચતા, ત્રીકમ ઉચર્યાં તેવેજ: ૧૬
- ભરતશ્રેષ્ઠ હે ભૂપ ધર્મ ! મા શોચો આવી રીતેજ;
- છે શૂરા અતિ આપબ્રાત, જેને કોઈ નહિ જીતેજ. ૧૭
- ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, વિરાટ, સાલ્યકિ, દ્રુપદ અને હું તમારાજ—
- પ્રિય કરનારા છિયે, તેમ નૃપ છે બીજા પણ સારાજ; ૧૮
- જે સેનાસહ આપ ભક્તિમાં ભજ્યા દિસે છે આવીજ;
- પક્ષ આપનો છે જ પ્રબળ, મા ઉચરો ઓછું લાવીજ. ૧૯
- મહાબળ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણને હણનારો જ તમારોજ—
- છે સેનાપતિ, તેમ શિખંડી છે જ ભીષ્મ હણનારોજ. ૨૦
- જેનો જેનો ભય છે આપને તે સૌને હણનારાજ,—
- આપ સૈન્યને આવી મળ્યા છે, અરિને તૃણ ગણનારાજ. ૨૧

- સાંભળી શ્રીકૃષ્ણતણું કહેવું, ધૃષ્ટદ્યુમ્નની આગેલ,—
 કેશવ સુણતાં ધર્મે કહ્યું ત્યાં અંતરને અનુરાગેલ: ૨૨
 હે મારિષ ! ભગવાને તુજને સેનાપતિ અહિં મારેલ—
 કીધો છે અતિ કોડ ધરીને, જાણિ પ્રતાપ સુ તારેલ. ૨૩
 પૂર્વે દેવોનો સેનાપતિ કાર્તિકેય હતો જેમલ,
 પાંડવનો હે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, તું છે સેનાપતિ તેમલ; ૨૪
 માટે પુરુષમાં સિદ્ધરૂપ તું આપ પરાક્રમ દાખીલ,
 માર કૌરવોને મમત્વ ધરિ, શૌર્ય હૃદયમાં રાખીલ. ૨૫
 હે મારિષ ! તારી પાછળ હું, ભીમ, નકુળ, સહદેવલ,
 તેમ જ કેશવ, દ્રોપદિપુત્રો, બીજા નૃપ તતખેવલ,— ૨૬
 અવશ્ય આવિશું, માટે તું રણરંગ લજવજે પૂરેલ;
 કૌરવદળ કંપાવિ ખપાવી, કહેવાજે બહુ શૂરેલ. ૨૭
 તવ સુણી ધર્મવચન ઉચર્યો તે, આ રીતે ત્યાં એવેલ,
 હે નૃપ દ્રોણનું મૃત્યુ હું છું, લાજ્યું છે મહાદેવેલ. ૨૮
 માટે રણમાં ભીષ્મ, દ્રોણ, કૃપ, શલ્ય, જયદ્રથ સામેલ—
 યુદ્ધ કરિશ હું, જેમ આપ મન પૂરણ તૃપ્તી પામેલ. ૨૯
 એમ કહી તૈયાર થયો તે પાંડવસહ હોકારીલ;
 ઉચર્યા તવ ધરિ હર્ષ યુષ્મિષ્ઠિર, ધીરજ મનમાં ધારીલ: ૩૦
 પૂર્વે દેવાસુરસંગ્રામે બૃહસ્પતિએ ભલિલાતલ,
 કૌંચવ્યૂહ ઇંદ્રને કહ્યો'તો, કરનારો અરિધાતલ; ૩૧
 તેવો વ્યૂહ રચો જ તમે, અરિઓને લેવા જીતીલ,
 જોઈજેને કૌરવસહ નૃપ સર્વ ધરે ઉર ભીતીલ. ૩૨
 સુણિ નૃપ કહેવું ધૃષ્ટદ્યુમ્ને સવારમાં શુભ રીતેલ,
 સર્વ સૈન્યના અગ્રભાગમાં કર્યો પાર્થને પ્રીતેલ. ૩૩
 ઘોડી સેના સહિત દ્રુપદ નૃપ કૌંચવ્યૂહનું મસ્તકલ,
 કુતિભોજ ને ચૈઘનૃપો બે થયા નેત્ર તેણી તકલ. ૩૪

હાશેરક ગણસહિત દશાર્જુક, પ્રભદ્ર, અનુપ, કિરાતજી,—
 કૌંચવ્યૂહનો કંઠ થયા, શોભ્યા તે ત્યાં ભલિભાતજી. ૩૫
 પટચર, પૌંડ્ર, પૌરવક તેમ નિષાદનૃપોસહ ધર્મજી,—
 થયા કૌંચનો પૃષ્ઠભાગ તબ, કરવા યુધનું કર્મજી. ૩૬
 ભીમસેન ને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જે પાંખો કૌંચવ્યૂહકેરીજી—
 થયા, તેમ અતિરથિ મહારથિની સેના મળી ઘણેરીજી. ૩૭
 અભેદ વ્યૂહ દેખી દુર્યોધન દ્રોણાદિકની આગેજી,
 કરિ પ્રશંસા ઉચર્યો ત્યાં જ્યમ સૌને સાંઝે લાગેજી. ૩૮
 પછિ ગોઠવણી કૌરવદળની થઈ ત્યહાં મનમાનીજી;
 સિંહનાદ કરિ સજ્જ થયા યોદ્ધા મોટા બહુમાનીજી. ૩૯
 શંખ ભેરિ જે સેનામાંડી, શૂર ચઢે ત્યમ વાગ્યાંજી;
 ઢાટ વાળવા દળ જે પરસ્પર સામાં આવી લાગ્યાંજી. ૪૦

વલણ.

લાગ્યાં વન જ્યમ હોય ત્યમ, થયો ત્યહાં સંગ્રામ;
 સાંભળજે ધીરજ ધરી, હે રાજા ગુણવાનરે ! ૪૧

કંડવું ૬ મું.

કલિંગરાજવધ અને બીજા દિવસના યુદ્ધનું સંકેલન.

રુચિરાહંદની દેશી.

બાધ કરે પાંડવને એવો મોટો વ્યૂહ રચી એવે,
 કરી ભીષ્મને આગળ કૌરવ વાધ્યા યુધ કરવા તેવે. ૧
 એવે દુર્યોધનઆજ્ઞાથી પ્રવૃત્ત યુદ્ધ થયું ભારે;
 થાય રૂવાટાં ઊભાં તેવા શર સુસવાટ થયા ત્યારે. ૨
 હુય ગજ રથ ઊપર શર છૂટ્યા સમસમાટ કરતા કારી;
 ભેર ઘણું ભીષ્મે જણવ્યું, કરિ હેલી બાણતણી ભારી. ૩

ભીષ્મ, સાત્યાકિ, અભિમન્યુ આદિકપર બાણ ધણા છોડી,
 કરી પરાભવ ભીષ્મે સૌનો, કૌંચવ્યહ નાંખ્યો તોડી. ૪

ભય પામી પાંડવના ચોદ્ધા વ્યૂહલંગ થાતાં ભાગ્યા;
 ઉન્મત થઈ કૌરવચોદ્ધા કિલકારી બહુ કરવા ભાગ્યા. ૫

તવ તાતો થઈ અર્જુન ઉચ્ચો, હે માધવ ! છે ભીષ્મ જયહાં,
 ઉગારવા સેના મારી, મારો રથ ખેડો તૂર્ણ ત્યાં. ૬

વાર કરે કોધેલા ભીષ્મ, અરે સંહાર ધણો કરશે !
 બળી ગયે ધર કૂપ ખણ્યે પછિ અરે ! અર્થ કહો શો સરશે ? ૭

સુણી પાર્થ કહેણું શ્રીપતિએ અર્જુનનો રથ એ ટાણે,—
 આણ્યો શંતનુસુત સામે, જયમ માતલિ ઇંદ્રતણો આણે. ૮

તવ તે ઊપર શર સિત્તોતેર છોડ્યા ભીષ્મે ધનુષ ધરી;
 દ્રોણ કૃપે ક્રમથી છોડ્યા પચ્ચીશ પચાશ ન વાર કરી. ૯

ચોસઠ દુર્યોધને અને નવ શહયે ને જયદ્રથરાયે,—
 મૂક્યા ત્યમ શકુનિએ પાંચ મૂક્યા અતિ જોર ધરી કાયે. ૧૦

એ રીતે સાતેએ વીંધ્યો અર્જુનને તોપણ તેને,—
 વ્યથાં થઈ નહિ લેશમાત્ર પણ, પણ અતિ ક્રોધ ઉગ્યો એને. ૧૧

તેથી તેણે પચ્ચીશ ભીષ્મને, સાઠ દ્રોણને, નવ કૃપને,
 ત્રણ વિકર્ણ શહયને મારી, પાંચે વીંધ્યો દુર્યોધનને. ૧૨

એવે સાત્યાકિ, વિરાટ, દૃષ્ટદ્યુમ્ન, દ્રૌપદીસુત પાંચે,
 તેમ જ અભિમન્યુ અર્જુનને ન આવવા અરિની આંચે,— ૧૩

રક્ષણ તેનું કરવા ભાગ્યા, તવ પાર્થ અતિ ક્રોધ કરી,
 કૌરવહળમાં રાજ વાળવા માંડ્યો વેગેથી વિક્રી. ૧૪

તવ દુર્યાધન કહેવા ભાગ્યો, શંતનુસુતને એમ તહીં,
 આપ તથા ગુરુ દ્રોણ જીવતે પાંડુસુત આ પાર્થ અહીં, ૧૫

સર્વ આપણા સૈનતાણું કાપે છે મૂળ અરે આજે !
 મુજ હિતચિંતક કર્ણ શસ્ત્ર તજિ લડતો નધિ અહિં તમ કાળે ! ! ૧૬

માટે અર્જુન નાશ થાય ત્યમ કરો તમે આવાર અહીં;

- સુષ્ણિ અણુગમતું ક્ષત્રિ ધર્મને ધિક્કારી ગાંગેય તહીં, ૧૭
 આન્યા અર્જુનના રથ પાસે ધીકેલા હે નૃપ જ્યારે,
 તે જોઈ રાજાઓએ ગર્જી, શંખધોષ કીધા ત્યારે. ૧૮
 અશ્વત્થામા, દુર્યોધન ને વિકર્ણ હે નૃપતે એવે,
 શંતનુસુતને વીંટી ઊભા, યુધ કરવા માટે તેવે. ૧૯
 તેમ જ પાંડવ સર્વે વીંટી અર્જુનને મહાયુધ માટે—
 રદ્ધા ઉભા રણક્ષેત્ર વિષે, મહાવિનાશની વસમી વાટે. ૨૦
 એ પછિ યુદ્ધ પ્રવૃત્ત થયું અર્જુન ને ભીષ્મતણું તેવે;
 વીંધ્યા બેએ એક બિજાને, પણ નવ અટક્યા કેા એવે. ૨૧
 એવે ભીષ્મે ત્રણ શર માર્યા શ્રોકૃષ્ણતણી છાતિ વિષે;
 જેથી તે શોભ્યા ત્યાં પુષ્પસહિત કિંશુકતરુ જેમ દિસે. ૨૨
 વિકુલને વિધેલા જોઈ પાર્થે કારી ક્રોધ કરી,
 ભીષ્મતણેા રથ તીક્ષ્ણબાણથી વીંધ્યો વાર કરી ન જરી. ૨૩
 પાર્થભીષ્મ અન્યોન્ય પરાભવ કરવા કરતા યત્ન તહીં,
 પણ સારથિ અતુરાર્થ થકી આવી નવ શકતા આંચ મહીં. ૨૪
 એકબિજાનું છિદ્ર શોધવા કરતા ચિંતન ચિત્ત વિષે,
 પણ નજરે નવ પડતું કિંચિત્, રવિમાં જેમ તિમિર ન દિસે. ૨૫
 સિંહનાહ કરતા શે' દેવા, શંખ પ્રૂંકતા જોર કરી,
 પણ નવ હોબ થતો કેાને, ઝાંખા ન જણાતા જેહ જરી. ૨૬
 ધનુષ તેમનાને ટંકારે ગગન ગાજતું તે વારે;
 પૃથ્વી રથપાટે કાંપી ભયભણકારા કરતી બારે. ૨૭
 ન્યૂનાધિક નવ કોઈ બાસતા બેમાંથી એકે એવે,
 ધ્વજચિહ્નોથી ભીષ્મપાર્થ વર્તી'તા હે નૃપતે તેવે. ૨૮
 ભીષ્મપાર્થનું જોઈ પરાક્રમ સુરગંધર્વાદિક ત્યારે,
 પામિ અતિ આશ્ચર્ય ઉચ્ચર્યા, ' નથિ આ'વું જોયું ક્યારે ! ૨૯
 ક્યારે પણ આ બે ક્રોધેલા જીતાયે નહિ કોઈ થકી;

- દેવ અસુર ગંધર્વ ગર્વ મૂકી નાસે એઓથિ નકી ! ૩૦
- નમ્યું ન આપે એક બિજાને છે એવા બન્ને જ નકી;
આ યુધ યુગ પર્યંત સમાન જ રહેશે આ'વું અત્ર ટકી ! ' ૩૧
- બાળુ બે બીરનાં થતાં'તાં યુદ્ધ તેમનું જોઇ જઠા,
હણતા હતા પરસ્પરને કૌરવપાંડવના યોધ તઢા. ૩૨
- એવામાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને દ્રોણુતણું પણ યુધ ભારે,—
જેડાયું'તું જોર ભર્યું અતિ જવાળા ભરેલું ત્યાં ત્યારે. ૩૩
- દ્રોણે શર અતિ તીક્ષ્ણ છોડિને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તણી છાતી—
વીંધી, ભલ્લાકૃતિથી પાડ્યો સારથિ આંખ કરી રાતી. ૩૪
- તેમ ચાર બાણોથિ ચાર અશ્વો રથના વીંધ્યા સહેજે;
દ્રોણ વીંધિ નેવું શરે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન કહે, ' ઉભો રહેજે ! ' ૩૫
- બાણે ઢાંકીને તેને તવ, દ્રોણે મરડ સુણી તેનો,—
કાલદંડશે બાણુ ગ્રહો કર અંત આણુવાનો એનો. ૩૬
- ચોજ્યો શર ઇંદ્રના વજ્રશે ધનુષ વિષે દ્રોણે જ્યારે,
તે જોઇ દળ બાધામાં મોટો હાહાકાર થયો ત્યારે. ૩૭
- પણ પર્વત પેઠે સ્થિર રહિને ધૃષ્ટદ્યુમ્ને નિજ બાણુ,
મૃત્યુરૂપ તે શર કાપ્યો નૃપ, એક તડાકે તે ટાણુ. ૩૮
- કરી બાણુની હેલી વળતી દાખ્યું પરાક્રમ નિજ ભારે;
તે જોઇ પાંડવ સહ પાંચાલો હર્ષ થકી ગાજ્યા ત્યારે. ૩૯
- એવે તેણે દ્રોણુ મારવા વિદ્યુત્ત્રી ફેંકી શક્તિ;
દ્રોણુ તેના ત્રણ કડકા કરિ, દર્શાવી નિજની શક્તિ. ૪૦
- એથી છોડાઈને તેણે શર વરસાદ કર્યો ભારે;
નિવારિ તેને દ્રુપદપુત્રનું ધનુષ કાપ્યું દ્રોણુ ત્યારે. ૪૧
- પર્વત સરખી નાંખિ ગઢા તવ, તેણે હે નૃપ એ વારે,
પણ તે ચોટ ચુકાવી દ્રોણુ, દાખિ અપગતા અતિ ભારે. ૪૨
- વીંધ્યા બાણુ એક બિજાને વળતી તે બન્ને એવા,
પુષ્પ સહિત શોભે સુખાખરા રણમાં તે શોભ્યા તેવા. ૪૩

- ક્રોધ કરી દ્રોણે પછિ હે નૃપ, સારથિ હય ભૂપર પાડી,
કાન્નું ધનુષ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તણું, સિંહ પેઠ રણમાં ત્રાડી. ૪૪
- તવ લઈ ગદા ઉતરતો એવે દેખીને દ્રોણે તેને,
ગદા પાડિ તેના કરમાંથી, ચઢ્યો ક્રોધ એથી એને. ૪૫
- તેથી તે લઈ ઢાલ ખડ્ગ ધાયો ગુરુ પ્રત્યે ઢોટ દઈ;
રોક્યો દ્રોણે બાણવૃષ્ટિ કરિ, જેથી તે ન શક્યો જ જઈ. ૪૬
- તવ ભીમે તે પાસે આવી સાત શરે ગુરુને વીંધી,
નિજ રથમાં બેસાર્યો તેને, એમ સહાય સત્તર કીધી. ૪૭
- દ્રોણ તણા રક્ષણ માટે દુર્યોધન આજ્ઞાથી તેવે,
ભાનુમાન મોટા દળ સાથે ભીમ નિકટ આવ્યો એવે. ૪૮
- દુષ્ટવિરાદિને વારવા દ્રોણગુરુ વાધ્યા એવે;
ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ગયો મહારાજા ધર્મતણી પાસે તેવે. ૪૯
- એ પછિ કલિંગદેશતણા ચોદ્દાની સાથે ભીમ તણું,—
ઘોરચુદ્ધ મંડાચું ધાડું, હે ભૂપતિ શું અત્ર લાણું ! ૫૦
- પૂછ્યું ભૂપે હે સંજય ! તું કહે સારમાં તે મુજને;
સેના સહિત કલિંગભૂપ શી રીત લડ્યો પૂછું તુજને ? ૫૧
- હે નૃપ, નિજ મોટી સેનાસહ કલિંગરાજા એ વેળા—
આવ્યો, ત્યમ કેતુમાન ચેદી મત્સ્ય કરુષ થઈને લેળા,— ૫૨
- આવ્યા નિજનાં સૈન્ય લઈને ભીમસેન પાસે રાજા !
ચારે દિશથી વીંટી લીધો ભીમ, ભૂપ મળિને ઝાઝા. ૫૩
- મંડાચું યુધ તે તક મોટું, ભીમઅગ્નિલડકો ઊઠ્યો;
હાહાકાર થયો એવે જ્યમ, જમરાજા હોય જ રૂઠ્યો ! ૫૪
- સાગર ઉલટ્યો હોય તેમ ધુધવાટો ત્યાં થાવા લાગ્યો;
રુધિરપ્રવાહ વહ્યો મોટો ઉત્પાત એમ મોટો જાગ્યો. ૫૫
- નિજનાને નિજના હણતા મહાવીરો ભૂલી જાન ત્યહાં;
ભાગ્યા ચેદીમત્સ્ય આદિ નજરે ન પડ્યા રણમાંહિ કયહાં ! ૫૬
- કલિંગની સેનાપર ભીમે ચોટ કરી વળતી ભારે;

સામો થાતો શકદેવને માર્યો ગદાબડે ત્યારે. ૫૭
 કલિંગ નૃપસુત પડ્યો જોઇને તાત તેહનો થઇ તાતો,
 આવ્યો સામો સૈન્ય લઇને ભીમ રોક્યા થઇ રાતો. ૫૮
 ગદા ત્યાગીને ભીમે ત્યારે, ઘોર ખડ્ગ ધારી કરમાં,
 ઢાલ ધીંગિ ધરિ કર્યો ધસારો, આવી આપ ઘણા છરમાં. ૫૯
 કલિંગના નૃપ ભાનુમાનનાં ખાણુ ઘણાં ખડ્ગે કાપી,
 ખડ્ગે મોટા વીર ખપાવ્યા, ઘોર ત્રાસ નિજનો આપી. ૬૦
 ભીમપરાક્રમ જોઇ ભીમનું રણમાં કલિંગની સેના;
 ભીમસેનને મનુષ્ય માનતી નહતી, ધા વરતી તેના. ૬૧
 ભાનુમાન ધીમો ન પડ્યો જોઇ કરિના દંત ઉપર ચઢિને—
 ગયો ભીમ તે ઉપર, ને પછિ જોઠો પીઠ ઉપર અડિને. ૬૨
 કલિંગભૂપે તવ તે ઉપર મૂકી શક્તિ ક્રોધ કરી;
 કડકા તે કરિ ખડ્ગથી ભીમે ભાનુમાન માર્યો વિક્રી. ૬૩
 પછિ નિજ ખડ્ગે કાંધ હસ્તિની વૃકોદરે કાપી નાંખી;
 ચૌશ પાડિ તે પડ્યો પૃથિવમાં, કલિંગસેના થઇ ઝાંખી. ૬૪
 પછી ક્રૂદિને હાથીપરથી આવી પૃથ્વીપર તેણે—
 હાથી, ઘોડા, રથ, લાથીનો ઘાણુ ઘણો વાળ્યો એણે. ૬૫
 સીંચાણુ પેઠે સંચરતો શત્રુ વિષે તે વેગ કરી,
 અપટ તેનિ જોઇ સૈનિક ટપ તેતર પેઠ જતા જ મરી. ૬૬
 કાલાંતક યમ સરખો તે રણમાં કૂદી નિજ ખડ્ગ થકી,—
 શરીર શિર શત્રુનાં કાપતો, શકતા નહિ જ્યાં શૂર ટકી. ૬૭
 ધૂમિ બધે ગમશાણુ વાળતો, અને ગાજતો ધનરીતે;
 ભીમપરાક્રમ શું વણું નૃપ, જેને જમ પણુ નવ જીતે ! ૬૮
 દાખ્યું ભય એવું ત્યાં એણે, જેને જોઇ શૂરનરો,—
 મોહ પામિ મૃત્યુવશ થાતા, ધૂજિ ભાગતા ધનુષધરો. ૬૯
 દંતવિના કીધા બહુ દંતી, શુંડ રહિત મોટાં હસ્તી;

મસ્તકવિણુ મહાવત કીધા, કરિ ભીમે ત્યાં ભારે મસ્તી. ૭૦
 જોઇ કેર કરતો કુંતીસુત, રાય શ્રુતાયુષ ક્રોધ કરી—
 આવ્યો કલિંગના યોદ્ધાસહ, ધીરજ મનમાં આપ ધરી. ૭૧
 તે સહ યુદ્ધ કરીને ભીમે ચક્રરક્ષકોસહ તેને,
 હે નૃપ ! યમપુરિમાંહિ મોકલ્યો, આંચ અધિક આપી એને. ૭૨
 વણિ તે સાથ વિદાય કર્યા રણવીર સાતસે મહાશૂરા;
 કલિંગયોદ્ધા સહસ્ર જે પણુ તે સમયે કીધા પૂરા. ૭૩
 એવે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સાત્યકી અને યુધિષ્ઠિરરાય ત્યાં—
 આવ્યા સહાયતા કરવાને, હતો ભીમ રણમાંહિ જ્યહાં. ૭૪
 ભય દેતો ભીમને ભાણિને ભીષ્મે હય માર્યા એના;
 સાત્યકિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વીંધિયા, સાથી જેહ હતા તેના. ૭૫
 સાત્યકિએ તવ ભીષ્મસારથી બાણવડે માર્યો એવે;
 ભડકી અશ્વો ભીષ્મરથ લઈ ભાગ્યા રણમાંથી તેવે. ૭૬
 નિજ રથમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પછી ભીમસેનને હાથ ધરી,—
 બેસાર્યો હસતે મુખ હે નૃપ, ધન્યવાદ મુખથી ઉચરી. ૭૭
 સાત્યકિએ પાસે આવીને, ધન્યવાદ તેને આપ્યો,
 ‘ વાહ ! વીર કર્યું વડું પરાક્રમ, રંગ તમે રણમાં રાખ્યો ! ૭૮
 વ્યૂહ કલિંગોનો તમ પાળે કોણુ મર્દિ આ રીત શકે ?
 જાતે જે કર્યું આપે તેવું થાય નહીં કદિ ઇંદ્ર થકે ! ’ ૭૯
 એમ કહી નિજ રથમાં બેઠો સાત્યકિ મહાશૂરો એવે;
 અપરાદે યુધ મંડાયું પછિ ધૃષ્ટદ્યુમ્નતાણું તેવે. ૮૦
 અશ્વત્થામા, કૃપ ને શલ્યનિ સાથે તેનું યુદ્ધ થયું;
 વર્ણન તેનું શું વિસ્તારું ! ઘાયાવિણુ કોપણુ ન રહ્યું. ૮૧
 અન્યોન્ય શરે અભિમન્યુ ને લક્ષમણુ વિદ્ધ થયા જ્યારે,
 આવ્યો દુર્યોધન નિજ પુત્રનિ સહાયતા માટે ત્યારે ૮૨
 મોટા રાજના સમુદાયે અભિમન્યુ ઘેરાઈ ગયો,

એવે અર્જુન ધર્મ આકળો આવી સ્થિર ત્યાં તર્ત થયો. ૮૩
 કર્યું પરાક્રમ તે તક તેણે બાણ કારમાં બહુ મારી;
 ગજ, રથ, અશ્વો હણ્યા પારવિણ, સૈનિક સર્વ ગયા હારી. ૮૪
 રોકી તેને ફોધ શક્યો નહિ, ટોકી કે ન શક્યો તેને;
 પ્રત્યાનલ જેવો જ પ્રજ્વલિત જોયો સર્વેએ એને. ૮૫
 તવ ભીષ્મે દ્રોણને કહ્યું કે, આ પાંડુસુત પાર્થ ખરે,
 અગ્નિપેર બાળે છ આપણું સૈન્ય આજ રણમાંહિ અરે ! ૮૬
 માટે ઝાઝું ખેંચ્યાથી હાની ઝાઝી થાશે નક્કી;
 જીતી એને કોઇ નહિ શકે, પ્રતીતિ ઉર ધરજો પક્કી. ૮૭
 સૂર્ય અસ્ત થાવા આવ્યો છે, સેના પણ ગઇ છે થાકી,
 માટે સંધિ કરી સત્વર, યુધ કાલ માટ રાખો બાકી. ૮૮
 ભીષ્મે એમ કહીને હે નૃપ, યુદ્ધ બંધ કીધું એવે;
 દિનમણિ દુઃસહ ત્રાસ દેખિને ઉદ્ધિમાંહિ રૂપ્યો તેવે. ૮૯

વલણ.

- તેવે જો સૈન્યો પછી, લેવાને વિશ્રામ,—
- નિજ નિજ ઊતારે ગયાં, કહે દ્વિજ ગણપતરામરે. ૯૦

કડવું ૧૦ મું.

ત્રીજા દિવસનું યુદ્ધ—ચક્ર ધરી કૃષ્ણનું ભીષ્મસામે ધસવું.

રાગ સિંધુ—ઝૂલણાની દેશી.

દિવસ ત્રીજાતણો ફાટતાં પોહ સૌ સૈન્યને આવવા આપ પૂઠે—
 આપિ આજ્ઞા ગરુડવ્યૂહ ભીષ્મે રચ્યો, જેહ તૂટે ન અરિ લાખ રૂઠે. ૧
 જોઈ અરિસૈન્યનો વ્યૂહ તે એ તકે અર્ધચંદ્રાકૃતિ વ્યૂહ એવે,
 દ્રુપદ સુત સહિત પાર્થે રચ્યો રાય ત્યાં, તાપ ધરતાં ન તનમાંહિ તેવે. ૨
 એ પછી જુદા જામ્યું ઘણા જોરમાં, શોર મહાઘોર તે ઠોર ઊઠ્યો;
 હાથિ હય સારથી મહારથીના ઉપર હોય જયમ કારમો કાળ રૂઠ્યો. ૩

કીકિયારી થઈ કારમી રણ વિષે, ધનુષટંકારથી આલ ધૂન્યું;
 શંખના ઘોષ અતિ રોષભર ત્યાં થયા, શૂર મરશે ઘણા એમ સૂઝ્યું. ૪
 મરવું કે મારવું એમ નિશ્ચય કરી, બેય સેનાતણા શૂરવીરો—
 આથડયા એક બીજા શું આયુધ ધરી, ધનુષટંકાર ન પડ્યો જ ધીસે. ૫
 કારમાં ખડ્ગ વિદ્યુત્સમાં તે તકે ઊછળ્યાં તેમ ભાલા હળરો,
 ગુરજ, ફરશી, ગદા, ગોદણો વીંઝતા ઉચ્ચર્યાવીર ‘મારો જ મારો!’ ૬
 વાદળાં પેર બે સૈન્ય ભેગાં થયાં, તે સમે ત્રાસ વત્ત્યો જ ભારે;
 ઓળખાયું ન કેા પરનું કે આપનું, ત્યાં પછી કેાણુ કેાને ઉગારે? ૭
 બાણુ બરછી થકી કંઈક વીંધઈ ગયા, વીર મહા વાંકડા જે અટંકા;
 ખડ્ગથી અડગ મહાશૂર ઝાઝા ખમ્યા, ઉમગતા જે હતા દેઇ ડંકા. ૮
 રણુરજે સૂર્ય ઢંકઈ ગયો ને દિશા જાણવામાં ન આવીય એકે;
 નામ નીશાનથી વર્તતા પરસ્પર, પૂછતા કે—‘ફલાણો જ છે કે ?’ ૯
 બૂહુ કૌરવતણો તેમ પાંડવતણો એક બીજાથિ નવ ભેદ પામ્યો;
 શૂર બહુ ચૂરથઈ ભૂમિમાંડેલજ્યા, લોહિ ને માંસનો કીચ જામ્યો. ૧૦
 ભીષ્મ દ્રોણાદિ હે રાય પાંડવતણા સૈન્યનો નાશ કરવાનું ધારી,—
 છોડવા લાગ્યા બાણુ બહુ કારમાં, ધનુષ ધીંગાં ઘણાં હાથ ધારી. ૧૧
 તે જ રીતે ત્યહાં ભીમ હૈડિંબને સાત્યકી આદિ મહાશૂર એવે,
 સર્વ નૃપ સહિત તમપુત્રને ભગવતા, તાપ નિજનો દઈ તીવ્ર તેવે. ૧૨
 આવિયો રથ હળરો લઈ આપ સુત ભીમ હૈડિંબ સામે જ જ્યારે,
 પાંડવો સૈન્ય મોટા સહિત દ્રોણુ ને ભીષ્મ સામે ગયા તર્ત ત્યારે. ૧૩
 ક્રોધ પામેલ અર્જુન ગયો તે સમે અન્ય ભૂપોભણી રાય તેવે,
 શૂર અભિમન્યુ ને સાત્યકી તૂર્ણુ તવ શકુનિ સામે ગયા આપ એવે. ૧૪
 ભૂપ બહુએ મળી વીંટિ લઈ પાર્થને અશ્ત્ર ને શસ્ત્ર વરસાવિ ભારે,
 જોર કીધું ઘણું પાણુ ન આણુ આંચમાં આવિયો આપ કળવાન ક્યારે. ૧૫
 ચૂર્ણુ રથ સાત્યકીનો કર્યો શકુનિએ, તવ તે અભિમન્યુ રથમાંહિ બેઠો;
 બેજણુ બાણુ વરસાવિયાં કારમાં, ત્રાસ તવ શકુનિ દળમાંહિ પેઠો. ૧૬

તાત કરતાં ઘટોત્કચ વધ્યો. યુદ્ધમાં, આપ સુત સાથેના યુદ્ધમાંહીં; જાણ્યું દુર્યોધને જરૂર આ પૂતળું, ભારિ ઉત્પાત કરશે જ આંહીં ! ૧૭ વાવરી શર મહાવિષમ ભીમે હૃદય વીંધ્યું તમ પુત્રનું રાય તેવે; હાંકિ રથ સારથી વહિ ગયો એહને, ઉગ્રસંગ્રામથી બહાર એવે. ૧૮ તે તકે ભારિ લંગાણુ તમ સૈન્યમાં જોયું પૂર્વે ન તેવું પડ્યું ત્યાં; બાણવર્ષાદ બહુ ભીમનો પણ થયો, જાવું સૂઝ્યું ન દળને જવું કયાં ? ૧૯ નાસતા સૈન્યની પૂઠ પકડી અને પાંડવો મારવાને જ લાગ્યા; દ્રોણુ ને ભીષ્મ વારી ન દળને શક્યા, ભય ધરી વીર રણછોડિ ભાગ્યા. ૨૦ અર્જુને બાણની હેલિ કરિ તે તકે, હાણુ કીધી ઘણા શૂર કેરી; જીવવાયું નહીં જોર અર્જુનતાણું, જોરમાં બાણ છૂટ્યા જ ઝેરી. ૨૧ ચેતના પામિ દુર્યોધને આવિને વીરને ધીર દઇ બાળિ પાછા, ભીષ્મ પ્રત્યે કહ્યું મુખ કટાણું કરી, વીર આ થઇ ગયા છેક આછા ! ૨૨ આપ ત્યમ દ્રોણ કૃપ જીવતે આ દશા સૈન્ય મારાનિ નવ હોય ક્યારે, પણ થઇ, રિથર ન અહિ કોઇ પણ રહિ શક્યું, કહેવું કોઆગળે દુઃખ મારે ? પાંડવોપર દયા રાખિને હે પિતા, યુદ્ધ કરવું તમોને ન છાજે; પક્ષ મારે રહી લક્ષમાં નવ લહો, એવું સમજાય છે અત્ર આજે ! ૨૪ આમ કરવું હતું તો ન કાં પ્રથમથી યુદ્ધ પૂર્વે કહ્યું તાત આપે ? કર્ણ સાથે મળી કરવું તે હું કરતા, આજ હું તપત નહિ યુદ્ધ તાપે ! ૨૫ જો મને છેહ દેવોને ન કહી હોય તો આપ ને દ્રોણ બે આજ ટાણે, યુદ્ધમાં જોર આવ એવું દાખોજ કે, ' છે તમે ' પાંડવો એમ જાણે ! ૨૬ એમ કહેવું સુણી ઉચ્ચર્યા ભીષ્મ કે, તાત ! તું ઠીક કહે છે અમોને; શરિરને સહેવું ને વહેવું છે જાત, પણ કહેવું છે માત્ર આ રીત મોંને ! ૨૭ આમ કહિ આંખ રાતી કરી ઉચ્ચર્યા, મેં તને વાર બહુ શીખ આપી,— વચન હિતનાં કહ્યાં'તાં જ સાચાં અરે ! પાંડુપુત્રો ઘણા છે પ્રતાપી. ૨૮ યુદ્ધમાં તેમને દેવતાઓ સહિત ઈંદ્ર પણ જીતિ ન શકે જ ક્યારે; મેં કહ્યું'તું તને આમ બહુ વાર, કહેવું હવે રાય ! શું અધિક મારે ? ૨૯ વૃદ્ધ હું છું છતાં શક્તિ અનુસાર તુજ માટ જે કરિશ તે ધૈર્ય ધારી,—

ખાંધવો સાથ જોજો, હું સેના સહિત પાંડવો સર્વ રાખીશ વારી. ૩૦
 ભીષ્મ કહેવું સુણી હર્ષમાં આવિને કૌરવો વાઘ રણનાં વગાડી,
 શંખના નાદ કરિને ઘણા જોરમાં યુદ્ધ કરવા જ આવ્યા અગાડી. ૩૧
 સાંભળી શંખ રણવાદના ઘોષ તે, પાંડવોએ કર્યા તે જ રીતે;
 યુદ્ધ મંડાયું મહાકારમું એ પછી, ભીડિયા શૂરવીરો અભીતે. ૩૨
 પાછલે પહોર પછિ યુદ્ધ મોટું મચ્યું જોયું પૂર્વે ન અવનીશ ! એવું;
 સાંભળ્યું પણ નથી એહ જોવું કદી, તો કહું તેહને અત્ર કેવું ? ૩૩
 ‘ રહે ઉભો, જાય છે કયાં ! ’ કહી શૂર બહુ ઘાવ કરતા હતા દાવ દેવા;
 પીઠ આપે નહીં પ્રાણ જતા સુધી, દીઠ આજે ખરા શૂર એવા. ૩૪
 ભીષ્મ ભય આપનો આપતા ત્યાં વધ્યા પાંડવો સૈન્યમાં કેર કરવા;
 ઊપડ્યા હોય જયમ રુદ્ર એકાદશે, રૌદ્ર બનિ ફંડમાળા જ ધરવા ! ૩૫
 શિર હજારો રખડતાં થયાં રણ વિષે, ધડ હજારો તણેા લડ લખાયો;
 રુધિર ને માંસના કીચથી ત્યાં થયો કેટલો નાશ તે ના કળાયો. ૩૬
 મંડલાકાર ફરિ ભીષ્મ ક્ષણ ક્ષણ વિષે ચાર દિશમાંહિ એવે જણાતા;
 બાણ નિષ્કળ ન કદિ તેમનો કો થતો, એક પળમાં હજારો હણાતા. ૩૭
 શ્રીષ્મના અગ્નિમાં તીડ આવી પડે, ભીષ્મસહુ ભીડવા તેમ રાજા—
 કાળ પ્રેર્યા જતા, ભવથી તે જતા, ફરિ ન શકતા કદી કોઈ સાજા. ૩૮
 હાથિ હથ રથ હજારો લખ્યા ભૂમિમાં, પાયદળ વર્ગ બહુ પાર પામ્યો;
 જોઈને ભીષ્મ ભારે પરાક્રમ તદા, પાંડુસત સૈન્યમાં ત્રાસ જામ્યો. ૩૯
 વારતાં વીર કોપણ ન પાછા ફર્યા, ભીષ્મનો માર દેખી છળેલા;
 ગાયના ઘણરિતે ધૈર્ય તણિ લાગિયા, મૂછપર કર ધરીને મળેલા. ૪૦
 જોઈ ત્યાં આમ રથ રાખી ઊભો કહ્યું કેશવે પાર્થને ધ્રુવવાને,
 ‘ તે કહ્યું’તું જ તે સમય આવ્યો જ આ રણ વિષે તાહરે વર્તવાને. ૪૧
 ભીષ્મ ને દ્રોણ છે મુખ્ય જે માંહિ તેં એહવા સૌનિકો મારવાને—
 યુદ્ધ પૂર્વે પ્રતિજ્ઞા કરી જે હતી, પાળ તે વૈર તુજ વાળવાને ! ૪૨
 કાળ સરખી ક્રિયા ભીષ્મ કરિને અરે ! આપણું સૈન્ય જોને ભગાડે,
 ભીષ્મથી જોઈ ઉત્કર્ષ નિજ કૌરવો, જો અરે શંખ જયના વગાડે !’ ૪૩

સાંભળી કૃષ્ણ કહેવું કહ્યું અર્જુને, ‘ વાર કરતાં ન આવ હે મુરારે !
 ભીષ્મ છે ત્યાંજ રથ લેઈ જાઓ તમે, ભીષ્મને પાડવા છે જ મારે. ૪૪
 પાર્થરથ ભીષ્મ સામે જતો જોઈને, ધર્મનું સૈન્ય ધરિ હૃષ્ ભારે,
 પાયમાં જોર ધરિ તરત પાછું ફર્યું, આવી મળિ સર્વ પડિયુંજ હારે. ૪૫
 એટલામાં કરી સિંહુશી ગર્જના તર્ત ભીષ્મે કરી બાણકેલી,—
 સારથી સહિત રથ ઢાંકિયો પાર્થનો, પહેલ ચોતે કરી શીઘ્ર પહેલી. ૪૬
 કેશવે બાણથી વ્યાપ્ત અશ્વોતણાં ચોકડાં તાણિ આલ્યાં જ તેવે;
 ત્રણ શરે અર્જુને ભીષ્મનું ધનુષ ટપકાવ્યું કરતાં ન જરિવાર એવે. ૪૭
 નિમિષમાં તવ બિનું લેઈ કર્યું સજ્જકે, તેય પણ તર્ત નાંખ્યું જ કાપી;
 હસ્તલાઘવ્ય અર્જુનતાણું જોઈને, ઉચ્ચર્યા ભીષ્મ પૂરણ પ્રતાપી: ૪૮
 ‘ પાંડુનંદન ધનંજય ! તને ધન્ય છે, તુજ વિષે કર્મ મોટું જ આ’વું—
 ચોગ્ય છે જોઈ જે પ્રસન્ન હું છું થયો, ઘટતું છે ભ્રાત તુંથી ધવાવું ! ૪૯
 યુદ્ધ કર મારિ સાથે તું સજ થઈ હવે,’ એમ કહિ ધનુષ મોટું ધરીને,
 પાર્થરથ ઉપર શર નાંખ્યાં તેમણે, શીઘ્રતા સઘ મોટી કરીને. ૫૦
 તરત રથ ફેરવી કુશલ કૃષ્ણે તદ્દા, ભીષ્મનાં બાણ તે વ્યર્થ કીધાં;
 તીક્ષ્ણ બાણે કરી તે સમે તેમણે કૃષ્ણ ને પાર્થનાં અંગ વીધ્યાં. ૫૧
 એ પછી શર હજારોથિ ઢાંકી દિશા હાસ્ય કરિ તીક્ષ્ણબાણે કરીને,
 પીડવા લાગ્યા ભીષ્મ શ્રીકૃષ્ણને, ધ્યાનમાં વાત જૂદી ધરીને. ૫૨
 કઠિણતા યુદ્ધમાં ભીષ્મની દેખિને, પાર્થનું મૃદુપણું જોઈ હરિએ—
 ભીષ્મને મારવા ધાર્યું, દળ ભક્તનું ડૂબતું દેખિને ભીષ્મદરિયે. ૫૩
 ધારણા આમ ધનશ્યામ કરતા હતા તેટલામાં જ ભીષ્મે ફરીને,
 બાણ ફેંક્યાં ઘણાં પાર્થના રથ ઉપર, ધનુષટંકાર મોટો કરીને. ૫૪
 તેથિ દિશ સર્વ, આકાશ, પૃથ્વી તથા સૂર્ય ઢંકઈ ગયો રાય તેવે;
 ધુમ્રથી વ્યાપ્ત ચારે દિશાઓ થઈ, કારમો વાયુ વાયો જ એવે. ૫૫

પર ધ્યાનમાં વાત જૂદી ધરીને—શ્રીકૃષ્ણે આ યુદ્ધમાં શસ્ત્ર નહિ ઝાલવા
 અર્જુનને કહ્યું હતું તે વાત. ભીષ્મના મનમાં હતું કે, હું શ્રીકૃષ્ણને તેમની
 પ્રતિજ્ઞા તોડતું તો જ ખરો.

ભીષ્મઆજ્ઞાથિ કૃપ, દ્રોણ, ભૂરિશ્રવા, સૈંધવાદિક કરી વૃધવાટો,—
 દોડયા હળ સહિત પાંડુસુત પાર્થનો ઝટ કરી નાંખવા દાળવાટો. ૫૬
 હાથિ, હય, સૌનિકો, રથથિ ઘેરાઈ ગયો સંવ્યસાચી ખરેખાત જ્યારે,
 તીર પેઠે મહાવીર અતિ વેગમાં સાત્યકી આવિયો ત્યાંહિ ત્યારે. ૫૭
 ભાગતા સૈન્યને જોઈ તે ઉચ્ચર્યો, ‘ક્ષત્રિયોત્તમ ! અરે શૂર આજે,—
 ભાગવું રણથિ નથિ ધર્મ તે તમતણો, પૂર્વજો પીઠ આપેથિ લાજે !’ ૫૮
 એટલે ભાગતા ભૂપ બહુ જોઈ ત્યમ, મૃદુપણું પાર્થનું તત્ર ભાળી,
 સાત્યકીને પ્રશંસી કહ્યું કેશવે, ‘ભીરૂને બ્રાત મા રાખ ખાળી ! ૫૯
 જાય તેને જવાદે, ભલે જાય સૌ, રાખ મા કોઈને પણ પરાણે;
 ભીષ્મ ત્યમ ગણસહિત દ્રોણને જો હવે, મેં હણેલા અહીં આજ ટાણે ! ૬૦
 કૌરવોના રથી માંહિથી કોઈ પણ નહિ બચે માહુરા ક્રોધ આગે;
 ચક્ષુ કરિશ હું કામ એવું જ કે, ભીષ્મનો ભય અહીં તુર્ત લાગે. ૬૧
 ભય બધો ભાગિ ચક્રેથિ પાંડવતણો, વક્રનો નાશ કરિ આ જ વારે;
 ધર્મને રાજ્યપર સ્થાપિ હરખીશ હું, તાપ ઉરમાંહિ ધરવો ન તારે ! ૬૨
 એમ કહિ સૂર્યના ઊંખણું સુદર્શન ચક્ર હરિ હાથ માંહે ધરીને,
 વજ્ર સરખું જ મહાવિષમ ઉગામિ તે, ઊતર્યા રથથિ ક્રોધે કરીને: ૬૩
 ઊતરી વેગથી પૃથ્વિકુંપાવતા આપ થઈ ઉગ્ર અતિ સંગરામે,
 કેસરી જાયજયમ હસ્તિને મારવા તેમ દોડ્યા જ તે ભીષ્મ સામે. ૬૪
 વીજળી યુક્ત જયમ મેઘ શોભ જ ત્યમ, પીત વસ્ત્રેથિ ધનશ્યામ એવે,—
 શોભતા ત્યાં હતા સર્વ આધાર, અતિધારવાળું ધરી ચક્ર તેવે. ૬૫
 કાળ આવ્યો જ જયમ હોય કૌરવતણો, તેમ ત્યાં દેખિને સર્વ પ્રાણી,
 શોર કરતા હતા ભય ભયો ભારિ અતિ, ત્રાસ અત્યંત ઉરમાંહિ આણી. ૬૬
 તમરવિ સારખા તીક્ષ્ણ થયલા ઘણા, રક્તદોચન રમાનાથ એવે,
 ચક્ર ઉગામિને દોડતા આવતા દેખિને ભીષ્મ ભય ત્યાગિ તેવે, ૬૭
 હઠ રહી ધનુષ નિજ ધીંગુ ગાંડીવશું ખેંચિને ઉચ્ચર્યા, ‘હે મુરારે !
 સર્વવ્યાપક અહો સચ્ચિદાનંદ હરિ, આ’વું આ રૂપ જોવું’તું મારે !! ૬૮
 પાર પાડી જ તે કામના હે પ્રભો, ચક્રધારી તમે આ જ ટાણે;

ભક્તના ભિતરનું ભૂધરા આપવિણુ જગતમાં કોણુ આ રીત બાણુ ? ! ૬૬
આવિયા આશ પરિપૂર્ણ કરવા જ તો, ધાર્યું કરવા પધારો, પધારો;
પ્રણમું છું આપને, આજ સંગ્રામમાં મહેર કરિને મને નાથ મારો ! ૭૦
મૃત્યુ તમ કર થયે ઉભયલોકે પ્રભો, કોટિ કલ્યાણુ થાશે જ માફ;
લોક ત્રણમાં પ્રતિષ્ઠિત થયો હું અહો ! આગમન આમ થાતે તમાફ ! ૭૧
ભીષ્મ સામા જતા જોઈ જદુવીરને, અર્જુને ઊતરી રથ વિપેથી,
ઢોડિને વારિયા બાહુ બે આલિને, પણ ન પાછા વળ્યા તેહુ તેથી. ૭૨
બળથિ ભરિ બાથ વાર્યા છતાં પાર્યને ઘસડતો લેઈ વાધ્યા મુરારિ;
આલિ દશમે ડગે પાર્ય પ્રભુના ચરણુ ઊચ્ચર્યો, ‘ભૂલ થઈ નાથ ! મારી !’
પ્રણમિ પાયે પડિ એમ તેણુ કહ્યું, ક્રોધ ત્યાગો કૃપાનાથ હાવે,—
ખામિ નહિ દેખશે સુજ પ્રતિજ્ઞા વિષે ભૂધરા ! સત્ય કહુંછું જ ભાવે. ૭૪
શપથ સુતપ્રાતના ખાઈ કહુંછું જ કે, આપ પ્રેરેલ હું કૌરવોનો—
નાશ નિશ્ચે કરિશ, માનજો મન વિષે, વાદ આ નાથ નથિ માત્ર મોંનો. ૭૫
સાંભળી આમ ઘનશ્યામ રાણુ થઈ પાર્યરથમાંહિ પાછા પધાર્યા;
ધનુષટંકાર કરિ અર્જુને એ પછી, મારવા કૌરવોને જ ધાર્યા. ૭૬
ધનુષટંકારથી બ્યોમ ગાણુ રહ્યું, બાણુ દિશ ચાર માંહે છવાયા;
આપ સુત સાથ તવ ભીષ્મ, ભૂરિશ્રવા, શલ્ય દ્રોણાદિ તત્કાળ ધાયા. ૭૭
અશ્વ ને સશ્વ નિષ્ક્રુણ કરી તેમનાં, અર્જુને પ્રકટિ ઔદ્રાશ્વ એવે,
ઘણુ વાળી ઘણુ સૈન્યનો રુધિરની વહેતિ સરિતા કરી સઘ તેવે. ૭૮
હસ્તિ હય આદિના રુધિરજળની ભરી, મનુષ્યના મેદના ક્ષીણુવાળી,
નૃપતિનાં મેદ મજ્જતણુ કીચની, કેશશેવાળવાળી કરાળી; ૭૯
કૂતરાં, કંક, વરુ, કાગ, શીયાળિયાં આદિને તૃપ્ત કરનાર એવી,
કૂર વૈતરણિ વહેતી કરી લોહિની, જોઈ પૂર્વે ન પૃથિનાથ ! તેવી. ૮૦
કૌરવોસૈન્યમાં ત્રાસ વર્તી રહ્યો, જાય મુખના કહ્યો રાય ! તેવો;
હર્ષ અતિ ઊછળ્યો પાંડવોસૈન્યમાં, ઉદ્ધિજન્યમ ઊછળ્યો હોય એવો. ૮૧
વિદ્ધ થયલા ઘણુ ભીષ્મ દ્રોણાદિયે, એ સમે સૂર્યનો અસ્ત ભાળી,
રણુથી પાછા ફરી, હાથ ઊંચા કરી, વિકળ નિજ સૈન્ય લીધું જ વાળી. ૮૨

કીર્તિયશ પામિને જીત મોટી કરી, ભૂપ ને બ્રાતસહ પાર્થ પોતે—
 પાલ પ્રત્યે ગયો, ધન્ય ત્યાં બહુ થયો, આજ પેખાઈ પરિપૂર્ણ પોતે. ૮૩
 પોત નિજ ઠાખતાં અચુત રથિ પાડિયા, મેગળો સાતસેં મારિ પાડયા;
 પ્રાચ્ય, સૌવીર, ક્ષુદ્રક તથા માળવા દેશના સર્વ નૃપને સુવાડયા ! ૮૪
 કોઈથી થાય નહિ કર્મ એવું કરી, ભીષ્મસહ ભૂપ બહુને હરાવ્યા;
 ત્રાસ વર્ત્તાવિ કૌરવ વિષે કારમો, 'ત્રાહિ' પોકાર મોટા કરાવ્યા. ૮૫
 આપ સેના તણા ગણ રણેથી ફરી, ફરિ ફરી પાર્થની વાત કરતા—
 નિજ ઉતારે ગયા, દેખિ આવે દયા, ધંખના પાર્થની તેમ ધરતા. ૮૬

વલણ.

ધરતા ધૈર્ય જરી નહીં, કરી વિતર્ક અનેક—

કહેતા, અર્જુન આગળે નહિ રહે કોનો ટેક રે ! ૮૭

કડવું ૧૧ મું.

ચોથા દિવસનું યુદ્ધ—भीमगदोत्कचનું પરાક્રમ.

ચોપાયાની દશી.

આથે દિન પ્રાતઃકાળે કૌરવની સેના સાથે,—

ઉગ્ર થઈ અતિ ભીષ્મ ઊપડયા બાણ ભરી બહુ ભાથે. ૧

તવ તેઓની પાછળ વાધ્યા મહારથિ દ્રોણ સુધીર,

દુર્યોધન, બાહ્લિક, દુર્મષણ નરનાં ઉતારણ નીર. ૨

જયદ્રથ ત્યમ બીજા રાજાઓ સૈન્ય સહિત તે વારે,—

ચડપ ઊપડી ગયા ભીષ્મની સાથે તે જ સવારે. ૩

વ્યાળવ્યૂહ ભીષ્મે રચિને કીધેલી યુદ્ધ સળાઈ,—

પેખી પાર્થે દૂર રહીને, સુકિતે કરી સવાઈ; ૪

નિકળ્યો પોતે અલંગ રથસહ સૈન્ય અગ્રમાં જ્યારે,

૮૩ પોતે—પોતાની જાતે. પોતે—પોતામાં, સ્વરૂપમાં. પાલ—તંબુ.

- કપિધ્વજરથ તેનો દેખી તમ-સૈન્ય ત્રાસિયું ત્યાદે. ૫
- વળિ તેનો રક્ષેલો મોટો વ્યૂહ હસ્તિનો ભાળી,
કૌરવસેના કંપ પામિને, ભયથી થઈ ગઇ કાળી. ૬
- તો પણ તોર ભરેલા થોદા ખાંચો લેશ ન ખાતાં,
વાધ્યા આગળ દળને વળ ઠઇ, લોચન કરિને રાતાં. ૭
- શૂરપૂર ખે સૈન્ય ઊલટયાં, સાગરભરતી રીતે;
બહાં વેગમાં પૂર ચઢેલી, ગંગા સરિતા રીતે. ૮
- વાગ્યાં યુધવાદિત્ર શૂરિયાં, થઈ કારી કિલકારી;
ગડગડાટ રથના સંભળાયા, ભેર વાગિયાં ભારી. ૯
- ધનુષતણા ટંકારે તેમ જ શંખઘોષથી એવે,
પણુવ ભેરિ આદિકના શબ્દે ઢંકાયા નૃપ તેવે. ૧૦
- ભીષ્મ, દ્રોણ, દુર્યોધન આદે થયા પાર્થની સામા,
આવીને અભિમન્યુએ તવ, કીધા સર્વ નકામા. ૧૧
- અભિમન્યુનું પરાક્રમ એવે જોયું ત્યાં નૃપ ! એવું,
લઘુવાહિ વ્યાપી જઈ ખાળે ખડોળું મહાવન તેવું. ૧૨
- વહેવંરાવિ શોણિતની સરિતા ભીષ્મે હે નૃપ એવે,
અળગો કરિ અભિમન્યુ પાર્થપર અસ્ત્ર ફેંકિયાં એવે. ૧૩
- નિષ્કૂળ શર તે સર્વ કરી, ભદ્રાકૃતિ ખાણો ભારી—
નાંખ્યાં પાર્થે ભીષ્મપિતાપર, ગાંડવ કરમાં ધારી. ૧૪
- કાખ્યાં તે કોપી અતિ ભીષ્મે, ભીષ્મપાર્થનું આમ,
દંદ્યુદ્ધ જોતા'તા સુંજઈ, કુરુ ત્યમ લોક તમામ. ૧૫
- એવે અભિમન્યુને અશ્વત્થામા, શલ ને શલ્ય,
ચિત્રસેન ને ભૂરિશ્રવા કાઢવા આપનું શલ્ય, ૧૬
- ઘેસૈ તેને તાપ આપવા આવ્યા પણ હે રાય,
અતુલ પરાક્રમિ હતો એહ, જે ગાંજ્યો કદા ન જાય. ૧૭
- કરિઓ એ ઘેરેલ કેસરી-સુત સરખો તે ટાણે,
અભિમન્યુ લેખાતો'તો નૃપ, કાળ તેમનો જાણે ! ૧૮

- જેણે દામી આપ પરાક્રમ, ઝાંખા અરિઓ કીધા;
બળચાપલય સુ જોઇ તેનું અશ્વત્થામાદિક બીધા. ૧૬
- પુત્રપરાક્રમ પેખી પાર્થે સિંહનાદ નૃપ ! કીધો;
એવે તે ઝટ આપ પુત્રની સામે આવ્યો સીધો. ૨૦
- એક બાણથી અશ્વત્થામા, શલ્ય પાંચથી વીંધી,
શલનો ધ્વજ આઠે કાપી અતિ આંચ આપની દીધી. ૨૧
- સોમહત્તિની શક્તિ સર્પશી, તીક્ષ્ણ શરથિ સંહારી;
શલ્યબાણ ત્રિષ્કુળ કરિ તેના અશ્વો નાંખ્યા મારી. ૨૨
- તવ તેને ને અર્જુનને ઘેરી લેવા તે વાર,—
આજ્ઞા કરિ નૃપ આપ સુતે નિજ સહાયકને નિર્ધાર. ૨૩
- એથી મદ્ર, ત્રિગર્ત કેકયો આવ્યા પચિશહજાર;
પુત્ર સહિત પાર્થને ઘેરિ તે ઊભા રણઝૂઝાર. ૨૪
- ઘેરાયેલા જોઇ તેમને ધનુષ સજજ કરિ ધીર,
ખાઈ આવ્યો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ત્યાં, સેનાસહ મહાવીર. ૨૫
- તેણે ત્રણ બાણે કૃપ વીંધી, દશ બાણે તે વાર—
મદ્રક દશને હે મહારાજા, મોકલિયા યમદાર. ૨૬
- ભલ્લબાણથી કૃતવર્માનો રક્ષક પણ ત્યાં માર્યો;
પૌરવનો સુત દમન તીક્ષ્ણ શર સાંધીને સંહાર્યો. ૨૭
- તેવામાં શલના પુત્રે ત્યાં કર્યું પરાક્રમ ભારી;
પણ તેને નિસ્તે જ કરી નૃપ, તરત જ નાંખ્યો મારી. ૨૮
- ગદા પ્રહારે તેહ પડ્યો તવ તેના તાતે તેવે,
ક્રોધ કરી ત્રણ શરથી વીંધ્યો ધૃષ્ટદ્યુમ્નને એવે. ૨૯
- તેમ જ શલ્યે પણ તેની નૃપ, છાતી તરત વિહારી;
એ પછિ મહાભયંકર દુઃસહ યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું ભારી. ૩૦
- ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને નૃપ શલ્યનું પેખ્યું પરાક્રમ ત્યારે;
લેહ ન ભાર્યો બેમાં લવપણ, કોથી કો નવ હારે. ૩૧
- મુહૂર્તમાત્ર ભાર્યું એમ પછી ભલ્લબાણથી એવે,

- શલ્યે સત્વર ધૃષ્ટદ્યુમ્નનું તોડ્યું ધનુષ જ તેવે. ૩૨
- તોડિ ધનુષ હેલી કરિ શરની પીડચો અરિને પોતે;
આવ્યો અભિમન્યુ એવે, અતિ રોશ ભયો સૌ જોતે. ૩૩
- આવી તેણે એક સપાટે શલ્ય સમિપ તે વાર,
વીંધ્યો તેને તીક્ષ્ણ બાણથી, કરી ધનુષટંકાર. ૩૪
- હણવા અભિમન્યુને ઇચ્છતા આપ ભણીના એવે,
દુર્યોધન દુઃશાસન આદે દશ દોડ્યા ત્યાં તેવે. ૩૫
- જોઇ તેમને ભીમ, દ્રુપદસુત, દ્રૌપદિના સુત પાંચ,
નકુળ અને સહદેવ ઊપડ્યા, દેવા અતિશય આંચ. ૩૬
- ભમ્યું બુધ તે સમય જોરમાં, વણ્યું મુખ નવ ભય;
કોપ્યો યુધનો અંત આણવા કુંતીસુત મહાકાય. ૩૭
- કોપી પગ રોપીને તેણે આપ ગદા ઊપાડી,
ત્રાસ પામિ તેથી તમ પુત્રો ભાગ્યા રણથી ત્રાડી. ૩૮
- દશ હજાર હસ્તીદળસહ નૃપ માગધ કરી અગાડી,
આવ્યો દુર્યોધન ત્યાં એવે, છાતી આગળ કાઢી. ૩૯
- આવતું ગજનું સૈન્ય જોઇને રજ નવ ભય ઉર પામી,
દોડ્યો ભીમ ઊતરી રથથી, આપ ગદા ઊગામી. ૪૦
- મુખ ફાડેલા કાળપેઠ તે, હસ્તિસૈન્યમાં આવી,
ગદાપ્રહારે પર્વતશા કરિ દેતો તર્ત ખપાવી. ૪૧
- વજ્ર સહિત જયમ ઇંદ્ર વિચરતો હોયે તેવી રીતે-
વિનાશ કરતો બહો સૈન્યમાં, જેને કોઇ ન જોતે. ૪૨
- સિંહગર્જના સાંભળિ તેની, હસ્તી ચાકે ચઢિયા;
ધૂમરિ ખાતા કંઇક હસ્તિ નૃપ, પ્રાણ રહિત થઇ પડિયા. ૪૩
- દ્રૌપદિના સુત ને અભિમન્યુ તથા નકુળસહદેવ,
તેમ જ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તે તકે આવ્યા ત્યાં તત્ખેવ. ૪૪
- કરી બાણવર્ષાદ તેમણે ઘાણુ ઘણો ત્યાં વાળ્યો;
વર્ણવું શું નૃપ આપ આગળે? એવો કહી ન ભાળ્યો. ૪૫

- ધાર સળયાસરખીવાળા બાણોથી તે ટાણે,
શિર કરિપરના યોધતણાં પત્થર વૃષ્ટિ પરમાણે— ૪૬
- પડતાં હીઠાં હે નૃપ મેં ત્યાં છવાઇ પૃથ્વી એથી;
માગધ નૃપને જોઇ કેર એ, ત્રાસ ઉપજ્યો તેથી. ૪૭
- એથી અભિમન્યુરથ ઉપર ઐરાવણ શો હાથી—
પ્રેયોં તેણે પોતાનો, જે કંપે નહીં કશાથી. ૪૮
- તીવ્ર એક બાણે હસ્તીને અભિમન્યુએ એવે,
ભૂલેજો કીધો હે ભૂપતિ, ત્વરા કરીને તેવે. ૪૯
- લલ્લ બાણથી તેમ તરત ત્યાં, માગધ નૃપનું શીશ—
કાપી નાંખ્યું ક્રોધ કરીને ઉતારવા ઉરરીશ. ૫૦
- ભીમસેન પણ એ સમયે ત્યાં, હસ્તીદળમાં દોડી,—
મસ્તી કરી ગદાથી હાની—કરતો નહતો થોડી. ૫૧
- વાસવ વજ્રવડે ગિરિઓને કરે વિદારણ જેમ,
વિદારતો કરિઓ જ વૃકોદર વાધ્યો જતો તેમ. ૫૨
- ગદાપ્રહારે ગિરિશા કરિઓ ભીમ નકામા કરતો;
ભાગિ દંત, કુંભસ્થળ, પડખાં, વીજળિ રીત વિચરતો. ૫૩
- કાળરૂપ દેખીને તેને પાડિ કારમી ચીશ,
કંઈ શ્વાસ છાંડીને શમતા, લમતા કંઈ ચહુ દીશ. ૫૪
- મળ કરિ દેતા મત્ત હસ્તિ કંઈ, જોઈ ભીમઝપાટો;
વમન રુધિરનું કરતા કંઈ, વાગ્યાથી શૂરસપાટો. ૫૫
- મેદ રુધિરથી લેપાયેલો ભીમ લયંકર એવે,
રુધિરાળી ધરી ગદા રુદ્રશો રૌદ્ર ભાસતો તેવે. ૫૬
- લડકેલા ભીમથી હસ્તિયો સેના આપ કચરતા,—
બેલા થઇ લઇ જીવ આપનો ત્યાંથી પાછા ફરતા. ૫૭
- વીખેરી વાદળને નાંખે મહાવાયુ જે રીતે,
હસ્તીસૈન્ય વિખેરી નાંખ્યું ભીમે ઝટ તે રીતે ૫૮
- એવે દુર્યોધનઆશાથી સમગ્ર સૈન્યે તેને,—

- ઘેરી લીધો વાર ન કરતાં, આંચ આપવા એને. ૫૯
- પણ તેને ન ગણી લેખામાં, ગદાપ્રહારે તેણે—
ઘાણુ ઘણી સેનાનો વાળ્યો, અંતકપેઠે એણે. ૬૦
- ભય પામેલું આપ સૈન્યને ભાળી ભીષ્મે તેવે,
હંકાવ્યો રથ આપતણો એની સામે ઝટ એવે. ૬૧
- રક્ષણુ કરવા તેવે તેનું સાત્યકિ શર વાવરતો,—
ઉગ્ર થઈ આવ્યો ત્યાં હે નૃપ, સૈનિક બહુ સંહરતો. ૬૨
- ખાળિ રાખવા તેને મથિયા મહારથિ મોટા તોયે,
ખળ્યો ન રહેતો, વહેતો આવ્યો, ઝંઝવાયુ જ્યમ હોયે. ૬૩
- અલંબુષે દશ ખાણુ મારિને, તરત જ વીંધ્યો તેને;
ચાર ખાણુથી સાત્યકિએ તવ, વીંધ્યો હે નૃપ એને. ૬૪
- એ પછિ ઉગ્ર થઈને એણે આપ્યો અદકો ત્રાસ;
જેથી કૌરવદળમાં તે તક થઈ રહિ નાસાનાસ. ૬૫
- તે જોઈને ભૂરિશ્રવા ત્યાં થયો સાત્યકી સામે;
જામ્યું બુધ એનું જખડું, પણ નરમ પડ્યા નવ નામે. ૬૬
- દુર્યોધન ભાઈયો સાથે ત્યાં ભૂરિશ્રવાને એવે,—
ચોખાન્નૂથી વીંટી રક્ષણુ કરવા લાગ્યો તેવે. ૬૭
- તેમ જ પાંડવ સાત્યકિનું રક્ષણુ કરવા ત્યાં આવ્યા;
ગદા ઉગામી ભીમે જેથી કૌરવ પાસે નાવ્યા. ૬૮
- આપ પુત્ર નંદકે તે તકે શર છો છરથી છોડી—
વીંધ્યો ભીમ, આપ આવરદાદોર નાંખવા તોડી. ૬૯
- બંધુરૂપિ બાંહો જ કપાવા નવ શર મારી એવે,
વીંધ્યું હૃદય દુર્યોધનરાયે ભીમતાણું ત્યાં તેવે. ૭૦
- એવે રથમાં બેઠેલા ભીમે સારથિને તત્ર—
કહ્યું, મારવા મને જ આ કૌરવ ઉમગ્યા છે અત્ર; ૭૧
- પણ મારો સુમનોરથ વૃક્ષ અહો ! બહુ વર્ષે આજે—
ફળ્યો જોઉં છું, આ ભાઈયોને દેખી અહિં આ સાજે ! ૭૨

માટે મા કર વાર પુત્ર આ કાકાના છડવાને,—
 ધમધમાવિ રથ હાંડય, નારકી પામે નવ નડવાને ! ૭૩
 કરી યુદ્ધ કારમું મહાભય કૌરવમાં વર્ત્તાવી,
 દુર્યોધન ને શત્રુતાણું બળ લીમે સઘ ખપાવી, ૭૪
 નંદક આદિક ચઉદ બ્રાત દુર્યોધનના અતિ શૂરા,
 એ પછિ લીમે શ્વાસ ન ખાતાં, કીધા રણમાં પૂરા. ૭૫
 ભીષ્મ પ્રેરણાથી ભગદત્તે હાથી નિજનો એવે,
 આણિ શરવૃષ્ટિ કરિ મોટી ભીમસેનપર તેવે. ૭૬
 એવે અભેમન્યુ આદિક ત્યાં આવ્યા વેગે ધાઈ;
 કર્યો યત્ન શર વરસાવી, કરિ નાંખ્યો શરથી છાઈ. ૭૭
 પણ તેથી મહામત્ત ગયંદ ન મંદ પડ્યો પણ ધાયો;
 અપૂર્વ હસ્તી જોઈ મહાભય, મહારથિ માંહિ ભરાયો. ૭૮
 એવે ભગદત્તે ભીમતણી, બાણે છેદી છાતી;
 મટોત્કચની એ સમયે નૃપ, આંખો થઈ અતિ રાતી. ૭૯
 મૂર્છિત લાળી ભીમસેનને, નિજ માયાથી એણે,—
 થઈ અદૃશ્ય ઝટ રૂપ ભયંકર કીધું તરત જ તેણે. ૮૦
 માયાથી કીધેલ હસ્તિ ઐરાવણપર પછિ બેસી,
 આખ્યો ભય એણે પારવનો, કૌરવ દળમાં પેસી. ૮૧
 અંજન, વામન, મહાપદ્મ એ ત્રણ દિગ્ગજ પણ એવે,
 વાધ્યા કૂર રાક્ષસો વહેતા, તેની પાછળ તેવે. ૮૨
 ઘેરી ભગદત્ત તણે હાથી, ચાર દિશાથી ચારે—
 ચીરિ નાંખવા લાગ્યા હે નૃપ, દંતશૂલથી ત્યારે. ૮૩
 પૂરા ભયમાં પડ્યો ભૂપ ભગદત્ત ત્યાંહિ એ વારે,
 ઠહું દુર્યોધનદ્રોણ આગળે ભીષ્મપિતાએ ત્યારે: ૮૪

૭૩ નારકી—નીચ, નરકવાસી. ૮૨ દિગ્ગજ—દિશાઓના રક્ષકપાળ
 હાથી: ઐરાવણ, અંજન, વામન અને મહાપદ્મ એ ચાર દિશાના ચાર હાથી
 આ સમયે મટોત્કચે માયાથી ઉપજાવ્યા હતા.

અરે ! શૂર ભગદત્ત નહિ ખચે ઘટોત્કચથી હાવે;
 અનન્ય હાથી રે એનો આવ્યો છે પૂરણ હાવે । ૮૫
 માટે રક્ષણ કરવા તેનું ચાલો વાર ન કરતાં;
 વાર ક્યેં નહિ સાર નીકળે, વાર નથી એ મરતાં. ૮૬
 ભીષ્મ કહ્યું સુષ્ઠિ મહારથિયો દ્રોણાદિક હે નૃપ એવે,
 કરી તેમને આગળ વાધ્યા, તીક્ષ્ણબાણ ધરિ તેવે. ૮૭
 વજ્રપાત સરખો જ શબ્દ તવ ઘટોત્કચે ત્યાં કીધો;
 કુંપી ઊઠ્યા કૌરવ તેથી, લહાવ કયો નવ લીધો. ૮૮
 સંધ્યા સમય થતો ભાળી, વાળી લઈ કૌરવસેના,
 ભીષ્મ ઉચ્ચર્યા, હવે ન કેા સામા થાશે અહિં એના. ૮૯
 માયાવીનું માયાબળ રાતે જ વધે છે ભારે,
 માટે નિજ ઘાટે રહિને અવ ચાલો સર્વ ઉતારે. ૯૦

વલણ.

ઉતારે નિજ સૈન્યનો કરી જાપતો આપ,
 દુર્યોધન ઉદ્વિગ્ન થઈ—કરતો'તો સંતાપરે. ૯૧

કડવું ૧૨ મું.

પાંચમાથી સાતમા દિવસ સૂઘીના યુદ્ધનો સાર.

રાગ દેશાખ.

દિન પાંચમે બે સૈન્ય સત્વર યુદ્ધ કરવાને સજ્યાં,
 રણરંગ ધરિને અંગમાં આલસ્યભય ઉરથી તજ્યાં. ૧
 કરિ વ્યૂહરચના કારમી કૌરવ અને પાંડવ ત્યહાં,
 વાધ્યા ન કરતાં વાર બુદ્ધભૂમિ હુતી રણમાં જ્યહાં. ૨
 તમ સૈન્યમાંનો મકરવ્યૂહસુ ભીષ્મ સાચવતા હતા,
 ત્યમ શ્યેનવ્યૂહસુ આપનો રચિ પાંડુપુત્ર જતા હતા. ૩

- ભીમે પ્રવેશિ પછી તમારા મકરવ્યૂહતણા સુખે,
 ઢાંકી દિધા ઝટ ભીષ્મને વરસાવિ શર આપે સુખે. ૪
- દુઃખે કરી ન જવાય એવા પાસ ત્રાસ જણાવતાં,
 કોખ્યા પછી તે કૂર થઇ મહાશૂર શીર ધુણાવતાં. ૫
- ઉકળી અનળશા તેમણે અઝો ઘણાં વર્ષાવિને,
 અતિ ત્રાસ દાખ્યો આપનો, સુપ્રભાવ નિજ દર્શાવિને. ૬
- તવ ભીષ્મદવથી દાઝતા નિજ સૈન્યને ઊગારવા,
 છોડયા હજાર સુખાણુ પાર્યે ભીષ્મને ઝટ વારવા. ૭
- એવે ઉપાસી દ્રોણને દુર્યોધને પાંડવદળે,
 ભંગાણુ સાત્યકિ દેખતાં જ પડાવવા ધાર્યું વળે. ૮
- પણ સાત્યકી સામો થતાં ન વળ્યું કશું નૃપ ! તે સ્થળે;
 મર્યું જુદ્ધ જોવા જેવું, શૂર ખપે તથાપિ ના ખળે. ૯
- ખાણેધિ દ્રોણે સાત્યકીની હાંસડી વીંધી ચદા,
 રક્ષા કરતાં તેનિ ભીમે દ્રોણને વીંધ્યા તદા. ૧૦
- તવ તેમણે, ભીષ્મે તથા શલ્યે શરો વરસાવિને,
 અતિ ઉગ્ર થઇ હે ભૂપ નાંખ્યો ભીષ્મને અવરાવિને. ૧૧
- તે જોઇને અભિમન્યુ દ્રૌપદિના સુતોએ આવિને,
 શર મારિ વીંધ્યા સર્વને, અતિ ક્રોધ ઉરમાં લાવિને. ૧૨
- પછિ ઉગ્ર થઇ આવ્યો શિખંડી ભીષ્મ સામે શર ધરી,
 પણ સ્ત્રીપણું તેનું વિચારી ભીષ્મ તત્ર રહ્યા ઠરો. ૧૩
- તવ આવિ દ્રોણે તીક્ષ્ણ શરની આંચ આપી એહને,
 અતિ ત્રાસ આપિ ભગાડિયો તર્જ અતીશે તેહને. ૧૪
- મર્યું યુદ્ધ મોટું એ પછી આંધીસમું શું વર્ણવું ?
 મધ્યાહ્નસમયે મધ્યરાત્રી કાળિકીલ સમું હવું ! ૧૫
- અર્જુન અને ગાંધેયનું આશ્ચર્યશું યુદ્ધ ત્યાં થયું;
 ભારે થયું પછિ ભીમનું, ઘાયાવનું નવ કો રહ્યું. ૧૬

- અભિમન્યુએ લક્ષ્મણતણા હુયસારથિને મારિને,
અતિ દર્પ દાખ્યો આપનો, ધીંગું ધનુષ કર ધારિને. ૧૭
- માર્યા અયુત યોદ્ધા ધરી દિવ્યાસ્ત્ર સાત્યકિએ તડી;
ભૂરિશ્રવા સામો થયો ધરિ ધનુષ મોઢું તે ધડી. ૧૮
- તેના વિષમ શર આવતા દેખી હબક પામી બહુ,
સાત્યકીયોદ્ધા છોડી તેને ભાગિયા યોગમ સહુ. ૧૯
- તવ સાત્યકીસુત શૂર દશ ધાયા પિતાની વા'રમાં;
ઉચર્યા પુકારી આમ તે, ગર્વી' ગરવ ઉર ધાર મા ! ૨૦
- તું આવી સામો યુદ્ધ કર અમસાથ પાણી હોય તો;
આજે હમારા હાથનો જમ સ્વાદ જુગતે જોયતો ! ૨૧
- પછિ સાત્યકીપુત્રોશું યુદ્ધ ભૂરિશ્રવાનું ત્યાં થયું;
જેવું નથી જોયું કદી, જીલે ન જાયે તે કહ્યું. ૨૨
- દાખી પરાક્રમ પૂર્ણ સાત્યકિપુત્ર સ્વર્ગે સંચર્યા;
વાસવનિ શુભ વારાંગનાઓએ તરત તેઓ વર્યા ! ૨૩
- પડતાં પરાક્રમિ પુત્ર સાત્યકિ ક્રોધ કરિને વિક્ર્યો,
ક્રીધો વિરથ ભૂરિશ્રવા ત્યમ તેહજો તેને કર્યો. ૨૪
- ધાયા બડગ લેઈ પરસ્પર તે તદા ઢાલો ધરી;
શોભ્યા સમરમાં મહારથી બે કારમા નર કેસરી. ૨૫
- એવે રથે બેસાડિ સાત્યકિને વૃકોદર લઈ ગયો;
ત્યમ સોમદત્તીને લઈ દુર્યોધન દળમાંથી વહ્યો. ૨૬
- સંધ્યા સમયમાં એ સમે પાર્થે પરાક્રમ બહુ કરી,—
માર્યા પચીશ હજાર યોદ્ધા બાણ બહુ વિધ વાવરી. ૨૭
- પંચમ દિવસનું યુદ્ધ હે નૃપ, સારમાં તમને કહ્યું;
મહાવડેણ શોણિતનું જ વૈતરણી સમું જેમાં વહ્યું. ૨૮
- છટ્ટે દિવસ ધર્મે કહ્યાથી દ્રુપદપુત્રે રણ વિષે,—
તૂટે ન તેવો મકરવ્યૂહ રચ્યો મચી રણને રસે. ૨૯

તવ કૌંચવ્યૂહ રથ્યો તરત ભીષ્મે ન કરતાં વાર ત્યાં;
 આવી મળ્યાં બે સૈન્ય સામાં જુદ્ધક્ષેત્ર હતું જ જ્યાં. ૩૦
 જોઈ દ્રોણને ભીષ્મે ઝપાટે જેર કરવા તેમને,—
 હંકાવિયો રથ આપનો અતિ આંચ દેવા એમને. ૩૧
 તે આવતાં દ્રોણે તરત નવ બાણથી તેને તદા,
 વીંધ્યો ન કરતાં વાર મર્મ વિષે જ સાંભરવા સદા. ૩૨
 કરિ કેાપ એથી કારમો ભીષ્મે વિરામ ન પામતાં,
 ગુરુસારથી જમલોક પહોંચાડ્યો જ જવાળા જામતાં. ૩૩
 તવ સારથિ ત્યમ રથિ થઈ દ્રોણે ધિરજ મનમાં ધરી,
 જ્યમ અગ્નિ બાળે રૂતણા દગ તેમ અરિસેના કરી. ૩૪
 ડરિ ગયું પાંડવસૈન્ય દ્રોણ તથા પિતામહ તાપથી,
 ત્યમ કૌરવોનું પણ ગયું ડરિ ભીમપાર્થપ્રતાપથી. ૩૫
 તોડી તમારા સૈન્યનો પછિ વ્યૂહ ભીષ્મે તે સ્થળે,
 કીધો ધસારો કારમો, વાળ્યો ન જે કોનો વળે. ૩૬
 પેખી તમારા પુત્ર ભૂત ભરાયું હોયે તે રિતે,
 કૂદી રથેથી લઈ ગદા વાધ્યો વધે જમ જે રિતે. ૩૭
 ઘેરી લીધો ચોપાસથી તેને તથાપી તેહણે,
 બહુ ઘાણ વાળ્યો ચોધનો ઊણમ ન રાખી એહણે. ૩૮
 રથ શૂન્ય તેનો જોઈ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન થઈ નિઃશ્વાસને,
 પૂછવા લાગ્યો અશોક સારથિને ધરિ ઉર ત્રાસને:— ૩૯
 વિશોક ! મારા પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય જે છે મને,
 તે ભીમ ક્યાં છે ! કહે મને, હે સૂત ! પૂછું છું તને. ૪૦
 કર જોડિ તે તવ ઉચ્ચર્યો અહિ રાખિને ઊભો મને,
 વાધ્યાછ ખોતે વેગમાં કૌરવદળે ઉમંગી મને. ૪૧
 સુણિ સારથિનું કહેવું, તે પછિ કૌરવોના દળ વિષે—
 આવ્યો ત્વરાથિ ભાળિયો ત્યાં ભીમને રણને રસે. ૪૨
 અતિ રૌદ્રરસમાં રાજિ ગાજિ ગદા ધુમાવી તે ત્યહાં,

આશ્ચર્ય લય બહુ આપતો'તો ભેધ નવ ટકતા જ્યહાં. ૪૩
 અતિ અંઝવાયું વાઈ તરુનો દાટ વાળે જે રિતે,
 અરિસૈન્યનો ત્યાં ભીમ કરતો નાશ હે નૃપ ! તે રિતે. ૪૪
 ગજ રજ વિષે ભળિયા ઘણા, હય લય થયા અનુપમ ઘણા;
 અટવઈ ગયા મહાયોધ, ભૂકા થઈ ગયા બહુ રથતણા. ૪૫
 એવે ઘરી બહુ ધીર, અટકાવા થતી બહુ હાનિને,
 વીંટી લિધો ઝટ ભીમને બહુએ, મરણ નિજ માનિને. ૪૬
 ઘેરી લીધો ધાયલ થયેલો ભીમ અરિઓએ યદા,
 બેસાડિયો રથમાં દ્રુપદપુત્રે સુબે તેને તદા. ૪૭
 દુર્યોધને કહેવાયિ તવ કૌરવ થઈ ભેળા સહુ,
 કરિ બાણવૃષ્ટિ દ્રુપદસુતના રથ ઉપર હે નૃપ બહુ ૪૮
 તવ મોહનાસ્ત્રે તેહણે મૂર્છા પમાડ્યા સર્વને;
 ગાંજ્યો ન જાતાં એહણે, ગાંજ્યો અરિના ગર્વને. ૪૯
 પ્રજાસ્ત્ર મૂકી દ્રોણગુરુએ મોહનાસ્ત્ર નિવારિયું;
 પાંચાલનૃપશું યુદ્ધ કરિ, દળ તેહનું બહુ મારિયું. ૫૦
 પછિ ભીમદુર્યોધનતાણું મચ્યું યુદ્ધ તાપ ભયું નર્યું;
 તજ્યો ઘણો ભીમે અને અપમાન તેનું બહુ કર્યું. ૫૧
 લય ત્રાસ આપી તેહને વીંધી પરાસ્ત કર્યો તહીં;
 કથની કથું શું અન્યવીરોનાં પરાક્રમની અહીં ! ૫૨
 પંચમ દિવસથી પણ ઘણી હાની થઈ છઠ્ઠા વિષે;
 અંધાડું થાતાં સૈન્ય બે આબ્યાં ઉતારાની દિશે. ૫૩
 રાતે શિબિરમાં ભીષ્મને દુર્યોધને કહ્યું આમ ત્યાં,—
 માર્યો મને ભીમે પિતા ! જો કે હતા પોતે જ જ્યાં. ૫૪
 માટે હું ભીમે વિદ્ધ કીધેલો, અરેરે ! આ સ્થળે,
 શાતા નથી રજ પામતો, બન્યું તે સ્મરી છાતી બળે ! ૫૫
 હું પાંડવો હણવા ચહુંછું, તેમ જો તમથી થશે,

તો તમ પ્રસાદે જય થતાં, દુખ માઝું દૂર થઈ જશે. ૫૬
 ઝરતો રુધિરે વિનતિ કરતો જોઈ દુર્યોધન તદા,
 ઉચર્યા પિતામહુ ઓહું ઉર નવ લાવ બ્રાત અરે ! કદા. ૫૭
 તુજ સૈન્યમાંહિ રહી અને સર્વાત્મપણથી હું સદા,
 ઈચ્છું છું જય સુખ આપવા તુજને, ન ધર સંશય કદા. ૫૮
 માટે હું સુજ આત્મા ન ઢાંકિશ, જીવમાં તું જાણજે;
 પાંડવ સહાયક છે પરાક્રમિ પૂર્ણરીત પ્રમાણજે. ૫૯
 તો પણ જિવિતનો ત્યાગ કરિ સર્વાત્મપણથી હું હવે,
 યુધ કરિશ પાંડવસૈન્યસહ, દળ દહિશ હું યુધને દવે. ૬૦
 તુજ માટ જીવિત ત્યાગ કર્યું છે જેમણે એવા અહીં,—
 છે દ્રોણ, દ્રૌણી, શલ્ય, કૃતવર્માદિ શૂર લલા સહી. ૬૧
 સંગ્રામમાં દેવોથિ પણ જીતાય નહિ એવા જ તે—
 છે એમ હું માનું છું, જમ પણ ડરે તે પાસે જતે ! ૬૨
 શ્રીકૃષ્ણની છે સહાયતા જેને અહો તે પાંડવો,
 છે કાળ-ધામ વિશાળ, નથિ તે મહાલવાનો માંડવો ! ૬૩
 સંગ્રામમાં દેવો સહિત વાસવ ન તે આગળ ટકે,
 તો પણ હું તુજ કહેવા પ્રમાણે કરિશ બ્રાતા ! આ તકે. ૬૪
 જીતીશ અવ હું તેમને, કે તે મને કદિ જીતશે,
 પણ કરિશ સાહસ પૂર્ણ કાલે, જે થનારું તે થશે. ૬૫
 કહિ એમ શલ્યરહિત થવા ઔષધિ દઈ પછિ એમણે—
 શાતા કરી કરિને કૃપા, તાજે કર્યો નૃપ તેમણે. ૬૬
 પછિ સાતમે દિન વ્યૂહ હસ્તી, હય, પદાતિ, રથીતણો—
 ભીષ્મે રચ્યો સુવિચિત્ર, લય દેનાર ભીરૂને ઘણો. ૬૭
 તે જોઈ ધર્મે વજ્રવ્યૂહ રચાવિયો વળતી વડો;
 ઉમગ્યા હઠીલા શૂર શિરવિણુ જેહ જૂઝાવે ધડો. ૬૮
 કિલ્લકારિ કારી થઈ અને વાદિત્ર યુધનાં વાગિયાં;
 શૂરસિંહનાદ થયો અને ભીરુત્વ તર્ત જ લાગિયાં. ૬૯

આયુધ ઉઘાડે યુદ્ધ કરવા, વીર ધાત્રા એ સમે,
 નાંખી શમાવી શત્રુને શૂરત્વ દાખીને શમે. ૭૦
 ગુરુ દ્રોણ ને પાંચાલનૃપ, દ્રૌણીશિખંડી આથડયા,
 દુર્યોધનધૃષ્ટદ્યુમ્ન ભય તજિ એક બીજા શું ભડયા. ૭૧
 નૃપ શલ્ય સામે નકુળ ને સહદેવ શસ્ત્ર ધરી તડયા,
 હાર્દિક્ય રોકી રાખવામાં ભીમસેને બહુ છડયા. ૭૨
 અભિમન્યુ દુર્મર્ષણવિકર્ણુનિ સાથ રણમાં રાજિયો;
 ભગદત્ત સામે ઘટોત્કચ કરિ ગર્જના બહુ ગાજિયો. ૭૩
 રાક્ષસ અલંબુષ સાલ્યકી સામે જ ધાયો ભેરમાં;
 અર્જુનનિ સામે અન્ય નૃપ આવ્યા બિજા બહુ તોરમાં. ૭૪
 પણ બાણનો વર્ષાદ કરિ ઢાંકી દિધા તે સર્વને;
 પાર્થે બધા નૃપ પીડિ ગાળી નાંખિયો સહુગર્વને. ૭૫
 ઇંદ્રાસ્ત્રથી શરવૃષ્ટિ સૌ નૃપની નિવારી એહણે,
 ભેદા સકળ ભૂપાળ, તાપ દર્ધ ઘણો નિજ તેહણે. ૭૬
 હય હસ્તિને પણ વીંધિયા, બાકી ન કો પણ ત્યાં રહ્યું;
 તવ ભીષ્મ પાસે જઈ બધાએ શરણ તેઓનું ગ્રહ્યું. ૭૭
 દુર્યોધને અર્જુનપરાક્રમ પૂર્ણ રીતે જોઈને,
 સત્વર સુશર્મા પાસ જઈ કહ્યું આમ ત્યાં સૌ કોઈને:-૭૮
 આ ભીષ્મ આવી જીવપર અહિ પાર્થ સામે જાય છે,
 સર્વાત્મપણથી સહાય કરવા તે સમરમાં ચા'ય છે; ૭૯
 માટે ન કરતાં વાર સામા થઈ ફરી ધીરજ ધરો;
 રહિ સાવધાન તમે બધા ઝટ ભીષ્મનું રક્ષણ કરો. ૮૦
 'બહુ સાઈ' કહિ બળવાન વાધ્યા ભીષ્મ પાછળ ભય ત્યજી;
 તત્કાળ આવ્યા ભીષ્મ પાર્થ સમીપ સૌ અસ્ત્રો સજી. ૮૧
 સામે પિતામહ આવતા પેખી પરાક્રમિ પાર્થ ત્યાં,
 સન્મુખ ગયો રથમાં વિરાજિ હતા જ જહ્નવિયુત્ર જ્યાં. ૮૨
 તંવ કૌરવોના પક્ષનો કો પાર્થને ત્યાં પેખવા,—

સ્થિર ના થતો, ત્યમ પાંડવોનો ભીષ્મ સામે દેખવા. ૮૩
 એવે વિરાટશું યુદ્ધ કરિ દ્રોણે હયો તેના હણી,
 તોડી ધનુષ હણિ સારથી, સુત શંખને લીધો લણી. ૮૪
 તેથી મહાભય પામિ તે ભાગ્યો રણેથી તે પળે;
 કરિ બાણવૃષ્ટિ કારમી દ્રોણે ન જે કોથી ખળે. ૮૫
 બુધ જમ્યું દ્રૌણિશિખંડિનું જોવા સરીખું એ સમે;
 હારી શિખંડી સાત્યકી-રથમાંહિ ખેઠો તે સમે. ૮૬
 પછિ સાત્યકીને અલંબુષનું કારમું યુધ ત્યાં થયું,
 ગાંજ્યા ન કોકોના ગયા, સૌ સૈન્ય વિસ્મિત થઈ ગયું. ૮૭
 અંતે મુકી ઐંદ્રાક્ષ માયા ભસ્મ કરિ રાક્ષસતણી,
 ભગવ્યો અલંબુષ સાત્યકીએ, બાણવૃષ્ટિ કરી ઘણી. ૮૮
 જોયું ન એવું બુદ્ધ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દુર્યોધનતણું—
 જમ્યું હતું બહુ જોરમાં, ભારે અરે ! હું શું લાણું ? ૮૯
 મહાકાળ રીતે ભીમ કૃતવર્માશું યુધ કરતો હતો;
 જેનો ઝપાટો સૈન્યમાં જોયો ન કોપણથી જતો ! ૯૦
 ભગદત્ત સાથે ઘટોત્કચ ભીડ્યો હતો રાક્ષસ લઈ;
 પણ તાપ તેનો સહન ન થયે, ભાગિયો વ્યાકુળ થઈ. ૯૧
 મદ્રેશ સાથે નકુળ ને સહદેવ પૂર્ણ મચ્યા હતા;
 બાણેજનું બળ જોઈ મામાને ઘણા તે ભાવતા. ૯૨
 સહદેવ કેરા બાણથી મદ્રેશ જવ વીંધઈ ગયો,
 તવ તરત તેને સારથી સંગ્રામમાંથી લઈ ગયો. ૯૩
 અભિમન્યુએ તમપુત્ર સૌને વિરથ રણમાંહે કર્યા,
 પણ ભીમની પળવા પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ નવ ત્યાંહે કર્યા. ૯૪
 એ સમય બહુ યોદ્ધા મળી અભિમન્યુને ઘેરી વળ્યા,
 પણ પાર્થ સામે આવતાં, છાકેલ શૂર ઘણા છળ્યા. ૯૫
 આવ્યો સુશર્માએ તકે લઈ સૈન્ય અર્જુન વારવા,

પણુ દર્પ દેખી પાર્થનો ન રહ્યો જ ધીરજ ધારવા. ૬૬
 કાપી ધનુષ શિર શૂરનાં, ઘાયલ કરી વીરો ઘણા,
 આવ્યો પિતામહ પાસ અર્જુન, માનવાન નહીં મથા. ૬૭
 એવે યુધિષ્ઠિર, ભીમ, માદ્રીસુત પિતામહ પાડવા—
 ધાયા ન કરતાં વાર, અરિ ઊભેલ સૌને તાડવા. ૬૮
 જયદ્રથ તથા દુર્યોધને વાર્યા તદા તે આવતા;
 ધર્મે શિખંડીને કહ્યા શખ્દો તદા બહુ ભાવતા: ૬૯
 તેં ભીષ્મને હણવા પ્રતિજ્ઞા કરિ હતી તે પાળવા,
 ઉત્સાહ ધર હે વીર ! વૈર બધું હવે તુજ વાળવા. ૧૦૦
 જો ભીષ્મને ન હણીશ તો તારી પ્રતિજ્ઞા ભાગશે;
 કુળ શુદ્ધ તારાને અરે ! ખાંપણ ખરેખર લાગશે. ૧૦૧
 માટે પ્રતિજ્ઞા પાળિ કીર્તિ વધાર તારા કુળતણી;
 આવ્યો સમય છે આજ સ્વર્ણ સમો, સમો થા હે ગુણી ! ૧૦૨
 ધરિ ભીષ્મનો તું તાપ ભાગ્યો કાં ફરે છે સૈન્યમાં !
 છે દાગ મોટો ક્ષત્રિને રણમાંહિ રહેતાં દૈન્યમાં. ૧૦૩
 સુણિ રુક્ષભાષણ વ્યંગ રંગ ધરી શિખંડી રણતણો,
 વાધ્યો પિતામહ પાડવા, ધીકેલ ક્રોધથકી ઘણો. ૧૦૪
 પણુ બાણની વૃષ્ટી કરી શલ્યે સપાટે તેહને—
 અટકાવિયો આગળ જતો, અતિ આગ્ય ભરિયો એહને. ૧૦૫
 તવ ભીષ્મપર ધર્મે કરી બહુ બાણહેલી બળ કરી;
 ભીષ્મે શરો ઝટ છોડિને તે નિમિષમાં નિષ્ક્રુજ કરી. ૧૦૬
 નિષ્ક્રુજ કરી શરવૃષ્ટિ ધર્મની, અશ્વ હણિયા તેમના,
 તવ તે નકુળ રથમાં વિરાજ્યા, પાસ ન જતાં એમના. ૧૦૭
 પછિ ભૂપ બહુ ઉત્તેજિને ભાષણવડે ધર્મે તહીં,
 ઘેરી લીધા ઝટ ભીષ્મને, હેરાય ! સમરાંગણ મહીં. ૧૦૮
 તે સમય ઘેરાયેલ ભીષ્મે કર્યું પરાક્રમ કારમું;
 એકે દિવસ અગાણિત અરિનું જેમ આવે ખારમું ! ૧૦૯

ધાંધલ ઘણી તે તક મચી, મહાવીર ભીખે મારિયા;
 અતિ તેજવંત પરાક્રમી પણ ત્રાહિ ! ત્રાહિ ! પુકારિયા. ૧૧૦
 એવે શિખંડી ભીખપર લાગ્યો શરો વર્ષાવવા,
 પણ ભીખ તેને મૂકિ વાધ્યા દર્પ નિજ દર્શાવવા. ૧૧૧
 દર્શાવિ સાહસ આપનું, યોદ્ધા હણ્યા બહુ એમણે;
 વૈતરણિ મોટી રુધિરની વહેતી કરી નૃપ ! તેમણે. ૧૧૨
 સૂર્યાસ્ત થાતાં સૈન્ય બે વિરમ્યાં શિખિરોમાં જઈ;
 થઈ સ્વસ્થ નાહી ધોઈ જમિ સૂતા સહુ રાજી થઈ. ૧૧૩

વલણ.

થઈ સ્વસ્થ કંઈ શૂર નર, ક્રીડા કરી અનેક,
 વાદ્ય વગાડી ગાઈને, રીઝવતા અછેકરે. ૧૧૪

કડવું ૧૩ મું.

આઠમા દિવસનું યુદ્ધ—ઇરાવાનવધ અને ઘટોત્કચપરાક્રમ.

રુચિરાહંદની દેશી.

દિવસ આઠમે રાજાઓ સહ કૌરવપાંડવ યુધ કરવા—
 નિસર્ચા, તેમ જ મહાવીરો પણ મોઢ ધરી વાધ્યા મરવા. ૧
 ભીખે એ સમયે સાગરશે વાહનરૂપ લહેરોવાળો,
 રચ્યો બ્યૂહ નૃપ મહા ભયંકર કરનારો કેર જ કાળો. ૨
 તે જોઈને ધર્માજ્ઞાથી શૃંગાટક એવે નામે—
 બ્યૂહ રચ્યો ધૃષ્ટદ્યુમે, જે જોઈ સૌ વિસ્મય પામે. ૩
 ભેરિશબ્દસહ શંખધોષ ને સિંહનાદ મહાશૂર તણે,—
 ગાજી રહ્યું ગગન આખું ત્યાં, અરિને અરિ તૃણતુલ્ય ગણે. ૪
 નામ દેઈ બોલાવી યોદ્ધા એકબિજાને એ ટાણે,
 ઉમગ્યા યુધ કરવાને હે નૃપ, 'થા સજ' કહિ કાર્મુક તાણે. ૫

- ઝેરિ સર્પશાં બાણુ છુટિયાં, વિદ્યુતશી સાંગે વરશી;
પર્વતશિખરશિ પડી ગદાઓ, ઉછળી ઉઘ્ર મહાક્રશી. ૬
- ખખડી ઢાલો ચંદ્રાકૃતિની, ઉઘ્રખડ્ગઝટકા ઉપડ્યા;
ભટકાયાં વાહન વાહનશું, પોકારી કંઈ પાર પડ્યા. ૭
- યુધ કરતા હસ્તિના પરસ્પર દંત ઘસાવાથી એવે,
ધૂમ સહિત નીકળતો અગ્નિ જોયો મેં નૃપતિ ! તેવે ! ૮
- કરી કારમો કોપ સૈનિકો કૌરવ પાંડવના ત્યારે,
હુણી પરસ્પરને જમપુરમાં મોકલતા નિજને મારે. ૯
- ભીષ્મે પાંડવપક્ષતણા યોદ્ધાને ત્રાસ દઈતેવે,
તાડ્યા પાડ્યા પણ નમ્યું નામ્યું, ઉમટ્યા યુધ કરવા એવે. ૧૦
- તવ અતિ તૃપ્ત થઈ શંતનુસુત કર્યું પરાક્રમ તે ઠામે;
જે સામે જોવા પાંડવ ન સમર્થ હતા હે નૃપ નામે. ૧૧
- ધર્માજ્ઞાથી ધશ્યા વીર બહુ, પણ તે ભીષ્મે પાર કર્યા;
સંજય, સોમક, પાંચાલો હાની વેઠી પાછા જ કર્યા. ૧૨
- ભીમ વિના બીજે કે યોદ્ધો ભીષ્મ સાથના યુદ્ધ વિષે,—
ઊભેલો મેં નવ અવલોક્યો, કંપ્યો હે નૃપ જે ન કશે. ૧૩
- જઈ ભીષ્મની પાસે તે સંગ્રામ વિષે શંતનુસુતને—
પ્રહાર કરતો હતો પ્રકોપી, અતિ ઊકળતે આપ મને. ૧૪
- ભાઈયો સહ દુર્યોધન રક્ષા ભીષ્મનિ કરતો'તો તેવે,
સારથિ શંતનુસુતનો ભીમે પાર કર્યો પળમાં એવે. ૧૫
- સારથિ પડતાં ભડકી અશ્વો ભાગ્યા ત્યાંથી રથ લઈને,
તવ સુનાભશિર ક્ષુરપ્રબાણે છેદ્યું ભીમે ચટ દઈને. ૧૬
- તે તમ પુત્ર હુણાતાં ત્યાં આદિત્યકેતુ આદિક શૂરા,—
પુત્ર આવિયા સાત આપના, તે પણ ત્યાં કીધા પૂરા. ૧૭
- સભ્યા વિષે બોલેલું તેનું સત્ય જ છે એવું માની,
ભાગ્યા આપ સુતો બીજા અટકાવાને નિજની હાની. ૧૮
- વિદુરવચન સંભારીને તમ પુત્રોએ માન્યું એવું,

રણમાં કૌરવ મારિ ભીમ અહિં કરેછ સાચું નિજ કહેવું. ૧૬
 વિલાપ કરતો દુર્યોધન જઇ ભીષ્મપિતાકેરી પાસે,
 ઉચ્ચે ભીમે ભ્રાત હણ્યા મુજ, ભય એનાથી બહુ ભાસે. ૨૦
 સૈનિક બીજા સહાય કરે છે છતાં હણાયે છે તેઓ,
 તો પણ આપ નથી કંઈ કરતા, છો અગ્રેસર અહિં જેઓ. ૨૧
 રહિ મધ્યસ્થપણાએ પોતે, અરે ઉપેક્ષા આપ અહીં,—
 કરોછ તાત અમારી તે મુજ માતું છું દુર્દેવ સહી ! ૨૨
 સાંભળિ દુર્વચનો તમ સુતનાં આંખોમાં પાણી આણી,—
 ઉચ્ચા ઉર ઉકળેલા મહાત્મા, વશમાં રાખીને વાણી: ૨૩
 તાત ! તને પૂર્વે મેં, દ્રોણે, વિદુરે ત્યમ તારી માટે—
 કહ્યું હતું, પણ સમજ્યો નહિ તું, વળ્યો નહીં હિતની વાતે. ૨૪
 વળી કહ્યું તું મેં તુજને કે, દ્રોણ અને મુજને તારે,
 યુદ્ધ વિષે હે દુર્યોધન કદિ નિયોજવા નહિ રે ક્યારે ! ૨૫
 કાંકે કૌરવમાંથી જે જે સંગ્રામે જોશે તેને,
 ભીમ મારશે ભીમ બનીને, રોકિ ન શકશે કેા એને. ૨૬
 માટે સ્વર્ગપરાયણ થઇને યુધ તું કર પાંડવ સાથે;
 સ્થિર થઇ સંગ્રામે દૃઢમતિ કરિ, ઉપાડજે આબ્યું માથે. ૨૭
 ઇંદ્ર સહિત દેવો દૈત્યો પણ પાંડવને સંગ્રામ વિષે,—
 જીતે એમ નથી માટે દૃઢ રહિ કર યુદ્ધ થનાર થશે. ૨૮
 ભીષ્મ આમ કહેતા'તા એવે ધર્માજ્ઞાથી તે વેળા,
 શિખંડિ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સાત્યકી, દ્રુપદ, વિરાટ થઇ ભેળા, ૨૯
 સર્વ સોમકેા સહિત ભીષ્મની સામે દોડ્યા તે ટાણે;
 પાંચ કેકયો, ધૃષ્ટકેતુ આદિક પણ આવ્યા એ ટાણે. ૩૦
 અર્જુન, દ્રૌપદિના પુત્રો ત્યમ ચેકિતાન નૃપ પણ તેવે,
 દુર્યોધન આજ્ઞા આપેલા નૃપ સન્મુખ વાધ્યા એવે. ૩૧
 અભિમન્યુ, હૈડિંબ, ભીમ ક્રોધેલા કૌરવની સામે—

- ઉપડયા ઉઞ્ચ થઈ અરિઓને મોકલવા યમને ધામે. ૩૨
- સંજયસોમકને ગુરુ દ્રોણે લણવા માંડયા ક્રોધ કરી;
કૌરવપક્ષતણાને ભીમે હણવા માંડયા વેગ ધરી. ૩૩
- એથી હાહાકાર કારમેા બે સેનાની માંહિ થયો;
એવે હસ્તીસૈન્ય તાડવા કરી અર્જના ભીમ ગયો. ૩૪
- બહુ હાથીનો ઘાણ કાઢિયો, તેણે બાણ વિષમ મારી;
વહેતા વાયુરૂપ ભીમને, શડ્યો ન કેા યોદ્ધો વારી. ૩૫
- અશ્વસૈન્યને એવે હે નૃપ, નકુળ અને સહદેવ તહીં,—
હણવા લાગ્યા ઉઞ્ચ થઈને, ભજ્યા અશ્વ બહુ ભૂમિ મહીં. ૩૬
- શકુનિને હાર્દિક્ય એ સમે દોડયા પાંડવદળ સામે;
ઇરાવાન અર્જુનનો સુત તવ આવ્યો તેઓની સામે. ૩૭
- નાગકન્યકા ઉલૂપિસુત તે જાત જાતના અશ્વ લઈ,—
આવ્યો યુધ કરવા હે નૃપ ત્યાં, દર્પ આપનો પૂર્ણ દઈ. ૩૮
- કર્ચું કારમું યુધ બહુ તેણે, હાનીની સીમા ન રહી;
ભાશ્યો યોદ્ધો મહા જોરાવર, હઠે ન એવો સુદ્ધ મહીં. ૩૯
- શકુનીના ન્હાના છા ભાઈયો ઘેરીને તેને એવે,
વર્ષા'વા શર લાગ્યા વેગે, તાપ ધરી તનમાં તેવે. ૪૦
- બડ્ગ ધરી કરમાં ધાઈને છેલ્લે તેમાંથી તેણે—
કાપી નાંખ્યા પાંચ આંચ દઈ, જોર ઘણું જણવી જેણે. ૪૧
- વૃષભ નામનો સુબલપુત્ર ધાયલ થયલો ત્યાંથી લાગ્યો,
એ જોઈ દુર્યોધનમનમાં ભય, મામા મરવાથી લાગ્યો. ૪૨
- તેથી તેણે ક્રોધ કરીને આર્ષ્યશૃંગો રાક્ષસ બળિયો,—
ઇરાવાન પ્રત્યે પ્રયોં ઝટ, જે તેના સામે વળિયો. ૪૩
- માયાવી તે મહારાક્ષસે અશ્વસૈન્ય તૈયાર કરી,
ઇરાવાનની સેના મોટી માયાબળથી પાર કરી. ૪૪
- બડ્ગવડે તેણે ઝટ તેનું ધનુષ કાપિયું નૃપ તેવે,
આર્ષ્યશૃંગો અકળા'વા એને આકાશે વાધ્યો એવે. ૪૫

- ઇરાવાન પણ એ સમયે નૃપ, જઈને ઝટ આકાશ વિષે,
 અંગ કાપવા લાગ્યો તેનાં, પણ તે કંચ્યો નહિ જ કશે. ૪૬
 ખાણે કરિ હણિયો જ્યમ જ્યમ, ત્યમ તે રાક્ષસ સાને થઈને,—
 શબ્દ ભયંકર કરવા લાગ્યો, દર્પ આપ પૂરણુ દઈને. ૪૭
 તવ તેને વશ કરવા મોટા નાગ હબારો પ્રકટ કરી,
 ઇરાવાન આવ્યો તે સામે, શેષ નાગનું રૂપ ધરી. ૪૮
 આમ થતાં ધરિ ગરુડરૂપ તે રાક્ષસ સર્પોનો તેથી—
 કરવા લાગ્યો ભક્ષ, પાર્થસુત મોહ ઘણો પામ્યો એથી. ૪૯
 તેવે તે રાક્ષસે મુકુટકુંડળસહ શિર તેનું ત્યાંહે,
 ચંદ્રકાંતિનું કમળસરીખું કાપી નાંખ્યું રણમાંહે. ૫૦
 પુત્ર મરણથી અબળ અર્જુન ભીષ્મરક્ષકોને એવે,
 હણુતો'તો ત્યમ ભીષ્મ રક્ષકો, તેના હણુતા'તા તેવે. ૫૧
 ઇરાવાનને પડ્યો જોઈને ઘટોત્કચે અતિ ક્રોધ ધરી,
 આભ તૂટવા સમી ગર્જના વાર ન કરતાં તૂર્ત કરી. ૫૨
 તેથી પૃથ્વી લાગી કાંપવા, દિશા સર્વ પડઘે ગાળ;
 આપ સૈન્ય કંપી ઊઠ્યું સૌ, ન રહ્યા વશ હસ્તીવાળ. ૫૩
 કાળ સમો ક્રોધેલ ભીમસુત ત્રિશૂળ મોટું ધરિ કરમાં,
 શસ્ત્ર ધરેલા રાક્ષસ સાથે ઉલટ્યો આપ તણા છરમાં. ૫૪
 આપ સૈન્ય સંહાર વાળવા લાગ્યો તે ઉલટી જ્યારે,
 ધનુષ ધરી મોટું દુર્યોધન દોડ્યો તે સન્મુખ ત્યારે. ૫૫
 દશહબ્દ હસ્તીદળ લઈને વંગદેશ નૃપ એ વારે,
 આવ્યો હીડિંખાસુત સામે, રાજા દુર્યોધન વારે. ૫૬
 હસ્તિસૈન્યને જોઈ રાક્ષસો ક્રોધાકાંત થયા ભારે;
 શસ્ત્ર અશ્ત્ર ગિરિશિખર વૃક્ષનો માર કર્યો તેપર ત્યારે. ૫૭
 માર દેઈ મોટો સંહાર જ કર્યો રાક્ષસોએ જ્યારે,
 જીવ ઉપર આવી દુર્યોધન દોડ્યો તેઓપર ત્યારે. ૫૮
 દોડિ તીક્ષ્ણશર છોડી તેણે મુખ્ય ચાર રાક્ષસ મારી,

- રાક્ષસની સેનાપર વૃષ્ટી બાણતણી કીધી ભારી. ૫૯
- તવ ખેંચી દૃઢ ધનુષ ભયંકર આવી દુર્યોધન સામે,—
- ઘટોત્કચ ઉચ્ચો, જો તુજને મોકલું છું જમને ધામે ! ૬૦
- પાપી ! તે પાંડવને પીડા દેવામાં ન કરી ખામી,
- તુજ પાપે માતા મુજ દ્રૌપદિ પૂરણ દુઃખ અરે પામી ! ૬૧
- માટે તેનો બદલો આપી માતપિતા-ઋણથી છૂટી,
- તુષ્ટ કરિશ તેઓને આજે, કૂર ! તને નાંખી કૂટી ! ૬૨
- એમ કહી દાંતેથિ હોઠ ડશિ ધનુષ સજ્જ કરિને તેણે—
- બાણવૃષ્ટિ કરિ દુર્યોધનને અકળાવી નાંખ્યો એણે. ૬૩
- પચિશ બાણ તવ ઝરિ સર્પશા આપ સુતે તેને મારી,
- વીંધ્યો કીધો રુધિર ઓકતો, તો પણ તે ન ગયો હારી. ૬૪
- પણ ઇંધન અગ્નિને મળે ત્યમ પ્રસારિ જ્વાળા આપતણી,
- ઉગામિ શક્તિ એવે એણે ઉંબાડિયાશી ઉગ્ર ઘણી. ૬૫
- જેઈ જોખમમાં દુર્યોધન વંગનૃપે નિજનો હાથી—
- આણ્યો વચ્ચે વાર કર્યા વિણ, ઉગારવા નૃપને ઘાથી. ૬૬
- એથી શક્તિ લાલ નેત્ર કરિ, કરિપર ઘટોત્કચે નાંખી;
- જેથી તે ભૂમાંહિ ભળ્યો ઝટ, ઘા તેનો ન શક્યો સાંખી. ૬૭
- વંગદેશપતિ જોઈ રંગ એ, પૃથ્વીપર ફૂદી પડિયો;
- ગલરાયા સૈનિક અતિ શૂરા, ચહુ દિશમાં મૂકી હડિયો. ૬૮
- એ જોઈને દુર્યોધન બહુ વ્યથા પામિયો પણ તેણે—
- ક્ષત્રધર્મ ધરિ તે રાક્ષસપર ઉગ્ર બાણ મૂક્યો એણે. ૬૯
- નિજ લાઘવિથી ચૂકવિ તે શર, હૈંડળે નૃપ ! તે ટાણે,
- ઘોર ગર્જના કરી એવિ ત્યાં, આલ તૂટ્યું હોયે જાણે ! ૭૦
- શોર ગર્જનાનો સુણિ ભીષ્મે કહ્યું દ્રોણને આ રીતે:
- ગર્જે છે જ ઘટોત્કચ એ ચુરુ, જેને જન કો નવ જીતે. ૭૧
- દુર્યોધનની સાથે તેનું યુદ્ધ થતું લાસેછ મને,
- માટે રક્ષા કરવા વાધો, ઉગારવા દુર્યોધનને. ૭૨

- સુણી ભીખ કહેવું મહારથિયો મોટા સહ ગુરુ દ્રોણ ગયા;
 પણ તે સર્વે થયા પરાજય, દેખીને આવે જ દયા. ૭૩
- વિમુખ કરી મહાવીર, મારવા દુર્યોધનને ધનુષ ધરી—
 દોડ્યો રાક્ષસ કૂર થઈ અતિ, કોપ કારમો બહુ જ કરી. ૭૪
- જોઈ આવતો તેને મહારથિ આપ પક્ષના સૌ એવે,
 બાણ ઘણાં વર્ષા'વા લાગ્યા, તીવ્ર તાપ દેવા તેવે. ૭૫
- અતિરથિયોનાં ઉગ્ર બાણથી ઘટોત્કચ અતિ વ્યથિત થયો;
 તવ તે કારી ચીશ પાડતો ગરુડ પેઠ ગગને જ ગયો. ૭૬
- સાંભળિ તેની ચીશ યુધિષ્ઠિર વદ્યા ભીમ પ્રત્યે એવું,
 ઘટોત્કચપર બ્રાત ! આંચું લય હોય જણાયે છે તેવું. ૭૭
- માટે તું ઝટ વાધ વીર ! રક્ષણ તેનું કરવા કાળે;
 મહાપરાક્રમિ પુત્ર આંચમાં આવ્યો દીસે છે આજે ! ૭૮
- સાંભળિ બ્રાત વચન ભીમે પર્વે ઉલટ્યા સાગર પેરે,
 કરી ધૂધવાટો અરિદળમાં ત્રાસ દિધો આવી લે'રે. ૭૯
- ગયા તેની પાછળ અભિમન્યુઆદિક મહામોળ સરખા;
 ઘટોત્કચને વીંટિ ઉભા તે, જોઈ કુશલ તેને હરખ્યા. ૮૦
- સંકુલયુદ્ધ હવું પછિ ભારે ત્રાસજનક તેવે રાજા !
 જંતુ આગ્યમાં પડે અરે ! ત્યમ ખપી ગયા જોદ્ધા ઝાઝા. ૮૧
- ઘટોત્કચની માયાયે કરિ, મહારથિયો મૃતવત્ ભાશ્યા;
 ભીખે ધીરજ દેતાં પણ સૌ નાઠા જેહ હતા ત્રાશ્યા. ૮૨
- નિજ સૈન્યે લંગાણ પડ્યું જોઈ, દુર્યોધન જઈ ભીખ કને—
 ઉચર્યો, આશ્રય છે જ પિતામહ, આપતણો સૌ રીત મને. ૮૩
- કરી કૃષ્ણ આશ્રય અરિએ આ કલહતણો આરંભ કર્યો,
 તેમ કરી મેં આપ સુઆશ્રય, યુદ્ધતણો ઉત્સાહ ધર્યો. ૮૪
- આમ છતાં હૈડિંબ સહાયે ભીમાદિએ અરે મારો—
 કર્યો પરાજય યુદ્ધ વિષે મુજ સૈનિકપર ચલવી મારો. ૮૫
- તેથી હું બળિ ભરમ થાઉં છું, માટે તે રાક્ષસ હણવા—
 ઇચ્છું છું હું આપ આશ્રયે, ગર્વીને તૃણવત્ ગણવા. ૮૬

સાંભળિ હુયોંધનનું કહેવું ઉચર્યા ભીષ્મપિતા એવું,
 સાંભળ, તારે કેમ વર્તવું, તે જ કહું સુણવા જેવું. ૮૭
 સર્વ અવસ્થા માંહિ બ્રાત, સંગ્રામ વિષે ધીરજ ધારી,
 આત્માનું રક્ષણ કરવું, એ નીતિ છે અતિ સુખકારી. ૮૮
 માટે તારે આપ સમોવડ પાંડવ શું હે બ્રાત અહીં,—
 ભડવું, પણ લડવું ન અન્ય શું, નીતિ એ જ છે જાણ સહી. ૮૯
 રાજધર્મની રીતિ એ જ છે રાજાએ રાજા સામે—
 લડવું પણ તડવું ન અન્ય શું, જશ જે માંહિ નહીં જામે. ૯૦
 ઘટોત્કચ સામે યુધ કરશું, હું ને દ્રોણાદિક બ્રાતા !
 કહે તો નૃપ ભગદત્ત પ્રેરું હું, થાવા તુજ ઉરને શાતા. ૯૧
 કહી એમ ભગદત્ત પ્રશંસી ઘટોત્કચ સામે ભીષ્મે—
 પ્રેયોં તેથી તેહ ગયો, રવિ જેમ તપ્યો હોયે શ્રીમે. ૯૨
 કરી ગર્જના તેહ આવતો જોઈને હે નૃપ એવે,
 ભીમ અને અભિમન્યુ આદિ તેના સન્મુખ વાધ્યા તેવે. ૯૩
 ઇંદ્રે આપેલા સુપ્રતીક કરિ ઊપર બેસી તે ત્યારે,—
 આબ્યો રોષ ભયોં ભગદત્ત, ન જીતાયે એવો ક્યારે. ૯૪
 જામ્યું જુધ એવે જમપુરને વધારનારું બહુ બારે;
 હાથી હય રથિ પદાતિહાની—પારાવાર થઈ ત્યારે. ૯૫
 મદગરતા સુપ્રતીક હસ્તીપર રહિને ભગદત્તે એવે,
 હેલી કીધી બાણતણી ઘણિ ભીમસેન ઊપર તવે. ૯૬
 તેથી તેણે શર વરસાવી, પાદરક્ષકો બહુ તેના—
 પાર કર્યા અતિ ક્રોધ કરીને, જોધ મહા જખરા એના. ૯૭
 એથી ભગદત્તે કોપીને ભીમસેનના રથ સામે—
 પ્રેયોં નિજ હસ્તી અતિ બળિયો, અરિનો લય કરવા કામે. ૯૮
 ત્તીરપેઠ તે ભીમસેનપર જોઈ આવતો ધોશભયોં,
 અભિમન્યુ આદિએ તેહપર શરનો મારો બહુ જ કર્યો. ૯૯
 તેથી તે શરથી વીંધાઈ રુધિર વમન કરતો એવો,
 ભાર્યો ધાતુવડે ગિરિરાજ સુ, શેષિ રદ્ધો હોયે તેવો. ૧૦૦

પર્વતશા કરિપર બેઠેલા દશાર્ણભૂપે નિજ હાથી—

દોડાવ્યો ભગદત્ત હસ્તિપર, અટક્યો તે ધસતો આથી. ૧૦૧

પણ એવે ભગદત્તે ભાલા ચઢેદ નાંખી તેપર તેવે,
ભગાડિયો તેને તેથી દળ દળાઈ બહુ જ ગયું એવે. ૧૦૨

એવે હૈંડેએ અતિ ગર્ભ પર્વત ચૂર્ણ કરે તેવું,
ત્રિશૂળ નૃપ ભગદત્ત ઉપર અટ ફેંક્યું વિદ્યુતના જેવું. ૧૦૩

નિજ બાણે તેના બે કડકા ભગદત્તે કીધા એવે,
અને જ્વલનશી શક્તિ ઉત્ર અતિ તેનાપર મૂકી તેવે. ૧૦૪

આવતિ દેખી તે શક્તિને હૈંડેએ અટ ગ્રહણ કરી,—
ધૂંટણુપર દાખી નૃપ બેતાં ભાગી નાંખી ક્રોધ કરી. ૧૦૫

ઘટોત્કચનું બેઈ પરાક્રમ પાંડવાદિએ હર્ષભર્યો,—
આવીને ઉત્સાહ માંડિ ત્યાં, ‘ સાધુ ! સાધુ ’ શબ્દ કર્યો. ૧૦૬

દેવ મુનિ ગંધર્વ આદિ પણ બેઈ કર્મ તેનું તેવે,
આકાશે આશ્ચર્ય પામિયા, હે ભારત ! ભડકી એવે. ૧૦૭

ભગદત્તે છેડાઈ એથિ અતિ ઇંદ્રવજ્ર શું ધનુષ ધરી,—
ભીમ ઘટોત્કચ અભિમન્યુને વીંધ્યા શરથી ક્રોધ કરી. ૧૦૮

તેમ જ બીજા પણ બહુ બળિયા યોધ કર્યા ધાયલ એણે;
અને ભીમના રથના અશ્વો માર્યા તાપ દઈ તેણે. ૧૦૯

એવામાં આવ્યો ત્યાં અર્જુન ધમધમાવતો રથ ભારે;
ઇરાવાનવધ-વાત ભીમથી સુણી ત્યાંડિ તણે ત્યારે. ૧૧૦

પછિ પ્રકોપ પામીને તેણે કૌરવદળ ઉપર ફેંકી,
જવાળા દાખી એવી અતિ જ્યમ હોય આગ્ય મોટી બીડી. ૧૧૧

દ્રોણ તણે રોક્યો નવ રહેતાં વૃકોદરે અટ એ વારે,
નવ પુત્રો નૃપ આપતણા મહારથિ સરખા માર્યા ત્યારે. ૧૧૨

વલણુ.

ત્યારે જે હાની થઈ, તે વર્ણવિ નવ જાય;

શમ્યાં સૈન્ય બે, સૂર્યનો અસ્ત થતાં હે રાયરે. ૧૧૩

કડવું ૧૪ મું.

ભીષ્મદુર્યોધનસંવાદ.

રાગ મેવાડા.

- રાતે શિબિરમાં ગયા પછી દુર્યોધન, શકુનિ, કર્ણજી,
ત્યમ દુઃશાસન આપપુત્ર કરિ પાંડવ શક્તિનું સ્મરણજી, ૧
નિજ ગણસહુ તે કેમ જીતવા, તેનો વિચાર તેવેજી,—
મળી એકઠા કરવા લાગ્યા, ઉદાસ બનિને એવેજી. ૨
સંખોધી તવ કર્ણશકુનિને, દુર્યોધન ત્યાં ખોલ્યોજી;
અંતરની અકળામણનો પડદો આ રીતે ખોલ્યોજી:— ૩
ભીષ્મ, દ્રોણ, કૃપ, શલ્ય તથા સોમદત્તપુત્ર સંગ્રામેજી,—
બાધ નથી પાંડવને કરતા શે કારણ આ ઠામેજી ? ૪
તે નથિ સમજાતું મુજને, કંઈ કારણ નથી કળાતુંજી;
પ્રતિદિન સૈન્ય અરે માઝું દેખું છું આછું થાતુંજી ! ૫
બાધ ન કીધેલા પાંડવ દળ માઝું નિત્ય હણે છેજી;
દર્પ દાખિ નિજનો તે મુજને તૃણવત્ અત્ર ગણે છેજી ! ૬
જેને દેવો મારિ શકે નહિ એવા પાંડુકુમારોજી—
દાખિ પરાક્રમ, અરે કર્ણ ! તિરસ્કાર કરે છે મારોજી. ૭
માટે શું કરવું અવ તે કહે, ધીરજ કેમ હું ધાઝુંજી ?
સંશય પામેલો હું ક્યમ કરિ એ અરિઓને માઝુંજી ? ૮
દીનવચન દુર્યોધનનાં સુણિ કર્ણે કહ્યું ત્યાં આમજી:
ધીરજ ધર હે ભરત શ્રેષ્ઠ, ઉર અકળાઇશ નવ નામજી. ૯
શોચ ન કરતો, હું તાઝું પ્રિય કરિશ સર્વથા બ્રાતજી,
ભીષ્મ યુદ્ધમાં હશે ત્યાં સુધી બનશે નહિ એ વાતજી ! ૧૦
પણ તે મૂકી શસ્ત્ર યુદ્ધથી થાય નિવૃત્ત કદાપીજી,
તો સોમકસહ પાંડવ હણિ હું તુજ દુખ નાંખિશ કાપીજી. ૧૧

- વચન માનજે આ સાચું મુજ, તુજ સમ ખાઈ કહું છું;
 ભીષ્મ યુદ્ધમાં છે જ ત્યાં સુધી, રે હું તટસ્થ રહું છું ! ૧૨
- હયા નિરંતર પાંડવપર તે રાખે છે હે રાયજી,
 ત્યમ તેઓને અરે જીતવા નથી સમર્થ કદાચજી ! ૧૩
- તો પણ માની તે રણપ્રિય છે તેથી યુદ્ધ કરે છેજી,
 જેથી જીત નથી તુજ થાતી, ને તુજ સૈન્ય મરે છેજી ! ૧૪
- માટે સત્વર જઈ તેમને શિબિરે ફાખી લાવજી,—
 વિનાર્તિ કરિ તે વૃદ્ધતણી શસ્ત્રો તેનાં મૂકાવજી. ૧૫
- મૂક્યાં જો ભીષ્મે શસ્ત્રો તો, જય તારો ઝટ હોશેજી;
 મુજ હાથે પાંડવ ખાંધવસહ મારેલા તું જોશેજી ! ૧૬
- કર્ણ કહ્યું સુષ્ટિ દુઃશાસનને દુર્યોધને કહ્યું આમજી :
 ખાત ! તું સત્વર સ્વારિ આપણી કર તૈયાર તમામજી. ૧૭
- એમ કહી પછિ કહ્યું કર્ણને, હે અરિમર્દન વીરજી !
 ભીષ્મપાસ હું જઈંછું હમણા, ધર તું ધારણ ધીરજી. ૧૮
- નિવૃત્ત કરિ યુદ્ધથી તેમને આવી તારી પાસેજી,
 સેનાપતિ હું કરિશ જ તુજને, ઉરને શુભ ઉલ્લાસેજી. ૧૯
- કરજે યુદ્ધ પછી તું પ્રીતે, મુજ હિત થાયે એવુંજી;
 હે અરિગંજન ! લંજન દુઃખના, નથિ કે તારાજેવુંજી. ૨૦
- એમ કહી લાઇયોસહ ભૂપતિ મોટા ભલકા સાથેજી,
 અશ્વ ઉપર સ્વારી કરિ ચાલ્યો, છત્ર ધરાવી માથેજી. ૨૧
- બળતી મશાલો ને સુઅટાલો હય હાથી રથ કેરોજી,—
 સાથ લઈ વાઘ્યો વસુધાધિપ, ઠાઠ કરી સુ ધણેરોજી. ૨૨
- દેવોસહ જયમ ઇંદ્ર જાય ત્યમ દીપ્યો તે, તે વેળાજી;
 ભૂપતિ ભલકો જોવા જન બહુ થયા હતા ત્યાં લેળાજી. ૨૩
- અંદીજનથી સ્તુતિ સાંભળતો, જમણા કરથી સહુનીજી—
 અંજલિયો સ્વીકારી જતો, ગમતો નજરે બહુનીજી. ૨૪

- મધુરવાદના નાદવડે અતિ પ્રસન્ન પૂરણ થાતોજી,
ભીષ્મ-ઉતારે દુર્યોધન એ રીતે જોયો જતોજી. ૨૫
- ભીષ્મશિબિર પ્રત્યે આવીને અશ્વથિ ઉતરી એણેજી,—
શંતનુસુત પાસે જઇ હે નૃપ, પ્રણામ કીધો તેણેજી. ૨૬
- પ્રણમિ ઉચિત આસનપર બેસી અશ્રુ આંખમાં આણીજી,
કર જોડી ગદગદ થઇ તે ત્યાં ઉચર્યો આ'વી વાણીજી:— ૨૭
- હે અરિસંહારક ! તમ આશ્રય કરે કદાપી કોયજી,
તો દેવોસહ ઇંદ્ર જીતવા, તે ઉત્સાહી હોયજી; ૨૮
- તવ પાંડવ માટે ઉત્સાહ ધરાયે એમાં તાતજી !
નથિ આશ્ચર્ય જરા પણ, કહું છું સાચે સાચી વાતજી. ૨૯
- માટે હે સુસમર્થ તમે કરિ કૃપા, ન કાંઇ વિચારોજી;
ઇંદ્ર હણે દૈત્યોને તેમ જ પાંડુપુત્રને મારોજી. ૩૦
- સત્ય વચન કરવા જ તમારાં સોમકસહ તેઓનેજી,—
દયા કરીને દૂર જમપુરે—પહોંચાડો એઓનેજી. ૩૧
- અરે ! દયાથી કે મુજ ઉપર દ્વેષભાવથી આપજી,
અથવા મુજ દુર્દેવથી, હે પૂરણ પ્રૌઢપ્રતાપજી ! ૩૨
- પાંડવરક્ષા આપ કરો છો, તેમ હોય જો કરવુંજી,
તો શ્રમ મૂકી, યુદ્ધ કામ આ કર્ણ સમીપે ધરવુંજી ! ૩૩
- આપો આજ્ઞા યુદ્ધનિ તેને, એ આખો જય કરશેજી;
સુહૃદ્ગણ તથા બાંધવસહ પાંડવને તે સંહરશેજી. ૩૪
- આમ કહીને આપપુત્ર નવ વિશેષ ઉચર્યો એવેજી;
વચનબાણ તેનાંથિ ભીષ્મ અતિ વીંધાયા ત્યાં તેવેજી. ૩૫
- તો પણ ઉદારમનવાળા તે ઉરનો તાપ શમાવીજી,
ક્રોધાક્રાંત છતાં ધીરા પડિ ઉચર્યા વાણી આ'વીજી:— ૩૬
- હે દુર્યોધન ! તુજ પ્રિય કરવા ઇચ્છાથી જ હું મારોજી—
પ્રાણ હોમિને પણ સંગ્રામે જય થાવાને તારોજી, ૩૭
- શક્તિ પ્રમાણે યુદ્ધ કરું છું, તેમ છતાં તું મુજનેજી,

વીધે છે અતિ વિષમ વાણિથી, અહો ધન્ય છે તુજનેજી ! ૩૮
 ઇંદ્ર હરાવિ ખાંડવ વનમાં જો તું ઉરમાં ધારીજી,
 પાર્યે અગ્નિ તૃપ્ત કર્યો'તો; વિચાર વાત વળિ તારીજી ! ૩૯
 ગંધર્વોંધિ મુકાબ્યે તુજને, કર્ણ પહો'તો હારીજી;
 ગોહરજી જેને દ્રોણાદિક પણ ન શક્યા'તા વારીજી. ૪૦
 વારી ન શક્યા પણ હું સહ સૌ ગયા હતા ત્યાં હારીજી,
 શૂર કર્ણનાં સૌ સહ વસ્ત્રો લીધાં હતાં ઉતારીજી ! ૪૧
 ઇંદ્રેથી પણ નવ જીતાએ નિવાતકવયો એવાજી,—
 જીત્યો'તો અર્જુન, નથિ કહિંપણુ રે નૃપ ! નર એ જેવાજી ૪૨
 ઉદ્ધારજી તેનાં ઊપરથી મનમાં માની લેજેજી,
 નથિ સમર્થ કે એ જીતવાને, કર્ણનિ આગળ કહેજેજી ! ૪૩
 કેશવનું રક્ષણ છે જેને, ને જબરો છે જાતેજી;
 તેને જીતી કેણુ શકે કહે ? વળ મા અવળી વાતેજી. ૪૪
 નારદાદિ મુનિઓએ કહ્યું'તું, રે ! તુજને બહુ વારજી,
 પણ શું વહવું તેની તુજને, રે ! ગમ નથી લગારજી ! ૪૫
 મરણુ સર્મોપ આવેલો જન જયમ સ્વર્ણવૃક્ષને દેખેજી,
 ત્યમ તું પણ હે ગાંધારીસુત, વિપરિત સધળું પેખેજી, ૪૬
 નવાઇ નથિ માટે કર્યું વૈર જ, તો તું પુરુષ જ થઇનેજી,
 પાંડવ સાથે ભીડ લય ત્યજી, લડનારા તુજ લઇનેજી. ૪૭
 શિખંડિને મૂકી હું રણમાં સોમક ને પાંચાલોજી,—
 મારિશ કે કદિ મરિશ તેધિ, સજિ સૈન્ય સવારે ચાલોજી. ૪૮
 સીનો પુરુષ થયો છે શિખંડી, તેથી જશે મુજ પ્રાણજી,
 તો પણ તેને નહિ જ હણું હું, સત્ય વહું છું વાણજી. ૪૯
 સુખે જઈ સુધ રહે સુયોધન ! કાલ કરિશ યુધ એવુંજી,
 કે અવનીના અંત સુધી વખણાશે સુણવા જેવુંજી. ૫૦
 ભીષ્મવચન સુણિ નિર્ભય થઇ દુર્યોધન રાજી થાતોજી,—
 આબ્યે આપ ઉતારે દુઃશાસનસહ કરતો વાતોજી. ૫૧

ભીષ્મતણું રક્ષણ કરવામાં લેશ ન રાખવિ ખામીજી;
શિખંડિને ધસવા નવ દેવો, ઝાઝા બળથી જામીજી. ૫૨
સાર વાતનો એ જ હતો, હે શ્રોતાજન સૌ જાણોજી;
આગળ સુણવા સંજય કહેલું, આતુરતા ઉર આણોજી. ૫૩

વલણ.

આણો મા અભિમાન કેા, દુર્યોધનની રીત;
પાંડવ પેરે નમ્ર રહો, પ્રભુની હોવા પ્રીતરે. ૫૪

કડવું ૧૫ મું.

નવમા દિવસનું દારુણયુદ્ધ.

રાગ વેરાડી.

હે નૃપ ! નવમે દિન મહારથિઓ રથસમુદાયે કરિને,—
વીંટિ ભીષ્મને વાધ્યા રણમાં, પગમાં બળ બહુ ધરિને. ૧
રક્ષણ કરતા ભીષ્મતણું તમપુત્રો પણ સૌ તેમ,—
શંતનુસુતને વીંટી વાધ્યા, પૂરણ ધરિને ત્રમ. ૨
રચી સર્વતોભદ્રબૂદ્ધ ગાંગેય રક્ષકો રાથે—
વાધ્યા બ્યાદ્ર સમા મહાશૂરા બાણ ભરી બહુ ભાથે. ૩
ભેદ ભેરમાં અરિની સેના યુધિષ્ઠિરે એ વારે,
અલેધબૂદ્ધ રચાવી આજ્ઞા આપિ યુદ્ધની ત્યારે. ૪
કરી ભીષ્મને આગળ કૌરવ આવ્યા સામા જ્યારે,
સિંહનાદ કરિ ભીમસેનસહ પાંડવ વાધ્યા ત્યારે. ૫
કિલકિલ શબ્દ થયો એ વેળા વાજી યુધનાં વાગ્યાં;
ભેટો બે સૈન્યનો થયો ને બાણ વરસવા લાગ્યાં. ૬
દુશ્વિદ્વો દેખાયાં તે તક, ડાલી પૃથ્વી રાય !
ઝાંખો સૂર્ય જણાયો સૌને, નાંખી બહુએ હાય ! ૭

- પક્ષી યોગમ ભમવા લાગ્યાં કરી ભયંકર સાદ; ૮
 બળતિ દિશાઓમાંથી રજનો-વરસ્યો બહુ વરસાદ.
 ઘોર શબ્દ ગેબી સંભળાવા લાગ્યા હે નૃપ એવે;
 ભયસૂચક ક્ષયચિહ્ન ચારદિશ-માંહિ જણાયાં તેવે. ૯
 એવે અભિમન્યુએ વેગથી કરી ધસારો ભારે,
 દેખાડ્યું વીરત્વ આપનું, જોયું ન કેાએ ક્યારે. ૧૦
 બાણવૃષ્ટિ કરતો અર્જુનસુત કૌરવદળમાં વાધ્યો;
 મહારથિ મોટા મહાત થયા, કેાએ નવ એને બાધ્યો. ૧૧
 શૂરવીર ક્ષત્રિયો ઘણાનો ઘાણ કાઢિને તેણે—
 વખાણ નિજનાં ઉચરાવ્યાં, અતિ સાહસ કરિને એણે. ૧૨
 જેમ વાયુ રૂના ઢગલાને ઊડાડે ચોપાસે,
 આપ સૈન્ય ત્યમ ભમવા લાગ્યું અભિમન્યુને ત્રાસે. ૧૩
 ધૂમ રહિત અગ્નિ સરખો તે પ્રદીપ થઇ એ વારે,
 તાપ આપતો ભાસ્યો હે નૃપ, તમ સેનાને ભારે. ૧૪
 સર્વ શત્રુને પ્રહાર કરતો મહાપરાક્રમિ એવો,
 વજ્ર સહિત વાસવ નહિ હોય શું, દેખાતો તે તેવો. ૧૫
 પ્રકુલ્લ વૃક્ષોવાળા વનથી ભ્રમરતણા સમુદાય—
 નિસરે તેમ નિસરતા'તા શર, તેના કરથી રાય ! ૧૬
 છિદ્ર ન તેનું કેાથી કંઇપણ કળી શકાતું ક્યારે;
 દેખાતું'તું રવિમંડળશું ધનુષ્ય તેનું ત્યારે ! ૧૭
 દ્રોણ, દ્રૌણિ, કૃપ, રાય બૃહદ્બલ, સૈંધવને પણ ભારે—
 મોહ પમાડી રણમાં સત્વર ફરતો'તો તે ત્યારે. ૧૮
 જોઇ કર્મ તેનું સર્વેએ હે રાજા આ લોકે,—
 એ અર્જુન છે એમ માનિયું, કૌરવ પડિયા શોકે. ૧૯
 તેણે પીડલી તમ સેના મહવશ સ્ત્રીની પેઠે—
 ભમતિ હતી રણમાંહિ ત્રાહિ કહિ, નાવ ભમે જ્યમ જેઠે. ૨૦

- જેઠ દુર્દશા આપ સૈન્યની આપ સુતે એ વારે,
રાક્ષસ કૂર અલંબુષને કહ્યું, આ રીતેથી ત્યારે: ૨૧
- હે મહાબાહો ! આ અર્જુનસુત બીજા અર્જુન પેઠે,
અરે ! નસાડે છે મુજ સેના પડ્યા હાથ મુજ હેઠે ! ૨૨
- માટે એનું તું વિણ ઔષધ નથી અન્ય નિર્ધાર,
તેથી હે મહાવીર ! ધીર ધરિ તું તેને ઝટ માર. ૨૩
- અર્જુનને હું, ભીષ્મ, દ્રોણ મારીશું પણ તું તેને—
માર અમોચિ પુરા ન પડાશે અરે કદી એ બેને ! ૨૪
- સંભાળિ દુર્યોધનનું કહેવું એ રીતેથી એણે,
કરી ગર્જના અરિસેનામાં ત્રાસ આપિયો તેણે. ૨૫
- મેઘગર્જના કરતો સરતો દેખી તેને ત્યારે,
ક્ષેપ પામિ પાંડવની સેના ભય પામીને ભારે. ૨૬
- ઘોરશબ્દ તેનો સુણિ તેવે કંઈકે છાંડ્યા પ્રાણ;
દેખી તેને પાંડવદળમાં પડ્યું મોટું ભંગાણ. ૨૭
- પણ અર્જુનસુત ધનુષ ધરીને કરી ત્વરા અતિ ભારે,
ધાયો તે રાક્ષસની સામે, રથ ખેડાવી ત્યારે. ૨૮
- એવે તે રાક્ષસે આવિને એની સન્મુખ ત્યારે,
પાસેની પાંડવ સેનાને ભય ઉપજાવ્યું ભારે. ૨૯
- ભારે ભયથી પાંડવસેના ભાગી ત્યારે તેણે,—
ઠેર કર્યો અતિ તેપર ક્રોધી, આંચ આપિ અતિ એણે. ૩૦
- રોળ ઘણો વર્તીવી રાક્ષસ વાંધી રણમાં એવે,
દ્રૌપદિના સુત સામે દોડ્યો, તાપ આપવા તેવે. ૩૧
- તવ તે પાંચે પાંચાલીસુત ક્રોધ કરી અતિભારે,
ધાયા તે સન્મુખ શર ખેંચી, તત્પર થઈ એ વારે. ૩૨
- વીંધી તે રાક્ષસને મૂર્છિત કીધો ઝટ તેઓએ;
પીડા પામ્યો પરમ પણ જરા નરમ પડ્યો નવ તોએ. ૩૩
- મૂર્છા વળતાં કેાપી બમણો તેણે હે નૃપ તેવે,

- વિરથ કરી પાંચેને વીંધ્યા, આંચ આપિ અતિ એવે. ૩૪
- વિરથ કરી પાંચાલીપુત્રો રાક્ષસ રૌદ્ર થઈને,
હુણુવા તેઓને ઝટ દોડ્યો, આયુધ ઉઘ્ર લઈને. ૩૫
- દેખિ દુરાત્માએ પીડેલા તેઓને ત્યાં તેવે,
ઉઘ્ર થઈ અર્જુનસુત દોડ્યો રાક્ષસ સન્મુખ એવે. ૩૬
- તવ ત્યાં યુદ્ધ થયું તેઓનું વૃત્તઈદ્રના જેવું;
આજસુધી અવનીશ, અવનિમાં જોયું ન હતું એવું. ૩૭
- ગાંજ્યા એકબિજાના ન જતાં તે જો વીરો તેવે,
અંગ વીંધતા અન્યોઅન્યતણાં આકુળ કરિને એવે. ૩૮
- ભય આપી અતિ ભેદો રાક્ષસ અભિમન્યુએ જ્યારે,
તામસિમાયાથી તવ તેણે કર્યું અંધારું ભારે. ૩૯
- તવ સૂર્યાએ કરિ સૌભદ્રે દાખી પૂર્ણ પ્રકાશ,
રાક્ષસની માયાનો હે નૃપ, કીધો પૂરણ નાશ. ૪૦
- પછી પ્રકોપી તેણે તેવે નિજ બાણો વરસાવી,—
રાક્ષસને રંજડી પૂરો, નાંખ્યો ત્યાં ગભરાવી. ૪૧
- માયાવીની માયા કો પણ જરિ ન ચાલવા દીધી,
પણ આકુળ કરિ અભિમન્યુએ આંચ આકરી દીધી. ૪૨
- એથિ અલંબુષ તે જ રથજો રથ નિજનો મૂકી ભાગ્યો;
હામ રહી નહિ સામું જોવા ટેક આપનો ત્યાગ્યો. ૩૪
- શુતી રાક્ષસ અભિમન્યુએ આપ સૈન્યને એવે,
તાપ ધણો આગ્યો તપિ તેપર તર્લ બહુને તેવે. ૪૪
- એવે ભીષ્મે આવી સત્વર બહુ બાણો વરસાવી,
ઢાંકી દીધો અર્જુનસુતને, દર્પ ધણો દર્શાવી. ૪૫
- આપ પક્ષના બહુ મહારથિઓ પણ એવામાં આવી,
વીંટી અભિમન્યુને મારવા લાગ્યા ચોટ ચલાવી. ૪૬
- પણ રથિઓમાં શૂરવીર તે, લવ નવ ભય ઉર ધારી,
પિતા તથા મામા સરખો જ પરાક્રમિ ભાશ્યો ભારી. ૪૭

- આંચમાંહિ આંચો સુત જાણી અર્જુન આંચો ત્યાંહી;
જિભો યુધ કરવાને પોતે, ભીષ્મ હતા નૃપ ! જ્યાંહી. ૪૮
- કૃપે કોપિને પચિશ જાણુ તવ છોડયાં અર્જુન સામે;
સાત્યકિએ તવ છોડયું એક કે, થાય ન કૃપ ફરિ સામે. ૪૯
- પણુ અશ્વત્થામાએ એવે મામા મરશે જાણી,
સાત્યકિનાં શરધનુષ છેદિયાં, બળ બહુ ભુજમાં આણી. ૫૦
- સાત્યકિ ને અશ્વત્થામાનું યુદ્ધ મચ્યું પછિ ભારે;
પુત્રનું રક્ષણુ કરવા આવ્યા દ્રોણગુરુ ત્યાં ત્યારે. ૫૧
- આવિ તેમણે તીક્ષ્ણ જાણુથી સાત્યકિને ઝટ વીંધ્યો;
સાત્યકિએ નવ સાંખી રહેતાં, દાવ આપનો દીધો. ૫૨
- મૂકી ગુરુસુતને તેણે ઝટ ગુરુને વીંધ્યા જાણે;
આંચો અર્જુન ક્રોધ કરીને ગુરુ સન્મુખ તે ટાણે. ૫૩
- પછી પાર્થ ને દ્રોણતણું યુધ જામ્યું જોવા જેવું;
વિસ્મય પામ્યા મહાવીરો, થયું યુદ્ધ ખરેખર તેવું. ૫૪
- એવામાં ગુરુરક્ષણુ માટે ત્રિગર્ત્તનૃપને તેવે,—
પ્રેયો આપતણા પુત્રે, આજસ નવ કરતાં એવે. ૫૫
- થયું સુશર્મા સાથ યુદ્ધ પછિ અર્જુનનું અતિ ભારી;
ટકી રહ્યો જ ત્રિગર્ત્તભૂપ, નવ ગયો જરામાં હારી. ૫૬
- પાર્થતણા રથ જિપર તેણે કીધી શરની હેલી;
આવતિ તે હેલીને પાર્થે પર્વત પેરે ઠેલી. ૫૭
- એ સમયે આશ્ચર્યરૂપ અર્જુનની લાઘવિ ભાળી;
જેણે શરથી સર્વ યોધની શરવૃષ્ટીને ખાળી. ૫૮
- કર્મ તેનું તે જોઈ દાનવો દેવો થયા પ્રસન્ન;
પૂર્ણ પ્રશંસ્યો પ્રીતે પારથ, ને ઉચર્યા સૌ ધન્ય. ૫૯
- મૂક્યું વાયવ્યાશ્વ અર્જુને ત્રિગર્ત્તદળપર જ્યારે,
હાની બહુ યોદ્ધાની હે નૃપ, થાવા લાગી ત્યારે. ૬૦
- દ્રોણે તવ પર્વતાશ્વ યોજી શાંત વાયુને કીધો;

- કૃપાદિએ આવી ઝટ એવે અર્જુન આંતરિ લીધો. ૬૧
- ભગદત્ત ને શ્રુતાયુષ શૂરે હસ્તિસૈન્ય હલકારી,
વારિ રાખવા વીર વૃકોદર કરી તરત તૈયારી. ૬૨
- સોમદત્તિ ને શલ્ય આદિએ માદ્રિસુતને ઘેર્યા;
વારિ રાખવા તે બે વીરો રથના અશ્વો પ્રેર્યા. ૬૩
- ભીષ્મે આપ સુતોસહ જઈ ઝટ ધર્મરાયને એવે—
વારી રાખ્યા રથ ખેડાવી, સાધીને તક તેવે. ૬૪
- આવતું દેખી હસ્તિસૈન્યને ભીષ્મે ગદા ઉપાડી,
રથ બિપરથી બિતરિ હેઠે આબ્યો તરત અગાડી. ૬૫
- આપ સૈન્યને લય દેવા તે લાગ્યો હે નૃપ જ્યારે,
પ્રેરિ હાથિયો મહાવતોએ ઘેર્યો તેને ત્યારે. ૬૬
- ઘેરાતાં રાતાં કરિ નેત્રો ગદા ઘુમાવી તેણે,
હસ્તીદળમાં રોળ ઘણો વર્તા'વા માંડ્યો એણે. ૬૭
- દંત ખેંચિ કાઢી હાથીના તે દાંતેથી તેને,
કુંભસ્થળ ભાગી બડભાગી પૂરા કરતો એને. ૬૮
- મેઢ તથા મજ્જાથિ શોભતો રુધિરચુક્ત તે એવે,
રૌદ્ર બનેલો રુદ્ર સરીખો દેખાતો'તો તેવે. ૬૯
- મરતાં શેષ રહેલા હાથી ભીમ મારથી ત્રાસી—
ભાગ્યા ચહુ દિશમાં હે ભૂપતિ, શું કહું વાત પ્રકાશી ! ૭૦
- બિમુખ થયું એ રીત સૈન્ય સહુ દુર્યોધનનું જ્યારે,
મધ્યાહ્ને સોમકસહ ભીષ્મનું યુદ્ધ મચ્યું બહુ ભારે. ૭૧
- હાની તેથી ઉપજી મોટી બે સેનામાં રાય,
વર્ણન તેનું શું વિસ્તાઈ ? જે મુખ કહિ નવ જાય ! ૭૨
- શોણિતની સરિતા વહિ મોટી જોઈ ન એવી એવે;
ત્રાસ ધરિ ક્ષત્રિયો આમ નૃપ પોકાર્યા ત્યાં તેવે:— ૭૩
- અધર્મિ દુર્યોધન-અપરાધે કરિને ક્ષય આ મોટો,
અરે ! થાય છે અત્ર, પાપિ એ છે જ ખરેખર ખોટો. ૭૪

- એને પાપે કરિને ક્ષત્રી-કુળમાં છે દવ લાગ્યો;
અરે ! લોભિ એ કુરુકુળમાંહી જશખેાળૂ કાં જાગ્યો ! ૭૫
- આપ પુત્રની નિંદા હે નૃપ, આમ થતી'તી જ્યારે,
ભીષ્માદિકને પ્રેરી તેણે આમ કહ્યું ત્યાં ત્યારે:— ૭૬
- વાર કરો મા, યુદ્ધ કરો, હે શૂરવીર રણધીર !
દાખો રણમાં પાણિ આપનું, પરાક્રમિ મહાવીર ! ૭૭
- એ સમયે દારુણ યુધ્ધ હે નૃપ, જામ્યું જોવા જેવું;
ધાયલની ગણત્રી નવ રહિ ત્યાં, કહું હું એને કેવું ! ૭૮
- પડ્યો સુશર્મા પ્રાણુતણા સંશયમાં અર્જુન મારે,
લાગ્યા રક્ષક એના સઘળા, લય પામીને ભારે. ૭૯
- કરી ભીષ્મને આગળ એવે દુર્યોધન ઝટ ત્યારે,
ખાણુવૃષ્ટિ કરતો ભાઇયોસહ આગ્યો સત્વર વા'રે. ૮૦
- સાત્યકિ ને કૃતવર્મા તેમ જ દ્રોણદ્રુપદનું તેવે,
ભીમ તથા બાલિકનું મોટું યુદ્ધ મચ્યું'તું એવે. ૮૧
- હાની તેમાં ઉપજી મોટી પ્રલયકાળના જેવી;
આજ સુધી હે ભારત, આંખે જોઇ નહોતી એવી. ૮૨
- કૃતવર્માનો કરી પરાજય સાત્યકિએ એવામાં,
તીક્ષ્ણ બાણ શંતનુસુત સામે મૂક્યાં ઝટ તેવામાં. ૮૩
- તવ તે સામે ઉગ્રશક્તિ ભીષ્મે મૂકી અતિ ભારી;
ચૂકાવી તે સાત્યકિએ ઝટ, નિજની સત્વર મારી. ૮૪
- ભીષ્મે તે ભાગી નાંખી, ઝટ નવ બાણથી તેને—
વીંધ્યો વાર ન કરતાં હે નૃપ, બ્યાકુળ કરવા એને. ૮૫
- સહાયતા સાત્યકિની કરવા આગ્યા પાંડવ એવે,
ગંગાસુતને હય ગજ રથથી ઘેર્યા સત્વર તેવે. ૮૬
- દુર્યોધને કદ્ધાથી એવે દુઃશાસન ફળ લઇને,—
ભીષ્મનું રક્ષણ કરવા જિસો પાસ તેમની જઇને. ૮૭
- શકુની પણ અતિકુશળ ચોધ લઇ વાધ્યો ભીષ્મનિ વા'રે;

- અયુત સ્વાર દુર્યોધન ભૂપે પ્રિયા તરત જ ત્યારે. ૮૮
- હુણં શુદ્ધ મહાભારે તેવે, ભીષ્મે બળ બહુ દાખ્યું;
પાંડવદળપર પ્રકોપ કરિ અતિ, નાશ ઘણું કરિ નાંખ્યું. ૮૯
- ભીમ, યુધિષ્ઠિર, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ત્યમ સાત્યકિ આદિક એવે,
વીંધ્યા ભીષ્મે કોપ કરિ અતિ ત્રાસ આપિને તેવે. ૯૦
- હાહાકાર ઘણો વર્તીવ્યો ભીષ્મે બળ બહુ દાખી,
પાંડવસૈન્ય હણ્યામાં જેણે કસર ન લવ પણ રાખી. ૯૧
- યોધ વગરના રથ, ગજ ઘોડા ભીષ્મ મારથી ત્રાસી,—
ઢોડાઢોડી કરવા લાગ્યા, ભૂમિ ભયંકર ભાસી. ૯૨
- ભીષ્મભયે ભંગાણુ પડ્યું પાંડવસેનામાં ભારી;
વીર વિકળ થઈ નાઠા યોગમ, કોઈ શક્યું નહિ વારી. ૯૩
- શુદ્ધવિષે મૃદુપણું અર્જુનનું, ભીષ્મકૂરતા ભાળી,
સહન થયું નહિ શ્રીકૃષ્ણ થકી, ગયા છેક કંટાળી. ૯૪
- તેથી તે અર્જુનરથ-અશ્વો મૂકી આણુક લઈને,
કૂદી રથથી ઢોડ્યા ભીષ્મનિ સામે આકુળ થઈને. ૯૫
- ઢોટ ઈઈ દામોદર જતા જોઈને નૃપ એવે,
“ ભીષ્મ હણ્યાયા ! ભીષ્મ હણ્યાયા ! ” શોર થયો ત્યાં તેવે. ૯૬
- જોઈ આવતા જગજીવનને દૃઢરહિ ધનુષ્ય ધારી,
ભીષ્મ ઉચ્ચર્યા, આવો ભગવન્ , આવો કુંજવિહારી ! ૯૭
- મારો મુજને મોક્ષદાયિ હરિ, તમથી આ તન પડશે,
તો ઊણમ કરિ નહિ રહે મારે, શુદ્ધ મોક્ષ સાંપડશે ! ૯૮
- આલોકે પરલોક વિષે કદ્યાણુ થશે વળિ માઈ;
કૃપા કરો કેશવ હું હણવા, જો ઇચ્છો મુજ સાઈ. ૯૯
- આમ પ્રાર્થના શાંતનુસુત કરતા'તા હે નૃપ જેવે,
આવિ અર્જુને પાછળથી અહિ લીધ્યા હરિને એવે. ૧૦૦
- પણ તેના વાર્યા નવ રહેતાં તાણી ત્રીકમ તેને—
હોઠ ડશી આગળ વાધ્યા, રજ ગણુકારી નવ એને. ૧૦૧

હશમે ડગલે તવ માધવના ચરણારવિંદ ગ્રહીને,—	
રોક્યા રંક બની બહુ પાર્થે, શ્રમ અત્યંત સહીને.	૧૦૨
ક્રોધાતુર કેશવને તેણે કહ્યું કર જોડી આમ:	
આપપ્રતિજ્ઞા વિસરોમાં હરિ ધીમત્ યશના ધામ !	૧૦૩
અનૃત આપ વિષે નવ છાજે, આજે દેવ મુરારી,	
યુદ્ધ ન કરવા કેરિ પ્રતિજ્ઞા છે પૂર્વની તમારી.	૧૦૪
આમ છતાં ભીષ્મને મારશે, તો ખોટા કહેવાશે;	
મુજ માથે છે ભાર યુદ્ધનો, માટે ઉગ્ર ન થાશે.	૧૦૫
સત્ય, શાસ્ત્ર, સુકૃતના સમ હું ખાઈ કહું છું નાથ !	
મારિશ હું ભીષ્મને આપ કદિ શસ્ત્ર ન ધરશે હાથ.	૧૦૬
સાંભળિ અર્જુનનાં વચનો ક્રોધેલા કેશવ એવે,	
ખેઠા રથપર અર્જુન સાથે, તાપ શમાવી તેવે.	૧૦૭
એ પછિ ભીષ્મે બાણવૃષ્ટિ કરિ માર્યા યોધ હજારો;	
શેર ઉઠ્યો પાંડવદળમાં જ્યમ બળતી હોય બળરો.	૧૦૮
વીણી વીણી વીર વાંકડા ભીષ્મે વીંધી નાંખ્યા;	
ભાગ્યા ભીરૂ થઈ મહારથિયો, રક્ષા ન રોક્યા રાખ્યા.	૧૦૯
રવિ પણ અસ્તાચળમાં એવે પેઠા રાતો થઈને;	
સમાપ્તિ યુદ્ધનિ કરિ સૈન્યોએ શ્રમથી થાકી જઈને.	૧૧૦

વલણ.

જઈને શિખર વિષે પછી, ધર્મરાય ધરિ ત્રાસ,
કેશવ પ્રત્યે ઉચ્ચર્યા, થઈ કેવળ નિઃશ્વાસરે. ૧૧૧

કડવું ૧૬ મું.

પોતાનો જય પૂછવા ધર્મનું ભીષ્મ પાસે જવું.

રાગ ગાડી.

- નવમા દિવસના યુદ્ધમાં ન ખમાય એવો માર—
 ખાધો ઘણો પાંડવદળે, ત્યમ વળ્યો બહુ સંહાર; ૧
- એથી ઉદાસ થઈ ઘણા આવી શિખર મોઝાર,
 નિજ સહાયકોસહ પાંડવો કરતા હતા સુવિચાર. ૨
- નિઃશ્વાસ નાંખી એ સમે, જોઈ કૃષ્ણ સામું ધર્મ,
 આ રીત ઉચર્યા તાપ ધરિ, છે સ્તુત્ય જેનાં કર્મ. ૩
- હે નાથ ! નળ નામના તૃણના વનને હસ્તી જેમ—
 મર્દન કરે, અહિં ભીષ્મ મુજ દળને કરે છે તેમ ! ૪
- રે ! વૃદ્ધિ પામેલા અનલ પેઠે જ તે મહાવીર—
 બાળેછ આપણું સૈન્ય, ન ધરાયે અમોથી ધીર ! ૫
- અતિ તીક્ષ્ણ શરને મૂકતા તે મહાભયંકર આપ,
 તક્ષકસમા દિસેછ અમને આપનારા તાપ ! ૬
- કોધેલ યમ ત્યમ ઇંદ્ર, વરુણ, કુબેર ભૂતિ શકાય,
 પણ યુદ્ધમાં કોધેલ ભીષ્મ કદાપિ નવ ભૂતાય ! ૭
- પેખી પરાક્રમ તેમનું, મુજ મૂર્ખતાથી આજ,
 હું શોકસાગરમાં બુડ્યોછું, નહિ રહે મુજ લાજ ! ૮
- માટે હું વનમાં જઈ હવે માફ કરિશ કલ્યાણ;
 અહિં રહે લા'ણુ ન લઈશ, પણ દેખીશ મોટી હાણ ! ૯
- પડવું પતંગે પાવકે, છે તેમ મારો ઘાટ;
 જઈ ભીષ્મ સામે લોભથી વાળુંછ મોટો દાટ ! ૧૦
- મુજ માટ દાટ વળ્યો ઘણા ક્ષત્રી તણો નિર્ધાર;
 બ્રાતા અશાતાવાન થઈ, પામ્યા ન દુઃખનો પાર ! ૧૧
- અત્યંત કલેશ સહ્યો અરેરે ! દ્રૌપદીએ નાથ,

- અહિ ભીષ્મભડકામાંહિ હોમ્યો મેં ઘણો મુજ સાથ । ૧૨
- છે જિવિત દુર્લભ એમ હું માનું છું તેનું હાલ,
રક્ષણ અરે દુર્લભ દિસે છે । કેમ થાશે કાલ ? ૧૩
- માટે હું મારું જિવિત બાકીનું કરી સત્કર્મ,—
ગાળીશ, ને આચરિશ હું તેમાંહિ ઉત્તમ ધર્મ. ૧૪
- ભાઇયો સહિત મારા ઉપર કરવો અનુગ્રહ હોય,
તો નાથ ! બાધ સ્વધર્મમાં નાવે બતાવો સોય. ૧૫
- ઉચ્ચાર્યા કેશવ એ સુણી, હે ધર્મ ! ધારો ધીર;
છે ભીમ પાર્થ અજીત વહ્નિ વાયુશા મહાવીર; ૧૬
- ત્યમ નકુળ ને સહદેવ દેવેશ્વરસમા છે દેવ !
કહો તો કરું હું યુદ્ધ સજવાને તમારી સેવ. ૧૭
- હું આપનો પ્રેરેલ શું ન કરી શકું રણમાંય ?
સૌ કરિ શકું ત્યમ છે જ, અવ ચિંતા કરો નવ કાંય. ૧૮
- કદિ પાર્થ હણવા ભીષ્મને નહિ ઇચ્છતો જો હોય,
તો હણિશ હું બોલાવિ તેને દેખતાં સૌ કોય. ૧૯
- જો ભીષ્મના પડવા થકી જય માનતા હો ધર્મ,
તો ઇંદ્રસરખું યુદ્ધમાં જો જો હવે મુજ કર્મ ! ૨૦
- હું એક રથથી રથ વિષેયિ ભીષ્મ પાડી આજ,—
મારીશ રણમાંહિ જ તેને, માનજો મહારાજ ! ૨૧
- કાં કે તમારા તે જ મારા શત્રુ છે નિર્ધાર,
માટે પિતામહ પાડવા હું નહિ લગાડું વાર. ૨૨
- અર્જુન સખા સંબંધિ ત્યમ છે શિષ્ય મારો રાય !
તે માટ હું જે કંઈ કરું તે ઓહું આહિ કહેવાય. ૨૩
- પૂર્વે પ્રતિજ્ઞા સૌ સમક્ષ કરીછ તેણે એમ,
'હું ભીષ્મને મારીશ', આચરવું હવે કહો કેમ ? ૨૪
- છે આમ માટે વચન તેનું વ્યર્થ જાય ન જેમ,
પણવા પ્રતિજ્ઞા તેનિ નિઃસંશય કરિશાં હું તેમ. ૨૫

- છે ભાર એ અતિ તુચ્છ અર્જુનને અહીં આવાર,
માટે પિતામહ મારશે રણમાંહિ એ નિર્ધાર. ૨૧
- સંભ્રામમાં ઉદ્યુક્ત થયેલો પાથ હે પૃથિનાથ !
કેાથી બને નહિ કામ એવું પણ કરે લઈ હાથ. ૨૭
- તે દેલ્ય, દાનવ સહિત દેવોને હણે અવધાર,
તો ભીષ્મને મારે જ નથિ આશ્ચર્ય એ મોઝાર. ૨૮
- છે જિવિત જેનું અદ્ય એવો ભીષ્મ રણ મોઝાર,—
મારેછ રણમાં તુચ્છને કર્તવ્ય વિસરી સાર. ૨૯
- ઉચ્ચાર્યા યુધિષ્ઠિર એ સુણી, હે નાથ ! કહો છો જેમ,
છે તેમ, આપતણો ઘણો છે અમો સૌપર પ્રેમ. ૩૦
- ત્રણ લોકનો લય આપ કરવા છો સમર્થ સદાય,
જે પક્ષમાં હો આપ તેનો જય જ નિશ્ચય થાય. ૩૧
- હું આપ સાહાય્યે કરી સુર સહિત જીતું ઈંદ્ર,
તો ભીષ્મને જીતું જ એમાં શું ? અહો યદુચંદ્ર ! ૩૨
- પણ મુજ વડાઈ માટ અનૃત આપ પાસે અત્ર,
નથિ ઇચ્છતો હું કરાવવા ધારવા શિરપર છત્ર. ૩૩
- માટે કરો અમ સહાયતા, યુધ વિના હે યદુવીર,
પાળો પ્રતિજ્ઞા આપની, ધીમંત મોટા ધીર ! ૩૪
- ભીષ્મે મને પૂર્વે કહ્યુંતું આમ હે ઘનશ્યામ !
તુજ હિત વિચાર કરીશ હું, તું શોચતો નવ નામ. ૩૫
- પણ યુદ્ધ તુજ માટે કરીશ ન કેાઈ રીતે જાણ;
તે તો કરિશ દુર્યોધન માટે, સત્ય કહુંછું વાણ. ૩૬
- માટે જ મુજને રાજ્ય તેમ વિચાર દેવા તે જ—
છે યોગ્ય હિતકર, મૃત્યુ આપ બતાવવા પણ એ જ. ૩૭
- તેથી હવે જઈ આપસહ સૌ નાથ તેમનિ પાસ,
ક્યમ મારવા તે પૂછિયે, ઉરમાંથિ જાવા ત્રાસ. ૩૮
- પૂછ્યેથિ હિત તે આપણું સાચું બતાવી દેશે;

કાં કે અમારે સાડ તે પૂરણ ભર્યા છે કલેશે.	૩૬
રે ! પ્રિય પિતાના પિતા વૃદ્ધ સુભીષ્મને આવાર,—	
હું મારવા ઇચ્છું છું વિસરી પૂર્વના ઉપકાર;	૪૦
માટે અરે ! ક્ષત્રિની જિવિકાને જ છે ધિક્કાર !	
છે ક્ષાત્રધર્મ વિચિત્ર, કેશવ ! છું ઘણો લાચાર.	૪૧
શ્રીકૃષ્ણસહ પાંડવ ગયા પછિ ભીષ્મકેરી પાસ;	
પૂજા કરી અરણ્યે નમી શરણે થયા સુખરાશ.	૪૨
તવ ભીષ્મ ગુણભંડાર ઉચર્યા આમ હે નૃપ તત્ર:—	
શું કામ કરું હું આપનું હિત થાય એવું અત્ર ?	૪૩
અત્યંત દુઃખે કરી ન બને હશે એવું જેહ,	
હું કરિશ તે સર્વાત્મપણથી કામ નિઃસંદેહ.	૪૪
કહ્યું આમ હામ સુ આપિને પ્રીતેથિ વારંવાર,	
તવ હાથ ભેડી ઉચર્યા ત્યાં ધર્મ ગુણઆગાર.	૪૫
સર્વજ્ઞ ! જય ને રાજ્ય કેમ મળે અમોને અત્ર ?	
સંશય ન એહ વિષે રહે કોને જરા સર્વત્ર,	૪૬
તે કહો મને, ત્યમ આપત્રધનો સૂચવો અણુસાર;	
અમ સહન કરિયે આપને હે તાત ! રણભોજાર ?	૪૭
અતિસૂક્ષ્મ એવું કાંઈપણ તમ છિદ્ર નાવે દષ્ટ;	
ભાસોછ ભાસ્કરરૂપ ભય દેનાર સઘળે રપષ્ટ !	૪૮
ક્ષય આપથી થાતો અરે ! અટકાવવા આવાર,	
નથિ પુરુષ કોઈ સમર્થ, વર્ત્તાવોછ બહુ સંહાર !	૪૯
માટે અમે કયમ ભૂતિયે તે રીત દાખો તાત,	
શી રીત રાજ્ય મળે મને તે પણ કહો અવદાત !	૫૦
સુષ્ણિ ધર્મ કહેવું ભીષ્મ ઉચર્યા દાખિ ઉરનો મર્મ;	
હું ભવતાં જય નહિ મળે ક્યારેય પણ હે ધર્મ !	૫૧
માટે કદી જય ઇચ્છતા હો બે તમે નિર્ધાર,	

તો સઘ મુજને મારવામાં મા લગાડો વાર.	૫૨
ક્યમ મારવો મુજને કહું તે સાંભળો આ વાર,	
ત્રણ લોકમાં જીતે મને એવો નથી નિર્ધાર;	૫૩
પણ કવચ આયુધ વગરનાને રણ વિષે હે જ્ઞાત,	
નથિ મારતો ત્યમ વિકળનો કરતો નથી હું ધાત;	૫૪
શ્રી સાથ પ્રાણ જતે જીતે છોડું ન શસ્ત્ર કદાચ,	
શ્રીનો પુરુષ જો થયો હોય જ તોય શું કદિ થાય !	૫૫
માટે શિખંડીને કરી આગળ રણે નિર્ધાર,	
ધાઓ હું સામે પાર્થ ધરિ શર, કરો એ જ પ્રકાર.	૫૬
આ છિદ્ર મેં મારું જતાવ્યું, લેઈ તેનો લાગ,	
અર્જુન હણો મુજને રણે પાછો ન માંડી પાગ.	૫૭
શ્રીકૃષ્ણ ને અર્જુન વિના પાડે મને રણમાંય,	
એવો નથી જોતો હું અવનીમાંહિ હે નૃપ ક્યાંય.	૫૮
માટે શિખંડી અત્ર કરિ ધરિ ધનુષબાણ સુરીત,	
પાડો મને અર્જુન રણે, જય થશે એમ ખચીત.	૫૯
સુષ્ણિ લીળમ કહેવું આમ, પ્રણમી પાંડવો ધરિ પ્રીત,	
નિજ શિખરિ પ્રત્યે પછિ ગયા, હે રાય રૂડી રીત.	૬૦
તવ લીળમ કહેવું સાંભળી દુઃખે તપેલો પાર્થ,—	
શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે ઉચ્ચર્યો લલિજત થઈ હે પાર્થ !	૬૧
માધવ ! હું મારિશ કેમ કરિ ગુરુ એ કુરૂકુળ વૃદ્ધ ? !	
છે બુદ્ધિમાન ઉદાર જે શુભ વાતથી સમૃદ્ધ.	૬૨
ઉપકાર મુજ શિર એમના છે અતિ ઘણા લલિભાત;	
ખેલ્યોછું ખોળામાંહિ છાની છે નહીં તે વાત.	૬૩
રજ લયોં લેટી તેમને શિશુવય વિષે કરિ ખેલ—	
હું રક્ષ કરતો તેમને, તે કાઢતા મુજ મેલ !	૬૪
તે પાંડુરાયતણા પિતા, જેને હું કહેતો લાત,	

હસિ કહેતા તે 'તુજ પિતાનો છું પિતા હે તાત !' ૬૫
 શું તેમને અવ મારવા મારે ધરિ હથિયાર !
 સર્વસ્વ થાતાં નાશ હુંથી તેમ નથિ જ થનાર !! ૬૬
 સુણિ પાર્થ કહેવું કૃષ્ણ ઉચર્યા, ભીષ્મ હણવા માટે—
 છે પૂર્વની તુજ પ્રતિજ્ઞા, માટે રહે શુભ ઘાટે. ૬૭
 કહિ એમ બહુ સમજાવિ હઈ દૃષ્ટાંત કરિને શાંત,
 ઉત્સાહિ કીધો પાર્થને, શ્રીકૃષ્ણ કમળાકાંત. ૬૮
 માધવસહિત પછિ પાંડવો નિશ્ચય કરી શુભરીત,
 સૂતા જઈને શિબિરમાં, થઈ અંતરે સુઅભીત. ૬૯

વલણ.

અભીત એ રીતે થયા, હે નૃપ પાંડુકુમાર;
 જાગ્યા જુદા જગાડવા, થાતાં પછી સવારે. ૭૦

કડવું ૧૭ મું.

દશમા દિવસનું યુદ્ધ—ભીષ્મનિપાતન.

હરિગીતની દેશી.

દશમે દિવસ સૂર્યોદયે ભેરીમૃદંગ સુ વાગિયાં;
 યુધવાધ આનકશંખધ્વનિ સુણિ શૌર્ય સૌ ઉર જાગિયાં. ૧
 એવે શિખંડી અગ્ર કરિને પાંડવો હે નરપતી !
 નિસર્યા સુયુદ્ધ જગાવવા, રચિ વ્યૂહ મોટો મહામતિ. ૨
 જોઈ આવતાં ત્યાં તેમને કૌરવ તરત સાવધ થઈ,
 કરિ ભીષ્મને આગળ વધ્યા સેના સખળ સાથે લઈ. ૩
 પૈશાચ, આસુર તેમ રાક્ષસ નામના ભીષ્મે તહીં,
 વ્યૂહો રચ્યા'તા એ દિને આશ્ચર્યશા શું કહું અહીં ! ૪
 મચ્યું મહાપ્રલયશું યુદ્ધ, ને ક્ષય ક્ષત્રિયોને તે સમે—

- થાવા અરે લાગ્યો ઘણો, જોઇ દેવદાનવ કમકમે ! ૫
- અતિ ત્રાસ આપ્યો નાશ કરિ બહુ પાંડવોએ રણ વિષે;
તવ ભાગવા લાગી સુસેના આપની નૃપ દશ દિશે. ૬
- એવે કરી અતિ ક્રોધ ભીષ્મે વિવિધ શર વરસાવિને,
રોક્યા મહારથિ પાંચ પાંડવના અગાડી આવિને. ૭
- ત્યમ ઘણુ વાળ્યો હાથિ હય રથિનો ઘણો ગર્જ ઘણું;
હે ભૂપ, ભીષ્મ બન્યા ભયાનક, તે હું અહિંયાં શું ભણું ! ૮
- રથસૈન્ય તીક્ષ્ણ શરોથિ બાળ્યું શિખંડીનું પણ એ સમે;
અતિ જવાળ ભઠી એ થકી એને, ન જે જરિયે શમે. ૯
- તેથી તરત તેણે શરો ત્રણ ભીષ્મ છાતીમાં બળે—
માર્યા મરણના દૂતરૂપ જ જેથિ.તે તરત જ ઢળે. ૧૦
- અત્યંત લેદાયા છતાં કરિ હાસ્ય ભીષ્મે ત્યાં કહ્યું,—
હાખવ તું તાઝં વીર્ય, જે કંઈ હોય તુજ માંહે રહ્યું. ૧૧
- પણ તું શિખંડીનોનો શિખંડો થયોછ તેથી હું કદી,
તુજ સાથે યુદ્ધ કરીશ નહિ, આ વાણિ મેં સાચી વદી ! ૧૨
- સુણિ મર્મવાણી ક્રોધ કરિ ઉચર્યો શિખંડી તે સમે,—
બહાનું બતાવ્યે આમ, મહાબાહો ન ઉગરશે તમે ! ૧૩
- છે ક્ષત્રિયોનો ક્ષય જ કર્તા, નવ હઠો એવા ક્યમે,
ભાર્ગવશું આપ ભિડ્યા હતા, છો વિદિત વિશ્વવિષે તમે; ૧૪
- તોં પણ હું પાંડવનું તથા માઝં સુપ્રિય કરવા અહીં,
મારીશ તમને યુદ્ધમાં, આ વાણિ મેં સાચી કહી ! ૧૫
- ખાટે તમારે કરવું હોયે તે કરી દ્યો હરિ સ્મરી;
આલોકને સારી રિતે અવલોકિ દ્યો ધીરજ ધરી. ૧૬
- કહિ એમ વીંધો વાણિએ શર પાંચ છોડી તેહણે—
વીંધ્યા પિતામહને ત્યહાં, અતિ આંચ દેવા એહણે. ૧૭
- પાર્થે પ્રશંસી તેહને કહ્યું, હે પરાક્રમિ વીર તું—
ઝટ દોડ સામે ભીષ્મની, તજતો ન જસ્યે ધીર તું. ૧૮

- ખાણોથિ હું અરિઓ લગાડી આવિને તારી કને,
સાહાય્ય નિશ્ચય કરિશ તારી, શોચ નવ કરતો મને. ૧૯
- તું ભીષ્મને માર્યા વિના પાછો કરિશ જો તો ખરે,
ઉપહાસ તારું તેમ માઈ પણ થશે અહિંયાં અરે ! ૨૦
- માટે ન થાયે તેમ યત્ન કરી પિતામહ માર તું;
વારી વડેરા વીર સત્વર કરિશ તારી વા'ર હું. ૨૧
- કહિ એમ ગાંડિવપાણિએ કૌરવનિ સેનાનો તહીં,
સંહાર કરવા માંડિયો, તે શું કહું તમને અહીં ! ૨૨
- કહિ જાય નવ હાની તમારા સૈન્યમાં નૃપ જે થઈ;
વાર્યા ન વીર રહ્યા અરે ! નાઠા બધા હોટો દઈ. ૨૩
- દુર્યોધને દુખ પામિ એથી ભીષ્મને વિનાતિ કરી,
તવ ધૈર્ય આખું તેમણે, આ રીત હે નૃપ ઉચ્ચરી:— ૨૪
- પૂર્વે પ્રતિજ્ઞા મેં કરી છે, તુજ સમક્ષ જ જો સ્મરી;
હું અયુત મહાત્મા ક્ષત્રિયો મારીશ નિત્યે શર ધરી. ૨૫
- ત્યમ કર્યા વિણ સંગ્રામથી વિરમીશ નહિ ત્યમ છે કથું;
આજે હું મોટું કર્મ તેમ જ કરિશ, છે મેં આદર્શ ! ૨૬
- આજે હું પાંડવ મારિને કે મરાઈ તેઓના થકી,
ઋણમુક્ત તારો થઈશ રણશય્યા વિષે પોઠી નકી ! ૨૭
- કાં કે અરે મેં અન્ન તારું ખાધું છે હે નરપતી !
લેખે લગાડિશ તે હવે, ચિંતા ન કરતો તું રતી. ૨૮
- કહિ એમ કરિ અતિ ક્રોધ પાંડવસૈન્ય સામે તે ગયા;
હાખ્યું પરાક્રમ હિન્ય, ઉરમાંડિયિ હૂર કરી દયા. ૨૯
- મારી અયુત હસ્તી તથા સ્વારો સહિત હય તેટલા,
માર્યા પહાતી લક્ષ જે, ઓછા શું કહિયે એટલા ? ! ૩૦
- અતિ કેર થાતો જોઈને ધરિ જેર પાંડવ સુંજ્યો—
ધાયા પિતામહ પાંડવા; સંગ્રામ ત્યાં સાચો થયો. ૩૧
- પાર્થે શિખંડીને કહ્યું, તું ભીષ્મ સામે જા હવે;

- હું શરથિ વીંધિશ તેમને, ભય ત્યાગી તું ઝટ થા સવે. ૩૨
 સુણિ પાર્થ કહેવું ભીષ્મ સામે તે ધશ્યો, ત્યમ તે સમે,—
 મહાવીર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ને અભિમન્યુ પણ વાધ્યા ક્રમે. ૩૩
 તે સમય પાંડવપક્ષના મહારથિ વડા વેગે કરી,
 તૂટ્યા પિતામહ ભારવા આયુધ વિવિધ કરમાં ધરી. ૩૪
 તવ ભીષ્મરક્ષણ કારણે મહાવીર કૌરવપક્ષના,
 સામા ધશ્યા અરિ વારવા, શંતનુસુતને રક્ષવા. ૩૫
 હવું દ્વંદ્વયુદ્ધ ત્યહાં ભયાનક એ સમે મોટું ઘણું;
 વણ્યું ન જાયે વાણિએ હે ભૂપ આહિયાં શું લાણું ! ૩૬
 અટવઇ ગયા અગણિત પદાતી, સ્વાર ત્યમ શૂરા ઘણા,
 ભૂમાં લજ્યા ભારે પરાક્રમિ વીર મોટા નહિ મણા. ૩૭
 પ્રત્યેક મહારથિનાં પરાક્રમ એ સમે હે ભૂપતી,
 કહેવા નથી હું સમર્થ, ન્યૂન ન દીધું મેં કોમાં રતી ! ૩૮
 અર્જુન શું દુઃશાસનતણું થયું યુદ્ધ તે હું શું લાણું ?
 જાણ્યું ન એવું જોયું મેં પાણી સુ દુઃશાસનતણું ! ૩૯
 ભીમે મહાભય આપિયો સંહાર મોટો વાણિને;
 ભાગ્યો અલંબુશ રણથિ સાત્યકિનું પરાક્રમ ભાણિને. ૪૦
 પાંડવનિ સેના વારતાં ગુરુ દ્રોણ ઉચર્યા સુત પ્રતિ,—
 દુશ્શિદ્ધ અહિં દેખાય છે, છે ક્ષય જ ફેર નથી રતી. ૪૧
 જે દિવસ અર્જુન ભીષ્મને હણવા જ રણમાંડે ખરે,
 કરનાર યત્ન હોતો થયો છે પ્રાપ્ત તે આજે અરે ! ૪૨
 કાં કે કુદે છે બાણુ મારા, ધનુષ ધ્રૂએ છે વળી;
 મતિ મારિ કરવા ફૂરતાના કર્મમાંડે છે કળી ! ૪૩
 કૌરવનિ સેનામાંહિ ગીધ ભરાય છે આહિયાં અરે !
 ધ્રુજેછ ધરતી, રે ધિરજ રજમાત્ર આ ઉર ના ધરે ! ૪૪

૪૧ સુતપ્રતિ—પોતાના પુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે. ૪૨ તે—તે દિવસ.

૪૩ કળી—કળી ગઈ છે. જેમ કાદવમાં કાઈ બ્યક્તિ કળે તેમ.

ઝાંખો દિસે છે સૂર્ય, ઉદકાપાત પણ અહિં થાય છે;
 ઝાંખા દિસે છે ભેધ, ગાંડિવ ગર્જના સંભળાય છે ! ૪૫
 માટે શિખંડી અગ્ર કરિને પાર્થ અહિંયાં રણ વિષે,—
 જાશે જરૂર જ ભીષ્મ સામે, એમ મુજ મનમાં દિસે. ૪૬
 તેથી અરે તું પગ ન થોભી, પ્રાણ રક્ષણને ત્યજ—
 અટ રોકય તેના માર્ગને, હે શૂર શસ્ત્ર ભક્ષાં સજ. ૪૭
 મુણિ તાત કહેવું શિખંડિ સામે તે પછી સત્વર ગયો;
 ગુરુ દ્રોણ વાધ્યા ધર્મ સામે, શોર બહુ એવે થયો. ૪૮
 જામ્યું ફરી મહા બુદ્ધ મહારથિયોતણું અતિ લય ભયું;
 ગાંગેયને ઊગારવા કૌરવદળે ત્યાં બહુ કર્યું. ૪૯
 પણ ભીમઅર્જુનના પરાક્રમ આગળે હે નરપતી !
 ટકિ કેા શક્યો નહિ ગર્ભ ગર્ભને કર્યે બહુ બહુ ગતિ. ૫૦
 આદેશ ધૃષ્ટદ્યુમ્નનો થાતાં જ પાંડવ સૈન્ય ત્યાં,
 વાધ્યું વડા વેગે કરી શંતનુપુત્ર હતા જ જ્યાં. ૫૧
 તવ ઉદ્ધિને વારે કિનારો તેમ તે સેના બધી,
 અટકાવિ ભીષ્મે લય દઈ, તેથી ન તે આગળ વધી. ૫૨
 પછિ દ્વાપિ વીર્ય અમાપ માર્યા વીર પારવના તહીં,
 શોણીતની સરિતા વહી, જેવી કદી ભેઈ નહીં. ૫૩
 પાળી પ્રતિજ્ઞા આપની ભીષ્મે પ્રલય મોટો કર્યો;
 નહિ હોય શું પાંડવદળે જમરાજ ક્રોધ ધરી ફર્યો ! ૫૪
 એ દિવસ કૌરવસહિત ભેઈ ભીષ્મને રણ ઝૂઝતા,
 પાંડવતણી સેનાતણા નાયક હતા નૃપ દ્રુજતા. ૫૫
 એથી શિખંડી સહિત અર્જુનગર્વ ત્યાંહિ ગળી ગયો;
 નિજ જય વિષે હે રાય ! સંશય તેમના મનમાં થયો. ૫૬
 ક્ષય ભીષ્મઅર્જુન યુદ્ધમાં દશમે દિવસ મોટો થયો.

૫૧ આદેશ—આજ્ઞા, હુકમ. ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સેનાપતિ હતો, માટે તેનો હુકમ-થતાં પાંડવની સેના ભીષ્મ હતા ત્યાં ગઈ.

- હય હાથિ રથનો ઘાણુ મોટો તે દિને નિકળી ગયો. ૫૭
- મારી હજારો યોધ શંતનુપુત્ર કંટાળી ગયા,
અવધી થઈ, નહિ માઝું એવી એમને આવી દયા. ૫૮
- લઈ જીવ લાખોના રણે જીવિત વિષે નૃપ એમને,
પ્રગટી ઉઠાસી પારવનિ, જવું જગથિ રૂચું તેમને. ૫૯
- દશ દિવસ સૂધી તેમણે રણમાંહિ હે નૃપ જે કર્યું,
તે કૃત્ય તે મહાવીરને આ સમય આંખ વિષે તર્યું. ૬૦
- તેથી કહ્યું ત્યાં ધર્મને આ રીત હે નૃપ તેમણે:—
હે તાત ! ઘાત ઘણો કર્યો મેં બહુ જનોનો આ રણે; ૬૧
- એથી ઉઠાસ થયોછ હું, હે સુત બહુ શું કહું તને !
વિતરાગ રે આ દેહમાં અત્યંત આવ્યો છે મને. ૬૨
- માટે તું મુજ પ્રિય ઇચ્છતો જો હોય તો સત્વર મને,
અહિં મારવાને યત્ન કર, તુજ ધર્મવાત કહી તને. ૬૩
- પાંચાલ સુંજય સહિત અર્જુનને કરી આગળ તમે,
પાડો મને હે પ્રાણ ! પીડા જેથિ આ ઉરની શમે. ૬૪
- આદેશ લીખતણો સુણી, ગુણિ ધર્મ નિજ સેના લઈ,—
ઝટ લીખ સામે ઊપડયા, સજ કહ્યા પરમાણે થઈ. ૬૫
- આગળ શિખંડીને કરીને પાર્થ વાધ્યો શર ધરી,
તવ પૂર્વ કરતાં પણ અધિક બુધ જામ્યું હે નૃપતે ફરી. ૬૬
- દુઃશાસનાદિક લીખમ રક્ષણમાં ધર્યા વેગે કરી;
ભારે લયાનક યુધ થયું, દેવોય પણ નાઠા ડરી ! ૬૭
- મારી ઘણાને વારિ પાંડવપક્ષના વીરો વડા,
વર્ષાવતા શર લીખમ સામે જે સમે આવી અડયા; ૬૮
- તવ તેમણે જે તેજ દાખ્યું, તે કહું શું ભૂપતી !
અર્જુન વિના કેાની થઈ નહિ તેમના સામે ગતી. ૬૯
- અર્જુન તણા રક્ષણ વિષે રહિને શિખંડી એ સમે,
શર લીખમ સામે છોડવા લાગ્યો કળેથિ અનુક્રમે. ૭૦

- દશ શરથિ વીંધી ભીષ્મને પછિ દશથિ વીંધ્યો સારથી;
ધ્વજ છેદ્યો એકે કરી, તો પણ તપ્યા નહિ મહારથી. ૭૧
- પણ અર્જુને કોપેલું કાર્મુક મૂકિ સજ્જ બિન્નું કર્યું;
તે તોડ્યું પાર્થે પલકમાં, નવ કામ તેથી કંઈ સર્યું. ૭૨
- એ રીત વારંવાર ભીષ્મનું ધનુષ પાર્થે કાપિયું;
એથી મહાવિષ તેમના ઉરમાંહિ હે નૃપ વ્યાપિયું. ૭૩
- તેથી ગલોદ્ગ્રા આટિ બે પર્વત વિદારે તેહવી,
અતિઉગ્ર શક્તિ પાર્થપર ફેંકી હણે ઝટ એહવી. ૭૪
- તવ આવતિ તે જોઇને પાર્થે ધિરજ મનમાં ધરી,
લલ્લાતકી શર પાંચથી તે શક્તિને નિષ્ફળ કરી. ૭૫
- ભીષ્મે વિચાર્યું એ સમે, પાંડવનું રક્ષણ શ્રીહરિ—
કરનાર જો નવ હોત તો તે જાત અહિં મુજથી મરી; ૭૬
- વળિ તેમને નથિ મારવા મારે કદી એ છે નકી,
છે શિખંડીને સ્ત્રીપણું, નવ હણિશ એને એ થકી; ૭૭
- આથી હવે યુધ પાંડવો સાથે હું અહિંયાં નહિ કરું,
ઇચ્છા પ્રમાણેના મરણને આજ હું અહિંયાં વડું! ૭૮
- નિશ્ચય સુ જાણી તેમનો આકાશવાણી એ સમે—
થઈ ‘ઠિક ધાર્યું તાત ! યુધથિ વિરામ પામો અવ તમે.’ ૭૯
- ઋષિઓ તથા વસુદેવતાઓ એમ બોલિ રહ્યા જદા,
નૃપ ! વાયુ શીતસુગંધયુક્ત સુ મંદ મંદ વહ્યો તદા. ૮૦
- શુભ દેવ હુંદલિ વાગિયાં, ને પુષ્પની વૃષ્ટિ થઈ;
અવ જે કહું તે સાંભળો, મમતા સકળ મૂકી દઈ. ૮૧
- દેવોનું વદવું મેં સુણ્યું, નૃપ ! વ્યાસના જ પ્રસાદથી,
તેમ જ સુણ્યું ભીષ્મે, રહ્યા અજ્ઞાત બીજા સાદથી. ૮૨
- દેવોનિ વાણી સાંભળ્યા પછિ, પાર્થને ભીષ્મે ખરે,
બાણોથિ લેદાયા છતાં, રોક્યો ન રણમાંહે અરે ! ૮૩
- એવે શિખંડીએ મુકી નવ બાણ તીવ્ર ખરેખરા,

- વીંધી પિતામહ છાતિ, પણ તે કંપ નવ પામ્યા જશ. ૮૪
- તવ અગ્ર કરિને તેહને અર્જુને શર બહુ વાવરી,
સર્વોગથી ત્યાં ભીષ્મને નિજ બાણથી નાંખ્યા ભરી. ૮૫
- કાપી ધનુષ કળવાનનાં શર સર્પશા છોડી ક્રમે,
ત્યાં વીંધવા લાગ્યો પ્રતાપી ભીષ્મને તે એ સમે. ૮૬
- તવ ઉચ્ચર્યા તે આમ દુઃશાસનનિ સામે જોઈને,
આ પાર્થ હું વિણુ મારતો નથિ બાણ નિજનાં કોઈને ! ૮૭
- સંગ્રામમાંહિ સુરેશ, દેવો, દાનવો ને રાક્ષસો—
નથિ જીતવા એને સમર્થ, અરે ન આતુર કો થશે ! ૮૮
- તેમ જ મને પણ જીતવા તેઓ સમર્થ નથી ખરે,
તો મહારથી મનુષ્યો કહે ક્યાંથી જ જીતે અહિં અરે ? ! ૮૯
- આ રીત લાપણુ ભીષ્મ કરતા'તા અરે નૃપ જેહવે,
પાર્થે શિખંડી અગ્ર કરિ બાણેથિ વીંધ્યા તેહવે. ૯૦
- તવ ઉચ્ચર્યા તે, વજ્ર સરખા બાણુ ભેદે છે મને,
તે પાર્થના છે નથિ શિખંડીના, કહું છું રે તને ! ૯૧
- ભેદી કવચ મર્મસ્થળો વીંધેછ મારાં જે અરે !
છે પાર્થના શર એ અરે ! નથિ તે શિખંડીના ખરે. ૯૨
- યમદત સરખા બાણુ લેવા પ્રાણુ મારા આ અહીં—
આવેછ તે છે પાર્થના, નથિ એ શિખંડીના સહી. ૯૩
- રે ! કરચલી-બચ્યાં રિતે કોચેછ વાસો મુજતણો,
તે બાણુ છે અર્જુનતણાં, ગરમાટ જેનો છે ઘણો. ૯૪
- અર્જુન વિના આ રીત વીતાડે મને એવો સહી,
જનનિયે કોઈ જણ્યો નથી, તું બાણુજે કહું છું અહીં ! ૯૫
- કહિ એમ દુઃશાસનનિ આગે, આગભરિ આંખે કરી—
અતિ ઉગ્ર શક્તિ એ સમે અર્જુન ઉપર ઝટ વાવરી. ૯૬
- તવ આવતી તે શક્તિને ત્રણુ બાણુ સત્વર વાવરી,

- પાર્થે સરવ અરિ દેખતાં પળમાંહિ ત્રણ કડકા કરી. ૬૭
- ધરિદ્રાલ ને તરવાર તવ અહું મારવા ભીષ્મે સહી;
રથમાંથિ ઊતરવા જતાં અર્જુને તે છેલાં તહીં. ૬૮
- એવે યુધિષ્ઠિરની થઈ આજ્ઞા તરત તેથી કરી,
ઉલટયા હજારો યોધ ભીષ્મ ઉપર વિવિધ આયુધ ધરી. ૬૯
- મારો, પ્રહારો, અલિ લો, પાડો, પુકારો પાડતા,—
વીરો ધશ્યા મહાવીર સામે, તર્જિને બહુ ત્રાડતા. ૧૦૦
- સંરક્ષકોએ ભીષ્મ માટ પ્રયાન હે નૃપ બહુ કર્યો,
પણ પાર્થ આગળ કોઈનો અણુમાત્ર અર્થ નહીં સર્યો. ૧૦૧
- રે ! ભીષ્મ ઊપર યોધનો શરમાર ત્યાં વરસી રહ્યો;
તસુમાત્ર લેદાયા વિનાનો અંગભાગ નહીં રહ્યો. ૧૦૨
- પૂર્વમાં મસ્તક રાખિને સૂર્યાસ્તવેળા એ સમે,
રથમાંથિ શંતબુસુત પડ્યા, ઇંદ્રાદિ પણ જેને નમે ! ૧૦૩
- પડતાં પિતામહ રે ! અમારાં હૃદય તરત પડી ગયાં;
અતિ શોક પ્રસર્યો સર્વમાં, મુખમ્લ્લાન કૌરવનાં થયાં ! ૧૦૪
- પડતાં પ્રતાપી નલવિષ્ને દેવોતણે ત્યમ નૃપતણે,
રે થયો હાહાકાર મોટો શબ્દ ઘોર અતી ઘણો ! ૧૦૫
- તે ઇંદ્રધ્વજ પેઠે પડ્યા પણ બાણયુક્ત શરીરથી,—
નવ પૃથિવને સ્પર્શ્યા જરાપણ, ધન્ય છે એ મહારથી ! ૧૦૬
- નિજ મૃત્યુ રોક્યું તેમણે દક્ષિણાયન જાણી નકી;
હે ભૂપ ! આ ભૂમીવિષે એવું થશે કહો કે થકી ? ! ૧૦૭
- શુભ શિખરરૂપ જ કૌરવોના ભીષ્મ પડતાં ભૂપતી !
પાંડવ તથા સુંજય તણે ત્યાં સિંહનાદ થયો અતી. ૧૦૮
- પણ કૌરવો દિક્શૂન્ય થઈ સંમોહ પામ્યા એ સમે;
આવ્યો સમીપ જ નાશ દુર્યોધન તણે જાણ્યું અમે. ૧૦૯
- ગાંગેય પડતે શૂરવીર સુ બેય સેનાના તહીં,
શશ્મો ત્યજી કર હઈ કપાળે શોચવા લાગ્યા સહી. ૧૧૦

આક્રોશ કરવા લાગ્યા કંઈ, લાગ્યા કંઈ ત્યાં થકા;
 કંઈ ક્ષાત્રધર્મતણી જ કરવા લાગીયા નિંદા નકી. ૧૧૧
 ભારે પ્રશંસા ભોળમની તે સ્થળ વિષે પાકી થઈ;
 સૂતા હતા જે બાણશય્યામાં મમત મૂકી દઈ. ૧૧૨

વલણ.

દઈ લક્ષ પરબ્રહ્મમાં, જપિ તેનો જ સુખપ;
 યોગ ધરી રોકી મરણ, પોઢ્યા'તા નિષ્પાપરે. ૧૧૩

કડવું ૧૮ મું.

દુર્યોધન તથા કર્ણને મીષ્મે છેલ્લી દીધેલી શીલામળ.

રાગ ધનાશ્રી.

હે નૃપ ! ગંગાપુત્ર પિતામહ પડ્યા પૃથિવ પર જ્યારેજી,
 હાહાકાર સર્વ પ્રાણીનો થાવા લાગ્યો ત્યારેજી. ૧
 સર્વ કૌરવોના સીમાઈપ વૃક્ષ, વિજયધ્વજ જેવાજી,—
 પડ્યા પરાક્રમિ ભોળમ, શ્રોળમના સૂર્ય હોય નૃપ તેવાજી ! ૨
 એથિ સૂર્ય કાંતિરહિત થઈને જળમાં ડૂબ્યો એવેજી;
 પૃથ્વી પણ કંપવા લાગિ, અતિ તિમિર વ્યાપિયું તેવેજી. ૩
 ભય પ્રસર્યો જે સૈન્ય વિષે ક્ષત્રિયોમાંહિ બહુ ભારીજી;
 ગયા પિતામહ પાસે કૌરવપાંડવ વૈર વિસારીજી. ૪
 દ્રોણ પાસ જઈને દુઃશાસન ઉચર્યો હાય લણીનેજી,—
 ‘ પડ્યા પિતામહ પારપડ્યું ! પાંડવ હરખેછ હણીનેજી ! ’ ૫
 સુશ્રિ અપ્રિય એ વાત દ્રોણગુરુ પામ્યા મૂઠા ભારીજી;
 પામી સંજ્ઞા સેના સઘળી આજ્ઞા આપી વારીજી, ૬
 ક્રૌરવહળ યુધથી વિરમ્યું દેખીને પાંડુ કુમારેજી,

- સૈન્ય આપનું વાળી લીધું, સમરાંગણથી ત્યારેજ. ૭
- સૈન્ય ખેડ નિવૃત્ત થતાં રાજ સૌ કવચ ઉતારીજ,
- આબ્યા ભીષ્મનિ પાસ પ્રશંસા કરતા તેમનિ ભારીજ. ૮
- યોધ હજારો વિરમિ યુદ્ધથી, જયમ પ્રદાનિ પાસેજ,—
- જય દેવતાઓ તેમ ગયા તે મહાત્માની પાસેજ. ૯
- કૌરવસહિત પાંડવો પણ નૃપ, નેત્રોમાં જળ લાવીજ;
- પ્રજ્જમિ પિતામહને શરશય્યા પાસે ખેડા આવીજ, ૧૦
- તવ તેઓ પ્રત્યે ત્યાં ઉચર્યા ભીષ્મ સુશુણ્વલંકારજ,
- ભલે આવિયા, ભલે આવિયા, ભારતના શૃંગારજ ! ૧૧
- પણ આ મુજ મસ્તક લટકે છે, તે ટેકવવા સારજ—
- આપો ઓશીકું અહિં મુજને, કામ કરો એ માંડજ. ૧૨
- વચન સાંભળી તે મહાત્માનાં, નૃપ નવ કરતાં વારજ,
- મૃદુ ઓશીકાં અતિસુંદર લાબ્યા સુખ દેવા સારજ. ૧૩
- તવ તે હસતા હોય તેમ ઉચર્યા શુભ ઉપમાયોગ્યજ,
- રે રાજાઓ ! એ ઓશીકાં નથિ આ શય્યાયોગ્યજ. ૧૪
- એમ કહી અર્જુન સામે જોઇ ઉચર્યા પ્રૌઢપ્રતાપજ.
- વીરશય્યાને યોગ્ય વીર ! ઓશીકું મુજને આપજ. ૧૫
- મર્મ તેમનો લહિ ઝટ પાર્થે ગાંડિવ ધરિને તેવેજ,
- વેગવાન ત્રણ તીક્ષ્ણબાણનું કર્યું ઓશીકું એવેજ. ૧૬
- તેપર ટેકવિ નિજ મસ્તક, થઇ ગંગાપુત્ર પ્રસન્નજ—
- ઉચર્યા, હે મહાબાહુ ધનંજય, છે તુજને અહિં ધન્યજ ! ૧૭
- આ શય્યાને યોગ્ય મને તું ઓશીકું જો ન આપતજ,
- તો ક્રોધે કરિને હે અર્જુન, શાપ હું તુજને આપતજ. ૧૮
- શરશય્યામાંહિ ગયેલા ધર્મી ક્ષત્રીએ જાતજ,
- શયન આમ કરવું જ યોગ્ય છે, શું વડું ઝાઝી વાતજ ! ૧૯
- એમ કહી પાંડવ પાસે ખેડેલા ક્ષત્રી સામેજ,—

- જોઈને હે ભરતર્પણ ! કહ્યું આ રીતે ગુણગ્રામેભુઃ— ૨૦
- પાંડુપુત્ર પાર્થે આપેહું ઓશીકું અવલોકેભુ !
- ગર્વ તણ ગુણવાન, રાઠની વૃત્તિ અવ રોકેભુ. ૨૧
- સૂર્ય ઉત્તરાયણના થાશે ત્યાં સૂધી હું આંહીભુ,
આ શય્યામાં શયન કરિશ, જપિ સૂર્યજાપ મનમાંહીભુ. ૨૨
- માટે મારા નિવાસસ્થાને ખાઈ હવે ખોદાવેભુ;
વૈર વિસારી આપ સર્વ, શાંતી સઘળે પ્રસરાવેભુ. ૨૩
- હે ભૂપો ! રવિ ઉત્તર દિશનો આશ્રય કરશે જ્યારેભુ.
સ્નેહી પ્રિયનો ત્યાગ કરે ત્યમ, પ્રાણ ત્યજિશ હું ત્યારેભુ. ૨૪
- હે નૃપ ! એવામાં ત્યાં આન્યા શસ્ત્રવૈદ્ય સુપ્રવીણભુ;
શક્ય કાઢવામાંહિ કુશળ અતિ, કરે કષ્ટને ક્ષીણભુ. ૨૫
- જોઈ તેમને ગંગાપુત્રે કહ્યું ત્યાં દુર્યોધનનેભુ,—
સન્માની એમને વળાવો, આપી યથેષ્ટ ધનનેભુ. ૨૬
- ક્ષાત્રધર્મમાં શ્રેષ્ઠ એવિ ગતિ પ્રાપ્ત થઈ છે જ્યારેભુ,
તો મારે વૈદ્યોનું પ્રયોજન લેશ નથી અત્યારેભુ. ૨૭
- શરશય્યામાં સૂતેલાનો ધર્મ નથી એ ક્યારેભુ;
આ ખાણો સહ મને ખાળજો, જીવ જાય મુજ જ્યારેભુ. ૨૮
- વચન સાંભળી મહાવીરનાં વૈદ્યોને એ વારેભુ,
તમ પુત્રે સત્કાર કરી શુભ, વિદાય આપી ત્યારેભુ. ૨૯
- પછી પિતામહને પ્રણમી ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરિ તેવેભુ,
કૌરવપાંડવ તથા બિભ્ન નૃપ થયા વિસર્જન એવેભુ. ૩૦
- આપઆપને શિબિરે આવી સારંગકાળે સર્વેભુ,—
ગુણ ગાતા'તા ગંગાસુતના, શૂરવીર નિર્ગર્વેભુ. ૩૧
- મસજ થયલા પાંડવ પાસે હરિએ એવે આવીભુ,
ધર્મરાયને આમ કહ્યું ત્યાં, બિમળકો ઉર લાવીભુઃ— ૩૨
- હે ભારત ! જય થયો તમારો તે થયું અહિં બહુ બેશભુ;
પાંડવ પિતામહને તે પણ બહુ ઠીક થયું જ નરેશભુ ! ૩૩

કેશવ કહેવું સુણિ ધર્મે કહ્યું, આપ પ્રસાદધિ નાથજી !
 વિજય થાય છે વિશ્વ વિષે, નથિ કરવું કંઈ જનહાથજી. ૩૪
 આમ કહી કરિ બહુ જ પ્રશંસા પુરુષોત્તમની પ્રીતેજી;
 માન્યો ગુણ બહુ ધર્મે હે નૃપ, ગુણ ગાઈ રીતેજી. ૩૫
 પછી પ્રભાત થતાં સહુ નૃપ ત્યમ પાંડવકૌરવ ત્યાંહીજી,—
 ભીષ્મ પાસ જઈ પ્રણામી ઊભા, શરશય્યા હુતિ જ્યાંહીજી. ૩૬
 તેવે હજારો કન્યાઓ ત્યાં મંગળગીતો ગાતીજી—
 આવી શંતનુપુત્ર પાસ, સેવા શુભ લેઈ સુહાતીજી. ૩૭
 ચંદન, અખિલ, ગુલાલ, શાલની ધાણી, સુપુષ્પનિ પ્રીતેજી,—
 વૃષ્ટિ ભીષ્મપર કરવા લાગી, તે સર્વે શુભ રીતેજી. ૩૮
 સ્ત્રિયો, બાળકો અને બિજાં જોવા આવેલાં જન બહુજી,—
 આવી ઊભાં ભીષ્મ પાસ નટ, નર્તક, કારીગર સહુજી. ૩૯
 એ પછિ બેઠા શૂરવીર સૌ, કૌરવપાંડવ આદેજી;
 ‘ પાણી ’ એવી વાણિ ઉચ્ચારી, ભીષ્મે કશિંત સાદેજી. ૪૦
 તે સુણિ સુંદર ભક્ષ્યપદાર્થો, કુંભ સુશીતળ જળનાજી—
 લાવ્યા નૃપો સૌ રનેહ સહિત નૃપ, વાર લગાડી પળ નાજી. ૪૧
 ઉચર્યા તવ તે દેખિ ભીષ્મ ત્યાં, એ ભોગો અવ મારેજી,
 મૃત્યુવાટ જોનાર જીવને નથિ અપના અત્યારેજી ! ૪૨
 એમ કહી નિદતાં નૃપોને અર્જુન જોવા ઇચ્છયુંજી;
 આવી તે ઝટ પાસ ઊભો, મહાત્માનું હારદ પ્રીછયુંજી. ૪૩
 તેથી તેણે નમન કરી રથમાં બેશીને એવેજી,
 ગાંડિવ સજ કરિ પર્જન્યાએ વીંધી પૃથ્વી તેવેજી. ૪૪
 એથી અમૃતસરખા દિવ્ય સુગંધિત જળની ધારાજી—
 નિસરી તેથી તૃપ્ત થયા ગંગાસુત સહુના પ્યારાજી. ૪૫
 જોઈ અમાનુષકર્મ પાર્યનું, કૌરવ કંપવા લાગ્યાજી,

૩૮ શાલની—ડાંગરની. શાલિ શબ્દનો અપભ્રંશ શાલ. અમાનુષ—
 માણસે ન બને એવું, દૈવી.

- નિજ ઉત્તરીય હવાવિ ભૂપ બહુ અંતરમાં અનુરાગ્યાલ. ૪૬
- શંખદ્વંદ્વલીનો રવ મોટો થાવા લાગ્યો ત્યારેલ; ૪૭
- પાર્થ પ્રશંસી ભીષ્મ ઉચ્ચર્યા આ રીતે ઉદ્ગારેલ:— ૪૭
- હે મહાબાહો કુરુનંદન ! તુજ વિષે કર્મ આ કરવું લ— ૪૮
- એ કંઈ નથિ આશ્ચર્ય, એથિ પણ છે તુજ માંહે ગરવુંલ. ૪૮
- એમ કહી કરિ બહુ જ પ્રશંસા અર્જુનની અનુરાગીલ; ૪૯
- ધનુર્ધરોમાં તું જ શ્રેષ્ઠ છે, હે પાંડવ બડભાગીલ ! ૪૯
- પૂર્વે મેં, દ્રોણે, વિદુરે ત્યમ સંજય ને ભગવાનેલ— ૫૦
- દુર્યોધનને વચન કહ્યાં'તાં જો તે કંઈ પણ માનેલ; ૫૦
- તોપણ તે નવ માન્યાં તેણે શ્રદ્ધા એપર આણીલ, ૫૧
- માટે મરશે ભીમ થકી તે, જરૂર લેજો જાણીલ ! ૫૧
- સૌ સન્મુખ કહિ આમ પછી દુર્યોધન સામે ભાળીલ, ૫૨
- ઉચ્ચર્યા શંતનુસુત એને ત્યાં નરમ પડેલો નિહાળીલ. ૫૨
- હે દુર્યોધન ! બુદ્ધિમાન પાર્થે જળા અમૃત જેવુંલ, ૫૩
- ઉપજાવ્યું તે જોયું તેં ! કહે કોથી થાશે એવુંલ ? ૫૩
- એવું કરનારો આલોકે એ વિણ બીજો છે નહિલ; ૫૪
- પરમાત્મો જાણનાર એ ત્યમ દેવકિનંદન છે અહિંલ. ૫૪
- માટે જો નિજ ક્ષેમ ચહે, તો સંધિ તું કરતેશુંલ; ૫૫
- સ્વાધિન છે શ્રીકૃષ્ણ જ્યાં સુધી, મેળ અરે કર એશું. ૫૫
- અરે ! જ્યાં સુધી ગ્રંથિ વગરના બાણે સેના તારીલ,— ૫૬
- નાશ કરો નથી સર્વ અર્જુને ગાંડિવ કરમાં ધારીલ; ૫૬
- તેમ જ હણતાં બાકિ રહેલા તુજ ભાઈયો ત્યમ બીજલ, ૫૭
- વિદ્યમાન છે ત્યાં સૂધીમાં દુર્યોધન ! સમજાજાલ. ૫૭
- સમજી સંધિ કર અર્જુનશું વાર ન કરતાં હાવેલ; ૫૮
- કોટિ પ્રયત્ન કર્યે તક ખોતાં તારૂં નૃપ નહિ કાવેલ. ૫૮
- બાળી નાંખિ નથી તુજ સેના ક્રોધદૃષ્ટિએ ધર્મેલ, ૫૯
- ભીમે નકુળે સહદેવે નથિ નાશ કરી નિજ કર્મેલ, ૫૯

અરે ! તેટલામાં તું ઝટ કર સ્નેહ પાંડવો સાથેજ;
 નહિતો નાશ થશે સર્વેનો, હુઝ આવશે માથેજ. ૬૦
 હું પડતાં સુધિ સર્વ થયું તે થયું ગણી હે તાતજ !
 સ્નેહ હવે કર પાંડવ સાથે, છે એ હિતની વાતજ. ૬૧
 હઠ આવી હું પડતે ગણિને, મેળ કરી શુભ રીતેજ,
 રહો જીવતા જે છો તે સહુ, હળી પરસ્પર પ્રીતેજ. ૬૨
 આમ કહી બહુ બહુ શીખામણુ આપ પુત્રને આપીજ,
 પડયા બોલતા બંધ પિતામહ, પૂરણુ પ્રૌઢપ્રતાપીજ. ૬૩
 ધર્મઅર્થનાં વાડય તેમનાં નિરુપદ્રવ હિતરૂપજ,
 આપ પુત્રને રૂચ્યાં નહિ, ભૂંડું થાવા હે ભૂપજ ! ૬૪
 ભલી શિખામણુ આપિ ભીષ્મ પછિ શાંત પડયા નૃપ જ્યારેજ,
 રાજાઓ સૌ નિજ નિજ સ્થાને-ગયા ખિન્ન થઈ ત્યારેજ. ૬૫
 એવે ત્રાસેલો રાધાસુત મહાત્મા ભીષ્મનિ પાસેજ—
 આઁયો અશ્રુ ભરેલાં નેત્રે, ભય ધરિ ભરિયો શ્વાસેજ. ૬૬
 નેત્ર મિંચેલા શરશય્યામાં સૂતેલા મહાવીરજ,
 જોઈ ઉચર્યો હે જનેશ ત્યાં કર્ણ ધરી મન ધીરજ: ૬૭
 હે કુરુશ્રેષ્ઠ ! હું રાધાસુત આપનો દ્વેષ કરનારોજ,
 અરે ! આપની આંખે નિરંતર આવેલો જ અકારોજ, ૬૮
 પ્રણામ તેનો પ્રેમથિ આજે કૃપા કરી સ્વીકારોજ;
 હે વિજ્ઞાની ! વૈર પૂર્વતું વહાલ ધરિને વિસારોજ. ૬૯
 કર્ણવચન સુણિ ભીષ્મે હે નૃપ, જોયું તેની સામેજ;
 નિર્જનસ્થાનક આપતાણું અવલોડયું તે ગુણુઆમેજ. ૭૦
 પછિ નિજ રક્ષણુ કરનારા પાળાને કરિને દૂરજ,
 કર લાંબો કરિ મળી કર્ણને, ઉચર્યા તે મહાશૂરજ: ૭૧
 આવ, આવ અહિં કર્ણ સુજ કને કહું હું તુજને વાતજ;
 આઁયો આજ ન હોત અહીં તો, શ્રેય ન તાઝં થાતજ. ૭૨
 રે તું ઋથિ રાધાનો સુત, પણ કુંતીનો છે જણજ;

- અધિરથ તારો તાત નથી, અવ રહે ના બ્રાત અનણી. ૭૩
- સૂર્ય થકી હે સૂરવીર ઉપન્યો છે તું અવદાતલ; ૭૪
- નારદ ને મુનિ વ્યાસથકી મેં બાણી છે એ વાતલ. ૭૪
- નથિ તારાપર દ્વેષ મને જરિ સાચું કહું છું તુજનેલ; ૭૫
- પાંડવને તું કરિશ જ પીડા એમ ભાશ્યું'તું મુજનેલ; ૭૫
- તેથી તારો તેજેવધ કરવા સાડ હે તાતલ,
- કઠિન વચન ઉચ્ચરતો'તો હું, ભલું થવા હે બ્રાતલ ! ૭૬
- નીચતણા આશ્રય લીધે તું પાંડુપુત્રનો ભારેલ—
- કરતો દ્વેષ હતો તેથી કદુ કહેવું પડ્યું હતું મારેલ. ૭૭
- પણ તું શૌર્ય પરાક્રમમાં નથિ કોઈ રીતથી કાચેલ;
- અન્ન પ્રવીણ અહો ! અર્જુન યદુવીર સમો છે સાચેલ. ૭૮
- ઉદારતા આસ્તિકતા તારી છિક નથી અહિં છાનીલ;
- પણ મેં ધિક્કાર્યો'તો તુજને અટકા'વા કુળ હાનીલ. ૭૯
- જરાસંધને હત્યો હતો તે છે પ્રસિદ્ધ તે વાતલ;
- તુજ ઉપરનો પૂર્વક્રોધ મુજ ટળી ગયો છે તાતલ ! ૮૦
- માટે માફ પ્રિય જ ઇચ્છતો જો તું હોય કદાપીલ,
- તો મળિજા પાંડવની સાથે, વહાલપમાં અતિ વ્યાપીલ. ૮૧
- હું પડતે પડિ ભાગો ટંટો, નાશ હવે નવ થાચેલ;
- નૃપ સર્વે નિજ વૈર વિસારી, નિજધર પ્રત્યે જાચેલ. ૮૨
- શંતનુસુતનું કહેવું સુણીને ઉચ્ચર્યો કર્ણ અભીતેલ,—
- હું છું કુંતીસુત કહ્યું તેમ જ, સુણ્યું મેં રૂડી રીતેલ. ૮૩
- પણ રાધાએ ઉછેર્યો મુજને, દુર્યોધને પણ તેમલ—
- આપ્યું શુભ ઐશ્વર્ય, તવ હવે તે મિથ્યા કફં કેમલ ? ૮૪
- અરે ! એમ નવ થાશે હુંથી, પણ દુર્યોધન સાડલ—
- તન, ધન, યશ, સ્ત્રી, પુત્રઆદિ હું તૃણવત્ જગમાં ધાડલ ! ૮૫
- પાંડુપુત્ર મારે જે વ્રત લીધું છે કૃષ્ણે જેમલ,
- દુર્યોધન માટે આ કર્ણે રે લીધું છે તેમલ ! ૮૬

- અરે ! વ્યાધિએ કરિને મરવું ધરમાં ચોકે પડિનેજ,
ક્ષાત્રધર્મ નથિ તે, પણ મરવું રણમાં અરિશું લડિનેજ; ૮૭
- એમ જાણિ મેં દુર્યોધનનો આશ્રય કરિ પાંડવનેજ—
કોપાવ્યા છે વારે વારે, સફળ થવા આ લવનેજ. ૮૮
- માટે ભાવિ હશે ત્યમ બનશે, ધાર્યું હરિનું થાશેજ;
શોચ ન કરશે શૂર જરાપણ, જાનું તે સૌ જાશેજ. ૮૯
- પાંડવ ને ભગવાન કૃષ્ણ છે અજેય તો પણ તાતજ !
જીતીશ હું પાંડવને રણમાં, છે એ નિશ્ચય વાતજ. ૯૦
- અર્જુન સાથે યુધ કરવાની છે ઇચ્છા બહુ મારીજ;
આજ્ઞા આપો યુધ કરવાની ધીરજ મનમાં ધારીજ. ૯૧
- ખોદ્યું ચાદ્યું હે મહાબાહો ક્ષમજો માફ હાવેજ;
પ્રણમું છું હું સુરપિતામહ, લેટી તમને લાવેજ. ૯૨
- કર્ણવચન સુણિ ભીષ્મ ઉચર્યા, હે નૃપ આવી રીતેજ—
યુદ્ધતણી ઇચ્છા છે તો કર, પણ કહું તે ધર ચિત્તેજ. ૯૩
- કોઇ રીતથી દારુણયુધ આ ત્યજિ ન શકાતું હોયજ,
તો કર ગર્વ તજીને હે ગુણિ ! જશ સૌ તારો જોયજ. ૯૪
- સ્વર્ગેચ્છાથી ક્ષાત્રધર્મ ધરિ કરતાં યુદ્ધ સુપ્રીતેજ,
ઉત્તમલોકનિ પ્રાપ્તિ તને શુભ થાશે રૂડી રીતેજ. ૯૫
- ધર્મયુદ્ધથી ક્ષત્રિયને નથિ બીજું શ્રેય વધારેજ;
જાણે છે તું ક્ષાત્રધર્મને, તો શું કહેવું મારેજ ? ૯૬
- અરે ! પ્રયત્ન કર્યો મેં બહુ દિન શાંતિ થાવા કામેજ,
પણ તે માન્યામાં હે કર્ણ ! ન આવ્યો તુજને નામેજ; ૯૭
- માટે હૈવ પ્રબળ છે એમ હું માતું છું નિર્ધારજ.
એમ કહીને શાંત પડ્યા શંતનુસુત તેણી વારજ. ૯૮
- પ્રણામ કરિ ગંગાસુતને પછિ નિજ રથમાંડે બેશીજ—
ગયો કર્ણ દુર્યોધન પાસે, સેનામાંહિ પ્રવેશીજ. ૯૯

ભીષ્મપર્વ ભવલય હરનાઈ, શૌર્યતેજ દેનાઈછ,—

પૂર્ણ કર્યું મેં, કાયરતાનું અંધાઈ હરનાઈછ.

૧૦૦

તે સુષ્ટિ વાંચીને જન સર્વે સુખી થજો સૌ ઠામેછ;

આશિસ્ રૂડી એ જ ભણી છે ઉરથી ગણપતરામેછ.

૧૦૧

વલણ.

ગણપતરામે ગુજર્જરી વાણીમાં અલિરામ,

ભીષ્મપર્વ ભાવે રચ્યું, મન ધરિ ભાષામામરે.

૧૦૨

इति श्रीअहमदाबादनिवासी रैकज्ञातीय विप्र राजारामसूनु
भट्ट गणपतराम विरचिते लघुभारते भीष्मपर्व समाप्तम्. ॥ ६ ॥

भीष्मपर्व समाप्त.

॥ श्रीविश्वेश्वरो विजयते. ॥

लघुभारत.

द्रोणपर्व.

द्रोणाभिषेकप्रकरण.

કડવું ૧ લું.

દ્રોણને સેનાપતિ કરવા કર્ણકથન.

રાગ રામગ્રી.

પૂછ્યું જનમેજયે આ રીતેજી, વૈશંપાયન પ્રત્યે પ્રીતેજી;
ભીષ્મ પડ્યા પછી ઋષિરાયજી, થયું શું કહો તેહ કથાયજી. ૧

હાજી.

તે કહો કથા મુજને મુને ! સુષિ રાય કહેવું એમ,
વૈશંપાયન ઉચ્ચર્યા, સુષુ રાય ધરિ ઉર પ્રેમ. ૨
સંજયે કહ્યું ધૃતરાષ્ટ્રને માંડિને સહુ વૃત્તાંત,
જે સાંભળી તે ગળિ ગયા, ને થયા બહુ જ અશાંત. ૩
સુષુ તે કહું સંજય કહેલું, હે જનમેજય રાય !
પડતાં પરાક્રમિ ભીષ્મ, થયું શું કહું તે જ કથાય. ૪
નાવિકવિનાના નાવ જેવી, ભીષ્મવિષુ હે ભૂપ !
કૌરવતણી સેના થઈ, ચતુરાગ્ર બનિયા ચૂપ. ૫
મહાવીર મૂંઝાયા ઘણા ઉત્સાહિ રણના એમ,
કરવું શું સેનાપતિવિના ? રહેશે ન યુધનો નેમ. ૬

- નવ ક્ષેમ અવ એથી થશે, કરવી સજાઈ કેમ ?
 કરતાં વિચાર જ એમ, ઉપજ્યો કર્ણ પ્રત્યે પ્રેમ. ૭
- એ ભીષ્મ સરખો છે અહો ! લય સર્વનો હરનાર;
 છે યોગ્ય સેનાપતિ થવાને તે જ સર્વ પ્રકાર. ૮
- પોકારતા ત્યાં એમ સૌ કૌરવસહિત તે વાર,
 કર્ણને બોલાવા કહ્યું, આતુર થઈ એ વાર. ૯
- તવ કર્ણ ત્યાં લઈ ભીષ્મઆજ્ઞા આવિયો સુઉદાર;
 હરખ્યા બધા એથી ઘણા, પુલક્યા જ પારાવાર. ૧૦
- કરિ સિંહનાદ તથા ધનુષના કરી બહુ ટંકાર,
 સત્કાર કરવા લાગિયા—કર્ણનો વિવિધ પ્રકાર. ૧૧
- રથમાં વિરાજિત બેઠ તેને રાય દુર્યોધન,
 ઉત્સાહિ ઉરમાં થઈ ઘણો ઉચ્ચર્યો આમ વચન:— ૧૨
- હે કર્ણ ! તારા આવવાથી સૈન્ય આ મુજ આજ,
 થયું માનું છું જ સનાથ, કર અવ જે ઘટે તે કાજ. ૧૩
- હિતરૂપ કહેવું હોય તે કહે, કરી પૂર્ણ વિચાર;
 હે કર્ણ ! મુજ જયતણે છે અવ તું ઉપર આધાર. ૧૪
- તવ ઉચ્ચર્યો તે, ભીષ્મ મહાબળ અનુપમેય ભુવીર,—
 રણમાં પડ્યા રવિરૂપ, પ્રૌઢ પરાક્રમી રણધીર, ૧૫
- તો આશરો શો અન્યનો આ યુદ્ધમાં હે રાય !
 બાણું છું અર્જુન અગ્નિમાં હાવે નહીં ઉગરાય. ૧૬
- આ રીત વહતાં કર્ણ મોટો નાંખિને નિઃશ્વાસ,
 થયો સજળહોયન એથિ સૈનિક થયા સર્વ ઉદાસ. ૧૭
- સૈનિકોસહ દુર્યોધનાદિક આંસુ આંખે આણી,—
 આક્રોશ કરિને દુખભરી લાગ્યા ઉચરવા વાણી. ૧૮
- દેવા ધિરજ તવ તેમને ધરિ ધૈર્ય ઉચર્યો કર્ણ,
 હોનાર તે અહિ હોય છે, સાંભળો કહું તે કર્ણ. ૧૯
- મિથ્યા જગત્ છે આ બધું, નથિ સ્થિર અરે ! અહિ કાંય;

- આ સૈન્ય રક્ષણભાર વહિશ હું, જીવ જાશે તોય. ૨૦
- થિતા ન કરશે કોઇ ભીષ્મનિ પેર લય હું હરીશ;
મારીશ પાંડવને હું, કે પછિ તેમનાથિ મરીશ. ૨૧
- હું મિત્ર કેરો ધર્મ આપદમાં કદી ન ત્યજીશ;
સંકટ વિષે સરસો રહી, ભાવેથિ પૂર્ણ ભજીશ. ૨૨
- માટે દદામે દેઇ ધા, હે શૂરવીર સમર્થ !
તત્પર જ થાઓ સુધારવા દુર્યોધન નૃપનો અર્થ. ૨૩
- હે રાય દુર્યોધન ! તમે હિતવાત કહેવા માટ,
મુજને કહ્યું માની સુહૃદ્, રચવો હવે શો ઘાટ ? ૨૪
- તો તે વિષે કહું આપને, છો ચતુર આપ નરેશ,
સુવિચાર કરિ અમને કરો ઉર ગોડતો આદેશ. ૨૫
- તવ ઉચ્ચર્યો તે તત્ર, દશ દિન સુધી રક્ષણહાર,
મહાવીર સેનાપતિ પડ્યા, ગાંગેય ગુણઆગાર. ૨૬
- કોથી બને નહિ કર્મ એવું કરી કુરુકુળભાણ,
હતભાગ્ય મારે તે અરે ! અહિ પામિયા નિર્વાણ. ૨૭
- માટે સુનાયક સૈન્યના કેને તું કરવા ધારે !
નાયકવિનાનું સૈન્ય મુહૂર્ત રહી શકે નહિ ક્યારે. ૨૮
- તવ કર્ણ ઉચર્યો હે નરાધિપ, અધિપ આ સહુ અત્ર,
છે યોગ્ય સેનાપતિ થવા, પ્રખ્યાત જગ સર્વત્ર. ૨૯
- સંશય નથી એ વાતમાં, પણ એક સમયે રાય !
સેનાપતિ કહો સર્વને શી રીત અત્ર કરાય ? ૩૦
- માટે અધિક ગુણવાન હોયે સર્વમાંથી જેહ,
તે થાય સેનાપતિ અહીં લ્યમ કરો નિઃસંદેહ. ૩૧
- અહિ પરસ્પર સ્પર્ધાતણા કરનાર છે બહુ રાય,
તેમાંથિ નાયક એક કરતાં જય જરા નહિ થાય. ૩૨

૨૩ દદામે—નગારે. ૨૫ આદેશ—હુકમ. ૨૬ રક્ષણહાર—રક્ષણ કરનાર.

૨૭ નિર્વાણ—શાંત થવા, મૃત્યુવશ થવા. ૨૮ મુહૂર્ત—એ ઘડી.

માટે સહુને માન્ય ગુરુ આ દ્રોણ છે નિર્ધાર,
 છે વયોવૃદ્ધ સુવીર અભ્યપ્રવીણ ગુણભંડાર. ૩૩
 તે યોગ્ય છે સહુ રીત સેનાપતિ થવા આ વાર;
 નથિ એ સમોવડ અત્ર, શોચ કરો ન કોઈ પ્રકાર. ૩૪

વલણ.

પ્રકાર કર્ણ કહેલ સુણિ, દુર્યોધન તે વાર,
 સૈન્ય મધ્યમાં ગુરુ સર્મોપ, ઉચ્ચર્યો કરિ સત્કારરે. ૩૫

કડવું ૨ જી.

યુધિષ્ઠિરનો નિગ્રહ કરવા દ્રોણની પ્રતિજ્ઞા.

રાગ વેરાડી.

ઉચ્ચર્યો દુર્યોધન ગુરુ પ્રત્યે, હે ગુરુ પરમ સુબળ !
 ઓ સૌ રીતે યોગ્ય તમે મુજ સેનામાં નિર્વાણ. ૧
 ચાર વર્ણમાં શ્રેષ્ઠપણું, સત્કુલમાં જન્મ સુહાવે,
 શાસ્ત્રાધ્યયન, અવસ્થા, બુદ્ધિ, પરાક્રમ સૌ ઉર ભાવે; ૨
 અર્થજ્ઞાન, આતુર્ય, ન્યાય, જય, તપ, કૃતજ્ઞતા સોહે,
 અસહ્યતા, ઔદાર્ય, નીતિ શુભ જોતાં જન મન મોહે; ૩
 ઇત્યાદિક ગુણયુક્ત આપ છો રક્ષણના કરનાર,
 આપ સમોવડ નથી અન્ય કો મુજ સેનામોઝાર. ૪
 માટે હે દ્વિજસત્તમ ! મધવા જ્યમ દેવોને પાળે,
 તેમ અમારું કરો રક્ષણ, થઈ સેનાપતિ આ કાળે. ૫
 આપતણા રક્ષણ નીચે રહિ અમો હોંશ ધરિ ભારે,
 અરિઓને જીતવા અહીં ઇચ્છિયેછિયે આ વારે. ૬
 યક્ષોમાંહિ કુળેર, વાયુમાં ઇંદ્ર શ્રેષ્ઠ છે જેમ,
 સેનાપતિમાં શ્રેષ્ઠ આપ અહિં થાઓ અમારા તેમ. ૭

- આપ અશ્રણી મમ સેનાના જોઈ પાર્થ ઓસરશે;
ધનુષ ધરેલો, ક્રોધ કરેલો છતાં પ્રહાર ન કરશે. ૮
- એથિ યુધિષ્ઠિરને પરિવાર તથા ભાઈઓ સહુ રણમાં,—
જરૂર હું જીતીશ બાણજો, મહાન સેનાગણમાં. ૯
- ઉચ્ચો દુર્યોધન એ રીતે તવ નૃપ બીજા ગાજી—
જય જય શબ્દ ઉચરવા લાગ્યા, કરવા તેને રાજી. ૧૦
- હર્ષયુક્ત યશઃસ્થાવાળા સૈનિક દુર્યોધનને—
આગળ કરિ ઉત્સાહ આપવા લાગ્યા ગુરુના મનને. ૧૧
- તવ તે ઉચ્ચાર્યા હે દુર્યોધન ! ષડંગવેદ, મનુનીતિ,
શિવનું શર, શસ્ત્રાસ્ત્ર વિવિધ હું બાણુંછું અથ ધત્તિ; ૧૨
- અને તમે જે ભાખ્યા તે પણ ગુણ દાખી પાંડવશું—
યુદ્ધ કરિશ, પણ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને રે ! હું ન કરીશ કશું. ૧૩
- કાં કે તે મુજ વધ માટે ઉત્પન્ન થયો છે બાણ;
માટે એ વિણ સોમક સર્વે સંહારિશ નિર્વાણ. ૧૪
- રે ! હું આપિશ તાપ સૈન્યમાં, પણ પાંડવ મુજ સાથે,—
પ્રસન્ન થઈને યુધ કરશે નહિ, માર વેઠતાં માથે. ૧૫
- વચન સાંભળી ગુરુનાં એવાં, વિધિપૂર્વક બહુ પ્રીતે,—
સેનાપતિ ત્યાં કર્યા તેમને રાચે રૂડી રીતે. ૧૬
- પૂર્વે ઇંદ્રાદિક દેવોએ કાર્તિકેયને જેમ,
સેનાપતિ અભિષેક કર્યો'તો! પૂર્ણ જણાવિ પ્રેમ; ૧૭
- દુર્યોધનાદિક-રાજાઓએ તેમ દ્રોણને રાચ,
અભિષેક કર્યો ઉર ઉત્સાહે, મનમાં મેઢ ન માય. ૧૮
- હર્ષ ઊછળ્યો એ ટાણે કૌરવસેનામાં એવો,
બાણે પાંડવ જીત્યા હોય જ, તર્યા હોય સહુ તેવો ! ૧૯
- સંજય કહે કે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! સુણો ઉર ધીરજ ધારી;
દ્રોણ થયા સેનાપતિ તે પછિ યુદ્ધ મચ્યું મહાભારી. ૨૦
- તે સઘળું તમને અવ કહું છું, શોક મોહને ત્યાગો;

- થનાર મિથ્યા થાતું નથી કદિ, માટે ભ્રમણા ભાગો. ૨૧
- સેનાપતિ થઇ દ્રોણ ઉચ્ચર્યા આપ પુત્રની આગે,
સેનાપતિ મુજને કીધો તે લીળમ પછી આ જાગે; ૨૨
- માટે તે કર્મના તે સમા ફળને તું થા પ્રાપ્ત,
અને માગ્ય મુજ પાસે ઇચ્છિત, ગણી આપનો આપ્ત. ૨૩
- સુષ્ઠિ આચાર્યવચન એવાં તે ઉચ્ચર્યો તેણી વાર,
શકુનિ કર્ણ દુઃશાસન સાથે કરિને ત્યાંહિ વિચાર. ૨૪
- હે આચાર્ય ! મને ઇચ્છિત વરનો હેતા હો લા'વો,
તો રણમાં મુજ પાસ જીવતા પકડિ ધર્મને લાવો. ૨૫
- આપ પુત્રનાં વચન સુણી, ગુણિ દ્રોણ સુ ઉરની પ્રીતે—
ઉચ્ચર્યા સહુને હર્ષ આપતાં, હે નૃપ ! આ'વી રીતે:— ૨૬
- ધન્ય ધર્મને છે હે રાજન્ ! કાં કે મારી આગે,
જેનો વધ કરવા ન માગતાં, અલિ લાવવા માગે ! ૨૭
- શા સાડ તેના વધને તું નથી ઇચ્છતો આંહી ?
શું તેની વધરૂપ ક્રિયાનો સંશય છે મુજ માંહી ? ૨૮
- છે મોટું આશ્ચર્ય અહો ! કે, ધર્મરાયનો કોઈ—
દ્વેષતણો કરનાર નથી, જીગતે મેં લીધું જોઈ. ૨૯
- જિવતા તું ઇચ્છે છે તેમને, નિજ કુળ રક્ષણ સાડ.
અથવા પાંડવને જીતી, દઇ રાજ્ય તેમને તાડ, ૩૦
- ભાઇયોમાં સુસ્નેહ થવા શું ઇચ્છે છે ? હે ભાત !
જો કદિ હોય જ એમ અહા ! તો તે છે રૂડી વાત. ૩૧
- કુંતીપુત્ર યુધિષ્ઠિરને છે અહો ! ધન્ય, હે રાય !
જન્મ સફળ પણ છે શુભ તેનો, ના એમાં ન વદાય; ૩૨
- તેમ તે વિષે અજાતઅરિપણું છે સાચું અવદાત;
કે તુંપણુ તે વિષે રનેહ શુભ રાખે છે ભલિભાત ! ૩૩
- વચન સાંભળી એવાં ગુરુનાં આપ પુત્રનો એવે,
સતત ભાવ ઉરમાંહિ રહેલો તરત જણાયો તેવે. ૩૪

- ભાવ જાણુવા માટે ભાષણ સુક્તિથિ થાયે જ્યારે,
ખૂહરપતિ સરખાનો પણ રાજા ! ભાવ જાણાયે ત્યારે. ૩૫
- માટે ઉચર્યો આપ પુત્ર ત્યાં, પ્રસન્ન થઈ એ વારે,
રાય યુધિષ્ઠિરને માર્યે, જય થાય ન મારો ક્યારે. ૩૬
- અરે ! તેમનો વધ કરવાથી, બ્રાત્ર તેમના ચારે,
આપણ સૌને નિઃસંશય મારી નાંખે, ન ઉગારે. ૩૭
- રે ! તેઓને દેવો પણ સંગ્રામ વિષે કહિ ક્યારે—
મારી ન શકે, પણ તે અમને પહોંચાડે જમપારે ! ૩૮
- માટે સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા ધર્મરાયને લાવો,
કે હું જીતી ફરી ધૂતમાં, લઉં મનગમતો લાવો. ૪૬
- જીતું ધૂતમાં જો હું ધર્મને તો તેના સહુ બ્રાતા—
જય વનવિષે, એથિ થાય જય, પામું પૂરણ શાતા. ૪૦
- ખીજી રીતે જય નથિ જોતો, માટે હે આચાર્ય !
નથી ધર્મ વધને હું ઇચ્છતો, કરો કહ્યું તે કાર્ય. ૪૧
- કપટરૂપ અભિપ્રાય દ્રોણ ત્યાં દુર્યોધનનો જાણી,
વ્યવધાન સહિત વર હેતાં, આ રીત ઉચ્ચર્યા વાણી:— ૪૨
- હે દુર્યોધન ! ધર્મરાયની રક્ષા પાર્થ ન કરશે,
તો જ હુંથિ તુજ અર્થ અવશ્ય જ, કહેલ તારો સરશે. ૪૩
- પણ રે ! તેમ હશે નહિ, તો તુજ ધાર્યું વ્યર્થ જ થાશે;
અણસમજેથી આળ કર્યે, સહુ જમનાપુરમાં જાશે ! ૪૪
- કાં કે ઇંદ્રસહિત દેવો ને દૈત્યો પણ સંગ્રામે,—
જઈ શકે તેમ નથી, રે ! તે પાર્થ પરાક્રમિ સામે. ૪૫
- માટે તેણે રક્ષેલા તેમને પકડવા સાડ—
નથિ ઉત્સાહ ધરી હું શકતો, વળિ સાંભળ તું માડું. ૪૬
- મુજ પાસેથી અશ્વ શિખેલો કુશલ કર્મમાં તે છે;
સુકૃતયુક્ત, તરુણ, દેવોએ અશ્વ દિધેલો એ છે. ૪૭

- જય વા મરણ જ એ બેમાંથી એક જ નિશ્ચયવાળો,
ક્રોધેલો અત્યંત તું ઉપર, હોય સર્પ જયમ કાળો, ૪૮
તેવાએ રક્ષેલ ધર્મને કરવા ગ્રહણ હું કર્યારે—
નથિ ધરતો ઉત્સાહ, કહું ત્યમ કરજો ઇચ્છિત ખારે—(તો). ૪૯
કોઇ ઉપાયે કરિને અર્જુન દૂર અહીંથી કરશે,
તો તે જીતેલા જ ધર્મ છે, સર્વ મનોરથ સરશે. ૫૦
જો અર્જુન સંગ્રામ વિષેથી દૂર થાય પછિ તેવે,
મુહૂર્ત પણ રહે ધર્મ યુદ્ધમાં મુજ સન્મુખ નૃપ એવે, ૫૧
તો કરિ ગ્રહણ હું આજ જ તેને આણું તારી પાસે;
સંશય એમાં છે ન કરો, જો કહ્યું આ તેમ કરાશે. ૫૨
હે નૃપ ! અર્જુન પાસેથી ધર્મને ઇંદ્રસહ દેવો—
નથી સમર્થ ગ્રહણ કરવાને, છે એ અર્જુન એવો ! ૫૩
ધર્મતાણા નિગ્રહ માટે બારી રાખી ગુરુ બોલ્યા,
તોયણ મૂર્ખા તમ પુત્રો થયું કાર્ય સિદ્ધ ગણિ હોલ્યા. ૫૪
પાંડવપરની પ્રીત દ્રોણની આપ પુત્ર અવિધાર,
પહેલેથી જાણતો હતો નૃપ, એથી આણી વાર, ૫૫
સ્થિર રહેવા તેમની પ્રતિજ્ઞા આ તેમનો વિચાર—
પ્રસિદ્ધ સેનામાંહિ કરાવ્યો, ઉચરાવી જયકાર. ૫૬

વલણ.

- જયકાર શબ્દ ગાજી રહ્યો, સૈનિકનો નિર્ધાર;
દ્રોણપ્રતિજ્ઞા સાંભળી, પુલક્યા પારાવારકે. ૫૭

કડવું ૩ જું.

દ્વંદ્વયુદ્ધ તથા તેમાં અભિમન્યુનું પરાક્રમ.

હરિગીત ઇંદ.

નિજ માણસોથિ યુધિષ્ઠિરે ધારણા દ્રોણતણી સુણી,
બોલાવિ બાંધવ ત્યમ બિભ નૃપ પાર્થ પ્રત્યે તે ગુણી—
ઉચ્ચર્યા, હે નરવ્યાધ્ર ! દ્રોણનું આજનું કર્તવ્ય જે,
તે સાંભળ્યું તે સત્ય થાય ન તેમ બાંધવ વર્તજે. ૧
સુણિ બ્રાત કહેવું સવ્યસાચી ઉચ્ચર્યો દૃઢતા ધરી,
રાજન્ ! મન નિશ્ચલ રહો, પીડા કરો ઉરની પરી;
આચાર્યનો વધ બ્રાત ! ક્યારે પણ કરું નવ જેમ હું,
તેમ જ તમારો ત્યાગ પણ ન કરું રહીશ જ એમ હું. ૨
સંગ્રામમાં મુજ પ્રાણ ત્યાગું પણ કદી હે ભૂપતી !
આચાર્યને પ્રતિકૂલ ન થઈ, એમ છે મારી મતી;
દુર્યોધન નિગ્રહ આપનો કરિ રાજ્ય ઇચ્છે છે અહીં,
ક્યારેય પણ તેનો મનોરથ સિદ્ધ તે થાશે નહીં. ૩
કાં કે પડે આકાશ નક્ષત્રો સહિત આ ભૂતળે,
કદિ પૃથ્વી કડકા થઈ જઈ પાતાળસાથે જઈ લળે,
તોપણ ખરે હું જીવતાં નિગ્રહ તમારો તે થકી—
નહિ થઈ શકે, માફ કહું મિથ્યા નહીં થાશે નકી. ૪
સંગ્રામમાં સાક્ષાત વાસવવિજય આવીને ખરે,
દેવો સહિત તે દુષ્ટની સાહાય્ય મનમાની કરે,
તોપણ તમોને પ્રાપ્ત તે કરિ નહિ શકે કદિ જાણજો,
હું જીવતાં વડબ્રાત ! લય મા દ્રોણનો ઉર આણજો. ૫
મેં ભાજ્યું અનૃત કે પરાજય પામિયો એવું મને—
સ્મૃતિમાં નથી, તેમ જ પ્રતિજ્ઞ ચૂકિયો તેવું મને—

સાંભરતું ભાત નથી જ, માટે શોચ નવ કરશે રતી,
 અર્જુનપ્રતિજ્ઞા સાંભળી પુલક્યા યુધિષ્ઠિર મહામતી. ૬
 પાંડવનિ સેનામાંહિ ભેરી શંખ પ્રત્યંચા તણે,
 ત્યમ સિંહનાદ સુવીરનાનો ઘોરશબ્દ થયો ઘણો;
 તે સાંભળી તમ સૈન્યમાં પણ શબ્દ નૃપ ! તેવો થયો,
 શુરસાથ વ્યૂહતણે ક્રમે પછિ પરસ્પર સામે ગયો. ૭
 દ્રોણે ધ્રુવરો ચલાવિયો પાંડવનિ સેનામાં ધસી,
 પ્રલયાગ્નિ પેરે પરવરી, દૃઢ ધનુષ પ્રત્યંચા કશી;
 હય હાથિ રથ ભાથી તણે સંહાર પારવનો તહીં,
 કરવા જ લાગ્યા કૂર થઈ, શોણિતની સરિતા વહી. ૮
 ધનઘોર પેઠે ગર્જના કરિ બાણની હેલી કરી,
 થથરાવતા તે શૂરને શર વિવિધ દુઃસહ વાવરી;
 સંજય સકળને દ્રોણ દાવાનળ સમા હીસી ત્યહાં—
 કંપાવવા લાગ્યા, ન સૂઝયું તેમને બાવું ક્યહાં ? ૯
 એક જ છતાં ત્યાં દ્રોણ સર્વસ્થળ દિઠા અરિના ગણે,
 બાણે મરણ આ કાળ આવી હોય બિહું આંગણે !
 અધ્યાક્ષના સૂરજસમા આચાર્ય સામે એ સમે,
 નવ કોઈ જોઈ શક્યું તહીં મહાશૂર માંહેથી ક્યમે. ૧૦
 અતિ દાટ વાળ્યા જેવું હે નૃપ, કર્મ દ્રોણતાણું તહીં,
 રાજા યુધિષ્ઠિરથી યદા સાંજ્યું જ લેશ ગયું નહીં;
 ભવ ચાર દિશથી સંગિયોસહ તે ધર્યા અતિ રાંશથી,
 રોક્યા તમારા સૈનિકોએ તેમને ચહુ દિશથી. ૧૧
 રામાંચ થાયે બુદ્ધ એવું એ સમે નૃપ ! બામિયું,
 વીંધ્યા પરસ્પર પ્રતિસ્પર્ધી, પણ ન કોઈ વિરામિયું;
 સહદેવશું શકુનીતાણું થયું યુદ્ધ બહુ આશ્ચર્યશું,
 દ્રોણનું ધૃષ્ટદ્યુમ્નશું આ વાણિથી વર્ણું કરું ! ૧૨
 વળિ વિવિંશતિએ બીમશું કીધું પરાક્રમ અવનવું,

- તેમ જ નકુળ ને શલ્યનું પણ યુદ્ધ તે રીતે હવું;
કૃપ-બાણને નિષ્કુળ કરીને ધૂષ્ટકેતુએ તહીં,
ઉચરાવિ 'વાહ !' શરોનિ વૃષ્ટિ તેમની નિજપર સહી. ૧૩
- હાર્દિક્ય સાત્યકિએ પરસ્પરને વિંધ્યા બાણે કરી,
તો પણ રહ્યા તીખા જ તે, કંપ્યા ન કષ્ટ ધરી જરી;
દાખ્યું પરાક્રમ કર્ણશું રાજા વિરાટે જે ઘણું,
વર્ણન હું તેનું ભૂપ ! આપ સમીપ અહિંયાં શું ભણું ! ૧૪
- ભગદત્તસાથે દ્રુપદનું આશ્ચર્યશું યુધ ત્યાં થયું,
ભૂરિશ્રવા શિખંડિમાંથી ગાંજ્યું કોપણ ના ગયું;
વળિ અલંબુષ હૈડિખ કારમું યુદ્ધ ત્યાં કરતા હતા,
માયા અલૌકિક જોઈ તેમનિ જોધ સૌ વિસ્મય થતા. ૧૫
- અભિમન્યુ સામે ભૂપ પૌરવ સિંહનાદ કરી અડયો,
તવ કેસરીની રીત તે તેના ઉપર શર લઇ તડયો;
બહુ બાણના સમુદાયથી સૌભદ્ર ઢાંકયો પૌરવે,
એવે કર્યું શું પાર્થપુત્રે સાંભળો તે નૃપ હવે. ૧૬
- ધ્વજ, છત્ર, કાર્મુક કાપિ પૌરવનાં વિંધી પછિ તેહને,
હય સારથીને પણ વિંધી, આ લોક તજવા એહને,
અતિ ઉગ્રશર સાંધ્યો, તદા બે બાણથી બાહુબળે—
કાખ્યું ધનુષ શરસાથ હાર્દિક્યે સુ તેનું તે પળે. ૧૭
- કાપેલું કાર્મુક ત્યાગિને તવ પાર્થપુત્રે એ સમે,
ધરિ ઢાલ ખેંચી ખડ્ગ મૂકી ઢોટ તે હીકું અમે;
તરવાર વિવિધ પ્રકાર ફેરવતો પટાની રીતથી,—
જાતો જણાયો વીર વિદ્યુત્ત્વેગથી વિણ ભીતથી. ૧૮
- જઈ પહોંચિ પૌરવપાસ કરિને સિંહનાદ સુવીર તે,
રથદંડપર ફૂદી જઈ રથમાં જઈ ઝઠ ધીર તે,
પાટથી પાડી સારથી, ખડ્ગેથી ધ્વજ પાડી તહીં,
પકડ્યા જ પૌરવકેશ, ઝપડે ગરુડ જે રીતે આહિ. ૧૯

બેલાન થયલા બળદને સિંહે ગ્રહ્યો હોય જે રીંતે,
 કેશેથિ પકડેલો હીઠો પૌરવ નૃપોએ તે રીંતે;
 તે સહન નવ આવાથિ જયદ્રથ રથ વિષેથી એ પળે—
 કૂદો ધરીને ઢાલ, ખેંચી ખડ્ગ રીશ ભર્યો વળે. ૨૦
 તવ આવતો તે જોઇ પૌરવને મુકી જિતાવળે—
 રથમાંથિ કૂદી બાજ પેરે પાર્થસુત પણુ તે પળે,
 ધાયો ધિરજ ધરી ધીર તે નિજ ઢાલ ખડ્ગ ખડાં કરી,
 ખડ્ગેથિ કાખ્યા ખડ્ગ, બાજ્યા ધાવ ઢાલ ધિંગી ધરી. ૨૧
 જયદ્રથ અને અભિમન્યુનું પછિ ખડ્ગયુદ્ધ ખરેખડે—
 જામ્યું અહો તે વેળ વર્ણન તેનું હે નૃપ શું કહું !
 ભેમાંથિ કેઇ વિષે જરા અંતર ન આંખે આવતો,
 રણુરંગ બે રસિયા તણો રણુભૂમિને શોભાવતો. ૨૨
 છેલ્લે પછી નૃપ જયદ્રથે છેડાઈ તાતી ધારનો—
 ધા કર્યો મોટા જોરથી અભિમન્યુપર તરવારનો;
 તે ઢાલપર અભિમન્યુએ ઝીલી ખડગ કડકા કર્યો,
 જયદ્રથ થઈ આંખો તરત નિજ રથ વિષે સત્વર સર્યો. ૨૩
 અભિમન્યુ પણુ નિજ રથ વિષે એવે વિરાજ્યો ભૂપતી !
 વાંટી લિધો તેને તરત નૃપ બહુ મળી કરિને ગતિ;
 અતિ તાપ દઇને તેમને તેણે તપાવ્યા તે સમે,
 ત્યાં શક્તિ શદ્યે વાવરી એના ઉપર નૃપ ! એ સમે. ૨૪
 તે શક્તિને અર્જુનસુતે ઝડપી ધરી લીધી તહીં,
 જ્યમ ગરુડ ઝડપી લેજ પડતો ઊછળી મોટો અહિ;
 પછિ શક્તિ તે અભિમન્યુએ ઝટ ફેંકિ પાછી તે થકી,
 મદ્રેશનો સારથિ મુઓ, જેથી ઉઠ્યો તે બહુ થકી. ૨૫
 પછી પરાક્રમ પાર્થસુતનું મહારથી પાંડવ તણા,
 મુખ ' સાધુ સાધુ ' ઉચાર કરવા લાગિયા હુરખી ધણા;

ત્યમ સિંહનાહ અને વિવિધ શરશબ્દ પણ સૌભદ્રને,
અતિ હર્ષ ઉપજાવા થયા, ભલિ વિધ જણાવા ભદ્રને. ૨૬

વલણુ.

ભદ્ર જોઇ સૌભદ્રનું અસહનતા ધરિ આપ,
કૌરવ ઉલટયા ક્રોધ કરિ, ચડપ ચઢાવી આપરે. ૨૭

કડવું ૪ થું.

શલ્યપલાયન, પાર્થપરાક્રમ, પ્રથમ દિવસનો અવહાર.

ચોપાયાની દેશી.

આપ ચઢાવી તીક્ષ્ણ શરોથી તમ પુત્રોએ તેવે,
ગિરિને ઢાંકે મેઘ તેમ અર્જુનસુત ઢાંક્યો એવે. ૧
એવામાં શલ્યે સારથિનું વૈર વાળવા સાડ—
ધાર્યું ઉરમાં ઉજ્જુ થઈ, નિશ્ચે અવ એને માડું ! ૨
ગદા લેઈ કરમાં તેથી તે રથથી ઉતર્યો રીશે;
વાધ્યો વળતી વાર ન કરતાં થઈ આકળો અતીશે. ૩
એની સામે હે નૃપ એવે, ગદા ગ્રહણ કરિ કરમાં—
આવી ઉચર્યો ભીમ એમ, ‘ હે મામા ! આગળ સરમાં ! ’ ૪
ગદા ધરેલો અભિમન્યુ પણ ઉચર્યો એવે આમ:
‘ આવ, આવ મુજ સામે ને મુજ હાથ પ્રસાદી પામ ! ’ ૫
વારી રાખિ વૃકોદર તેને, અચલ અદ્રિની રીતે—
શલ્યભૂપ સામે જઈ ઊભો, ગદા ધરી વિણુ ભીતે. ૬
શલ્યરાય પણ તે જ રીતથી ઊભો તેની આગે;
પ્રમત્ત હીસે બલીવર્દશા કોઈ નરમ નવ લાગે. ૭

૧. અવહાર—યુદ્ધનો વિરામ. થોડા વખતની સંધિ. ૪ સરમાં—આ-
મળ ખસ નહિ. ૬ અદ્રિ—પર્વત. ૭ બલીવર્દશા—આખલા જેવા.

- શક્યભીમ સામા થાતાં, રણવાદ્ય વેગથી વાગ્યાં;
 ‘ સાધુ ! સાધુ ! ’ કહિ સૈન્ય બેય, જુધ બેનું બેવા લાગ્યાં. ૮
 સર્વ નૃપોમાં શક્યવિના ભીમની ગદાનો ભારે—
 વેગ સહન નવ થાય જ કોથી, ઇંદ્રસરીખો હારે ! ૯
 તેમ જ શક્યગદાપ્રહાર, વિણ ભીમ કહો કોણ સાંખે ?
 જમસરખાને એક ઝપાટે જરૂર મારી નાંખે ! ૧૦
 ગદાયુદ્ધ બે વીરતાણું આશ્ચર્ય સરીખું એવે—
 જામ્યું અતિ જાજ્વલ્યમાન, સ્તુતિ કરિ વાસવસહ દેવે. ૧૧
 ફરી મંડલાકાર રહી ટેડા ધસિ સામે આવી,
 પ્રહાર કરતા હોઠ પીસિને, લોહગદા ધૂમાવી. ૧૨
 ગદાપ્રહાર ગદાપર ઝીલ્યે થઇ વિદ્યુત્ત ચમકારો,
 થતો કાટકો એવો જ્યમ આંચો હોય સૌનો આરો ! ૧૩
 પ્રહાર એકબિજાને કરતા, હાર કોઇ નવ પામે;
 હઠ ધરિ એકબિજાથી ન હઠે, વિપળ ન કોઇ વિરામે. ૧૪
 સહન કરે અન્યોન્ય સપાટા, ને વળિ સામા થાય;
 શક્યભીમનું ગદાયુદ્ધ વાણે નવ વર્ણ્યું જાય. ૧૫
 બહુવારસુધી માર ગદાનો સહિ ધાયલા બહુ થયલા,
 પડ્યા પૃથ્વિમાં ઇંદ્રધ્વજશા, તે બે થાકી ગયલા. ૧૬
 બિહળ થયલા, પીડિત, મૂર્છિત શક્યભૂપને એવે,
 કૃતવર્મા નિજ રથમાં નાંખી, તર્ત લઇ ગયો તેવે. ૧૭
 ભીમસેન બિહળત્ત ત્યાગી નિમિષ માત્રમાં રાય,
 ઊભો થઇ ગદા ધરિ ભાર્યો અરિઓને હુખદાય. ૧૮
 એથી સૈન્ય સહિત તમપુત્રો રણે કંપવા લાગ્યા;
 પામિ પરાજય પાંડવથી ભીરૂ થઇ સર્વે લાગ્યા. ૧૯
 જય પામી પાંડવ એ ટાણે શોભી રૂડી રીતે,
 સિંહનાદ, શંખાદિશબ્દ કરવા લાગ્યા બહુ પ્રીતે. ૨૦
 તે સમયે અત્યંત વિદીર્ઘ થતી તમ સેના ભાળી,

- પરાક્રમી વૃષસેને તેને ધીરજ આપી ખાળી. ૨૧
- તીક્ષ્ણબાણ છોડવા લાગિયો આગળ તે પછિ આવી;
અશ્વ, હાથિ, રથ, યોધ વીંધિ બહુ ત્રાસ હીધો વર્તાવી. ૨૨
- ગ્રીષ્મ વિષે સૂર્યના કિરણ નૃપ ! નિસરે જેવી રીતે,
પ્રહીસ શર તેના નીસરવા લાગ્યા તેવી રીતે. ૨૩
- હે નૃપ ! તેથી ખીડાએલા રથિઓ ને અસવારો,—
ભળવા લાગ્યા ભૂમિવિષે, ઊઠ્યા દુખના પોકારો. ૨૪
- નિર્ભયરીતે આપ એકલો નાશ કરી વિચરતો,—
જેઠ નૃપોએ આવી તેને વીંટી લીધો ફરતો. ૨૫
- શત્તાનિકે સામે આવીને વીંધ્યો તર્ત જ તેને;
તવ તેનાં કાર્મુકધ્વજ કાપી કંપાવ્યો ઝટ એને. ૨૬
- એ જોઠ દ્રૌપદિના પુત્રોએ કોપ કારમો કીધો;
આવી ત્યાં શરસમુદાયે ઝટ ઢાંકી તેને હીધો. ૨૭
- એવે અશ્વત્થામા આદિક રથિઓએ ત્યાં આવી,
શરહેલી દ્રૌપદિપુત્રોપર હે નૃપ ! બહુ વર્ષાવી. ૨૮
- તે સમયે પાંડવ, પાંચાલો, કેકય, સુંજય શૂરા,
તેમ જ મત્સ્યો આવ્યા હોડી, કરવા અરિને પૂરા. ૨૯
- બમ્બું બુધ જોવા જેવું તવ, તીખું ત્યહાં અતીશે;
લાગ્યું હળ આપનું ભીરુ થઈ, માર સહી બહુ શીશે. ૩૦
- ઉચ્ચાર્યા તવ આચાર્ય દ્રોણ યોદ્ધાઓને ખિરદાવી,
' જોજો મા નિજ બદ બાયલા થઈ, આ રણમાં આવી. ૩૧
- હે શૂરાઓ ! ઘણું થયું અવ, રણમાંથી મા ભાગો;
અચલાનામ રહેવા અવનીમાં યુદ્ધ વિષે અનુશગો. ' ૩૨
- એમ કહી રક્તાશ્વ દ્રોણ અતિ રક્ત થયેલા એવે,
પ્રવેશિ પાંડવદળમાં ઉલટ્યા ધર્મ ઉપર નૃપ તેવે. ૩૩

૨૧ વૃષસેને—કર્ણપુત્રે. ૨૬ શત્તાનિકે—સહદેવપુત્રે. ૩૨ રક્તાશ્વ—
રાતા ઘોડાવાળા.

- ત્રણે બાણે તવ ધર્મે ગુરુને વીંધ્યા આગળ સરતા;
 દ્રોણ ધનુષ કાપી તેમનું ઝટ વાંધ્યા બહુ લય ભરતા. ૩૪
- પાંચાલોના યશવર્ધક રથરક્ષક એક કુમારે—
 રોક્યા ગુરુને એ સમયે, જ્યમ તટ સમુદ્રને વારે. ૩૫
- કુંવરે વારેલા કાળસમા દ્રોણ બેઠ તે વારે,
 ‘ સાધુ ! સાધુ ! ’ પાંડવ સેનામાં ઉચર્યા સૌ ઉદ્ધગારે. ૩૬
- સિંહનાદ કરિ તે કુંવરે ગુરુને નિજ બાણે ત્યારે,
 વીંધ્યા વક્ષસ્થળમાં તવ તે છેડાયા ત્યાં ભારે. ૩૭
- તેથી તેને મર્દન કરિને સૈન્ય મધ્યમાં આવી,
 પ્રયત્ન ધર્મ પકડવા કીધો, બાણુ વિવિધ વરસાવી. ૩૮
- રોક્યા દ્રોણ રહ્યા નહિ કેના, રોષ ભરેલા ત્યાંહે;
 મહારથિ મોટા મહાત કર્યા, અતિ ઉગ્ર થઈ રણમાંહે. ૩૯
- બ્યાઘ્રદત્ત ને સિંહસેન આચાર્ય સમીપે આવી,
 વીંધ્યા ગુરુને વાર ન કરતાં, શરની ચોટ ચલાવી. ૪૦
- નેત્ર ફાડિ પ્રત્યંચા ખેંચી દ્રોણે હે નૃપ ! ત્યારે,
 હોડી મસ્તક ખેનાં પાડી, પહોંચાડ્યા જમદારે. ૪૧
- વારી મોટા વીર વાંકડા ધર્મતણા રથ પાસે—
 આવ્યા અંતક પેઠ દ્રોણ, બાણે સૌકેને ખાશે ! ૪૨
- એ સમયે પાંડવ સેનામાં શોર થયો અતિ ભારે;
 ‘ રાય હણાયા ! રાય હણાયા ! કેા અહિં આવિ ઉગારે ! ’ ૪૩
- સાંભળિ તે અતિ આર્તસ્વર, ગાંડિવપાણી એ વારે,
 અરિઓનો લય કરતો આવ્યો એક ઝપાટે ત્યારે. ૪૪
- પાડી બહુ ભંગાણુ, ઘાણુ કાઢી અરિસેના કેરો,
 રુધિર સરીતા રેલાવી લોથ્યોની કરતો લહેરો, ૪૫
- સરિતા શોષિતની ઉતરી તે દ્રોણ સૈન્યમાં સરિયો;
 મૂર્છિત કીધા મહારથિ મોટા, ને લય ભારે ભરિયો. ૪૬

ક્યારે શર છોડતો જોડતો, તે કંઈ નવ સમજાતું;
 છિદ્ર તેનું ન જણાતું કંઈપણ, પણ સૌ વિસ્મિત થાતું. ૪૭
 હે નૃપ ! કીધો અંધકાર એ રીતે શરથી એણે,
 ને ઉપજાવ્યો ત્રાસ ઘણો ટંકાર કરી બહુ તેણે. ૪૮
 સૂર્યતણે પણ અસ્ત થવાથી એવામાં એ વારે,
 શત્રુમિત્ર કોપણ ન જણાતું, અથડાતું અંધારે. ૪૯
 જોઈ એવું દુર્યોધનદ્રોણે યુદ્ધથિ નિવૃત્ત થાવા—
 આજ્ઞા આપી નિજ સેનાને આપ ઉતારે જવા. ૫૦
 પાર્થે યુદ્ધથિ નિવૃત્ત થયલા ત્રાસેલા અરિ જાણી,
 નિજ સેનાનો પણ અવહાર કર્યો વહિ મીઠી વાણી. ૫૧
 તવ પાંડવ, પાંચાલ, સુંજયો પ્રસન્ન થયલા ભારે,
 સ્તુતિ તેની બહુ કરવા લાગ્યા, હર્ષ ભર્યે ઉદ્દગારે. ૫૨

વલણ.

ઉદ્દગારે અતિ હર્ષને, રસિક રિઝાવા કામ;
 દ્રોણપર્વ ગુજરાતિમાં, કહે છે ગણપતરામરે. ૫૩

સંસપ્તકવધપ્રકરણ.

કડવું ૫ મું.

અર્જુનનું સંસપ્તકો સામે જવું.

રાગ ધનાશ્રી.

હે નૃપ ! તે બે સૈન્ય ઠર્યાં જઈ નિજ નિજને સુઉતારેજી,
 અત્યંત ખેદે વ્યથિતચિત્ત ત્યાં દ્રોણ જણાયા ત્યારેજી. ૧
 લજ્જાથી દુર્યોધન સામે જોઈ તે ગુણગ્રામજી—
 ઉચર્યા નાંખી હાય, અરે ! તેં માન્યું ન માફ નામજી. ૨
 પહેલેથી જ કહ્યું 'તું મેં, કે સમીપ અર્જુન હોશેજી,
 તો તુજ ધાર્યું થશે ન હુંથી, ને હાનિ બહુ હોશેજી. ૩
 જ્યાં સૂધી પાસે હોય પારથ ત્યાં સૂધી હે રાયજી !

- હેવો પણ ધર્મને ગ્રહણ કરવા સમર્થ નવ થાયજી. ૪
- માની મારાં વચન સત્ય આ, પાર્થ વેગળો જાયજી,
ખસે યુધિષ્ઠિર પાસેથી તે, તેવો કરો ઉપાયજી. ૫
- ઉપાય તે હું બતાવું જે તું સાંભળ ભૂપતિ ભાવેજી;
કહું તેમ કરવું અવ જેથી ધર્મ આવશે દાવેજી, ૬
- આપણુમાંનો કોઈક યોધ અર્જુનને સ્થાનક બીજેજી—
લેઈ જાય યુધ-આમંત્રણ કરિ, તો જ મનોરથ સીજેજી. ૭
- જીત્યા વિણ તેને અર્જુન નૃપ ! પાછો કદી ન ફરશેજી;
એવે યુધિષ્ઠિર ગ્રહણ કરિશ હું, તારૂં ધાર્યું સરશેજી. ૮
- અર્જુન વિણના રાય યુધિષ્ઠિર મુજને સન્મુખ દેખીજી,
નહિ ભાગે તો મેં ગ્રહ્યા જ છે, લેજે મનમાં લેખીજી. ૯
- મુહૂર્તમાત્ર જ ધર્મ રહે સંગ્રામે મારી સામેજી,
તો તે વિજયથિ પણ છે રૂઝું, તું મન તૃપ્તિ પામેજી. ૧૦
- દ્રોણ કહ્યું સુણિ ત્રિગર્ત અધિપે પૂર્વનું વૈર સંભારીજી,
ધીકી ક્રોધે અર્જુન ઊપર, વાણી આમ ઉચારીજી: ૧૧
- રે ! તિરસ્કાર અમારો ભારે સદા કર્યો છે તેણેજી,
અમો નિરપરાધિ છતાં અમારૂં અનિષ્ટ કર્યું છે એણેજી. ૧૨
- માટે એ અર્જુનનું નામ જ સાંભળતામાં અમનેજી—
અગ્નિ ઊઠે છે અતિ ઉરમાં, શું ગુરુ કહિયે તમનેજી ! ૧૩
- તિરસ્કાર તેના સાંભરતાં, ક્રોધે ધીકી અમનેજી—
નિદ્રા રાતે નથી આવતી, શું બહુ કહિયે તમનેજી ! ૧૪
- માટે એને અહિંથી આથે યુધ કરવા બોલાવીજી,
ઠાર કરીશું, હૃદય ભાર ઊતરવા આંચે લાવીજી. ૧૫
- એથી નૃપ ! પ્રિય થશે આપનું, ને અમ યશ વિસ્તરશેજી;
ગુરુથી ધર્મ ગ્રહાશે, ને અર્જુન અમ હાથે મરશેજી. ૧૬
- બીજે દિન યુધવેળા થાતાં ત્રિગર્તભૂપે આવીજી,—
ભાધ્યો સહ ઉચરી ઊચેસ્વર રણની ભૂમિ ગળાવીજી. ૧૭

- “ આજે પૃથ્વી કાં તો પાર્થવનિ કે ત્રિગર્ત્તવનિ થાઓજી,
સત્ય પ્રતિજ્ઞા અમારી એ છે, તે કદિ વ્યર્થ ન જાઓજી. ” ૧૮
- એમ કહી સમ ખાઈ સત્યરથ, સત્યેષુ, સત્યવર્માજી,
તત્પર થયા અયુતરથસાથે સત્યનત ને સત્યકર્માજી. ૧૯
- માલવ તથા તુંડિકેર નૃપ ત્રીશ સહસ્ર રથ સાથેજી—
શપથ ખાઈ તૈયાર થયા, ભરિ વિવિધ બાણ બહુ ભાથેજી. ૨૦
- માવેલ્લકે, લલિત્ય, મદ્રકે સાથે રાય સુશર્માજી,—
અયુતરથોસહ ભાઈયો સાથે ઉપડ્યો અદ્ભુતકર્માજી. ૨૧
- અનેક દેશતણા ખીજ પણ અયુત રથી એ વેળાજી,
શપથ ખાઈને નિસરી બાહર, ભજ્યા ત્રિગર્ત્તો ભેળાજી. ૨૨
- હોમી બહુ હુતદ્રવ્ય અગ્નિમાં, વાડવ તૃપ્ત કરીનેજી,
સુવર્ણ ગાયો વસ્ત્રદાન દઈ, ઊચર્યા સર્વ કરીનેજી. ૨૩
- સર્વ સુણે ત્યમ ઊંચા સ્વરથી કરી પ્રતિજ્ઞા તેઓજી—
બોલ્યા બળ કરી શપથ ખાઈને, અર્જુન હણવા એઓજી: ૨૪
- દ્વિજહૃત્યારા, સુરાપિનારા, ગુરુશ્રી ભોગવનારાજી,
પ્રાદ્યણુનું ધન હરનારા, શરણાગત પરહરનારાજી; ૨૫
- ધણિનું ભૂંડું કરનારા, પરધરમાં દવ દેનારાજી,
ગૌહૃત્યારા, ચાચક જનનો જીવ જરૂર લેનારાજી; ૨૬
- પ્રાદ્યણુ તથા વેદના દ્વેષી, પંઢશું યુધ કરનારાજી,
બોલ્યું અબોલ્યું કરનારા, પાપેથિ પેટ ભરનારાજી; ૨૭
- માતપિતાનો ત્યાગ કરી નાસ્તિક થઈને ફરનારાજી,
ઋતુમાં નિજ સ્ત્રીસંગ ન કરતાં શ્રાદ્ધદિને કરનારાજી; ૨૮
- એવા જનની જે ગતિ થાયે તેવિ અમારી થાજેજી,
અર્જુન માર્યા વિણ ફરિયે તો, ને સુકૃત પણ જાજેજી. ૨૯
- કોઈથિ ન બને એવું કર્મ કરિ જો યશ યુધમાં લઈયેજી,
નિઃસંશય તો જ અમે અહિંથી ઇચ્છિતલોકે જઈયેજી. ૩૦
- એમ કહીને શૂરવીર તે સાદ પાર્થને દેતાજી,—
આવ્યા સામા ઉગ્ર થઈને, કડવાં કથનો કહેતાજી. ૩૧

- જેઘ તેમને ધર્મરાજપ્રતિ અર્જુન ઉચર્યો આમણઃ
સંસપ્તકગણ તથા ભાઈયોસહિત મને દઇ નામણ,— ૩૨
- રાય સુશર્મા બોલાવે છે, મહાસંગ્રામે આજેણ;
આજ્ઞા આપો એની સાથે યુધ કરવાને કાજેણ. ૩૩
- છે વત માઈ એવું કે, કોપણ મુજને સંગ્રામેણ—
બોલાવે, તો જવું જ ત્યાં, ખંડિતમન ન થવું નામેણ. ૩૪
- માટે સાથીસહિત સુશર્માવધની આજ્ઞા દેવાણ—
યોગ્ય આપ છો, હે વડબ્રાતા ! અર્જુનનું પણ રહેવાણ. ૩૫
- સાંભળિ અર્જુનનું કહેવું કહ્યું યુધિષ્ઠિરે, હે તાતણ !
દ્રોણપ્રતિજ્ઞા જાણે છે તું, વિચાર તે ઉર વાતણ. ૩૬
- માટે તેમનું ઇચ્છિત થાય ન, તેમ કરીને વાધણ;
રે ! તું જાતાં દ્રોણ મને નિશ્ચય આહિ કરશે બાધણ. ૩૭
- સુષ્ઠિ વડબાંધવનું કહેવું અર્જુન ઉચર્યો હે બ્રાતાણ !
આ સત્યજિત્રક્ષા કરશે તમ, ઉર ધરશે ન અશાતાણ. ૩૮
- સમીપ એ હોતાં હે રાજન્ ! દ્રોણનું ધાર્યું ન સરશેણ;
શૂરવીર એ પડતાં યોદ્ધા મળેલ પાછા કરશેણ. ૩૯
- વિચારિ તે તક હે મહારાજ ! ગુરુસન્મુખ નવ રહેશેણ;
અરિ હણિ સત્વર આવિશ હું, લાખેણી કીર્તિ લેશેણ. ૪૦
- સાંભળિ અર્જુનનું કહેવું, અતિ પ્રસન્ન મનમાં થઇનેણ,
ધર્મે રનેહથિ ભેટી આજ્ઞા આપી આશિષ દઇનેણ. ૪૧
- એથી ભૂખ્યો સિંહ જાય જયમ મૃગટોળાની સામેણ,
તેમ વહ્યો અર્જુન અરિ સામે, જય કરવાને કામેણ. ૪૨
- તે તક સાધી દુર્યોધનની સેના થઇ બહુ રાણણ,—
ધર્મરાજનો નિશ્ચય કરવા ગર્વ ધરીને ગાણણ. ૪૩

વલણ.

ગાણ બે સેના ઊપડી, પરસ્પર સામે એમ;

ગંગાસરયૂ અષાઢમાં—સામસામિ વહે તેમ રે.

કડવું ૬ ઠું.

સંસપ્તકોમાં પાર્થનો તથા પાંડવોમાં દ્રાણનો ધૂજારો.

રૂચિરાહંદની દેશી.

અંદ્રાકૃતિનો વ્યૂહ રચી ઊભેલા સંસપ્તક સર્વે,
પાર્થ આવતો સામે દેખી ગાળી ઊઠ્યા બહુ ગર્વે. ૧
તવ માધવને પાર્થે કહ્યું કે, મરણ ઇચ્છતા આ એવા,
ત્રિગર્ત્તલાઇયો રોવા બદલે રાજિ થાય છે બહુ કેવા ! ૨
રાજિ થવાનું કારણ એ કે, મળશે સ્વર્ગ તરત અહિંથી;
કુત્સિતપુરુષોને જે ન મળે, દુખે કરીને પણ કહિંથી. ૩
એમ કહીને શંખ પૂંકિયો ત્રિગર્ત્તસેના પાસ જઈ;
જેના શબ્દથી ત્રાસી સેના જડ જેવી તત્કાળ થઈ. ૪
સંસા પામી પછી ત્રિગર્ત્તો ઉલટ્યા અર્જુનની સામે;
બાણવૃષ્ટિ બહુ કરવા લાગ્યા, જાવા જમરાજધામે. ૫
ધનંજયે નિજ ધનુષ ખેંચીને તીખા શર મારી તેવે,
ઢાટ વાળવા માંડ્યો હે નૃપ ! સંસપ્તકગણમાં એવે. ૬
સુરથ, સુશર્મા, સુબાહુ, સુધન્વે તથા સુધર્મા સાથ મળી,—
વર્ષાવ્યા બહુ બાણ પાર્થપર, પણ નિજ ગર્વ ગયા જ ગળી. ૭
વ્યર્થ બાણ તેમના કરી વીંધી તેઓને બાણવડે,
પાર્થે રાય સુધન્વાનું શિર રહેવા નવ દીધું જ ધડે. ૮
પડ્યે સુધન્વા તે પૂઠેના સૈનિક લાગ્યા ભય પામી;
આપ્યો ત્રાસ અધિક શર છોડી પાર્થે રણરંગે જામી. ૯
ત્રિગર્ત્તભૂપે બહુ ખિરદાવ્યે, આવ્યા પાછા સત્તજ થઈ,—
સંસપ્તકગણ, નારાયણ, ગોપાલ મૃત્યુભય મૂકિ દઈ. ૧૦
જામ્યું જીવ પાછું એ વેળા પૂર્વે નહિ જોયું તેવું;

૧૦ નારાયણ, ગોપાલ—એ નામના ગણ. જે ગણ દુર્યોધનને દાર-કામાંથી મળ્યા હતા તે.

- ઉલટયા નારાયણગણ બળિયા, થયું પછિ જેવા જેવું. ૧૧
- શરસમુદાયે કૃષ્ણ સહિત અર્જુનને હે નૃપતે ! એવે,
ઢાંકી હીધા તર્ત તેમણે, તેથિ પાર્થ કાપ્યો તેવે. ૧૨
- એથી ગાંડિવ તાણી તેણે દેવદત્ત પૂંકી જોરે,
છોડયું ત્વષ્ટાઅશ્વ વેગથી તર્જ તેઓને તોરે. ૧૩
- માયાવી તે અશ્વવડે અંજાઇ પરસ્પરને તેવે,
જાણી અર્જુનકૃષ્ણ કોધિ થઇ હણવા ઝટ લાગ્યા એવે. ૧૪
- આમ કર્યો સંહાર અર્જુને નારાયણગણનો ત્યાંહે,
અને મર્યો સંસ્રમક હણવા, જોધ હતા મોટા જ્યાંહે. ૧૫
- દ્રોણે અર્જુન ગયા પછી નૃપ, સુર્પણખ્યૂહ રચી ભારે,
પ્રયાણ કીધું ધર્મ પકડવા, શૂરસૈન્ય પાડી હારે. ૧૬
- ખ્યૂહ દ્રોણનો જોઈ ધર્મે, મંડલાર્ધ નિજ સૈન્યતણા—
ખ્યૂહ રચી કહ્યું ધૃષ્ટદ્યુમ્નને, પ્રશંસિ તેને તત્ર ઘણા. ૧૭
- હે પારાવતવર્ણ-અશ્વના અતિરથિ અરિગંજન ! આજે,
હું બ્રાહ્મણ વશ થઉં ન તેમ તું વર્ત રહી રૂઝે સાજે. ૧૮
- ધર્મવચન સુણિ દઢ રહિ ઉચર્યો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ત્યહાં પ્રીતે,
હે રૂડાવ્રતવાળા રાજા, ચિંતા નવ ધરશે ચિત્તે. ૧૯
- પ્રયત્ન કરશે દ્રોણ તથાપિ તેને વશ નહિ થાવ તમે;
અનુચરસહ રોકી રાખિશ હું, સરિ નહિ સકશે તેહ ક્યમે. ૨૦
- કાં કે રણમાં કેા રીતે પણ મને જીતવા દ્રોણ કહી,
થઈ શકે સુસમર્થ તેમ નથિ, વાણિ આ મેં સત્ય વહી. ૨૧
- માટે હું જિવતાં કરવા ઉદ્દેગ તમે નથિ યોગ્ય જરી;
એમ કહી વાઢ્યો ગુરુ પ્રત્યે, ધનુષ વિષે શર ઉગ્ર ધરી. ૨૨
- અનિષ્ટદર્શન થાતાં તેનું, ક્ષણમાં ગુરુ પામ્યા ગ્લાનિ;
આપ પુત્ર દુર્મુખ હોડયો તવ, માહું થવાનો ભય માની. ૨૩
- આવી તેણે શર વરસાવી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન રાખ્યો વારી;
હઠયા ન જેમાંથી એકે પણ, સહેતાં ઘા શરના કારી. ૨૪

- ધર્મરાયની સેના એવે દ્રોણ પીડવાને લાગ્યા;
શરનો માર સહ્યો ન ગયે સૈનિક બહુ લય પામી લાગ્યા. ૨૫
મુહૂર્ત આ'વો રંગ રહ્યો પછિ બદલાઈ મુખની બાજી,
વીર વડા સાહાયે આવ્યે, ભીડ્યા ભાગેલા ગાજી. ૨૬
- સંકુલયુદ્ધ હવું એ વેળા, ભેળા થયલા ભૂપ તણું;
વર્ત્તાતો વહાલો ન વૈરિ કે, હઠતા નાહ કે એક અણુ. ૨૭
હાથિ હાથિપર દેતા દોટો, ભાથી ભાથીની સામે;
અશ્વો અશ્વો ઉપર ઉછળતા, શમતા શૂર નહીં નામે. ૨૮
ઘાણુ વળ્યો રથિ પાળાનો, હાથી અશ્વોનો ત્યાં ભારે;
ચૂર્ણ થયા રથ પારવના, વર્ત્યો મહાત્રાસ જ એ વારે. ૨૯
માંસરુધિર-ગારાવાળી થઈ પૃથ્વી હે નૃપતે ! ત્યારે;
રથ હાથી અશ્વો સૂના ભમતા લય પામીને ભારે. ૩૦
- ઘોરયુદ્ધ એ રીત ચાલતું હતું છતાં દ્રોણે એવે,
અરિયોને આંજી નાંખી ગતિ કરી યુધિષ્ઠિરપર તેવે. ૩૧
એથિ ધર્મના સૈન્યમાંહિ લયશબ્દ હવો હે નૃપ ! ભારે;
સત્યજીત તવ આવ્યો સત્વર રાજ ધર્મતણી વા'રે. ૩૨
- દુર્યુ પરાક્રમ તેણે અદ્ભુત વર્ષાવી અતિતીક્ષ્ણ શરો;
સારથિહયસહ વીંધ્યા ગુરુને, માન્યું દ્રોણે વીર ખરો ! ૩૩
આવ્યો વૃક નિજ બ્રાત સહાયે ઉગ્ર થઈને આપ ઘણો;
જેણે છાતી વીંધિ દ્રોણની તાપ આપિ અતિ આપતણો. ૩૪
તવ દ્રોણે અતિ ક્રોધ કરી કાર્મુક તેનું કાપી એવે,
વીંધી સારથિ અશ્વો તેના, વીંધ્યો તેને પણુ તેવે. ૩૫
પડતાં તે પાંચાલ્ય વીર ધરિ ધનુષ ધીંગુ અતિ ક્રોધ કરી,
સત્યજીત સાંધી શર ઉલટ્યો, બ્રાતવૈર મનમાંહિ સ્મરી. ૩૬
તેણે સારથિ ક્વજ અશ્વોસહ વીંધ્યા ગુરુને બહુ ગરજ;
તાપ આપવા લાગ્યો તે અતિ તીક્ષ્ણ ઊચરીને તરજ. ૩૭
સત્યજીતનું કૃત્ય દ્રોણથી તે સમયે ન ગયું સાંજ્યું,

- તેથિ અર્ધચંદ્રાકૃતિ બાણે શિર તેનું છેદી નાંખ્યું. ૩૯
- પાંચાલોમાં મુખ્ય મહારથિ તે પડતાં અતિ ત્રાસ ધરી,
સર્યા યુધિષ્ઠિર દોડાવી રથ, પાછું નવ જોતાં જ જરી. ૩૯
- તેવે પાંચાલો, મત્સ્યો, કેકય, કારુપ, કોશલ, ચેદિ—
ધાયા ધર્મનું રક્ષણ કરવા, મોટું કૌરવદળ લેદી. ૪૦
- પણ તૃણવત્ તેઓને લેખી, તેમાંથી કેને ન ગણ્યો;
મત્સ્યઅનુજ મહાવીર શતાનિક દ્રોણે જોતાંમાં જ હણ્યો. ૪૧
- ક્ષત્રદેવ, વસુદાન, ક્ષેમને પણ પાડ્યા દ્રોણે ત્યારે;
દ્રોણપરાક્રમ એવું હે નૃપ ! જોયું નહોતું મેં ક્યારે. ૪૨
- શિખંડિ, સાત્યકિ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ને શૂર ઉત્તમૌજ આદિ,
તૃપ્ત થઇ ગયા અને તર્કડયા, ચાપિ ગુરુકેરી પ્રસાદિ ! ૪૩
- વાળી મહાસંહાર દ્રોણગુરુ ધાયા ધર્મતણી સામે;
દોડ્યો તવ પાંચાલ્ય એક, જે મોકલિયો જમને ધામે. ૪૪
- પડતાં ત્યાં તે રાજપુત્ર કંપ્યા સર્વે ભારે ત્રાસે;
ઉચર્યા નાંખી હાય વીર, ‘ આ દ્રોણ હવે નૃપને સા’શે ! ’ ૪૫

વલણ.

- સહાશે દ્રોણ નૃપ ધર્મને, જો હે કર્ણ સુજાણ !
હુર્ષથિ દુર્યોધન તદા, ઉચર્યો એવી વાણુરે. ૪૬

કડવું ૭ મું.

भगदत्तना हाथीए वर्त्तावेलो त्रास तथा संसप्तकवध.

રાગ ચાલતો.

- દ્રોણત્રાસથી પાંડવસેના ભાગેલી નૌકારીતે—
ચલાયમાન થતી દેખી દુર્યોધન બહુ હરખ્યો ચિત્તે. ૧

૪૧ મત્સ્યઅનુજ—મત્સ્યદેશના વિરાટ રાજનો ન્હાનો ભાઈ. ૪૫ સા’શે—પકડશે.

હસતો હોયે તેમ રાજિ થઇ તે ઉચર્યો નૃપ ! એ ટાણે,
 સહાય વિનાનો દેખ, કર્ણ ! આ ભીમ આજ આઘ્યો સાંણે. ૨
 અભિમાની એ ભીમ દ્રોણમય સર્વ લોક આજે જોશે;
 જીવિત રાજ્યથિ નિરાશ થઇને લમણે કર દઇને રોશે ! ૩
 દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી, કર્ણ ઉચ્ચર્યો એ વારે,
 હે રાજ ! સ્વપ્ને પણ એવું આપ ધારશે નવ ક્યારે. ૪
 મરતા સૂધી એ મહાબાહુ રણનો રંગ નહીં છોડે;
 નહિ સાંખે આપણી ગર્જના, ઉચરો મા મોટે કોડે ! ૫
 તેમ જ અશ્વવિશારદ પાંડવ, વીર્યવાન અતિ રોષ ભર્યા,
 નહિ ભાગે રણમાંથી કદિયે, કાયર જેને છે જ કર્યા. ૬
 અગ્નિ ઘૂત વનવાસ સ્મરણ કરતા એવા તે વીર વડા,
 નહિ ત્યાગે સંગ્રામ, અરે ! પણ રણમાં રહેશે આપ અડચા. ૭
 વિક્રેલો મહાક્રોધિ વૃકોદર મહાતેજવી યમ જેવો,
 કરશે મહાઉત્પાત અરે ! કદિ દીઠો નહિ હોયે તેવો. ૮
 રે ! ધાયો તે ગુરુ પ્રત્યે, તે જીવ્યો રાય કરિ દૃષ્ટિ જરી;
 સાત્યકિ ત્યમ બીજા પણ ઉપડચા, ધનુષ વિષે શર ઉગ્ર ધરી. ૯
 આપણિ રક્ષારહિત દ્રોણને, રે ! તેઓ ઉલટી રણમાં,
 તીડ કરે નિર્વાણ દીપને તેમ જ તે કરશે ક્ષણમાં. ૧૦
 રે ! આ સમયે આવી પડ્યો છે ભાર દ્રોણશિરપર ભારી;
 વાર કર્યે નહિ સાર નિસરે, કહું છું તે લેજો ધારી. ૧૧
 માટે ચાલો ગુરુ છે ત્યાં ઝટ રક્ષણ તેઓનું કરવા;
 જીવ્યો ઉપડચા શૂરવીર તે, દ્રોણપ્રાણ નિશ્ચય હરવા. ૧૨
 સાંભળિ કર્ણતણું કહેવું, નૃપ દુર્યોધન ભાઇયો સાથે—

૨ સાંણે—બાકામાં. કોઠીમાંથી દાણા કાઢવાનું જે બાકું હોય છે તેને સાંણું કહે છે. કોઠીમાં દાણા ખાતો જોઈને સાંણામાં આવતો સપડાય છે, તેમ આપણા સૈન્યનો વિનાશ કરતો ભીમ આજ દાવમાં આવ્યો છે, એવી દુર્યોધનની વક્રોક્તિ અહીં સમજવી.

- વાધ્યો વાર ન કરતાં સત્વર, ધીંશુ ધનુષ ધરી હાથે. ૧૩
- માત્ર દ્રોણ હણતા પાંડવનો એ સમયે હે નૃપ ! ભારે—
- શબ્દ થતો'તો જે આંખ્યા'તા પાછા ઉલટીને ત્યારે. ૧૪
- મેઘે ઢાંકેલા સૂર્યરિતે તેઓએ નૃપ ! તે વારે—
- ઢાંકેલા ગુરુ જોઈ અમને ભય ઉપજ્યું મનમાં ભારે. ૧૫
- એવામાં રજ બહુ ઊડેથી આપ સૈન્ય ઢંકાઈ જવે,
- માન્યું અમે ઠીકું ન કંઈ તવ, દ્રોણ હણાયા આજ હવે ! ૧૬
- કૂરકર્મ કરવા જ ઇચ્છતા મહાધનુર્ધર તે ધીરો—
- જોઈને દુર્યોધન ઉચ્ચો, વકારિ આપતણા વીરો: ૧૭
- જોઈ રહ્યા છી શું હે ભૂપો ! ધીરજ ઉરમાંહે ધારો;
- વખાણુ વિશ્વ વિષે થાવા પાંડવની સેનાને વારો. ૧૮
- એમ કહેતાં શૂરવીર રણધીર ધનુષ ખેંચી ધાયા;
- મર્યા મહારથિ આવેલાશું, મૂકી જીવ્યાની માયા. ૧૯
- દ્વંદ્વયુદ્ધ તેમનું મર્યું તવ અતિ આશ્ચર્યસમું ભારે;
- હઠ્યા ન વીરો એક એકથી, તૂટેલા લડવા ત્યારે. ૨૦
- હસ્તીસૈન્ય લઈ ઉપડ્યો દુર્યોધન ભીમતણી સામે;
- તવ તે ઉપડ્યો ક્રોધ કરી, પણ કંપ્યો નહિ મનમાં નામે. ૨૧
- છિન્નલિન્ન કરિ હસ્તિસૈન્યને વૃકોદરે એણી વારે—
- કર્ચું રઝળતું રાઠ પાડતું, મોટાં બાણ તણે મારે. ૨૨
- તેમ જ તર્જ દુર્યોધનને વીંધ્યો બાણવડે જ્યારે,
- ક્ષોભ આપવા ભીમસેનને અંગભૂપ આંખ્યો ત્યારે. ૨૩
- હસ્તિ ઉપર બેસિને આવતો દેખી તેને તોર ભયો,
- ભીમે શરથી પાડી હસ્તી ભૂલેગો ભૂપાલ કયો. ૨૪
- અંગરાજ પડતે આંખું થઈ આપ સૈન્ય ભાગ્યું જ્યારે,
- નિજ હસ્તીપર બેસીને ભગદત્ત ભૂપ આંખ્યો ત્યારે. ૨૫
- ઐરાવતના વંશતણે સુપ્રતીક હસ્તિ ગિરિવર જેવો,
- ઉલટ્યો ભીમ ઉપર તે હે નૃપ ! પૂર્વે નહિ જોયો તેવો. ૨૬

વાંકી વાળી સૂંઠ બે પગે થકવી ભીમ ત્યહાં જેથે,
 ગતિ કરિ અશ્વસહિત રથ તેનો પળમાં ચૂર્ણ કર્યો તેથે. ૨૭
 સરડારીતે ભીમ સરી તવ તેના પેટતળે જઇને,
 કાયર તેને કરવા લાગ્યો ઉઞ્ચ માર નખનો દઇને. ૨૮
 તવ તે અચુતહસ્તિબળ હાથી, જેને ઠાપણુ નવ જીતે,
 ભીમ શોધતો ફરવા લાગ્યો કુલાલચક્ર તણી રીતે. ૨૯
 ભીમસેન પછિ આવી બાહેર બિભો ઝટ એના સામે;
 અહી સૂંઠથી તેને તે તવ, કૂર બન્યો બહુ તે ઠામે. ૩૦
 ડાકે વીંટો દેઇ સૂંઠનો બે ગોઠણથી પાડિ અને
 ભીમ મારવા ઉલ્લસ્યો હાથી, સાથી કંખ્યા બહુ જ મને. ૩૧
 અવળો ફરિ સૂંઠથી નિસરી તવ કરિપગવચ્ચે તે ભાગ્યો;
 ત્યાં રહિ નિજ પક્ષનો હસ્તિ આવવા વાટ જોવા લાગ્યો. ૩૨
 વળ્યું ન તેમાં તેથી તે ઝટ હસ્તિ પાસથી તરત સર્યો;
 જોઇ ભાગતો જોરાવરને, સેનાએ ધિક્કાર કર્યો. ૩૩
 હે નૃપ, તે કરિથી ત્રાસેલી પાંડવસેના પણ ત્યારે—
 ભાગી ભીમસેનની પૂઠે, લય વચ્ચો એવો ભારે. ૩૪
 ભીમ હણાયો એમ માનિ તવ ધર્મરાજ અતિ ધોંશ ભર્યા,—
 પાંચાદ્યોસહ પ્રાગૂજ્યોતિષ્પતિ પ્રત્યે ક્રોધ કરી વિક્ર્યા. ૩૫
 વારિ રાખવા તેને તે પછિ બહુ શર વરસા'વા લાગ્યા;
 સર્યું ન તેથી પણ મેગળનો માર જોઇ ત્યાંથી ભાગ્યા. ૩૬
 એવે દર્શાણભૂપ તર્ત મદઝરતા હસ્તીપર બેસી,
 પ્રાગૂજ્યોતિષ્પતિ સામે આવ્યો, મોટા દળમાંહે પેસી. ૩૭
 એ સમયે દ્રુમસહિત પક્ષવાળા બે પર્વતનું જેવું—
 થાય ભયંકર યુદ્ધ તેમ તે બે હસ્તીનું થયું તેવું. ૩૮
 જેમાં ભગદત્તના હસ્તિયે દર્પ શત્રુનો નવ સાંખ્યો;

૨૮ સરડારીતે—કાંકીડાની પેઠે. ૨૯ કુલાલચક્ર—કુંભારનું ચાક.

૩૮ પક્ષવાળા—પાંખોવાળા.

- હકિ પાછો ફરિ દર્શાણુકરિનો પાર્થ ભાગ લેહી નાંખ્યો. ૩૯
- તે કરિ ઢગલો થઇ ઢળતાં ભગદત્તે પણ અરિને એવે,
હુણ્યો સાત ભાલાથી હે નૃપ, ત્રાસ ઘણો વર્ચ્યો તેવે. ૪૦
- એવે ધર્મે વીંધી એને, મોટા રથસૈન્યે કરિને,—
ચોપાસેથી ઘેર્યો તેને, ઉત્તમ આયુધ કર ધરિને. ૪૧
- થયું તે તકે જોવા જેવું, સુપ્રતિક દળ દેખી બહેક્યો;
સાત્યકિનો રથ સાહિ સૂંઠમાં ઊછાળી આઘે ફેંક્યો. ૪૨
- કૂદિ સાત્યાકિ રથમાંથી તવ ભાગ્યો ભય પામી ભારે;
પાડયું બહુ ભંગાણુ હાથિયે, રથિયોપર ઉલટી ત્યારે. ૪૩
- રથમંડળમાંથી સરિ બાહરે કેર ઘણો કીધો તેણે;
અલખેલા અસવાર પદાર્થ પૃથ્વીમાં પીસ્યા એણે. ૪૪
- ત્રાસેલા તેનાથો રાજ એક તે છતાં એ ટાણે,
મનમાંહે માનવા લાગિયા, હશે હજારો એ જાણે ! ૪૫
- એ હસ્તીપર બેઠેલો ભગદત્ત ભૂપ નૃપ એ વારે,
પાંડવપક્ષતણાને હણતો હતો ત્રાસ આપી ભારે. ૪૬
- તે જોઈને ભીમસેન ક્રોધાયમાન થયલો ભારે,
આવ્યો પાછો નૃપ ભગદત્તનિ સામે હે નૃપતે ! ત્યારે. ૪૭
- સામે તે આવતો દેખિ ભગદત્તહસ્તિયે એ વારે,
કરી સૂંઠનો પૂંકાડો જળ કાઢયું જોર કરી ભારે. ૪૮
- એથી લડકી અશ્વ ભીમના ભીમસહિત રથ લઇ ભાગ્યા;
હસ્તિ વારવા તવ મહારથિયો બીજ બહુ આવી લાગ્યા. ૪૯
- રુથિપર્વાએ આવી સામે બાણતણો વર્ષાદ કર્યો;
ભગદત્તે શર મારી તેને જમશરણે અવિવાદ કર્યો. ૫૦
- ચેકિતાન, અભિમન્યુ, યુયુત્સુ, ધૃષ્ટકેતુ રણવીર તથા
દ્રૌપદિપુત્રો શર વરસાવી હસ્તિ વારવા બહુ જ મથ્યા; ૫૧
- પણ નવ યત્ન સર્વો કોનો મહાકેર કર્યો હે નૃપ તેણે;

- પાંડવું બહુ ભંગાણુ ત્રાસ દહ ધૂમી ચારેગમ એણે. ૫૨
- કૌલાહલ પાંડવસેનામાં થતો હતો બહુ તે ટાણે,
સીંચાણુની અપટમાંહિ જ્યમ હોય કાગ આંચા જાણે ! ૫૩
- સુણિ નિજ સેનાઆર્તસ્વર ત્યમ હસ્તીશબ્દ થતો જાણી,
સંસપ્તક હણતો અર્જુન હરિ પ્રત્યે આમ વદો વાણી:— ૫૪
- હે મધુસૂદન ! નિજ હસ્તીપર ખેસી નૃપ ભગદત્ત ખરે,
આપણું સૈન્ય વિદારણુ કરતો હોય એમ ભાસેછ અરે ! ૫૫
- સંગ્રામે ઇંદ્રથી અધિક છે નૃપ ભગદત્ત મહાશૂરો;
હસ્તીપર ખેસી યુદ્ધ કરવા પ્રવીણુ તેમ જ છે પૂરો. ૫૬
- એના હસ્તો સમે કો હસ્તી નથિ આ પૃથ્વીની માંહે;
શસ્ત્ર અસ્ત્રને ન ગણે એવો તે છે આ અવની માંહે. ૫૭
- અગ્નિઆંચ સહેનારો તે છે ઐરાવતના વંશતણો;
માત્ર એકલો તે જ વાળશે પાંડવસેનાઘાણુ ઘણો. ૫૮
- માટે ખેડો રથ ત્યાં માધવ, માની માઈ વેણુ ખરું;
કે જેથી ભગદત્ત માનિને ઇંદ્રતણો મેમાન કરું ! ૫૯
- વાળ્યો રથ વનમાળીએ ભગદત્તભણી જાવા એવે;
અયુત મહારથિ ત્રિગર્ત્તના ત્યાં આંચા ઉલટીને તેવે. ૬૦
- તેમ જ પૂર્વે વાસુદેવગણુ જેહ હતા તે પણ ત્યારે,—
ચાર હજાર મળ્યા આવીને, લય દેનારા બહુ ભારે. ૬૧
- તે સર્વેએ આવી પાછળ પોકારી પાંડુસુતને,—
ઘેરી લીધો ગર્વ દાખિને નિજ સાથે કરવા યુધને. ૬૨
- એથી અર્જુન મનમાં ચોળો પેડો ચિત્ત ચઢ્યું દોળે;
નિશ્ચય કીધો સંસપ્તકને પ્રથમ ઘાલવા જમ ખોળે ! ૬૩
- તેથી તે પાછો વળિને સંસપ્તકગણુ સામે જ કર્યો,
અરિ-મહારથિયોએ તવ તેપર ગાણુ તણો વર્ષાદ કર્યો. ૬૪
- એથી અતિ છેડાઈ પાર્થે મૂકીને ધ્રુવાસ્ત્ર તદા,
કર્યો મહાસંહાર શત્રુનો, શમવા રણુ માંહે જ સદા. ૬૫

સંસપ્તકગણને સંહારી ઉચર્યો અર્જુન એહ સમે,
પ્રાગ્જ્યોતિષ્નૃપ પ્રત્યે રથ આ, હાંકે હે ગોવિંદ તમે. ૬૬

વલણ.

તમે અમારા છો પ્રભો, રક્ષણના કરનાર;
તો અમને અરિઓથિ કદિ, છે નહિ કશું થનારરે. ૬૭

કડવું ૮ મું.

ભગદત્ત તથા નીલનો વધ અને બીજા દિવસનો અવહાર.

હરિગીતની ઢેશી.

ભગદત્તની સામે જવાને ઇચ્છતા અર્જુનતણા—
મનવેગિ અધો માધવે મૂકયા, ન જેમાં કંઈ મળ્યા. ૧
તેવે સુશર્મા યુદ્ધ કરવા બ્રાતસહ આવ્યો ફરી;
પાર્થે કહ્યું શ્રીકૃષ્ણને, કરવું હવે શું કંડો હરી ? ! ૨
રે ! એક પાસે આ સુશર્મા બ્રાતસહ પાછળ થકી,—
સંગ્રામમાટે સાદ દે છે, રોકવા અહિંયાં નકી. ૩
તેમ જ અરે ! મુજ સૈન્યને ભગદત્ત બીજી પાસથી—
પીડે છ તેથી તે બની છે બહાવરી બહુ ત્રાસથી. ૪
માટે શું કરવું તે કહો, રૂઝું દિસે હરિ તે કરો;
દાખી સુહિતનો માર્ગ, ચિંતા ભક્તની ભગવન્ ! હરો. ૫
સુણિ પાર્થ કહેવું કેશવે રથ નૃપ સુશર્માની ભણી—
હાંક્યો તરત, ચિંતા ચુરણ કરવા જ આપ સખાતણી. ૬
તવ તે જ ટાણે અર્જુને શર સાતથી તેને તહીં—
વીંધી અને પ્વજધનુષ ક્ષુર બે બાણથી કાપ્યાં સહી. ૭
તેમ જ તરત છો બાણથી હય સારથી સાથે વળી,
યમલોક તેના બ્રાતને નૃપ મોકલ્યો પાસે પળી. ૮

પછિ આળ કરતા નૃપ સુશર્માને ઘણા બાણે કરી,—
 સંમોહ ઉપજાવી વળ્યો પાછો તરત તે નરહરી. ૬
 જ્યમ અગ્નિ બાળે ઘાસ ત્યમ કૌરવતણી સેના કરી,
 ભગદત્ત સામે ગરુડવેગે તે ધસ્યો કાર્મુક ધરી. ૧૦
 ભરતો તાણું કદ્યાણુ કરનારૂં જ કાર્મુક તે હતું;
 ત્યમ શત્રુઓને અશ્રુનું જ વધારનારૂં એ હતું. ૧૧
 પણુ ધૂતના રમનાર તમ પુત્રોનિમિત્તે તે ખરે,
 ક્ષય ક્ષત્રિનો કરનારૂં આ ટાણે થયું શું કહું અરે ! ૧૨
 અર્જુનતણે અતિ ત્રાસ કૌરવસૈન્યમાં વર્ત્યો યદા,
 નિજ હસ્તિસહ ભગદત્ત આવ્યો તેહના સામે તદા. ૧૩
 હસ્તીઉપર રહિ બાણુનો વર્ષાદ ભગદત્તે કર્યો;
 પણુ યત્ન તેનો પાર્થના શર છૂટવાથી નવ સર્યો. ૧૪
 તવ હસ્તિ નિજનો તેહણે પ્રેર્યો ત્વરાથી તે ઘડી,
 જે પાર્થ સામે ઊપડ્યો, ગતિ શીઘ્ર કરિ મૂકી હડી. ૧૫
 તે કાળ સરખો આવતો કોધેલ પાકો ભાળિને,
 હરિએ તરત રથ તેનિ જમણી પાસ લીધો વાળિને. ૧૬
 એથી મળ્યો ઝટ લાગ હસ્તી સહિત નૃપને મારવા,
 પણુ તેમ ન કર્યું અર્જુને સ્મરિ ધર્મ અરિ સંહારવા. ૧૭
 એ સમય કરિએ કેર બહુ ત્યાં કર્યો ગજ રથ હય હણી;
 તે ભેદ અર્જુનઅંતરે નૃપ, જવાળ ઉઠી અતિઘણી. ૧૮
 તેથી તરત રથ આપનો હંકાવિ અર્જુન એ સમે,
 ભગદત્તની સામે થયો, નૃપ સાંભળો કહું તે તમે. ૧૯
 ભગદત્તપાસે કૃષ્ણઅર્જુન આવતાં સર્વે જને,—
 જમદાદમાં આવ્યા જ એવું માન્યું નિજ કેરે મને. ૨૦
 અર્જુન અને ભગદત્તનું શરયુદ્ધ જામ્યું એ સમે;

૧૭ ધર્મ—યુદ્ધ કરવાનો ધર્મ. પૂઠેથી કે બાળુએથી ન દેખે એમ
 ધા ન કરવો, હલ કરી હણવું નહિ ઇત્યાદિ સત્યયુદ્ધનો નિયમ છે.

પાડ્યો ભુંઠો ભગદત્ત પાર્યે, પણ ન રંચ હઠયો કયમે. ૨૧
તવ ચઉદ લાલા પાર્યપર તેણે પછી મૂક્યા બળે;

કડકા કર્યા અછેકના જે તેહના પાર્યે કળે. ૨૨

પછિ બાણ મોટા મારિને લેધું કવચ હસ્તી તણું;

વિખરાઈ પડ્યું તે પૃથ્વિપર, કરિ કષ્ટ તવ પામ્યો ધણું. ૨૩

બાણે કરી અત્યંત પીડિત, રુધિરધારાયુક્ત તે—

ભાસ્યો ગિરિવર હોય નહિ શું ઝરણુ ઝરતાયુક્ત એ ! ૨૪

મર્યું યુદ્ધ મોટું એ પછી ભગદત્તને અર્જુનતણું.

ગાંજ્યા ન કોકોના ગયા, હઠિયા ન એકેપણુ અણુ. ૨૫

‘ તું જોઈલે આ લોકને ’ કહિ અર્જુને શર છોડિને—

ભગદત્ત વીંધ્યો, ભૂપ ! કાપી ધનુષ ભાથા તોડિને. ૨૬

કરિ ક્રોધ અંકુશ વૈષ્ણવાસ્ત્રે મંત્રિ ભગદત્તે તહીં,

નાંખી ત્વરાથી પાર્યની છાતી ઉપર હણવા સહી. ૨૭

તવ આવતી તે કૃષ્ણ ભગવાને તરત ઊભા થઈ—

ઝીલી લિધી નિજ છાતિપર, જે વૈજયંતિ થઈ ગઈ ! ૨૮

એથી થઈ મનમંદ અર્જુન ઉચ્ચો, શું કર્યું હરી ? !

તોડી પ્રતિજ્ઞા ધાવ કયમ છાતી ઉપર લીધો ધરી ! ૨૯

કારણ કહ્યું અવિનાશિયે, એ અસ્ત્ર હું વિણ કો થકી,—

નવ સહન કરવા યોગ્ય હતું, તું માનજે મનમાં નકી. ૩૦

વિસ્તારિ કારણ કહિ કહ્યું પછિ, મારતું અરિને હવે;

સુસવાટ કરતા બાણ છોડ્યા અર્જુને તવ થઈ સવે. ૩૧

નારાયણ હસ્તિના કુંભસ્થળવિષે તાકી ખરું—

છોડ્યું, તડાકે તેહ સત્વર જેહ સરિયું સૂંસરું ૩૨

હસ્તિને ભગદત્તે તદા ત્યાં પ્રેરણા બહુ બહુ કરી,

પણ દરિદ્રનરની નાર પેઠે માન્યું નહિ તેણે જરી. ૩૩

૨૮ વૈજયંતી—ભગવાનને ધારણ કરવાની વિજય માળા. ૨૯ પ્ર-
તિજ્ઞા—અશ્વ હાંકવા સિવાય કશું નહિ કરે એવી કરેલી પ્રતિજ્ઞા.

પછિ હસ્તિ તે સ્થિર થઇ જઈ પૃથિવમાં દંત અડાડિને,
 ઝટ મૃત્યુને વશ થઇ ગયો, ત્યાં ચીશ કારિ પાડિને. ૩૪
 તવ પાર્થને કહ્યું કેશવે, આ પલિત નૃપ મહાવીર છે;
 નેત્રે લજ્યાં છે પોપચાં, તો પણ અહો રણધીર છે ! ૩૫
 નેત્રો ઉઘાડાં રાખવા પાટો ધર્યો છે પોપચે;
 ભારી તું તેને વીર, આ સંગ્રામમાં અહિં આપજે ! ૩૬
 સુણિ મર્મ માધવ વાક્યનો શરથી સપાટે અર્જુને—
 પટ નેત્રપરનું કાપ્યું ઝટ, સમજી જઈ સત્વર મને. ૩૭
 પાટો કપાયે પોપચાંથી નેત્ર રૂંધાવા થકી,
 ભગદત્ત આ અવની તમોમય માનવા લાગ્યો નકી. ૩૮
 તવ અર્ધચંદ્રાકૃતિ સુખાણે અર્જુને તે ભૂપનું—
 ભેદું હૃદય ભય આપિને, મહાકષ્ટ કેરા કૂપનું, ૩૯
 પંચત્વ પામ્યો હૃદય ભેદાથિ પ્રાગ્જ્યોતિષ્પતિ;
 અર્જુનપરાક્રમ જોઈ કૌરવ કાંપવા લાગ્યા અતિ, ૪૦
 ભગદત્ત હુણિ ફરતાં જ અર્જુન આગળે હે ભૂપતી !
 આઠ્યા વૃષક ને અચલ ધનુષ ચઢાવિ ક્રોધ કરી અતિ. ૪૧
 તે સુબલપુત્રો સાથ જામ્યું જુધ બહુ અર્જુન તણું;
 જયમ ઇંદ્રને હણવા તડે બલવૃત્ર તેમ થયું ઘણું. ૪૨
 પણ પાંચસે ગાંધારને ઘાલિને યમના દ્વારમાં,
 બે બ્રાત હુણિયા એક બાણે અર્જુને ઝટ વારમાં. ૪૩
 મામા પ્રબળ બંને હણાયા જોઈ પુત્રો આપના—
 નેત્રોથિ જળ વર્ષાવતા'તા, ભોગ થઈ સંતાપના. ૪૪
 માયાવિ શકુનિએ તહા શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને સહી,
 અતિ મોહ દેવા આપની વિસ્તારિ માયાને તહીં. ૪૫

૩૫ પલિત—પણિયાં વાળો, વૃદ્ધ, પ્રેતજેવો, એ પ્રમાણે બે અર્થ થાય છે, માટે એ શબ્દ મિલે છે. ૩૮ તમોમય—અંધારારૂપ. ૪૦ પંચત્વ—મૃત્યુ. ૪૨ બલવૃત્ર—બલ અને વૃત્ર નામના દૈત્ય. ૪૫ સહી—નક્કી.

પણ આપની માયાવડે સંહારિ તે માયા બધી,
 અતિ ત્રાસ દેતો પાર્થ શકુનીપાસ ઝટ આવ્યો વધી. ૪૬
 તેથી શરે વીધાયલો તે ભાગિયો ભય બહુ ધરી;
 એ સમય કૌરવસૈન્યપર શરહેલિ પાર્થે બહુ કરી. ૪૭
 તવ પહાડને જ્યમ પ્રાપ્ત થઇ ગંગા વહે બે ભાગ થઇ,
 ત્યમ આપ સેના દ્રોણ ને દુર્યોધનની પાછળ ગઇ. ૪૮
 ભંગાણુ ભારે પાડિયું પાર્થે બહુ પરાક્રમ કરી;
 સ્થિર આપ યોદ્ધા નવ રહ્યા, થરથરી સર્વ ગયા સરી. ૪૯
 તવ 'દ્રોણને ઝાલો હવે' પાંચાલ્યયોદ્ધા ઉચ્ચર્યા;
 'મા એમ હો' કહિ આપ પુત્રો દ્રોણની આડે કર્યા. ૫૦
 એ સમય કૌરવપાંડવોનું દ્રોણ માટે નરપતી!
 મર્યું યુદ્ધરૂપ જ છૂત, રે! હાની થઇ એમાં અતિ. ૫૧
 પાંચાલ્યયોદ્ધા પીડવાને દ્રોણ બહુ ધસતા હતા,
 પણ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ખડો થતાં આચાર્ય ઝટ ખસતા હતા ! પર
 એ સમય કૌરવસૈન્યને નૃપ નીલ બહુ હણતો હતો,
 દાવાગ્નિસરખો તાપ તેનો સહન નવ કોથી થતો. ૫૩
 તવ દ્રૌણિએ તેને કહ્યું, તું આળ આ મૂકી દઇ,
 કર યુદ્ધ મારી સાથ, ને લે લા'વ જમપુરમાં જઈ ! ૫૪
 સુષિ વ્યંગવાણી તાણિને શર નીલ ભૂપે તેહને—
 વીંધ્યો ન કરતાં વાર, દેવા આંચ સત્વર એહને. ૫૫
 તવ દ્રૌણિએ ત્રણ ભલ્લ બાણે નીલ નૃપનાં ભૂપતી !
 ધ્વજ ધનુષ તેમ જ છત્ર છિદાં, આકળો થઇને અતિ. ૫૬
 એથી કરીને ક્રોધ બહુ કરવાલ મોઢું કર ધરી,
 રથમાંથિ ફૂદી નીલ નૃપ ધાયો ત્વરા મોટી કરી. ૫૭
 પણ આવતાંમાં તેહને ભલ્લાતકી બાણે કરી—
 પો'ચાડિયો પરલોકમાં ગુરુઆત્મજે ધીરજ ધરી. ૫૮

૫૪ દ્રૌણિએ—અશ્વત્થામાએ. ૫૭ કરવાલ—ખડ્ગ. ૫૮ ગુરુઆ-

એથી વૃકોદર આપ સેનાના થતા પ્રતિધાતને—

નવ સહન થાવાથી ધસ્યો, કરવા મહાઉત્પાતને. ૫૯

શર સાઠ તેણે દ્રોણપર, ઠશ કર્ણઉપર નાંખ્યાં;
પ્રતિરપદ્ધિઓએ હે જનેશ્વર ! જે જરા નવ સાંખ્યાં. ૬૦

તેથી પછી અન્યોન્યનું અતિ ઘોરયુદ્ધ થયું તહીં,
વર્ણન હું તેનું શું કરું, શોણિતની સરિતા વહી ! ૬૧

દ્રોણે ધુળરો ચલાવવામાં બાકી નવ રાખ્યું કંઈ;
ફરિ આવી પાર્યે પ્રલય મોટો તવ કયોં છેડઈ જઈ. ૬૨

ત્યાં વીર, કરુણા, બયાનક ને રૌદ્ર એ રસ ચારનું—
દર્શન હવું પ્રત્યક્ષ ત્યમ સમજાયું રૂપ સંહારનું ! ૬૩

દેખી દિવાકર શૂરના સંહારને કંપી જઈ,
ઝાંખો પડી પેઠો જ અસ્તાચલ વિષે આકુળ થઈ ! ૬૪

વલણ.

થઈ થકિત તવ સૈન્ય બે, નિજ નિજને વિશ્રામ—
ગયાં રુધિરથી વ્યાપ્ત તે, કહે દ્વિજ ગણપતરામરે. ૬૫

અભિમન્યુવધપ્રકરણ.

કડવું ૯ મું.

ચક્રવ્યૂહમાં પ્રવેશવા અભિમન્યુની પ્રતિજ્ઞા.

ચોપાયાની દેશી.

શત્રુ તણી સરસાઈ દેખિને સળગેલો મન માંહે,—
સવારમાં આંચો દુર્યોધન દ્રોણ હતા નૃપ ! ત્યાંહે. ૧
ત્યાં તે સર્વે યોધ સુણે ત્યમ ઉચર્યો ગુરુની આગે,
હે દ્વિજસત્તમ, આપયુદ્ધ અહિં મુજને વિચિત્ર લાગે ! ૨

તમને—ચુરુપુત્રે, અશ્વત્થામાએ. ૬૦ પ્રતિરપદ્ધિઓએ—સામાવાળાઓએ.

અમો તમારા વધ્યપક્ષમાં જરૂર અત્ર જણાયા;
 સહાય કરો છો દેખીતી પણ પાંડવના જ ગણાયા ! ૩
 જો કદિ એમ ન હોય અરે ! તો સમીપ પ્રાપ્ત થયેલા,
 જતા કર્યા કયમ રાય યુધિષ્ઠિર, લાગે આવિ ગયેલા ? ૪
 કરી પ્રતિજ્ઞા ધર્મગ્રહણની અમને રાજી કરવા,
 પણ પ્રત્યક્ષ જ જોવાયું કે, જરૂર દીધા સરવા ! ૫
 આપ દૃષ્ટિએ પડેલ અરિને, દેવ સહિત સંગ્રામે,—
 પાંડવ રક્ષણ કરિ ન શકે કદિ, પણ પહોંચે જમધામે. ૬
 માટે પૂર્વે પ્રસન્ન થઇને, દેઇ મને વરદાન,
 પછિથી મિથ્યા કેમ કર્યું તે ? હે મોટા મતિમાન ! ૭
 ઘટતું નથિ ગુણવાન આપને, કરવું એમ કદાપી;
 આશાલંગ ન કરે ભક્તને, મહાત્મા આશા આપી. ૮
 સુણિને દુર્યોધનતું કહેવું મનમાં ઓછું આણી,
 ધીરવીર આચાર્ય તે તકે, ઉચર્યા આ'વી વાણી:— ૯
 હે દુર્યોધન, તુજ પ્રિય કરવા ઇચ્છાવાળા મુજને—
 નથિ ઓળખવાયોગ્ય અરે ! તું, બહુ શું કહું અહિં તુજને ? ૧૦
 રે ! હું તો શું, પણ સુર અસુરો યક્ષ અને ગંધર્વ,
 તથા રાક્ષસો સર્પ સહિત એવા લોકો મળિ ખર્વ, ૧૧
 એ સર્વે પણ હે નૃપ, પાર્થે રક્ષેલાને ક્યારે—
 થઈ શકે ન સમર્થ જીતવા, શું અહિં કહું અત્યારે ? ૧૨
 જ્યાં હરિ વિરાજમાન અને અર્જુન સેનાપતિ હોયે,
 ત્યાં સમર્થ મહાદેવ વિના કશું કરી શકે નહિ કોયે. ૧૩
 તોપણ આજે અતિરથિ રણમાં પાડિશ હું અહિં એવો,
 શૂરવીર અતિશ્રેષ્ઠ જાણજે, બીજા અર્જુન જેવો. ૧૪
 સત્ય પ્રતિજ્ઞા આ મારી નૃપ, મિથ્યા કદિ નવ થાશે;
 બ્યૂહ રચિશ એવો દેવોથી પણ નવ જે લેદાશે. ૧૫
 પણ અર્જુનને દૂર લઇ જશે, તો જ મનોરથ ફળશે;

નહિ તો કાટિ પ્રયત્ન કર્યે પણ, અરે કાંઈ નહિ વળશે ! ૧૬
 કાં કે એણે અસાધ્ય તેમ જ નહિ જાણેલું એવું,
 સંત્રામે કંઈપણ છે નહિ નૃપ, બહુ શું આહિયાં કહેવું ? ૧૭
 એવાં દ્રોણવચન સાંભળિને દક્ષિણ દિશમાં જઈને,
 ઉગરેલા સંસપ્તકગણ ફરિ ગાજ્યા ગર્વી થઈને. ૧૮
 તેથી જવું ત્યાં પડ્યું પાર્થને, દ્રોણે હે નૃપ ત્યારે,
 ચક્રવ્યૂહ રચિયો એવો જે, નવ ભેદાયે ક્યારે. ૧૯
 એમાં ઈંદ્રનિ અપાય ઉપમા એવા નૃપ મહાભારે—
 રાખ્યા'તા ઊભા તે સ્થળમાં, જે નવ કદિયે હારે. ૨૦
 સૂર્યસમા તેજસ્વી તેમાં સર્વે રાજકુમારો—
 ઊભા'તા આરાસ્થાને, જે ચલવે અદ્ભુત મારો. ૨૧
 જેમાં દૃઢ ધન્વી સ્પર્દિત બહુ, ને જયઈચ્છાવાળા,
 અયુત પુત્ર આપના હતા રત, ધરવાને જયમાળા. ૨૨
 હે રાજન્ ! છિ શ્વેત છત્ર જેના શિર ઉપર એવો,
 દુઃશાસન કૃપ કર્ણ આદિથી વેષ્ટિત વાસવ જેવો, ૨૩
 આમરવ્યજન થતો દુર્યોધન સૈન્ય મધ્યમાં એવે,
 શોભિ રહ્યો'તો સૂર્યપેર, તન પ્રપુલ્લ થઈને તેવે. ૨૪
 સેનામુખમાં સેનાનાયક દ્રોણ તથા ધીકેલો,
 અચલ મેરુશો હતો જયેદ્રથ ભીમથિ બહુ વીતેલો. ૨૫
 તેની પડખે અશ્વત્થામા ને તમ પુત્રો ત્રીશ—
 ઊભા'તા આયુધ ધરિ કર થઈ નિડર જ હે અવનીશ ! ૨૬
 શકુનિ, શલ્ય ને ભૂરિશ્રવા સૈંધવની બીજી પાસે—
 ઊભા'તા તત્પર થઈને ત્યાં, જય મેળવવા આશે. ૨૭
 એ રીતેથી વ્યૂહ રચીને ઊભા રહ્યા પછિ ત્યારે,

૨૨ દૃઢ ધન્વી—અચલ ધનુર્ધારી. સ્પર્દિત—હરીશર્ષકરનારા. રત—
 આતુર, નિમગ્ન. ૨૫ ભીમથી બહુ વીતેલો—ભીમથી ઘણું સહેવું પડેલું
 એવો જયેદ્રથ. લઘુભારત ભાગ ૨ ને કડવું ૫૦ મું જોવું.

- મૃત્યુભય તથા બેય પક્ષનું યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું ભારે. ૨૮
- ભીમસેન આદિક પાંડવ ત્યમ ક્રુપદ વિરાટ નરેશ,
સાત્યકિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પરાક્રમિ, કુંતિભોજ બહુ બેશ. ૨૯
- ચેકિતાન ને ધૃષ્ટકેતુ ત્યમ યુધામન્યુ મહાવીર,
દ્રૌપદિપુત્રો તથા ઘટોત્કચ નરનાં ઉતારણુ નીર, ૩૦
- તેમ જ સુંજય કેકય આદિક નિજગણુ સહ તત્કાળ,
દ્રોણન્યૂહ સામે ધાયા, ધરિ ઉગ્રશસ્ત્ર ભૂપાળ ! ૩૧
- પણ મોટો જળઓઘ અદ્રિને ભેદી ન શકે જેમ,
દ્રોણન્યૂહને હે નૃપ તે સહુ ભેદી ન શક્યા તેમ. ૩૨
- ઉદ્ભંધી ન શક્યા જ ન્યૂહને, પણ ગુરુના બહુ બાણે—
વિહ્વળ સર્વ થયા ગર્વ ત્યજી, ટેક મૂકિ તે ટાણે. ૩૩
- પીડાએલા દ્રોણબાણથી સુંજય ને પાંચાલ,
સ્થિર રહેવા ન સમર્થ થયા, ગુરુ આગે હે મહોપાલ ! ૩૪
- એવે ક્રોધેયુક્ત કાળશા ધસતા મહાધનુધારી—
દ્રોણ આવતા દેખી સન્મુખ ધર્મ મહાભય ધારી, ૩૫
- ધારી આશા અભિમન્યુપર દ્રોણ વારવા કેરી,
ભાર મૂકિ તે જીપર ઉચર્યા મહાશોચે મન ઘેરી: ૩૬
- હે ધનુધારી વીર વત્સ ! અર્જુન આવીને જેમ,
નિંદે નહિ આપણને આહિયાં, તું કર સત્વર તેમ. ૩૭
- ચક્રન્યૂહ ભેદવા વિષે અહિં અમો છિયે અજ્ઞાત;
અર્જુન, હરિ, પ્રદ્યુમ્ન અને તું છો તેમાં નિષ્ણાત. ૩૮
- તમો ચાર વિણ નથી પાંચમો તેને ભેદે તેવો,
માટે હે મહાવીર ! હવે છે તુજથી મારગ લેવો. ૩૯
- સૈન્ય, પિતૃઓ, માતુલ એથી હે અભિમન્યો ! આજે—
માગે છે વરતારી પાસે, જય મેળવવા કાજે. ૪૦
- માટે સત્વર અસ્ત્ર ગ્રહણુ કરિ ફળવા સૌની આશ,

- દ્રોણસૈન્યનો શૂરવીર તું સત્વર કર અહિં નાશ. ૪૧
- ધર્મવચન સુષ્ટિ તે ઉચર્યો તવ, હે નૃપ ! ધારો ધીર;
- ચક્રવ્યૂહ ભેદી તેમાં હું જઈશ જ હે કુરુવીર ! ૪૨
- મુજ તાતે આ રીત રચેલો વ્યૂહ ભેદવા માટે—
- શિખવ્યું છે મુજને, હું તેથી વર્તિશ તેવે ઘાટે. ૪૩
- પણ તે માંહિ પ્રવેશ કર્યા પછિ કોઈક આપદ આવે,
- નીસરવાનું તેહ વિષેથી મુજને નૃપ ! નહિ કાવે. ૪૪
- વચન સાંભળી એવાં તેનાં ઉચર્યા ધર્મ સુપ્રીતે,
- તાત ! અશાત ન રાખિશ તેની, મનમાં કોપણ રીતે. ૪૫
- વ્યૂહ ભેદિ તું કરિશ માર્ગ કે, આવી તારી વાંસે,
- રક્ષા તારી કરિશું સારી, શત્રુ પડશે સાંસે. ૪૬
- ભીમ ઉચ્ચર્યો કે, હે બ્રાતા ! ભય મા ધરતો ચિત્તે;
- મહારથિયો સહ તુજ પૂઠે હું આવિશ ઉરની પ્રીતે. ૪૭
- સાત્યકિ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, પ્રભદ્રક, કેકય ને પાંચાલ,
- એ સૌ સાથે આવી હું અરિઓનો આણિશ કાળ. ૪૮
- સાંભળી કાકાઓનું કહેવું, ઉચર્યો તે રણવીર,
- આજ હું રણમાં દાખિશ માફે ખરેખરું અહિંનીર ! ૪૯
- દ્રોણસૈન્ય અતિઉચ્ચ વિષે હું આણી ઉર આવેશ,
- પતંગ દિપક માંહિ પ્રવેશે તેમ જ કરિશ પ્રવેશ ! ૫૦
- હું બાળક એકલો રણ વિષે કરિશ કર્મ અહિં એવું,
- પિતા તથા માતુલ હરખે ઉર, જગમાં બેવા જેવું ! ૫૧
- મુજ સામે આવી સંગ્રામે કોઈ પુરુષ અહિં આજે,
- જીવતો પાછો જાય અરે ! તો જનની મારી લાજે ! ૫૨
- બે કદિ એમ કહે ન કદી તો, અર્જુનપુત્ર ન ગણુબે,
- તેમ સુભદ્રાજયો આ તેના મળ જેવો ભણુબે ! ૫૩
- એક રથે કરિ સમગ્ર ક્ષત્રીમંડળ આઠ પ્રકારે—
- જૂઈ ન કહે જુદા વિષે તો શસ્ત્ર ન ધરવું મારે ! ૫૪

વચન સાંભળી વીરપુત્રનાં ઉચ્ચર્યા ધર્મ સુપ્રીતે,
 હે સૌભદ્ર ! સુભદ્ર તારૂં હો, રણમાં રૂડી રીતે ! ૫૫
 તું ઉત્સાહ ધરે છ દ્રોણનું સૈન્ય લેદવા સાડ,
 તથા કરે છે ભાષણ આ'વું, સૌને લાગે સાડ; ૫૬
 તેથી તુજ બળ વૃદ્ધિ પામજો, એ છે આશિષ મારી;
 વિજય વડો વર્તીવિ વોર, તું કીર્તિ વધાર સુ તારી. ૫૭

વલણ.

તારી કીર્તિ કવિગણો, ગાજો યુગપર્યંત;
 ગણપતિ યશ તારા ભણે, ત્યમ કરજો યશવંતરે. ૫૮

કડવું ૧૦ મું.

અભિમન્યુનો ચક્રવ્યૂહમાં પ્રવેશ અને પરાક્રમ.

રાગ રામગ્રી.

પામિ ધર્મનિ આજ્ઞા તેવેજી, અભિમન્યુ વાધ્યો રણ એવેજી;
 ચક્રવ્યૂહમાં જવાને તેણેજી, આજ્ઞા આપિ સારથિને એણેજી. ૧

ઠાળ.

એણે જવાને દ્રોણદળમાં આપિ આજ્ઞા જે સમે,
 લઘુવેષ તેને લેખિ સારથિ ઉચ્ચર્યો ત્યાં તે સમે. ૨
 સુકુમાર આયુષ્મન્ અહો ! પાંડવોએ આજે ખરે,
 અતિ ભાર હે સુઉદાર, તમશિર નાંખિયો છે આ અરે ! ૩
 માટે તમે ક્ષણમાત્ર બુદ્ધિયિ કરિ વિચાર હૃદે વિષે,
 પછિ યુદ્ધ કરવા યોગ્ય છે, એવું અરે મુજને દિસે. ૪
 કાં કે કુશળ બહુ યુદ્ધમાં છે દ્રોણ ભાર્ગવજ્ઞ તથા
 શ્રમ અસ્ત્ર શીખ્યામાં સહ્યો છે એમણે બહુ સર્વથા. ૫

છો આપ સુખમાં બિહરેલા લાડવાવા હું લહું;
 નથિ તેમના સરખા વિશારદ યુદ્ધમાં બહુ શું કહું ? ૬
 સુણિ સારથિયું કહેવું હસિને ઉચ્ચર્યો રણવીર તે,
 હે સારથે ! આ દ્રોણ છે કૌણમાત્ર અહિયાં હું છતે ! ૭
 ત્યમ સર્વ ક્ષત્રિયવર્ગ પણ છે કૌણમાત્ર અહીં ખરે !
 હું ઇંદ્ર ને મહાદેવને પૂરે પડું ત્યમ છે ખરે ! ૮
 છે આમ તો ધર હામ, ને જો કામ માઝું સારથી,
 અરિસૈન્ય મુજ સોળામિ કળાને યોગ્ય આ અહિયાં નથી. ૯
 રે ! વિષ્ણુ માતુલ વિશ્વજિત ત્યમ પાર્યં સરખા તાતથી—
 ભય પ્રાપ્ત મુજને થાય નહિ સંગ્રામમાં કો વાતથી; ૧૦
 માટે તું મનમાં ભય ન ધરતાં દ્રોણસૈન્ય બણી હવે,
 રથ ખેડ સત્વર ત્યાગિ સંશય, શોચ છાંડી થઈ સવે. ૧૧
 એવાં વચન તેનાં સુણી સૂતે ધસી ઉર ખેદને,
 ગુરુસૈન્ય પ્રત્યે હાંકિયા હય પામિ બહુ નિવેદને. ૧૨
 શુભ સ્વર્ણસાજ સજેલ હથ ત્રણ વર્ષના તે એ સમે,
 ગુરુ દ્રોણ પ્રત્યે બિપડયા, નવ હાથ જિયો જે ખમે. ૧૩
 તે દ્વિખિ સર્વે કૌરવો દ્રોણાદિ તે સામે થયા;
 સજિ શસ્ત્ર અસ્ત્રો પાંડવો તે વીરની પૂઠે ગયા. ૧૪
 જ્યમ સિંહ કેરો ખાલ થાયે પ્રાપ્ત હસ્તીવૃંદને,
 ત્યમ શૂરવીર સુધીર તે ધરિ યુદ્ધના જ સુછંદને, ૧૫
 ઝટ પ્રાપ્ત દ્રોણાદિક મહારથિને થયો વેગે કરી;
 તવ વ્યૂહરક્ષક યોધ ધસિયા શસ્ત્ર બિઘાડાં કરી. ૧૬
 એવે મુદ્દત સમુદ્રગંજાવા વમળ પેઠે તહીં,
 તે સૈન્ય ફરવા લાગ્યું, હું તમને કહું શું તે અહીં ? ૧૭
 હણતા પરસ્પર, યુદ્ધ કરતા શૂરવીર તણા તહા,
 સંગ્રામ દારુણ પ્રવર્ત્યો, જોયો નહીં એવો કદા, ૧૮

૬ વિશારદ—પ્રવીણ. ૧૨ સૂતે—સારથીએ. નિવેદ—ઉદ્દેગ.

- અતિ ઉઘ તે સંગ્રામમાં ત્યાં દ્રોણુ જોતાં એ સમે,
અભિમન્યુ લેદી વ્યૂહ પેઠા તે વિષે જોયું અમે. ૧૯
- પછિ પ્રવિષ્ટ થયલા શત્રુના સમુદાય હણતા વીરને—
ઘેરી લિધો હય હસ્તિ રથ સૈનિકગણે ધરિ ધીરને. ૨૦
- આયુધ ઉઘાં કરિ, ભેરિશબ્દ અપાર કરિ કરિ ગર્જના,
પોકારિ મોટેથી 'ઉભો રહે ! રહે ઉભો !' કરિ તર્જના, ૨૧
- ' જા મા અગાડી, રહે ઉભો, તું આવ સામો ! ' બોલતા—
ધાયા ધુરંધર ધીર યોધ અપાર મદમાં ડોલતા. ૨૨
- તે આવતા અતિ ઉઘ અરિઓને ન કરતાં વાર તે,
અતિ ઉઘ બાણોથી જ કરવા લાગિયો સંહાર તે. ૨૩
- જ્યમ તીડ પામી અગ્નિને થઇ જાય નાશ જ જે રીતે,
ત્યમ પામિ તેને યોધ નાશ થતા હતા ઝટ તે રીતે. ૨૪
- તવ વેદિ માંહે દર્ભ હે નૃપ, પાથરે ત્યમ તેમનાં—
અવયવ શરીર સુશોભતાં જોવા સરીખાં જેમનાં, ૨૫
- અભિમન્યુએ પાથરિ દિધાં રણભૂમિમાં વેગે વધી;
અતિ તાપ તેનો લાગવે અરિયોધ નવ શકિયા વધી. ૨૬
- કરિસૂંઢ સરખા હસ્ત ચર્ચિત ચંદનેથી શોભતા,
શુભ કમળદળશી હુથેજિથી લલનાતણું મન લોભતા, ૨૭
- ઘોચર્મના મોજા ધરેલા, વિવિધ આયુધ યુક્તના,
આલરણુ બાજૂખંધ પોંચી આદિથી સંયુક્તના, ૨૮
- એવા હજારો હસ્ત આપનિ પક્ષના રણવીરના,
ત્યાં કાપિ નાંખ્યા તેહણે, રહિ રેશ કેને ધીરના. ૨૯
- તે રુધિરયુક્ત સુબાહુઓથી ભૂમિ રણની ભૂપતી !
ગરુડે હણેલા નાગથી શોભે સુ તેવી શોભતી. ૩૦
- નાસિકા મુખને કેશ સુંદર જે વિષે છે તેહવાં,
પ્રણુરહિત નાળ વિના કમળશાં પ્રેમ ઉપજે એહવાં, ૩૧

કુંડળ મુકુટ ને ટોપથી શોભી રહેલાં જે ઘણાં,
 ઉત્તમ સુગંધેયુક્ત વાન વિલોકિરહિયે તે તણાં, ૩૨
 શશિસૂર્ય સરખી કાંતિનાં, ક્રોધે ડશેલા હોઠનાં,
 ઝરતા રુધિરવાળાં, કહે નહિ કોઈ છે એ ઠોઠનાં, ૩૩
 મિત્રોશું પ્રિય વદનાર એવાં મુખધિ શોભિત શિરવડે,
 અભિમન્યુએ રણભૂમિ પૂર્ણ ભરી દિધી ન રહી ધડે. ૩૪
 રથ ચૂર્ણ કરતો તે હજારો ભેદ પાડી વિણ ભિતે,—
 ફરતો હતો ચારે દિશામાં કાળ ચક્રતણી રિતે. ૩૫
 અતિતીક્ષ્ણ શર વરસાવિ તે ગજ હય ઘણા હણતો હતો;
 સામા થતા મહાશરને તૃણતુલ્ય તે ગણતો હતો. ૩૬
 અતિ રૌદ્રરસ રેલાન્નિયો તેણે સમય થોડા વિષે;
 ભાર્યો ભયાનક સ્પષ્ટ તેના પરાક્રમથી દશ દિશે. ૩૭
 એથી તમારા પુત્રનાં મુખ શુષ્ક તત્ર થઈ ગયાં,
 પરિસ્વેદ પ્રસર્યો અંગમાં રોમાંચ હે રાજા થયાં. ૩૮
 નેત્રો થયાં ખહેળાકળાં, ઉત્સાહ અત્યાનો ટલ્યો;
 મન થયાં સૌનાં ભાગવાનાં, ગર્વ અંતરનો ગળ્યો. ૩૯
 સંગ્રામમાંહિ હણાયલા સુત, પિતૃઓ ત્યમ જાતને,
 સંબંધિ, સ્નેહી, મિત્ર તેમ જ આપના જામાતને,— ૪૦
 મૂકી રક્ષણતા સર્વ જીવ ઉગારવા નિજનો ખરે,
 હય હાથિ વાહન મારિ મૂકી ભાગિયા રણધિ અરે ! ૪૧
 નિજ સૈન્ય ભાગ્યું જોઈ ક્રોધ અપાર કરિને તે સમે,
 ધાયો ન કરતાં વાર દુર્યોધન નહીં રહેતાં ક્રમે. ૪૨
 તે જોઈને દ્રોણે કહ્યું અભિમન્યુ આપણ દેખતાં,
 વીંધેછ લક્ષ્યે લીધને, છે વીર પાકો પેખતાં. ૪૩
 માટે ત્વરાથિ દોડી રક્ષણ રાયનું સત્વર કરો;

૪૦ જામાત—જામાતા, જમાઈ. ૪૩ દ્રોણે કહ્યું—દ્રોણે યોદ્ધા-
 ઝાને કહ્યું.

બીરો વિજય થાવા અહીં સૌભદ્રને વેગે વરો. ૪૪

સુષ્ણિ દ્રોણ કહેવું આમ, ધારી મામ ચોદા ઊપડયા;
કૃપ, દ્રોણ, દ્રૌણી, કર્ણ આદિક પણ તદા આવી ચઢયા. ૪૫

સૌએ મળી કરિ સામટી શરવૃષ્ટિ ઉર અનુરાગથી,
ઊગારિયો તમ પુત્રને અભિમન્યુરૂપી આગથી. ૪૬

મુખમાંથિ ગ્રાસ પડાવિ લે ત્યમ તેહને મૂકાવતાં,
સૌભદ્ર છોડયો ઘણો, અરિ લક્ષ્યથી ચૂકાવતાં. ૪૭

તેથી મહાશરઓઘથી તેણે મહારથિ તે સહુ,
હયસારથીસહુ વિમુખ કરિને ગર્જના કીધી બહુ. ૪૮

સુષ્ણિ સિંહ સરખી ગર્જના તે વીરની ગર્વે ભરી,
દ્રોણાદિ રથિયો એ ન સહેતાં ક્રોધ તે ઊપર કરો, ૪૯

સમુદાય રથનાથિ તરત મહાભૂરને ઘેરી લઈ,
છોડયા હજારો બાણ તેપર લક્ષ્યમાં એને લઈ, ૫૦

શર આવતા અદ્ધરથિ કાપી આપ પૌત્રે ભૂપતી !
શરથી વીંધ્યા ત્યાં તેમને આશ્ચર્ય એ ફીકું અતી. ૫૧

હૃદયિને રોકે જેમ તટ તે રીત તેણે એકલે,
નૃપ ! આપ સૈન્યસમુદ્ર રોક્યો, કોણ બળ તેનું કળે ? ! પર ૫૨

પાછા ન હઠતાં રહિ અડચા પ્રત્યેક મહારથિયે તહીં,
મૂકી વિવિધ શર વીંધિયો અભિમન્યુને રણની મહીં. ૫૩

તેથી ન પડતાં શાંત, ઝગક્યો તે ઘણો હે ભૂપતી !
હુતદ્રવ્ય અગ્નિ પામિને દેહીપ્ય જ્યમ થાયે અતિ. ૫૪

આવ્યો અગાડી અશ્વમેધેશ્વર ' રહે ઉભો ' એને કહી;
પહોંચાડિયો પરલોક સારથિહયસહિત તેને તહીં. ૫૫

શર તીવ્ર છોડ્યો તેહણે પછિ કર્ણપર ક્રોધી થઈ,
તે કવચ કાચા લેદિ તેનાં પૃથ્વિમાં પેઠા જઈ. ૫૬

વળિ કુંડલેદી, દીર્ઘલોચન ત્યમ સુષેણ સુવીરને—

૪૪ વરો—પકડો, અભિમન્યુને જ મારવાની ઇચ્છા કરો એ ભાવ.

ત્રણ બાણથિ તત્કાળ પાડ્યા તેહણે હરિ હીરને. ૫૭
નૃપ શલ્યને પણ એ સમય પાસે ઉભેલો જોઈને,
શરથી વિધી મૂર્છિત કર્યો, સર્વાંગ ધાયલ હોઈને. ૫૮
તેથી તમારું સૈન્ય સિહથી જ્યમ મૃગો ત્રાસી જઈ—
ભાગે થઈ લયલીત ત્યમ ભાગ્યું ઘણું આકુળ થઈ. ૫૯
વલણ.

થઈ પ્રશંસા તે સમે, અભિમન્યુની અપાર;
જનની તારી ધન્ય છે, એવા થયા ઉચારરે. ૬૦

કડવું ૧૧ મું.

પાંડવોનો જયદ્રથે કરેલો અવરોધ.

રાગ સિંધુ.

સમરમાં શલ્યને વીધિ અભિમન્યુએ પીડિયો જોઈને અનુજ તેનો,
ક્રોધ કરિ કારમો બાણ વર્ષાવતો આવિયો પ્રાણ હરવા જ એનો. ૧
દશ શરે તેહણે અશ્વસારથિસહિત વીધિ અભિમન્યુને ત્રાડ પાડી,—
'રે ! અલ્યા રહે ઉલો, રહે ઉલો ભાગમા, નાશમા આળ કરિને અનાડી !' ૨
આમ સુણતાં જ અભિમન્યુએ તેહનું શિર તથા અવયવો બાણ મારી—
છેદિ નાંખ્યાં તરત સારથિહય સહિત, ધનુષ ધીંગુંય કરિ ક્રોધકારી. ૩
ચૂર્ણ રથ પૂર્ણ રીતે કર્યો તૂર્ણ નૃપ, રક્ષકો ચક્રના કાપિ નાંખી;
કામ અહણત કર્યું ત્રાસ છૂટે જ ત્યમ, તોય તેને શક્યા કો ન ઝાંખી. ૪
નામ નીશાન નિજ ભાખતા વીર બહુ કાખતા ગર્વ ધાયા બરાડી;
વીધિ બ્યાકુળ કર્યા તેહ પ્રત્યેકને, આવતા અટકિયા એ અગાડી. ૫
વિવિધ સુવિચિત્ર લઘુઅક્ષરેરિક્રિયા મૃદુપણે મૂળમાં આહરીને,
ઉઘ્ર વળતી થયો ઓળખરવિરીત તે, ઉઘ્ર શર ધનુષ માંહે ધરીને. ૬
અગ્નિના ચક્રીતે ફરી વીર તે દ્રોણ, કૃપ, દ્રૌણિ, શલ્યાદિ સામે—

ખાણુ બહુ છોડતો આપ આગળ વધ્યો, કારમું યુદ્ધ કરવા જ કામે. ૭
કામ આવી ગયા રાજકુંવરો ઘણા, વીર મોટા પડ્યા પૃથિવ માંહી;
કામ એવું કર્યું એકલે એહણે, કૌરવો ઉચ્ચર્યા ‘ત્રાહિ! ત્રાહિ!!’ ૮
પેળિ વિક્રમ મહાવીરનું દ્રોણ ગુરુ આપ સુત સાંભળે તે જ રીતે—
ઉચ્ચર્યા સાદ પાડિ કૃપાચાર્યને, હર્ષભરિ આંખથી પૂર્ણ પ્રીતે:— ૯
પાંડવો માંહિ પ્રખ્યાત સૌભદ્ર આ, ઊગતી મૂળનો વીર એવો,
સર્વ સંબંધિયો તેમ મધ્યસ્થને આપિ આનંદ વિચરેછ કેવો! ૧૦
છે નહીં ધનુર્ધર એહ જેવો અહીં પૂર્ણ તેજસ્વી સંગ્રામમાંહી,
જે કદી એહ ઇચ્છે અરે! તો કરે આપણું સૈન્ય નિર્મૂળ આંહી! ૧૧
પણ અહો! કેમ તે એમ નથિ ઇચ્છતો, મોટું આશ્ચર્ય કૃપ! આંહિ એ છે
માનુંછું આપણા સૈન્યવનનો અરે! દવ ખરે ઊગતો તરુણ તે છે! ૧૨
સાંભળિ ગુરુ કહ્યું ક્રોધથી ઊકળી ગર્વ દાખી ઘણો તે જ ટાણે,
આપ સુત ઉચ્ચર્યો આપ યોદ્ધા પ્રતિ, દ્રોણ ગુરુ રાય! જે રીત બાણે. ૧૩
આજ આચાર્ય આ પાર્થસુત મૂઢને મારવા ઇચ્છતા નથિ જ આંહી;
એમ નવ હોય તો કાળને પણ પુરા તે પડે સઘ સંગ્રામ માંહી. ૧૪
પુત્ર પેઠે જ પ્રિય હોય છે શિષ્ય ત્યમ શિષ્યનો પુત્ર અભિમન્યુ બાણી-
દ્રોણ રક્ષેછ, તેથી જ ધૂમેછ તે, ગર્વ અંતર વિષે બહુ જ આણી. ૧૫
તેથી તેને હણો, જોઈ અવ નવ રહો, સિંહુટોળા વિષે શશક એ છે;
દર્યતેનો સહો કેમ નરવ્યાઘ સહુ, તુચ્છ તમ આગળે અત્ર તે છે. ૧૬
સાંભળી આમ તમ પુત્ર કહેવું તદા, ક્રોધ કરિ પાર્થસુત મારવાને,
ધીર મહાવીર ધાયા સજી શસ્ત્રને, અર્થ નિજ રાયનો સારવાને. ૧૭
આત કહ્યું સાંભળી ત્યાંહિ દુઃશાસને, આમ કહ્યું આપવા હર્ષ એને:—
પાંડવો તેમ પાંચાલ જોતે છતે, પ્રાણથી મુક્ત હું કરિશ તેને. ૧૮
સુત સુભદ્રાતણો મેં હણ્યો સાંભળી પાર્થ ને કૃષ્ણ જે પ્રાણ તજશે;
મરણ સુણિ તેમનું પાંડવો શખ થશે, ત્યાં પછી શસ્ત્ર કહો કોણ સજશે? ૧૯

૮ કામ આવી ગયા—માર્યા ગયા. ૯ વિક્રમ—શૌર્ય. આપસુત—ત-
મારો પુત્ર, દુર્યોધન. ૧૩ આપયોદ્ધા—પોતાના યોદ્ધા. ૧૬ શશક—સસલો.

એક અભિમન્યુ પડવાયિ અરિ આપના સર્વ ભૂમાં શમ્યા જાણિ લેને;
 માટે હું સદ્ય હણુંછું હવે એહને, ભદ્ર મમ ચિંતવો, જઉંછું જોને ! ૨૦
 એમ કહિ સિંહશી ગર્જના બહુ કરી બાણ વર્ષાવતો ક્રોધ કરિને,—
 દોડિયો આપ અભિમન્યુ સામે તહીં, ગર્વ અતિશય જ ઉરમાંહિ ધરિને.
 આવતો દેખિ અભિમાનિને ઉગ્ર થઇ, તર્ત અભિમન્યુએ ઇવીશ બાણે—
 વીંધિયો વાર કરતાં ન હે નૃપમણી ! પ્રાણ તે ધરિ રહ્યો ત્યાં પરાણે. ૨૨
 રથવિષે રહિ ફરી વામદક્ષિણ દિશે, મંડળાકાર વિચરી સુરીતે,
 યુદ્ધ તે બેઉ કરતા હતા એવું ત્યાં, પેખતો પુરંદર પણ સુપ્રીતે ! ૨૩
 એ સમે તર્જિ અભિમન્યુએ ત્યાં કહ્યું આપના પુત્રને આંચ આપી,
 આજ કૃતકર્મનું ફળ તને આ સ્થળે સદ્ય આપીશ હે પૂર્ણપાપી ! ૨૪
 ધર્મને પરુષ વાક્યે કરી પીડિને અધર્મ કીધો હતો તે જ ભારી;
 ભીમના ઉર વિષે આગ્ય સળગાવિ'તી તે અરે મર્મનાં બાણ ભારી ! ૨૫
 મારિ માતા સતી દ્રૌપદીને અરે ! બહુ જ રંભડિ'તી તે સભામાં,
 આજ એ સર્વનું લેખું હું લઇશ, હે માનિ ! અધિરો હવે અત્ર થા માં ! ૨૬
 જોઉંછું હું તને આજ સંગ્રામમાં, પ્રાપ્ત મુજને થયેલો જ તું આ;
 એથિ હું ધન્ય માનુંછું મુજને અહીં, થઇશ કૃતકૃત્ય આજે જ હું આ. ૨૭
 દેખતાં સર્વ આ સૈન્ય બાણે કરી કરિશ શિક્ષા તને આજ જ્યારે,
 દ્રૌપદીભીમના કોપઋણથી જ હું મુક્ત પણ થઇશ હે નીચા ત્યારે. ૨૮
 જો કદી ભાગિ નહિ જાય સંગ્રામથી, તો ન ઉગરીશ તું હું કનેથી;
 કાળ તારો જ અભિમન્યુને માનિ ! તું માનિ લેજે જ તારે મનેથી. ૨૯
 એમ કહિ કાળની ચોટશે બાણ ત્યાં પ્રાણ હરવા જ તેનો ઝપાટે,—
 અગ્નિવાયુ સમે વાવર્યો નરપતે ! જે સર્યો ધનુષમાંથી સપાટે. ૩૦
 હાંસડી લેદિ તમ પુત્રની તે તરત, રાક્ષમાં સર્પ જે રીત પેસે,
 પૂંખસહ તેમ પેસી ગયો પૃથ્વીમાં, થઇ ગયો આપસુત વિકળ વેશે. ૩૧
 કર્ણ પર્યંત વળિ ધનુષ ખેંચી અને બાણ પચ્ચીશ છોડી ત્વરાથી,
 વીંધિ મૂર્છિત કર્યો આપસુત એહણે, સારથી સગબગ્યો ભૂપ આથી. ૩૨

તેથિ તેતેહને હાંકિ રથ સઘ નૃપ,લઘ ગયો દૂર રણુલોમમાંથી;
 જોઈ જય પુત્રના પુત્રનો ઇંદ્ર પણુ'વાહા'એવું વદ્યો વ્યોમમાંથી ! ૩૩
 પાંડવોપક્ષના સર્વ રાજા ત્યહાં એ સમે હર્ષમાં બહુ જ આવી,
 સિંહનાદે કરી ગર્જના ગરવિ અતિ,ભૂમિ રણુ કેરિ મૂકી ગભવી. ૩૪
 આવિ ભિમંગમાં રંગ ધરિ રણુતણુ પાંડવો પક્ષના ધીરવીરો,
 દ્રોણના સૈન્ય સામે ધરયા વેગથી, મારતા તીવ્ર અગણીત તીરો. ૩૫
 કર્ણુ આબ્યો તદા કૌપ કરિ કારમો, દર્પ અભિમન્યુનો દેખિ ભારે;
 સ્વાહ તેને અખાડચો સરે તર્ત ત્યમ, લોહિચૂતો કરી ત્યાંહિ ત્યારે. ૩૬
 વારિ કૌ નવ શક્યા વીર અભિમન્યુને,હારિને કર્ણુ અતિ કષ્ટ પામ્યો;
 એમ ત્યાં જોઇને અનુજ તેનો તડચો,જીવ્દનો રંગ તવ પૂર્ણ જામ્યો. ૩૭
 પ્રથમમાં ઉલટવા દઈ ઘણુ તેહને, એક બાણુ પછી તર્ત તેનું—
 પાડ્યું શિર પૃથ્વીપર ધડથિ જૂઠું કરી, માન મોડી મહારાજ એનું. ૩૮
 અનુજ સ્થિતિ જોઇને તેમ અભિમન્યુનો દર્પ આશ્ચર્યકારી જ દેખી,
 ક્ષાંત થઈ કર્ણુ ભાગ્યો રણુસ્થળ થકી,ત્યાગિને આપની સર્વ શેખી. ૩૯
 આપનું સૈન્યપણુ ભાગ્યું લયભીત થઈ, એ સમે રાય ! સૌભદ્ર-બાણુ;
 આંધિએવી થઈજલદધારાથિ જ્યમ વ્યોમ વ્યાપી રહ્યું હોય જાણુ. ૪૦
 શુષ્ક તૃણખીડમાં અગ્નિ જ્યમ વિસ્તરે તેમ અરિયો દહી માર્ગ કરતો,—
 સૈન્યના મધ્યમાં મહારથી પાર્થસુત પેખિયો પૂર્ણ તેજે વિચરતો. ૪૧
 જીવ જિગારવા આપનો એ સમે વિદ્ધ થાતા ઘણા યોધ એવે,
 અહુ દિશે ભાગતા આડમાં આવતા આપનાને જ હણિ તર્ત તેવે. ૪૨
 હસ્તિ,હય,રથ તથા યોધનાં ધડવડે ભૂમિ રણુ કેરિ ક્ષણુ માત્ર માંહી—
 કરિ દિધી કારમી અગમ્ય અભિમન્યુએ,શબ્દ થાતો હતો ત્રાહિ ત્રાહી !
 એ સમે રાજપુત્રો ઘણા રણુ વિષે,પામતા નાશ સૌભદ્ર બાણુ;
 કરુણપોકર બહુ તેમનો ત્યાં થતો,વર્ણુ શું રાય, હું અત્ર વાણુ ! ૪૪
 પાંડવો પુત્રની સહાયતા માટ ત્યાં સાથિયો સહિત વેગે કરીને,
 એ સમે આવતા દેખિ તમ સૈન્ય નૃપ,વિમુખ થયું ત્રાસ ઉરમાં ધરીને.

પણ જયેદ્રથ મહાદેવ-વરદાનથી, દિવ્યઅશ્વે કરી આવી એવે,
રોકિ સૌને રહ્યો આપ આગળ થઈ, તાપ આપી ઘણો રાય તેવે. ૪૬
ભારિ ભય આપિ સેનાસહિત પાંડવો વારિ રાખી ત્યહાં રાય તેણે,
ચસકવા નવ દિધા પુત્રરક્ષણ વિષે, આંચ આપી ઘણી સઘ એણે. ૪૭
એવું ત્યાં જોઈને આપના યોધ નૃપ, ઉમગિને સઘ પાછા ફરીને,
ધર્મના સૈન્ય સામે ધર્યા વેગથી, સિંહુશી ગર્જના બહુ કરીને. ૪૮
વીર અભિમન્યુ ધરિ ધીર સાહાય્ય વિણ, તીર વર્ષાવતો તીવ્ર તેવે,
દ્રોણના વ્યૂહમાં દાટ બહુ વાળતો, આપ આગળ વધ્યો ભૂપ એવે. ૪૯
પાર્થસુત જે અરિવિભાગને પીડતો, પૂરિ હેતો જ તે સિંધુપતિ ત્યાં;
પાંડવો આકળા એથિ થઈ ઉચરતા, 'રે! જવું ક્યાંથિ અભિમન્યુ છે જ્યાં?'
એ સમે કારમું યુદ્ધ મન્યું પારવનું જોયું નવ જાય એવું તથાપી—
માર્ગ ન મળ્યો જ પાંડવતણા યોધને, રોકિયા સૈંધવે આંચ આપી. ૫૧
વ્યાપિયો ત્રાસ એથી ઘણો ત્યાંહિ નૃપ, શું થશે પુત્રનું એમ પેખી,
પાંડવો શોચ કરતા હતા હાય ભણિ, હીપ કુળનો નિસધાર દેખી. ૫૨
વલણ.

દેખિ શત્રુના સૈન્યમાં-ઘેરેલો સુકુમાર,

પાંડવ પ્રૌઢ પ્રયત્ન ત્યાં-કરતા હતા અપાર રે.

૫૩

કડવું ૧૨ મું.

લક્ષ્મણ તથા બૃહદ્વલવધ.

રુચિરાછંદની દેશી.

જય ઈચ્છાવાળા પાંડવને જયેદ્રથે રોક્યા જ્યારે,

જોયું જાય નહિ જનથી એવું જુદા જાન્યું જળડું ત્યારે. ૧

એવે કોથી સહન થાય નહિ એવો અર્જુનસુત પોતે,

સત્યપ્રતિજ્ઞાવાળો શૂરા તેજસ્વી સૂર્ય સમે તે, ૨

દ્રોણસૈન્યમાં પ્રવેશ કરિને મહત્તિભિંગિલ જે રીતે,

૩ મહત્તિભિંગિલ—મોટા મગરમન્ય.

ક્ષોભ પમાડે સમુદ્રને ત્યમ, તેહ પમાડ્યું નિજ લીતે. ૩
 વીજળિ સરખા શર વરસાવી, વેગ વિષે આવી એણે,—
 મહાવીરોને મોહ પમાડ્યા, તાપ આપિ પૂરો તેણે. ૪
 વિહ્વળ કરિ વૃષસેન લગાડ્યો, તડતાં તે સામે તેવે;
 વસાતિને પાડ્યો પૃથ્વીમાં, લેદિ હૃદય લય દઇ એવે. ૫
 શૂરાઓનાં શબમય પૃથ્વી કરિ દીધી તેણે તૂટી;
 લેદા છેદા છત્રધારિ બહુ, કર્કશને નાંખ્યા કૂટી. ૬
 સૈન્ય મધ્યમાં સદ્ય પ્રવેશી, વ્યાઘ્ર હરિણને જે રીતે—
 ગ્રહણ કરે ત્યમ સત્યશ્રવાને ગ્રહણ કર્યો ત્યાં તે રીતે. ૭
 એ સમયે સ્પર્ધા કરી ધાયા ક્ષત્રિ ઘણા એને હણવા,
 પણ તેથી લાંચ્યો નવ લવ પણ શિર સહુનાં લાગ્યો લણવા. ૮
 જે જે તેનિ સમીપ ગયા તે સમુદ્રમાં નદિયો પેરે—
 સદ્ય સમાયા, વળ્યા ન પાછા, સર્થા મરણકેરી સેરે! ૯
 સમુદ્રમાં વાયુના વેગથી નષ્ટ થયલિ નૌકારીતે,
 લાગિ કંપવા તમ સેના પણ, થઇ ચિંતાવાળિ ચિત્તે. ૧૦
 કર્શી આશ્વાસન તેનું રુકમરથ મદ્રેશ્વરનો સુત બળિયો,
 ગર્જિ ઘણો અતિ ગર્વ ધરીને અભિમન્યુ સામે વળિયો. ૧૧
 જેણે તેના ડાખા જમણા બાહુ ઉપર ત્રણ ત્રણ તેવે—
 નાંખી શર, ત્રણ બાણધિ તેનું વક્ષસ્થળ વીંધ્યું એવે. ૧૨
 ક્ષાણુનપુત્રે કૃત્ય તેનું એ, હે નરનર ત્યાં નવ સાંખ્યું;
 કાપિ ધનુષ તેનું ટપ મસ્તક પૃથ્વીપર પાડી નાંખ્યું. ૧૩
 શલ્યપુત્ર માનીને માર્યો જોઈને ઝટ તે જેવા,
 રાજકુમારો ધાયા દુર્મદ, આંચ પૂર્ણ આપે એવા. ૧૪
 તે સર્વેએ ઘેરી એને શર વરસાદ કરી ભારે,
 ઢાંકી દીધો વાર ન કરતાં મોટા બાણતણા મારે. ૧૫
 સ્વર્ણપૂંખવાળા શર ચોટચે પાર્થપુત્ર નૃપ ! એ ટાણે,
 શાહુડી સરખો થયો હતો ત્યાં, શર હોય સિસોળિયાં બાણે ! ૧૬
 અંકુશથી પીડાયેલા હસ્તીની પેઠે એ વારે,

તે અત્યંત વિધાવાથી નૃપ, ક્રોધ્યો અરિઓપર ભારે. ૧૭
એથી ગંધર્વાન્ન તેહણે મૂકી તેઓપર તેવે.
મોહિત કરિ અરિ સર્વ આંચ અતિ આપી ઉગ્ર થઈએવે. ૧૮
કલાગમે જ્યમ પાંચ વર્ષના આંખાઓ કેરી વાડી—
ઉભડિ દે ત્યમ રાજકુમારો પાડિ વાટ તેણે પાડી. ૧૯
ક્રાડી ખાધા હોય જ વાઘે હરિણ સેંકડો જે રીતે,
રાજકુમારો હણ્યા એકલે અભિમન્યુએ એ રીતે. ૨૦
કેર કારમો કર્યો જોઈને ત્રાસેલો દુર્યોધન ત્યાં,
આવ્યો સત્વર ઉગ્ર થઈને, હરિભાણેજ હતો નૃપ જ્યાં. ૨૧
પણ તેને લેખી ન લેશપણ ખાણીથી વીંધી નાંખી,
વિમુખ કર્યો જરિવાર કર્યા વિણ, શક્યો ન જે શરધા સાંખી. ૨૨
આમ જોઈને હામ હારિ જઈ જોધ ઘણા ભાગ્યા ત્યાંથી;
ઉચર્યા કંઈ આશ્ચર્ય પામિ ‘ આ કાળરૂપ આવ્યો ક્યાંથી ! ૨૩
નથિ એ અર્જુનસુત, પણ તેનું રૂપ ધરી અંતક રણમાં—
અરે ! ફરે છે, ખરે સર્વનો નાશ જ એ કરશે ક્ષણમાં ! ’ ૨૪
જોઈ અવદશા આમ સૈન્યની દ્રોણ, કૌણિ, કૃપ, કર્ણ તથા
શકુનિ, ણૃહદ્રખલ ને કૃતવર્મા પામીને મનમાંહિ વ્યથા,— ૨૫
ધાયા સત્વર પણ તે ધાયા, કરાવિ વિદ્ધ અરે ! કાયા,
વિમુખ થયા નીચે મુખ દુખ ધરિ, તમ પૌત્રે શરથી છાયા. ૨૬
એ ટાણે મોટો તેજસ્વી આપ પૌત્ર લક્ષ્મણ પોતે,
મુખમાંહે પામેલ વૃદ્ધિ અતિ, શોચમગ્ન શૂરા જોતે, ૨૭
ગર્વયિ નિર્ભય અસ્ત્રપ્રવીણ સુ, ધાયો અર્જુનસુત સામે;
ચમક્યો દુર્યોધન તવ ઉરમાં, રખે જાય સુત જમધામે ! ૨૮
એથી કરવા પુત્રનું રક્ષણ દોડ્યો તે ઉર ત્રાસ ધરી;
મહારથિયો પણ તે પાછળ તવ આવ્યા પાછા સઘ ફરી. ૨૯
ગિરિપર મેઘો જળ વર્ષાવે, ત્યમ તે સર્વે જોર કરી,
પાર્થપુત્રપર શર વરસા’વા—લાગ્યા ધીંગાં ધનુષ ધરી. ૩૦

પણ મેઘાને જેમ વિખેરે અંઝવાયુ ત્યમ તે સહુને—
 મંથન કરી વિખેરી યોગમ, ભૂલેળા કરિને બહુને, ૩૧
 મહોન્મત હસ્તી જ્યમ જાયે મહોન્મત હસ્તી સામે,
 આવ્યો તે ત્યમ લક્ષ્મણસામે, તેશું યુધ કરવા કામે. ૩૨
 એવે તેના બે બાહુ ત્યમ વક્ષસ્થળમાં બહુ જોરે,
 તીક્ષ્ણબાણ માર્યા તમ પૌત્રે, આગળ આવી બહુ તોરે. ૩૩
 તેથિ લાકડીથી મારેલા સર્પપેઠ હે નૃપ ! તેવે,
 ક્રોધેલો અત્યંત પાર્થસુત ઉચ્ચર્ચો ઉચ્ચ થઈ એવે: ૩૪
 અત્યા લક્ષ્મણ ! જો તુજને હું તાતજાત તારા જોતાં,
 પહોંચાડું છું સંયમનીમાં સહાયક તુજ સખળા હોતાં ! ૩૫
 માટે સારી રીતેથી તું જોઈ લે આલોક સહી;
 ભલ્લ નામનો બાણ તીક્ષ્ણ બહુ માર્યો એણે એમ કહી. ૩૬
 એથી સુંદર મુખવાળું શિર કુંડળ સહિત અરે ! એવે,
 આપ પૌત્રનું પડયું પૃથ્વીમાં, ત્રાસ ઘણો વત્યો તેવે. ૩૭
 જોઈ હણાયો લક્ષ્મણને નૃપ, હાહાકાર થયો ભારે;
 દુર્યોધન પ્રિયપુત્ર પડ્યે અતિ ક્રોધ કરી ઉચ્ચર્ચો ત્યારે: ૩૮
 ‘ હે મહાવીરો ! મારો આને, કાપો એને ક્રોધ કરી;
 ઘેરી લો રથ હસ્તિ પ્રેરિ ઝટ, જો જો જાય નહીં નિસરી ! ’ ૩૯
 આમ સુણી પોકાર દ્રોણ, કૃપ, દ્રૌણી, કર્ણ ધરયા તેવે;
 કૃતવર્મા, હર્દિકેય પણ ત્યહાં આવ્યા ઉલટીને એવે. ૪૦
 આવી એ છો મહારથિયોએ પાર્થપુત્ર ઘેરી લીધો;
 વિમુખ કરી તેઓને તે ઝટ સૈંધવપર ધાયો સીધો. ૪૧
 કલિંગનિષાદ સહિત એવે તવ કાથસુતે સત્વર આવી—
 હસ્તિસૈન્યથી રોઝ્યો એને પણ તે નવ શકિયો કાવી. ૪૨
 કરી કારમું યુદ્ધ હસ્તિનું સૈન્ય નાશ કરિને એણે,
 કાથપુત્રનું મુકુટ સહિત શિર પાડ્યું પૃથ્વીમાં તેણે. ૪૩
 હારિ હામ તવ શૂરવીર સૌ વિમુખ થયા હે નૃપ જ્યારે,

વધ્યો પાર્થસુત આગળ વેગે, તાપ આપતો બહુ ત્યારે. ૪૪
એવે એને દ્રોણ, બૃહદ્બલ, કૃપ, દ્રૌણી, હાર્દિચ તથા
કૃતવર્માએ રોક્યો બળ કરિ, પણ તે પામ્યો નહિ જ વ્યથા. ૪૫
વ્યથા ન પામી વૃથા કરી શર તે મહારથિયોનાં તેણે—
વર્ષાવી બહુ બાણ કારમાં, આકુળ બહુ કીધા એણે. ૪૬
આપ પુત્ર સઘળા જોતાં નૃપ, તેણે રથ સત્વર ખેડી,
કૌરવ કેરી કીર્તિવધારણ વૃંદારક નાંખ્યો વેડી ! ૪૭
અશ્વત્થામાએ તવ તેપર પચાશ શર નાંખ્યા બળથી,
પણ નવ હઠતાં પાર્થસુતે નૃપ, વીંધ્યો તેને ત્યાં વળથી. ૪૮
પુત્રનું રક્ષણ કરવા દ્રોણે પાર્થપુત્રપર જોર કરી,
સો શર નાંખ્યા વાર ન કરતાં, ધીંગું ધનુષ કરમાંહિ ધરી. ૪૯
કૃતવર્મા, કૃપ, કર્ણ, બૃહદ્બલ, બળ કરિ બહુ બાણો મારી,
હારિ ગયા સૌલદ્રતણા શર છાતીમાં ચોટચે કારી. ૫૦
કેસલઅધિપતિએ અતિ કેાપી કઠિણ બાણથી એ ટાણે,
વીંધ્યો હૃદય વિષેત્યાંએને, ‘જશ લઉં હું અહિયાં જાણે !’ ૫૧
પણ તેમાં તેનું ન વળ્યું જરિ, મિથ્યા ઝર્વ ધર્યો તેણે;
નિજ હય, સારથિ, ધનુષ અને ધ્વજ રોળાયા જોયા એણે ! પર
ધીકી એથી ઢાલબદ્ધ ધરિ, કેસલઅધિપ બૃહદ્બલ ત્યાં;
કાપિ નાંખવા શિર મહાશૂરનું-ધામે તેહ હતો નૃપ ! જ્યાં. ૫૩
પણ એવે અર્જુનપુત્રે નૃપ, તીવ્ર બાણ મારી તેને,
વીંધી વક્ષસ્થળ મહાવેગે, પાડ્યો પૃથ્વીમાં એને. ૫૪
જોઈ ઝપાટો પાર્થપુત્રનો, મહાત્મા રાય અયુત એવે,
ભાગ્યા સમરાંગણથી ગણસહ, ત્રાસ ઘણો પામી તેવે. ૫૫

વલણ.

તેવે કેવે પણ કર્યો, અભિમન્યુનાં વખાણ;
વીરપુરુષ વેગે વધા, વાહ વાહની વાણ રે. ૫૬

કડવું ૧૩ મું.

અભિમન્યુવધ તથા ત્રીજા દિવસનો અવહાર.

રાગ ચાલતો.

બાણરૂપિ જળથી સ્તંભાવી યોદ્ધા આપતણા એવે,
 વાધ્યો રણમાં વીર વાંકડો, મારિ ખૂદ્દખલને તેવે. ૧
 કર્ણિ બાણથી કર્ણ કર્ણનો વીંધિ પછિ હે નૃપ ! તેને—
 પચાશ શરથી વિદ્ધ કરી કોપાવ્યો પારવનો એને. ૨
 રાધાપુત્રે પણ તવ તેને તેટલા જ શરથી ત્યારે—
 વીંધ્યો વાર ન કરતાં જરિયે ક્રોધ કરી તેપર ભારે. ૩
 હે ભારત ! બાણોથિ વ્યાપ્ત છે સર્વ અંગ જેનાં એવો,
 પાર્થપુત્ર દીપતો હતો તવ મધ્યાહ્નના સુરજ જેવો. ૪
 જે સામે કૌરવના જોદ્ધા જોઇ ન શકતા તત્ર જરી;
 સાહસ તેનું જોઇ શૂર પણ હે નૃપ ! જતા તર્ત સરી. ૫
 એવે હય, સારથિ, ધ્વજ ને રથસહિત કર્ણના છ પ્રધાનો—
 હણિ, વીંધ્યા વણિ દશ દશ બાણે શૂર ઘણા ન રહી છાનો. ૬
 માગધસુતને હણી છ બાણે, હયસારથિસહ એ ટાણે—
 અશ્વકેતુને પાડી વાધ્યો ભોજ ભણી જયમ સૌ બાણે. ૭
 કરિપર તે અરિ બેઠેલાને ક્ષુરપ્ર બાણે વ્યથિત કરી,
 વર્ષાવી શરવૃષ્ટિ પારવનિ, સિંહગર્જના સઘ કરી. ૮
 દુઃશાસનપુત્રે તવ તેના ચાર અશ્વ શર ચાર થકી,—
 એકે સારથિ ત્યમ દશ બાણે વીંધ્યો તેને ત્યાં નક્ષી. ૯
 એથી ક્રોધે લાલ નેત્ર કરિ સાત શરે વીંધી તેને,
 અર્જુનપુત્રે પોકારીને આમ કહ્યું હે નૃપ એને:— ૧૦
 તુમ્હ તાત તારો રણ છોડી કુત્સિતપુરુષતાણી પેઠે,
 ભાગિ ગયો તે ઠીક થયું, નહિ તો તે હોત પડ્યો હેઠે ! ૧૧

તું પણ યુદ્ધ કરી જાણે છે, માટે રણમાંથી આજે—
 જઈશ ન પાછો જવાજ જમઘર તત્પર અવ સત્વર થાજે ! ૧૨
 એમ કહી નારાયણ જાણ છોડ્યો તેનાપર જોર કરી;
 જે છેલ્લો અશ્વત્થામાએ, ત્રણ જાણે દૃઢ ધનુષ ધરી. ૧૩
 અર્જુનપુત્રે તવ તેનો ધ્વજ કાપી નાંખીને એવે,
 શલ્ય ભૂપને વીંધ્યો સત્વર, ત્રણ શર મારીને તેવે. ૧૪
 એવે જોવા જેવું જુદ્ધ ત્યાં જોડાયું જખડું રાજ !
 હણ્યા ઘણા યોદ્ધા સૌભદ્રે, શૂરા કે ન રહ્યા સાજ. ૧૫
 વિદ્ધ થયેલો શકુની તે તક આવી દુર્યોધન પાસે—
 ઉચર્યો, આ અભિમન્યુ કાળ, એકે એકે સૌને ખાશે ! ૧૬
 માટે આપણુ સર્વ મળીને એને હણિયે તો સાડું;
 સર્વતણું જીવિત ઇચ્છે તો, માન જ્ઞાત નિશ્ચે માડું. ૧૭
 એવે કહ્યું કહ્યું દ્રોણને, આપણુ સૌને આ પોતે,
 પ્રથમથિ મંથન અરે ! કરે છે, માટે શું કરવું કહો તે ? ૧૮
 ઉચર્યા તવ આચાર્ય સર્વપ્રતિ, હે નૃપ ત્યાં આવી રીતે:—
 કુંવર કારમો એ દીસે છે, એને કેાપણુ નહિ જીતે ! ૧૯
 ધનુષમાંહિ શર સાંધી સત્વર જાણુ છોડતો સર્વદિશે,
 અહો ! વિચરતો જીઓ કુંવર આ, છે ખામીકુંઘ એહ વિષે ? ૨૦
 જીઓ શીઘ્રતા પાંડવેયની, અણુપણુ છિદ્ર અરે તેનું—
 ભાસે છે શું ? ભમેછ ચોગમ, અતુલ પરાક્રમ છે એનું. ૨૧
 મહારથિયો પણ છિદ્ર તેનું લવ જોઈ નથી શકતા રણમાં;
 પ્રાપ્ત થઈ તેને તીખા બહુ, ક્ષિણ થઈ જાયે છે ક્ષણમાં. ૨૨
 આવી અંતકરીતે સામો, પીડિત પ્રાણુ કરી મારો,
 મોહ પમાડે છે એ મુજને, ચલતી જાણુતણુ મારો ! ૨૩
 તોપણુ તે આનંદ મને અતિ આપે છે અહિંયાં સાચે !
 જોઈ પરાક્રમ લઘુનું ગુરુ ગુણવાન કહો કયમ નવ રાચે ? ૨૪

હસ્તલાઘવીથી સર્વ દિશે બાણ મૂકતો બાળરથી—
 આ અભિમન્યુ અર્જુન કરતાં એછા અહિ અણુમાત્ર નથી ! ૨૫
 એ રીતે કહેતા ગુરુ પ્રત્યે હણાયલો ક્ષાણુનિશરથી,
 વળી કર્ણ ઉચ્ચો, રે ! એ અહિ વિશેષ છે ગાંડિવધરથી !! ૨૬
 એના શરથી પીડાયેલો રે ! હું રણમાંહે આજે—
 રહેવું જોઈએ તેથી રહ્યો છું, કૌરવહિત કરવા કાજે. ૨૭
 તો પણ તે તેજસ્વીના શર અગ્નિસમા છાતી મારી—
 ભેદે છે લય ઉપજાવી બહુ, રે હું છેક ગયો હારી. ૨૮
 કર્ણતણું કહેવું સાંભળીને, દ્રોણ વદા હે રાય હસી,
 કાર્તિકેયશો કુંવર નિહાળ્યો ? છે જીણુમ એ માંહિ કશી ? ! ૨૯
 કવચધારણા મુજ શિખવેલી અર્જુનને સારી રીતે—
 જાણે છે એ સમગ્ર જેથી એને કો પણ નહિ જાતે. ૩૦
 માટે સાવધ રહિ પ્રત્યંચા, ધનુષ, બાણ, અશ્વો એના—
 છેદન કર સારથિ સાથે ઝટ, ચક્રતણા રક્ષક તેના. ૩૧
 જ્યાં સૂધી રથમાંહિ એહ છે ધનુષધરેલ મહાનરથી,
 ત્યાં સૂધી દેવો દૈત્યોપણ, એને જાતે એમ નથી ! ૩૨
 સાંભળિ ગુરુ કહેવું કર્ણે ત્યાં ત્વરાવાન થઈને તેવે,—
 કાર્યું ધનુષ તેનું, ભોજે ઝટ હણ્યા અશ્વ સુંદર એવે. ૩૩
 ગૌતમ ગુરુએ કરી ગર્જના અનુચરસહ સારથિ માર્યો;
 અઘટિત કરી વૃદ્ધોએ એ તક, અર્થ સારવાને ધાર્યો. ૩૪
 ધનુષરથરહિત તે બાળકપર યોદ્ધાઓ સાથે એવે,
 બાણતણા વર્ષાદ મહારથિ ત્યાં કરવા લાગ્યા તેવે. ૩૫
 તો પણ તે ટાઢો નવ પડતાં, ધનુષ કપાયેલો જ છતાં,

ન્હાનાનું. ગુરુ એટલે મોટું. ન્હાનાનું મોટું પરાક્રમ જોઈને ગુણવાન કહો કેમ
 ન રાએ ? અથવા લઘુવેશ શિષ્યપુત્રનું પરાક્રમ જોઈ ગુણવાન ગુરુ કેમ
 ન રાએ ? ૨૬ ક્ષાણુનિ—અર્જુનનું નામ ક્ષાણુન પણ હતું, તેથી તેના પુત્રનું
 નામ ક્ષાણુનિ.

વિરથવીર ધરિ હાલ ખડ્ગ, ઝળક્યો ઝાઝો ઝાંખો ન થતાં. ૩૬
 ધારિ ધર્મ ક્ષત્રીનો ધસિને અસિ ફેરવતો તે શૂરો—
 ઊછળવા લાગ્યો અરિઓપર, પ્રકાશ નિજ દાખી પૂરો. ૩૭
 મરુડપેર ગતિ કરિ આકાશે વિદ્યુતશી તરવાર વડે,
 મા કરવા લાગ્યો ગર્જા બહુ, તર્જા તે ન રહી જ ધડે. ૩૮
 ‘ પડશે એ તૂટી મુજ ઉપર જ ખડ્ગસહિત ’ એવું ધારી,
 ઊંચે જોતા છિદ્ર શોધતા બાણાવણિ બળિયા ભારી, ૩૯
 તાકી તીરો મારી તેને વિંધવા લાગ્યા તાહિ તેવે;
 મથિમય મૂઠનો ખડ્ગ સુ તેનો, દ્રોણે કટ કાપ્યો એવે. ૪૦
 વીક્ષણ બાણથી હાલ સુ તેની, કળે અટ કાપી નાંખી;
 એથી અભિમન્યુને જવાળ ઉર વિશેષ હે રાજ વ્યાપી. ૪૧
 તેથી તે આવી પૃથ્વીપર અંતરિક્ષમાંથી એવે,
 વિદ્ધ છતાં ઉગામિ ચક્ર અટ દોડ્યો ગુરુ સામે તેવે. ૪૨
 રથચક્રોથી ઉડતિ રજે કરી ઉજવળ બહુ થયલો એવો,
 ઉજવળ ચક્રે કરિ હરિકેરું અનુકરણ જ કરતો તેવો, ૪૩
 સવતા રુધિરે લાલ વસનો સંધ્યાના સૂરજ જેવો,
 કરી ગર્જના ધસતો રણમાં મૃગપતિ કેા હોય જ તેવો, ૪૪
 વાયુવડે ઉડતા કેશે તે ફરફરતા જયધ્વજ જેવો—
 શોભિ રહ્યો’તો, અનેક ઉપમાયોગ્ય કહું તેને કેવો ! ૪૫
 ચક્ર ઉગામેલો એવો તે અતિરથિ દેખીને એવે,
 આપ પક્ષના ભૂપ ખિન્ન અત્યંત થયા હે નૃપ તેવે. ૪૬
 તેથિ તેમણે ‘ મરશું ’ એમ ગણિ, આંધળિયાં કરિને એવે,
 વર્ષાવી શર અર્જુનસુતનું ચક્ર કર્યું ચૂરણ તેવે. ૪૭
 ચક્રરહિત થાતાં ચળકી તે, લોહગડા મોટી ધરિને—
 ધાયો અશ્વત્થામા પ્રત્યે, હે નૃપ ક્રોધ ધણો કરિને. ૪૮
 જોઈ ગદા જોરાવર કરમાં જમના દંડ સમી ભારે,

અશ્વત્થામા રથસ્થાનકે તજિ લાગ્યો ત્રણ ડગલાં ત્યારે. ૪૬
 તોપણ તેના અશ્વ સારથિ અનુચર ગદાવડે તેણે—
 પાડિ, સુખલસુત કાલિકેયપર કર્યો ધસરો ઝટ એણે. ૫૦
 મારી તેને અનુચર તેના સિત્તોતેર કર્યા પૂરા;
 એ પછિ વસાતિ વીરરથી દશ માર્યા મહાબળિયા શૂરા. ૫૧
 કેકયના રથ સાત તથા દશ હસ્તીને પણ કરિ પૂરા,
 દુઃશાસનસુતનો રથ તેણે અશ્વસહિત કીધો ચૂરા. ૫૨
 તેથી તે કોપી બહુ એપર ગદા ઉગામી એ સામે—
 ઢોડી ઉચર્યો, ‘અરે! ઉભો રહે, રહે ઊભો, થા મુજ સામે!’ ૫૩
 એ બળિયા સામા થાતાં તવ, ગદાયુદ્ધ જબરું જામ્યું;
 જોઇ પરાક્રમ અનન્ય જોતું, સૌકો ત્યાં વિસ્મય પામ્યું. ૫૪
 એવે હણતા એક બિજાને ઘવાઇ તે જ વીર ખરે,
 પડ્યા પૃથ્વિમાં ઇંદ્રધ્વજશા, મૂર્છિત થઇ મહારાજ અરે! ૫૫
 પણ તેમાંથી દુઃશાસનના પુત્રે તરત ઉઠી તેવે,
 ઉઠતા સૌલદ્રતણા શિરમાં ગદા જાપટી ઝટ એવે. ૫૬
 તેથી તે ત્યાં ગદાવેગથી, ત્યમ શ્રમથી મોહિત એવો,
 પ્રાણુરહિત થઇ પડ્યો પૃથ્વિમાં, જયંત ઇંદ્રકુંવર જેવો. ૫૭
 જેવો થયો નથી નહિ થાશે, એવો કુરુકુળનો દીવો,
 રાજ થયો મહારાજ! જંતુઅરિ લાખોના લઇને જીવો! ૫૮
 સર્વ સૈન્યને ક્ષોભ પમાડી હણાયલો બહુથી એવો,
 કમલિની-ક્ષુભક સુવનકરિ શુભ પારધિયોએ પાડ્યા જેવો, ૫૯
 વસંતમાં વનને પરબળી પાવક શાંત પડ્યા જેવો,
 પડ્યો જોઇ રણમાં રણુરસિયો ન હોય શું અર્જુન એવો! ૬૦
 આપ પક્ષના સર્વ યોધ મળિ, રે! તેને વીંટી લીધો,
 અને હર્ષમાં આવી અતિશય, સિંહનાદ હે નૃપ કીધો. ૬૧

૫૬ કમલિની—કમળોત્પાળી તક્ષાવડી, કમળસમૂહ. ક્ષુભક—ક્ષોભ પ-
 માડનાર. સુવનકરિ—સુંદર વનહસ્તી.

પર્વતનાં શિખરો મર્દન કરિ પ્રચંડ પવન શમ્યા સરખો,
 અસ્તાચ્છલ પ્રત્યે ગયલો રવિ પશ્ચિમમાંહિ નમ્યા સરખો, ૬૨
 રાહુઅસ્ત રજનીપતિ જેવો, સુકાયલા સાગર સરખો,
 લલનાનાં મન લોભનાર બહુ નંદલાલ નાગર સરખો, ૬૩
 પૂનમચંદ્રસમા મુખવાળો, રૂપાળો રતિપતિ જેવો,
 કાનશિયાના કેશથિ લોચન આચ્છાદિત થયલાં એવો, ૬૪
 હણાયલો અર્જુનસુત દેખી આપ પક્ષનાનો એવે—
 હર્ષ ઊભર્યો, ને બીજનાં નેત્રે નીર વહ્યાં તેવે ! ૬૫
 દેવે પણ નિઃશ્વાસ નાંખિ કહ્યું અંતરિક્ષમાંથી ત્યારે,
 રે ! આ'વો અન્યાય યુદ્ધમાં અમે નથી હીઠો ક્યારે ! ૬૬
 માર્યો છ મહારથિયોએ મળિ કુંવર એકલો પાર્થતણો,
 છે ધિકાર અરે ! એવાને, રે ! રે ! થયો અનર્થ ઘણો ! ! ૬૭
 દેવાદિક આક્રોશ કરીને ઉચર્યા ત્યાં એવી વાણી;
 પાંડવયોધ વ્યથાપામ્યા અતિ, અતિરથિ આપ પડ્યો જાણી. ૬૮
 નવયૌવનમાં પ્રવેશતો બાળક સરખો હરખો દેખી,
 પરાક્રમે પરિપૂર્ણ ઈંદ્રની પણ જે દૂર કરે શેખી ! ૬૯
 એવા અભિમન્યુને હણાયો જાણી ધર્મતણી સેના—
 ભાગી ભય પામી હે ભૂપતિ ! ત્રાસ ધરી જોતાં તેના. ૭૦
 તવ મહારથિયોને કહ્યું ધર્મે, આ અભિમન્યુ અહો ! આજે,
 રણમાંથી ક્ષણ વિમુખ થયો નથિ, કીર્તિ અચલ કરવા કાજે; ૭૧
 મારિ અનેક મહારથિયોને, લાખો યોધ હણી એણે,
 તોડી નાંખી તુંગસમા અરિ, ટેક પૂર્ણ દાખી તેણે, ૭૨
 અનિત્યદેહ તજ્યો છે અહિંયાં, અહો ! રહી અરિની સામે,
 તેથી તે સ્વર્ગે જ ગયો છે, હે વીરો વાસવધામે ! ૭૩
 માટે ભયનો ત્યાગ કરીને, શોક ત્યાગિ આપણિ સેના—
 ભાગી જાતી અટકાવો ઝટ, ક્રમમાં તેહ રહી છે ના. ૭૪

આમ કહી સાંત્વન કરી ધર્મે સ્તંભાબ્ધે નિજ સૈન્ય તહીં;
 યુદ્ધ આજનું અર્જુનસુતનું વિસરાશે કેા કાળ નહીં. ૭૫
 કહિ ન શકાયે કર્મ એવું કરિ, હે રાજન સૌભદ્ર અરે !
 ખાખ્યેા યુદ્ધમાં ખેલી એવો, અરિપણુ 'ધન્ય અહો !' ઉચરે. ૭૬
 તેના શરથી પોડિત અમે સૌ રુધિરે વ્યાપ્ત થયેલ ખરે,
 સાચંકાળે શિખિરો પ્રત્યે ગયા નરમ થઇ છેક અરે ! ૭૭
 પાંડવપક્ષતણા પણુ તે તક, વળ્યા આપ સ્થાનક એવે;
 રવિ અસ્ત થતાં તિમિર તે સ્થળે વ્યાપ્તું જોતાંમાં તેવે. ૭૮

વલણુ.

તેવે તે રાત્રી વિષે, હે નૃપ ત્યાં નિર્ધાર;
 પાંડવના શિખિરો વિષે—વ્યાખ્યેા કલેશ અપારરે.

૭૯

કડવું ૧૪ મું.

યુધિષ્ઠિરમ્લાપ અને વ્યાસથી તેમનું સાંત્વન.

રાગ ધનાશ્રી.

રથયૂથપ મહાવીર્યવાન સૌભદ્ર હણાયો જ્યારેલ,
 ખિન્ન થઈ પાંડવના યોદ્ધા રથથી ઉતરી ત્યારેલ, ૧
 કવચ ધનુષ મૂકીને હેઠાં, રાય યુધિષ્ઠિર પાસેલ—
 ખેઠા ખહુ દુઃખ ધરી સર્વે, હે નૃપ ત્યાં નિઃશ્વાસેલ. ૨
 એવે આંખે આસુ આણિને ગદ્ગદ સ્વરથી ત્યારેલ,
 ઉચર્યા રાજ ધર્મ આમ નૃપ, દુઃખ ધરી ઉર ભારેલ:— ૩
 અરે ! યુદ્ધમાં દુર્મદ મોટા ધનુષતણા ધરનારાલ,
 શૂરવીર અરિસૈન્યયોધ અદ્ભુત કર્મો કરનારાલ, ૪
 તેવા પણુ જેના આગે સ્થિર રહિ નવ શકતા એવોલ,

મુજ પ્રિય કરવા ઇચ્છાવાળો, ખરે જ અર્જુન જેવો ! ૫
 ઠોઠ બાધ કરિ શકે ન એવા દ્રોણસૈન્યને લેદીલ,
 ગૌમાં સિંહ પ્રવેશે ત્યમ મહાશૂરતણાં શિર છેદીલ, ૬
 ચક્રવ્યૂહમાં પ્રવેશિયો ચટ, તીર પેઠ મહાતીજોલ;
 દુઃશાસનને ભારથો ભડતાં, જમરાજ જ સરીજોલ ! ૭
 શૂરવીર એવો અર્જુનસુત, પ્રિય માફ કરનારોલ,
 દુસ્તર સાગર દ્રોણસૈન્યનો નાવવિના તરનારોલ, ૮
 પ્રાપ્ત થઈ દુઃશાસનસુતને, સૂતો શવ થઈ આજેલ;
 હીવો કુળનો રાજ થયો અહિં, રે ! રે ! મુજ હિત કાજેલ ! ૯
 માટે અર્જુન ત્યમ પ્રિયસુતને રે ! નવ જોતી એવીલ,
 અરે ! સુભદ્રા ભાગ્યવતી, નથિ જોઈ જનનોં એ જેવીલ ! ૧૦
 કેવી રીતે હું તેઓને મુખ દેખાડિશ હાવેલ !
 હરિઅર્જુનને પણ શો ઉત્તર દઈશું તે અહિં આવેલ ? ! ૧૧
 મુજ પ્રિય કરવા મેં જ સુભદ્રા, અર્જુનને હરિ કેડેલ—
 અપ્રિય અતિશય આજ કર્યું, ચઢવા જયઈચ્છામેડેલ ! ૧૨
 લોભી દોષ ન જુએ કાર્યમાં, તેમ રાજ્યને લોભેલ,
 દોષ ન દીઠો મેં નિજ કાર્યે, મૂક્યો સ્વધર્મ મોભેલ ! ૧૩
 ભોજન, ભૂષણ, વાહન, શયને યોગ્ય સુ આગળ કરવાલ,
 આગળ તેને કીધો મેં અહિં, જુધમાં જૂઝી મરવાલ ! ૧૪
 આથી મોહ અરે શો મોટો બહુ ખોટો અહિં કહિયેલ ?
 બાળકને નાંખી બળતામાં, દૂર આપણે રહિયેલ ! ! ૧૫
 જો કહિ આપણુ એની પાછળ, મરી ભલા નહિ થઈશુંલ,
 તો અર્જુનની નેત્રજવાળથી ભસ્મ સર્વ થઈ જઈશું ! ૧૬
 માર્યા જેણે કાલકેય ને નિવાતકવચ અસુરનેલ,
 પ્રભય કર્યા પૌલોમ કરી ઉદ્ધવસ્ત જ હિરણ્યપુરનેલ; ૧૭
 અરિને પણ દે અભય સુ એવા અર્જુનસુતને આપણુ—

રક્ષી ન શક્યા રે ! રણમાંહી, ડૂબ્યું સઘળું ડહાપણુ ! ૧૮
 કૌરવમાથે પણુ ભય ભારે ઓ આઁયું અવિધારણુ !
 પુત્રવધે કોષેલ પાર્થ અવ કરશે મહાસંહારણુ ! ૧૯
 જોઈ એને દુર્યોધનનો છવ જ નીકળિ જાશેણુ;
 દેખિ કારમો કાળ ભરેલો, કોઈ ન સામે થાશેણુ. ૨૦
 ગમેતેમ અવ થાઓ તથાપિ પરાક્રમી સુત પડતેણુ,
 છે મારે મન શૂન્ય સર્વ, અભિમન્યુ નજર નવ પડતેણુ ! ૨૧
 જેના વીર્ય તથા પૌરુષની ઉપમા કો નવ પામેણુ,
 એવો સુરપતિના સુતનો સુત-પડ્યો જોઈ આ ઠામેણુ, ૨૨
 હવે મને જય, રાજ્ય, અમરપણું કે સુરલોકે વસવુંણુ,
 વિષ સરખું છે ! રે બહુશું કહું ? નથી કર્મ અવ કસવુંણુ ! ૨૩
 આમ મહાસંતાપ વ્યાસ નૃપ ધર્મ થયા'તા જેવેણુ,
 કૃષ્ણદ્વૈપાયન કરિ કરુણા તત્ર પધાર્યા તેવેણુ. ૨૪
 આપીને ઉપદેશ તેમણે મૃત્યુમાહાત્મ્યસુ ભાખીણુ,
 સોળ રાજવી નામાંકિતની કહી કથા ત્યાં આખીણુ; ૨૫
 સમજાવી સિદ્ધાંત મૃત્યુનો નૃપનો શોક નિવારીણુ,
 વ્યાસ થયા અંતર્હિત હે નૃપ, બહુ જેની બલિહારીણુ. ૨૬

વલણુ.

બલિહારી બહુ જેહની, એવો અર્જુન આપ,
 આઁયો સંસપ્તક હણી, સુણજે તે નિષ્પાપરે. ૨૭

પ્રતિજ્ઞાપ્રકરણ.

કડવું ૧૫ મું

પાર્યમકોપ-પુત્રમરણ સાંભળી તેનું મૂંછિત થવું.

રાગ આશાવરી.

સૂર્યાસ્ત થાતાં પાર્ય જય વર્ત્તવિને લલિલાતરે,
 સંહારિ સંસમકગણો, વર્ત્તવિ યશ વિખ્યાતરે, ૧
 નિજ શિખિર પ્રત્યે આવવા રથમાં વિરાજ આપરે,
 વળતાં વઘો વનમાળો પ્રત્યે, ધારિ ઉર પરિતાપરે: ૨
 હે નાથ અચ્યુત ! માઝં મન પામેછ ત્રાસ અપારરે;
 બોલાતું નથિ મુખથી અરે ! ઉરમાં પડે છે સા'રરે ! ૩
 અપશકુન અહિયાં થાય છે, ઉત્પાત દેખું દૃષ્ટરે;
 કારણ કળાતું કાંઇ નથિ, આળ્યું હશે શું કષ્ટરે ! ૪
 રે ! અનિષ્ટસૂચકના બધા લાસેછ અત્ર પ્રકારરે;
 આમાત્યસહ નૃપ ધર્મ કુશલ હશે શું ? જગદાધારરે ! ૫
 ગોવિંદ ગંભીર રહિ વધા તવ, ભ્રાત ! મા ધર ભીતરે;
 આમાત્યસહ તુજ ભ્રાત કુશલ હશે જ સારી રીતરે. ૬
 પણ અનિષ્ટ બીજું કંઈ હશે, હું ધાઝં છું ધીમેતરે;
 તું ધીર ધર, નવ શોચ કર, જોઇયે હવે જશવંતરે. ૭
 એ રીત કરતા વાત, સંધ્યા વંદિ અર્જુનકૃષ્ણરે—
 આળ્યા શિખિર પ્રત્યે પછી, સત્વર જ ત્યાંહિ સતૃષ્ણરે. ૮
 ત્યાં દેખિ શૂન્યસમું બધે ચમૂમાંહિ નૃપ ચોપાસરે,
 અસ્વસ્થ અર્જુન ઉચ્ચર્યો, ઉરમાં ધરી અતિત્રાસરે: ૯
 કેશવ ! કળાતું કાંઈ નથિ, છે આમ કાં અહિ આજરે ?
 નથિ આ'વું મેં કદિ દીકું સેનાને વિષે મહારાજરે ! ૧૦
 રે ! દુંદુભિના શબ્દ સાથે શંખના જયનાદરે,

- ત્યમ તૂર્યના પણુ શબ્દ નથિ થાતા મવા આહ્વાદરે, ૧૧
 વીણા મધુરિ નથિ વાગતી, ત્યમ તાલનો નથિ તાલરે;
 નથિ શ્રવણપુટમાં આવતા સુમૃદંગશબ્દ રસાલરે. ૧૨
 સ્તુતિગીત પ્રીતસુ બિપજે એવાં અરે આ વારે,—
 બંદીજનો ગાતા નથી, માંગલ્યસૂચક સારરે. ૧૩
 મુખ નીચું કરિને યોધ પણુ પાછા વળે છે નાથરે !
 નથિ પૂર્વવત્ નિજ કાર્ય કહેતા, હોય જેમ અનાથરે !! ૧૪
 માટે કહો માધવ મને મન ખોલિને નિર્ધારરે,
 મુજ ભાઇયોનું શિવ હશે શું ? આજ રણ મોઝારરે. ૧૫
 આકુળ થયેલા સ્વજન દેખી, આજ મુજ મનભાવરે,
 રે ! શુદ્ધ જરિ થાતો નથી, લાગેછ ઘટમાં ધાવરે ! ૧૬
 માટે વિરાટ, દુપદ તથા મમ ભાઇયોની અત્રરે,
 સામગ્રી ઠીક હશે શું ? કહો વ્યાપક વિભો સર્વત્રરે ! ૧૭
 ભાઇયોસહિત સૌભદ્ર હસતો હોય નહિ શું જેમરે,
 નથિ આજ સામે આવતો, પ્રકટાવવા ઉર પ્રેમરે. ૧૮
 એથી પડે છે છિદ્ર મુજ છાતી વિષે ચક્રવીરરે !
 ચાલો શિબિર પ્રત્યે જ ઝટ, રહેતી નથી અવ ધીરરે. ૧૯
 એ રીત કરતો વાત તે શ્રીકૃષ્ણસહ હે રાયરે,
 આંખો શિબિરમાં શ્વાસ ભરિયો, નાંખતો ઉર હાયરે. ૨૦
 તવ ત્યાં દિઠા નિજ જ્ઞાતને અસ્વસ્થ ચેતનહીનરે,
 નિઃશ્વાસ મોટા નાંખતા જ્યમ જળવિનાના મીનરે. ૨૧
 ઉદ્વિગ્ન જ્ઞાતા તેમ પુત્રો ભાળિને ગુણગ્રામરે,
 નવ દેખિ ત્યાં અભિમન્યુને, ઉચ્ચર્યો અર્જુન આમરે:— ૨૨
 ક્યમ આમ છો અતિખિન્ન સૌ નિસ્તેજ આજ અપારરે ?
 નથિ કાં નજર અહિ આવતો અભિમન્યુ કુળશણુગારરે ? ! ૨૩
 તેની બખર કેા કેમ નથિ કહેતા અરે ! આ વારરે ?
 શું દ્રોણ ચક્રવ્યૂહમાં રે ! તે આખો નિર્ધારરે ? ! ૨૪

નિર્માણ ચક્રવ્યૂહ ગુરુએ જે કર્યો'તો અત્રે,
 મેં જાણ્યું'તું સંસારકોના યુદ્ધમાં રહિ તત્રે. ૨૫
 અભિમન્યુ વિણ તમમાંથિ કો તે વ્યૂહને રણમાંહિરે—
 ભેદે જ એવો નવ હતો, હું જાણતો'તો ત્યાંહિરે. ૨૬
 પણ મેં અરે ! તે વ્યૂહમાંથી નિસરવાનો આસરે—
 વિધિ શીખવ્યો ન હતો જ એને, તે હતો ઉર ત્રાસરે. ૨૭
 માટે તમે તે વ્યૂહમાં પ્રેરેલ શૂરકુમારે—
 યુધમાં હણાયો તો નથી ? ઉચરો ન કરતાં વારરે ! ૨૮
 રે ! રક્તનેત્ર વિશાલ, કેસરીબાલ સરખો તેહરે,
 સંગ્રામમાં કહો કાં હણાયો ? ઉપેદ્ર સરખો એહરે ! ૨૯
 પ્રિયપુત્ર હરિભગિનીતણો, સંસારનો મુજ સારરે,
 અત્યંત પ્રિય પાંચાલિ કેશવ કુંતિનો નિર્ધારરે, ૩૦
 મોહિયિ કોણે મારિયો ? જાવા જ જમને દ્વારરે;
 માહું કર્યું મરણે જ પ્રેરેલે અરે ! અવધારરે. ૩૧
 મહાત્મ્યે કરી કેશવ સમો શ્રુતપરાક્રમમાં પૂરરે,
 વહાલો સુભદ્રાનો ઘણો, સંગ્રામમાં મહાશૂરરે, ૩૨
 મુજ લાડિલો એ લાલ હું નહિ દેખું તો નિર્ધારરે,
 હું જમપુરીમાં જઈશ, એમાં ફેર નથિ જ લગારે ! ૩૩
 ગુણ, પરાક્રમ ને રૂપનું વર્ણન કરી બહુ રીતરે,
 કદપાંત પાર્થે ત્યાં કર્યું, દર્શાવિ પૂરણ પ્રીતરે. ૩૪
 ઉપદેશિ કૃષ્ણે તવ કહ્યું, ત્યજ શોક બ્રાત સુખાણરે;
 ગતિ એ જ છે ક્ષત્રિયનિ સંગ્રામે જ તજવો પ્રાણરે. ૩૫
 માટે પરમગતિ પુત્ર પામ્યો જાણિને મંતિમંતરે,
 તું ખેદ ત્યજ, યશ એહનો રહે જ યુગ પર્યંતરે. ૩૬
 ગદ્ગદ સ્વરે પછિ પાર્થ ઉચર્યો બ્રાત પ્રત્યે આમરે—
 વૃત્તાંત સુણવા ઇચ્છું છું, કયમ કુંવર આવ્યો કામરે ? ૩૭

શીખેલ અસ્ત્ર સુરીત, શસ્ત્ર ધરી ઊભેલા આપરે—
 દેખિને મધવા પણુ ધરે ઉરમાંહિ અતિશે તાપરે, ૩૮
 તો તમવડે રક્ષાયલો અભિમન્યુ કેમ મરાયરે ?
 આશ્ચર્ય મુજને એ જ મોહું સર્વથા અહિ થાયરે ! ૩૯
 મમપુત્ર રક્ષણમાં અરે ! પાંડવ તથા પાંચાલરે—
 જાણુત અશક્ત જ, તો હું સુતનો થાત અહિ રખવાળરે. ૪૦
 રે ! દ્રોણ કૃપ કર્ણાદિએ વીંધ્યો હશે સુકુમારરે,
 તવ ધ્યાન માઝું ધર્યું હશે તેણે ત્યહાં નિર્ધારરે ! ૪૧
 રથમાં રહી શર મૂકતાં, ન વળ્યું તમાઝું લેશરે,
 તો ભાર શે મિથ્યા વહ્યો ? રણવીરનો ધરી વેશરે ! ૪૨
 પૌરુષ પરાક્રમ છે જ નહિ તમ કોઈમાં જોયું અરે !
 નહિ તો તમારા દેખતાં સંગ્રામમાં સુત કાં મરે ? ! ૪૩
 પણુ એ વિષે તમને હું કંઈપણ કેહતો નથિ હાયરે !
 નિહું છું પોતાને જ અહિ, હાથે લગાડિ લા'યરે !! ૪૪
 કાં કે તમે અત્યંત દુર્બળ, ભીરુ ત્યમ ગતિહીનરે,
 આજ્ઞા હું એવાને કરી ખીજે ગયો મતિહીનરે ! ૪૫
 શોભા જ માટે છે તમારાં કવચઆયુધ સર્વરે,
 વાણી સભામાં બોલવા માટે જ છે ધરિ ગર્વરે ! ૪૬
 અત્યંત ક્રોધે તૃપ્ત અર્જુન આમ ઉચર્યો ત્યાંહિરે !
 જે સામું હરિ ને ધર્મ વિણુ કેા જોઇ ન શક્યા જ્યાંહિરે. ૪૭
 વૃત્તાંત સૌ માંડી કહ્યો ધર્મે ધિરે રહિ રાયરે;
 સૈંધવનિ આડે કોઈનો આલ્યો નહીં જ ઉપાયરે. ૪૮
 તો પણુ પરાક્રમ એકલે અભિમન્યુએ અતિ કીધરે;
 જુગજુગ ગવાયે ગીત, જશ એવો જ રણમાં લીધરે ! ૪૯
 કૃપ, દ્રોણ, દ્રૌણી કર્ણ, કૃતવર્મા, બૃહદ્બલ રાયરે—
 મળિ કુંવરને વીંધી વિરથ કરિ કર્યો બહુ અન્યાયરે ! ૫૦

દુઃશાસનાત્મજ સાથ ભડતાં એ પછી હે બ્રાતરે,
શ્રમમોહવ્યાપ્ત સુકુંવરનો રે ! રે ! થયો જ નિપાતરે !! ૫૧

વલણ.

નિપાત આત્મજનો સુણી, 'હા સુત !' કહિ નૃપ એમ;
પાર્થ પડ્યો પૃથ્વી વિષે, પડે ઇંદ્રધ્વજ જેમરે. ૫૨

કડવું ૧૬ મું.

અર્જુનપ્રતિજ્ઞા.

ચોપાયાની દશી.

પડ્યો ભેધ પૃથ્વીમાં પાર્થને મૂર્છિત થઇ તે ટાણે,
ખેદયુક્તમન સર્વ દીન થઇ હોય હંસવિણ્ણ જાણે, ૧
નિમિષવગરનાં નેત્રે કરિને એક બિજાની સામે—
જેવા લાગ્યા જડવત્ થઇને, હે નૃપતે ! તે ઠામે. ૨
ક્રોધે મૂર્છિત થયલો એવો, ઇંદ્રપુત્ર નૃપ એવે,
સંજ્ઞા પામિ જેવા લાગ્યો, તમ થયેલો તેવે. ૩
જવરથી જાણે હોય કંપતો, તેમ કંપતો એવો,
અતિ મોટો નિઃશ્વાસ મૂકતો, ઝેરિ સર્પના જેવો, ૪
નેત્રે આંસૂ વહેતો ઉન્મત પેઠે ભેતો પોતે,
પીશિ હાથમાં હાથ ઉચ્ચર્યો, આ રીતે સૌ ભેતે— ૫
કરી પ્રતિજ્ઞા સત્ય કહું છું, જો જયદ્રથ વધલયથી,
કૌરવને નહિ છોડિ જાય કદિ કાલે સૂર્યઉદયથી, ૬
તેમ જ હે મહારાજ ! આપ કે હું ત્યમ કેશવશરણે—
તે નહિ આવે તો હું તેને કરિશ જ જમને શરણે ! ૭
વીસારી સૈંહાઈ માફ, દુર્યોધન-પ્રિયકરનારો,
અરે ! બાળવધહેતુંભૂત અધઓધભાર ભરનારો, ૮

- એવા સૈંધવને હું કાલે મારિશ નિશ્ચય રણમાં;
 રક્ષક તેના રોકી રાખિશ, બાણવૃષ્ટિ કરિ ક્ષણમાં. ૯
- દ્રોણકૃપાદિકને પણ ન ગણી શરથી સત્તર ઢાંકી,
 પાપીને પૂરો જ કરિશ હું, કાલે રણમાં પાંકી ! ૧૦
- જો કદિ કાલે જયદ્રથને હું, રે ! રણમાં નવ માંડું,
 તો ક્ષત્રિય નવ કહેવો મુજને, સુકૃત સર્વે હાડું ! ૧૧
- માતપિતા હત્યા કરનારા, ગુરુશ્રી ભોગવનારા,
 ચાડીના કરનાર, પારકી નિંદા બહુ લવનારા, ૧૨
- પરધન ઓળનાર સાધુની, ઈર્ષ્યાના કરનારા,
 ગૌહત્યા કરનાર, ભાર બહુ પાપતણા ભરનારા, ૧૩
- ભરતણા સરકાર, પારકી દારતણા હરનારા,
 શ્રી બાળક દ્વિજ હણી પાપનો ધોંખો નવ ધરનારા, ૧૪
- કન્યાનો વિક્રય કરનારા, કપટ જ આચરનારા,
 ગરીબને ગરહન મારી મોટા થઇને ફરનારા, ૧૫
- આશ્રિતને આપી અરિ કરમાં, બડબડાટ હસનારા,
 સ્વામીનું સર્વસ્વ હરણુ કરિ, દ્વેષ ધરી ડસનારા, ૧૬
- પરધર દવ દેનાર, વહાલ ધરિ પરને વિષ દેનારા,
 પરણીને પરહરી લહાવ પરલલનાથી લેનારા, ૧૭
- કરનારા વિશ્વાસઘાત ત્યમ ગુરુજનને દમનારા,
 વૃદ્ધ તથા બાળકને મૂકી મિષ્ટ અન્ન જમનારા, ૧૮
- દેવપિતૃનું ઋણ રાખીને આ લવમાં લમનારા,
 પામીને નરદેહ જગતમાં પ્રભુને નવ ગમનારા, ૧૯
- ઇત્યાદિક પાપીની જે ગતિ થાયે તેવી મારી—
 થાજે, જો કાલે જયદ્રથને હું નવ નાંખું મારી ! ૨૦
- વળિ આ બીજી ફરી પ્રતિજ્ઞા કરું છું હું અત્યારે,
 કાલે રવિ અસ્ત થતા પહેલાં જયદ્રથ હણવો મારે. ૨૧
- એમાં ફેર પડે તો મારે અહિં જ ચિંતા સળગાવી,

- પ્રવેશવું પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં, અવશ્ય આગળ આવી ! ૨૨
 દેવ, દૈત્ય, રાક્ષસ, માનવ ત્યમ ઉરગ, પિતૃ કે પક્ષી,
 એ મુજ અરિને આ અવનીમાં કેા નવ શકશે રક્ષી. ૨૩
 જશે કદી પાતાળમાંહિ કે એથી આઘો સરશે,
 કરશે ગતિ આકાશ માંહિ વા વાસવ એથે ઠરશે, ૨૪
 તેા પણ એ મુજ પુત્રશત્રુને આંચ અધિક હું આપી,
 કાલ સવારે મસ્તક તેનું અવશ્ય નાંખિશ કાપી ! ૨૫
 એમ કહી ટંકાર ધનુષનો પાર્યે હે નૃપ કીધો;
 પડધા તેનો પડયો સ્વર્ગમાં, દેવવર્ગ પણ ખીધો ! ૨૬
 સુણિ પ્રતિજ્ઞા આપ સખાની શ્રીહરિએ એ વારે,
 પાંચજન્ય વાહ્યો અરિઓમાં લય ઉપજવા ભારે. ૨૭
 ક્રોધેલા પાર્યે એવે તવ દેતદત્ત પણ પૂંડ્યો;
 જે સુણિ અરિનો વર્ગ રાત્રિમાં ઝળકી જઇને ઝૂંડ્યો. ૨૮
 વાગ્યાં યુધવાદિત્ર વેગમાં સેનામાં એ વારે.
 સિંહનાદ પાંડવના મોટા સંભળાયા નૃપ ત્યારે. ૨૯

વલણુ.

- ત્યારે કૌરવસૈન્યમાં—ઉપજ્યો અતિશય ત્રાસ;
 જાણિ પ્રતિજ્ઞા પાર્થની, જયદ્રથ થયો નિરાશરે. ૩૦

કડવું ૧૭ મું.

જયદ્રથઆશ્વાસન તથા કૃષ્ણઅર્જુન સંવાદ.

રાગ સામેરી.

- સુણિ પ્રતિજ્ઞા પાર્થની આરોધિ જયદ્રથ આપ,
 મહાશોકસાગરમાંહિ ડૂબ્યો, પામિ બહુ પરિતાપ. ૧
 અતિ મૂઢથયલો વિકળ તે આવી નૃપોની પાસ,
 ઉચ્ચયો અતિ ઉદ્વેગથી, નાંખિને ત્યાં નિઃશ્વાસઃ ૨
 અર્જુને હું હણવાતણિ કરિ છે પ્રતિજ્ઞા નેટ,

- મિથ્યા નહીં તે થાય, થઈશ હું પાર્થનો આખેટ ! ૩
- માટે જઈશ મુજ ઘેર હું અહિંથી હવે આવાર;
રહેતાં અહીં નહિ સાર દેખું, પણ મરિશ નિર્ધાર ! ૪
- અર્જુનપ્રતિજ્ઞા તોડવાને નથી કોઈ સમર્થ;
એ આગળે વાસવતણું પણ છે પરાક્રમ વ્યર્થ ! ૫
- માટે મને આજ્ઞા જ દો, માફ ચહિ કહ્યાણુ;
હું જઈશ ગુપ્ત જ આંહિથી, હો આપનું કહ્યાણુ ! ૬
- દુર્યોધન તે તક ઉચ્ચર્યો, તેને દઈ મસ ધીર;
નરવ્યાધ ! ભય મા રંચ ધર, કહેવાઈ કુશળ સુવીર. ૭
- રાખીશું તુજને શૂરવીર સુક્ષત્રિયોની મધ્ય;
અતિરથી મોટા મોંહિ તું શોભીશ અત્ર અવધ્ય. ૮
- કૃપ, દ્રોણ, કર્ણ, સુશત્ય, શલ, શકુનિ અને કાંભોજ,
દ્રૌણિ તથા વૃષસેન, દુઃશાસન અને નૃપ ભોજ, ૯
- એ આદિ તારી સહાયતામાં આવશે અવધાર;
માટે ધિરજ ધર, જા ન ધર, ડર અત્ર નથિ જ લગાર. ૧૦
- દુર્યોધનસહ પછિ રાય સૈંધવ ગયો ગુરુની પાસ;
પ્રણમી ચરણમાં તેમને, ભય કર્યો તત્ર પ્રકાશ. ૧૧
- તવ દ્રોણગુરુએ તેહને આશ્વાસિ કહ્યું પછિ આમ:—
છો એક ગુરુના શિષ્ય તું ને પાર્થ બે અભિરામ; ૧૨
- તો પણ અધિક તે કદિ હશે અભ્યાસ લીધે વીર,
તો સહાય તારી કરિશ હું, તું ધાર હૈયે ધીર. ૧૩
- મુજ બાહુથી રક્ષાયલો એવો તું રણભોજાર,
દેવોથિ પણ જીતાય નહિ, છે પાર્થનો શોભાર ! ૧૪
- તે તરી ન શકે તેહવો હું વ્યૂહ રચિશ વિશાળ;
માટે ન મન ખંડિત કરિશ, આવવા કુળમાં આજ. ૧૫
- તે વિધિથિ વેદાધ્યયન કરિ અગ્નિમાં સારી રીત,—

હોમ્યું છે બહુ હુતદ્રવ્ય, યજ્ઞ કર્યા છે બહુ ધરિ પ્રીત, ૧૬
 તેથી ભય તારે મૃત્યુનો અવ રાખવો નથિ યોગ્ય;
 પણ પરમગતિ શુભ પામવાને યુદ્ધ છે તુજ યોગ્ય. ૧૭
 આચાર્યનો સુષ્ટિ બોધ ભયનો ત્યાગ કરિ ભૂપાળ !
 મન કર્યું યુધની યોજનામાં સૈંધવે તત્કાળ. ૧૮
 એથી તમારા સૈન્યમાં નૃપ, હવો હર્ષ અપાર;
 સિંહનાદ સાથે વાગિયાં રણવાદ્ય વિવિધ પ્રકાર. ૧૯
 શું થયું પાંડવ સૈન્યમાં તે કહું હવે હે રાય,
 અર્જુનપ્રતિજ્ઞા જાણિને ઉચ્ચર્યા યાદવરાય: ૨૦
 સાહસ અરે તે શું કર્યું ! કરિને પ્રતિજ્ઞા આમ;
 નથિ સરલ સૈંધવ મારવાનું—કામ હે ગુણગ્રામ ! ૨૧
 મત જ્ઞાતનો જાણ્યા વિના, ત્યમ મુજશું ન કરિ વિચાર,
 હે ધનંજય ! તે નિજ શિરે કાં ધર્યો મોટો ભાર ! ૨૨
 તે કરિ પ્રતિજ્ઞા તે સમે, હુર્યોધન શિબિરે જ્ઞાત,
 મેં ચાર પાઠવિયા હતા, કહિ તેમણે સહુ વાત. ૨૩
 તુજ પ્રતિજ્ઞા સુષ્ટિ કૌરવોમાં ઊપજ્યો બહુ ત્રાસ;
 નિજ મૃત્યુ જાણિ જયદ્રથ થઈ ગયો છોક નિરાશ. ૨૪
 પછિ દ્રોણ ગુરુએ તેહને કરવા અભય કહ્યું આમ:—
 ત્યજ મૃત્યુભય હે તાત ! ભય નવ રાખ હૈયે નામ. ૨૫
 ભૂરિશ્રવા, વૃષસેન, કૃપ, મદ્રેશ, કર્ણ સુવીર,
 ત્યમ દ્રોણપુત્ર પરાક્રમી નરનાં ઉતારણ નીર, ૨૬
 રહેશે જ સૈંધવ આગળે, છિ એમ ત્યાં સંકેત;
 ત્રણ વ્યૂહ રચવાનો કર્યો છિ દ્રોણ ગુરુએ વેત. ૨૭
 પૂર્વાર્ધમાં અતિ વિકટ શકટાકાર વ્યૂહ સુરીત,
 ઉત્તરાર્ધે કરશે જ પદ્માકાર વ્યૂહ અજીત. ૨૮
 મધ્યમાં સૂચીનામનો, રે ! વ્યૂહ રચશે તેહ,
 ભેદાય નહિ કોથી કહી એવો જ થાશે એહ. ૨૯
 તે વ્યૂહ વચ્ચે શૂરવીરોએ વિટેલો આપ—

- રહેશે જયદ્રથ જાણજે, તું શું કરિશ ? નિષ્પાપ ! ૩૦
- જીત્યા વિના કર્ણાદિ ષડ્રથી પ્રાપ્ત તે નહિ થાય;
અશ્લેષ છે વિજયી વડા, છ મળ્યે જ કેમ જીતાય ? ૩૧
- ઉચર્યો ધનંજય ત્યાં તદ્દા, હે નાથ ! છ રથી એહ,
મારા પરાક્રમ અર્ધથી પણ છે ઉતરતા તેહ. ૩૨
- હું જયદ્રથવધ ઇચ્છતો, અસ્ત્રે કરી હે નાથ !
નિષ્કુળ કરિશ તે સર્વનાં અસ્ત્રો બતાવી હાથ. ૩૩
- ત્યમ ગણસહિત ગુરુ દેખતાં, સૌવીરશિર રણમાંય—
પાડીશ પૃથ્વીને વિષે સંશય નથી એ માંય. ૩૪
- આયુધ ધરી આ હાથમાં ખાઈ શપથ આ વાર,
હું સત્ય કહું છું તેહ કેશવ, માનજો નિર્ધાર. ૩૫
- જે પાપિ દુર્મતિના અરે ! મોહું ધનુષ ધરનાર,
ગુરુ દ્રોણ છે રણમાંહિ રક્ષણ સર્વથા કરનાર; ૩૬
- માટે પ્રથમ હું તેમની સામે જ જઈશ જરૂર;
જેના સહાયે અંધસુત પુલકી રહ્યો છે પૂર. ૩૭
- ભેદિ હું સેના અગ્ર ભાગની તેમની તે માટ,
સૈંધવની પાસે જઈ અપાટે, ઘડિશ તેનો ઘાટ ! ૩૮
- મહારથી મોટા મારિને, ઉપજાવિ બહુ ઉચ્ચાટ,
અતિ ઘાટ વાળી જયદ્રથનો ઘડિશ નિશ્ચે ઘાટ ! ૩૯
- પણ સત્ય માફ માનજો, માધવ કહું છું એમ,
શશિમાં શિતળતા, ઉષ્ણતા રવિમાં રહિ છે જેમ. ૪૦
- કહિ એમ પછિ કહું કૃષ્ણને પાર્યે કરી સુપ્રણામ,
સાંત્વન કરો તમ ભગિર્નાનું, અહિંથી જઈ ગુણગ્રામ ! ૪૧

વલણ.

ગુણગ્રામ ! કરો આશ્વાસના, નિજ ભગિનીની આપ;
અરે ! ઉત્તરાનોય પણ, ટાળો ઉરનો તાપરે. ૪૨

કડવું ૧૮ મું.

સુમદ્રાનું આશ્વાસન તથા તેનો વિલાપ.

રાગ વેળાવર.

શાતા કરવાને ઉચ્ચર્યા, આવી શ્રીવનમાળી;
 પુત્રવિયોગે પ્રજળતી, ભગિની નિજ બાળી. શાતા૦ ૧
 હે વાણ્ણેયિ સુલક્ષણી ! ગત કુંવરનો ભારે—
 શોક મા કર સમજૂ થઈ, વધુ શું કહેવું મારે ? શાતા૦ ૨
 મરવું અવશ્ય જ પ્રાણિને, કાળનિયમ જ એ છે;
 ફેર એમાં કદિ ના પડે, નિર્માણ જ તે છે. શાતા૦ ૩
 કુળમાં ક્ષત્રિય ઉપજ્યા સમું, તુજ કુંવરનું બે'ની,
 ધન્ય મરણ માન્યું બધે, સ્તુતિ થઈ બહુ તેની. શાતા૦ ૪
 માટે તું શોચ ન તેહને, મંદ પડિને નકામી;
 ઇચ્છિત ગતિએ પામિયો, વેદના નાંખ વામી. શાતા૦ ૫
 મહારથિ ધીર પરાક્રમી, તાત સરખો સુવીર,
 શૂરાને પંથે પરવર્યો, હાખિને નિજ નીર. શાતા૦ ૬
 પાડિ હજારો શત્રુને, ઘાલી જમપુરમાં,
 એ પડિ વૈમાને ચઢી, પહોંચ્યો સુરપુરમાં ! શાતા૦ ૭
 જપ તપ બ્રહ્મચર્યે કરી, ગતિ સિદ્ધ જે ઇચ્છે,
 તે તારો સુત પામિયો, મનથી કદિ પ્રીછે. શાતા૦ ૮
 માટે હે જનની વીરની, વીરઝી વીરકન્યા,
 શોચ ન કર ગત પુત્રનો, વીરભગિની સુધન્યા ! શાતા૦ ૯
 આવતિ કાલે હે શુભે, સૈંધવનું નક્કી,
 શિર તુજ સ્વામી છેદશે, પ્રતીતિ ધર પક્કી. શાતા૦ ૧૦
 તુજ પુત્રશત્રુ જશે કઢી, વાસવ તણે શરણે,

૨ વાણ્ણેયિ—શુણ્ણિકુળમાં જન્મેલી.

તો પણ અર્જુન મારશે, વાત સુણિશ તું કરણે. શાતા૦ ૧૧
 ઉચરી સુભદ્રા વિલપતી, સુણિ કેશવ કહેવું,
 કાળની છાતી પીગળે, રાક્ષસ પણ રહે તેવું ! ઉચરી૦ ૧૨
 હા પુત્ર ! હા તાત ! આવિને, મંદભાગિની ઘેર,
 કેમ અકાળે ગયો અરે ! જીવિત કરિ ઝેર ! ઉચરી૦ ૧૩
 તાતશા પૂર્ણ પરાક્રમી, જઇને રણમાંહી,
 ત્યાં જ રહ્યો કાં કોડિલા, આવિયો નહિ આંહી. ઉચરી૦ ૧૪
 નીલકમળ સરખું ખરે, શ્યામ સુંદર સાડે,
 ઘાડમકળિશા દંતથી, બહુ પ્રિય લાગનાડે, ઉચરી૦ ૧૫
 નેત્રો રસિકવાળું અરે ! રણરજથી ભરેલું,
 એવું સુખ ક્યાં દેખવું, તાડે રણને વરેલું ! ઉચરી૦ ૧૬
 શઓથી ક્ષત થયલા અરે ! સુંદર અંગવાળા,
 નેત્ર રૂડાંથી રાજતા, મુજ સુત રઢિયાળા ! ઉચરી૦ ૧૭
 ઉદિત ચંદ્ર સરખા અહો ! દર્શન શુભ તાડે—
 કરતા હશે લોકો ઘણા, મંદ છે ભાગ્ય માડે ! ઉચરી૦ ૧૮
 સુમનશળ્યામાં સુનારરે, સુખભોગ્ય સુહાગી,
 કર્કશપૃથ્વિમાં કાં સુતો, વિદ્વ થઈ બડલાગી ! ઉચરી૦ ૧૯
 શ્રેષ્ઠશ્રિયો જેને સેવતી, પૂર્વે પ્રીતિ ધરિને,
 આજ શિયાળિયો તેહને, સેવે છે ક્ષત કરિને ! ઉચરી૦ ૨૦
 માગધ સૂત બંદીજનો, સ્તુતિ ગાતા સુ જેની,
 કંબાદ સાદ પાડી રહ્યા, શ્વાપદ પાસ તેની ! ઉચરી૦ ૨૧
 મલકતું સુખ શુભ તાહડે, છળિ છેલસુ તારી,—
 દેખિશ ક્યાં ફરિ દીકરા, હાય જન્મ હું હારી ! ઉચરી૦ ૨૨
 તુજ દર્શનથિ અતૃપ્ત હું—મંદભાગિની માતા,
 જઇશ જરૂર જમપુર વિષે, ઉપજ્યાથિ અશાતા. ઉચરી૦ ૨૩

૧૯ કર્કશ—કઠણ, સ્પર્શ થાય નહિ એવી. ૨૧ કંબાદ—માંસભક્ષક.
 શ્વાપદ—શિકારી પ્રાણી.

ધિક્ બળ ભીમતણું અને પાર્થ અશ્વત્થામૈશ્વતા,
 ધિક્કાર વૃષ્ણિના વીર્યને, દાખિ રણમાંહિ ક્ષિણતા ! ઉચરી૦ ૨૪
 આ બધિ સૃષ્ટિ તારા વિના, શૂન્ય દેખું છું વીરા,
 સહન વિયોગ થતો નથી, કાળજી થાય ચીરા ! ઉચરી૦ ૨૫
 હે વત્સ ! તૃપિત થયો હશે, માટે સત્વર આવી,
 બેસી ઉછંગે માહરે, શાંત થા સુત ધાવી ! ઉચરી૦ ૨૬
 સ્વપ્નામાં ધન જ્યમ દેખિયે, તે પાછું ટળિ જાય,
 તેમ અરે તું જતો રહ્યો, હું કરતી રહિ હાય ! ઉચરી૦ ૨૭
 હે પુત્ર ! તારા વિયોગના—આધિથી વ્યાપ એવી,
 જોખનમાં ઝૂકી રહી, દોડાળી કેળ જેવી; ઉચરી૦ ૨૮
 રે ! તેવી તારી સુંદરી, વચ્છવનિ ગાય જેવી,
 કેવી રીતે હું સાચવી—રાખિશ દુઃખ સેવી ! ઉચરી૦ ૨૯
 જોઈ શકિશ વહુ કેમ તે, લરજોખનવાળી,
 પત્રવની પીંપરસમી, કેશરહિત રસાળી ! ! ઉચરી૦ ૩૦
 કાળની ગતિ પ્રાજ્ઞાથકી, નથી સમજાતિ નામે;
 કેશવ નાથ તારા છતે, નાશ કેમ તું પામે ? ! ઉચરી૦ ૩૧
 માટે હે સુત ! પુણ્યસ્વિયો ગતિ પરમ જે પામે,
 પામજે તે તું સુલક્ષણા, જઈ અક્ષરધામે. ઉચરી૦ ૩૨

દોહરા.

શોકે દિન થયેલિ બહુ, હરિભગિની તે ઠામ,
 આશીર્વાદ સુપુત્રને—દેતી હુતિ નૃપ આમ. ૩૩
 એવે ત્યાં લઈ ઉત્તરા, દ્રૌપદી આવી રાય,
 તવ વિલાપ જે ત્યાં થયો, તે વણ્યો નવ જાય ! ૩૪
 રુદન કરિ અતિ કારમું, તણુ જણિયો તે ઠાર,
 પૃથ્વીપર તૂટી પડી, મૂર્છિત થઈ એ વાર. ૩૫

૨૪ વૃષ્ણિ—વૃષ્ણિકુળના યાદવ. ૨૮ દોડાળી—દોડાવાળી.

તવ સિચન કરી તેમને—જળથી જગદાધાર,	
આશ્વાસન કરિ ઉચ્ચર્યા, આ રીતે સુખકાર:—	૩૬
અરે ! સુભદ્રા દ્રૌપદી, કરો ન ગાંડું આમ;	
આશ્વાસો વહુને અહીં, ત્યાગી શોક તમામ.	૩૭
કાં કે શૂર સુક્ષત્રિમાં, સુત અભિમન્યુ સુ જેહ,	
ગતિ પામ્યો છે તન તણ, અતિ દુર્લભ છે એહ.	૩૮
અહો આપણા કુળમાં, અન્ય પુરુષ છે જેહ,	
કહું છું કે અભિમન્યુની, પ્રાપ્ત કરો ગતિ તેહ.	૩૯
આજ એકલા અતિરથી, તમ પુત્રે જે કર્મ—	
કર્ત્યું પરમપદ પામવા, ધરી ક્ષત્રીનો ધર્મ,	૪૦
તેવું અમો ને આપણા—સંબંધી પણ સર્વ—	
કરિયે એવું સાંપડો, શુભગતિદાયક પર્વ !	૪૧
એ રીતે અરિદમન હરિ, આશ્વાસન કરિ સાર,	
અર્જુન પાસ પધારિયા, ગોવિંદ ગુણુઆગાર.	૪૨
ત્યાં આવીને સર્વને, હઈ આજ્ઞા સુખકાર,	
અંત:પુરમાં પરવર્યા, આપ જગત આધાર.	૪૩

કડવું ૧૯ મું

સાત્યકિને ધર્મરક્ષણમાટે અર્જુનનો બોધ.

રાગ સામેરી.

તે રાત્રિમાં સ્વપ્ના વિષે શિવને કરી સુપ્રસન્ન,	
વિસ્મૃત થયેલો પાશુપતનો મંત્ર શુભ પ્રછન્ન,	૧
જાણી લીધો પાર્થે, સુજય કરવા જયેદ્રથ માટ;	
કેશવકૃપાથી પાર્થના ઉરનો શમ્યો ઉચ્ચાટ.	૨

- પ્રાતર વિષે પુણ્યસ્વૌ નૃપ સુષ્ટિ બંદિજનનાં ગાન,
 ઊઠ્યા શયનથી ધર્મ, ભજતા ભાવથી ભગવાન. ૩
- શૌચાદિથી પરવારિને કરિ દંતધાવન તેહ,
 કરિ સ્નાન શુદ્ધોદક વડે, બેઠા સુઆસન એહ. ૪
- પૂર્વાભિમુખ બેસી કર્યું આદિક નરેશ ઉદાર;
 આહુતિ આપી અગ્નિને, તોખ્યા સુવિપ્ર અપાર. ૫
- પહેરી સુપટભૂષણ પછી આવ્યા સભામાં આપ;
 દીપ્યા ત્યહાં દિવ્યાસને પોતે સુમૌઢપ્રતાપ. ૬
- છે દાંડિ જેની સ્વર્ણની બે બાજુ એવાં સાર,—
 હજિ રદ્યાં ચામર ચારુ, ચંદ્રકિરણસમાં એ વાર. ૭
- સ્તુતિ ગાન ગાવા લાગિયા બંદીજનો બહુ પેર;
 ગંધર્વ ગાવા લાગિયા, સુખની વહી ત્યાં સેર. ૮
- એવે મુહૂર્ત પછી રથો, રથચક્રનો તે ઠામ,
 ત્યમ અશ્વખરિનો શબ્દ થાવા લાગિયો અભિરામ. ૯
- તે શબ્દસહ ગજઘંટનો રવ, શંખધોષસુ એમ,
 ત્યમ મનુષ્યપગપડધાથિ પૃથ્વી ભાસિ કંપતિ જેમ. ૧૦
- તવ તરુણ કુંડળકવચવાળો દ્વારપાલ સુવેશ,
 કરવાળ કટિએ બાંધ્યું હતું એવો બનેલો બેશ, ૧૧
- ત્યાં ધર્મ પાસે આવિને પડિ ઘૂંટણે નમિ તેહ—
 ઉચ્ચર્યો આજ્ઞા માગવા, કરજોડિ હે નૃપ એહ: ૧૨
- મહારાજ શ્રીહૃષીકેશ આવે છે અહીં આ વાર;
 ‘ આવે લલે ’ નૃપ ઉચ્ચર્યા, ‘ દ્યોઅર્ધ્ય આસન સાર. ’ ૧૩
- વિધિયુક્ત પૂજા કૃષ્ણને પૂછ્યું કુશલ કુરુવીર;
 હૃષ યુક્ત ઉત્તર ધર્મનું પૂછ્યું કુશલ યદુવીર. ૧૪
- એવે સભામાં આવિયા સૌ અંગભૂત નરેશ;
 દીપી રહ્યું દરબાર, બાંધવસ્નેહિથી બહુ બેશ. ૧૫

- પછિ કૃષ્ણને ધર્મે કહ્યું, માની પરમ ઉપકાર,
 પ્રભુ ! આપના આશ્રયવડે જય થશે યુધ મોઝાર. ૧૬
- રે ! દુઃખરૂપ સમુદ્રથી તારો અમોને નાથ !
 થઈ નાવરૂપ ઇન્દ્રિય કિનારે ઉતારો અહિ હાથ. ૧૭
- કરિ પ્રાર્થના બહુ પેર ધર્મે કર્યાં કૃષ્ણવખાણુ;
 તવ મહાચતુર મોરારિ ઉચર્યાં આમ મીઠી વાણુ:— ૧૮
- હે રાય ! દેવો સહિત સર્વે લોકમાં આ વાર,
 અર્જુનસમો નથિ ધનુષનો ધરનાર કેા નિર્ધાર. ૧૯
- માટે મનોરથ સફળ એ કરશે તમારા રાય !
 હણશે તમારા દ્વેષિને, મિથ્યા નહીં તે થાય. ૨૦
- અભિમન્યુને હણનાર સૈંધવને ન કરતાં વાર,
 બાણોથિ કેા બાણે ન ત્યમ પહોંચાડશે જમદાર. ૨૧
- એ રીત પાર્થવખાણુ હરિ કરતા હતા જે વાર,
 તવ આવિયો ત્યાં સુહૃદ્ગણસહ તે સુગુણઆગાર. ૨૨
- ભેટી મુભાવે તેહને ધર્મે તદા હે ભૂપ !
 સુંઘી સુમસ્તક મલકતેમુખ ઉચર્યાં સુખ રૂપ: ૨૩
- હે ભાત ! શોભા આજ તારી છે બની બહુબેશ,
 ત્યમ છે પ્રસન્ન જ પૂર્ણ આજે જનાર્દન હૃષીકેશ; ૨૪
- એથી અવશ્ય થશે જ જય તારો રણે નિર્ધાર;
 માનું છું મનથી એમ હું, મિથ્યા નથિ જ થનાર. ૨૫
- સુણિ ધર્મ-આશીર્વાદ, કેશવની કૃપાથી જેહ—
 બેયું હતું સ્વપ્ના વિષે, કહ્યું અર્જુને સૌ તેહ. ૨૬
- આશ્ચર્ય એથી પામિયા નૃપ સર્વ તેણી વાર;
 મુખ ‘સાધુ સાધુ’ ઉચરી શિવને નમ્યા નિર્ધાર. ૨૭
- પછિ ધર્મની આજ્ઞાથિ સૌ સંબંધિયો ધરિ હર્ષ,
 તત્પર થઈને નીસર્યા, દાખવા નિજ ઉત્કર્ષ. ૨૮
- નમિ ધર્મને યુયુધાન, કેશવ, પાર્થ રૂડી રીત—

- નિસર્યા શિબિરથી હર્ષ ધરી, પામિને પૂરણ પ્રીત. ૨૬
- એક જ રથે ત્રણ બેસિ તે, હે રાય પછિ ધરિ મોહ,
આવ્યા નિવાસે પાર્થને, કરતા સુવારુવિનોદ. ૩૦
- હરિએ પછી કપિચિહ્નનો રથ ધનંજયનો સાર,
સંગ્રામ માટે સજ કર્યો, જોડી સુઅશ્વો ચાર. ૩૧
- સંગ્રામિકમંત્રે કરિ અભિમંત્રણ કરેલે રથ પાર્થ—
આફે હે નૃપ ત્યાં થયો, સાધવા સત્વર સ્વાર્થ. ૩૨
- શ્રીકૃષ્ણસાત્યકિ તે રથે બેઠા થઈ તૈયાર;
રથ ખેડિયો રાશે ગ્રહી, કૃષ્ણે ન કરતાં વાર. ૩૩
- વાદિત્ર તવ વાગી રહ્યાં, માગધ ધરી અતિ મોહ,—
સ્તુતિગાન ગાવા લાગિયા, આપવા પૂર્ણ પ્રમોદ. ૩૪
- પુણ્યાહવાચનશબ્દ આશીર્વાદસહ હે રાય,
જયે સ્વરેથી ઉચ્ચર્યા વિપ્રો તદ્વા સુખદાય. ૩૫
- પાંડવતણો જય, કૌરવોનો પરાજય જયમ હોય,
ત્યાં ચિહ્ન બાશ્યાં તેહવાં, સંશય ન એમાં હોય. ૩૬
- શુભ શકુન દેખી પાર્થ ઉચર્યો સાત્યકિ પ્રતિ આમ:—
જય જરૂર થાશે આપણો, તું કર કહું તે કામ. ૩૭
- જમલોક જવા જયદ્રથ જ્યાં જુએ છે મુજ વાટ,
હું જઈશ ત્યાં હે સાત્યકી ! તું કરિશ નહિ ઉચ્ચાટ. ૩૮
- પણ સિંધુનૃપનો જેમ વધ છે પરમકૃત્યસુ મારે,
ત્યમ ધર્મરક્ષણ કૃત્ય પણ છે પરમકૃત્યસુ તારે; ૩૯
- માટે તું નૃપનું આજ પરિપાલન જ કર બલિભાત;
મુજથી બને તેવું જ કરવા તું જ છે પ્રખ્યાત. ૪૦
- સાક્ષાત્ વાસવ પણ પરાભવ તાહરો દૃઢધીર,
કરવા સમર્થ નથી જ એમ હું માનું છું, હે વીર ! ૪૧
- શ્રીકૃષ્ણ ને હું જ્યાં છિયે, ત્યાં કદ કદ પ્રકાર—
છે નહિ જ એમ તું માનજે, વધુ શું વહું આ વાર ? ૪૨

મુષ્ટિ પાર્થ કહેવું સાત્યાકે રાજા યુધિષ્ઠિર પાસ,
' હું કરિશ તેમ ' કહી ગયો, તેમનો હરવા ત્રાસ. ૪૩

વલણ.

ત્રાસ ટાળવા દ્રોણગુરુ, સૈંધવનો નિર્ધાર;
સૈન્યવ્યૂહ રચતા હતા, હે નૃપ કરિ એ વાર. ૪૪

જયદ્રથવધપ્રકરણ.

કડવું ૨૦ મું.

દ્રોણને અતિક્રમણ કરી અર્જુનનું યુદ્ધમાં વધવું.

રાગ વેરાડી.

નિજ સેનાનો વ્યૂહ દ્રોણગુરુ રચવા લાગ્યા જ્યારે,
ગર્વ ભરેલા યોધ ગર્જના કરવા લાગ્યા ત્યારે. ૧
દ્રોણે રક્ત થયેલાં લોચન, ઉજ્જ્વળાસ ભરેલા,
તાણિ ધનુષ તે માંહે ખાણો ખડુવિધ તીક્ષ્ણ ધરેલા, ૨
શૂરવીર એવા ધસિ આગળ, ' ક્યાં છે અર્જુન ? ' કહેતા,—
કરતા'તા આક્રોશ, ઉઠધિના વારિરીતે વહેતા. ૩
વિદ્યુત્પ્રી તરવારો કાઢી કેટલાક એ વારે,
હંત પીસતા ઊભા'તા નૃપ, અરિ હણવા ઉદ્ગારે. ૪
મન જેનું સંગ્રામ વિષે છે, એવા વીર હજારો,—
શિક્ષાને અનુસાર વિચરતા, ધરી વિવિધ હથિયારો. ૫
ગદા ઉગામી કંઈક પૂછતા, શણગરાયલા શૂરા,—
' ક્યાં છે અર્જુન ભીમ કૃષ્ણ ? કરિયે તેઓને પૂરા ! ' ૬
ગર્વ વિષે છકિ આમ યોધ હલમલી રહ્યા'તા જ્યારે,
શંખનાદ કરિ આવી દ્રોણે સ્થિર કીધા સહુ ત્યારે. ૭
પછિ સંબોધી જયદ્રથને ગુરુ ઉચર્યા ત્યાં સૌ જોતે,

સોમદત્તિ, અશ્વત્થામા, વૃષસેન અને તું પોતે, ૮
 તેમ કર્ણ, કૃપ, શલ્ય સાત જણ એક લાખ હથસાથે,
 સાઠ હજાર સુરથ હે રાજા ! રાખી નિજ સંગાથે, ૯
 ચઉદ્ધ હજાર ગચંદ, એકવિંશ હજાર પેદલ લઇને,
 છ કોશ ઉપર રહો અહીંથી દૂર હવે ઝટ જઇને. ૧૦
 ગુરુઆદેશ પ્રમાણે સૈંધવ સાથી સાથ સિધાવ્યો;
 પંદરસે ગજ લઇ દુર્મર્ષણ સમરાંગણમાં આવ્યો. ૧૧
 વિકર્ણ દુઃશાસન પણ એવે સૈંધવનું હિત કરવા,
 ઊભા આવી સૈન્ય અગ્રમાં, હરકત સઘળી હરવા. ૧૨
 જેના ગળે ચક્રવ્યૂહ છે, શકટવ્યૂહ ત્યાં એવો,
 રચિ રાખ્યો'તો દ્રોણ હે નૃપ, સુણ્યો ન જોયો તેવો. ૧૩
 હતી દીર્ઘતા તેની ચોવિંશ કોશ સુધીની જેમ,
 પહોળો તે દશ કોશ હતો પશ્ચાર્દ્ધભાગમાં તેમ. ૧૪
 તે વ્યૂહતણા પશ્ચાર્દ્ધ વિષે પદ્મવ્યૂહ મહાભારી—
 રચ્યો હતો દ્રોણ હે નૃપ ! જ્યાં અજીત જાય જ હારી. ૧૫
 તેના ગળે સૂચિવ્યૂહ અતિ ગૂઢ કર્યો'તો કારી,
 જેની આથે રહેલને કદિ ઇંદ્ર શકે નહિ મારી ! ૧૬
 સૂચીમૂખમાં કૃતવર્મા, કાંખોજ અને જલસંઘ,
 દુર્યોધન ને કર્ણ ક્રમે કરિ ઊભા'તા દૃઢસ્કંધ. ૧૭
 મહાસૈન્યથી વીંટાયેલો સૈંધવ હે નૃપ ત્યારે,
 સૂચિવ્યૂહ પાસે જ રહ્યો'તો, અભય થઇ એ વારે. ૧૮
 રક્ષક યોદ્ધા શકટવ્યૂહના એક લક્ષ ત્યાં રાખી,
 શકટવ્યૂહમુખમાંહિ ઊભા'તા દ્રોણ સુયશ અભિલાખી. ૧૯
 ભાળીને અતિ ભવ્યવ્યૂહ ત્યમ રક્ષણ તેનું કર્તા,
 ધનુષ ધરેલા દ્રોણ યમસમા સંકટના સંહર્તા, ૨૦
 રથે વિરાજિત જોઇ કૌરવો પુલકયા પારાવાર;

૧૦ ગચંદ—હાથી ૧૧ આદેશ—આગા.

- દુર્યોધન આનંદ-ઉદ્ધિ નૃપ, ઉલટયો એણીવાર. ૨૧
તવ ત્યાં બિલેલા સૈનિક સૌ કરિ મોટા પોકાર,
યુધ કરવા લાગ્યા હે નૃપતે, કરી ધનુષટંકાર. ૨૨
ભેરીશબ્દ થયા મહાભારે, શંખઘોષ પણ તેમ;
પ્રહાર કરવા પડ્યા બિછલી, રણુરસિયા ધરિ પ્રેમ. ૨૩
એ રીતે થયું પ્રાપ્ત ત્યાં નૃપ, રૌદ્રમુહૂર્ત જ જ્યારે,
પ્રલયસમયના રુદ્રસમો અર્જુન દેખાયો ત્યારે. ૨૪
જેની આગળ કાગ અને બગ ફીડા કરતા એવે—
ભાર્યા, ત્યમ બહુ ઉલકાપાત થતો હીઠા ત્યાં તેવે. ૨૫
ઘોરયુદ્ધ એવે જ પ્રવર્ત્યું પ્રલયકાળના જેવું;
અલાયમાન થઈ અચલા નૃપ, ત્યાં શું બાંહેડું કહેવું ? ૨૬
યુદ્ધ કરવા ઉગમેલ આપસુત દુર્મર્ષણની સામે—
હંકાર્યો રથ પ્રથમ જ પાર્યે, જય કરવાને કામે. ૨૭
સંપ્રહાર તવ બહુ જ પ્રવર્ત્યો, ગજ રથ હય માનવનો;
ભાર્યો ભેગ મહાક્ષય કૌરવ—સૈન્યતણા સંભવનો. ૨૮
જળની હેલી કરી મેઘ પર્વતને ઢાંકે જેમ,
ઢાંક્યા શર હેલીથી પાર્યે નિજ અરિઓને તેમ. ૨૯
અરિઓએ પણ તે જ રીતથી હસ્તલાઘવી દાખી,—
બાણોથી છાયા હરિઅર્જુન, કસર ન કંઈપણ રાખી. ૩૦
તવ પાર્યે ત્યાં ક્રોધ કરીને ઉગ્ર બાણ બહુ મૂકી,
રથિયોનાં શિર પડ્યાં ધડથી, ચિતથી લેશ ન ચૂકી. ૩૧
રુધિરવાહિની વહી તે તકે, વૈતરણીના સરખી;
અપરબરણનો ભેગ ભેળને ભેગાણિયો બહુ હરખી. ૩૨
ધડના ઢગલા થયા અને શિર ફેંકાં રીત રખડતાં,—
ભેવા લાગ્યા ભેધ તોય ભાર્યા હે ભૂપત ! ભડતાં. ૩૩
તવ તૂટી તેઓપર પાર્યે તીવ્રબાણ વરસાવી—

- બૂલેળા કીધા તેઓને, બહુ આવેશે આવી. ૩૪
- બહુ ગજ રજભેળા કરિ કીધા, રજ શંકા નવ આણી;
રથહયનો લય કયો પારવિણ, શર મૂકી બહુ તાણી. ૩૫
- તાપ ન સહેવાયે અર્જુનનો, આપ સૈન્ય એ વારે,—
બ્યાકુળ થઇ ભાગ્યું ચારે દિશ, લય પામીને ભારે. ૩૬
- આમ જોઇ દુઃશાસન આવ્યો હસ્તીસૈન્ય લઇને;
ઘેરી લીધો અર્જુન તેણે, સત્વર પાસ જઇને. ૩૭
- સિંહરૂપ અર્જુન તવ રાજા ! સિંહનાદ ત્યાં કરિને,—
હસ્તિવિહારણ કરવા લાગ્યો, બાણો બહુ વાવરિને. ૩૮
- પ્રલયવાયુથી બહુ જ ઉછળતા મહાસાગરમાં જેમ,
મહત્તિમિગિલ પેસે તેમ જ અર્જુન પણ નૃપ એમ, ૩૯
- હસ્તિસૈન્યમાં પેઠો પોતે લેશ ન શંકા રાખી;
જોઇ અપાટો તેનો ત્રાસી હસ્તીસેના આખી. ૪૦
- કરિ ગાંડિવટંકાર કારમા બાણો બહુ વિધ છોડી,
મારી મદઝર હસ્તિ ઘણા, ગજહાર અર્જુને તોડી. ૪૧
- પાંખો કાપેલા પર્વતની પેરે અર્જુન બાણે—
પડવા લાગ્યા ગજ પૃથ્વીમાં, ચીશ પાડિ તે ટાણે. ૪૨
- ભદ્લબાણથી હાથિ ઉપરના યોદ્ધાનાં શિર એવે,
પાર્થ પાડવા લાગ્યો સત્વર, તમ થઇને તેવે. ૪૩
- અર્જુનરૂપી અનલવડે જ્યમ હોય સૈન્યવન લાગ્યું,
હળ ત્યમ દુઃશાસનનું તેસહ રણભોમીથી ભાગ્યું. ૪૪
- તવ સૈંધવની પાસ જવાને દ્રોણસૈન્યની સામે—
ધાયો અર્જુન ઉમગી અતિશય, જ્ય કરવાને કામે. ૪૫
- આવી શુરુ આગળ કરજોડી ઉચર્યો તે આ રીતે:—
મુજ કહ્યાણુ ચહો ત્યમ ત કહો, અહો ! વપ્રવર પ્રીતે. ૪૬
- કાં કે આપ પ્રસાદવડે હું આપ સૈન્યમાં આજે—
પ્રવેશવા ઇચ્છું હું પ્રભુ ! સૈંધવના વધ કાજે. ૪૭
- માટે અશ્વત્થામા જેવો માની મુજને પ્રીતે,

મુજ રક્ષણને યોગ્ય આપ છે, તીર્થરૂપની રીતે. ૪૮
 ગુરુ તવ ઉચર્યા, અરેઘાતકી ! હું જીત્યા વિણ તુજથી—
 સૈંધવ જીતાવો નથિ સહેલો, આવ યુદ્ધ કર મુજથી ! ૪૯
 એમ કહીને અદૃહાસ્ય કરિ અર્જુનપ્રત્યે એવે,
 ઉગ્રબાણ મૂક્યાં બહુ બળ કરિ, ત્રાસ આપવા તેવે. ૫૦
 પાર્થે નિજ બાણોથી ગુરુનો બાણસમૂહ નિવારી,
 માન આપિ ગુરુચરણ વીંધિ પછિ ધર્યો ધનુષશર ધારી. ૫૧
 ઉગ્રયુદ્ધ આશ્ચર્યસરીખું જામ્યું તેણી વાર;
 બેના યુદ્ધ વિષે બહુ નૃપનો થતો હતો સંહાર. ૫૨
 વાસુદેવ હરિ ઉચર્યા એવે અર્જુન પ્રત્યે આમઃ—
 રોકાવું નથિ ઠીક અત્ર, હજી છે બહુ કરવું કામ. ૫૩
 માટે ગુરુને મૂકી પડતા સત્વર આગળ વાધો;
 સમય વ્યર્થ નવ ખોતાં અર્જુન, અર્થ આપણો સાધો. ૫૪
 સાંભળિ એવું કેશવ કહેવું પાર્થે માન્ય કરીને,
 પ્રદાક્ષણા ગુરુની કરિ નિજ રથ પ્રભુનું નામ સ્મરીને— ૫૫
 હંકાવ્યો બીજે સ્થળ, તવ ગુરુ ઉચર્યા ત્યાં પોકારી,
 ‘ અરિથી નવ હઠનાર અરે ! શું ગયો અદ્યપમાં હારી ? ! ’ ૫૬
 ઉચર્યો તવ અર્જુન આ રીતે, ‘ ગુરુ છે મારા પોતે,
 પણ અરિ નથિ માટે જ ખસું છું, શિષ્ટપુરુષ સૌ જોતે ! ’ ૫૭
 આમ કહી અરિહમન વીર જયદ્રથના વધને ઇચ્છી,
 આપ સૈન્ય પ્રત્યે વાધ્યો ઝટ, નિજ પણ તર્તે જ પ્રીછી. ૫૮
 કૃતવર્મા કાંબોજ શ્રુતાયુ તે વેળા નૃપ તેને—
 વારિ રાખવા લાગ્યા બળ કરિ, આંચ આપવા એને. ૫૯
 ખાંચ તેથિ અર્જુન નવ ખાતાં, બહુ અરિઆડ વિદ્યારી,
 પેઠો કૌરવસૈન્ય વિષે ઝટ, ભય વર્તાવી ભારી. ૬૦

વલણ.

ભારી યુદ્ધ થયું તદા, તે વણ્યું નવ જાય;
 અતુલ પરાક્રમ પાર્થનું, શું કહું તમને રાયરે !

કડવું ૨૧ મું.

સાત્યકિદ્રોણનું યુદ્ધ.

રુચિરાછંદની દશી.

રાકયો અર્જુનને બહુએ મળિ રણસંગ્રામ વિષે જેવે,
 રોષ ભરેલા દ્રોણ રૌદ્ર થઈ આવ્યા તે સામે તેવે. ૧
 એવે યુદ્ધ મચ્યું મહાભારે, છૂટ્યા શર ચારે પાસે;
 સમભયું નહિ શૂરથકી પણ, કોણ હવે કોને ખાશે । ૨
 ગુરુનો મારો મૂકી ભોજનો ભોગ પછી લેવા માટે,—
 ખેડાવ્યો રથ પૂરપાટથી પાર્યે નૃપ આડી વાટે. ૩
 થયું ભયંકર યુદ્ધ ભોજશું, વણું શું નૃપ આ ટાણે !
 વીંધાયા અન્યોન્ય બાણથી ભોજપાર્થ, જ્યમ સૌ જાણે. ૪
 કૃતવર્માને મોહ પમાડી, નૃપ કાંખોજ લણી વળતી,
 ઉઠધિરીત ઉલટ્યો ઝટ અર્જુન, તે પીડા કરવા ટળતી. ૫
 તવ તેના રથચક્રરક્ષકો યુધામન્યુ મહાવીર તથા
 ધીર ઉત્તમૌજને ભોજે વીંધી આપી પૂર્ણ વ્યથા; ૬
 તો પણ તે જે તેજસ્વીએ ઝાંખા નવ પડતાં જરિયે,
 ધનુષ તથા ધ્વજ છેઘાં એનાં, વખાણ શાંતેનાં કરિયે ! ૭
 આવેલો અર્જુનને દેખી શ્રુતાયુધે તેની સામે,
 ધનુષ ફેરવી કર્યો ધસારો, નીચો નવ પડતાં નામે. ૮
 ભડ્યો ભયતણ એ અર્જુન શું, થયો વિરથ ઝટ તે કામે;
 ગદા ઉગામી ધાયો તે તવ, હે નૃપતે ! અર્જુન સામે. ૯
 પર્ણાશાનો પુત્ર હતો તે, વરુણ થકી ઉપજેલ બલી;
 તાતમસાર્દિ દિવ્યગદાએ પામ્યોતો હે ભૂપ ! ભલી. ૧૦

૩ ભોજનો—કૃતવર્માનો. કૃતવર્મા ભોજ કુળનો હતો, માટે એ નામે
 પણ ઓળખાતો. ૧૦ પર્ણાશા—એ નામની નદી.

યુધ નવ કરનારાપર મૂકયે, મૂકનારપર તે તેવી—
 પડે જ આવી, અને પ્રાણ લે, ગદા હતી હે નૃપ ! એવી. ૧૧
 શ્રુતાયુધે યુધમાંહિ તે ગદા કાળે પ્રેર્યાથી તેવે,
 ફેંકી કૃષ્ણ ઉપર હે રાજા, વિવેકને વિસરી એવે. ૧૨
 તેથી તે ભટકાઈ કૃષ્ણના સ્કંધ ઉપર તર્ત જ ત્યાંહે,
 અને ભિછળી વાગિ વેગમાં ઝટ તેના મસ્તક માંહે. ૧૩
 હે નૃપ ! એથી તે શબ થઇને પડ્યો પૃથ્વીમાંહે પળમાં;
 કોપી તવ કાંબોજ સુદક્ષિણ આવ્યો ક્રોધ કરી વળમાં. ૧૪
 તેશું યુદ્ધ કરીને તેને પાડી રણમાં પાર્થ તદા,—
 વાધ્યો વેગે વાર ન કરતાં, કોઈ થકી અટકી ન કદા. ૧૫
 શ્રુતાયુ તેમ ચ્યુતાયુષ્ તેવે થયા સઘ તેની સામે;
 થયું યુદ્ધ એવે ત્યાં એવું, વાસવ પણ વિસ્મય પામે ! ૧૬
 તે બે જણને મહાપ્રયત્ને પાર કરી પારથ વાધ્યો,
 અંબણે અતિશય બળ દાખી, અર્જુનને એવે બાધ્યો. ૧૭
 તવ તેના બે હસ્ત તથા શિર છેદીને હે નૃપ ! તેણે—
 પ્રવેશ કીધો શત્રુસૈન્યમાં, અગણિત યોધ હુણી એણે. ૧૮
 ત્રાસ તેણે દુર્યોધન પામી દ્રોણ સમીપ જઈ તેવે,
 બહુ મોટા નિઃશ્વાસ નાંખતો ઉચર્યો આ રીતે એવે:— ૧૯
 જીઓ ગુરુ ! આ અર્જુન આપણિ મોટી સેનાને લેદી,
 ગયો અગાડી હાક પડાવી, શૂર ઘણાનાં શિર છેદી. ૨૦
 માટે જયદ્રથ મરે નહીં ત્યમ કરો હવે કળવાન તમે;
 કોપેલો કાળસમો અર્જુન કોથી નથિ હઠતો જ ક્યમે. ૨૧
 લેદિ સૈન્ય અતિક્રમણ કરે છે અતિરથિયોને તે આંહી;
 એથી જયદ્રથના રક્ષક પણ પડ્યા છે મહાસંશય માંહી. ૨૨
 સૌ નૃપનો નિશ્ચય જ હતો કે, ગુરુને અર્જુન અહિં ક્યારે—

૧૪ કાંબોજ સુદક્ષિણ—કાંબોજ દેશનો સુદક્ષિણ રાજા. ૧૭ બાધ્યો—
 અટકાવ્યો.

કરશે નહિ અતિક્રમણ, પણ અરે! થયું જ ત્યમ ભેયું જ્યારે! ૨૩
 બાણ્યા હોત તમોને આ'વા, તો સૈંધવને હું ક્યારે,—
 રોકત નહિ ધર જાતો, રે! અહિં જાવાને જમને દ્વારે! ૨૪
 ઉત્તમ વેતન પામી માફ, પાંડવનું સાફ કરવા—
 ઈચ્છો છો તે ભેયું આજે, હો છો અહિં અમને મરવા! ૨૫
 ઘટતું નથિ ગુણવાન તમોને કરવું આમ અરે આંહી;
 ઊગારો સૈંધવને અર્જુન-હવમાંથી રણની માંહી. ૨૬
 મુજ બોલ્યું મનમાં ન લાવતાં શરણ તમારે હું જાણી,
 કાર્ય કરો સૈંધવરક્ષણનું, કરજોડી કહું છું વાણી. ૨૭
 દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી દ્રોણ વદ્યા વળતી એવું,
 કહ્યું અને વળિ કહે મુજને તું, કહેવું હોય જે કંઈ કહેવું. ૨૮
 હું નથિ તારાં વાક્ય નિંદતો, ધોંખો નવ ધરવો તારે;
 છે તું અશ્વત્થામાસમ નૃપ, પુત્રતુલ્ય મનમાં મારે. ૨૯
 તો પણ સત્ય કહું છું તુજને, જ્યાં છે અર્જુન શ્રેષ્ઠરથી,
 તેમ જ મહાદ્યુતિમાન કૃષ્ણ છે સારથિ પણ તેના ધરથી; ૩૦
 અદ્ય છિદ્ર કરિને એ પોતે પ્રવેશવા સત્વર તેમાં—
 સમર્થ છે અર્થમાં ચતુર અતિ અતુલ પરાક્રમ છે એમાં; ૩૧
 જીવાન તે છે જોરભરેલો, અને વૃદ્ધ છું હું હાવે,
 પહોંચી શકવું તેને રાજા! કહે કેમ મુજને કાવે? ૩૨
 માટે સેનામુખમાં હજી આ પાંડવનું છે હું તેને,—
 રમણભ્રમણ કરિ પણ મુજ પળવા આંચ અધિક આપીએને,— ૩૩
 પાર્થવિનાના ધર્મરાજને ગ્રહણ કરિશ માટે તારે—
 જવું ઘટે છે અર્જુનપ્રત્યે, રહેવું ઉચિત અહિં છે મારે. ૩૪
 અઅજ્ઞાણ છે તું અતિ બળિયો, જીવાન પણ તેના જેવો,
 માટે જ સહાયક સારા લઈ, જય ઇંદ્રજયમ લઈ દેવો. ૩૫
 સંશય મનમાં તને થાય છે, અર્જુન ક્યમ જીતિશ એવો,
 ઇંદ્રધકી જીતાય નહીં એ જીત્યો છે સૌને એવો; ૩૬

તો આ સ્વર્ણકવચ હું તુજને પહેરાવુંહું બહુ પ્રીતે,
 અલેદ્ય તે છે તેથી તુજને રણમાં કેા પણ નહિ જીતે. ૩૭
 એમ કહીને કવચ સજવી આશિષ દ્રોણે બહુ આપી,—
 વિદાય કીધો દુર્યોધનને, વહાલપમાં પૂરા વ્યાપી. ૩૮
 એવે મધ્યાહ્નસમે કૌરવપાંડવકેરું મહાભારે,
 મર્યું યુદ્ધ ત્યાં વ્યૂહઅગ્રમાં, દેવો પણ હિંમત હારે. ૩૯
 ધૃષ્ટદ્યુમ્નને અગ્ર કરી પાંડવો સર્વ તેણી વારે,
 દ્રોણસૈન્ય ઢાંકી દેતા'તા મોટાં બાણતણે મારે. ૪૦
 અમો સર્વ પણ તેમ દ્રોણને આગળ કરિને એ વારે,
 ધૃષ્ટદ્યુમ્નાદિકપર શર વરસાદ જ કરતા'તા ભારે. ૪૧
 વર્ષાઋતુમાં ગંગાયમુના વેગ કરે ત્યમ બે સેના—
 કરવા લાગી વેગ મહારથિ મોજા મોટા છે જેના. ૪૨
 હઠતા નવ અન્યોન્ય થકી બે સેનાના વીરો વંકા;
 કરી પરાજય એક બિજાનો, દેવડાવતા મસ ડંકા. ૪૩
 પ્રયત્ન નિષ્ફળ કરી દ્રોણનો ધૃષ્ટદ્યુમ્ને તે વારે,
 ત્રણ પ્રકારથી ભેદ પમાડ્યું આપ સૈન્ય નૃપ એ વારે. ૪૪
 જીડ્યાં શિર આકાશ એ તકે, ઘડોતણા વળિયા ઢગલા;
 અપરબોગ જામ્યો અતિખાસો, હરખ્યા કાગ અને બગલા ! ૪૫
 સમીપ આવેલા ગુરુ દેખી, ઢાલખડ્ગ કરમાં ધારી—
 તળખ્યો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણને હણવાને ઉરમાં ધારી. ૪૬
 આલી રથનો દંડ ચઢી રથ સમર્થને હણવા માટે—
 સરવા લાગ્યો સજજ ખડ્ગ કરિ, ગુરુનું શિર લણવા માટે. ૪૭
 એવે તે પડતાં ગુરુદષ્ટે, શતચંદ્રાકૃતિ સો બાણે,—
 ઢાલ તથા દશ શરથી એનું ખડ્ગ છેલું જ્યમ સૌ બાણે. ૪૮
 ચોસઠ બાણે હણ્યા અશ્વ, ધ્વજ છત્ર સારથી પણ તેવે—
 ભલ્લ નામના બે બે બાણે બૂલેળા કીધા એવે. ૪૯
 પછી કર્ણપર્યંત ખેંચીને ઉગ્રબાણ સત્વર ત્યારે—

છાડ્યો તેનો પ્રાણ જ લેવા, તેપર ક્રોધ કરી ભારે. ૫૦
 સૂસવતો શર તેહ આવતો સાત્યકિએ દશ શર મૂકી,—
 છેલ્લો તર્ત જ વાર કર્યા વિણ, ચોટ ન આપતણી ચૂકી. ૫૧
 છોડાઈ અતિ એથિ દ્રોણગુરુ શૂર સાત્યકીપર ભારે,
 વળગ્યા યુધ કરવા થઈ તાતા, રાતાચોળ થઈ ત્યારે. ૫૨
 ધૃષ્ટદ્યુમ્નને પાંચાલ્યો તવ લેઈ ગયા ત્યાંથી આઘે;
 વિહારિ નાંખ્યો હોત જ જેને દ્રોણરૂપ વસમા બાધે ! ૫૩
 અવની ભિલપાથલ થાયે એવું યુધ નૃપ એ વારે,
 સાત્યકિદ્રોણતણું ત્યાં જામ્યું, વાણું શું વાણીદારે ! ૫૪
 હાજ્યું બેએ દિવ્ય પરાક્રમ, હે નૃપ એકબિજા સામે;
 વીંધાયા અન્યોન્ય અતીશય, પણ નવ નરમ પડ્યા નામે. ૫૫
 પામે વિસ્મય વાસવ એવું બેનું યુદ્ધ થયું ભારે;
 જોવા લાગ્યા જોધસ્તખંધ થઈ, પણ લડવા ન પડ્યા હારે. ૫૬
 વારે કોણ મહાવીરોને ? રણમાં ત્યાં લડતા ભારે;
 પ્રલયાગ્નિસમા પેખી બેને, ધીરજ કોણુ નવ ધારે. ૫૭
 પેખિ ષરાક્રમ સાત્યકિનું ત્યાં, મનમાંહે દ્રોણે એવે—
 કરી પ્રશંસા તેની ભારે, તુષ્ટ થઈ તેપર તેવે. ૫૮

વલણ.

તેવે હે નૃપ અર્જુને—જતાં કર્યું જે કામ,
 તે અહિ કહું સંક્ષેપમાં, સુણો હવે ગુણગ્રામરે. ૫૯

કડવું ૨૨ મું.

દુર્યોધનનો પરાજય કરી અર્જુનનું આગળ વધવું.

હરિગીતછંદની દેશી.

સૌવીર પ્રત્યે વાધતાં પાર્થે પ્રલય મોટો કરી,
 માર્યા હજારો યોધ, બાણ અનેક બહુ વિધ વાવરી. ૧

- વિદ્વાનુવિદે તેહને રોક્યો ધિરજ પાકી ધરી,
 પણુ તેમને ગણતાં ન, વાધ્યો વેગમાં પૂરા કરી. ૨
 વીંટક વળ્યું દળ કૌરવોનું તેહને ઉલટી ફરી,
 પણુ તાપ તેનો લાગવે, સામે શક્યું નવ તે સરી. ૩
 મત લેઈ માધવનું તદ્દા, અતિ શ્રમિત અશ્વો એ સમે—
 છોડાવિયા પાર્થે પછી, તાજા સુ કરવા તે સમે— ૪
 અશ્વોધિ ખોદી પૃથિવ પછિ નિર્માણુ સર કીધું તહીં;
 જોયું સુજળ અમૃતસમું સૌએ જરાવાર જ મહીં. ૫
 બાણોધિ રક્ષા કરિ રહ્યો અશ્વોનિ અર્જુન ભૂપ ત્યાં;
 વણુ ટાળિ કાઢ્યાં શદ્ય હયનાં કેશવે જ હતાં જ જ્યાં. ૬
 લોટાવિ કરિને સ્વચ્છ શ્રમગ્દાગ્નિ હરી હયની બધી;
 જળ પાઈ દઈ જોગાણુ કીધા સજ્જ ઝટ શકવા વધી. ૭
 દેખી અમાનુષ કર્મ તેનું, દિગ કંઈક થઈ ગયા;
 ઉચર્યા કંઈ મુખ એમ હે નૃપ ! ઉર વિષે ઉપજે દયા. ૮
 જોડાવિ રથમાં અશ્વ પછિ અર્જુન વધ્યો વેગે કરી;
 જાણ્યું જ સૌએ એમ સૈંધવ સદ્ય અવ જાશે મરી ! ૯
 જે જે ધરી અતિ રોષ, કરતા ઘોષ તે પ્રત્યે ગયા,
 તે ઉદધિમાં નદિયો ગયા સરખા જ હે નૃપતે ! થયા. ૧૦
 દેખિ જયદ્રથ દષ્ટિગોચર કૃષ્ણુ ને અર્જુન તદ્દા,
 અતિ શીઘ્રતા કરતા હતા, આવે ન કળવામાં કદા. ૧૧
 એવે અલેઘકવચ ધરેલો આપ સુત વેગે કરી,
 ખેડાવતો રથ શીઘ્ર આવ્યો, ધનુષ મોટું ઠર ધરી. ૧૨
 ઉચર્યા તદ્દા શ્રીકૃષ્ણુ, દુર્યોધન અહીં દઢતા ધરી,
 અતિક્રમણુ રથ કરિ આપણો આવ્યો મહાવેગે કરી; ૧૩
 આશ્ચર્ય મોટું એ જ હું માનું છું આ રણમાં અહીં,
 યુધમાંહિ દુર્મંદ અશ્વવિદ એ વીર છે સાચો સહી. ૧૪

- દેવી જ પાંડવનો સહા, મહાપાપનું તે મૂળ છે;
સંબંધિમાં સાથે જ મહાસંકટતણું તે શૂળ છે. ૧૫
- તેને અહીં જમલોક મોકલવાતણું તારે સહી,
ઇન્દ્રિયતસમય આવ્યો દિસે છે, ફેર એમાં છે નહીં. ૧૬
- માટે ધરી રાખેલું વિષ અતિક્રોધનું તાંડું અહીં,
તેના ઉપર ઝટ મૂકિ જીવિત તેનું હર સાવધ રહી. ૧૭
- તાંડું પરાક્રમ મૂઠ એ નથિ જાણતો સુખમાં વહી,
દેખાડિ આપ પ્રતાપ તેને, નાંખ આ રણમાં હહી ! ૧૮
- કહ્યું આમ બહુ કૃષ્ણે તદા ઉચ્ચૌ ધનંજય ધીર ત્યાં,
'ઠિક કરિશ તેમ' તમે હવે રથ જાવ લઇ એ છે જ જ્યાં. ૧૯
- હાંકે તમે રથ ત્યાં જ દ્રૌપદિશત્રુનું શિર કાપવા;
ઉર કલેશ તેનો ટાળવા ત્યમ હર્ષ એને આપવા. ૨૦
- અન્યોન્ય વદતા આમ શ્રીધનશ્યામપાર્થે હર્ષથી,—
ખેડ્યા સુઅશ્વો આપસુતને મારવા ઉરતર્પથી. ૨૧
- આવ્યા સમીપ મહાભયંકર ઉગ્ર તે નર કેસરી,
તો પણ તમારો પુત્ર ભય નવ પામિયો મનમાં જરી. ૨૨
- ઉદ્યુક્ત કેશવપાર્થને રોક્યા જ એણે તે ઘડી,
એથી પ્રશંસા ક્ષત્રિમાં સુત આપનાની થઇ વડી. ૨૩
- તેથી થઈ અતિ ઉગ્ર માધવઅર્જુને પોતાતણા—
બહુ બળથિ શંખ વગાડિને અતિધોરશબ્દ કર્યા ઘણા. ૨૪
- તવ ત્રાસિ ચોદ્ધા આપના અતિશોર કરવા લાગિયા;
'રાજ પડ્યો ! રાજ પડ્યો !' કહિ ભય ધરીને ભાગિયા. ૨૫
- આપી ધીરજ તવ તેમને, દઇ સાદ અર્જુનને તહીં,
દુર્યોધને હે ભૂપ ! વાણી વિષમ આ રીતે કહી:— ૨૬
- હે પાર્થ ! તું સુત પાંડુનો જો હોય તો અહિં તાડરી—
દિવ્યાઅવિદ્યા દાખ, શર તુજ શ્રેષ્ઠ મુજપર વાવરી ! ૨૭
- ત્યમ બળ પરાક્રમ તાંડું કેશવનું અહીં દેખાડ તું;

હું જોઉં રણમાં આજ તુજ અલિલાપ પૂરો પાડતું ! ૨૮
કહિ એમ ત્રણ શર મર્મભેદી મૂકિ વીંધ્યો પાર્થને;
શર ચાર મૂકી અશ્વ વીંધ્યા, સાધવા નિજ સ્વાર્થને. ૨૯
દશ બાણથી સ્તન મધ્યમાં હરિને વિંધી ઝટ એહણે—
લલ્લેથિ કાપી આળખો પાડ્યો તરત નૃપ તેહણે. ૩૦
અપમાન તે સહેતાં ન લવ, શર તીક્ષ્ણ મૂક્યાં અર્જુને;
નિષ્કૂળ થયાં તે કવચથી, જઈ રાય દુર્યોધન કને. ૩૧
તવ તેટલાં અતિ તીક્ષ્ણ મૂક્યાં અર્જુને પાછાં ફરી;
જે ભ્રષ્ટ કવચ થકી થયાં, ભેદી ન શક્યાં તે જરી. ૩૨
આશ્ચર્ય પામી એથિ અતિ, કહ્યું પાર્થને લક્ષ્મીવરે,
પૂર્વે ન જોયેલું કદી, જોવાય છે આ શું અરે ! ૩૩
ગાંડીવનું, મુષ્ટિનું, બુજનું બળ હતું શું તેમ છે ?
કે અંતનો આવ્યો સમય આ, પાર્થ આ તે કેમ છે ? ! ૩૪
પાર્થે કહ્યું દ્રોણે કવચ ધારણ કરાવી તેહને,—
અહિ મોકલ્યો છે વારવા મુજને, અભય કરિ એહને; ૩૫
એથી જ શર મારા થયા નિષ્કૂળ અરે ! કવચે કરી,
વાસવતણું રે ! વજ્ર પણ એને ન ભેદિ શકે જરી. ૩૬
જરિ વાત તે તમથી અજાણી છે જ નહિ, સર્વજ્ઞ છો;
પૂછોછ શું મુજને પરાત્પર ! આપ મોટા પ્રજ્ઞ છો. ૩૭
એ કવચવિદ્યા માત્ર દ્રોણ જ એક જાણે છે સહી,
ત્યમ તેમના સુપ્રસાદથી મેં પણ બધી તે છે લહી. ૩૮
ધરિ કવચ દુર્યોધન ઉભો છે અત્ર સ્ત્રી પેઠે સહી;
ધરિ કવચ એ કરવું શું, તેની ગમ નથી એને અહીં; ૩૯
માટે પરાક્રમ ધનુષ મારાનું જીવ્યો અહીં શ્રીહરી !
કહિ એમ જોયું આપ સુત સામે શરો ધનુષે ધરી. ૪૦
સર્વાઞ્ઘાતી શરથિ તે શર તર્ત દ્રૌણીએ તહીં—
કાપ્યા ન કરતાં વાર, જાણ્યામાંહિ જયમ આવે નહીં. ૪૧

નવ નવ શરે એવે જ મૂકી સર્પશા દુર્યોધને,—
 શ્રીકૃષ્ણઅર્જુન વીંધિયા, અતિ ગર્વ ધરિને નિજ મને. ૪૨
 એથી થઈ અતિઉઝ પાથે જોયું તે સામે ફરી,
 તો કવચની રક્ષાવનું કેા અંગ નવ જોયું જરી. ૪૩
 તવ યુદ્ધમાં અતિ ચતુર એવા અર્જુને બાણે કરી,
 અનુચરસહિત હયસારથી એના હણ્યા ધીરજ ધરી. ૪૪
 પછિ તર્ત તોડી ધનુષ, મોજા હાથના કાપી અને
 કડકા કર્યો રથ, પણ ન કેા આવી શક્યું એની કને. ૪૫
 બે શરથી તવ બે હાથનાં તળ વીંધિ પછી હે નૃપમણી !
 નખમાંહિ પણ વીંધ્યો જ એને, વેદના થાવા ઘણી. ૪૬
 એથી થઈ ઉદ્વિગ્ન પીડા પારવનિ થાવા થકી,
 તત્પર થયો ઝટ ભાગવા, અહિ મરિશ એમ ગણી નકી. ૪૭
 એ સમય કષ્ટ વિષે કળેલો જોઈ તેને ભૂપતી !
 આવ્યા હજારો યોધ, કરિને ક્રોધ શીઘ્ર કરી ગતી. ૪૮
 હય હાથિ રથ ભાથી તણા ઘેરા વિષે એને લઈ,
 વર્ષાવવા શર લાગિયા, મહાવીર તત્પ ઘણા થઈ. ૪૯
 તે સર્વશું દારુણ કરી યુધ, દાટ વાળી અર્જુને,—
 એડાવિયો રથ આપનો, અતિ વેગમાં સૈંધવ કને. ૫૦

વલણ.

કને ગયો સૈંધવતણી, અર્જુન કરિ સંગ્રામ;
 વર્ણવિ તે અહિ નવ શકે, આ દિજ ગણપતરામરે. ૫૧

કડવું ૨૩ મું.

અર્જુનસાહાય્યે જવા સાત્યકિને ધર્મનું કહેવું.

ચોપાયાની દશી.

- સૈંધવના રક્ષકશું અર્જુન યુધ કરતો'તો જ્યારે,
 પાંડવસહ પાંચાલો ગુરુશું યુધ કરતા'તા ત્યારે. ૧
- અપરાદ્ધે એ સમય કારમું, કૌરવપાંડવ કેરું—
 યુદ્ધ થયું જોવા જેવું નૃપ, ખાખ્યા યોધ થઇ ખેરું. ૨
- દ્વંદ્વયુદ્ધમાં નમ્યું ન આખ્યું એકબિજાને કાચે;
 મર્યા મહારથિ અન્યોન્યશું, જ્યમ ભૂત ભરાયું હોયે. ૩
- ધનુષ ધર્મનું કાપી દ્રોણે છોડ્યા બાણ હજારો;
 'પડ્યા યુધિષ્ઠિર ! પડ્યા યુધિષ્ઠિર !' એમ પડ્યા પોકારો. ૪
- પણ ધર્મે નવ નમ્યું આપતાં, દિવ્યધનુષ કર ધારી,
 છોડી શર અતિઉઝ હજારો, કાખ્યા તે શર કારી. ૫
- અતિ વિસ્મય ઉપજે એવું યુધ, દ્રોણધર્મનું એવે—
 મર્યું મહારાજ ! શું કહું મુખથી ! ત્રાશ્યા સઉ જન તેવે. ૬
- વિક્રી છેલ્લે દ્રાણ ધર્મપર, વિરથ તેમને કરિને,
 કાપિ ધનુષ વિદ્ધ કરી ધાયા, ઉઝકોધ અતિ ધરિને. ૭
- મૃગ સામે સિંહ ધસે તેમ જ ધર્મ ઉપર તે ધાયા;
 સમજાયું તવ સદ્ય ધર્મ ગુરુહાથે હવે હણાયા. ૮
- એથી પાંડવની સેનામાં ઉપજ્યો હાહાકાર;
 ધર્મ એસિ સહદેવરથે ભાખ્યા નવ કરતાં વાર. ૯
- ક્ષેમભૂર્તિશું બૃહત્ક્ષત્ર ત્યાં ભડચો ધર્મને માટે;
 માર્યો તેણે ક્ષેમભૂર્તિને, હે નૃપ એક સપાટે. ૧૦
- ધર્યો વીરધન્વા તવ સામે વીર્ય દાખતો એવે,
 જેને પણ તોડી નાંખીને, પ્રાણ તજાવ્યો તેવે. ૧૧

- આપ પુત્ર દુર્મુખને હે નૃપ, સહુદેવે નિજ બાણે—
 વિદ્ધ કરીને કર્યો વિરથ, સામે થાતાં તે ટાણે. ૧૨
- નાશી તે નિરભિત્રરથે બેઠા તવ કૈાપી તેને—
 હુણ્યો ન કરતાં વાર, આંચ અતિ આપી રણમાં એને. ૧૩
- રાજપુત્ર નિરભિત્ર મરાતાં ત્રિગર્ત સર્વે તેવે,
 હાહાકાર જ કરવા લાગ્યા, આકુળ થઈને એવે. ૧૪
- નકુળે મુહૂર્તમાત્ર માંહિ ઝટ વિકર્ણુ હત્યો જ્યારે,
 અતિ મોટું આશ્ચર્ય લોકમાં ઉપજ્યું હે નૃપ ત્યારે. ૧૫
- વ્યાઘ્રદત્તને સાત્યકિએ માર્યો તવ રણ મોઝાર,
 ઉલટયા માગધ વિવિધ શસ્ત્ર ધરિ, કરતા બહુ પોકાર. ૧૬
- હસતો નહિ શું હોય તેમ તે સર્વેને ઝટ તેણે—
 હતી લીધા કષ્ટ સહ્યા વિણ, આંચ આપિ અતિ એણે. ૧૭
- લાગ્યું એથી સૈન્ય આપનું, ભય ધરિ ઉરમાં ભારે,
 સાત્યકિ સામે દ્રોણ ક્રોધ કરિ ધાયા હે નૃપ ત્યારે. ૧૮
- દ્રૌપદિના પુત્રોએ તે તક, સૌમદત્તિશું ભીડી,
 પૂરો તેને કર્યો રણવિષે, પારવિનાનો પીડી. ૧૯
- ભીમસેન સાથે હે નૃપતે ! અલંબુષે એ વારે,
 જાત બકાસુર-વૈર વાળવા યુદ્ધ મચાવ્યું ભારે. ૨૦
- તેને હેંડએ નૃપ તેવે તાતતાપને ટળવા,—
 મારીને સત્વર મોકલિયો નિજ બાંધવને મળવા ! ૨૧
- મુખ્ય સાત્યકી છે જેમાં નૃપ, એવા પાંડવ સાથે—
 થયો મહાસંગ્રામ દ્રોણનો, રણમાં સૌને માથે. ૨૨
- વર્ષાવિ શર વીંધિ સાત્યકી પીડ્યો અતિશય દ્રોણે;
 કંપાવ્યો મહાવીર પરાક્રમો, સહન ન થાય જ કૈાણે. ૨૩
- રવિને રાહુ ગળે ત્યમ દ્રોણે ગળતો દેખી તેને,
 આવ્યા પાંડવયોધ બલટી, ઉગારવા ઝટ એને. ૨૪
- પ્રાંચાલો, કેકય, સંજય, ત્યમ મત્સ્યો હે નૃપ એવે,

- દ્રોણુરૂપ દવમાંહિ તીડપેઠે જ પડયા ત્યાં તેવે. ૨૫
 બ્યૂહતણા છેડામાં થાતો પાંચજન્યનો ત્યારે—
 શબ્દ સુણ્યો ધર્મે, જ્યાં અર્જુન યુધ કરતો'તો ભારે. ૨૬
 સૈંધવના રક્ષકયોદ્ધા ત્યમ કૌરવનો અતિ ભારે—
 શોર સુણ્યો ધર્મે, પણ ગાંડિવશબ્દ સુણ્યો નવ ત્યારે. ૨૭
 તેથી ચિંતાતુર બહુ થઇને સાત્યકિ પ્રત્યે તેવે,
 ગદ્ગદ સ્વરથી ધર્મ ઉચ્ચર્યા, આ રીતેથી એવે:— ૨૮
 આપત્સમયે સન્મિત્રતણો ધર્મ કહેલો જે છે,
 હે શિનિપુંગવ ! તે જ સમય આ આવ્યો અત્ર દિસે છે. ૨૯
 વિચાર કરતાં સર્વ યોધમાં તુંથી વધતો કાંયે,—
 સ્નેહી હું નથિ જોતો અહિંયાં, છે મનમાન્યા તોયે. ૩૦
 કેશવસરખો પરમ સુઆશ્રય છે તું અત્ર અમારે;
 મૂકું છું જે ભાર તું વિષે, તે છે યોગ્ય જ તારે. ૩૧
 માટે મુજ કહ્યું માન્ય કરી તું તુજ ગુરુ અર્જુન કેરી—
 સહાયતા કર, અરિઓએ લીધો છે એને ઘેરી. ૩૨
 મિત્ર માટ જે મરે યુદ્ધમાં, તે જ ધરે પગ સ્વર્ગે,
 સમગ્ર પૃથ્વી દાન કર્યાનું કૃણ પામે અપવર્ગે. ૩૩
 સ્વર્ણકવચ ધરિ દુર્યોધન દોડ્યો છે અર્જુન વાંસે,
 વાધ્યા છે કૌરવ બહુ વેગે, લેવા એને ક્ષાંસે. ૩૪
 પાંચજન્યનો શબ્દ થાય છે, ને કૌરવ હોકાર;
 કેમ હશે કે રે ! ગાંડિવનો નથિ થાતો ટંકાર ? ! ૩૫
 સંશય એથી મને થાય છે અર્જુનના ભવિતનો;
 ભૂલી હું કદિ નહિ જ શકું, રે અહિંયાં એ જ્ઞાતવનો ! ૩૬
 માટે તું ત્યાં જઈ શંખ નિજ પૂંકી જયની મુજને—
 આપ બબર અરિઓ હુણિ સત્વર, કરગરિ કહું છું તુજને. ૩૭
 આમ બહુ કહ્યું અજાતઅરિએ, સાત્યકિને સમજાવી;

તવ તે ઉચ્ચયો ઉરના પ્રેમે, વાણી વિમળ સુ આ'વી:— ૩૮
અર્જુનને માટે આ મારો પ્રાણ અર્પવા સારૂ—

સદૈવ તત્પર છું હું હે નૃપ, અધિક શું અત્ર ઉચારું ? ૩૯

આપતણી આજ્ઞા થાતાં હું, શું ન કરું સંગ્રામે ?

કોલાલું ત્રણ લોક યુદ્ધમાં, વાસવ વિરમય પામે ! ૪૦

તો આ દુર્બળ કૌરવદળશું યુદ્ધ કરું હું તેમાં,

શી છે મોટી વાત નરાધિપ, અધિક કશું નથિ એમાં. ૪૧

હે રાજનૂ ! હું કુશળ છું જેવો, તેવો અર્જુન ભેટી,—

આવિશ સૈંધવ પાર પડ્યા પછિ, વાત નથી તે છેટી. ૪૨

પણ પાર્થે મુજ ઉપર ભાર નૃપ, આપતણા રક્ષણનો—

મૂક્યો છે અદ્વિતી જાતાં રે ! ધરતાં રસ્તો રણનો; ૪૩

તો હું ગયા પછી તમ રક્ષણ-ભાર વહે કે તેવો—

છે કહો કેણુ ? મને દેખાડો, વારે ગુરુને એવો. ૪૪

આપ ગયા આચાર્ય હાથમાં, તો નૃપ વિજય અમારો,

અરે ! પરાજય જેવો થાય જ, આવે મરવા વારો ! ૪૫

માટે અર્જુન કેાપાવા હું કેમ વહું એ વાટે ?

કેમ કરું આજ્ઞા ઉલ્લંઘન, આપતણી શિર સાટે ? ૪૬

જ્યાં યોગીશ્વર કૃણુ તથા છે પાર્થ ધનુર્ધર જ્યાંહે,

ત્યાં નથિ વિઘ્ન કશુંય, સદા છે વિજય અવશ્ય જ ત્યાંહે. ૪૭

માટે દીર્ઘ વિચાર કરી પછિ આજ્ઞા મુજને આપે;

છો મારે મન માન્ય આપ, ઉર કરશે નહીં ઉતાપો. ૪૮

સાત્યકિ કહેવું સુષ્ટિ ધર્મે કહ્યું, જ્ઞાત ! કહ્યું તે સાચું;

તો પણ જા તું પાર્થ પાસ, તુજ પાસ એ જ હું યાચું. ૪૯

રણમાં મુજ રક્ષણ કરતાં પણ તુજ જવું અર્જુન સારૂ—

ફર્યે છે મુજને, માટે તું જા પ્રિય કરવા મારું. ૫૦

ભાઈયોસહ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા ભીમ નકુળ સહદેવ,

દ્રૌપદિપુત્રો તથા ઘટોત્કચ આદિક અવશ્યમેવ, ૫૧

રક્ષણ માફે રૂડી રીતે કરશે માટે તારે—

ચિંતા દ્રોણ વિષેની મારી કરવી નહીં સમારે. ૫૨

દ્રોણનાશ માટે નિપજ્યો છે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સુવીર,
માટે જા તું અર્જુન પ્રત્યે ધારી મનમાં ધીર. ૫૩

વસણ.

ધીરવીર યુધુધાન પછિ, કરતો અરિસંહાર,
અર્જુન પ્રત્યે પરવર્યો, હે નૃપ તેણી વારરે. ૫૪

કડવું ૧૮ મું.

ભારતી સેનામાં સાત્યકિનો પ્રવેશ.

રુચિરાછંદની ઢેશી.

સજજ થઈ સાત્યકિ પાર્થની પાસ જવા નિસર્યો જેવે,
વીર વૃકોદર તેસહ જાવા તત્પર તરત થયો તેવે. ૧

ઉચર્યો તવ યુધુધાન આમ—હે મહાવીર કહું તે માનો;
પ્રયત્ન શુરનો જાણ્યો છે, જે તમથી છક નથી છાનો. ૨

માટે નૃપરક્ષણ કરવાનો ભાર હવે તમ શિર ધારી,
રહો અહીં જ તમે દહતા ધરિ, ચિંતા નવ કરતાં મારી. ૩

લેહી હું અરિસૈન્ય તડાકે, જઈશ જરૂર અર્જુન પાસે.
છે જે ત્રણ જોજન આધે પણ, જાણું છું જે છે પાસે. ૪

આમ કહી કૌરવહળ પ્રત્યે ખેડાવ્યો રથ નૃપ જ્યારે,
વારિ રાખવા દ્રોણે તેને, ત્વરા કરી અતિશય ત્યારે. ૫

ધર્મ સૈન્યસહ સાત્યકિ પૂઠે તેના રક્ષણને માટે—
ધર્યા દ્રોણ પ્રત્યે હે રાજા, રણકેરી વસમી વાટે. ૬

અર્જુન જે વાટેયિ વહ્યો'તો, તે વાટે સાત્યકિ ચૂરે,—
લેહી સેના જાવા ઉમગ્યો, અરિનો વર્ગ કરી પૂરે. ૭

તવ તે સામે થયા દ્રોણ શુર, રોકિ રાખવાને તેને;
 જોવા જેવું જુદું જામ્યું ત્યાં, દ્રોણ સાત્યકી એ બેને. ૮
 ઉચ્ચાર્યા એવે દ્રોણ, અરે ! તુજ શુર અર્જુન કાયર પેઠે—
 ભડવું મુજશું મૂકી ભાગ્યો, માન મમત મૂકી હેઠે ! ૯
 તું પણ તેમ જ નહિ ભાગે તો, જિવતો આજે જઈશ નહીં;
 મારિશ નિશ્ચે અહિં હું તુજને, માની લેજે સત્ય સહી. ૧૦
 દ્રોણવચન મુણિ સાત્યકિ ઉચ્ચાર્યો ધર્માશાથી હું આજે—
 જાગીહું અર્જુન પ્રત્યે શુર, નૃપનું પ્રિય કરવા કાજે. ૧૧
 માટે કહેવું હોય તે કહો, પણ ક્ષણ વ્યર્થ નહીં ખોતાં—
 જઈશ જ, નહિ તો દેખાડત હું તમને અત્ર બધા જોતાં ! ૧૨
 શુરનો માર્ગ અહણ કરવામાં ન્હાનમ મન હું નહિ માનું;
 માટે જેમ ગયા શુર ત્યમ હું જઈછું, નવ રાખું છાનું. ૧૩
 આમ કહી આચાર્ય દ્રોણને વહેતા મૂકી વીર વડો,
 હંકાવી રથ અન્ય મારગે—વાધ્યો, નવ રહેતાં જ અડચો. ૧૪
 જતો જોઇ જવાળા સરખો તે દવરૂપે કૌરવદળમાં,
 વાધ્યા શુર તેની વાંસે નૃપ, આવીને પૂરા વળમાં. ૧૫
 હહી કર્ણુદળ અનળરૂપ ધરિ, વિપળ ન વ્યર્થ જવા દેતાં,—
 પેઠા તે ભારતિસેનામાં, રોક્યો નવ કેનો રહેતાં. ૧૬
 ભાગ્યા કૌરવયોધ ભય ધરી જોઇ સાત્યકીને જ્યારે,
 કૃતવર્માએ આવી વેગમાં અટકાવ્યો તેને ત્યારે. ૧૭
 સાત્યકિકૃતવર્માનું તેવે, કંપે ઉર એવું કારી—
 થયું સુદ્ધ શૂરા પણ થયરે, ધીર શકે ન ધિરજ ધારી. ૧૮
 મારી એકબિજાને ખાણી, વિદ્ધ કર્યા વક્ષસ્થળમાં;
 તોપણ યગ પાછો નવ મૂક્યો, આવીને પૂરા વળમાં. ૧૯
 સાત્યકિએ શર બહુ વર્ષાવી કૃતવર્મા ઢાંક્યો તેવે;
 તેમ જ તેના સારથિનું શિર પાડ્યું ભદ્રવડે એવે. ૨૦
 તેવે તેનો ત્યાગ કરીને સાત્યકિ સત્વર હે રાજા !

વાધ્યો કાંખોજ લાણી વેગે, જ્યાં અરિજોધ હતા ઝાઝા. ૨૧
 ભીમસેન સામે કૃતવર્મા, સાત્યકિ જાતાં તર્ત થયો;
 તડયો ભીમ તેના સામે, પણ ગાંજ્યો એનો નહિ જ ગયો. ૨૨
 સેનારક્ષણભાર લોજશિર મૂકીને દ્રોણે એવે,
 સાત્યકિને અટકાવા નિજ રથ ખેડાવ્યો સત્વર તેવે. ૨૩
 વારિ રાખવા શૂર દ્રોણને ભીમાદિક મથિયા ભારે,
 પણ રણમાં વધવા નવ દીધા, કૃતવર્માએ ત્યાં ત્યારે. ૨૪
 ભીમ શિખંડી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને પીડયા પારવના જ્યારે,
 ભાગતું દેખી દળ પાંડવનું, સાત્યકિ સઘ ક્યોં ત્યારે. ૨૫
 કૃતવર્મા સામે થઈ તેણે હયસારથિ હણિયા એના;
 પૃષ્ઠરક્ષકો શર વરસાવી પૂરા તરત ક્યાં તેના. ૨૬
 ભલ્લ બાણથી ધનુષ તોડિને આખું ભય એને ભારે;
 પછી પીડવા લાગ્યો તેની સેના તમ થઈ ત્યારે. ૨૭
 પાડી બહુ ભંગાણુ સૈન્યમાં, ઘાણુ ઘણો તે તક વાળી,
 હંકાવ્યો રથ રુઝમરથ લાણી, દ્રોણતણી સેના ટાળી. ૨૮
 ત્રિગર્ત સૌમાં મુખ્ય તેહ લઈ હસ્તીસૈન્ય મહાભારે,
 ઊભોતો અતિ ગર્વ ભરેલો, સાત્યકિશું લડવા ત્યારે. ૨૯
 ત્યાં જઈ કેસરીરૂપ તે થઈ, હસ્તિ સર્વ હણવા લાગ્યો;
 ભય ધરિ મળમૂત્ર કરી દઈ તવ કરિ સમૂહ સત્વર ભાગ્યો. ૩૦
 આવ્યો જલસંધ ચઢીને ત્યાં, મોટા હસ્તીપર બેસી;
 થયો સાત્યકિ સામે તે જયમ કૃષ્ણ ઉપર આવે કેશી. ૩૧
 વીંધ્યો વક્ષસ્થળમાં તેણે સાત્યકિને નૃપ ! નિજ બાણે;
 તોડ્યું ધનુષ તમ થઈ એવો, જીવ જરૂર લેશે જાણે ! ૩૨
 પણ ક્ષણ કંપ્યાવિણુ સાત્યકિએ ધનુષ ણિનું કરમાં ધારી,
 વીંધ્યો તેને વાર ક્યાંવિણુ, સાઠ બાણ તીખા મારી. ૩૩
 જામ્યું જીવ જોવા જેવું તવ, કળાય નહિ એણે કે છે ?

હઠે ન એક બિજાથિ ધવાતે, ચમત્કાર આતે શો છો ? ! ૩૪
 શૂર શોચતા હતા આમ તવ, ક્ષુરમ્ર નામે ત્રણ બાણે,—
 સાત્યકિએ જલસંધ હણ્યો, કરશિર કાપી નૃપ તે ટાણે. ૩૫
 હાહાકાર હવો તવ ભારે, ભારે દવ ઊઠ્યા જેવો;
 વારે ઝટ ધાયા દ્રોણાદિક, અતિ ઉત્પાત મુણી એવો. ૩૬
 કેલાહલ કરિ કૌરવ ધાયા, સાત્યકિ સામે બહુ ગરજ;
 અટકાવ્યો આગળ જાતો ઝટ, તીખાં વેણુ ભણી તરજ. ૩૭
 ઘોરયુદ્ધ તે સમે પ્રવર્ત્યું, જાય ન અત્ર જરા ભાખ્યું;
 દ્રોણ તથા તમ પુત્રોએ બળ સાત્યકિ બિપર બહુ દાખ્યું. ૩૮
 દુર્યોધન અતિ રીશ કરીને અડચો રહ્યો એની સામે;
 વિદ્ધ થયો સાત્યકિથી તે અતિ, પણ નવ નરમ પડ્યો નામે. ૩૯
 તવ તેના હયસારથિ મારી, સંહારીને રથ તેનો,
 તોડિ ધનુષ તેને વીંધી અતિ, ભૂંડો હાલ કર્યો એનો. ૪૦
 તાપ ન સાત્યકિનો સહેવાયે દુર્યોધન રણથી ભાગી,—
 ચિત્રસેન બ્રાતરથે ખેડો, નિજનો ગર્વ બધો ત્યાગી. ૪૧
 વીરહાક વાગી રહિ તે તક, તે સુણિ કૃતવર્મા એવે,
 આવ્યો સત્વર રથ ખેડાવી, સાત્યકિના સામે તેવે. ૪૨
 એથી પાછું તે ખેનું ત્યાં મચ્યું યુદ્ધ હે નૃપ ! ભારે;
 કૃતવર્માને વીંધી મૂર્છિત કીધો સાત્યકિએ ત્યારે. ૪૩
 વધતાં આગળ વળિ સાત્યકિને દ્રોણ નડ્યા રાહુ રીતે;
 પણ તેશું કરિ પૂર્ણ પરાક્રમ, વાધ્યો તે પછિ વિણુ ભીતે. ૪૪
 જાવા તેની વાંસે ગુરુ ત્યાં વિચારવા લાગ્યા જ્યારે,
 પાંડવપાંચાલોએ ગુરુનો વ્યૂહ તોડિ નાંખ્યો ત્યારે. ૪૫
 એથી પાછા વ્યૂહદ્વારમાં સત્વર તે ઊભા આવી;
 વાધ્યો સાત્યકિ વેગે આગળ, અતિ દૃઢતા ઉરમાં લાવી. ૪૬
 રાય સુદર્શન આવ્યો સામે, વારિ રાખવાને એને;
 જીદ્ધ કરી તે સાથે જખડું, જમપુર પહોંચાડ્યો તેને. ૪૭

શક, બર્બર, ધવનો, મ્લેચ્છો ત્યમ કિશત, કરહ મહાબળિયા,
 જાતાં સાત્યકિને આગળ શર વરસાવી વીંટી વળિયા. ૪૮
 પશુ તે સોને પાર કરી, કીચક કરિ માંસકપિર કેરો—
 વાધ્યો સાત્યકિ વાર ન કરતાં, વિખેરિ અરિઓનો ઘેરો. ૪૯
 દુર્યોધન દુઃશાસન આદિક આપ પુત્ર હે નૃપ એવે,
 હોકારા કરતા આગ્યા ત્યાં, સાત્યકિના સામે તેવે. ૫૦
 તે સૌ સાથે ભડી અભય થઈ, નહી સર્વને બહુ રીતે,
 છતી લીધા જેમ ઇંદ્ર અમુરોને જે રીતે છતે. ૫૧
 દુઃશાસનના પ્રેર્યાથી પર્વતવાસી યોદ્ધા ત્યારે,
 સાત્યકિ ઉપર પથરાની વૃષ્ટિ કરવા ભાગ્યા ભારે. ૫૨
 પશુ નારાયણ મુખાણુવડે તે વૃષ્ટિ નિષ્ફળ કરિ તેણે,—
 પથરના કડકા ઊડાડી પાડ્યા યોધ ઘણા એણે. ૫૩
 ઠાટ મણો વાળ્યો સાત્યકિએ તમ થઈ બહુ તે વારે;
 હાહાકાર ઘણો ઉપજાવ્યો, કરિ સંહાર અતી ભારે. ૫૪
 ભાગ્યો એથી દુઃશાસન ઝટ, ત્રાસ ધરી ઉરમાં ત્યારે;
 ત્યાગિ સાત્યકિ દ્રોણુભણી ભાગ્યા યોદ્ધા ભય ધરિ ભારે. ૫૫
 દુઃશાસનને દેખિ વિકળ અતિ, પૂછ્યું આમ તહીં દ્રોણે—
 ભાગ્યો કાં આ સૌ રથિસાથે, કાયરઆમ કર્યો કેણે ? ૫૬
 કહે અમળ તાહરો કુશલ છે ? સૈંધવ હજિ આવેછ કહે ?
 ભાગે છે કાં બૂપજાત થઈ ? લાજ કાંઈપણ કયમ ન લહે ? ૫૭
 પામીને સુવરાજનિ પદવી, મહારથિ તું કહેવાઈ અરે !
 ભાગે છે કાં ભય ધરિ રણથી ? ભાગ્યે અર્થ નહીં જ સરે. ૫૮
 હાસો દ્રૌપદિને કહિને તે પાંડવ પંઠ કહી પૂર્વે,—
 મૂછે કર ધરિ ક્યો હતો તું, ગાણને પૂરા ગર્વે; ૫૯
 તે તારૂં બળ ગચું અરે ક્યાં, કે સાત્યકિથી તું આજે—
 ભાગે છે ભીરૂ થઈ રણથી, અરે ન કાં આહિયાં લાજે ! ૬૦

વૈર કરી પાંડવપાંચાલશું અર્થ નહીં સરસે ભાગ્યે;
 દ્યુતઅક્ષ એરી સર્પોશા બાણ થશે તારા આગે ! ૬૧
 અરે પાંડવોને કટુવચનો પણ કહેનારો તું જ હતો;
 કુબ્જાકેરું કલ્લેશમૂળ પણ શૂળ સરીખો તું જ હતો ! ૬૨
 ગર્વ પરાક્રમ માન અરે ! તે તારાં ક્યાંક ગયાં આજે ?
 ગયું ગર્જવાનું ક્યાં તારું, ભાગે છે તું શે કાજે ? ૬૩
 આશીવિષ સર્પસમા પાંડવ કૌપાવી તું જઈશ ક્યહાં ?
 એરિ ડંખ દેશે તે તુજને આવીને તું જઈશ ત્યહાં ! ૬૪
 રે ! આ રાજ્ય, ભારતીસેના ત્યમ દુર્યોધન પણ આજે—
 શોચ યોગ્ય છે તુજથી, કે તું કાયર થાતાં નવ લાજે ! ૬૫
 ભૂપતથો ભડભાત થઈ ભીરુક થઈ પૂઠ ઠઈ ભાગ્યો,
 અરે ! હાગ મોટો એથી અહિં દુર્યોધનને છે લાગ્યો ! ૬૬
 સાત્યકિની શે'થી ભાગ્યો, તો ભીમપાર્થ ભાળી તારો—
 હાલ થશે શો અરે મંદ ! આવશે જરૂર મરવા વારો ! ૬૭
 પળવાનું મન થતું હોય કદિ પાંડવથી બચવા સારૂ,
 તો સત્વર ગાંધારીઉદરે—પ્રવેશ કર માની માફ ! ૬૮
 કાં કે તેમ વિના પાંડવથી બચવાનો હાવે તારે—
 માર્ગ મહીતલમાં નથિ એકે, વિશેષ શું કહેવું મારે ? ૬૯
 બચવું હોય બીજી રીતે તો મેળ કરી પાંડવ સાથે,
 આપિ ધર્મને રાજ્ય વરદકર ધરાવ ઝટ તારે માથે. ૭૦
 અરે ! તેમ કરવું ન હોય, તો જાત ટેક ઉરમાં ધારી,
 સાત્યકિ સામે જ તું સત્વર, માનીને શિક્ષા મારી. ૭૧
 વચન દ્રોણનાં સાંભળિ તમ સ્તુત, કંઈપણ બ્રાહ્મ્યાવિષ્ણુ એવે—
 ગયો સાત્યકી-મારગ પ્રત્યે, તાપ ધણો પામી તેવે. ૭૨
 દ્રોણે પછિ પાંડવ સેનાશું યુદ્ધ મચાવીને ભારે,

વીરકેતુ ખંચાલપુત્રને માયોં રણમાંડે ત્યારે. ૭૩
 ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સાથે ભારે યુધ કરિ સારથિ તેનો માયોં,
 વીર્ય પ્રકાશી પૂર્ણ આપનું, મહાવીર રણમાં વાયોં. ૭૪
 સાત્યકીએ દુઃશાસનને અતિ આંચ આપિ એવે વાયોં,
 ભીમપ્રતિજ્ઞા પળવા માટે મહેર કરીને નવ માયોં. ૭૫
 હાથોં તે સાત્યકિથી તેવે, એવે રથ આગળ ખસતો—
 કરાવિ સાત્યકિ અર્જુન પ્રત્યે વાધ્યો હે નૃપતે ! ધસતો. ૭૬
 અર્જુનસાત્યકિ જવાથિ નૃપ, વ્યૂહ અંતરમાંડે ત્યારે,
 ભારે યુધ મચ્યું'તું શું કહું, કિલ્કારી થતિ હતિ ભારે. ૭૭
 વ્યૂહતણા મુખમાંડિ તેમ પાંડવને દ્રોણતણું તેવું,
 યુધ મચ્યું'તું હે નૃપ ! પૂર્વે કદી નહીં જોયું એવું. ૭૮
 દ્રોણે યુધ વિષે એવે નૃપ, ઉગ્રરૂપ ધરિ રુદ્રસમું,
 હણ્યા વીર રણધીર અટકા, કરી સંભ્રમિત સર્વ અમૂ. ૭૯

વલણ.

અમૂ અતુર્ધાને વિષે પાડી બહુ ભંગાણુ,—
 અર્જુન પ્રત્યે પરવર્યો, સાત્યકિ શિનિકુળજાણુરે. ૮૦

કડવું ૨૫ મું.

ભારતીસેનામાં ભીમનો પ્રવેશ.

રાગ સિંધુ.

પાંડવોપક્ષના વીર રણધીર રથિ દ્રોણસહ બીડતાં રાય ! એવે,
 નૃપ બૃહત્ક્ષત્રને ધૃષ્ટકેતુ પડ્યા, ત્રાસ વરતઈ રહ્યો તેથિ તેવે. ૧
 ઉગ્ર ચિંતા હવી ધર્મને એ સમે, શરણ મહાશૂરનું કેા ન દેખી;

૭૫ ભીમપ્રતિજ્ઞા—દુઃશાસનને મારવા ભીમની પ્રતિજ્ઞા હતી. ૭૯
 અમૂ—સેના.

પાર્થનો પંથ નૃપ ન્યાળવા લાગિયા, સખજ આશ્રયવના આપ લેખી. ૨
પણ નનજરે પડયા પાર્થ કે સાત્યકિ, તેમ ગાંડિવનો શબ્દ તેવે—
સાંભળ્યો નહિ જ ધર્મે તદાભૂય તે અધિક અધિરા થયા રાય ! એવે. ૩
તેથિ તે ભીમની પાસ જઇ ઉચ્ચર્યા, કુપિત કેશવ તથો આત ! બેને,
સંખ ધૂંકાય છે ભેરમાં આ સમે, દુઃખ કહું ઉરતાણું અત્ર કેને ? ૪
રે ! પડયો ત્યાં હશે પાર્થ તેથી જ હરિ સુદ કરતા હશે એમ લાગે;
ભણ્યું નહિ સાત્યકીનું થયું શું હશે, એથિ મુજ કાળજે બાણ વાગે ! ૫
તેથિ તું જા ત્યહાં વાર કરતાં ન જરિ, જીવવું માઝું ને ઉર વિચારે;
પાર્થ કરતાં અધિક છે જ સૈનેયનું જાણવું યોગ્ય હે આત તારે. ૬
કેમકે તે અરે ! માઝું ગમતું થવા, મરણમુખમાંહિ યેગે વહ્યો છે;
પાર્થપ્રત્યે જવા માર્ગ તેનો અરે ! મૃત્યુમારગ સમે મેં લહ્યો છે ! ૭
તેથિ તું જઇ ત્યહાં કૃષ્ણ અર્જુન તથા સાત્યકી કુશલ દેખી મુખાતા !
સિંહનાદે કરી જાણ કરજે મને, જીવમાં ઉપજવા સઘ શાતા. ૮
આત કહ્યું સાંભળી ભીમ ઉચ્ચર્યો તદા, જય નથી પાર્થને કોઇ રીતે;
દિવ્યરથ સારથી કૃષ્ણ છે જેહને, તેહને આત કહો કોણ જીતે ? ૯
તોયપણુ આપના મનનિ તૃપ્તિ થવા, જાઉં છું હું હવે તત્ર આતા !
શોચ કરશે ન વડવીર ! કો રીતથી, જાણકરિ સઘ આપીશ શાતા. ૧૦
એમ કહિ ધૃષ્ટદ્યુમ્નાદિ સંખધિને લાજવી ધર્મને ભીમ એવે,
સઘ તત્પર થયો પાર્થ પ્રતિ વાધવા, તેજિ તોખાર ભેડાવિ તેવે. ૧૧
જય શુરુ હાથ નવ રાય કહિયે અહીં, પૃષ્ઠકુળજાનુ હે આત બેજે !
ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કહ્યું લવ ન ચિંતા કરો, ધરિશ હું ધર્મ મારો ખરો જે. ૧૨
એ પછી ધર્મને ભીમ અભિવંદિને, દાન દઇ વિપ્રને પૂર્ણપ્રીતે,
પ્રાપ્તિ આશિષ મધુપાન કરિરથ ચઢ્યો, રાજતા મોટ રણવીર રીતે. ૧૩
કાળ જયમ જય અતિ રક્ત થઇ તેમ તે, મદ્યથી રાતિ અતિ આંખવાળે,
કાળસરખો બની કૌરવો સૈન્યપ્રતિ વાધિયો કેર કરવા જ કાળો. ૧૪
આવતો દેખિ અંતકસમે એહને, ઘોર સંહાર હે ભૂપ કરતો,

૧૨ પૃષ્ઠકુળજાનુ—હે પૃષ્ઠકુળના સૂર્ય ધૃષ્ટદ્યુમ્ન.

ભાગ્યું તમસૈન્ય ભયભીત થઈ શું કહું! શૂરગણ પણ દીઠો સઘ સરતો. ૧૫
 દેખિ નિજ સૈન્યની દુર્દશા દ્રોણ તવ, આ વિ સત્વર ત્યહાં રામ ! એવે,
 વારિયો તેહને મારિ નારાયણ, ભાલમાં વીંધિ તત્કાળ તેવે. ૧૬
 પાર્થની પેર પૂજા થવા આપની ધારિ ગુરુ ઉચ્ચર્યા આમ ત્યાંહી:—
 શત્રુ સંગ્રામમાં છું હું તારો અરે ! હું જિત્યાવિણ તું જાશે ન ક્યાંહી. ૧૭
 અનુજ તારો ગયો જેમ અનુમત લઈ, માન આપી મને તેમ તુથી—
 સૈન્યમાં આંહિથી નહિ જવાશે ખરે, આંચ તું સહિશ હે વીર! હુંથી. ૧૮
 વાક્ય એવાં સુણી દ્રોણગુરુનાં તહીં, તમ થયલો અભય ભીમ તેવે,
 ઉચ્ચર્યો આમ આચાર્ય પ્રત્યે અધિપ, નમ્રતા મૂકિને છેક નેવે:— ૧૯
 બ્રહ્મબંધો ! બડાઈ ન બહુ હાંકશો, પાર્થનું પાણિ હું સર્વ જો કે—
 જાણું છું, જેહને ઇંદ્ર નિજ સૈન્યમાં—પેસતો કોઈ રીતે ન રોકે । ૨૦
 તો અરે ! તેહ અનુમત લઈ આપનું સૈન્યમાંહે ગયો એમ કહેવું,—
 માનુંકયમ હું અરે! અબુધ હું છેક નથી, છે જ એ બાળછળવાજ જેવું! ૨૧
 માન રાખ્યું હશે પૂજ્ય ગણિ તેહણે, ગુરુ ગણી આપને એમ જાણું;
 તોયપણ શું થયું! તેણે જે કંઈ થયું, ભીમથી તેવું જોશો ન ટાણું । ૨૨
 હું દયાવાન એવો નથી જાણુજો, જાણુજો ભીમ અરિ આ તમારો;
 હુંથિ સન્માનઆશા ન જરિ રાખશો, સાર તમમાંહિ દીઠો ન સારો! ૨૩
 આપને તાત, ગુરુ, બંધુ ગણિને અમે નમ્રતા રાખિને રોજ નમિયા;
 પુત્રપણું દાખિ અદાપિ સુધિ રાજિ કરિ, ગમતું કરિ આપને પૂર્ણગમિયા.
 પણ અરે ! આજ વિપરીતપણું આપમાં અમવિષે સ્પષ્ટ રીતે જણાયું,
 તેણે છો શત્રુ પાંડવતણા આપ અવ, ભીમમનમાંહિ એવું ગણાયું. ૨૪
 ‘ આપઅરિ ભીમનું કર્મ અવ જોઈ દયો!’ એમ કહિ હોઠ પીશી અતીશે,
 કાળના હંડશી ફેરવીને ગદા, દ્રોણપર ફેંકિ હે રાય । રીશે. ૨૫
 દ્રોણગુરુ તે જ ટાણે કુદી રથથકી, પડતું મૂકી ખરેખાત ભાગ્યા;
 ચૂર્ણ રથ સારથી અશ્વ ધ્વજ સૌ થયું, ટેક સૌએ ત્યહાં તુર્ત ત્યાગ્યા. ૨૬

૨૦ બ્રહ્મબંધો—તિરસ્કાર વાચક સંજોધન. દ્રોણનો તિરસ્કાર દર્શાવનાર
 વિશેષણ. ૨૧ છળવાજ જેવું—છેતરવા જેવું, ખીવરાવવા જેવું. (શ્લેષાલંકાર)

તે તકે વાયુ વૃક્ષોનું મર્દન કરે, તેમ તમ યોધ બહુ ભીમ ધૂમી,
વાધિ વેગેથી મર્દન જ કરતો હતો, રુદ્રરીતે રણે આપ રૂમી. ૨૮
આપપુત્રો તદ્દા વીંટિ વળિ તેહને—તાપ બહુ આપવા તત્ર લાગ્યા;
દ્રોણ બીજે રથે બેસિને તે સમે વ્યૂહના દ્વાર પ્રત્યે જ લાગ્યા. ૨૯
બાણવર્ષાદ ભીમે કરી રાય તવ, આપરથિ આવી ઊભેલ માર્યા;
દુર્વિભોચન તથા રૌદ્રકર્માદિ સુત આપના કૂર થઇને વિદ્યાર્યા. ૩૦
કેર કાળો કરિ કૌરવો મારિ બહુ, દ્રોણપ્રત્યે વધ્યો ભીમ એવે;
વારવા તેહને ગર્જિ ગુરુ આવિયા, બાણ વર્ષાદ કરતા જ તેવે. ૩૧
પાન તે બાણનું કરિ જતો હોય ત્યમ ભીમ ભાશ્યો ખરેખાત ત્યારે;
ધાણ બહુ વાળતી'તી ગદા જેહની, તેહને આવતો કોણ વારે? ૩૨
સેંકડો બાણ વર્ષાવિને દ્રોણ તવ શત્રુના યોધ મારી હજારો,
પાણિ દર્શાવતા ત્યાં હતા આપનું, અદ્વળ કરિ ધર્મદળનો વધારો. ૩૩
એથિ ભડ ભીમ ઝટ રથથકી ઊતરી નેત્ર મીંચી ખલે શિર નમાવી,
છાતિએ હાથ બે રાખિ મન સ્થિર કરિ, વાધિયો મરણશંકા ન લાવી. ૩૪
દ્રોણ સામે જઈ વિંધ્યપર્વતરિતે અડગ રહિને સહી બાણવૃષ્ટિ,
કરથિ રથ તેમનો દૂર ફેંકી દિધો, પામે આશ્ચર્ય જ્યમ સર્વ સૃષ્ટિ. ૩૫
બેસિ આચાર્ય તવ તર્ત બીજે રથે, આવિયા તૂર્ણ તે વીર સામે;
ઊધ ઝાલી ઊશેટચો તદ્દા તેહ રથ, વિબુધ પણ જેમ વિસ્મય જ પામે. ૩૬
આઠ રથ એમ પૂંકી દિધા તેહણે, રમત રમતો શું નહિ હોય જાણે !
ભગ્ન ગુરુનો મનોરથ કરી એ રિતે, યોધ બહુને હણ્યા તે જ ટાણે. ૩૭
મહારથી મોટ હણિ નવ ગણી કોઇને ભારતીસૈન્યમાં તે પ્રવેશ્યો;
આવતા શત્રુસામે હસી ઉચ્ચર્યો, 'મોતવિણુ લાવ નહિ અન્ય લેશો!' ૩૮
રાજિ રથમાંહિ ગાજિ ઘણો વાયુસુત, ભાજિ અરિપાળ ધરિ આશ તાણ,
સાત્યકિ પાર્થને ભેટવા ઊપડ્યો, પાડિ રણમાંહિ બહુ હસ્તિવાણ. ૩૯
તવ દિઠો તેહણે સાત્યકિને તહીં, ભોજ મ્લેચ્છાદિ સેનાશું ભડતો;
પાર્થને પણ દિઠો દૂર સૌવીરને મારવા વીર મોટાશું લડતો. ૪૦
તેથિ બહુ રાજિ થઇ મેઘ જેવી કરી ગર્જના તેહણે બૂપ ! ભારે;

સાંભળી ભીમધ્વનિ પાર્થ ને કુળજી પણ આજિયા મેઘસીતે જ ત્યારે. ૪૧
 ભીમઅર્જુનતણે શંખધ્વનિ સાંભળી ધર્મ હરખી વધા આમ એવે:-
 પાર્થનું કુશલ જણવ્યું ખડું ભીમ તો, પાળિ ગુરુવચન ન રહ્યો જ દેવે. ૪૨
 જેમનો દ્રેષિ છે જ્ઞાત તું તેમનો જય થવાનો નથી અત્ર હાવે;
 સાત્યકિપાર્થ ભવેછ એ જાણિને હર્ષભિર્મિ મને બહુ જ આવે. ૪૩
 પાર્થ સૂર્યાસ્ત પહેલાં જ સૈંધવ હણી પાળિને નિજ પ્રતિજ્ઞા સુપ્રીતે,
 પ્રાપ્ત થાશે મને મોહ અતિ આપવા, જેહને કોઈપણ નહિ જ ભૂતે. ૪૪
 શૂર સૈંધવ ખરો સહાયિ પડતે જ દુર્યોધને ધાર્યું સૌ ધૂળ મળશે;
 તેથિ તે શાંતિ કરશે અમો સાથ, ને ગર્વ તેનો બધો સદા ગળશે. ૪૫

વલણ.

ગળશે ગર્વ સૌ ગર્વિનો, મરશે સૈંધવ રાય;
 ગણપત કહે સંક્ષેપમાં-કહિશહું તેહ કથાયરે.

૪૬

કડવું ૨૬ મું.

ભીમકર્ણનું યુદ્ધ.

હરિગીતની રશી.

ધનગર્જના કરતો પવનસ્રુત, શૂર બહુ સંહારતો—
 વધતો હતો ત્યમ સૈન્યમાં, નવ કોઈને ગણકારતો. ૧
 તે જોઈને અતિક્રોધિ કર્યો ત્રાડ પાડી તેહને,—
 બટ આવી આગળ રોકિયો, આગળ ન વધવા એહને. ૨
 તે સમય તે જો તણું યુધ નૃપ, અતિ ભયંકર ત્યાં થયું;
 સુણિ તાલશબ્દો તેમના સૌ કોઈ ત્યાં કંપી ગયું. ૩
 ભારે ભયાનક ભીમની સુણિ ગર્જના નૃપ । તે સમે,
 હય હાથિ ભાથી આહિ કોપણ નવ રહ્યા રણમાં કમે. ૪
 શઓ સર્પો સૌ શૂર કરથી, ધનુષ પણ પૃથ્વી પડયાં;

જૈવ કંઈકના નિકળી ગયા, શવ તેમનાં નજરે પડ્યાં. ૫
 લઘુલાઘવી હાખી પરસ્પર, યુદ્ધ બેએ બહુ ઠંથું;
 શર મૂકિ વિવિધ પ્રકાર સાહસ પારવતું નૃપ ! આદ્યું. ૬
 વીંધી પરસ્પરને પરાક્રમ હાખિ બેએ ત્યાં બાહું,—
 તે ગેરુપર્વતશા થયા સવતા રુધિરથી, શું બાહું ? ! ૭
 પછિ કર્ણના હુય સારથી ભીમે હણ્યા કોપી અતિ,
 તવ ભાગિ તે નિજ સુતરથે બેઠો કરી ગરવી ગતિ. ૮
 કરી કર્ણનો ભીમે પરાજય ગર્જના કીધી ઘણી;
 તે સાંભળિ હરખ્યા યુધિષ્ઠિર મોહ પામી નૃપમણી ! ૯
 કંઈયું તમારું સૈન્ય તવ અર્જુન ગયો સૈંધવ બાણી;
 યુયુધાન તેમ જ ભીમ પણ વાધ્યા, ન વાર કરી ઘણી. ૧૦
 તે બેઠને અત્યંત વ્યાકુળ આપસુત દુર્યોધને—
 દોડાવિ રથ ગુરુ પાસ જઈ કહ્યું આમખેદ ધરી મને:—૧૧
 અનિવાર્ય અર્જુન ભીમ સાત્વત સર્વને જીતિ કરી,—
 પહોંચ્યા જ સૈંધવ પાસ, તેનો પ્રાણુ ઝટ લેવા હસી ! ૧૨
 અતિક્રમણુ તમને કરિ કદી વધિ શકે અર્જુન મહાબળી,
 પણ ભીમસાત્યકિ કરિ શક્યા, પરિસૌમા એથી તો વળી ! ૧૩
 રે ! સમુદ્રશોષણુ જેવું થયું આ, આપ ઉદ્ભવ્યા થકી;
 તમને પરાજય સંભવે નહિ, એમ સૌ કહે છે નકી. ૧૪
 દુર્ભાગ્ય મારાથી થયું અવળું અરે ! ધાર્યા થકી,
 તો નાશ મમ આળ્યો સમીપ જ, એમ જાણું છું નકી ! ૧૫
 ઘટતું કરો ગુણવાન અવ, સુવિચાર કરિને આ સમે;
 સૈંધવનું શું કરવું કહો ? જરિ વાર નવ કરતાં તમે. ૧૬
 દ્રોણે કહ્યું, હે તાત ! વાત વિષમ દિસે છે શું કહું !
 આગળ અને પાછળ અરે ! ભય છે જ નિશ્ચે હું લહું. ૧૭
 તો પણ જયેદ્રથ રક્ષવાનું કૃત્ય હું મોટું ગણું;

ત્રણ વીર તેને મારવા જ ગયા, હઠે નવ જે અણુ. ૧૮
 હે તાત ! શકુનીબુદ્ધિએ જે દૂત ખેલાયું હતું,
 પરિણામ તેનું આ અરે ! જે આજ અત્ર થયું છતું ! ૧૯
 રે ! દૂત કેરિ સભા વિષેનો જયપરાજય પૂરવે—
 સાચો નહોતો, પણ ખરો રણદૂતનો તે છે હવે ! ૨૦
 પાસા અરે ! જયના જ શકુની માનતો નૃપ જે હતો,
 તે બાણરૂપે છે થયા રણમાંહિ, વ્યાકુળ ના થતો ! ૨૧
 વ્યાકુળ થવું છે વ્યર્થ માટે અર્થ સત્વર સાધવા,—
 મામાસહિત જા જયેદ્રથ ઊગારવા, અરિ બાધવા ! ૨૨
 હું અહિં જ રહિ રોકીશ પાંડવના પરાક્રમિ યોદ્ધને,
 તું ત્યાં જ જા જયકાજ, માની સત્ય મારા બાધને. ૨૩
 સુષ્ટિ દ્રોણ કહેવું સઘ દુર્યોધન મહાવેગે કરી,
 તત્કાળ ત્યાંથિ વાધિયો, ધીંગુ ધનુષ કરમાં ધરી. ૨૪
 એવે યુધામન્યુ તથા દૃઢ ઉત્તમૌજને તહીં—
 જોયા ધનંજય પાસ જાતા, આપની સેના મહી. ૨૫
 અર્જુનતણા રથચક્રક્ષક તે હતા નૃપ તેમને,
 રોક્યા હતા ભોજે અતીશે આંચ આપી એમને; ૨૬
 તે પાર્શ્વભાગનું સૈન્ય લેદિ પ્રવિષ્ટ થયલા પેખિને,
 વાધ્યો ન કરતાં વાર દુર્યોધન મહાભય લેખિને. ૨૭
 કર્યું યુદ્ધ બેશું કારમું પણ નવ જરા તેમાં વળ્યું;
 ગાંભી ગયા જે પાર્થપાસે, ફળ અરે એવું ફળ્યું ! ૨૮
 અતિક્રમણ કરિને કર્ણનું શ્રીકૃષ્ણઅર્જુનની કને—
 જાતો હતો ભીડભીમ મોઢ ધરી ઘણા નિજને મને. ૨૯
 તવ બાણ બહુ વર્ષાવિ તેપર કર્ણ ગર્જી ઉચ્ચર્યો,
 હે ભીમ ! મળવા પાર્થને કાં પીઠ આપીને કર્યો ! ૩૦
 કહિ આમ તેનું હાસ્ય કરિ બહુ, છેડિ અતિશય એહને,

- નિજ સાથ ફરિ ભડવા જ કર્ણ વળ ચઢાવ્યો તેહને. ૩૧
તેથી થયું યુધ તેમનું ફરિ અતિ ભયંકર ભૂપતી !
- સહેતાં પરસ્પર ધાવ બહુ, નવ ઊતર્યા ઓછા રતી. ૩૨
કીધો વિરથ ઝટ કર્ણને ભીમે ન વાર જરી કરી;
વીંધ્યો છતાં બેસી બિજે રથ આવિયો તે ત્યાં ફરી. ૩૩
- હાજ્યું પરાક્રમ બહુ ફરી પણ સારથીહય મારિને,
ભીમે વિરથ તેને કયો, દૃઢ ધનુષ કરમાં ધારિને. ૩૪
તવ દેખિ તેની દુર્દશા દુર્યોધને દુર્જય ભણી—
બેઠ કહ્યું જા બ્રાત ! ધાત ઉગારવા સુસખાતણી. ૩૫
હોડાવતો રથ આવિયો દુર્જય વૃકોદરના ભણી,
જેને ઝપાટે અશ્વસારથિસહ લિધો ભીમે લણી. ૩૬
તે બેઠ આંસૂ કર્ણઆંખે આવિયાં હે નૃપમણી !
બેસી બિજે રથ તે તડ્યો, ઉરમાંહિ રીશ કરી ધણી. ૩૭
સાહસ કર્યું નૃપ પારવિણુ તેણે તથાપિ ના સર્યું;
કીધો વિરથ ભીમે વળી, તો પણ ધનુષ કરમાં ધર્યું. ૩૮
તવ દેખિ તેનું પાણિ વાણી ‘ ધન્ય ! ’ એવી સૌ વધા;
બે વીર બહુ ઘાયા તથાપિ ન એક બિજાને બધા. ૩૯
રાધેયને દેખિ વિરથ દુર્યોધને દુર્મુખ પ્રતિ—
કહ્યું, કર્ણને તુજ રથ વિષે બેસાડ શીઘ્ર કરી ગતિ. ૪૦
સુણિ બ્રાતઆજ્ઞા ભીમને બાણોવડે તે વારતો—
તત્કાળ પહોંચ્યો કર્ણ પાસે, ધીર મનમાં ધારતો. ૪૧
પણ કર્ણને વારી વૃકોદર, વાર નવ કરતાં જરી,
જમલોક તેને મોકલ્યો, નવ બાણ વસમાં વાવરી. ૪૨
સંમોહ એથી પામિયો રાધેય દુઃખ ઘણું ધરી;
પછિ ભીમ કર્ણતાણું થયું યુધ કારમું ત્યાંહે ફરી. ૪૩
દુર્યોધને તવ કર્ણરક્ષા કારણે હે ભૂપતી !
શત્રુંજયાદિક સાત બ્રાતા મોકલ્યા શૂરા અતી. ૪૪

પણુ તેમને પૂરા કરી ભીમે સુવાડ્યા રણ મહીં;
 મરતાં વિકર્ણુ વૃકોદરે મૂડ્યા નિસાસો બહુ તહીં. ૪૫
 મૂકી નિસાસો ભીમ ઉચ્યો, હે વિકર્ણુ ! તને અહીં,
 મેં મારિયો પળવા પ્રતિજ્ઞા, ખિન્ન છું એથી સહી ! ૪૬
 હે વીર ! સુત્રીધર્મ સ્મરિ તું આવિયો વાયો છતે,
 તો મોત વિણુ માયો ગયો રે ! રે ! અહિં મારા વતે ! ! ૪૭
 છે યુદ્ધધર્મ કઠિણ જ તેમાં, છે કઠિણ નૃપને ઘણો;
 પાડ્યા પિતામહ યુદ્ધમાં, શો શોક કરું હું તુજતણો ! ! ૪૮
 અતિ શોક દાખી આમ, પછિ રાધેય સામે તે તડચો;
 ભય આપિ વારંવાર, ભીતિ ધર્યાવિના તે શું ભડચો. ૪૯
 કાખ્યાં ધનુષ ભીમે અઢાર સુ કર્ણનાં કોપી ઘણો,
 ત્યમ ઘાણુ વાળ્યો સૈન્યનો, વિસ્તાર કરું શું તે તણો ! ! ૫૦
 છેડાઇ બહુ કર્ણે પછી આયુધવનો એને કર્યો,
 મૃત હસ્તિ, હય ત્યમ ચક્ર ફેંકિ બચાવ તવ તેણે કર્યો. ૫૧
 દૃઢમુષ્ટિ પછિ ભિગામિ ભીમે કર્ણમરણ ચહ્યું તહીં,
 પણુ પાર્થની પળવા પ્રતિજ્ઞા તેહને માયો નહીં. ૫૨
 કુંતીવચન સંભારિ તેમ જ કર્ણ પણુ હે નૃપ તહીં,
 આયુધરહિત અરિ ભીમને હણતો હતો નહિ રણમહીં. ૫૩
 પણુ ધનુષઅણિ ઘોચી શરીરમાં ભીમને કોપાવતો;
 જે ક્રંટિ લઇને ભીમ કર્ણશિરે જ ઝટ ફટકાવતો. ૫૪
 તે સમય હસતો હોય ત્યમ ત્યાં ભીમને કોપાવવા,
 વહતો હતો તે આમ, નિજ સામે વૃકોદરને થવા:- ૫૫
 હે મૂઠ ! બહુ ખાનાર, મૂછરહિત, રણભીરૂં અરે !
 તું યુદ્ધ મા કર, પણુ રસોઇ કર જઇ ઘરમાં ખરે ! ! ૫૬

૫૨ પાર્થની પળવા પ્રતિજ્ઞા-કર્ણને મારવા અર્જુનની પ્રતિજ્ઞા હતી.
 ૫૩ કુંતીવચન-કુંતી કર્ણપાસે કરગરવાથી કર્ણે કહ્યું હતું કે,—અર્જુન વ-
 ગરના આર તમારા પુત્રોને હું મારીશ નહિ. (ઉદ્યોગપર્વ કડવું ૪૭ મું એવું.)

હે અન્નમાં અજ્ઞાત ! ઘાત થશે જ રે ! તારી અહીં;
 વન વસવું તારે યોગ્ય છે, જા ક્ષેમ માટે તું તહીં ! ૫૭
 કહિ આમ બહુ કટુવેણુ નરમ પડેલ પવનકુમારને—
 ઘોચી ધનુષ ફરિ ઉચ્ચર્યો રાધેય દેવા ધારને : ૫૮
 હે બાળ ! આળ ન હુંશું કર, કર યુદ્ધ બીજા સાથ તું;
 તું યોગ્ય નથિ આ કર્ણને ! મા બીડ આલે બાથ તું ! ૫૯
 જા કૃષ્ણઅર્જુન પાસ ઝટ, રક્ષા થશે ત્યાં તાહરી;
 ‘ જેયું ! થયું આ હુંથિ તે, ’ મુજ પાસ તું જાશે મરી ! ૬૦
 સુષ્ણિ કર્ણનાં કટુ વાક્ય હસિને ઉચ્ચર્યો રણવીર તે,—
 વદમા વડાઇ વિશેષ, મેં જાણ્યું છે તારૂં નીર તે ! ૬૧
 હાર્યો છે વારંવાર, માર અપાર તે ખાધો છતે,
 શાને બકે છે, ભાગિને ઉગર્યો છે મરણમુખે જતે ! ! ૬૨
 મેં મદ્દલયુદ્ધ કરી મહાબળવાન કીચક જે રીતે—
 માર્યો હતો હે કર્ણ ! તારો ઘડિશ ઘાટ જ તે રીતે. ૬૩
 કહિ એમ તાલસુ ઠોકિને, હે ભૂપ તત્પર તે થયો;
 મત જાણી તેનો કર્ણ તેની પાસથી છટે ગયો. ૬૪
 છટે પળીને તેહ કૃષ્ણાર્જુન સમીપ જઈ કરી,
 તિરસ્કાર કરવા લાગિયો, પણ તે શક્યો નવ ત્યાં ઠરી. ૬૫
 કાં કે કરી અતિક્રોધ પાર્થે તાપ તેને હઇ ઘણો,
 અતિ દૂર તર્ત બગાડિયો, ટપ તોર તોડી તે તણો. ૬૬
 પછિ બીમ પણ શૈનેયહયપર બેસિ પાર્થ કને ગયો;
 રાક્યો ન રહેતાં કાઇનો સ્થિર બ્રાતપાસ જઈ થયો. ૬૭

વલણ.

થયો બીમ ને કર્ણનો, ભારે જે સંભ્રામ;
 તે અહિં જાખ્યો સારમાં, ગણપત વિપ્રે આમરે. ૬૮

કડવું ૨૭ મું.

જયદ્રથવધ.

મોપાયાની દેશી.

- હે નૃપ ! કહ્યું અતિ પીડેલો ભીમસેનને દેખી,—
 સાત્વત તે પૂઠે જ વદ્યો, અરિઓ મોટા ઊવેખી. ૧
- મારિ હજારો બાણ શત્રુનો ઘાણ વાળતો પોતે,
 પ્રલયાગ્નિતણી પેર પરવયો સેનામાં સૌ જોતે. ૨
- એવે સ્વર્ણકવચવાળા નૃપ અલંબુશે ઝટ એને—
 રોક્યો રીશ કરીને ભારે, તાપ આપિ અતિ તેને. ૩
- તવ તે સાથે યુદ્ધ કરીને સાત્યકિએ તે વારે,
 હણી અશ્વ એના એને પણ ઘાલ્યો જમને દ્વારે. ૪
- એ પછિ સૈન્યસમુદ્ર વિષે તે-પેઠા ધીર ધરીને;
 ત્રિગર્ત્યોદ્ધાઓએ તેને રોક્યો ક્રોધ કરીને. ૫
- તવ તેમાંના વીર પાંચસે રાજકુમારો હતી,—
 હણ્યા હજારો યોધ ક્રોધ કરિ, વાર ન એમાં વીતી. ૬
- શૂરસેન-જનપદના શૂરા, કલિંગના પણ તેવા,
 જમસરખા જોરાવર હત્યા, હઠે ન કોથી એવા. ૭
- ઉદ્ધધિ તરી આવતો હોય ત્યમ દેખી કૃષ્ણે તેને,
 અર્જુન પ્રત્યે કહ્યું, સાત્યકી આવે છે જો એને ! ૮
- પ્રાણસખા તુજ, તુજ અનુરાગી, સાહસ કરિ અતિ ભારે—
 આવે છે હે પાર્થ ! વહાલ ધરિ, રણમાં તારી વારે. ૯
- કેશવ કહેવું સુષિને ઉચર્યો અર્જુન આકુળ થઈને,
 રાખ્યો'તો મેં રાયરક્ષણે એને શિક્ષા ઠઈને; ૧૦
- માટે આવવું એનું અહિંયાં, પ્રિય નથિ મુજને નાથ !
 જશે જ નિશ્ચે એ આવ્યે નૃપ રે ! રે ! શુરને હાથ !! ૧૧

સૈંધવને માર્યો હજિ નથિ મેં, એવામાં આ ટાણે—

સાત્યકિ પ્રત્યે સોમદત્તિ આવે છે કાળ પ્રમાણે ! ૧૨

આવી એણે અત્ર ધૂંચવણ ધાલી હે હરિ ભારે;

સમય રહ્યો છે સ્વદય અરે ! અવ શું કરવું કહો મારે ? ૧૩

ધર્મે મોટી ભૂલ કરી રે ! એને અહિંયાં પ્રેર્યો;

એને પણ નિશ્ચે હે માધવ, છે અહિં કાળે ઘેર્યો ! ૧૪

કાં કે એ છે બહુ થાકેલો, ને અતિમંદ પડેલો;

બૂરિશ્રવા છે તાળે હે હરિ, તે સામે જ તડેલો. ૧૫

શોચ આમ અર્જુન કરતો'તો, આકુળ થઈને જેવે,

સોમદત્તિ સાત્યકિની સામે વાધ્યે સત્વર તેવે. ૧૬

દાખિ દર્પ બહુ સોમદત્તિએ સાત્યકિને ઠેપાવ્યો,

ભાખિ ગર્વનાં વેણુ વિષમ અતિ, અનગ્રને ઓપાવ્યો. ૧૭

ખાણોથી બે જણ બહુ રીતે વીંધી એકબિજાને,—

થયા વિરથ તોપણ તે તડિયા, આવી અતિશય તાને. ૧૮

ધનુષ તૂટવે એકબિજાનાં, ખડ્ગવડે તે ખેલ્યા;

આવિ અતિઆવેશમાંહિ, મહાનંદ રેલે ત્યમ રેલ્યા. ૧૯

મારી ઝટકા કરી અતિશય, એકબિજાપર ભારે,

કાપી ઠાલો અન્યોન્યતણી, તમ થઈ તે વારે. ૨૦

મલ્લયુદ્ધ માંડયું પછિ બેએ, હે નૃપ જોવા જેવું;

સ્તબ્ધ થયા સૌ તે દેખીને અચરજ જોયું એવું. ૨૧

શ્રમિત સાત્યકી બહુ જ થયો'તો, બહુ સાથે ભડવાથી,

નરમ પડ્યો તે આ સમયે, તાળે અરિ અહિં નડવાથી. ૨૨

બૂરિશ્રવાએ હે નૃપ એશું મલ્લયુદ્ધ કરિ ભારે,

પટક્યો પૃથ્વીમાંહિ તેહને, વાર ન કરતાં ત્યારે. ૨૩

ઝાલી ઝટ પછિ કેશ તેહના પાદુ છાતિમાં મારી,—

કાપિ નાંખવા મસ્તક તેનું, કરિ હે નૃપ તૈયારી. ૨૪

તવ કુલાલના ચક્ર રીત સાત્યકિએ નિજ શિર તેવે,

- ફરવા માંડ્યું હે ભૂપતિ, લય પામીને એવે. ૨૫
- જેઠ હર્દશા સાત્યકિની શ્રીહરિએ હે નૃપ એવે,
કહ્યું પાર્થને સાત્વતનું રક્ષણ કરવાને તેવે. ૨૬
- તેથી તેણે ગાંડિવમાંહે ક્ષુરમ્ શરને સ્થાપી,
મહાબાહુનો બાહુ ખડ્ગનાંખ્યો તર્ત જ કાપી. ૨૭
- બાહુ કપાતાં સોમહત્તિએ નિષ્કુળ નિજને લેખી,
સાત્યકિને મૂકી દઇ કહ્યું ત્યાં અર્જુન પ્રત્યે પેખી: ૨૮
- અરે પાર્થ ! નિજ સ્વાર્થ સાધવા તો જે કર્યું આ કર્મ,
વખાણશે શું તેને રાજા ધર્મધુરંધર ધર્મ ? ! ૨૯
- ધર્મ કયો ક્ષત્રીનો સાધી, કર્યું આ રૂંડું કર્મ !
ધન્ય થવાને અરે ધનંજય ! સાધ્યો સારો ધર્મ !! ૩૦
- યુદ્ધ વિષે આસક્ત જ એવો, જે હું તેનો આજે,—
બાહુ કાપિયો જોઉં નહિ ત્યમ, કેમ ન ઉરમાં લાજે ! ૩૧
- અરે ! અશ્વવિદ્યા આ ઇંદ્રે, રુદ્રે, દ્રોણે તુજને—
શીખવિ'તી શું શરદવાનના પુત્રે તે કહે મુજને ? ! ૩૨
- કુલીન આ'વું કર્મ કરે નહિ, નીચ કરે આ જેવું;
નીચ કુણ્ણમતથી જ કર્યું તો, કુરુકુળ લાજે તેવું ! ૩૩
- ઉચ્ચો અર્જુન હે નૃપ એવે, વ્યર્થ ન વેણ ઉચારો;
સાત્યકિનું રક્ષણ કરવું તે ધર્મ હતો આહિ મારો. ૩૪
- અરિઓ સામે રણે ક્ષત્રિયો સગારનેહિઆશ્રયથી—
યુદ્ધ કરે છે, જિગારે છે આશ્રિતને અરિભયથી. ૩૫
- તે ધર્મે વરતી મેં અહિયાં, અમમાટે યુધ કરતો,
સાત્યકિ શિષ્ય ઉગાર્યો મારો, મમતા મુજપર ધરતો. ૩૬
- અરે ! હાથનો શોક કરીને શાને આકુળ થાઓ ?
શૂર-દેહ રક્તમાં જ પડે છે, ના અવ બહુ અકળાઓ. ૩૭
- આમ કહ્યું બહુ સંવ્યસાચિયે તવ તેણે મન મારી,
બાણ પાથરી દેહ ત્યાગવા તર્ત ધારણા ધારી. ૩૮

અનશનવ્રત ધારણ કરિ ઉરની સર્વ વૃત્તિઓ વારી,
પ્રાણ પ્રાણમાં હોયો હે નૃપ, મુનિવ્રત અતિદૃઢ ધારી. ૩૯
તવ સેનામાં રહેલ સહુએ કૃષ્ણપાર્થ ધિક્કારી,—
પ્રસન્ન થઇને સોમહત્તિની કરી પ્રશંસા સારી. ૪૦

ભૂરિશ્રવાની તેમ આપના પુત્રોની તે વારે,
નિંદવાણિ સુણિ પાર્થ ઉચ્ચર્યો આમ જ સ્પષ્ટ ઉચ્ચારે:— ૪૧
મુજ વ્રત સૌ જાણે છે કે, મુજ શર જ્યાં સુધિમાં જાય,
મુજ આશ્રિતને ત્યાં સુધિમાં જીભથી કદિ ન મરાય; ૪૨
માટે સાત્યકિ દેખિ હણાતો મારા બાણપ્રદેશે,
કાપ્યો કર મેં સોમહત્તિનો, તે નથિ ખોટું લેશે. ૪૩

કવચ શસ્ત્ર રથરહિત રણવિષે અભિમન્યુને માર્યો,
તે શું ક્ષત્રિય ધર્મ હતો ? કે મુજને અહિં ધિક્કાર્યો ! ૪૪
આમ પાર્થ કહેતો'તો તેવે સાત્યકિ વૈર વિચારી,
ઊઠ્યો ભૂરિશ્રવાને હણવા, ખડ્ગ મોટું કરધારી. ૪૫

હરિ, અર્જુન, ભીમે ત્યમ તેને કૃપકર્ણે જીભએ—
વાર્યો પણ ન વળ્યો હે નૃપ તે પૂર્ણ ભરાયો વાએ ! ૪૬
દોટ દઈ જઈ સોમહત્તિની પાસે તેણે તેવે,—

કાપ્યું મસ્તક તેનું તર્ત જ, વાર ન કરતાં એવે. ૪૭
મળ્યો એથિ ધિક્કાર જ તેને કૌરવથી નૃપ જ્યારે,
'વાત વિચારો પાર્થપુત્રની !' તે ત્યાં ઉચર્યો ત્યારે. ૪૮

પરના દોષ જુઓ છો પણ નિજ જોવામાં છો અંધ;
આપી ઉત્તર યથાર્થ સાત્યકિ, અરિ-મુખ કીધાં ખંધ. ૪૯
અસ્તસમય સૂર્યતણો દેખી દુર્યોધન એ વારે,

સંખોધી નિજ કર્ણ સખાને, ઉચર્યો ઉર ઉદ્ગારે: ૫૦
સજજ હવે ઝટ થા અટકા'વા અર્જુનને તું હાવે;
અર્થ સાધવાની તક આ'વી હાથ વિષે નહિ આવે. ૫૧

ને સૂર્યાસ્ત પ્રથમ સૈંધવ અહિં અર્જુનથી નહિ મરશે,
 તે તે બળિ મરશે જ ચિતામાં, ને ધાર્યું સૌ સરશે. ૫૨
 સૈંધવરક્ષણ શલ્યકૃપાદિક ને હું પણ આ વારે,—
 કરિયે છિયે તથાપિ પાર્થશું દાખ પરાક્રમ ભારે. ૫૩
 હે નૃપતે ! સૂર્યાસ્ત સમય જાણીને તેણી વારે,
 પાર્થે દાખી પૂર્ણ પરાક્રમ, માંડ્યું યુધ મહાભારે. ૫૪
 થયો કર્ણ તેના સામે તવ અડગ થઈ એ વારે;
 સારથિહય તેના હણિ પાર્થે દિગ્મૂઢ કર્યો ત્યારે. ૫૫
 કરિ ગાંડિવટંકાર કારમા, દશદિશ શર વર્ષાવી,
 વાળી મહાસંહાર અર્જુને નિજ શક્તિ દર્શાવી. ૫૬
 સૈંધવરક્ષક મહારથી ૫૬ સવ્યસાચિયે તેવે—
 પાડયા સંશય પૂર્ણ વિષે, અતિ આકુળ કરિને એવે. ૫૭
 જ્યેષ્ઠે ત્રણ શરથી હરિને, છએ કરી અર્જુનને,
 તેમ આઠથી વીંધ્યા અશ્વો, સ્થિર રાખી નિજ મનને. ૫૮
 પણ પાર્થે તવ બે બાણે કરિ એ જ સમે નૃપ એનો—
 છેદી ધ્વજ, શિર રહિત સારથી—કીધો સત્વર તેનો. ૫૯
 રક્ષક તેના ૫૭ મહારથિયો જાત્યા વિણ એ ક્યારે,—
 મરાય તેમ ન દીકું, દીઠો સૂર્યાસ્તસમે ત્યારે. ૬૦
 તેથી તેને વ્યૂહથિ જૂદો કરવા કૃષ્ણે તેવે,
 માયાઅંધારે રવિ છાયો આતુર થઈને એવે. ૬૧
 કરી સૂચના એ જ સમે હરિ ઉચર્યા તેણી વારે,
 મહારથિયોથી છૂટો પડતાં સૈંધવ હણવો તારે. ૬૨
 પણ તેનું શિર પડે ન ભૂપર, તેમ વીર તું કરજે;
 કહ્યું તેમ કરવાનું અર્જુન, કદી ન તું વીસરજે. ૬૩
 કાં કે શિર એનું પૃથ્વીપર પાડે જે કો તેનું—
 શિર સો કડકા થાય સઘ, વૃત્તાંત એમ છે એનું. ૬૪
 વૃદ્ધશત્રુ તેના તાતતણું, અરે ! વચન છે એવું,

- એને વર આપ્યા સરખું, શત્રુને શાપ જ જેવું. ૬૫
- માટે શરથી છેદી મસ્તક, અદ્ધર બીજાં બાણે—
- પડે જ તેના તાત ઉછંગે, ત્યમ કરજે આ ટાણે. ૬૬
- માયાતીતતણી માયાથી સૂર્ય ન જવ દેખાયો,
- તવ સૈંધવ ઉમગી ફરતો ત્યાં પાર્થથકી પેખાયો. ૬૭
- તેથી તેણે દિવ્યમંત્રથી સિદ્ધ કરેલો એવો,
- છોડ્યો શર ગાંડિવમાં ચોણ, તાડ્યું પાડે તેવો. ૬૮
- તે શરથી સૈંધવશિર છેદી, હે નૃપ બીજાં બાણે—
- ઉડાડ્યું શિર અંતરિક્ષમાં, જેમ ને કો જન જાણે. ૬૯
- સમંતપંચક સ્થાન પાસ નૃપ વૃદ્ધક્ષત્ર એ વારે,
- સંધ્યોપાસન કરતો'તો, પ્રાણાયામ કરી ત્યારે. ૭૦
- તેના ખોળામાં જ અર્જુને સૈંધવનું શિર નાંખ્યું;
- પ્રાણાયામ વિષે હોવાથી નૃપે ન તે જરિ આંખ્યું. ૭૧
- પછી ઊઠવા જતાં જ મસ્તક પડ્યું ભૂપર તે સ્થળમાં;
- વૃદ્ધક્ષત્રનું શિર સો કડકા તવ થઈ પડ્યું તે પળમાં. ૭૨
- એ સમયે સૈન્યોમાં અચરજ ઉપજ્યું હે નૃપ ભારે;
- કૃણુ તથા અર્જુનકીર્તન સૌ કરવા લાગ્યા ત્યારે. ૭૩
- સૈંધવને માર્યા પછિ હરિએ માયાતિમિર નિવાર્યું;
- કારણ તેનું કૃણુ હતા એવું સૌએ ઉર ધાર્યું. ૭૪
- સૈંધવનો વધ જોઈ આપ સુત સર્વે રડવા લાગ્યા;
- ભીમ સાત્યકી કૃણુ પાર્થના શંખ વેગમાં વાગ્યા. ૭૫
- તે શંખોના શબ્દ સુણીને ધર્મ ઘણા અનુરાગ્યા;
- આવિ વેગમાં પ્રળયયુદ્ધ ગુરુ સાથે કરવા લાગ્યા. ૭૬
- કૃપાચાર્ય ને કર્ણ તથા અશ્વત્થામાએ એવે,
- જોડ્યું બુધ અર્જુન સામે પણ ન વળ્યું તેમાં તેવે. ૭૭
- સાત્યકિ સામે કર્ણ આથડ્યો, પણ નવ લીધી લા'ણ;
- પાર્થે વચનપ્રહારે પીડ્યો, ઉચરી ક્રોધનિ વાણ. ૭૮

ભીમ જાતની વાત સાંભળી, ધનંજયે ધિકારી,—
 કહ્યું કર્ણને 'તુજ સુતને હું નાંખિશ રણમાં મારી'. ૭૯
 મારી પ્રતિજ્ઞા સાત્ય માનજે, કહું છું અહિં પોકારી;
 સુજ સુતઘાતી ! તુજ વૃષસેન હું હણિશ જ નજરે તારી ! ૮૦
 પછિ સૂર્યાસ્ત થતાં હરિ અર્જુન ગયા યુધિષ્ઠિર ખાસે;
 મળ્યા માન પામી અતિ મોટું, ઉરને શુભ ઉદ્ધાસે. ૮૧

વલણ.

ઉદ્ધાસે પાંડવ ધણા, ત્રાસે કૌરવ તેમ,
 આજે દિવસે છે થયું, હે મહારાજ એમરે. ૮૨

ઘટોત્કચવધપ્રકરણ.

કડવું ૨૮ મું.

રાત્રિયુદ્ધ તથા ઘટોત્કચ વધ.

રુચિરાહંદની દેશી.

જયકરિ હરિઅર્જુન આવીને ધર્મરાજને જવ મળિયા,
 તવ ઉપજ્યો અતિ હર્ષ તેમને, તનમનતાપ બધા ટળિયા. ૧
 એવે સાત્યકિ ભીમ આહિ પણ અજાતઅરિ આગે આવ્યા;
 ભેટયા બહુ ભાવથી યુધિષ્ઠિર, ભીતરમાં બહુ તે ભાવ્યા. ૨
 દુર્યોધન દુખ પામ્યો અતિશય, સૈંધવ પડતે હે રાજા !
 આંસૂભર્યો આવી ગુરુ પ્રત્યે, સુણવ્યા શબ્દ ગરમ ઝાઝા. ૩
 મૂર્ધાભિષિક્ત નૃપનો મોટો અરે ! નાશ આચાર્ય તમે—
 જુઓ થયો જે ત્રાસજનક અતિ સ્વપ્ને નવ કદ્યો જ અમે. ૪
 શિખંડિ ભીષ્મપિતાને પાડી આવી અગાડી સૈન્ય વિરે—
 થ્યો છે, ત્યમ મારી સૈંધવ સવ્યસાચી પણ તેમ દિસે. ૫

૪ મૂર્ધાભિષિક્ત—જેને માથે રાજ્યનો અભિષેક થયેલો એવા.

અરે ! અમારા જ્યેષ્ઠ ડૂડા ઉપકારી ભારી એવા,
 રણે આપિને પ્રાણ પરવર્યા, જે નહોતા જેવાતેવા. ૬
 ઋણ તેઓનું વાળિ આપવા યમુના પ્રત્યે હું જઈને,
 કરીશ તર્પણ તેઓનું ગુરુ ! જલાંજલિ આજે દઈને. ૭
 કરી પ્રતિજ્ઞા આજ કહું છું, પુત્રોના સમખાંડ અહીં,
 પાંડવ સહિત બધા પાંચાલો-હણિશ હું આજે યુદ્ધ મહીં ! ૮
 અરે ! તેમ કહિ નહિ થાશે તો, મુજ માટે મરિ જેહ ગયા,—
 ત્યાંજ જઈશ હું, જે અર્જુનથી મરી અમર સાચે જ થયા ! ૯
 રે ! મેં નવ ઠપકો આપેલા મુજ સહાયક અહિં શે કાજે,
 નથિ ઇચ્છતા મુજને પણ ઇચ્છે છે પાંડવને આજે ! ૧૦
 સાચા સહાયક ભીષ્મ થઈને મૃત્યુમાર્ગ નિજનો પોતે—
 બતાવિ પાંડવને જ પરવર્યા, સેનાપતિ જો કે હોતે ! ૧૧
 અરે ! આપ પણ શિષ્ય પાર્થને જાણી પોતાનો સાચો,
 કરોછ અત્ર ઉપેક્ષા મારી, છે પાયો મારો કાચો ! ૧૨
 કાચે પાયે કામ આદરી ખોયા નર ખાસા ખપના;
 હિતકર આપ સમા કરિ અગ્રણી, નિર્મૂળ વંશ કર્યા નૃપના ! ૧૩
 જ્યેષ્ઠ મારો કર્ણ વિના હું કેને અવ જોતો જ નથી;
 મિત્રપરીક્ષા મેં નવ કીધી, ખિન્ન ઘણો છું હું મનથી ! ૧૪
 માટે આજા આપો મુજને, આપથિ માઈ નહિ જ વળે;
 “બળ નથિ આપસમાન,સ્વર્ગ નવ આપ મુઆવિણ અત્ર મળે!” ૧૫
 દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી મુહૂર્તમાત્ર વિચાર કરિ,—
 વ્યથિત થઈ અતિ દ્રોણ ઉચ્ચર્યા, પરમદુઃખ ઉરમાંહિ ધરી : ૧૬
 પાર્થ જીતવો શક્ય નથી હું સદૈવ કહેતો’તો તુજને,
 તથાપિ વાગ્યાણે કરિ રે તું, પીડે છે જ્ઞાને મુજને ! ૧૭
 પાર્થે પાંડવ ભીષ્મપિતામહ શિખંડિને રાખી પાસે,
 ત્યારથિ મેં જાણ્યું જ હતું, જય હવે ન કહિ તારો થાશે. ૧૮
 દેવ દાંનવે મરાય નહિ કહિ એવા શંતનુસુત જ્યારે—

પડ્યા પાર્થથી, જાણ્યું તું મેં સૈન્ય તારૂં શૂન્ય જ ત્યારે. ૧૬

હૂત વિષે તું વિદુરવચન નવ સાંભળતો'તો આ તેનું—

ફળ છે પ્રાપ્ત થયું દુર્યોધન, ઝેર અરે બહુ છે એનું ! ૨૦

પુત્રો પેઠે સદૈવ ધર્મસુ આચરતા પાંડવ કેરો—

હું વિષુ દ્રોહ કરે કેા પ્રાક્ષણ ? થવા અફળ ભવનો ફેરો ! ૨૧

તું ત્યમ કર્ણ, શલ્ય, કૃપ, દ્રૌણી રક્ષક સજ્જ છતાં આજે—

સૈંધવ કેમ હણાયો તે કહે ? મુજ સામે શાને ગાજે ! ૨૨

પાર્થથિ નિજ રક્ષણનો પાકો સૈંધવને હે રાય અહીં,

હું તું પર વિશ્વાસ હતો, પણ માર્યો તે પાર્થેજ સહી. ૨૩

માટે હું કોઈપણ જીવિતસ્થાન અરે આત્મા કેરું—

જોતો નથી હવે હે રાજા ! થઇશ હવે અહિંયાં ખેરું ! ૨૪

શિખંડિસહ પાંચાલ નૃપોને હણ્યા વિના હે રાય ખરે,

હણાયલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન થકી નિજને હું નિરખું છું અરે ! ૨૫

માટે સૈંધવરક્ષણમાં તું અશક્ત હોઇ મને આજે,

નિજમાં દોષ ન દેખિ અરે ! તું પ્રહાર કરે છે શે કાજે ? ૨૬

હે દુર્યોધન ! પાંચાલો સૌ હણ્યા વિના ન કવચ મારું—

ઊતારિશ હું, સત્ય કહું છું, નિશ્ચે હિત કરવા તારું. ૨૭

કહેજે તું અશ્વત્થામાને સોમક સર્વે તું હણજે;

આજ્ઞા એવી છે જ પિતાની, તે શિરસાટાની ગણજે. ૨૮

હે નૃપ ! આ સેના સાચવજે, જઇશ હું અરિઓની સામે;

સૂંજય પાંડવ જીતિશ કે પછિ આવિશ ત્યાં રણમાં કામે ! ૨૯

એમ કહી નક્ષત્ર-તેજ હરનારા રવિ પેઠે એવે,

હરતા ક્ષત્રિય-તેજ દ્રોણ પાંડવ પ્રત્યે વાધ્યા તેવે. ૩૦

એ પછિ ક્રોધેલો દુર્યોધન જઇને કર્ણતણી પાસે,

ભૂંડું ગુરુનું ભણવા લાગ્યો, તેજહીન થયલો ત્રાસે. ૩૧

અભેદ ગુરુનો વ્યૂહ ભેદિને પાર્થે સૈંધવને માર્યો,

તે તક આપી દ્રોણે રે અહિં, શિષ્યઅર્થ પોતે સાર્યો ! ૩૨

ધાઈ છું હું એમ કર્ણ, કાં કે ને એમ ન હોય અરે !
 તો સૈંધવ એ રીત હતો કે, મધવાથી પણ તે ન મરે !! ૩૩
 આપી ગુરુએ માર્ગ પાર્થને વણસાડ્યું સૌ કાર્ય ખરે,
 પૂટેલા અગ્રણીથી સાંઝે થાવાની શી આશ અરે ! ૩૪
 સાંભળિ દુર્યોધનનું કહેવું ઉચર્યો કર્ણ પછી એવું,
 ગુરુને દોષ દઈ મા નિંદો, છે એ નરક પડ્યા જેવું. ૩૫
 જીવિતની નવ સ્પૃહા રાખતાં એ બ્રાહ્મણ ઉત્સાહ ધરી—
 યુદ્ધ કરે છે શક્તિપ્રમાણે, પાછો પગ ધરતાં ન જરી. ૩૬
 અરે ! ઉલંઘન કરી તેમનું પેઠો અર્જુન વ્યૂહ વિષે,
 એમાં નથિ આશ્ચર્ય, દ્રોણનો દોષ ન તેમાં રંચ કિસે. ૩૭
 એમ કહી અર્જુનનિ મહત્તા ભાખી કર્ણે ત્યાં તેવે;
 હૈવ પાંશઙ્ પાંડવનું કહિ સંભળાવ્યું અથઘતિ એવે. ૩૮
 હે નૃપ, એવામાં પાંડવનાં સૈન્ય જણાયાં તે ટાણે;
 હસ્તિસમૂહનું સૈન્ય આપનું ઉલટ્યું લય કરવા જાણે ! ૩૯
 રાત્રીયુદ્ધ મચ્યું બહુ એવે કૌરવ ને પાંચાલતણે;
 હાની બહુ એમાં ઉપજી નૃપ, લય વરત્યું રણમાંહિ ઘણું. ૪૦
 નામ ગોત્ર કુળ સાંભળવાથી ઓળખતા અન્યોન્ય તહીં;
 થઈ મરણિયો દુર્યોધન પેઠો પાંડવના સૈન્ય મહીં. ૪૧
 વર્ત્તાવ્યો બહુ ત્રાસ તેહણે પાંચાલોમાં હે નૃપતી !
 ધસ્યો ભીમ તેના સામે તવ, ગરુડસમી કરિ સઘ ગતિ. ૪૨
 તો પણ તેને નવ ગાંઠીને આપ સુતે પાંડવ પાંચે,
 સહાયક સાથે વીંધી સત્વર, નાંખ્યા નૃપ ! પૂરણ આંચે. ૪૩
 યુધિષ્ઠિરે તવ તેજ દાખિ નિજ, વીંધીને સત્વર તેને,
 મોહ પમાડ્યો હે મહારાજ ! અકળાવી અતિશય એને. ૪૪
 ‘ જલો રહે ! ’ કહિ દ્રોણ ધસ્યા તવ રાજ ધર્મતણી સામે;
 સાત્યકિ સહાયક થયો ધર્મનો, ટંકાર કરી તે ઠામે. ૪૫
 ભીમ કૌરવોના યોદ્ધાને મુષ્ટિપ્રહારે એ વારે,—

- મહાર કરવા લાગ્યો, ભાગ્યો સાથ કૌરવોનો ત્યારે. ૪૬
- પાટૂથી જ આપ પુત્રોને જમપુરમાં ઘાલ્યા તેણે;
દ્રોણુતણે ડાળે પાસે અતિ ઘાણુ અરે વાળ્યો એણે ! ૪૭
- શુક્રને જમણે પડળે એવે, પાથે હાનિ કરી ભારી;
શૂરપૂર સંગ્રામજીત નૃપ નામાંકિત નાંખ્યા ભારી. ૪૮
- ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા સાત્યકિએ ભીમ સહાયે ત્યાં આવી,
નાશ કર્યો અતિ ત્રાસજનક નૃપ, શી હું વાત કહું ચાવી ! ૪૯
- સોમદત્તિનું વૈર વાળવા સાત્યકિ પ્રત્યે ક્રોધ કરી,—
અશ્વત્થામા ઘાયો હે નૃપ, ધનુષબાણુ કરમાંહિ ધરી. ૫૦
- પર્વત જેવું રૂપ ધરીને ઘટોત્કચ હે નૃપ એવે,
અશ્વત્થામા આગે આવ્યો, ભારે લય વર્ત્યું તેવે. ૫૧
- અદ્ભુત દાખી રૂપ એહણે સિંહનાદ કીધો એવો,
તૂટિ પડયું બ્રહ્માંડ હોય નૃપ, શબ્દ થયોતેનો તેવો. ૫૨
- ભોરશબ્દ કરનારા રાક્ષસ અઘૌહિણી હૈડિબતણા,—
હાની અતિ ઉપજા'વા લાગ્યા, વર્ષાવી પાપાણુ ઘણા. ૫૩
- અક્રો, આસ, ભુશુંડી, તોમર, શતધ્વી, શૂલ તથા ફરશી,
રાક્ષસ કેરાં શસ્ત્ર અસ્ત્ર કૌરવદળમાંહિ રહ્યાં વરશી. ૫૪
- ઘટોત્કચઅશ્વત્થામાનું મહાભયંકર બુધ બામ્બું;
પેખિ પરાક્રમ તે બેનું નૃપ, સૈન્ય સકળ વિરમય પામ્બું. ૫૫
- ઘટોત્કચનો સુત બહુ બાળ્યો અંજનપર્વ મહાશૂરો,
ભીડ્યો લય દાખી ભારે પણુ દ્રૌણીએ કીધો પૂરો. ૫૬
- પુત્ર પડેથી હૈડિએ પછિ અશ્વત્થામાને એવે,
પોકારી કીધું યુધ તેણું, તર્જને પૂરો તેવે. ૫૭
- એવે તે બેનું અવણ્ય મહાયુદ્ધ મમ્બું આશ્ચર્ય સમું;
હાની બહુ ઉપજી એથી નૃપ, ચાક ચઢી ત્યાં સર્વ ચમૂ. ૫૮
- રાક્ષસનો મોટો ક્ષય કીધો અશ્વત્થામાએ એવે;
સુરથાદિક સુત આઠ દ્રુપદના હણ્યા તપ્ત થઈને તેવે. ૫૯

શ્રુતાહ્ય નૃપ, નૃપ ચંદ્રસેન ત્યમ પ્રવદ્ધને પાડ્યા તેણે;
 કુંતિભોજના દશ પુત્રોને જમપુરમાં ઘાલ્યા એણે. ૬૦
 મારિ ભયંકર ઉગ્ર બાણ હૈડિંબતણી વીંધી છાતી;
 ધસ્યો ભીમ તવ દ્રૌણી સામે, ક્રોધે આંખ કરી રાતી. ૬૧
 ભેટો બારે થયો સુભટનો તે તક ત્યાં ભેવા જેવો;
 પડ્યા વીર રણધીર પરાક્રમી, સમર ભેઇ કંપ્યા દેવો ! ૬૨
 દાખ્યું પરાક્રમપૂર્ણ પાંડવે, કૌરવ કાયર છેક થયા;
 પાડ્યું બહુ ભંગાણુ જ ભીમે, દેખીને ઉપજે જ દયા. ૬૩
 ધીર દઈ તવ દુર્યોધનને ઉચર્યો કર્ણ ત્યહાં એવું,
 મારિ પાર્થને હું રણમાં અહિં કરિશ કર્મ ભેવા જેવું ! ૬૪
 જાતે ઇંદ્ર આવિને અહિંયાં, રક્ષણ કદિ તેનું કરશે,
 તો પણ અર્જુનને મારિશ હું, નિશ્ચે એ મુજથી મરશે ! ૬૫
 અમોઘ શક્તિ ઇંદ્રતણી મેં રાખી છે એને સાડે,
 કરિ તેનો ઉપયોગ આજ હું, ટાળિશ ભય સઘળું તારું. ૬૬
 શક્તિવડે જયશેખર પાંડવસૈન્યતણો અર્જુન મારી,
 શસ્ત્ર ખિન્નથી અન્ય શૂર હણિ ચઢતી સઘ કરિશ તારી. ૬૭
 ગર્વભોલ કર્ણના સાંભળી, કૃપાચાર્ય ઉચર્યા એવું,
 બકવામાં બળ અરે કર્ણ ! નથિ અર્જુનનું તારા જેવું ! ૬૮
 માત્ર વચનથી સિદ્ધ કાર્ય કદિ થતું હોત તો તું જ વડે—
 સનાથ છે દુર્યોધન સાથે, નડતર એને નહિ જ નડે ! ૬૯
 ધનુષવડે છે શૂર ધર્મજય, મનોરથોથી રે તું છે !
 કરવામાં છે કોટિ વિદ્ધ, પણ કહેવામાં નડતર શું છે ? ! ૭૦
 વિવાદ કૃપકર્ણનો હવો તવ અતિતીખો ત્યાં હે રાજ !
 ટાઢા પાડ્યા આપસુતે પછિ સમજાવો એને ઝાઝા. ૭૧
 પાંડવયોદ્ધા એ સમયે ત્યાં કર્ણ ઉપર ઉલટી આવ્યા;
 મથ્યા વીર આપના ધીર અતિ, તોપણ તે લવનવ કાવ્યા. ૭૨
 પાર્થે વીંધી હાથ કર્ણનો પાડ્યું ધનુષ પૃથ્વી માંહે,

- પણ ઉપાડિ તે તર્ત જ તેણે સજ્જ કર્યું પળમાં ત્યાંહે. ૭૩
- એ પછિ પાર્થ-પરાભવ કરવા ઉલટયો કર્ણ થઈ રાતો;
- પેખિ પરાક્રમ તેનું અર્જુન તેપર બહુજ થયો તાતો. ૭૪
- કાપિ ધનુષ પછિ કર્ણતાણું, હયસારથિ પણ નાંખ્યા મારી;
- ત્રાસી તે કૃપરથમાં બેઠો, રણમાં છેક જઈ હારી. ૭૫
- એ પછિ કૌરવપાંડવ કેરું કારમું યુદ્ધ હવું એવું,
- ભણ્યું નહિ જોયું નહિ તેવું, તો પછિ અત્ર કથું કેવું ! ૭૬
- રાત્રીના ગાઠા અંધારા માંહિ હણાતા યોધ ઘણા;
- વરતાતા નહિ તે રણમાંહે, છે પરના કે આપતણા. ૭૭
- એથિ મશાલો પ્રકટાવીને માંડ્યું યુદ્ધ મહાભારે;
- પાંડવદળમાં કેર કારમો વર્તીવ્યો કર્ણે ત્યારે. ૭૮
- પાર્થે કહ્યું તવ અકપાણિને, ચાલો પ્રભુ ઝટ કર્ણ લણી;
- હાનિ એ ઉપજવે છે બહુ, નાંખુ એને સદ્ય હણી. ૭૯
- કૃષ્ણે કહ્યું તવ હે અર્જુન ! હું આજ કર્ણને ઇંદ્ર સમો,—
- શક્તિસહિત દેખું છું સાચે, માટે ગુણ નવ ધાર તમો. ૮૦
- તુજ માટે રાખી છે તેણે અરે ! શક્તિ એ આ રણમાં,
- માટે જવું ત્યાં ઉચિત ન ધારું, તે તુજને હણશે ક્ષણમાં. ૮૧
- તું જેવો છે અતુલ પરાક્રમિ ઘટોત્કચ એના બરનો;
- વ્યાકુળ અતિ કરનારો એને, તોડનાર તેના છરનો. ૮૨
- માટે તેને મોકલવાથી સરશે અર્થ અહીં સારો;
- રાધાસુતને એહ જીતશે, દૃઢ મત એવો છે મારો. ૮૩
- બોલાવ્યો પછિ મહાબાહુને, જે ક્ષણમાં આવ્યો એવે;
- પ્રશંસિ કૃષ્ણે તેને અતિશે, કર્ણપાસ પ્રેર્યો તેવે. ૮૪
- જતાં કર્ણની પાસે એને અલંબુષે રોક્યો આવી;
- આવ્યો'તો તે હોઠ પીશિને તાતવૈર ઉરમાં લાવી. ૮૫
- ભીમે તાત જટાસુર તેનો માર્યો'તો બહરીવનમાં,

માટે તે આવ્યો'તો અહિયાં, તાતવૈર સ્મરિને મનમાં. ૮૬
 હૈડિએ તે સાથ યુદ્ધ કરિ કાપીને મસ્તક તેનું—
 ફેંક્યું દુર્યોધન રથમાંહે, જળરૂં જોર હતું જેનું. ૮૭
 રુધિરયુક્ત મસ્તક ફેંકી તે ઉચ્ચો ત્યાં ગઈ એવું,
 કર્ણતણી પણ આમ ભેટ હું આપિશ નવ પડશે કહેવું ! ૮૮
 ધર્મ, અર્થ ને કામતણી ઇચ્છવાળાએ હે નૃપતી !
 ઠાલે હાથે નૃપ દિજ સ્ત્રીને જોવાં નહિ એ છે નીતિ. ૮૯
 માટે અલંબુષશિરની ભેટ હું અર્પું છું હમણા તુજને;
 ખમજે, લાવિશ કર્ણતણી પણ, વાર નહીં લાગે મુજને ! ૯૦
 ઘટોત્કચ રાક્ષસે રોળ બહુ વર્તીવ્યો નૃપ તે રાતે;
 આવ્યો કર્ણ ઉપર તે ઉલટી, ખડખડખડ હસતો જાતે. ૯૧
 દાખિ માયા વિચિત્ર તેણે કૌરવદળ દિશ્મૂઢ કર્યું;
 વિકળ કર્ણને કરવા તેણે વિવિધરૂપ રણમાંહિ ધર્યું. ૯૨
 બકનો બાંધવ હણ્યો અલાયુધ એવામાં એણે કાપી;
 વિસ્મિત કીધા ધીરવીરને, કર્ણ ઉપર અઢકો ઓપી. ૯૩
 કૌરવયોદ્ધા કહેવા લાગ્યા, હે રાધેય ! તમે હાવે,
 ઇંદ્ર-સાંગથી હણ્યા એહને, એ નહિ દાવ વિષે આવે. ૯૪
 પૂરા એ કરશે સૌને તમસહિત અરે રણમાં આજે !
 સંઘરેલિ આ સાંગ વ્યર્થ રાખી મૂકી છે શે કાજે ? ૯૫
 અર્જુનને મારવા રાખિ છે, પણ અહિ પ્રથમ તમે મરશો,
 તો નિષ્ફળ તે રાખી પાસે પ્રાણ ગયે પછિ શું કરશો ? ૯૬
 ઘટોત્કચથી બહુ ઘવાયલા કર્ણે કૌરવશબ્દ સુણી,
 તેમ જ આપતણી સેનાને દીઠી ત્રાસેલી જ ઘણી; ૯૭
 એથિ ઉપાય ન દેખી બીજે પ્રદીપ્ત અંતકજીભ સમી,
 શક્તિ ઇંદ્રની ઘટોત્કચપર નાંખી વેગે સઘ નમી. ૯૮
 જવાળા સરખી જોઇ શક્તિ તે, હૈડિએ હે નૃપ એવે,

૯૦ ખમજે—સખુર ખમજે, ધીરજ રાખજે. ૯૮ નમી—વાંકો વળીને.

વિંધ્યાચલશે દેહ વધારી ભાગ્યે તે રણથી તેવે. ૯૯
 પણ તેથી નૃપ કાંઈ વળ્યું નહિ, વક્ષસ્થળ લેલી શક્તિ—
 પ્રાણ લેઈ પરવરિ આકાશે, વિસ્મિત કરિ સઘળી વ્યકિત. ૧૦૦
 મરતાં માયાવી હૈડિંબે પર્વત ગરબો દેહ કરી,
 પડી આપના સૈન્યવિષે ત્યાં અક્ષૌહિણી સેના કચરી ! ૧૦૧
 રાક્ષસનો ભય ભાગ્યે કૌરવ સિંહનાદ કરવા લાગ્યા;
 પડચે પરાક્રમિ પુત્ર પાંડવો પરમ દુઃખ ધરવા લાગ્યા. ૧૦૨
 વલણ.

લાગ્યા શા ઉદ્ધોગમાં, એ પછિ સૌ તે ઠામ;
 કહિશ હવે તે સારમાં, કહે દ્વિજ ગણપતરામરે. ૧૦૩

કડવું ૨૯ મું.

ઘટોત્કચમૃત્યુશોકનિવારણ.

રાગ ધનાશ્રી.

હણાયલો હૈડિંબ દેખિને પાંડવ સર્વે એવેળ,
 અશ્રુવડે આકુલનેત્રે કરિ, હીઠા દુખમય તેવેળ. ૧
 પણ પુરુષોત્તમ કૃષ્ણ પુલકિ બહુ અતિ આનંદે ત્યારેળ,
 સિંહનાદ કરવા લાગ્યા અંતરને બહુ ઉદ્ગારેળ. ૨
 લેટિ પાર્થને લવલયહારી, છોડિ અશ્વની રાશેળ,—
 કરવા લાગ્યા નૃત્ય નરહરિ, ખેલ કરી ત્યાં ખાસેળ. ૩
 જોઈ અનુકર્તું અર્જુન ઉચર્યો, શોક સમયમાં આપેળ—
 ખેલો છો કાં ખુશ બહુ થઈને ? હે પ્રભુ પૂર્ણપ્રતાપેળ ! ૪
 ઉચર્યા તવ હસતે મુખ માધવ, ગઈ તારી અહિ ઘાતેળ,
 સફળ યુક્તિ મારી થઈ અર્જુન, તેથી છું રાજિયાતેળ. ૫

૧૦૦ વ્યકિત—માણસજાત, અહિ બધા મનુષ્યોને એવો અર્થ જાણવો.

કર્ણતણે કર શક્તિ હતી ત્યાંસુધિ હું તુજને જ્ઞાતજી,
 જમના જડખામાં જોતો'તો, ટળિ તે તારી થાતજી. ૬
 ગાંડિવ તારું, મારું સુદર્શન ઇંદ્રસાંગની આગેજી,—
 વ્યર્થ હતાં વધુ શું કહું વીરા ! તું હતો તેથી લાગેજી. ૭
 લાગ ચુકા'વા કર્ણતણે મેં રાખી અળગો તુજનેજી,—
 પ્રેયો'તો રાક્ષસને પ્રશંસી, એ જ ગમતું હતું મુજનેજી. ૮
 ગૌપ્રાક્ષણનો દેષિ હતો તે પાપભાર ભરનારોજી,
 યજ્ઞોમાં અતિ વિઘ્નરૂપ એ ધર્મલોપ કરનારોજી. ૯
 કર્ણ ન મારત તો હું મારત એને વહેલો મોડોજી;
 હિડિંબ બક કિર્મીરાદિકનો અરે ! એ હતો જોડોજી. ૧૦
 ધર્મતણા સંરક્ષણ માટે સંભવ છે અહિં મારોજી,
 માટે પાપીને શોચી જીવ ખાટો મા કર તારોજી. ૧૧
 શક્તિ જતે રાધેય હવે છે મુઆસરીખો એવોજી,
 દાદોનખ ખરિ ગયેલ દુર્ભળ કેસરિ કેા હોંચ તેવોજી. ૧૨
 આમ બહુ કહી હરિએ અર્જુન કેરો શોક શમાવ્યોજી,
 પાંડવદળ હણતા ગુરુ પ્રત્યે જવા વિચાર જણાવ્યોજી. ૧૩
 હૈડિંબનો અતિ શોક ધરી ઉર રાય યુધિષ્ઠિર એવેજી,
 આંસુ પાડતા આકુળ થઇને મોહ પામિયા તેવેજી. ૧૪
 સાંત્વન કરિને સાવધ કીધા શ્રીહરિએ કહિ એવુંજી,
 ઘટે ન તમને આમ હે ગુણી ! બહુ શું મારે કહેવુંજી ? ૧૫
 વિહ્વળપણું આપને ન છાજે, હલકા પુરુષો જેવુંજી;
 ઊઠો યુદ્ધ કરો ધરિ ધીરજ, બહુ શું તમને કહેવુંજી ? ૧૬
 વિહ્વલતાથી વિજય વિષે અહિં સંશય થાશે સાચેજી,
 આરે આન્ધું નાવ ડૂબશે, સ્નેહી કેા નહિ રાચેજી. ૧૭
 નેત્ર લૂછિ તવ ધર્મ ઉચ્ચર્યા, રાક્ષસગુણ સંભારીજી:—
 આ. બાળક હૈડિંબે અમારી સેવા કરિ'તી સારીજી. ૧૮
 અસ્ત્ર કારણે ઇંદ્રલોકમાં પાર્થ ગયો'તો જ્યારેજી,

ગંધમાદનમાં દુઃખથી તાર્યા'તા એણે ત્યારેજ. ૧૯
 થાકેલી અતિશ્રમિત દ્રૌપદી પીઠ ઉપર વહિ એણેજ,
 સંતાપ સર્વ અમારો શ્રીહરિ, હર્યો હતો ત્યાં તેણેજ. ૨૦
 અહિં પણ એણે ઓછું કર્યું નથિ સુહિત અમારા સાડેજ,
 મારંભ યુદ્ધતણાથી તેણે પ્રિય કીધું છે અમારંજ. ૨૧
 દુષ્કર કર્મ કરીને એણે અમ અર્થે રણમાંડેજ,
 દેહ તજ્યો ઋત્રી બહુ જુદે, જોઇશ હુંએને ક્યાંડેજ ? ! ૨૨
 સ્વભાવથી છે પ્રીતિ મારી સહદેવ વિષે જેવીજ,
 પરમપ્રીતિ હૈડિંબવિષે પણ હતી જ મારી એવીજ. ૨૩
 મહાબાહુ એ ભક્ત સુ મારો હતો પરમ ઉપકારીજ;
 બદલો તેનો હુંથિ વળ્યો નહિ, શોયું છું સંભારીજ ! ૨૪
 ભીમપાર્થનો ભય નવ ગણતાં પરાક્રમી એ પડતેજ,
 ગાજે છે આજે સૌ કૌરવ, હોય પૂર જયમ ચઢતેજ ! ૨૫
 અર્જુન ન હતો અને સૈંધવે રોકી રાખ્યા અમનેજ,
 અર્જુનસુત એથી જ હણાયો, વિદિત જ છે તે તમનેજ. ૨૬
 પણ આજે સૌ છતાં ભીમસુત કેમ હણાયો ભાખોજ !
 જાણ્યું બળ પાર્થાદિકનું પ્રભુ, ઢાંક્યું સઘળું રાખોજ ! ૨૭
 થોડા કારણ માટે સૈંધવ પાર્થે માર્યો એથીજ—
 પ્રસન્ન હું નથિ, હે પુરુષોત્તમ ! તૃપ્તિ મને નથિ તેથીજ. ૨૮
 મોટા કારણરૂપ દ્રોણ ને કર્ણ મારવા મૂકીજ,
 સૈંધવ હણવા ઇચ્છ્યું પાર્થે, કરી નજર બહુ દૂંકીજ; ૨૯
 માટે દુર્યોધનના ગર્વનું કારણ તે બે હણવાજ—
 જઈશ એકલો હું જ, દુઃખનું મૂળ જ તે છે ગણવાજ. ૩૦
 સૂતપુત્ર છે શોકનું કારણ સર્વ પ્રકારે મારેજ;
 માટે મરિશ કે મારિશ તેને, હઠિશ ન પાછો ક્યારેજ. ૩૧
 આમ કહી ટંકાર ધનુષનો કરિને શંખ વગાડીજ,—
 હંકાવ્યો રથ ધર્મે ત્યાંથી, આવી સર્વ અગાડીજ. ૩૨

પ્રભદ્રકો પાંચાલ આદિ નૃપ વદ્યા તેમની પૂઠેલ;
 કૃષ્ણે કહ્યું અર્જુનને તવ, નવ વળશે નૃપને રૂઠેલ. ૩૩
 માટે ઉપેક્ષા ત્યાગિ તેમની ઉપડો એમનિ આગેલ;
 ભેર જણવતાં જશે ભવથી, કર્ણ ભર્યો છે આગેલ. ૩૪
 એમ કહી સત્વર રથ ખેડી, નૃપને તે અનુસરિયાલ;
 એવે ત્યાં મુનિવ્યાસ જણાયા, ભલપણ પૂરણ ભરિયાલ. ૩૫
 ઉચર્યા તેહ યુધિષ્ઠિર આગે, હે નૃપ ! શું ઉચ્ચારૂંલ !
 પામિ કર્ણને પાર્થ જિવે છે, થયું એ અહિં ખડુ સાડૂંલ. ૩૬
 કર્ણે શક્તિ રાખિ હતિ નૃપ, અર્જુનના વધ સાડૂંલ;
 માટે તે ન ગયો એ પાસે, એ થયું અતિશય સાડૂંલ. ૩૭
 ઇંદ્ર આપેલી શક્તિવડે કર્ણે રાક્ષસ માર્યોલ,
 એ હરિસંકેતે અર્જુનને આ રણમાંહિ ઉગાર્યોલ. ૩૮
 કાળે કરિ ઇંદ્રની શક્તિને નિમિત્ત રાક્ષસ આજેલ—
 અત્ર હણાયો સંગ્રામે નૃપ, આપતણા સુખ કાજેલ. ૩૯
 માટે દુઃખ ધરો મા તેનું, ને ઉર ક્રોધ શમાવોલ;
 વિધિએ વાંકું ન થવા આપનું, ભેગ સૂજ્યો'તો આ'વોલ. ૪૦
 આલોક વિષે સર્વ પ્રાણિની, છે જ અવસ્થા એમલ;
 જન્મ્યું તે જાય છે અવશ્ય જ, શોચ કરોછો કેમલ ? ૪૧
 ત્યાગિ શોક ભ્રાતા ત્યમ ખીજા નૃપો સહિત હે રાયલ,
 કરો યુદ્ધ કૌરવો સાથ, પાછો નવ ધરતાં પાયલ. ૪૨
 હે રાજન, હે તાત ! આજથી દિવસ પાંચમે જોજેલ,
 પૃથ્વી તારી થશે ખડું કહું છું, શોકમોહને ખોજેલ. ૪૩
 હે નરવ્યાધ ! નિરંતર ધર્મનું સેવન કરજે સાડૂંલ;
 'ધર્મ ત્યાં જ જય છે' એ સુવચન સાત્ય માનજે માડૂંલ. ૪૪
 વલણ.

માડૂં વચન સંભારજે, વ્યાસ કહી એ રીત,
 અંતર્હિત ત્યાંથી હવા, પ્રોઠી ધરિને પ્રીતરે.

દ્રોણવધપ્રકરણ.

કડવું ૩૦ મું.

દુર્યોધનદ્રોણનો સંવાદ.

હરિગીતછંદની દેશી.

વ્યાસે પ્રબોધેલા યુધિષ્ઠિર કર્ણવધ કરવા જતા—
 સ્તંભ્યા ત્યહાં હે રાય ! આકુળ ઉર વિષે આઝા થતા. ૧
 પણ આપ સેના સાથ લડતો ભીમ દેખિ મહામતિ—
 ઉચ્ચર્યા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પ્રતિ, ગુરુ દ્રોણની હરવા ગતિ: ૨
 હે વીર ! ગુરુવધ માટ તું પ્રગટ્યો છે અગ્નિથકી અહીં,
 ભય તેથિ તિલભર તેમનું રણમાંહિ તુજને છે નહીં. ૩
 કહિ આમ પૂર્ણ વકારિ પ્રેર્યો દ્રોણ પ્રત્યે તે તદા,
 પ્રેર્યા બીજા પણ શૂર સંગ્રામે ન હઠનારા કદા. ૪
 તવ આવતા તે પ્રબળયોદ્ધા દેખિ પાંડવના તહીં,
 ગુરુદ્રોણ શોણુરિતે વદ્યા, ત્યાં નાંખવા સૌને વહી. ૫
 દુર્યોધન પણ દળ લેઈ તવ ગુરુ સહાયમાં સત્વર વહ્યો,
 એવે સમર જે ત્યાં થયો, તે જાય નવ જીએ કહ્યો. ૬
 ઘેરાયલા ઊંઘે ઘણા બે બાબુના યોદ્ધાતણો,—
 અંધારિ રાતે આથડેથી ઘણુ નિસરી ગયો ઘણો. ૭
 વત્સ્યા ન તાતે પુત્ર, પુત્રે તાતને પ્રીછ્યા નહીં,
 મિત્રે ન જાણ્યા મિત્રને અતિ કીલ અંધારા મહીં. ૮
 એથી કરી અરિ સાથ, સાથ સગા અને સ્નેહીતણો—
 રણમાં હણાયો, રાય ! એમ અનર્થ વ્યર્થ થયો ઘણો. ૯
 અતિ શ્રમિત સૂતેલા ઘણા, સૂતા જ રણમાંહે રદ્યા;
 સ્વપ્ના વિષે કરતા વિહાર સુ, સ્વર્ગમાં સીધા વદ્યા ! ૧૦

૨ આપસેના—તમારી સેના. ૫ શોણુરિતે—શોણુ નામના નદરીતે.

નિદ્રા અને થાકેથિ બહુઓહિત મરાતા વીરને—
 દેખી દયા પ્રગટી ત્યહાં ઉરમાં ધનંજય ધીરને. ૧૧
 તેથી કહ્યું પોકારિ તેણે દિશા સર્વ ગજવિને,
 હે સૈનિકો ! સાહસ કરો મા, લોભ બહુ ઉર લાવિને. ૧૨
 નિજ વાહનો સહ સર્વ અંધારે રજે ભરિયા તમે,
 થાક્યા જ છો જો એમ મનમાં માનતા હો આ સમે, ૧૩
 તો વિરમિએ ઘડિ જિધિ આહિ પછિ ચંદ્ર ઉગે જિઠ્ઠો;
 નિદ્રા અને શ્રમ રહિત થઈ પછિ પરસ્પર પર રૂઠ્ઠો. ૧૪
 સુષ્ટિ પાર્થનાં એવાં વચન ધર્મજ્ઞ પુરુષોએ તહીં,
 કીધાં વખાણુ ઘણાં જ તેનાં, ‘ ધન્ય છે ! ’ એવું કહી. ૧૫
 જંજ્યાં પછી એ સૈન્ય, જોદ્ધા જિધ ભરિયા એ સમે,—
 જ્યમ ક્રાંત્યું તેમ સુતા, ન દીઠા કોઈ પણ રૂઠે કમે. ૧૬
 કો અશ્વપર ઝૂકી ગયા, કો હસ્તિને કુંભસ્થળે,
 કો સારથીને સ્થાનકે, કો કર્કરી પૃથ્વીતળે. ૧૭
 આયુધ સહિત આડા થયા કંઈ ટેકરા ખાડા વિષે;
 સૌ પડ્યા અસ્તોવ્યસ્ત, શુધ કે શ્વાન કોમાંના દિસે. ૧૮
 રજ ભર્યા ગજ નિદ્રા ભર્યા, સૂંઢોતણા નિઃશ્વાસથી,—
 રણભૂમિ શીતળ કરિ રહેલા ભાસતા ચોપાસથી. ૧૯
 પર્વત પડ્યા જ્યમ હોય ત્યમ તે ભાસતા રણની મહીં;
 નિઃશ્વાસ લેતા સર્પ સૂંઢો હોય ત્યમ ભાશ્યું તહીં. ૨૦
 અશ્વો ખરીથી સરખિ કરિ પૃથ્વી સૂતા રથ જોતર્યા;
 શબવત્ થઈ સૂતા સહુ નિદ્રા અને શ્રમથી ભર્યા. ૨૧
 પછિ ચંદ્ર ઉદય થયેથિ જાગ્યા જોધ એ સેના તણા;
 સજિ શસ્ત્ર અશ્વો જિઠિને આવેશમાં આવ્યા ઘણા. ૨૨
 તે સમય દુર્યોધન અમર્ષ ભરેલ ગુરુ પાસે જઈ,
 ઉત્પન્ન કરવા હર્ષતેજ સુ ઉચ્ચર્યા ઠપકો દઈ:— ૨૩

સંશ્રામમાં વિશ્રામ લેતા શ્રમિત અરિઓ આ સમે,—
 નથિ સહન કરવા યોગ્ય, તક નિષ્કૂળ કરો મા આ તમે. ૨૪
 પ્રિય આપનું કરનારિ ઇચ્છાથી સહન કર્યું સૌ અમે,
 તો પાંડવો વિશ્રામ પામ્યા, જે ન ઉગરત અહિં ક્યમે. ૨૫
 તે સર્વ રીતે તેજ ને બળહીન હીસે છે ખરે,
 પણ આપના પાલનવડે વધતા દિસે છે તે અરે ! ૨૬
 પ્રહ્લાદ આદિક દિવ્ય અશ્વો આપમાં જ બધાં દિસે,
 નથિ તમ સમોવડ પાંડવો ત્યમ અન્ય કો રણને વિષે. ૨૭
 નિજ શક્તિથી દિવ્યાશ્વયોગે આપ સુરગંધર્વને—
 ત્યમ અસુરકિન્નરને હણ્યા, તોડો જ યમના ગર્વને ! ૨૮
 પણ આપથી ભય પામનારા પાંડવોને આ સમે,
 સહો છો અરે ગણિ શિષ્ય વા મુજ મંદદૈવથકી તમે ! ૨૯
 તવ દ્રોણ ઉચર્યા શોક ધરિ ઉર, રે ! હું વૃદ્ધ છતાં ખરે,
 જે જે કરું છું પરમશક્તિથકી ન કો એવું કરે ! ૩૦
 અશ્વજ્ઞ એવો હું અરે ! તેણે શું યુદ્ધ વિષે કહે,
 અકૃતાશ્વને હણવા ખરે, એવું અરે શું તું ચહે ? ! ૩૧
 હે રાય ! શુભ વા અશુભ તું જે માનતો મનમાં હશે,
 હું તેજ તારાં વચનથી અહિં કરિશ, જીવ ભલે જશે ! ૩૨
 યુધમાંહિ સૌ પાંચાલ હણિ, કરિને પરાક્રમ આજ હું—
 આ કવચ ઊતારીશ, પાંકેલું કરીને કાજ હું. ૩૩
 થાકી ગયેલો પાર્થને માનેછ રે મતિમંદ તું !
 જાણ્યા છતાં તેને અરે ! મરવા કરે છે ફંદ તું. ૩૪
 તેનું પરાક્રમ મેં તને કહ્યું છે, અને જાણેછ તું;
 રે ! ત્યમ છતાં છળનાભર્યા, ઇચ્છેછ શું કરવા છતું ? ૩૫
 પછિ પાર્થને સુપ્રશંસતા ગુરુ ઉપર કોપેલો ધણો,
 તમ પુત્ર કરિને ઉચ્ચર્યો ઉદ્ગાર કાઢી ઉરતણાં. ૩૬
 હું, કર્ણ, દુઃશાસન, શકુનિ એ ચાર જણ રણને વિષે,

આજે જ હણથું પાર્થને, ઉદ્યોત નવ તમથી થશે । ૩૭
હસિ ઉચ્ચર્યા આચાર્ય તવ, ગાંડીવધરને આ સમ્રે—
રણમાં હણે છે કોણ, તે અહિં દેખશું હજી અમે । ૩૮
યમ, વરુણ, ઇંદ્ર, કુબેર આયુધ સહિત પણ કદિ એહને—
મારી શકે ન તથાપિ તું હણવા ચહે છે તેહને. ૩૯
રે ! મૂઢ વિણ તું જેવું કોણ બકે કઠોર અહીં ખરે,
પામી સમરમાં પાર્થને કહે કોણ ધરત્રત્યે ફરે ? ૪૦
શંકિતપણાથી કઠોરભાષણ પાપિમનવાળા અરે !
તુજવિણ હિતેચ્છ સમીપ કહે કોને મુખેથી નીસરે ? ૪૧
માટે ન કરતાં વાર અહિં ધાર્યું જ કરવાને હવે,
તું વાધ ઝટ અર્જુન સમીપ જ, દાઝ ના ઉરના હવે ! ૪૨
તેં ભોગ બહુવિધ ભોગવ્યા છે, દાન દીધું છે ઘણું;
ભણું રહ્યું નથિ કાંઈ, હે નૃપ એક પણ પાસાતણું. ૪૩
તેથી હવે થઈને સવે, કર યુદ્ધ અર્જુનશું ઘણું;
ભાખ્યુંછ ત્યમ તું દાખ નીર ' સુધન્ય ' હું તુજને ભણું ! ૪૪
કહિ એમ દ્રોણાચાર્ય સેનાના વિભાગસુ બે કરી,—
વાધ્યા ન કરતાં વાર, ધીરજ ધરાધર સરખી ધરી. ૪૫

વલણ.

ધરી ધિરજ નૃપ સાંભળો, સંજય ઉચર્યો એમ;
શ્રોતા અવ સુણજો તમે, પૂર્ણ ધરીને પ્રેમ રે. ૪૬

કડવું ૩૧ મું.

દ્રોણવધ.

રુચિરાની દેશી.

ત્રિભાગની શેષ રહી રાત્રી કૌરવપાંડવનું તેવે,
પ્રલયકાળશું યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું, અતિ આશ્ચર્યસમું એવે. ૧

- અરુણોદય થાતાં પછિ હે નૃપ, કુરુપાંડવયોદ્ધા સર્વે—
 સંધ્યાવંદન કરી સૂર્યને ગાજ્યા પછિ ત્યાં મહાગર્વે. ૨
- દ્વિભાગ કીધેલા સૈન્ય વિષે દુર્યોધન દીપ્યો એવે;
 ખાંચાલોપાંડવ પ્રત્યે ગુરુ વાધ્યા ગર્જને તેવે. ૩
- ઉચ્ચાર્યા હુરિ અર્જુન પ્રત્યે તવ, અરિઓ ડાળે પાસ કરી,—
 જમણે પાસે કર ઝટ ગુરુને, ધીરજ મનમાં પૂર્ણ ધરી. ૪
- ‘કરો તેમ કેશવ’ કહ્યું પાર્થે, દ્રોણે હે નૃપતે ! એવે,
 ડાળે પાસે આવી તાપ અતિ-દેવા ત્યાં માંડ્યો તેવે. ૫
- અભિપ્રાય એ સમય કૃષ્ણનો જાણીને ભીમે ત્યારે,
 કહ્યું પાર્થને પડકારી અતિ, તું નથિ અહિં હાર્યો ક્યારે. ૬
- વીરજનનો જે માટ જણે છે વીરપુત્ર હે વીર અહીં,
 તે તક આવી છે તુજ માટે, જે તું વ્યર્થ કરીશ નહીં. ૭
- સોળો અત્ર પડિશ જો આ તક, તો જશ તારો સર્વ જશે;
 હસશે અરિ, સરશે ન અર્થ, ને ચોળો ચિતમાં બહુ જ થશે. ૮
- માટે લેલી સૈન્ય શત્રુનું, દ્રોણકર્ણને હે ભ્રાતા !
 જમણે પાસે કર સત્વર તું, જે આવે છે બહુ ધાતા. ૯
- ભીમસેનકેશવ પ્રેરેલો અર્જુન હે નૃપતે એવે,
 કર્ણે ગેણને ઉલ્લંઘીને, સામો તર્ત ધર્યો તેવે. ૧૦
- દવપેઠે પછિ દહન જ કરતો હોય શત્રુદળને પોતે,
 ભાશ્યો તે અતિ ઉગ્ર ગ્રીષ્મના સૂર્યસમો નૃપ સૌ જોતે. ૧૧
- વારી તેને કોઈ શક્યા નહિ, પણ ત્યાં સર્વ ગયા હારી;
 શકુનિ કર્ણે દુઃશાસન થાક્યા, તે પર શર અગણિત મારી. ૧૨
- પાડ્યું બહુ લંગાણુ અર્જુને આંધી એથી બહુ જ થઈ;
 ભાશ્યું નહિ કંઈ સૈન્યમાંહિ નૃપ, મુઆ જોધ અટવાઈ જઈ. ૧૩
- વનમાં દવ લાગ્યો હોયે ત્યમ ભાશ્યું રણમાં એહ સમે;
 ધૂમ રહિત અગ્નિશા દ્રોણ ભાશ્યા ઉત્તરમાં તેહ સમે. ૧૪
- એથી પાંડવનાં સૈન્યો ભય પામીને મનમાં ભારે,

- પત્ર પેઠ રણમાંહિ કાંપવા લાગ્યાં, હે નૃપતે ! ત્યારે. ૧૫.
- ત્રાસ પામવા લાગ્યા અરિ કંઈ, પામ્યાં કંઈ ગ્લાનિ ભારે,
ફરવા લાગ્યા કંઈ ફડફડતા, તાપ ન સહેવાયે ત્યારે. ૧૬
- ઈંદ્ર હાનવોને બોલાવે ત્યમ દૂરતણા યોધ તહીં,—
બોલા'વા લાગ્યા બળવંતા, ' આવો, આવો ' એમ કહી. ૧૭
- નિરુત્સાહ તવ થયા કંઈક, કંઈ ક્રોધયુક્ત ભાશ્યા ત્યારે,
વિસ્મય પામ્યા કંઈક, કંઈકને ચઢ્યો આમળો બહુ ભારે. ૧૮
- આંધળિયાં કરિ કંઈક ઊલટયા તીડપેઠ મરવા તેવે,
દ્રુપદતણા પૌત્રો ત્રણ દ્રોણે પાડયા પૃથ્વીમાં એવે. ૧૯
- એદી, કેકય, સંજય ને સૌ મત્સ્યયોધ પણ ક્રોધ કરી—
જીત્યા દ્રોણે ઝડપ કરીને, હંસ ઘણાના સઘ હરી. ૨૦
- દ્રુપદવિરાટ ધશ્યા તવ હે નૃપ, દ્રોણ ઉપર કોપી ભારે;
જણુંયું જોર ઝૂઝી બહુ રણમાં, જોયું નહિ એવું ત્યારે. ૨૧
- શસ્ત્ર, અસ્ત્ર ને સાંગ આદિ આયુધ તેઓનાં અક્ષળ કરી,
દ્રોણે પાડયા તે જે નૃપને, ધીરજ મનમાં પૂર્ણ ધરી. ૨૨
- ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ઉઘ્ર થઈ તવ, સર્વ ક્ષત્રિયો મધ્ય રહી,—
સમ ખાધા કે, આજ દ્રોણને, મારિશ હું રણનીજ મહીં. ૨૩
- આજ ન માઝું એ અરિને તો પ્રતીતિ ઉર ધરજો પક્કી,
ક્ષત્રિયધર્મ અને પ્રાક્ષણ્યથિ થાઉં રહિત કહુંછું નક્કી. ૨૪
- કરી પ્રતિજ્ઞા એમ સૈન્યસહ આવ્યો તે ગુરુની આગે;
પાંડવ સહ પાંચાલયોધ તવ ઊલટયા બહુ ઉરની આગે. ૨૫
- દુર્યોધન, રાધેય કર્ણ, શકુની, દુઃશાસન, નૃપ ! તેવે,—
ગુરુનું રક્ષણ કરવા લાગ્યા, જીવ ઉપર આવી એવે. ૨૬
- એથિ પ્રયત્ન ઘણો કરતાં પણ પાંચાલો ગુરુની સામે—
જોવા શક્તિ ધરાવી ન શક્યા, ટક્યા ન કોપણ ત્યાં નામે. ૨૭
- એ સમયે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ઉપર, કોપી ભીમ વધો ગાજી,
તાત તથા સુતઘાતકને સહેતાં નથિ શે મરતો લાજી ! ૨૮

- ગાજી કરી પ્રતિજ્ઞા અરિને માર્ગ વિણ તું વિણ બીજો—
 કોણ ક્ષત્રિકુળદીપ જુઓ કદિ ? તે આ માર્ગ ધર્યો ત્રીજો ! ૨૬
 છે બે માર્ગ ખરા ક્ષત્રીને, મારવું મરવું રણમાંહી,
 પણ તે અરિ જોયા કરવાનો ત્રીજો દર્શાવ્યો આંહી ! ૩૦
 જિભા રહો સૌ જોયા કરજો ! જઉં છું હું ગુરુને હણવા,
 જેઓ પાંડવની સેનાને લાગ્યા છે હમણા લણવા. ૩૧
 એમ કહીને ભીમસેન ગુરુ સામે વાળ્યો વેગ કરી;
 ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વહ્યો તે પૂઠે, પૂર્ણ આગ ઉરમાંહિ ધરી. ૩૨
 મચ્યું યુદ્ધ એવે નૃપ મોટું, શોણિતની સરિતા રેલી;
 વર્ણવું થું વિસ્તાર કરી હું, બાણતણી બહુ થઇ હેલી. ૩૩
 ભેટો ભારે થયો તે તકે, અરિ અરિહાયે હણાઇ ગયા;
 તેમ જ પોતાના પણ તેવે, પોતાથી જ વણાઇ ગયા. ૩૪
 દ્વંદ્વયુદ્ધમાં મંદ પડ્યા નહિ, સંકુલયુદ્ધ મચ્યું તેથી;
 વાહન વાહન સાથે આથડ્યાં, હાની બહુ ઉપજી એથી. ૩૫
 દ્રોણે શિવ, ત્વષ્ટા, વાસવ ત્યમ વાયુ વરુણનાં અસ્ત્ર તહી—
 વર્ષાવ્યાં પણ પાર્યે તે સૌ વ્યર્થ કર્યાં રણમધ્ય રહી. ૩૬
 એથી અર્જુન તથા દ્રોણની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા દેવો;
 ઉચર્યા ' જોયો ત્યમ નથિ સુણિયો સમર અમે કદિ આ જોવો ! ' ૩૭
 એવામાં પ્રહ્લાઅપ્રયોગ કર્યો દ્રોણે ત્યાં હે રાજા !
 એથી અચળા ચળિત થઇ, ઉત્પાત ભૂપ ! ભારયા આઝા. ૩૮
 પાંડવસેના માંહિ મોટું ભય સર્વ પ્રાણિયોમાં પેડું;
 મોહિત કંઇક થયા ગણિ એમ જ આલ તૂટિ પડશે હેડું. ૩૯
 સંભ્રમ રહિત સુસન્ધસાચિયે પ્રહ્લાએ કરિને એવે,
 દ્રોણતણું પ્રહ્લાએ શાંત ટપ કીધું સૌ જોતાં તેવે. ૪૦
 એવે પાંચાલો મત્સ્યો નૃપ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન કરી આગે,
 વાળ્યા ગુરુ પ્રત્યે મહાવેગે, લેવા તેઓને લાગે. ૪૧
 પણ આગે જ ભર્યા તે સૌને દ્રોણે જ્યાં અસ્ત્રવડે—

હોમ્યા યમના કુંડવિષે નૃપ, છેડાઈ ન રહી જ ધડે. ૪૨
 ત્રાસ તેથિ પાંડવ સૌ પામ્યા, કેર ઘણો ગુરુથી વરતે;
 ઉચર્યા મુખ ‘હા ! હા !’ કહિને, નથિ વળતું સાહસ બહુ કરતે ! ૪૩
 જોવાતું નથિ જવાળાચુકત અરે ! આ દ્રોણતણી સામે;
 અર્જુન યુધ એશું નથિ કરતો, જાશે સૌ જમને ધામે ! ૪૪
 વિહ્વળ આમ વિલોકિ પાંડવો, યુક્તિ દ્રોણ હણવા શોધી,—
 કૃણુ ઉચ્ચર્યા તે તક હે નૃપ, તેઓને ત્યાંહે બોધી: ૪૫
 સંગ્રામે આ દ્રોણ ધનુર્ધર, ઇંદ્રાદિકથી પણ કદિયે,
 હારે યુદ્ધવડે એમ નથી, વિશેષ શું અહિંયાં વદિયે ? ! ૪૬
 જો એ ત્યાગે અસ્ત્ર તો જ તે માનવથી રણમાંહિ મરે,
 માટે ધર્મ તણ જય કરવા ઇચ્છો, કે સર્વે ઉગરે. ૪૭
 અશ્વત્થામા મુઓ સાંભળી દ્રોણ શસ્ત્ર કરથી તજશે;
 ઉપાય એ છે ગુરુ જીત્યાનો, ભડકું તે કદિ નહિ ભજશે. ૪૮
 માટે કેા જઈ કહો દ્રોણને, પડ્યો રણે અશ્વત્થામા;
 એમ કર્યાવિણુ અરે કેાઈ મા જશે શૂર ગુરુની સામા. ૪૯
 રૂચી નહિ એ વાત પાર્થને, પણ સૌને રૂચી આજી;
 યુધિષ્ઠિરે હા કહિ અણુઆલો, પણ ઉરમાં ન થયા રાજી. ૫૦
 પછી ઇંદ્રવર્મા નૃપકેરો કરિ અશ્વત્થામા નામે,
 ભીમે માર્યો ગદા મારિને, હે નૃપ નવ હઠતાં નામે. ૫૧
 પછિ ગુરુપાસે જઈ હોઝરી તાળી પાડી તેહ ભણ્યો,—
 ‘અશ્વત્થામા હણ્યો’ એમ ઉચ્ચરતાં દોષ કશેા ન ગણ્યો. ૫૨
 અશ્વત્થામા હણ્યો સાંભળી, ગુરુનું ચિત્ત હણાઈ ગયું;
 જળમાં વેળુસમૂહપેર વપુ શિથિળ તેમનું તર્ત થયું. ૫૩
 તો પણ તે નિજ પુત્રપરાક્રમ જાણનાર જાત્રત્ થઈને,
 માની મિથ્યાવાક્ય ભીમનું, ગાજ્યા અરિ સામા જઈને. ૫૪
 પ્રગટી ફરિ બ્રહ્માસ્ત્ર તેમણે વીશ હજાર રથી શૂરા—
 પાંચાલોના માર્યા રણમાં, સુંજય અચુત કર્યા પૂરા. ૫૫

- મહાવીર મત્સ્યો અહસહસસુ શૂરા પણ હણિયા એવે,
ભદ્રલવડે વસુદાનભૂપશિર પાડ્યું પૃથ્વીમાં તેવે. ૫૬
- હવ્યવાહુ અગ્રેસર કરિ તવ ભરદ્વાજ, ગૌતમ, અત્રી,
વિશ્વામિત્ર, વસિષ્ઠ આદિ મુનિ ઉગારવા મરતા ક્ષત્રી— ૫૭
- આવી ઉચર્યા આમ,—અધર્મે યુદ્ધ તમે કીધું તેથી—
મરવાના છો આજ દ્રોણુ અવ, આયુધને ત્યાગો એથી. ૫૮
- કૂર કર્મ કરશે ન વધારે, શ્રુતિવિદ ! શું કહિયે તમને ?
મોક્ષ ચહો તો હે મહાબાહો ! માનો અહિં સાચા અમને. ૫૯
- સુષ્ણિ મુનિઓનાં સત્ય વાક્ય, સ્મરિ ભીમતાણું કહેવું તેવે,
ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સમીપ દેખિ ગુરુ વ્યાકુળ ચિત્ત હવા એવે. ૬૦
- તેથી પુત્ર પડ્યાનો નિશ્ચય કરવાનું ધારી એવે,
પૂછી જોવા ધર્મરાજને નિર્ધાર્યું દ્રોણુ તેવે. ૬૧
- એવે કૃષ્ણુ કહ્યું ધર્મને, કયાણુ નૃપ ! સાવધ રહેજે;
ઉગારવા સૌને ઉત્તર ગુરુ પૂછે તો દૃઢ રહિ દેજે. ૬૨
- અર્ધદિવસ અવ તે યુધ કરશે તો તમ સેના સર્વ અરે !
નાશ પામશે સત્ય માનજે, કહું છું તેમ થશે જ ખરે. ૬૩
- માટે અમને ઉગારવાને સત્યથિ ખોટું શ્રેષ્ઠ ગણી,
દેજે ઉત્તર ગુરુને, નહિ તો જોશે ઘાત થતી જ ધણી. ૬૪
- જીવિત અર્થે જૂઠું વદવું, દોષ નથી તેમાં જાણો;
ભીમે કહ્યું હરિ સત્ય કહે છે, સંશય મા એમાં આણો. ૬૫
- કૃષ્ણુતણો સંકેત સુણી મેં માલવભૂપ તણો મોટો—
અશ્વત્થામા હાથિ હણ્યો છે, તેથિ ન ખોલ થશે ખોટો. ૬૬
- માટે માધવનું માનીને સૌનું હિત કરવા સાડે,
' અશ્વત્થામા હણ્યો ' ઉચરજે, સૌનું જો ઇચ્છો સાડે. ૬૭
- એવે ગુરુએ આવી પૂછ્યું તવ તે જૂઠતાણા ભયથી—
અસ્પષ્ટ ઉચર્યા આમ—“ નરો વા કુંજર ” લોભાઈ જયથી. ૬૮

અશ્વત્થામા હણ્યો એમ સુણ્યું, પણ બીજું ન સુણ્યું એથી,
 નિશ્ચય પુત્ર હણાયો બાણી, દ્રોણ પડ્યા ઢીલા તેથી. ૬૬

ધૃષ્ટદ્યુમ્ને સાધિ લાગ તે દિવ્યબાણ અગ્નિ સરખો,
 સાંધ્યો ધનુષે દ્રોણ મારવા, પ્રલયરૂપ જેને પરખો. ૭૦

દેખિ તે સાંધેલા શરને દ્રોણે મરણ ગણ્યું પાસે,
 પણ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા શર નિવારવા ભરિયા શ્વાસે. ૭૧

ગુરુને આર દિવસ એક રાત્રી શર વર્ષાવ્યામાં જ વહી,
 દિવસ પાંચમે ત્રીજે પ્રહરે શરની છત પાસે ન રહી. ૭૨

વિષમવેળ વરતી એ ગુરુની ધૃષ્ટદ્યુમ્ને નૃપ ત્યારે,
 કયો ધસારો તેઓ ઊપર, ક્રોધ કરી કારી ભારે. ૭૩

પણ દિવ્યાસ્ત્રપ્રયોગે કરિને ટકાવ ત્યાં દ્રોણે તેવે,—
 કરિને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સાથ યુધ આદર્યું પારવનું એવે. ૭૪

ભીમે તેવે કહ્યું પોકારી, રે ! જેના પાલન માટે—
 કસાઈકર્મ કરોછો હે દિવ, તે જ વહ્યો જમપુરવાટે. ! ૭૫

તો કેને સારૂ ચહિ સારૂં કર્મ કરો છો આ કૂડું ?
 એમ કહીને ભીમ દ્રોણનું ભણવા બહુ લાગ્યો ભૂંડું. ૭૬

ભીમતણાં અપ્રિય વચનો સુણિ ધનુષ તણ હે નૃપ એવે,
 સર્વ અસ્ત્ર છોડવા ઇચ્છતા મહાત્મા દ્રોણ વધા તેવે: ૭૭

રે હો કર્ણ ધનુર્ધર ! રે હો દુર્યોધન ! સંગ્રામ વિષે—
 કરજો યત્ન ફરી ફરિ કહું છું, ખંડિતમન થાશે ન કશે. ૭૮

‘ આ હું અસ્ત્ર તણું છું ’ એમ કહિ, અશ્વત્થામાને એવે,
 ખોલા’વા લાગ્યા સારથિના સ્થાનક પ્રત્યે જઇ તવે. ૭૯

પછી યોગ પામ સમાધ કરી, ભળ્યા બ્રહ્મામાંહે જેવે,
 ધૃષ્ટદ્યુમ્ને અલિ કેશ ગુરુશિર કાપી નાંખ્યું તેવે. ૮૦

ફેંક્યું તે પછિ આપ સૈન્યમાં સિંહનાદ કરિને ભારે;
 અર્જુન કહ્યું કાને ન ધરી કર્યું કૂર કર્મ તળપી ત્યારે. ૮૧

વલણ.

ત્યારે તમસેનાવિષે, વરત્યો હાહાકાર;
 પાંડવસેનાને વિષે, ઉછળ્યો હર્ષ અપારરે. ૮૨

નારાયણાસ્ત્રમોક્ષપ્રકરણ.

કડવું ૩૨ મું.

અશ્વત્થામાનો ક્રોધ અને સાત્યકિ ધૃષ્ટદ્યુમ્નનો જ્ઞગદો.

સવૈયા એકત્રીશા.

દ્રોણ પડયે કૌરવસેનામાં પારવતું પડિયું લંગાણુ,
 શુષ્ક થયાં મુખ મહારથિયોનાં, ' હા હા ' એમ વદા સૌ વાણુ;
 દૂર પ્રદેશે અશ્વત્થામા એવે યુધ કરતો'તો રાય ।
 ભાગતું સૈન્ય તમારું સત્વર પહોંચ્યું ત્યાં મેળવા સહાય. ૧
 દુર્યોધનને ઠેખી વિદ્ધળ દ્રૌણીએ એવે નિર્ધાર,
 પાસે જઇ પૂછ્યું, કાં સેના ભાગે છે હે નૃપ ! આવાર ?
 દુર્યોધન દુખદૂમો ચઢવે, ઉચરી નવ શકિયો ઉચ્ચાર,
 અમિય કહેવા ઉર નવ ચાલે, છોડ્યાં આંસુ ત્યહાં ચોધાર. ૨
 કર્યો ઇસારો કૃપને તેણે, કહેવાને સઘળું અવિધાર,
 ઉચર્યા તે નિસાસો નાંખી, હે નૃપ ! થોડામાં સૌ સાર;
 કેશ ગ્રહી શિર કાપ્યું તાતનું, ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કરી અધર્મ,
 અર્જુન કહ્યું કાને ન ધરીને કર્યું કૂર બહુ અઘટિતકર્મ. ૩
 જાણિ આમ જવાળા ઊઠી ઉર અશ્વત્થામાને એ વાર,
 ક્રોધે તપ થયો તે ત્યાં અતિ, રોષે રક્ત થયો જ અપાર;
 અશ્રુ આંખનાં લૂછી ઉચર્યો, હાય નાંખિ વળતી તે આમ:—
 ધર્મધ્વજ ધરનારા ધર્મે બોળ્યું જૂઠ વદી નિજ નામ ! ૪
 મમ મરણ સુણી ગુણીપિતા મમ શસ્ત્ર તજેલા ને હે રાય,
 હુણ્યા અધર્મી ધૃષ્ટદ્યુમ્ને, કેશ ગ્રહી કાપી શિર હાય !
 ન્યાયયુક્ત ધર્મે કરિ અરિએ પાડ્યા હોત પરમપ્રખ્યાત,
 તો મુજને આ'લું દુખ રાજ ! અંતરમાં કહિયે નવ થાત ! ૫
 વીરલોક મહાવીર સિધાળ્યા તેનું દુઃખ નથી તલમાત્ર,

પશુ હું જિવતે કેશ ગ્રહાયા, એથી આજ ખળે છે ગાત્ર !
 માટે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દુષ્ટતા—ફળ દારુણ જોશે નિર્ધાર,
 જોશે અધર્મી ધર્મ આપનું રુધિર પડતું પૃથ્વી મોઝાર ! ૬
 ઇષ્ટાપૂર્તવડે સમ ખાઈ કહું છું હે દુર્યોધન રાય !
 પાંચાલો સર્વે માર્યાવિણ કદિયે હું ન ધરિશ આ કામ !!
 કાચું ન રાખી કોઈ ઉપાયે, હુણિશ જ હું પાપીયાંડાળ,
 અધમપુત્ર પાંચાલરાયનો, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન મહા મછરાળ. ૭
 અરે ! મનુષ્યો પુત્રોને તે માટે ઇચ્છે છે અવધાર,
 કે જે અહિંયાં ને પરલોકે લયથી ઊગારે નિર્ધાર;
 પશુ હું પર્વતતુલ્ય પુત્ર ને શિષ્ય જીવતાં રે ! આ વાર,
 બંધુરહિતજન જેવિ અવસ્થા થઈ પિતુની છે મુજ ધિક્કાર ! ૮
 અરે દિવ્યઅસ્ત્રો મારાંને, બાહુવાર્યને છે ધિક્કાર !
 પુત્ર પામિ મુજ તાત પામિયા અરિથી કેશગ્રહણસંસ્કાર ! !
 માટે તે અપમાનવૈર હું વાળિ આપવા પિતુને આજ,
 લસમ કરિશ નારાયણઅસ્ત્રે અરિસેના સઘળી ધરિ દાઝ ! ૯
 એમ વહી જળ લેઈ આચમન કરિને મંત્ર ભણી એ વાર,
 દિવ્યઅસ્ત્ર નારાયણ નામે પ્રગટ કર્યું નવ કરતાં વાર;
 પ્રગટ થતાં તે દિવ્યઅસ્ત્ર ભય ભાર્યું ભૂતળમાં ચોપાસ,
 થયા કાટકા આલ વિષે અતિ, વર્તીયો અવનીમાં ત્રાસ. ૧૦
 નહિયો ઉલટી વહેવા લાગી, ભાગિ પડ્યાં પર્વતનાં શૃંગ,
 પૃથ્વી લાગી બહુ જ કંપવા, ડાહ્યાપણ બનિયા બહુ કંગ;
 અંધારું અવરાયું ચોગમ, ઝાંખો સૂર્ય પડ્યો તત્કાળ,
 ભૂત પ્રેત રાક્ષસ હુરખ્યા બહુ, સહુ પ્રાણીપેટ પડી કાળ. ૧૧
 ભાગી ભાતા કૌરવયોદ્ધા પાછા ફરિ કરતા કિલકાર—
 ઉલટયા દેખી પૂછ્યું ધર્મે અર્જુનને, હે નૃપ એ વાર:
 કોણે પાછું વાળ્યું વીરા ! અરિનું ભાગેલું સૌ સૈન્ય ?
 ભાગ્યુંતું જે ભાર ખોઈ નિજ, દોહળું છેક થઈ ધરિ દૈન્ય. ૧૨

હરિષ્ણુપેર લડકી ભાગેલા, સિંહનાદ કરતા અરિયોધ—
 આવે છે કાં પાછા અર્જુન ! કાળ પેર કરતા બહુ ક્રોધ ?
 મહાસાગરભરતી પેઠે જો, અરિસેના ઊછળતી વીર,
 આવે છે કાં અતિ ધૂધવતી ? કહે કારણ રહેતી નથિ ધીર ! ૧૩
 દ્રોણાચાર્ય હણવાથી શું ઇંદ્ર થઈ કૌરવનો સહાય—
 આવે છે અહિં વજ્ર ધરીને ? મુજને તો એવું સમજાય !
 કાં કે તેવણુ મહાભયંકર-સ્વરવાળો હોયે નવ નાદ,
 ભાસે છે ભય મુજને ભારે, કહે કારણ વીરા અવિવાદ. ૧૪
 અર્જુન ઉચ્ચો હે રાજન્ ! શું કહું તમને મૂકી મર્યાદ,
 અનૃત વહિ ગુરુઘાત કરાવ્યો, છે તેના નંદનનો નાદ !
 મેરે છે તે પરમપરાક્રમિ, કૌરવયોદ્ધાને કરિ ક્રોધ,
 આવે છે જો ઉગ્ર થઈ અતિ, ત્રિભુવનમાં તેવો નથિ જોધ. ૧૫
 અનાથ એવા શસ્ત્ર તજેલા, જેને ઘાતકિ કર્મથિ રાય,
 ધૃષ્ટદ્યુમ્ને હણ્યા દબાવી, અરે કરી મોટો અન્યાય !
 તેનો નાથ થયો છે ઊભો, જે પિતૃકેશવ્રહ્મણ્યપરાધ,—
 સહેશે નહિ પણ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હણશે હરિષ્ણુ હણે જયમ વ્યાધ ! ૧૬
 રાજ્યકારણે જૂઠું વહિને ગુરુને આપીને વિશ્વાસ,
 ઉપચાર વિના કીધા આપે, ઉપજાવી અંતરમાં ત્રાસ;
 એથી આચાર્ય હણવાથી, વાલીવધથી રામનિ જેમ,—
 અપકીર્તિ રહિ છે આ વિશ્વે, આપતણી પણ રહેશે તેમ ! ૧૭
 ધર્મમૂર્તિ નિજ શિષ્ય તમે છો, મિથ્યા કહિયે નવ વદનાર,
 હોતો જ બહુ વિશ્વાસ દ્રોણને, આપ કહેવું ગણ્યું તું સદનાર;
 સત્યતણો વાળો ધરનારા, આપે તે ગુરુને હે રાય !
 અસત્ય વહિ સંજ્ઞમમાં નાંખ્યા, એ કહિ સારું નહિ કહેવાય ! ૧૮

૧૪ સહાય—મદદગાર, આશ્રયદાતા. ૧૫ અનૃત—અસત્ય. નંદન—પુત્ર.

૧૬ વ્યાધ—પારધી. ૧૭ ઉપચારવિના—સાધન વગરના, નકામા. ૧૮ સદનાર—માફક આવે એવું.

આયુ આપણું ધણું વહિ ગયું, અતિ ઓછું રહ્યું છે અવશેષ,
 તેનો વિકારરૂપ અરે ! આ અધર્મ હુમણા કર્યો નરેશ !
 સ્નેહ અને ધર્મથી નિરંતર પિતાતુલ્ય જે હતા ઉદાર,
 અદ્ય સમયના રાજ્ય કારણે, તે ગુરુ હાય કરાવ્યા પાર ! ! ૧૬
 અરિએ આપિ માટિ જીવિકા, કીધો'તો ગુરુનો સત્કાર,
 તો પણ પુત્ર થકી વધતો તે મને જ ગણતા'તા નિર્ધાર;
 શસ્ત્ર તજેલા તે તમને ત્યમ મુજને જોતા શુભ કરનાર,
 એવા ગુરુ મુદ્ધમાં હણાવ્યા, રે ! આ જીવવું છે ધિક્કાર ! ! ૨૦
 પુત્રો, પિતૃઓ, ભ્રાતા, તેમ જ સ્ત્રિયો અને જીવિત એ સર્વ,
 મુજ માટે ત્યાગે અર્જુન એવો જ હતો ગુરુઉરમાં ગર્વ;
 અરે ! તેમની કરી ઉપેક્ષા મરવા મેં દીધા હે ભૂપ !
 માટે નીચું મસ્તક કરિ હું પડ્યોછું મહારૌરવને કૂપ ! ! ! ૨૧
 પ્રલયાનલશે પુત્ર દ્રોણનો તાતવૈરિ હણવા જ જરૂર—
 આવે છે, આવતું હોય જયમ ઉજળધાતુરસ કેરું પૂર !
 માટે સમર્થ જો કદિ હો, તો ધૃષ્ટદ્યુમ્નને નૃપ આ વાર,
 અશ્વત્થામા થકી ઉગારો, અમથી કશું કદિ નથિ જ થનાર ! ૨૨
 અર્જુનનાં એવાં વચનો સુણિ મહારથિયો કંઈ પણ તે ઠામ,—
 પ્રિયઅપ્રિય ઉચર્યા નહિ, પણ કુંતીસુત ભીમ વદો ત્યાં આમ:—
 હે અર્જુન ! વનસેવન કરતો વ્રતધારી બ્રાહ્મણ કેા હોય,
 તેમ વહવું તારું છે આ અહિં, ન વહે ક્ષત્રાણીસુત કોય ! ૨૩
 નાશથિ રક્ષણહાર, ધાવથી જીવનાર, કાયર નવ નામ,
 ક્ષમાવાન સત્પુરુષ સ્ત્રિયોમાં, મરણાંતે મૂકે નવ મામ,
 ક્ષત્રી એવો હોય તે જ ઝટ ધરા, ધર્મ, ધન, યશ નિર્ધાર—
 પામે છે નિસંશય અર્જુન, કહું છું તે ઉરમાં ઊતાર. ૨૪
 ક્ષત્રિયગુણોવડે યુક્ત જ તું સત્કુળનો દીપક થઈ સાર,
 અવિદ્વાનની રીત વહે છે, તેથિ નથિ શોભતો લગાર;

૨૪ રક્ષણહાર—રક્ષા કરનાર.

તેર વર્ષ દુખઅમર્ષ મૂકી ધર્મ જ ઇચ્છો છો અવધાર,
 અહો ! ધન્ય છે એવા તમને નવ પ્રશંસશે કે આવાર ? ૧૫
 ભલપણના ભંડાર, ધર્મમાં પ્રવૃત્ત એવા હે ગુણિજ્ઞાત !
 અધર્મથી શત્રુએ રાજ્યને હર્યાતણી વિસર્યા શું વાત ? ૧
 સભામાંહિ આણી દ્રૌપદિને લીધી તે લલનાની લાજ,
 વલ્કલ આપીને વન કાઢ્યા, એ સૌ શાંત પડી શું કાજ ? ૨૬
 વળ નથિ ખળઅરિનાં કૃત્યોનો તને અરે । ઉરમાંહિ લગાર,
 પણ ક્ષત્રિયધર્મે આસક્ત હું ટેક નથી મારો તજનાર;
 પણ આજે અરિઅધર્મને હું સંભારી કારી કરિ ક્રોધ,
 સગા રનેહિ સાથે સંહારિશ, તું કર મુનિધર્મતણો શોધ ! ૨૭
 તે જ પ્રથમ કહ્યું હતું મને કે, શક્તિ પ્રમાણે રણમોઝાર,
 યુદ્ધ માટ ઉદ્યોગ આપણે કરશું નવ હઠતાં નિર્ધાર;
 આમ વદી અવ આજ ધર્મનો ઢાંડો બાલીને અવધાર,
 નિંદે છે અમને તું મિથ્યા, કટુવચનો વદિને આવાર. ૨૮
 પ્રણવાળા પુરુષોના પ્રણમાં ક્ષાર નાંખનારા નર પેઠ,
 વાગ્યાણે કરિ પીડે છે કાં, અંતરમાં અમને તું ઠેક ? ૧
 ધર્મતણો નવ મર્મ વિચારી અધર્મનો શિરપર લઇ બાર,
 નિજને અમને નિંદે છે કાં ! વીરા નવ કરતાં જ વિચાર ! ૨૯
 હરિ ઊભા છે અત્ર છતાં તું અશ્વત્થામાને આ વાર,
 અરે ! પ્રશંસે છે કાં ? જે છે તુજથી ઊતરતો અવધાર;
 તારી પૂરી કળા સોળમી પણ તેમાં નથિ, છે અહિં એમ,
 છતાં આત્મદોષો લણુતાં નથિ લાજ પામતો રે તું કેમ ? ૩૦
 ભલે ઉભા રહો નીચું શિર કરિ, આ હું અહિંયાંથી આવાર,
 સુવર્ણમાળાવાળિ ગદા ધરિ જઉં જય કરવા નિર્ધાર;
 ગદા લેઇને ઉલટેલો હું અવની ઉલટાવું અવધાર,
 ઇંદ્ર સહિત દેવો ઠાલાવું, રાક્ષસ ઉરગ કહું સહુ ખાર ! ૩૧

એવે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ઉચ્ચર્યો, તેવે તક સાધી તે કામ,
 હિરણ્યકશિપુ કહે વિષ્ણુને તેમ જિષ્ણુ પ્રત્યે તે આમા—
 હે અર્જુન ! પદ્ધર્મે વિપ્રનાં જાણો છો પોતે અવદાત,
 તેમાંના કહેા કયા ધર્મમાં દ્રોણ હતા, ને કરિ મેં ઘાત ? ૩૨
 નિજ ધર્મથિ ખશિ ધરી ક્ષત્રિનો, તે ધર્મ થકી પણ થઇ બ્રહ્મ,
 અતુચિત કરિ અતિ યુદ્ધવિષે આપણુને ઉપજાવ્યું બહુ કષ્ટ,
 તેવા ઘાતકિ બ્રાહ્મણુનો મેં ઘાત કર્યો તેમાં હે વીર !
 નિદો છો કાં સ્તુતિ નવ કરતાં ? લક્ષ વિષે લહેતાં ન લગીર. ૩૩
 બહુ અનર્થ કરનાર દ્રોણુને રથ વિષે જ માર્યા મેં તત્ર,
 એવો અનિધ જે હું તેને પ્રશંસતા કેમ નથી અત્ર ? !
 કાળાગ્નિસમા કૂર દ્રોણુનું માથું મેં કાપ્યું ધરિ ધીર,
 સાહસ એવું કરનારાને, વખાણુતા કેમ નથી વીર ? ! ૩૪
 યુદ્ધવિષે મારા જ માંધવો હણુતા હતા અરે તે હાય !
 મસ્તક તેતું કાપીને પણ નથિ હું ટાઠો પડ્યો જરાય;
 પણ સૈંધવશિર રાક્ષસદેશે ફેંક્યું'તું જે રીતે વીર !
 તેમ ન ફેંક્યું દ્રોણુતણું મેં એથી સળગે છે જ શરીર ! ! ૩૫
 આમ બહુ કહ્યું ધૃષ્ટદ્યુમ્ને, જે સાંભળિ સર્વે નૃપ રાય,
 મૂળા રહ્યા તથાપિ ઇંદ્રસુત— પાર્થ નાંખિ મનમાં અતિ હાય,—
 કાટાક્ષથી પાર્વત પ્રત્યે વાંકું જોઇ નાંખીને નિઃશ્વાસ,
 ' ધિક્ છો ધિક્ છો ! ' એમ ઉચ્ચર્યો, આંસુ ભર્યો થઇ છિક ઉદાસ. ૩૬
 બળ કરિ સાત્યકિ બોલ્યો એવે, રે ! અહિં નથિ કેા પણ નરવીર ?
 કે જે અશુભ ઉચરનારા આ પાપીનું છેદે ઝટ શીર !
 નિદે છે આંકાલ પાપિને વિપ્રો તેમ તને આવાર,—
 નિદે છે આ સર્વ પાંડવો ઇચ્છાથી હે કુળ અંગાર ! ૩૭

૩૨ જિષ્ણુ—અર્જુન પદ્ધર્મે યાજન, અધ્યાપન, દાન, મત, પ્રતિગ્રહ અને અધ્યયન એ છ કર્મ. અવદાત—નિર્મળ, ઉન્નત. ૩૬ પાર્વત—પૃ-
 થતીગત્રીમાં ઉત્પન્ન થયેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન.

ગુરુ હત્યા કરનાર ઘાતકી ! ગુરુ પ્રત્યે મિથ્યા બકનાર,
 સત્પુરુષોએ નિંદેલા ! અહિં લવતાં કયમ લાજે ન લગાર !
 રે ! જિહ્વા ત્યમ મસ્તક તારું, ગુરુની નિંદાના કરનાર,
 સહસ્ર કડકા થઈ પૃથ્વિમાં ફેંચ નથી પડતાં આવાર ? ! ૩૮
 સાત પેઢિ પૂર્વની પછીની બોળી તેં ગુરુના અહિં ફેંચ,
 કુળમાં નીચો નીપજિને તેં ચોળી તેઓને મુખ મેશ !
 અરે ! દ્રુપદકુળકજ્જલ અહિં અવ હું સમીપ ઉચ્ચરિશ જો આમ,
 તો ભાગી નાંખિશ તુજ મસ્તક, ગદાવડે અહિંયાં આ ઠામ ! ૩૯
 આમ કઠણ અતિ વાક્ય ઘણું નૃપ, સાત્યકિએ થઈ ઉગ્ર અપાર-
 કદાં દ્રુપદસુતને તર્જને, ગર્જ હોભ થવા તે વાર;
 તવ તે દોષેલો હસતો જ્યમ હોય તેમ ઉચ્ચર્યો ત્યાં આમ:-
 હે માધવ ! મા સિદ્ધ થાઓં તપિ, સંભારો નિજનું શુભ કામ ! ૪૦
 જુજ કપાયલા મરણો-મુખ રે ! સોમદત્તિનું શિર તેં વીર,
 કાપ્યું તે કરતાં આ પાતક, શું વિશેષ છે ? કહે ધરિ ધીર !
 નિંદા કરવા ચોખ્ખું તું છતાં, નિંદે છે મુજને આ વાર;
 માટે વદિશ હવે વધતું તો દેખાડિશ તુજને જમદાર ! ૪૧
 પાપિ કૌરવોએ અધર્મથી ધર્મતણું મેળવિયું રાજ,
 અધર્મથી પાંચાલી ફેરી લીધી ભરી સભામાં લાજ;
 અધર્મથી દ્રૌપદિસહ પાંડવ પ્રેર્યા આપીને મૃગચર્મ,
 લીધો પક્ષે શલ્ય, સુભદ્રાસુત માર્યો કરિને જ અધર્મ ! ૪૨
 એથી પણ કરિ અધર્મ હણિયા તુજ ગુરુએ શાંતનુસુત સાર,
 ધર્મનાથ ! તેં સોમદત્તિને અધર્મથી જ હણ્યો ઉર ધાર !
 માટે ધર્મ અધર્મ તોલ કરિ, યુધ કર કૌરવથી નિર્ધાર,
 મા જા મુજ શું જોડી અધડો, પિતાસ્થાન પ્રત્યે આવાર ! ૪૩
 સુણિ કટુવચનો ધૃષ્ટદ્યુમ્નનાં, સાત્યકિ ગદા અહીં એ વાર,
 ઉલટ્યો અતિશે ઉગ્ર થઈને, અંતકની પેઠે અવધાર;

કૃષ્ણ કહ્યાથી ભીમે તેને રોક્યો બુજ ભીડી હે બૂપ !
 સાંત્વન કરવા લાગ્યો શબ્દો સુણવી અમૃતશા અનુરૂપ. ૪૪
 તવ તાતા અગ્નિમાં આજ્ય જ્યમ હોમે તેમ પુષ્કલ ધીર-
 ઉચ્ચાર્યો, છોડી દો, છોડી દો મહાંધને સત્વર, મહાવીર !
 ઝેરી ઝઘડો જોઇ બેયનો, શ્રીકૃષ્ણે ધર્મે એ વાર,
 સમજાવી બહુ શાંત પાડિને કીધા યુધ કરવા તૈયાર. ૪૫
 વલણ.

તૈયાર થઈ સર્વે પછી, અરિઓ પ્રત્યે રાય !
 સંચરિયા સંગ્રામમાં, રનેહીને સુખદાય રે, ૪૬

કંડવું ૩૩ મું.

નારાયણાશ્વમોક્ષ અને દ્રોણિનું નાસવું.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

નારાયણાશ્વે કરિને હજારો—શસ્ત્રોત્થો આલિ રહ્યો જ મારો;
 આકાશ ને સૈન્ય વિષે જ એવે, શરો જણાયાં અતિ તીવ્ર તેવે. ૧
 ગદા શતધી બહુ ચક્ર દર્શી, ત્રિશૂલ ને શક્તિ રહ્યાં જ વર્ષી;
 એથી કરી પાંડવસૈન્યમાંહી, થઈ રહ્યું હે નૃપ ત્રાહિ ત્રાહી ! ૨
 લાગ્યા સુયોદ્ધા જ્યમ યુદ્ધ કામે, સંહાર લાગ્યો તવ સર્વ સામે;
 ખપી જતા કૈંક જતા અગાડી, નારાયણાશ્વે બેહુ લેલ પાડી. ૩
 યુધિષ્ઠિરે અર્જુન ત્યાંહિ તેવે, મધ્યસ્થ જેવો જ નિહાળિ એવે,
 કહ્યું સુસેનાપતિ પાસ આવી, વૈરાગ્ય પૂરો ઉરમાંહિ લાવી: ૪
 પાંચાલયોદ્ધા લઈ ભાગિ જા તું, ન યુદ્ધમાં ઉત્સુક વીર ! થા તું;
 હે સાત્યકી ! તું પણ યોધતારા—લઈ જતો રૂહે નહિ ભાગનારા. ૫
 આ કૃષ્ણ સૂઝે નિજ યોગ્ય તેવું—કરે ભલે ? કાંઈ નથી જ કે'વું;
 કાં કે કહે એ જન ઐય સારો, આત્માતણો કાં ન કરે ? વિચારો. ૬

૪૫ આજ્ય—ધી. ૪ સેનાપતિ—ધૃષ્ટદ્યુમ્ન. ૬ વિચારો—વિચાર કરો.

વળી કહું છું સહુ સૈનિકોને, લડો ન કો ભાળિ સમીપ લોને,
હું જાત મારાસહ અગ્નિમાંહે-પ્રવેશિને લક્ષ્મ થઈશ આંહે ! ૭
રે ! જીભ ને દ્રોણસમુદ્ર ભારે, તરે ન ભીરૂજન કોઈ ક્યારે,
તે હું તરીને અવ ના તડીશ, દ્રૌણી રૂપી ગોપ્પદમાં ખુસીશ ! ૮
સવૈયા એકત્રીશા.

મુજ પ્રત્યે પાર્થનો મનોરથ સિદ્ધ થાઓ સત્વર ભલિભાત,
કાં કે શુભ કલ્યાણ ઇચ્છતા મુજથી દ્રોણ મુઆ અવઢાત !
જે ધર્માત્માએ યુદ્ધવિષે યુદ્ધજ્ઞાન વિષે અજ્ઞાત,
બાળક અભિમન્યુનો ઘણાની સાથે રહિ કીધો'તો ઘાત ! ! ૯
પુત્ર સહિત જેણે ન પ્રશ્નનો ઉત્તર આપિ સભા મોઝાર,
દ્રૌપદિની કીધી'તિ ઉપેક્ષા, થઇને ધર્મતણા ધરનાર !
જેણે અર્જુનહય થાડ્યા'તા, તેવે કવચ સળવી સાર,
પ્રયો'તો દુર્યોધનને યુદ્ધ કરવા નહવાને નિર્ધીર ! ! ૧૦
જેણે અનુચિત કરી યુદ્ધમાં દિવ્યઓનો કરી પ્રયોગ,
અશ્વવિષે અજ્ઞાત હજારો ભૂપોનો લીધો'તો ભોગ !
જેણે વન જાતાં ન અમારી સહાયતા કરિ શુરુને યોગ્ય,
તે શુરુ મેં જ મરાવ્યા હા ! એ થયું અરે મોટું જ અયોગ્ય ! ! ૧૧
જવ અધર્મથી રાજ્યથિ અમને કાઢ્યા'તા તેવે સુખરૂપ,
વારૂલા અનુસરવા અમને ઇચ્છયું'તું જેણે અનુરૂપ;
તે અતિ પ્રેમી પાર પડ્યા માટે હું બાંધવસહ થઈ ચૂપ,—
મરીશ નિશ્ચે આજ, મુઆ મુજ ભુજ જેવા ભારે ખડુ ભૂપ ! ! ૧૨
ચૂલણા છંદ.

ધર્મ જવ આમ કહેતા હતા ત્યાં તકા ઉચ્ચર્યા કૃષ્ણ સેના નિવારી,
ભીડશે રે ! ન કો અવ અહીં રણવિષે, અશ્વ છે આ અરે દિવ્ય ભારી;
સઘ શસ્ત્રો તજો, લડવું મન નવ લજો, ઊતરો શીઘ્ર સૌ વાહુનેથી,
એ જ ઊપાય છે એહથી ઉગરવા, કવચ પણ તૂર્ણ ત્યાગો તનેથી. ૧૩

૮ ગોપ્પદ—ગાયત્રી પગલું. ૧૧ હા !—હાય ! ૧૩ તૂર્ણ—જમદી.

ભીમ તવ ઉચ્ચયો લાલ નેત્રો કરી, વીરો નવ ત્યાગશે શુભ ક્રોધે,
ઉતરશે કો ન નિજ વાહનોથી અહીં, ઇંદ્ર આત્મી કહે અત્ર તોયે !
બાણ મારાવડે દ્રૌણિના અસ્ત્રને વારિ રાખીશ હું એમ બાણો,
મેઢ પાડીશ મોટી ગદા વાજરી, સૂર ! શંકા ન ઉરમાંહિ આણો. ૧૪
હૃથ અતિ આપવા તે વધો ત્યાં વળી, સ્વર્ગમાં શ્રેષ્ઠ છે ઇંદ્ર જેવો,
તેમ આ લોકમાં અયુતનાગેંદ્રબળ ભીમ પણ છે જ પ્રખ્યાત તેવો !
દ્રૌણિના અસ્ત્રને વારવા માંહિ આ હીસ છું અત્ર હું આજ વીરો !
તેહના સ્થૂળ દૃઢ સ્કંધ બે બાહુનું બળ જીઓ લેશ ન પડીશ ધીરો. ૧૫
એમ કહિ પાર્થપ્રતિ જોઈને ઉચ્ચયો, જ્ઞાત ! ભડકી ન ગાંડીવ તજતો,
નરમ નારાયણાએ પડીને રખે, ભીરુનો માર્ગ મનમાંહિ ભજતો !
એમ કીધાથિ મુખ ઉજળું નહિ રહે, બેસશે ડાઘ ન મટે જ એવો,
નાક જાશે અરે ધાક ઉરમાં ધરે, રાખિ શિરશે પછી લાલ લેવો ? ૧૬
ઉચ્ચયો પાર્થ તવ, ગાય પ્રાણાણુ વિષે વર્જ્ય ગાંડીવ છે જ્ઞાત ! મારે,
તેમ નારાયણાએય પણ છે જ તે, માટ મુખ શું વડું આહું વધારે ?
આમ સુણતાં જ તે તમ થઈ વાધિયો દ્રૌણિ પ્રત્યે કરી ક્રોધ ભારે,
બાણ હેલી કરી નિમિષમાં તેહને—ઢાંકિયો ઢીલ કરતાં ન ત્યારે. ૧૭
હાસ્ય કરિ દ્રૌણિએ એ સમે ભીમને સાદ દઈ બાણ સુપ્રહીત પ્રેરી,
વીંટિ લીધો જરા વાર કરતાં ન, શર આંચમાં સદ્ય લીધો જ ઘેરી;
યુદ્ધમાં તે સમે ભીમનું રૂપ નૃપ, જ્યમ પતંગોથિ દિવસાંત માંહે—
હોય વીંટયો સુપર્વત વડો કોઈ ત્યમ, હીસતું 'તું ખરેખાત ત્યાંહે. ૧૮
વાયુથી વૃદ્ધિ જ્યમ અગ્નિની થાય ત્યમ યુદ્ધમાં વાધતા ભીમ સામે,
દ્રૌણિનું અસ્ત્ર અતિ વૃદ્ધિ ત્યાં પામતું, નરમ નવ લેશ પડતાં જ નામે;
એથિ ભય પામિ પાંડવતણાયોધ સહુ શસ્ત્ર નાંખી દઈ પૃથિવ તળમાં,
ઉતર્યા હાથિ હય રથથિ હેડે તરત, પણ ન ભીમે કર્યું તેમ વળમાં. ૧૯
તેથિ તે અસ્ત્રનું બળ બધું ભીમ શિર આવી પડ્યું પલકમાં પ્રાણ હરવા,

૧૫ અયુતનાગેંદ્રબળ—દશ હજાર હાથીના બળવાળો. ૧૭ વર્જ્ય
—તજવા યોગ્ય. ૧૮ પતંગો—તીડો. ૧૯ વળમાં—કૌરવો ઉપરના વળમાં રહીને.

હવવિષે તે પડ્યો હોય ત્યમ હેખિ સૌ પ્રાણિ લાગ્યા જ 'હા હા' ઉચરવા
 ભય વિષે ભાણિ નિજ જ્ઞાતને અર્જુને વારુણાએ કરી તર્ત તેવે,
 ઢાંકિયો અભજવાળાથિ જિગારવા, આવિ આવેશમાં સદ્ય એવે. ૨૦
 પણ ન તેથિ વળ્યું, પણ ધણું ઉગ્ર બે અભ ભેગાં થયે ભૂપ ત્યાંહે,
 અગ્નિમાં સૂર્ય પેઠા સમો ભીમ રથ—પેખિયો આંચ અતિ ઉગ્રમાંહે;
 અગ્નિમાં આજ્ય હોમ્યા સમી દ્રૌણિના અભની આંચ વધવા જ લાગી,
 તેમ ભડકો થઈ ભીમસેને ત્યહાં ક્રોધેજવાળા જરા ના જ ત્યાગી. ૨૧
 હેખિ દુર્ઘટસમો પાર્થકૃષ્ણે તહીં, દોડિને ભીમની પાસ જઈને,
 સર્વ શસ્ત્રો અને આયુધો તેહનાં ખેંચવા લાગિયા શીઘ્ર થઈને;
 પણ ન તે આપ હઠ મૂકતાં તેમને ખેંચિને ગર્જતો સિંહ પેઠે—
 વાધતો ત્યાં હુતો ઝંઝવાયુરોતે, નવ ઉતરતાં તહીં રથથિ હેઠે. ૨૨
 દ્રૌણિનું અભ અતિ વૃદ્ધિ એથી કરી પામતું ત્યાં હતું રાય ! એવે,
 આપિ ઠપકો શિખામણુ શ્રીકૃષ્ણે તદા આમ કહ્યું ભીમને સાહિ તેવે:—
 શૂર ! આ શું કરોછો ? ન વાર્યા રહી, યુદ્ધથી સરતું બે હોય આંહી,
 તો અમો પણ અરો યુદ્ધ કરિયે ન ક્યમ ? બેસિરથમાંહિ કર શસ્ત્ર સાહી.
 એમ કહિ ઉણુ નિઃશ્વાસ અતિ નાંખતો, રોષથી રાતિ આંખો થયેલો,
 બુજગશે ભીમ ઊતારિયો રથ થકી, હઠ ધરી હાથથી જે ગયેલો;
 રથથિ ઊતારિ આયુધ વૃકોદરતણાં ઊતરાવ્યાં જહુવીર જેવે,
 દ્રૌણિનું અભ અતિ તાપ દેનારૂં ટપ શાંત પડ્યું સર્વ જોતાં જ તેવે. ૨૪

વસંતતિલકા વૃત્ત.

નારાયણાભ પડ્યું શાંત નરેશ જેવે,
 વાયો સુવાયુ સુખદાયક ત્યાંહિ તેવે;
 એવે સુપ્રાતર વિષે રવિરાજ જેવો—
 શોભે સુ તેમ વિલસ્યો વર ભીમ તેવો. ૨૫
 સેના સુ પાંડવતણી પણ રાય ! ત્યારે,

૨૫

૨૪ બુજગશે—મોટા સર્પ સરખો. ૨૫ પ્રાતર—પ્રાતરૂ—પ્રાતઃકાલ.

૧૨—બ્રેષ.

ધારી સુશસ્ત્ર સ્થિર થૈ ધરિ હર્ષ ભારે;
 દુર્યોધને કહ્યું તદા ગુરુપુત્ર આગે,
 મૂકેા સુઅસ્ત્ર ફરિને અરિ જેમ લાગે. ૨૬
 નિઃશ્વાસ નાંખિ ઉચ્ચર્યો તવ તેહ આમઃ—
 એ અસ્ત્ર પાછું વળતું નથિ મૂક મામ;
 બે વાર તેમ નથિ પ્રાપ્ત થતું જ એમ,
 બાળી પ્રયોજક શમે કરતાં જ તેમ. ૨૭

ચોપાયા છંદ.

આમ ઉચ્ચર્યો અશ્વત્થામા, તમ સુત નૃપતે ! ત્યારે,—
 ઉચ્ચર્યો હે મહાવીર ! શોઅ મા ધર ઉરમાં અત્યારે;
 છે તુજ પાસ હજી દિવ્યાસ્ત્રો હજી ઇંદ્રને એવાં,
 હજી તેથી ગુરુ હજીનારાને, જે નથિ જેવાં તેવાં. ૨૮
 આમ સુણી દ્રૌણી અતિ ગાજી ભય તજિ લડવા એવે—
 દોડયો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જ પ્રત્યે, તમ થઈને તેવે;
 મચ્યું યુદ્ધ એ સમે ભયંકર તે બેનું અતિ ભારી,
 વીંધ્યા બેએ એક બિજાને, તીવ્ર બાણ બહુ મારી. ૨૯
 વિરથ કરિ એવે દ્રૌણીએ પિડિત દ્રુપદસુત કીધો,
 સાત્યકિ તવ દ્રૌણી પ્રત્યે ત્યાં આવ્યો સત્વર સીધો;
 આવી તેણે આઠ બાણથી પીડ્યો તેને ત્યાંહે,
 કાપી ધ્વજ ભાગી નાંખી રથ, વિરથ કર્યો રણમાંહે. ૩૦
 પછિ ઉલટી મહાવીરો સામે, દાટ સૈન્યમાં વાળ્યો,
 મથ્યા શૂર સંગ્રામજીત પણ ન રહ્યો કોનો બાળ્યો;
 પામિ ચેતના દ્રૌણી તેવે બીજે રથે બિરાજી—
 આવ્યો બહુ નિઃશ્વાસ નાંખતો, ઉચ્ચર્યો તે ત્યાં ગાજી: ૩૧
 રાજી થા મા, હે સાત્યકિ તું જોતાં હું આ રણમાં,—
 પાંચાલો સહ હજિશ દ્રુપદસુત, ધરજે વાત સ્મરણમાં !

૨૬ લાગે—બજે. ૨૭ પ્રયોજક—યોજનાર, મૂકનારને.

એમ કહી અતિ તીક્ષ્ણ બાણથી લેદી તેની છાતી,
વીંધ્યો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ભ્રમરવિચ, આંખ કરી અતિ રાતી. ૩૨

એ બળિયા અસ્વસ્થ જોઈ પીડા પામેલા એવા,
ભીડયા અર્જુન ભીમ આદિ તોડે પર્વતને તેવા;
થયું જુદા જમને થયરાવે તેવું તેવે કારી,
રાય સુદર્શન ઇંદ્રસમો દ્રૌણીએ નાંખ્યો મારી. ૩૩

વૃદ્ધક્ષત્ર આદિક મહાવીરો—ને પણ તેણે તેવે,—
પાર કર્યા પાછા નવ હઠતાં, આંચ આપિને એવે;
ભીમે તવ ભીડી તે સામે, જત્રુદેશમાં તેને—
વીંધ્યો વાર ન કરતાં અતિશે ઉગ્ર થઈને એને. ૩૪

એથી અશ્વત્થામાએ અતિ છેડાઈ નિર્વાણ,
હાખિ પરાક્રમ પારવતું, પાડયું મોટું ભંગાણ;
તેથી પાર્થે આવી આગળ સત્વર તેને વાર્યો,
ઠઠણ વચન કહિ મર્મ વદી, દ્રૌણીને સઘ વકાર્યો. ૩૫

પ્રીતિ પરમ હતી ગુરુસુતપર તોપણ તે ત્યાં તેવે,
ધર્મતણાં અતિ ઉગ્ર વાક્ય સુણિ ઉચર્યો અપ્રિય એવે;
એથી પ્રજળીને દ્રૌણીએ અગ્ન્યસુનો પ્રયોગ—
કીધો ક્રોધ કરીને ભારે, લેવા અરિનો લોગ. ૩૬

પણ બ્રહ્માએ કરિને પાર્થે અગ્ન્યસુને નિવાર્યું;
' હા ! હા ! આ શું ! ' દ્રૌણીએ નૃપ, એવે ત્યાંહિ ઉચાર્યું;
ધિક્ છે, ધિક્ છે, અરે ધનુષ આ ! કામકશું નવ સાર્યું,
મિથ્યા સર્વ થયું રે આ અહિં, તાતનામ નવ તાર્યું ! ! ૩૭

આમ કહી બહુ હાય નાંખતો અશ્વત્થામા ભાગ્યો,
જે જોઈ કૌરવસૈન્ય વિષે અતિ શોક સર્વમાં જાગ્યો;
દ્રોણ પડયાની પીડા ન શમી, પણ પામી દુખ ભારે,
કૌરવ બહુ કળકળતા હે નૃપ ! આગ્યા આપ ઉતારે. ૩૮

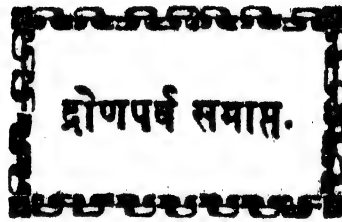
૩૪ જત્રુદેશમાં—ગળાની હાંસડીના ભાગમાં.

પાંડવ પશુ એ સમય સૂર્યનો અસ્ત થવાથી એવે,
આવ્યા નિજ શિખરેા મત્યે સેના વાળી લઇ તેવે;
દ્રોણપર્વ આ પૂર્ણ થયું, રાજાત્મજ એમ ઉચારે,
ઉત્તેજક માધવમુતને પ્રભુ, ઘો મુખ સર્વ પ્રકારે. ૩૬

વલણ—ગીતિ.

સર્વ પ્રકારે સહુને મુખિ રાખી હે વિભો જગત્કર્તા,
પૂર્વ શૌર્ય દેશીમાં, પ્રીતે થકિ પ્રેરજો વિપદહર્તા । ૪૦

इति श्री अहमदाबाद निवासी रैकज्ञातीय विप्र राजाराममनु
भट्ट गणपतराम विरचिते लघुभारते द्रोणपर्व समाप्तम् ॥ ७ ॥

ઉદ્ગાર.

હરિગીત છંદ.

- વાસવસલામાં શોભતા મણિભાઈ ઇચ્છા આપની,
 ગુર્જરચિરાસાહિત્યના અભિલાષની જ અમાપની,
 કરવા સુતૃપ્ત અતૃપ્તપ્રેમામૃત તમારાનો અહીં,
 ગણપત્ત યત્ન કરેછ તમને તૃપ્ત કરવાને તહીં. ૧
- રચિ પર્વ ભીષ્મદ્રોણનાં તે આપના ઉદ્દેશને—
 અનુરૂપ રહિ સહિ શ્રમ સુગમવાને જ મતિઉજ્જેશને,
 આગળ વધી કર્ણાદિ પર્વો ગુર્જરીવાણી વિષે—
 રચવા ચહે છે દેખિ તમને શુદ્ધ સ્વર્ગતણી દિશે. ૨
- આહા ! તરી મમ દૃષ્ટિએ પરિતોષ પરમ ધરી અને
 રણુછોડલાલસમીપ કહો છો મોદ બહુજ ધરી મને.
 પ્રૌત્રે તમારે કામના મમ પૂર્ણ કરવા હે ગુણી !
 આપ્યું છે ઉત્તેજન ભલું, હર્ષેયિ લઘુભારત સુણી. ૩
- તેથી સુ તેમનિ નામના પરિક્ષિતતનુજ જેવી થશે,
 ભગિરથસમી શુભ આપનીમાં વૃદ્ધિ આ થાતી દિસે !
 રણુછોડલાલ કહે છે તવ મણિભાઈ નથિ શું તમે કર્યું ?
 કર્યું એવું જેથી ભોજનું અભિધાન આપે છે ધર્યું ! ૪
- હું વાત કરતા આમ નામાંકિત નરો બે જોઉં છું,
 તેયિ જ મારા કામમાં આનંદથી મન પ્રોહું છું;
 જશ લઈ ગયા જીતી ગયા જગ તેમના શુભ નામની—
 કીર્તિ-સુગંધ પ્રસારવા છે વાણિ ગણપતરામની. ૫

॥ श्रीजगदीश्वरोजयति ॥

लघुभारत.

कर्णपर्व.

कर्णसैन्यापत्यप्रकरण.

કડવું ૧ લું.

કર્ણને સેનાપતિપણાનો અભિષેક.

રાગ રામશ્રી.

સુખદાયક અશરણશરણુ, વંદિ વિશ્વેશ્વર તુજ ચરણુ;
ગાળિ વ્યાસ આગે મમ ગર્વણુ, કથું રવિસુત કર્ણનું પર્વણુ ૧
ઢાળ.

આ પર્વ ભારતશૂરને સુણવા સરીખું અત્ર,
કથું સારમાં વિસ્તારવાળું, પ્રશસ્ત બહુ સર્વત્ર. ૨
કહ્યું વ્યાસશિષ્યે કરિ કૃપા પરિક્ષિતતનુજને તેહ,
કહ્યું સંજયે ધૃતરાષ્ટ્રને વિસ્તારિ સઘળું જોહ. ૩
તે સારમાં સંજય કહેતો હોય નૃપને તેમ—
કથું અત્ર હું સંક્ષેપમાં, સુણજો ધરી સૌ પ્રેમ. ૪
ઉચ્ચર્યો સંજય, હે નરેશ ! પડયા સુદ્રોણ ઉદાર,
ત્યમ દ્રૌણિનો સંકલ્પ મિથ્યા થયો પામ્યો હાર. ૫

૨ પ્રશસ્ત—વખાણવા યોગ્ય. ૪ નૃપને—ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાને.

- એ પછિ અતિઉદ્વિગ્ન થયલા કૌરવો કુરુભૂપ !
સૌ રાયસહ રાત્રિ વિષે બેઠા થઈને ચૂપ. ૬
- તવ ઉચ્ચર્યો તમપુત્ર દુર્યોધન સમયઅનુસાર,
શું કરવું અવ ? શું યોગ્ય છે ? તે ઉચ્ચરો આવાર. ૭
- એ સમય ચેષ્ટા સર્વ નૃપની જોઈ બાળી ભાવ,
ઉચ્ચર્યો ત્યાં આચાર્યસુત લેવા ફરી રણુલા'વ. ૮
- હે ધીર ભૂપો ! પ્રીતિ, યુક્તિ, શક્તિ, નીતિ સદાય,
ધીમાન પુરુષોએ કહ્યા છે અર્થસિદ્ધિઉપાય. ૯
- પણ તે અરે ! છે દૈવને આધીન શું કહું અત્ર ?
સાહાય્ય હોય જ દૈવનું તો તે ફળે સર્વત્ર. ૧૦
- રે ! એ ગુણોએ યુક્ત મહારથિયો ધુરંધર ધીર,
પક્ષે હતા અહિં આપણે વાસવસરીખા વીર. ૧૧
- પણ રણુ વિષે તેઓ હણ્યાયા, ને સર્થું નહિ કામ,
તો પણ નિરાશ થવું ન જય માટે ધરી મન મામ. ૧૨
- કાં કે ઉપાયો યુક્તિથી કરવા વડે સર્વત્ર,
અનુકૂળ દૈવ કરાય છે, બહુ શું કહું હું અત્ર ? ૧૩
- માટે મહાન પરાક્રમી, જયશીલ ને મહાશૂર,
અઓ વિષે બ્યુત્પન્ન, ગુણસંપન્ન ને બળપૂર, ૧૪
- છે કર્ણ દુઃસહ શત્રુને તેને જ અહિં આ વાર,
અભિષેક સેનાપતિપણાનો કરશું આપણુ સાર. ૧૫
- યુધમાંહિ દુર્મઠ એ જ આપ અસહ્ય યમશે રાય !
જીતશે શત્રુ સમસ્ત કૌથી સામું નહિ જોવાય. ૧૬
- આચાર્યસુત કહેવું સુણી ધરિ કર્ણની ઉર આશ,
નૃપ ! આપસુત ત્યાં તેહ પ્રત્યે ઉચ્ચર્યો તજિ ત્રાસ. ૧૭
- હે કર્ણ ! તારૂં પરાક્રમ ને મુજ ઉપરનો સ્નેહ,
હું બાણું છું સારી રીતે, એમાં નથી સંદેહ. ૧૮
- તો. પણ તને હિતવચન કહું તે સાંભળીને વીર,

- ઇચ્છા પ્રમાણે કર ગમેત્યમ, હે ધુરંધર ધીર ! ૧૬
 તું છે વડો ધીમાન શુભ મારી પરમગતિરૂપ,
 નથિ તું સમોવડ ભારનો વહેનાર કોપણ ભૂપ. ૨૦
 માટે મહારથિ ભીષ્મદ્રોણ પડ્યાથિ તેથી શ્રેષ્ઠ—
 બળવાન તું સેનાધિપતિ મમ થા હવે સુયથેષ. ૨૧
 હે કર્ણ ! તે બે વૃદ્ધની અર્જુન ઉપર હતિ પ્રીત,
 તો પણ કહ્યું તુજ માનિ મેં માન્યા હતા જ ખચીત. ૨૨
 ક્ષણ તેનું કડવું આખ્યું મેં, તેં પણ દિહું તે અત્ર,
 જોતાં ખરું તે બે હતા પાંડવતણા શિરછત્ર ! ૨૩
 ભીષ્મે ગણી નિજ પૌત્ર, દ્રોણે શિષ્ય ગણિને સાર,
 રક્ષિને પાંડુપુત્ર નિજનો કરાવ્યો સંહાર ! ૨૪
 નવ સાર એથી પેખિયો મેં, પામિયો હું હાર;
 મુજ શ્રેયનો હે કર્ણ ! તુજપર હવે છે આધાર. ૨૫
 માટે તું નિજ આત્માવડે આત્માતણો હે શૂર !
 અભિષેક સૈનાપત્યમાં કર, આજ અત્ર જરૂર. ૨૬
 કહ્યું આમ બહુ દુર્યોધને તવ ઉચ્ચર્યો તે ધીર,
 નૃપ ! શાંત થા, ઉરજાંત તજ, તું ધાર હેયે ધીર. ૨૭
 મેં તુજ સમીપ કહ્યું તું પૂર્વે, તે કહ્યું સંભાર,
 શ્રીકૃષ્ણ સહિત હું પાંડવો જીતીશ રણમોઝાર. ૨૮
 તે વચન સત્ય કરીશ અવ, માટે ન સંશય આણુ;
 હું થઈશ તુજ સેનાધિપતિ, જીત્યા જ પાંડવ જાણુ ! ૨૯
 સુણિ આમ કર્ણતણું કહેવું આપસ્યુત એ વારે,
 દેવો સહિત વાસવ ઉઠે હે ભૂપ ! તે જ પ્રકારે,— ૩૦
 ભૂપો સહિત બલો થયો કરવા કરણસત્કાર,
 સેનાધિપતિનો આપવા એને બલો અધિકાર. ૩૧
 વિધિયુક્ત કનકકલશ અને મૃતિકાતણા ઘટમાંહિ—
 જળ પૂરિ હસ્તીહંત આદિક પાત્રમાં નૃપ ત્યાંહિ, ૩૨

સેનાધિપતિપણનો કર્યો શુભ કર્ણને અભિષેક;
 કર્યું સ્વસ્તિવાચન વાડવોએ પામિ દાન વિશેક. ૩૩
 આજ્ઞા કરી પછિ સૈન્યને થઈ સૈન્યપતિ રાધેય,
 થાળે પ્રભાતે સજ્જ સૌ, જય આપણો અવ છેય ! ૩૪

વલણ.

છેય ન કંઈ સંશય હવે, રહેજો સર્વ અભીત;
 આવતો કાલે આપણી, અવશ્ય થાશે જીતરે. ૩૫

કડવું ૨ જી

પ્રથમ દિવસનું યુદ્ધ.

રાગ વેરાડી.

પ્રભાતમાં રણતુર્યશબ્દ સુણતાં સેનામાં તેવે,
 આપ પુત્ર આદેશ યોગનો કરવા લાગ્યા એવે. ૧
 સજ્જ થઈ રણવીર વાંકડા, હય હસ્તી રથ સાથે—
 આવ્યા સત્વર ભાતભાતના બાણ લરીને ભાથે. ૨
 સાઠ પાડતા શૂરવીર નિજ સાથીને હોકારી,
 વિરાજતા વાહન ઊપર આવ્યા કરતા કિલકારી. ૩
 સંકુલશબ્દ સુયોધતણો તવ આલ ધ્રુજવે એવો—
 થાવા લાગ્યો, સ્થિર ન રહે મન મધવાનું પણ તેવો ! ૪
 એવે ય્વેતપતાકાવાળે સુંદર રથે વિરાજી,
 બગલા સરખા વર્ણુતણા બેડાવી શુભ સુવાળી, ૫
 વિવિધ શસ્ત્રઅસ્ત્રો ભરિ ભાથે શંખઘોષ ત્યાં કરતો,
 કર્ણ આવિયો કાર્તિકેયશો, હર્ષ યોધમન ભરતો. ૬
 વાસવશો જ વિલોકી તેને, બીજમદ્રોણને સર્વે—
 અયા વીસરી ગર્વ ધરીને, ગાજ્યા અતિશય ગર્વે. ૭

૧. આદેશ—આજ્ઞા. યોગનો—ભેગા થવાનો. (સૈન્ય ભેગું થવાનો હુકમ.)

- શંખ વાહિ સર્વને પ્રેરતો, મકરવ્યૂહ રચિ તેહ—
વાધ્યો પાંડવ પ્રત્યે હે નૃપ, ધરિ જયધ્વજા એહ. ૮
- ધર્માજ્ઞાથી અર્જુન એવે અર્ધચંદ્ર આકારે,—
વ્યૂહ રચી વાધ્યો તે સામે, હર્ષ ધરી ઉર ભારે. ૯
- યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું ભારે એવે, યમપુર વાસે એવું;
અવની ઉજ્જડ કરે, તાપ અતિ આપે સૌને તેવું. ૧૦
- પર્વતશા હસ્તી ઊપર ખેડેલો બળિયો એવે,
ભીમસેન કૌરવસેનામાં પેઠો તર્ત જ તેવે. ૧૧
- બપોરના સૂરજ જેવો તે નિજ તેજ થકી ત્યારે,
અરિએને દહતો જ હતો નૃપ, ભય ઉપજાવી ભારે. ૧૨
- એ સમયે એને અટકા'વા ક્ષેમમૂર્તિ મહાવીર—
આવ્યો સત્વર એક સપાટે, ધરિ મનમાં બહુ ધીર. ૧૩
- વિચિત્ર યુદ્ધ હવું એ વેળા તે બેનું અતિ ભારી,
ગદા આપટી ભીમે અંતે અરિને નાંખ્યો મારી. ૧૪
- ક્ષેમમૂર્તિ પડતાં તમ સેના ક્ષોભ પામિને ભાગી;
દ્વંદ્વયુદ્ધની આગ એ પછી, પાછી હે નૃપ લાગી. ૧૫
- ઠર્ણતણે ત્યાં જોઇ કેર અતિ, નકુળ થયો તે સામે;
ભીમ ધર્યો દ્રૌણી પ્રત્યે ત્યાં, તાપ ન ધરતાં નામે. ૧૬
- સાત્યકિ વિહાનુવિહ સામે વાધ્યો અંતકરીતે;
શ્રુતકર્માશું ચિત્રસેન ભીડ્યો ત્યાં તર્ત અલીતે. ૧૭
- ધર્મપુત્ર પ્રતિવિધ્ય ચિત્રને, દુર્યોધનને ધર્મ—
વારિ રાખવા લાગ્યા હે નૃપ, કરિને અહ્ભુતકર્મ. ૧૮
- સંસપ્તકયોદ્ધાને દહવા—લાગ્યો અર્જુન એવે;
ધૃષ્ટદ્યુમ્ન થયો કૃપ સામે, તમ થઈને તેવે. ૧૯
- શિખંડિને કૃતવર્મા તેમ જ શલ્ય અને શ્રુતકીર્તિ,
દુઃશાસન સહદેવ આથડયા, કરવા અચલ સુકીર્તિ. ૨૦
- અતિ આશ્ચર્યસમું હે રાજા, યુદ્ધ મચ્યું તે ટાણે;

- બીરરસે જ સુવીર વિલસિયા, વાસવ જેમ વખાણે ! ૨૧
 સાત્યકિએ વિદાનુવિદને પાડ્યા રણમાં જેવે,
 શ્રુતકર્માએ ચિત્રસેનને પણ પાડ્યો નૃપ ! તેવે. ૨૨
 પ્રતિવિધે કરિ પ્રકોપ એવે ચિત્ર ભૂપને ત્યારે,
 તોમર ફેંકી એક તડાકે ઘાલ્યો જમને દ્વારે. ૨૩
 ભીમ અને અશ્વત્થામાનું યુદ્ધ મચ્યું અતિ ભારે;
 વીંધી બેએ એક બિજને મૂર્છિત કીધા મારે. ૨૪
 ત્યારે સારથિઓ તેઓના તે બેને નૃપ તેવે,—
 રથ હોડાવી દૂર લઈ ગયા ઊતાવળ કરિ એવે. ૨૫
 અર્જુન અનલરીતે સંસમક—યોદ્ધાને હથ તાપ,—
 મૃત્યુતણા મુખમાંહિ હોમતો, તાણી નિજનું આપ. ૨૬
 હય ગજ રથ યોદ્ધાનો તે ત્યાં કરતો'તો સંહાર;
 વખાણુ વાસવ સહુ દેવો કરતા'તા વારંવાર ! ૨૭
 ભેઈ આમ અસહનતાથી અશ્વત્થામાએ તેને—
 બોલાવી કરસંજાથી ત્યાં, કહ્યું આ રીતે એને:— ૨૮
 હે અર્જુન ! જો પૂજ્ય મને તુજ અતિથિ માનતો હોયે,
 તો દે યુધઆતિથ્ય આજ, જશ તારો સહુ જન જોયે. ૨૯
 ધનજયે ગુરુપુત્ર કહ્યું સુણિ, ધન્ય આપને માની,—
 કહ્યું કૃષ્ણને કરવું કેમ ? તે કહો મને, હે જ્ઞાની ! ૩૦
 સંસમકને હજિ હણવા છે, ને ગુરુસુત આ ઠામે,
 બોલાવે છે યુદ્ધ આપવા, શું કહું કે જશ જામે ? ૩૧
 પ્રથમ કરવું જે યોગ્ય હોય તે ભાષો ભગવન્ ! પ્રીતે;
 સખા કહ્યું સુણિ શ્રીકૃષ્ણે હાંડ્યો રથ તર્ત અભીતે. ૩૨
 વાયુવેગથી વાસુદેવ હરિ અર્જુનને નૃપ એવે,
 અશ્વત્થામા પાસે લાવી, ઉચર્યા તર્ત જ તેવે. ૩૩
 હે અશ્વત્થામન્ ! મન સ્થિર કરિ પ્રહાર કર ને ઝીલ;
 સ્વામિઅન્ન લેખે લગાડ ઝટ, મા કર એમાં ઠીલ. ૩૪

ઉપજીવિજનોએ સ્વામીની સેવાનો આ સાક્ષી—

સમય આજ છે, સાધ અરે તે, સફળ થવા જન્મારો ! ૩૫

અર્જુન આહિ સત્કારસુ તારો કરે જ તે તું હાવે,
સ્વીકારજે સારી રીતેથી, ભય નવ ધરતાં બાવે ! ૩૬

‘ તેમ કરિશ હું ’ એમ કહીને દ્રૌણીએ નૃપ એવે,
બાણ મારિ શ્રીકૃષ્ણપાર્થને તૂર્ણ વીંધિયા તેવે. ૩૭

તેથી કાપી સન્યસાચિએ શરથી ધનુષસુ તેનું—
તોડી નાંખ્યું એક તડાકે, અઘટિત કૃત જોઇ એનું. ૩૮

પણ તેથી પાછો નવ હઠતાં, બીજું દૃઢ ધરિ તેણે—
અર્જુનકેશવને અતિ વીંધ્યા, હોઠ પીશિને એણે. ૩૯

ઉગ્રકર્મ કરતો, મદ ધરતો, સિંહનાદ બહુ કરતો,
જોઇ આમ દ્રૌણીને અર્જુન ઉચ્ચો શર કર ધરતો:— ૪૦

હે માધવ ! આચાર્યપુત્રનું મુજ પ્રત્યે આ ટાણે,
જીઓ દુરાત્માપણું આંહિ, જમરૂપ બન્યો છે જાણે ! ૪૧

બાણરૂપિ ધરમાંહિ ઘાલિને આપણને એ આજે,
માને છે વધ પામેલા આહિ, એથી તે અતિ ગાજે ! ૪૨

પણ પ્રભુ ! અવ સંકટપ હું એનો મિથ્યા સદ્ય કહું છું;
કરી પરાજય તેનો સંસત્તક પ્રત્યે જ કહું છું. ૪૩

એમ કહી નિજ શરથી તેના શર પ્રત્યેક સુ તેણે—
કાપી નાંખ્યા ત્રણ ત્રણ કડકા કરિને હે નૃપ એણે. ૪૪

બૂઠો પાડી આમ દ્રૌણીને, સંસત્તકમાં તેવે,
ત્રાસ પૂર્ણ વર્ત્યાવ્યો રાજા, નાશ કરી બહુ એવે. ૪૫

સંસત્તકની વહાર કરી વળિ હે નૃપ ! દ્રૌણી આવ્યો;
મથ્યો મહાન પરાક્રમ કરિને, પણ તે ત્યાં નવ ફાળ્યો. ૪૬

પામિ પરાભવ પૂર્ણ પાર્થથી, કર્ણસૈન્યમાં તેણે—
કર્યું પલાયન નયન મીંચિને અંજાઈ અતિ એણે. ૪૭

હંડધાર નૃપ ખડ્ગધારની રીતે તવ સંહાર—

- કરતો દેખી ધર્મસૈન્યમાં કાળ પેઠ અવધાર, ૪૮
- ખેડી રથ તે પ્રત્યે માધવ ઉચર્યા અર્જુન આગે,
મગધભૂપ એ માર પ્રથમ તું, છે એ ભરિયો આગે. ૪૯
- છે એ ભગદત્ત સમી ભારે, નાશ અહિં કરનારો;
માટે પ્રથમ હુણીને એને, સંસપ્તક પછિ મારો. ૫૦
- આજ્ઞા અવિનાશીની થાતાં, પાર્થે હે નૃપ ત્યારે,
ભારે યુદ્ધ કરીને તેને પહોંચાડ્યો જમપારે. ૫૧
- એ પછિ પાછો પાર્થ ઊલટ્યો સંસપ્તકગણ સામે;
સંકુલયુદ્ધ હવું એ વેળા, ગયા ઘણા યમગ્રામે. ૫૨
- પાંડવનરેશે કરી પરાક્રમ આપસૈન્યમાં એવે,
રોળ ઘણો વર્ત્યાવ્યો રાજ, રુદ્રરૂપ થઈ તેવે. ૫૩
- અશ્વત્થામાએ તે સામે કરી પરાક્રમ પૂર,
પૂરપેઠ ઉલટેલાને નૃપ, કર્યો જગત્થી દૂર. ૫૪
- સાત્યકિ સહદેવે દ્રૌપદીના પુત્રોએ પણ તેવે,
તેમ જ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પણ ત્યાં હણ્યા ભૂપ બહુ એવે. ૫૫
- નકુલે દુઃશાસનને નડિને મૂર્છિત ભારે કીધો;
કોપ કરી તવ કર્ણ વારવા આવ્યો સત્વર સીધો. ૫૬
- એવે હસતો હોય તેમ ત્યાં નકુલ ઉચ્ચર્યો એવું,
ઠીક થયું તું પ્રાપ્ત થયો અહિં, જો કૃણ જોવા જેવું ! ૫૭
- દેવોએ બહુ લાંબે સમયે શાંત નેત્રથી મુજને—
જોયો એ છિ હર્ષવાત બહુ, જો દેખાડું તુજને ! ૫૮
- અરે ! કલહના મૂળ, વૈરના કારણરૂપ, હું તારો—
કાંટો કાઢી નાંખિશ, રે અતિ અનર્થનો કરનારો ! ૫૯
- તુજ દોષે સંબંધી કુરુઓ એક બિજની સામે,—
અરે ! થઈને ક્ષીણ થયા બહુ, ગયા ઘણા જમધામે ! ૬૦
- માટે આજ તને મારી કૃતકૃત્ય થઈ હું રણમાં,

તાપ રહિત અહિં થઇશ ખરે, તું ધરજે વાત સ્મરણમાં. ૬૧
 નકુલ કહ્યું સુણિ કર્ણ ઉચ્ચર્યો, હે નૃપતે ! ત્યાં એવું,
 ગાજે છે તું જેમ વીર ! અહિં હાખ પરાક્રમ તેવું ! ૬૨
 પ્રહાર કર હે શૂર ! પરાક્રમ જોઈ ખડું અહિં તારું;
 રણમાં કર્મ કરી વહ વળતી, કે હું બળિયો ધારું ! ૬૩
 બોલ્યાવિણ શૂરાઓ રણમાં શક્તિથી યુદ્ધ કરે છે;
 તુજ સરખા શક્તિની ગમવના, મિથ્યા ગર્વ ધરે છે ! ૬૪
 માટે મુજશું શક્તિ પ્રમાણે હાખ વીર્ય તું તારું,
 કે હું, હે બકનાર ! હાર તુજ સૌ જોતાં જ ઉતારું ! ૬૫
 આમ કહીને કર્ણે તેનું ધનુષ તોડિને તેને—
 વીંધ્યો વાર ન કરતાં હે નૃપ, આંચ આપિને એને. ૬૬
 પણ તેથી પાછો નવ પડતાં, બીજું ધનુષ ધરીને,
 નકુળે વીંધ્યો કર્ણ ઉગ્રશર મૂકી ઝડપ કરીને. ૬૭
 વળી ક્ષુરપ્રે કરિને તેણે કર્ણ-ધનુષને કાપ્યું;
 છંછેડાયા બેય શૂર અતિ વિષમ વૈર ઉર વ્યાપ્યું. ૬૮
 કાપી એક બિજનાં ધનુષો અનેક વાર સુવીરો—
 વીંધાયા અન્યોન્ય શરોથી, ધન્ય વદા સૌ ધીરો. ૬૯
 અંતે કર્ણે નકુળતાણું નૃપ, કાર્મુક કાપી એવે,
 પાડી સારથિ, મારી હય, રથ ચૂર્ણ કર્યો ત્યાં તેવે. ૭૦
 વળી પતાકા, ચક્રરક્ષકો, ગદા, ખડ્ગ ને ઢાલ,
 એ સૌ સાધન નાશ કરી ઝટ, ઝળકાવી નિજ જવાળ. ૭૧
 તવ તે સામો થયો નકુળ ત્યાં ભારે ભોગળ ધારી;
 તે પણ કર્ણે વ્યર્થ કરી નૃપ, તીક્ષ્ણ બાણ બહુ મારી. ૭૨
 હારી એથી જઈ ગભરાઈ, નકુળ ત્યાંહિથી નાઠો;
 બહુ બળિષ્ઠ અરિ જોઈ આપનો, હાલ જોઈ નિજ માઠો. ૭૩
 તવ હસતો દોડી તે પૂઠે, રાધાપુત્રે તેને,—
 પ્રત્વંચાસહ ધનુષ કંઠમાં પહેરાવ્યું પટ એને. ૭૪

ઉન્મત વાછરડાને ડરેા ઘાલે તેવી રીતે,
 ઘાલિ ધનુષ માદ્રીસુત-કંઠે વઘો કર્ણ આ રીતે:— ૭૫
 બોલ્યો'તો ત્યમ બોલ પાંડુસુત, વ્યર્થ ગયું બોલેલું !
 સરખાશું યુધ કર, વા જા ઘર, આ હું છોડી મેલું !! ૭૬
 કુંતીવચન સ્મરણ કરિ કર્ણે વધને પ્રાપ્ત થયેલો,
 છોડી દીધો નકુળ તે તકે, લાજે આવી ગયેલો. ૭૭
 છોડિ નકુળને પાંચાલો પ્રતિ ગતિ કરિ કર્ણે તેવે,
 ત્રાસ ઘણો વર્ત્તા'વા માંડ્યો, નાશ કરી બહુ એવે. ૭૮
 કૃપાચાર્યધૃષ્ટદ્યુમ્નતણું યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું ભારે,
 ધૃષ્ટદ્યુમ્ન થયો મૂર્છિત નૃપ, કૃપના મોટા મારે. ૭૯
 થઈ પરાજિત તે ભાગ્યે એવે ભોજે પણ ત્યારે,
 શિખંડિને જીતી જશ જુધમાં વર્ત્તાવ્યો'તો ભારે. ૮૦
 યુધિષ્ઠિરે દુર્યોધન સામે પૂર્ણ પરાક્રમ દાખી,
 હાર ઉતાર્યો રણમાં એનો, કસર ન કંઈપણ રાખી. ૮૧
 મારિ શક્તિ કારી અતિશે, ધર્મે દુર્યોધનને—
 પાડ્યો રથમાં હે નૃપ એવો, પામ્યો હોય નિધનને ! ૮૨
 પણ ભીમે વાર્યાથી એને પૂરો તવ નવ કીધો;
 અનુજતણું પણ પળવા તેને ત્યાંહિ જીવવા દીધો. ૮૩
 નિર્મર્યાદ થયું યુધ આજે મધ્યાહ્ન પછી એવું;
 વળિ વળિ વળગ્યા વીર ફરી ફરિ, તાગ ન આવે તેવું. ૮૪
 કર્ણે કેર ઘણો વર્ત્તાવ્યો પાંડવ માંહિ પ્રકોપી;
 પાથે પ્રલય કર્યો આપ વિષે અધિક એથિ પણ એાપી. ૮૫
 થતો એઈ સૂર્યાસ્ત આપ હળ રાત્રિયુદ્ધની ભીતે,—
 પડ્યું પડાવ હતો ત્યાં હે નૃપ, કાયર કેરી રીતે. ૮૬

૮૦ ભોજે—કૃતરમાએ. ૮૨ નિધનને—મૃત્યુને. જાણે મરણ પામ્યો
 હોય એવી રીતે પાડ્યો. ૮૩ અનુજ—હાનો બાઈ, ભીમ. પણ—પ્રતિજ્ઞા.
 દુર્યોધનને, મારવા ભીમની પ્રતિજ્ઞા હતી તે પળવા માટે તેને જીવતા રાખ્યો.

પાંડવદળ તવ પ્રસન્ન થઇને અર્જુનના ગુણ ગાતું,
જયના લોપ ઉચરતું શિબિરો પ્રત્યે ગયું સુહાતું.

૮૭

વલણ.

સુહાતું ન હતું એ સમે, કૌરવને હે રાય !
અંતરૂપાદ્યર દુઃખથી, ઉચ્ચરતા'તા હાયરે.

૮૮

કડવું ૩ જી.

શલ્યે કર્ણના સારથિપણાનો કરેલો સ્વીકાર.

રાગ ધનાશ્રી.

સવાર થાતાં કર્ણ આવી નૃપ, દુર્યોધનની પાસે—
ઉચ્ચો લહું મનવી આ રીતે, જય મેળવવા આશે— ૧
હે ભારત રાજન ! ગઈ કાલે અર્જુન સાથે મારે—
યોગ્ય સમાગમ યોગ બન્યો નહિ, બહુ કાર્યોને ભારે— ૨
પણ હું આજે મળીશ તેને, અને હણિશ નૃપ ! એને—
અથવા તે હણશે મુજને, બાઝેલા જોશે બેને— ૩
પાર્થ હણ્યા વિણ પાછો ન ફરિશ, માની લેજે મનમાં—
ધારી ધીરજ રહેજે દૃઢ નૃપ, તાપ ન ધરશે તનમાં— ૪
મહારથિ મોટા નાશ પામિયા એવી આ સેનામાં—
ઇંદ્રસાંગ વિણ દેખી મુજને, ભય નહિ રહે એનામાં— ૫
તેથી તે આવશે તડીને, મુજ પ્રત્યે મલકાતો—
પણ કહું છું તે સાંભળજે નૃપ, રખે રંક મન થાતો ! ૬
આયુધ મારાં ને અર્જુનનાં છે બળમાંહિ સમાન—
પણ અર્જુનનું પરાક્રમ હે નૃપ, નથિ આ કર્ણસમાન ! ૭
છે ગાંડિવ ધનુ પાર્થ પાસ, ત્યમ તેથી અધિક મુજ પાસે—
વિજય ધનુષ છે પરશુરામનું, ન રહે જાયે શ્વાસે— ૮

૮૭ સુહાતું—શોભતું. ૮૮ સુહાતું—ગમતું.

- એ ધનુષે કરિ ઇંદ્રે પરાજય હૈત્યેનો કીધો'તોજી;
 તેમ ભાર્ગવે ક્ષત્રિવર્ણનો ભોગ ઘણો લીધો'તોજી. ૬
- ઇંદ્ર તણું પ્રિય કરવા એને રચ્યું'તું વિશ્વકર્માએજી;
 ઇંદ્રે આપ્યું'તું પરશુરામને, વ્યર્થ ન જે કદિ થાએજી. ૧૦
- પરશુધરે તે ઘોરધનુષ નૃપ, આપેલું છે મુજનેજી;
 પાંડવનાશ કરિશ હું તેણે, સાચું કહું છું તુજનેજી. ૧૧
- અઘ્નકળામાં અને શૌર્યમાં પાર્થ નથિ મુજ જેવોજી,
 તેમ ધનુષમાં પણ છે તેવો, ઊતરતો અતિ એવોજી. ૧૨
- પણ સારથિ શ્રીકૃષ્ણ અરે ! તેના નથિ જેવાતેવાજી,
 પ્રવીણ જે છે નીતિ વિષે, સર્વેને નમવા જેવાજી. ૧૩
- વળિ અભેદ રથ અગ્નિતણો આપેલો છે શુભ એનેજી;
 મનવેગી છે અશ્વો, ત્યમ કપિધ્વજ છે કારમો તેનેજી. ૧૪
- જગત્તણા સજનાર કૃષ્ણ તે રથની રૂડી રીતેજી—
 કરેછ રક્ષા કક્ષા પેઠે, પાર્થ ઉપરની પ્રીતેજી. ૧૫
- તેથી હું છું એથિ ઉતરતો માટે કૃષ્ણ જ જેવોજી,—
 શલ્ય શોભનારો સંગ્રામે, કર સારથિ મુજ તેવોજી. ૧૬
- મદ્રરાજ મહાવીર શલ્ય કદિ કરાય સારથિ મારોજી,
 તો નિશ્ચય રણમાં જય રાજ ! થયો બાણજે તારોજી. ૧૭
- સારથિ કરિને શલ્ય, બાણ નારાય તણાં ભરિ ગાડાંજી—
 મોકલીશ મુજ પાછળ, તો નહિ આવે સંકટ આડાંજી. ૧૮
- એમ કહેથી અર્જુનથી હું અધિક થઇશ તું જોજેજી;
 શલ્ય અધિક થાશે શ્રીકૃષ્ણથી, સંશય મનનો ખોજેજી. ૧૯
- આમ કહ્યું બહુ આપ વખાણી, તવ ઉચર્યો દુર્યોધનજી:
 સખા ! કહ્યું તેં તેમ કરિશ હું, અશાત નવ ધરતો મનજી. ૨૦
- એમ કહી જઇ શલ્ય પાસ વિનયેથી સ્નેહ સુ દાખીજી,—
 મધ જેવી મીઠી મૃદુવાણી, આ રીતેથી ભાખીજી:— ૨૧

હે મહાભાગ ! સત્યવ્રત માતુલ, મહાવીર અરિગંજનજી,
 કર્ણ કહેલું સુણતા'તા પોતે, અપ્રતિવીર્ય ભયભંજનજી ! ૨૨
 તેથિ હું પોતે નમન કરીને સહુ નૃપ મધ્યે તમનેજી,
 કરજોડી કહુંછું હે નૃપતે ! અભય આપવા અમનેજી. ૨૩
 કુંતીસુતના નાશ માટ ત્યમ મુજ હિત માટે આપજી,—
 સારથિ થાવા યોગ્ય દિસોછો, પૂરણ પ્રૌઢપ્રતાપજી ! ૨૪
 રાધાસુતના આપ સારથી થાતાં તે અરિ મારાજી—
 જીતી લેશે, ને ગુણ જગમાં વિસ્તરશે જ તમારાજી. ૨૫
 કાં કે હે મહાભાગ તમે છો શ્રીકૃષ્ણ સરખા પણમાંજી;
 કર્ણયોગ્ય સારથી અન્ય નથી, આપ જ છો આ રણમાંજી. ૨૬
 માટે હે મદ્રેશ્વર ! પાર્થનિ શ્રીકૃષ્ણ જેવી રીતેજી,—
 રક્ષા કરે છે તેમ કર્ણની આપ કરો અહિં પ્રીતેજી. ૨૭
 નવ પ્રકારથિ વિભાગ કરેલું સૈન્ય હતું આ માંજીજી,
 ભીષ્મ દ્રોણનો ભાગ નથી, અવ દાખો સુવીર્ય તમાંજીજી. ૨૮
 આમ કહ્યું બહુ કર્ણ સારથી થવા શક્યને જેવેજી,
 જામર ચઢાવી ક્રોધયુક્ત તે તમ જણાયો તેવેજી. ૨૯
 લાંબા કર કરિ લાલ નેત્ર કરિ ડાળા કાઢી તેણેજી,—
 દુર્યોધનને કહ્યું આ રીતે એ સમયે નૃપ એણેજી:— ૩૦
 હે ગાંધારીસુત દુર્યોધન ! મન વશ નથિ શું તાંજીજી,
 કે ગાંડું વહિ આમ અત્ર અપમાન કરે છે માંજીજી ! ૩૧
 શંકિત થઇને કર્ણ-સારથી થાવા મુજને કહેવુંજી,
 એતો પગરખું કાઢી પગથી, છે શિર ધરવા જેવું ! ૩૨

૨૬ પણમાં—વજનમાં, તુલનામાં, કીમતમાં, પ્રતિગામાં. ૨૮ નવ પ્રકારથી વિભાગ કરેલું—ભીષ્મ, દ્રોણગુરુ, કૃપાચાર્ય, કર્ણ, શલ્ય, ભૌજ, શકુનિ, અશ્વત્થામા અને દુર્યોધન એ નવમાં વહેંચી વિભાગ પાડેલું સૈન્ય. દુર્યોધનની અગિયાર અક્ષૌહિણી સેનામાંથી નવ વિભાગ પાડી તેના મુખી એ નવને કીધા હતા.

અધિક કર્ણને માની મુજથી, મુજને સારથિ એનો—
 થાવા કહો છો તોલ કર્યાવિણ, તોલ ન ગણું હું તેનો ! ૩૩
 માટે મુજને વિશેષ ભાગ ખતાવો અહિં યુધ માટે, —
 કે હું તેને જીતીને નૃપ, વળીશ પાછો વાટે. ૩૪
 અથવા યુદ્ધ હું કરિશ એકલો, જીત્યો પરાક્રમ માંડે; —
 ગણત્રી હું ન ગણું રિપુગણની, મહારથિ મોટા માંડે. ૩૫
 ચીરું પૃથ્વી, પાડું પર્વત, સમુદ્ર ફોલ પમાડું, —
 રાક્ષસ સરખા રોળું રણમાં, શેષનિ દાઢ ઉખાડું ! ૩૬
 હું સરખાને સૂતપુત્રનો સારથિ થાવા કામે, —
 કહેવું એ જ અવિવેક તમારો—છે હે નૃપ ! આ કામે. ૩૭
 આર વર્ણુ નિર્માણ કરી છે બ્રહ્માએ તે માંડી, —
 વર્ણુ વનાનો અરે ! કર્ણ છે, સંકરવર્ણુ જ આંડી ! ૩૮
 તેનો સારથિ કેમ થઈ ? હું ઉત્તમ ક્ષત્રિયજાતિ; —
 રાજઋષિકુળમાં જન્મેલો, પામેલો પ્રખ્યાતિ ! ૩૯
 જઈશ આજ હું ઘેર, જોઈ મેં તુલના અત્ર તમારી; —
 ગુણની ગણના હોય ન ત્યાં, શાને રહેવું પત હારી ! ૪૦
 આમ કહીને ક્રોધ સહિત ભૂપો મધ્યેથી એવે, —
 ભઠી આલ્યો શલ્ય ભૂપ, અતિ તત્પ થઈને તેવે. ૪૧
 તવ તમપુત્રે તેને વળગી, રનેહુમાનથી તેને, —
 અર્થ સુધારેએવાં મધુર સુવાક્ય કહ્યાં આમ એને : — ૪૨
 અહો જનેશ્વર શલ્ય ! આપ જે માનો છો અવધાર, —
 નિઃશંસય છે તેમ, કર્ણ નથિ આપથિ અધિક લગાર. ૪૩
 આપથિ રાધાપુત્ર અને હું છિયે ઉતરતા જાણે; —
 માટે નિયંતા અશ્વતથા થઈ, મનગમતો યશ માણે. ૪૪
 ગુણકર્મ વિષે કર્ણ ધનંજય કરતાં છે જ વિશેષ, —
 તેમ તમે છો કૃષ્ણથિ અધિક જ, સર્વ પ્રકારે બેશ. ૪૫
 રથો કરતાં સારથિનિ મહત્તા છે મોટી જાણે ઉર; —

પ્રજ્ઞા સારથિ થાતાં જ શિવે માર્યો'તો ત્રિપુરાસુરજી. ૪૬
 કર્ણતાણું મત છે નૃપ એવું, માટે દયા ઉર આણેાજી;
 નીચો એને કોઇ રિતે પણ, હે નૃપતે નવ જાણેાજી. ૪૭
 જો એ જેવો તેવો હોય જ, તો બ્રહ્મનંદન તેનેજી—
 દિવ્યધનુષઅઘ્નો કયમ આપે ? પ્રસન્ન થઇને એનેજી. ૪૮
 માટે સૂતકુળે ઉપજેલો કોઇ રિતે નથિ તેહજી;
 માનું છું હું દેવપુત્ર સાચે એ નિઃસંદેહજી. ૪૯
 કુંડળકવચસહિત મહારથિ નૃપ ! સૂર્ય સરીખો એવોજી,
 વ્યાઘ્ર મૃગી જણિ કેમ શકે ? આ તાલ ભૂપ છે તેવોજી ! ૫૦
 ક્ષત્રિયકુળ ઉપજેલો એવો, દેવપુત્રના જેવોજી,
 કુળ તેનું ન જણાવા કોએ ત્યાગ્યો દિસે છે તેવોજી ! ૫૧
 પણ એ છે નૃપ ! સૂર્યપુત્ર, ભાર્ગવનો શિષ્યસુ સાચોજી;
 માટે મન શંકા તજિ સધળી, રક્ષણ કરવા રાચોજી. ૫૨
 આમ કહ્યું બહુ દુર્યોધને નૃપ, શલ્યને બહુ જ વખાણીજી;
 'શ્રીકૃષ્ણ કરતાં આપ અધિક છો,' વહિને એવી વાણીજી. ૫૩
 તેથી તે ઉચર્યો કે, હે નૃપ ! મુજને બહુ જ ચડો છોજી,
 અને દેવકીસુત શ્રીકૃષ્ણથિ, મને જ ઐષ કહો છોજી; ૫૪
 તેથી હું તમપર પ્રીતિ ધરીને, કર્ણતાણું નૃપ ! આજેજી,—
 સ્વીકારું છું સારથિપણું અહિં, અવશ્ય તમહિત કાજેજી. ૫૫
 પણ હે નૃપ ! તે પ્રત્યે નિયમ મુજ છે એવો તે જાણેાજી;
 ઇચ્છા પ્રમાણે કહું તેને તે કર્ણ સુણે થઈ શાણેાજી ! ૫૬
 'ઠીક' કહીને દુર્યોધન નૃપ, મળ્યો કર્ણને તેવેજી;
 વાત શલ્યની પ્રસન્નવદને હવે ઉચર્યો એવેજી. ૫૭
 તવ તે ઉચર્યો પ્રસન્ન થઇને, મદ્રેશે હે રાજજી ! .
 હા વાળી છે પ્રસન્નતાવિણ, કહો એથી શું થાયજી ? ૫૮
 માટે મધુર વાણીથિ કહો ફરી, કે એ પૂરો રીઝેજી,
 જેથિ મનોરથ આપણમનના, હે મહારાજ સીઝેજી. ૫૯

કર્ણ કહ્યું સુષિ આપસુતે નૃપ, મદ્રરાજને એવેલ,
 પૂર્ણ પ્રશંસી કર્ણ માટ કરિ માગણી તેની તેવેલ. ૬૦
 શક્ય વધો તવ, હે રાજન્ ! મન પ્રસન્ન રાખો હાવેલ;
 ચિંતા ન કરો ચિત્તવિષે, સેવા હું સજિશ બહુ ભાવેલ. ૬૧
 પણ હિતધમ્મજાથી હું કર્ણને પ્રિયઅપ્રિય કહું જેહલ,
 કર્ણે અને તમારે રાજ, ક્ષમવું સઘળું તેહલ. ૬૨
 કર્ણ વધો તવ, હે મદ્રેશ્વર ! કહું તે ઉરમાં ઉતારોલ;
 શિવહિતમાં અજ, પાર્થહિતે હરિ, અમમાં આપ ત્યમ ધારોલ. ૬૩
 કહ્યું મદ્રેશે તવ તેને નૃપ, માતલિરીતે તારાલ—
 ખેડિશ અશ્વ હું યુદ્ધ ભૂમિમાં, નિમિષ ન રાખિશ ન્યારાલ. ૬૪
 વલણ.

ન્યારા રણમાંથી રહે, કાયર કીર્તિવિહીન;
 દાવાનળ દળ ઊલટયે, શૂર ન દીસે દીનરે. ૬૫

કડવું ૪ થું.

કર્ણશલ્યનો સંવાદ.

હરિગીત છંદ.

પ્રાતર્વિષે હે રાય ! કર્ણે આપ રથ અતિ હર્ષથી,—
 સત્વર કરાવ્યો સજ્જ સારથિને કહી ઉરતર્પથી;
 વિધિયુક્ત તે પૂજી પછી સુપ્રદક્ષિણા તેની કરી,
 સ્તુતિ સૂર્યની સદ્ભાવથી કીધી સુધ્યાન તદા ધરી. ૧
 પછિ શલ્યને ખેસાડિ તે ખેઠો રથે અતિ પ્રીતથી,
 તવ ઉચ્ચર્યો તમપુત્ર દુર્યોધન ત્યહાં આ રીતથી—
 હે શૂર અધિરથપુત્ર ! દ્રોણાચાર્યભીષ્મે જે અહીં—
 કીધું ન એવું કર પરાક્રમ તું હવે સાચું સહી. ૨

૧ ઉરતર્પથી—હેયાની તૃપાથી, હૃદયની ધમ્મજાથી.

તે બે મહાબળવાન ભીષ્મદ્રોણ અર્જુન ભીમને—
 હણશે જ એવું માન પૂર્ણ હતું જ રે ! મારે મને;
 પણ તેમનાથી અર્થ ન સર્યો, સિદ્ધ તે તું કર હવે,
 હે કર્ણ ! રાજ ધર્મને પણ અહણ કર થઇને સવે. ૩
 તું ભીમ, અર્જુન, નકુળ ને સહદેવને રણને વિષે—
 મારી અને કર ભરમ પાંડવસૈન્યને ફરિ દશદિશે;
 કહ્યું આમ જવ દુર્યોધને તવ આપની સેનામહી—
 રણવાઘ વાગ્યાં, ને સ્વિકાર્યું કહેવું તે કર્યું તહીં. ૪
 પછિ શત્રુને કર્યું કહ્યું, હે શત્રુ મહાબાહો તમે,
 હાંકો સુઅશ્વો પાંડવો પ્રત્યે જ જયમ મુજને ગમે;
 હું તેમને હણું ત્યાં સુધી ચલગ્યા જાણે રથ રણ વિષે,
 હું હણિશ નિશ્ચય પાર્થને આજે જ નવ હઠતાં કશે ! ૫
 હું કંક પક્ષીપિચ્છના લાખો શરોને મારતો,
 પેખો સુ તેનું બાહુબળ અર્જુન ધિરજને હારતો;
 હું પાંડવોના નાશ ને દુર્યોધનજય માટે અહીં;
 અતિ તીક્ષ્ણ શર ફેંકીશ આજે ફેર એમાં છે નહીં ! ૬
 સુણિ કર્ણકેરિ વડાઇ ઉચર્યો શત્રુ તે સામે ફરી,
 હે સૂતપુત્ર ! બકેછ શું આ ગર્વ અંતરમાં ધરી !
 મધવાનું માન મુકાવનારા પાંડવોનું તું અરે !
 અપમાન કેમ કરેછ અહીં ? જાવા જરૂર જ જમકરે ! ૭
 રે ! પાર્થના ગાંડીવનો ટંકાર તું સુણશે યદા,
 તવ આ'વું નહિ ઉચરાય, ભાળી ભીમકર ભારે ગદા;
 ભીમે હણેલા હસ્તિયો દેખિ અરે ! મુખ તાહરું—
 શીડઇ જશે, બક મા અહીં, પરવારશે સુખ તાહરું ! ૮
 રાજ યુધિષ્ઠિર તેમ માદ્રીપુત્રના મારા થકી,
 હારી જઈ તું આમ કહિયે નહિ વહે એ છે નકી;
 બિતપાંત બહુ એવે હવા, દુશ્શિલ ભાશ્યાં દશદિશે, .

પણ ગર્વમાં ગણકાર્યું નહિ, કર્યું વહી રણને રસે. ૯

ઉચ્ચો વળી તે આમ, પવિધર ઇંદ્રનો પણ હું અહીં,
ભય લેશપણ ધરતો નથી, બીજાંદિ પડતે પણ સહી !
કહિ આમ બહુ, રથ ખેડવા કર્યું કહ્યું ફરિ તે સમે,
ભય ભાજ્યું શદ્યે પાર્થનું ફરિ કર્યું આગે એ સમે. ૧૦
પણ ધ્યાન તેપર નવ દઈ, દઈ સાદ ઉચ્ચો તે તહીં,
છે કોઈપણ અર્જુન બતાવે રણવિષે એવો અહીં ? !

પાડે હું દૃષ્ટે પાર્થને કે સ્થળ બતાવે તેહનું—
દારિદ્ર કરું હું દૂર, અલખતથી ભરું ધર એહનું. ૧૧
આભૂષણો, પટ વિવિધ, પશ્ચિની બહુ સ્ત્રિયો મનને ગમે,
એવી હું આપું અત્ર, અર્જુન જો બતાવે આ સમે;
આપું હું ગામ ગરાસ હય ગજ પાર્થ ક્યાં છે કેા કહે,
પૂરું હું મનની કામના, ઊણમ ન કેા રીતે રહે. ૧૨

કેા કહિ બતાવે કૃષ્ણઅર્જુન તો હણી હું તેમને,
ધન આપું સઘળું તેમનું, ઓછા ન ગણશે એમને !
બહુ આમ બકવા લાગિયો રાધેય હે નૃપ જે સમે,
મુખ ઠાવકું રાખી વદો મદ્રેશ પણ ત્યાં તે સમે: ૧૩
હે સૂતપુત્ર ! ઉદાર થા મા, આમ માન ધરી મને,
દેખીશ આજ જ તું ધનંજય, સઘ હણનારો તને !
તું મૂઠ પુરુષો પેઠ મિથ્યા ધન તજે છે કાં અરે !
સત્કૃત્ય કર તે ધન વડે, યજ્ઞાદિ કરિને તુજ કરે. ૧૪
નથિ સ્નેહિ તુજ એવા અરે ! અહિં, કે તને જેઓ ખરે,
દત્તમાંદિ પડતો વારવા આગળ પડે, તું કાં મરે ? !

નથિ જાણતો શું તું ધનંજયને ? મહાંધ થઈ અરે !
જાણ્યા અને જોયાથિ તૃપ્ત થયો નથિ શું તું ખરે ? ! ૧૫
જેણે ન છાપનકોટિનો ભય લેશમાત્ર ધરી મને,—

હરિ-ભગિનીને જ હરી હતી, સાંભરતું તે નથિ શું તને ? !
 સંહારકર્તા સૃષ્ટિના શિવ તેમને અર્જુન વિના,—
 કહે કેાણ બોલાવે અરે સામા થવા ? હે ગમવના ! ૧૬
 સુર અસુર કિન્નર નાગને જીતી અને ખાંડવવને,
 જેણે કર્યો'તો તૃપ્ત અગ્નિ, શું સાંભરે છે તે તને ? !
 ગંધર્વ સાથે યુદ્ધ કરિ ધૃતરાષ્ટ્રપુત્રોને ખરે,
 છોડાવિયા જેણે હતા, તું ભયથિ ભાગ્યો'તો અરે ! ૧૭
 તે સાંભરે છે કે નહીં ? ગોહરણમાં પણ્ય તેહણે—
 ભીષ્માદિનો ભય નવ ગણી, વાજ્યું'તું ગોધન જેહણે;
 કાં તે તકે જીત્યો ન તેને ? ને બકે છે આ પજે,
 આ યુદ્ધમાં હણશે તને એ, જો અહીંથી નહિ પજે ! ૧૮
 લાલચ બતાવ ન લોકને, તું લવરિ કરિને રે અહીં,
 બિતાવજો મા થા અરે ! જાવા જ તું જમપુર મહીં !
 હે કર્ણ ! સસલો હસ્તિને બોલાવવા આતુર બને,
 મા કર તું તેમ અરે ! ધનંજય તેડવા તારી કને. ૧૯
 રે ! અળશિયે અહિ વાસુકી માયોં સુણ્યો છે કર્ણ તેં ?
 સસલો હણ્યો શું સિંહને દીઠો છ શું ? હે કર્ણ તેં !
 તું માનજે આ તેમ તારૂં પાર્થનું પણ્ય પોત તું !
 શાને થઈને શૂર માગે છે જ મિથ્યા મોત તું ? ! ૨૦
 કહ્યું આમ બહુ શલ્યે તહીં, તવ કર્ણ ઉચર્યો તે તકે,
 જાણ્યાવિના મુજને અરે ! હે શલ્ય શાને તું બકે ?
 ગુણવાન પુરુષોના ગુણો ગુણવાન જાણે છે સહી,
 પણ્ય તું સમા ગુણહીનને ગમ તેનિ લેશ જ છે નહી ! ૨૧
 હું જાણું છું અર્જુનપરાક્રમ તેમ મહિમા કૃષ્ણનો,
 તે રીત તું નથિ. જાણુતો, નથિ તોલ તારા પ્રશ્નનો !
 હિતશત્રુરીતે તું બકી વારેછ મુજને આજ તું,
 ઉપજાવતાં ભય ભીરુ મુજને, પામતો નથિ લાજ તું ! ૨૨

છે સર્પમય શર ઝેરિ અતિ મુજ પાસ પૂજેલો અહીં,
 ચંદનવડે ચર્ચેલ બહુ વર્ષોથિ મુજ ભાથા મહીં;
 તેથી હું ભેદી મેરુને ખેડે કડે ત્યમ છે સહી,
 જે પાર્થદેવકિપુત્ર વિણ ખીજા ઉપર મૂકીશ નહિ. ૨૩
 રે ! અધમદેશ વિષે જનમ પામેલ ! મૂગો રહે હવે,
 તું સ્નેહિ થઇ શત્રુનો લય ભૂંડી અરે અહિ શું લવે ? !
 શ્રીકૃષ્ણ તુલ્ય સહસ્ર, અર્જુનશા હજાર હું એકલો—
 મારીશ રણમાં જાણુ, બક મા ભાર ખોવા થઇ ભલો ! ૨૪
 હે મૂઠ મદ્રનિવાસિ, મિત્રદ્રોહિ ! તારા દેશના—
 છે પુરુષ મિત્રદ્રોહી, સંશય એહમાં છે લેશ ના;
 રે ! છે દુરાચારી બધો તુજ દેશ પાપસ્થાન જે,
 મળરૂપ છે ત્યાંના જનો, મતિહીન ! સાચું માનજે. ૨૫
 મદ્રક દુરાત્મા હોય છે, વડનાર ખોટું સર્વદા,
 અવિવેકિ આળ ભયોં નયોં, નથિ નમ્ર તે હોતો કદા;
 સ્વછંદ સૌ વર્તેછ ત્યાં, મતિમંદ કાવે ત્યમ યથા,
 પશુવૃત્તિએ વરતી સદા, જીવન કરે છે જે વૃથા. ૨૬
 ગોમાંસ સાથે મધ પી બકવાદ કરિ કરિને હસે,
 સંબંધ વિણ ગાયન કરી ગાંડા જ હોયે ત્યમ ધસે;
 એવા અરે ! મદ્રક તણી ધરુણી ધણી સ્વછંદિ થઇ,
 મદિરાવડે બનિ મત્ત, નૃત્ય કરેછ વસ્ત્ર ત્યજ દઇ ! ૨૭
 વ્યભિચાર જ્યાં વ્યાપી રહ્યો, નથિ બંધ કોપણ જ્યાં રહ્યો,
 તો ત્યાં અરે જનમેલ ! શો છે ધર્મ તારામાં રહ્યો ?
 કે કહ્યું કરું હું તારું, ને અહિ હારું મિત્રધર્મને,
 બક મા હવે મોં બંધ કર, હું કરિશ અહભુત કર્મને. ૨૮
 દુર્યોધન અર્થે દેહ ત્યાગ થશે તથાપિ નહિ ડરું,
 અડિવેળ છે આ એનની, મિથ્યા કદી તે નહિ કરું;

૨૯ એનની—આગરની. અવળ—અવળું.

હું મિત્રકાર્ય સુધારવા, નથિ મારતો તુજને અહીં,
 બોલીશ અવ બે અવળ, તો માર્યા વિના મૂકીશ નહિ ! ૨૬
 તવ ઉચ્ચર્યો મદ્રેશ, હું રણવીર ક્ષત્રીવંશમાં—
 જન્મ્યો છું નવ વળનાર યુદ્ધ વિષેથિ નૃપ-અવતંસમાં;
 મૂર્ધાભિષિક્ત સુયજનના કરનાર નૃપમણિ જે થયા,
 વંશજ હું તેનો છું, અરે ! કહ્યું મેં તને કરિને દયા ! ૩૦
 રથિને હિતાહિત વાત કહેવા યોગ્ય છે સારથિ સદા,
 પણ હે મહાંધ ! ન સાર લહિ, વહોરેછ શાને આપદા ? !
 ઉચ્છિષ્ટ ખાઈ પુષ્ટ થયલે કાગડે અર્ણવ વિષે—
 ઉડવા કરી'તી હોડ હંસનિ સાથ, આ તેવું દિસે ! ૩૧
 કહિ આમ, દઇ દૃષ્ટાંત યુદ્ધસમુદ્ર માંહે એહને,—
 અર્જુનશું કરતાં હોડ વાર્યો, વળિ ફરી કહિ તેહને;
 તવ ઉચ્ચર્યો તે આમ, જાણું છું બધું હું આ સ્થળે,
 તો પણ હું અર્જુનકૃષ્ણને મારીશ મુજ બાહુબળે. ૩૨
 મેં પરશુરામનિ કામધેનુતણે સુવાછરડો અરે !
 માર્યો હતો અણુબાણતાં વનને વિષે મારે શરે,
 તેથી થયો છે શાપ ભાર્ગવનો મને એવો ખરે,
 “ રણમાંહિ ભયમાં ભૂમિમાં રથચક્ર તુજ કળશે અરે ! ” ૩૩
 ભય એથિ હું પામું છું ઉર, સાચું કહ્યું મેં આ તને,
 તો પણ પરાક્રમ દાખવા, ઇચ્છા ધરું છું હું મને;
 માટે રહે મૂંગો હવે, લવ મા વધારે રે અહીં,
 મા ડો'ળ ડો'પણ, પણ હું મારું પાળનારો છું સહી. ૩૪
 વલણ.

સહી ન શકિ અન્યોન્યનાં વાક્યશરો તે શૂર,
 વિવાહ કરવા લાગિયા, વહિ પ્રકોપને પૂરરે. ૩૫

૩૦ નૃપઅવતંસમાં—રાજાને વિષે કલગીરૂપ. દયા—તારા ઉપર
 દયા આવવાથી.

કડવું ૫ મું.

સંકુલયુદ્ધ.

રુચિરાછંદની દેશી.

હે નૃપ, પછિ અતિતપ્ત થયેલા કર્ણશબ્દને આપસુતે—
 વાર્યા વિનય સુ ઠાખી રાતા એક બિજાપર બહુ જ થતે. ૧
 મિત્રભાવથી કર્ણ વારિયો, શબ્દ નિવાર્યો કર જોડી;
 શાંત કરી વચનામૃતથી જે, ટંટો ટપ નાંખ્યો તોડી. ૨
 તવ કર્ણે મદ્રેશ્વરને ત્યાં પ્રેરી પાંડવ વ્યૂહપ્રતિ,—
 હંકાવ્યો રથ આપતણો, શંકા નવ ધરતાં રાય । રતી. ૩
 બાર્હસ્પત્ય સુવ્યૂહ એ સમે જોઇ આપના સૈન્યતણો,
 દેખી તેમાં કર્ણ મુખ્ય ભય પામ્યા રાજા ધર્મ ધણો. ૪
 તેથી તે ઉચર્યા અર્જુન પ્રતિ, હે અર્જુન ! અરિસૈન્ય વિષે,
 કર્ણતણો કીધેલ વ્યૂહ જો, દેવાસુર સરખો જ દિસે । ૫
 માટે તું બળ જોઇ શત્રુનું, કર સુનીતિ એવી હાવે,
 જેથી પરાભવ કદિ ન પામિયે, ને અરિયો આવે દાવે. ૬
 ‘ તેમ કરિશ હું તાપ ન ધરશે, ’ ઉચર્યો અર્જુન ત્યાં તેવે;
 પાર્થવચન સુણિ રાય યુધિષ્ઠિર કરિને આમ વદા એવે:— ૭
 કર્ણ સાથ તું, દુર્યોધનશું લીડે લીમ કરો એવું;
 નકુલ અને વૃષસેન, શકુનિ સહદેવ લડે કરજો તેવું. ૮
 દુઃશાસનશું શતાનિક, સાત્યકિ કૃતવર્માસાથે જ લડે,
 દ્રોણપુત્રશું ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જ, કહેજો ભય ત્યાગી જ લડે. ૯
 કૃપાચાર્યશું યુદ્ધ કરિશ હું, શિર્ષાંડિ સહિત સુશૂર ધણા—
 દ્રૌપદપુત્રો કૌરવસાથે કરો યુદ્ધ રાખી ન મણા. ૧૦
 ‘ ઠીક હું તેમ કરિશ મહારાજા ! ’ એમ કહી પાર્થે એવે,
 આખી નિજ સેનાને આજ્ઞા, વાધ્યો તત્પર થઇ તેવે. ૧૧
 અનુપમ રથમાં દેખિ આવતો ઇંદ્રસભા કુંતીસુતને,

ઉચ્ચર્યો શલ્ય, અરે રાધેય ! કરી આ કહુંહું અત્ર તને : ૧૨
 કર્મવિપાક જ પેઠે જો અહિં કાથી નવ અટકે એવો,
 આ અર્જુન આવ્યો તુજ સામે, જમતારો હોય જ તેવો ! ૧૩
 જેને તું પૂછતો હતો અતિ ઉદારતા હાખી આંહી,
 આપે તે જ હવો તુજ સન્મુખ, શૂરો એ સેનામાંહી. ૧૪
 કાને નવ ગણતો, અરિ હણતો, શૂરાઓનાં શિર લણતો,
 જો આવ્યો અર્જુન તુજ આજે, તૃણવત્ તે તુજને ગણતો ! ૧૫
 મેઘસરીખો શબ્દ લયંકર સંભળાયે છે બહુ મોટો;
 ઉડતી રજનો રે ! આકાશે, જો બાજયો મોટો ગોટો ! ૧૬
 રથચક્રોના પાટાથી પીડાતી પૃથ્વી આ ટાણે,
 કંપે છે હે કર્ણ ! અરે લય આવ્યો હોય જ જયમ જાણે ! ૧૭
 માટે મહાત્મા વાસુદેવ ત્યમ અર્જુન આજ તને આંહી,
 અરે ! મારશે રણમાં સંશય એમાં લેશ નથી ક્યાંહી. ૧૮
 જો તુજ સેનાની ચોપાસે વાયુ વાય છે અતિ કારી,
 અને માંસલક્ષક પ્રાણી પણ પોકારે છે લય ભારી ! ૧૯
 અરે ! સૂર્યને વીંટિ ઉભેલા ઘોર કેતુને જો જાંચે;
 બળેછ તુજ રથનો આ ચામર, એથી મુજ મનમાં ખૂંચે ! ૨૦
 આમ બહુ કહી લય હાખી પાર્થની પ્રશંસા બહુ ભાખી,
 અને ઉચ્ચર્યો, અરે કર્ણ ! તુજ સેના એ હણશે આખી. ૨૧
 માટે વડાઈ કરતો'તો તે બોલ્યું તારૂં પાળ અહીં;
 કરી બતાવ કહેલું હાવે, નહિતો હું માનીશ નહીં. ૨૨
 હણાશ જો તું અર્જુનને તો, ઇશ અમારો તું ધાશે;
 સંસપ્તકગણ હણતો અર્જુન, ગાંજ્યો નવ તારો જાશે ! ૨૩
 તવ ક્રોધેલો કર્ણ ઉચ્ચર્યો, સંસપ્તકગણ માંહિ અરે !
 બાણોધિ આશ્ચર્યહિત અર્જુન નથિ પડતો મારી નજરે. ૨૪
 પડશે ન્તે ધીરજ ધરજે તું, પણ તું તેને શું કરશે ?

પણ તાઈં નહિ રહે રણમાં, પણ રે તું મમત કરી મરશે ! ૨૫
 હણે વરણને કોણ જળવડે ? કાષ્ઠિ હુતભુક કોણ હણે ?
 તાઈં પાર્થનું છે અહિં એવું, જે તુજને નહિ અત્ર ગણે ! ૨૬
 આમ બહુ કહ્યું, અને ઉર દહ્યું કર્ણતણું શન્યે જેવે,
 ભેટો બે સેનાનો ગંગાયમુના પેઠ થયો તેવે. ૨૭
 સંકુલયુદ્ધ થયું તે તક નૃપ, ત્રાસ દેવ પામે તેવું,
 ઘાસપેર બહુ યોધ કપાયા, દીપ્યું રણ જોવા જેવું. ૨૮
 પાંડવદળમાં પ્રવેશિ કર્ણે પ્રકોપ કરિને તે ટાણે,
 રોળ ઘણો વર્ત્યાવ્યો રાજા, રુદ્ર હોય ઉલટયા જાણે ! ૨૯
 સિત્તોતેર પ્રભદ્રક હણિને, પાંચાલો પચ્ચીશ હણ્યા;
 નારાયે સૈંકડો ચેદિયો માર્યા તૃણસમ તેહ ગણ્યા. ૩૦
 ભાનુદેવ, ચિત્રસેન, સેનાબિંદુ, તપન, શૂરસેન તહીં,—
 પાંચાલો એ પાંચ પાડયા, શૂરવીર સાચા જ સહી. ૩૧
 હાહાકાર હવો એથી અતિ પાંચાલોમાં હે રાજા !
 ઉલટયા બીજા થઈ આકળા, શૂરા કેા ન રહ્યા સાજા. ૩૨
 દશ રથિ પાંચાલતણાએ વળિ આવી વળમાં નૃપ એવે,
 વીંટી લીધો કર્ણ તોય પણ, તર્ત જ તે પાડયા તેવે. ૩૩
 સુષેણ ને સત્યસેન નામે કર્ણતણા બે સુત ત્યારે,
 ચક્રરક્ષકો થઈ તાતના, તાપ આપતા'તા ભારે. ૩૪
 જ્યેષ્ઠ પુત્ર કર્ણનો મહારથિ વૃષસેન મહાબળિ એવો,
 પાછળથી રક્ષણ કરતો'તો, જે નહોતો જેવો તેવો. ૩૫
 સાત્યકિ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખંડી, ભીમ આદિ હે નૃપ ત્યારે,
 બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા ત્યાં, કર્ણ ઉપર કોપી ભારે. ૩૬
 હે રાજન ! એ સમય પિતાનું રક્ષણ કરવા ભલ્લ થકી,
 ધનુષ ભીમનું કાપિ સુષેણે વીંધ્યો ત્યાં તેને નક્કી. ૩૭
 ભીમે સજ્જ કરી બીજું ઝટ, દશ બાણે વીંધ્યો એને,

તેરે વીધી કર્ણ તડાકે, તાપ ઘણો આપ્યો તેને. ૩૮
 અટકી નવ એટલેથિ ભીમે, બાનુસેન એનો બ્રાતા,—
 પાડ્યો રણમાં છુરપ્રથી શિર છેદી નવ ધરતાં શાતા. ૩૯
 કર્ણપુત્ર જમશરણ કરીને કૃપાચાર્ય હાર્દિક્યતણાં—
 તોડયાં ધનુષો કરી ધસારો, ધીંગાં જેહ હતાં જ ઘણાં. ૪૦
 ત્રણ શરથી દુઃશાસન વીધી, શકુનીસુતને પણ તેવે,
 વીધી છ શરે વિરથ કરિને આકુળ અતિ કીધો એવે. ૪૧
 પછિ પોકારી સુષેણને નૃપ, કીધો આપતણી સામે;
 પુત્ર સહાયતા કરવા કર્ણે વીધ્યો તેને તે ઠામે. ૪૨
 સુષેણ ને પછિ નકુળતણું ત્યાં બુદ્ધ થયું જોવા જેવું;
 પામ્યા અતિ આશ્ચર્ય સુવીરો, શું તે મુખ મારેકહેવું? ૪૩
 સાત્યકિએ વૃષસેન વિરથ કરિ, આંચ આપની બહુ આપી;
 તે જોઈને કર્ણતણે ઉર જવાળા પારવની વ્યાપી. ૪૪
 તેથી તેણે અનન્ય પરાક્રમ દર્શાવીને નૃપ ત્યારે,
 પરાસ્ત કરિ પાંડવના મહારથિ, ઉપજાવી હાની ભારે. ૪૫
 ગણી ન કેાને ગાંજી સૌને ધાયો તે ધર્મ જ સામે;
 ધસી આવતો અંતકરીતે, અટક્યો નવ કેાથી નામે. ૪૬
 સમીપ દેખી શૂરવીર તે, તમ થઈ હે નૃપ તેવે,
 રાય યુધિષ્ઠિર એ પ્રત્યે ત્યાં આ રીતે ઉચર્યા એવે:— ૪૭
 હે સૂતાત્મજ ! કલેશભૂળ, દુર્યોધનમનનિવસેલ અરે !
 પાર્થશું સ્પર્ધાના કરનારા, જોનારા જેરી નજરે ! ૪૮
 હે નબળા ! નડનારા અમને, પાંડવપરનો દ્વેષ તથા
 વીર્યપરાક્રમ એ સૌ આજે બતાવ, મુખ માઢાળ વૃથા ! ૪૯
 આજ હું મહાસંગ્રામવિષે યુધ કરવાની ઇચ્છા તારી—
 દૂર કરીશ, દુરાત્મન ! મનમાં પ્રલ ન, જો શક્તિ મારી ! ૫૦
 એમ કહી લોહમય દશ શરે વીધ્યો ત્યાં તેને તેવે;
 હસિને કર્ણે વત્સહંત શર છોડી ધર્મ વીધ્યા એવે. ૫૧

તવ પ્રકોપથી ધર્મ પ્રલયના અગ્નિરૂપ ભાસી રણમાં,
 કાળહંડશે બાણુ તેમણે છોડ્યો કર્ણ ઉપર ક્ષણમાં. ૫૨
 કર્ણતણા ડાબા પડખામાં પ્રવેશતાં તે શર કારી,
 ધનુષ ત્યાગિ તે પડ્યો રથવિષે, પામીને મૂર્છા ભારી. ૫૩
 પણુ પણુ પળવા પાર્થતણું, લાગે આવેલો એ એવે,
 મારી નવ નાંખ્યો મહેર કરી, મહારાજા ધર્મે તેવે. ૫૪
 કર્ણપરાભવ જોઈ કૌરવો—હજામાં હાહાકાર હવો;
 ધર્મપરાક્રમ પેળિ પાંડવો—હજામાં બહુ કિલકાર હવો. ૫૫
 એવામાં સંજ્ઞા પામીને કર્ણે ધીંગું ધનુષ લઈ,
 ધર્મ ઉપર શર તીક્ષ્ણ છોડ્યા, સન્મુખ પાછો સઘ થઈ. ૫૬
 ચંદ્રદેવ ને દંડધાર રથચક્રરક્ષકો ધર્મતણા—
 તે પણુ પાડ્યા તે જ ક્ષણે, મહાસમરવીર જેમાં ન મળ્યા. ૫૭
 તવ ધર્મે ત્રીશ શરે તેને, ત્રણ ત્રણથી બે સુત તેના—
 સત્યસેન ને સુષેણ વીંધ્યા, પાર્શ્વરક્ષકો પણુ એના. ૫૮
 તેમજ નેવું શરથી રાજા શલ્ય વીંધિને તે ટાણે,
 કર્ણ તથા તેના સુત પીડ્યા, હે નૃપતે ! બીજાં બાણુ. ૫૯
 એથી કર્ણે ઉગ્ર થઈને ધનુષ હલાવી આપતણું
 ભલ્લથી છાતી ભેદિ ધર્મની, ગજ્યો ધનરીતે જ ઘણું. ૬૦
 જોઈ આમ અસહનતાથી પાંડવના યોદ્ધા થઈ કણો,
 ઉલટી કર્ણ ઉપર હે નૃપ ! કરવા લાગ્યા શરની વૃષ્ટિ. ૬૧
 સાત્યકિ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખંડી, યુયુત્સુ, ભીમાદિક એવે,
 મહારથિ મોટા આવ્યા દોડી, તમ ઘણા થઈને તેવે. ૬૨
 પરાસ્ત તે સર્વને પમાડી, કર્ણે ધર્મકવચ ત્યારે,
 ભેદું તીણુશરોથી ભૂપતિ, ભય આપી રણમાં ભારે. ૬૩
 એવે રુધિરેવ્યાસ થયેલા યુધિષ્ઠિરે અતિ કોપ ફરી,
 ઇંદ્રવજ્રશી શક્તિ કર્ણપર નાંખી લેવા પ્રાણ હરી. ૬૪
 આવતિ તે અતિ ઉગ્રશક્તિ શર સાતવડે કર્ણે કાપી,

તો પણ ભાલે વીંધી તેને, આંચ ત્યહાં ધર્મે આપી. ૬૫
 એથી છિડાઈ અતિ કર્ણે તર્ત તેમનો ધ્વજ છેદી,—
 ચૂર્ણ રથ કર્યો, તવ સમજ્યા નૃપ, કરશે એ મુજને કેદી. ૬૬
 તેથી તે ત્રાસેલા ત્યાંથી પળવા લાગ્યા તે જ સમે;
 દોડ્યો તે પૂઠે રાધાસુત, ગ્રહવા ગુણિને એ જ સમે. ૬૭
 આવી સ્કંધે કર ધરવા જાતાં કુંતી કહેવું તેને—
 સ્મરણ થયું ત્યમ શદ્યે પણ ત્યાં આમ કહ્યું હે નૃપ એને:—૬૮
 અરે કર્ણ ! મા સ્પર્શ ધર્મને, કાં કે ત્યમ કરતાં તુજને—
 હણિને હેલામાંહિ, અરે ! તે ભસ્મ અહીં કરશે મુજને. ૬૯
 તવ તે ઉચર્યો હાસ્ય કરીને પાંડુપુત્ર પ્રત્યે એવું,
 ભાગે છે કાં અરે યુધિષ્ઠિર, કરી રણે કાયર જેવું ! ૭૦
 પ્રસિદ્ધ ક્ષત્રિયકુલમાં પ્રભવી પ્રાણુતણા રક્ષણ માટે,
 ભાગે છે રણથી માટે રહે સદાય બ્રાહ્મણને ઘાટે ! ૭૧
 ક્ષત્રધર્મમાં કુશળ નથી તું, પણ છે બ્રાહ્મણકર્મ વિષે;
 વેદાધ્યયન અને યજ્ઞાદિક-કર્મો તારે યોગ્ય દિસે ! ૭૨
 માટે કર મા યુદ્ધ, આવ મા અરે ! શૂરવીરો સામે;
 ત્યમ તે પ્રત્યે કઠોર વચનો વદતો નવ હે નૃપ નામે ! ૭૩
 વદવું બીજા સાથ ગમેત્યમ, પણ મુજ સરખાની સાથે—
 વદિશ ન કહિયે, કરિશ કદીત્યમ, તો વહોરિ આપદ માથે ! ૭૪
 જા કેશવઅર્જુન છે ત્યાં, વા ઊતારા પ્રત્યે હાવે;
 હણશે નહિ આ કર્ણ તને, તું આવ્યો છે જો કે દાવે ! ૭૫
 એમ કહી કરિ મુક્ત યુધિષ્ઠિર, ઇંદ્ર અસુરદળ જેમ હણે,
 તેમ કર્ણ પાંડવસેનાને હણવા લાગ્યો તે જ ક્ષણે. ૭૬
 હોય લજ્જતા તેમ યુધિષ્ઠિર રણમાંથી હે નૃપ એવે,
 સત્વર સરવા લાગ્યા બાહ્યર, તાપ ધરી તનમાં તેવે. ૭૭
 એવે યોધ યુધિષ્ઠિરના મહારથિયો મોટા પણ ત્યારે,

વહ્ના તેમની પાછળ, મેં જોયું નહોતું એવું ક્યારે ! ૭૮
 વિમુખ ધર્મનું સૈન્ય જોઇ અતિ પ્રસન્ન થયલો કર્ણ તહીં,
 કૌરવ સહિત વહ્યો તે વાંસે, ઇચ્છી જય નિજનો જ સહી. ૭૯
 આપ સૈન્યમાં નૃપ એ વેળા શંખભેરના શબ્દ થતા—
 સંભળાવા લાગ્યા, ત્યમ જોયા સિંહનાદ કરિ શૂર જતા. ૮૦
 આમ જોઇ ઝટ રથે વિરાજી ધર્મરાજ નિજ યોધ પ્રતિ—
 રાતા થઇ ઉચર્યા, અરિ મારો, ગર્જી સઘ કરે જ ગાતે. ૮૧
 આજ્ઞા આમ થતાં નૃપની, મહારથિયોસાથે ભીમ તદા,
 કૌરવદળમાં કાળરૂપ થઇ તૂટ્યો ગરવી લેઇ ગદા. ૮૨
 હાથી ભાથી રથિ સારથિનો ઘાણુ વળ્યો બહુ તે ટાણે;
 વિસ્તારી શું કહું તે તમને, એ તો મન માઈં જાણે ! ૮૩
 ભાગ્યું આપ દળ ભીમભયે, દુર્યોધન વાર્યું ના જ રહ્યું;
 શકુનિ આદિનું સૈન્ય વૃકોદર સામે તેવે તુર્ત વહ્યું. ૮૪
 સત્વર રથ દોડાવિ કર્ણ પણુ આવ્યો હે નૃપતે જ્યારે,
 ભીમે સાત્યકિષ્કિંધ્રમનને તર્ત જ આમ કહ્યું ત્યારે— ૮૫
 હે મહાવીરો ! રે સુજ નજરે નર સૌને નમવા જેવા,
 ધર્મરાજ આ પાપી કર્ણે મેં જોયા ગાંજ્યા એવા ! ૮૬
 માટે આજ હણી હું એને, દવ મારા મનનો ભારે—
 પાડિશ ટાઢો, જાળવજો નૃપ, આળગા નવ થાશે ક્યારે. ૮૭
 મહાસંશયથી યુક્ત થયેલા મહારાજાનું સર્વ તમે,—
 રક્ષણુ કરજો રૂડી રીતે, કર્ણથિ હું ન હઠીશ ક્યમે. ૮૮
 મરીશ કે હું મારીશ એને, પણુ હું પાછો નહિ જ ફરું;
 સત્ય માનજો શૂર નરો, આ કહું છું તમને અત્ર ખરું. ૮૯
 એમ કહીને સિંહનાદ કરિ ધસ્યો કર્ણ સામે જેવે,
 દેખિ આવતો દવશે શલ્યે કહ્યું કર્ણને નૃપ તેવે; ૯૦
 અરે કર્ણ ! અહિં ભીમસેન આવે છે બળતા દવ જેવો,
 અભિમન્યુદૈઉંબ હણાયે પૂર્વે નવ જોયો તેવો ! ૯૧

પ્રલયાનલશું રૂપ ધરેલો, ત્રેલોક્ય અરે તે આજે—
 જીતી શકવા સમર્થ છે, માં ભડતો તું મરવા કાજે ! ૯૨
 હસિ તવ ઉચ્ચર્યો કર્ણ, મદ્રનૃપ ! જે કહો છો તે છે સાચું;
 જાણું છું હું ભીમપરાક્રમ, કેા રીતે જે નથિ કાચું. ૯૩
 માટે તેશું યુદ્ધ કર્યે અર્જુન મુજને આવી મળશે;
 ઇચ્છા એશું યુદ્ધ કર્યાની, હે રાજા મારી ક્ષણશે. ૯૪
 આમ કહેતાં શલ્યે તેનો રથ સત્ત્વર ખેડો તેવે,
 કીધો ભીમ સમીપ જુદ્ધ અતિ જામ્યું જોર લયું એવે. ૯૫
 મર્યું ભયંકર યુદ્ધ કર્ણ ને ભીમતાણું જે તે ટાણે,
 વીંધ્યા બેએ એકબિજાને, વણું તે શું આ વાણે ? ! ૯૬
 અંતે ક્રોધ કરીને ભીમે કાળચોટશેા શર મારી,—
 વીંધી નાંખ્યો કર્ણ જેથિ તે પામ્યો ત્યાં મૂર્છા ભારી. ૯૭
 શલ્યે સંજ્ઞા રહિત કર્ણને જોઈ રથ તેનો તેવે,
 રણુમાંથી ક્ષણુમાંહિ દૂર અશ્વો હાંકો કીધો એવે. ૯૮
 તવ દુર્યોધનના પ્રેર્યાથી કર્ણતાણું રક્ષણ કરવા,—
 વીશ પુત્ર નૃપ આપતણા વાધ્યા વેગે રણુમાં મરવા ! ૯૯
 તવ ભીમે તેમના રથી શત હણિને, સુત છો આપતણા—
 પાડ્યા રણુમાં, જેથી બીજા ભાગ્યા વિદ્ધાન થઈ જ ઘણા. ૧૦૦
 એવે સંજ્ઞા પામી કર્ણે ખેદયુક્ત થઇને ભારે,
 કરી યુદ્ધ ફરિ ભીમસાથ, ઝટ વિરથ કર્યો તેને ત્યારે. ૧૦૧
 ધનુષ સારથી રથવિણુ થાતાં, વૃકોદરે હે નૃપ એવે,
 હાની જહુ ઉપજાવી ભારે ગદા ધુમાવીને તેવે. ૧૦૨
 હજી સરખા દાંતના સાતસે મકઝર માતંગો મારી,—
 ઉલટ્યો તે શકુનીદળ સામે, ધીંગી હાથ ગદા ધારી. ૧૦૩
 બાવન હસ્તી હણિને એના, પદાતિ રથ પણુ તે જ સમે—

૯૪. તેશું યુદ્ધ કર્યે—ભીમ સાથે યુદ્ધ કરવાથી તે મારાથી હણા-
 તાં કે વિરથ થતાં તેના સાહાય્યમાં અર્જુન મારી સામે આવશે, એ ભવાર્થ.

હુણ્યા હુબારો આવી વેગમાં, પાછો નવ હઠતાંજ ક્યમે. ૧૦૪
 લય પામી ભારે એથી નૃપ, શકુનીદળ રણથી ભાગ્યું;
 એવે દળ આપનું એ રથજે, કર્ણસહિત આવી લાગ્યું. ૧૦૫
 સુદ્ધ મર્યું ફરિ ત્યાં શૂરાનું, તે શું વહ્નિ શકું વાણે?
 ભાર્યું ભૂપ મને એવું, લય આવ્યો જગતૂ તણે. જાણે ! ૧૦૬

વલણુ.

જાણે જે નજરે જુઓ, અન્ય ન જાણે રાય,
 તો તેનો વિસ્તાર અહિં, કીધા શું થાય રે ? ૧૦૭

કડવું ૬ હું.

કર્ણથી વિદ્ધ થયેલા ધર્મ પાસે કૃષ્ણ અર્જુનનું જવું.

ચોપાયાની દશી.

કૌરવપાંડવનું અતિકારમું જુદ્ધ મર્યું'તું જેવે,
 સંસપ્તકદળમાંહિ પાર્થ હાની કરતો'તો તેવે. ૧
 થઈ મરણિયા સંસપ્તકગણ કરી ક્રોધ અતિ ભારે,
 બાણતણે વર્ષાદ પાર્થપર કરવા લાગ્યા ત્યારે. ૨
 ઘેરી રથ અર્જુનનો તેઓ પતંગ પેઠે પડતા,
 તો પણ ઉલટી પ્રેતપેર, નિઝહ કરિ તેને નડતા. ૩
 રથચક્રો અશ્વો રથ-ધરિને વળગી પડિને તેઓ,
 કેશવઅર્જુનને પણ કર અહિ બાઝ્યા બળ કરિ એઓ. ૪
 પણ તે સૌને પરાસ્ત કરિને, નાગપાશ શર મૂકી—
 એષ્ટારહિત કર્યા પાર્થે ઝટ, ચિતથી લેશ ન ચૂકી. ૫
 રાય સુશર્માએ તવ હે નૃપ, ગરુડાએ કરિ એવે,
 નાગપાશથી સુક્રત કર્યું નિજ સૈન્ય તડાકે તેવે. ૬
 તવ અતિ તપ થઈ પાર્થે અતિ ઉગ્રબાણ વર્ષાવી,—

- હુણ્યા યોધ એના બહુ બળિયા, દર્પ વડો દર્શાવી. ૭
- રાય સુશર્માએ નૃપ તેવે, ત્રણ બાણે કરિ તેને—
- વિદ્ધ કરી મૂર્છિત કીધો, અતિ આંચ આપિને એને. ૮
- પછિ સંજ્ઞા પામીને પાર્થે પ્રકોપ કરિને ત્યારે,
- પ્રગટ કર્યું ઐદ્રાક્ષ હાનિ ત્યાં ઉપજા'વા અતિ ભારે. ૯
- એથી રોળ ઘણો વર્ત્યો સંસપ્તકમાં તે વારે;
- મુઆ હજારો શૂર, બચ્યા તે ભાગ્યા ભય ધરિ ભારે. ૧૦
- એ તકમાં અશ્વત્થામાએ ધર્મરાયને જીતી,—
- ભગાડિયા રણમાંથી હે નૃપ, ઉપજાવી બહુ ભીતિ. ૧૧
- ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા દુર્યોધન બડચા ભય તણ તેવે;
- ગાંજ્યા કેા કેાના ન ગયા, આવી જીવ ઉપર એવે. ૧૨
- અંતે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન-દવ વિષે આપયુત્રને બળતો—
- દેખી દોડ્યો કર્ણ સાત્યકી પરાસ્ત કરિને વળતો. ૧૩
- ભીમે તેવે હાની ભારે કૌરવમાં ઉપજાવી;
- અર્જુન એવે સુષ્ટિ જુંબારવ સત્વર પહોંચ્યો આવી. ૧૪
- પણ દ્રૌણીએ આવિ વેગમાં, પાર્થકૃષ્ણને તેવે,—
- એષ્ટારહિત કર્યા કારી શર મારી હે નૃપ એવે. ૧૫
- હાહાકાર હવો એવે અતિ સ્થાવરજંગમમાંહે;
- ઉચર્યા હરિ અર્જુન પ્રત્યે તવ, આ રીતેથી ત્યાંહે:— ૧૬
- હે અર્જુન ! આજે દ્રૌણી આ વધેછ તુજથી આંહી,
- એ મોટું આશ્ચર્ય અરે હું દેખું છું તુજ માંહી ! ૧૭
- પાર્થ ! પરાક્રમ ભુજબળ તારું છે જ પૂર્વના જેવું,
- તેમ જ ગાંડિવ પણ છે તુજ કર, નથિ એમાં કંઈ કહેવું; ૧૮
- તો શું મુષ્ટિ શિથિલ થઇ તારી ? કે જેથી હે વીર !
- વધેછ તુજથી અશ્વત્થામા, હરિને તારું હીર. ૧૯
- જો ગુરુજીત માની તું એને માન આપતો હોયે,
- તો તક છે આ બાણ ન તેવી, વ્યર્થ વખત કાં ખોયે ! ૨૦

- અર્થ ન સરશે એમ કયે, પણ હાની એથી થાશે;
મળશે અપજ્જશ પારવનો, જશ જોડેલો સૌ જશે. ૨૧
- સુણિ કેશવનું કહેવું પાર્થે ધનુષ છત્ર ધ્વજ તેવે—
છેદી, અશ્વત્થામા વીંધી મૂર્છિત કીધો એવે. ૨૨
- એવે સારથિ તેનો તેવે, સંગ્રામેથી તેને—
દૂર લઇ ગયો દોડાવી રથ, ઉગારવાને એને. ૨૩
- એ સમયે તમપુત્ર દેખતાં પાર્થે યોધ હજારો—
હણ્યા ઉગ્ર થઇને રણમાંહી, ચલવી મોટો મારો. ૨૪
- પાર્થ પ્રકોપી સંસપ્તકને હણતો'તો નિઃસીમ;
પાંચાલો ને કર્ણ, કૌરવોને તે રીતે ભીમ. ૨૫
- આપ પુત્ર એ સમય શૂરવીરોને બહુ બિરદાવી,
લાગ્યો બહુ ઉત્સાહ આપવા, સમરાંગણમાં આવી. ૨૬
- ઉચ્ચો તવ અશ્વત્થામા ગર્જને હે નૃપ એવું,
આજ હું હણિ પાર્થતને વાળિશ પૂજ્ય પિતાનું દેવું ! ૨૭
- મિત્રમાટ પણ કરિ પ્રતિજ્ઞા, કહું છું વાક્ય હું માફ,
ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હણ્યા વિના હું કવચ નહીં ઊતારું ! ૨૮
- થાય પ્રતિજ્ઞા આ મિથ્યા તો, મુજ સુકૃત નવ ફળજે;
જળ મૂકી કહુંછું કે, મુજને સ્વર્ગ ન ક્યારે મળજે ! ૨૯
- ભીમ પાર્થ કે કોપણ યોદ્ધો રક્ષણ તેનું કરશે,
તો હું હણિશ જ તેને પણ, પણ એ માફ નહિ ફરશે. ૩૦
- એમ કહિ પાર્થત પ્રત્યે જઇ ઉચ્ચો તે હોકારી,
હે દ્વિજહત્યારા ! ઊભો રહે, જો શક્તિ તું મારી ! ૩૧
- મુજ પાસેથી આજ જીવતો તું નવ જશે પાપી !
એમ કહી શર ઉગ્ર મૂકિને આંચ અતીશે આપી. ૩૨
- તવ તે અતિ ઉગ્ર થઇ દોડ્યો દ્રૌણી પ્રત્યે તેવે;
દ્રૌણી પણ નિઃશ્વાસ નાંખતો ધાયો હે નૃપ એવે. ૩૩

આવી સન્મુખ અશ્વત્થામા ઉચ્ચૌ દ્રૌપદ આગે,
 પાંચાલોમાં અરે અધમ ! તું ઠીક આવિયો લાગે ! ૩૪
 રે ગુરુહત્યાના કરનારા ! પાપ તારું આ ટાણે—
 તપાવશે તુજને નિશ્ચય, તું ઠીક આવિયો સાણે ! ૩૫
 રણમાં પાર્થની રક્ષારહિત તું રહિશ ઉભો આ ઠામે,
 ને નહિ ભાગે તો તુજને મોકલીશ જમને ધામે ! ૩૬
 ઉચ્ચૌ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તદા તુજ પિતુને ઉત્તર જેથી—
 મળ્યો હતો મારા ખડ્ગે, મળશે તુજને પણ તેથી ! ૩૭
 ‘ હું પ્રાદ્ધણ છું ’ કહેનારા દ્રોણને હણ્યા મેં જ્યારે,
 તો તુજને નહિ કેમ હણું ? મા માન ધરિશ મન ક્યારે ! ૩૮
 એમ કહી અશ્વત્થામાશું ભડચો ભય ત્યજી ત્યારે;
 પણ અતિમંદ પડ્યો તે તે તક, ગુરુસુતના બહુ મારે. ૩૯
 હય સારથિ રથ રહિત થતાં તે, આળ્યો અર્જુન વા’રે;
 સહદેવે નિજરથ બેસાડી, દૂર કર્યો તે ત્યારે. ૪૦
 અશ્વત્થામાને પાર્થે યમદંડ સરીજો એવે,
 મૂકી શર નારાય અચેતન—કીધો તર્ત જ તેવે. ૪૧
 તવ સારથિ હાંકી રથ એને દૂર લઈ ગયો ત્યાંથી;
 અર્જુન સંસપ્તકગણ હણવા-વાધ્યો આ રણમાંથી. ૪૨
 એ પછિ કૌરવ ને પાંડવનું દ્વંદ્વયુદ્ધ બહુ જામ્યું;
 હઠયા ન કે કોથી મહાવીરો, રણ ક્ષણ પણ ન વિરામ્યું. ૪૩
 શિખંડિને જીતી રાધેયે, ધર્મસૈન્યમાં એવે,—
 કર્યો ધસારો કાળપેર, અતિ તપ થઈને તેવે. ૪૪
 કરિ દિવ્યાસ્ત્ર પ્રયોગ ભોગ બહુ આપ્યો યમને એણે,
 ધર્મરાજને વીંધિ ત્રાસ અતિ આપ્યો તે સ્થળ તેણે. ૪૫
 એથી કૌરવદળ કિલકારી કરવા લાગ્યું ભારે;
 હણી પાંચસે સ્થિ પાંડવના, કર્ણ વધ્યો નૃપ ત્યારે. ૪૬

- ધર્મરાજ પ્રત્યે તે ધનિયો ડસ રાખી ઉર એવે,
 ઘવાયલા ગુણિ નિવાસ પ્રત્યે જતા'તા નૃપ જેવે. ૪૭
- માદ્રીસુત સહદેવ નકુળ વિચ-રહેલા એવા પોતે,
 ખેદ ધરી ઉર ધીમે ધીમે જતા હતા સૌ જોતે. ૪૮
- એવે ત્યાં આવીને કર્ણે ત્રણ શર મારી તેવે—
 વીંધ્યા નૃપને, નૃપે તેમ ત્યાં વીંધ્યો એને એવે. ૪૯
- ચક્રરક્ષકો ધર્મતણા માદ્રીસુત એવે એને—
 વારિ રાખવા આંચા આગળ, આંચ આપતા તેને. ૫૦
- બાલાથી તે જોને વીંધી, હણિ હય નૃપના એણે,
 ભદ્રે ટોપ સુ ધર્મતણા પાડ્યો શિરપરથી તેણે. ૫૧
- નકુળતણા અશ્વો પણ હણિને ધનુષ કાપિયું તેનું;
 એઠા જે સહદેવ રથે, અતિ ઉગ્ર કર્મ જોઈ એનું. ૫૨
- પાંડુપુત્ર જે વિરથ જોઈ માતુલ મદ્રશે ત્યારે,
 કહ્યું કર્ણને, ધર્મરાજશું યુદ્ધ ઘટિત નથિ તારે. ૫૩
- તારે યોગ્ય જ છે અર્જુન, તેને જીતે જશ મળશે;
 સાહસ ધર્મની સાથ કર્યે, અહિં તુજને અપજશ મળશે. ૫૪
- સાંભળ કૃષ્ણ તથા અર્જુનના શંખશબ્દ આવારે;
 તું રોકાતાં અત્ર અરે ! હાની ઊપજશે ભારે. ૫૫
- ભીમતાણું ભય દુર્યોધનપર, રે આંચું છે ભારે !
 માટે તેનું રક્ષણ કરવા જવું ઘટિત છે તારે. ૫૬
- આમ બહુ કહ્યું શબ્દે હે નૃપ ! સૂર્યપુત્રને જ્યારે,
 ધાયો તે દુર્યોધનનું ઝટ રક્ષણ કરવા ત્યારે. ૫૭
- એ પછિ માદ્રીપુત્રોસહ નૃપ ધર્મ ગયા ઊતારે;
 શયનસ્થાનમાં સૂતા જઈને, પીડિત સર્વ પ્રકારે. ૫૮
- શબ્દોનો ઉદ્ધાર કરાવી, સ્વસ્થ થઈ તે તેવે,
 ઉચર્યા માદ્રીપુત્રો પ્રત્યે, આતુર થઈ અહિં એવે: ૫૯
- હે બાંધવ ! સત્વર આવ વાધો, ભીમપાસ ઝટ અહિંથી;

ભાર પડ્યો છે તે શિર ભારે, કૌરવસેના મહિથી. ૬૦
 વચન સાંભળી વડિલ જ્ઞાતનાં, નકુલ અને સહદેવ-
 જઈ પહોંચ્યા ઝટ ભીમપાસ, તક વરતીને તતખેવ. ૬૧
 સંસપ્તકગણને હણુતા અર્જુનની સામે એવે,-
 જઈ પહોંચ્યો અશ્વત્થામા, અતિ તાપ આપવા તેવે. ૬૨
 કરિ દિવ્યાસ્ત્ર પ્રયોગસુ એવે, એક એકને આંજ્યા,
 તો પણ તેજ રહિત ન થયા તે, ગયા ન કેના ગાંજ્યા. ૬૩
 પૂર્ણ તપ થઇને પાર્થે વીંધ્યો દ્રૌણીને એવે,
 ભદ્રભાણુથી સારથિ પણ પાડ્યો તેનો ત્યાં તેવે. ૬૪
 સારથિ પડતાં મહારથિ તે ઘોડાને નિયમે રાખી,-
 યુધ કરવા લાગ્યો અર્જુનશું, સૂસવતા શર નાંખી. ૬૫
 એથી વખાણુ તેનાં ભારે, તે સ્થળ થાવા લાગ્યાં;
 હર્ષ હુંદુભી કૌરવ-દળમાં વડા વેગથી વાગ્યાં. ૬૬
 તેવે તપ થઈ અતિ પાર્થે ક્ષુરપ્રશર ત્યાં મૂકી,
 અશ્વત્થામા-અશ્વરાશ ઝટ કાપી લેશ ન ચૂકી. ૬૭
 તેથી પીડિત અશ્વ સુ તેના લાગ્યા રણથી ત્યારે;
 એથી પડ્યું ભંગાણુ આપના સૈન્ય વિષે નૃપ ભારે. ૬૮
 દુર્યોધન પ્રયાથી તેવે કર્ણે આગળ આવી,
 પ્રયોગ કરિને ભાર્ગવાસ્ત્રનો, હાની બહુ ઉપજાવી. ૬૯
 કહ્યું કૃષ્ણને પાર્થે તવ નૃપ, ભાર્ગવાસ્ત્ર આ ભારી,
 તોડી શકવા સમર્થ નથિ કે, જુઓ તમે ગિરિધારી ! ૭૦
 તેમ જ મહાસંગ્રામ વિષે અતિ કુદ્ધ થયેલો એવો,
 કરતો દારુણકર્મ કર્ણ પ્રભુ, જુઓ કાળના જેવો ! ૭૧
 રે ! તે તાકી પ્રેરિ અશ્વને મુજ પ્રત્યે જ જુએ છે;
 મુજને હણવા હે માધવ, ઉદ્યુક્ત અરે બહુ એ છે ! ૭૨
 માટે હય હાંકો એ પ્રત્યે, હે મધુસૂદન પોતે;
 આપ સહાય જ' છો તો જય હું પામિશ સૌ જન જોતે. ૭૩

- કૃષ્ણે કહ્યું તવ હે અર્જુન, કર્ણે આજે રણમાંહે—
 વીંધ્યા છે અત્યંત ધર્મને, જવું ઘટિત છે ત્યાંહે. ૭૪
- માટે જઈ નૃપપાસ તેમને આશ્વાસી પછિ વીર,
 જઈશું આપણ કર્ણપાસ, તું ધીરજ ધર હે ધીર ! ૭૫
- એમ કહી રથ ખેડ્યો હરિએ, કરવા ધર્મતપાસ;
 સેનામાં શોધ્યા સઘળે, નવ રાખી કાંઈ કચાશ. ૭૬
- યજ્ઞ દષ્ટે ન પડ્યા તે ત્યારે આવિ ભીમની પાસે,—
 પૂછ્યું પાર્થે સંશયિ થઈને, હે નૃપ જિએ શ્વાસે. ૭૭
- ભાઈ વૃકોદર ! રાજ ક્યાં છે ? કહે થવા ઉર શાતા;
 કર્ણબાણથી વીંધાઈ નૃપ ભાગ્યા છે હે બ્રાતા ! ૭૮
- રે ! જીવે તો જીવે એવી સ્થિતિમાં ભાગ્યા તે છે;
 ભીમ ઉચ્ચર્યો એમ, અરે ! જીવિતમાં સંશય રહે છે ! ૭૯
- કહ્યું પાર્થે તવ, હે બાંધવ ! તેમની શોધને સાડ—
 વાઘો અહિંથી વાર કર્યા વિણ, માની કહેવું માડું. ૮૦
- કર્ણબાણથી વ્યથિત થયેલા, સેનાનિવાસ સ્થાને—
 ગયા હશે તે નિઃસંશય, મન માડું એમ જ માને. ૮૧
- શત્રુ સર્વને રોકિશ હું, સંશય એમાં નવ કરશો;
 બ્રાત-કુશલ જોવા ઝટ વાઘો, ઘોંખો મન નવ ધરશો. ૮૨
- ઉચ્ચર્યો તવ ત્યાં ભીમ, બ્રાત હું અહિંથી જાતાં અરિયો—
 કહેશે હસિને, ‘ ભીમ સમરથી ભય પામીને સરિયો ! ’ ૮૩
- તેથી પ્રવૃત્તિ રાયતણી તું જાણ જઈને વીર !
 કહે અર્જુન, સંસપ્તક જો ઊભા છે તાણી તીર ! ૮૪
- માટે તેઓને માર્યા વિણ રણથી ખસવા ક્યારે—
 સમર્થ નથિ હું, હે મહાબાહો ! બહુ શું કહું અત્યારે ? ૮૫
- ભીમે કહ્યું તવ, તજ ચિંતા તું સંસપ્તકગણ કેરી;
 જાણી લેજે તે સર્વને કાળે લીધા ઘેરી ! ૮૬

ભડીશ ભય તજિ હું તેઓશું, જા તું રાજા પાસે;
 રે કોથી કહિ ભીમતણા અહિ વાંકો વાળ ન થાશે ! ૮૭
 પછિ અરિમર્દન ભીમસેનને અરિહળ પ્રત્યે સ્થાપી,
 ધર્મરાજ-શિખિરે હરિઅર્જુન—આઠ્યા પૂર્ણ પ્રતાપી. ૮૮
 ઉતરી રથથી પ્રણામ કરિને બેઠા તે બડભાગી;
 જાણ્યું ધર્મે કર્ણ હણી પાર્યે ભવભાવઠ ભાગી. ૮૯

વલણ.

ભાગી આરત ઉરતણી, ગણિને નૃપ તે ઠામ,
 ઉચર્યા આ રીતે પછી, કહે દ્વિજ ગણપતરામરે. ૯૦

કડવું ૭ મું

ધર્મની સાંત્વના કરી પાર્યનું કર્ણમત્યે જનું.

લીલાવતી છંદ.

હે દેવકિન્દન ! હે અર્જુન ! પ્રિયદર્શન મુજને તમ બેનું—
 છે હે મહાબાહો ! હણિ રાધેય શું આઠ્યા શિર છેદી તેનું ?
 તે વિષધર સરખા યુધમાંહિ મહા અજીતને રણમાં રાળી,—
 અહિ ભલે આવિયા, હે અરિગંજન ! આંચડવત્ તેને ચોળી ! ૧
 હુયોધન હિતમાં તત્પર તે બહુ, ઈંદ્રસહિત સધળા દેવો—
 રણમાં ધ્રુમવે, આંચ ન એની સહિ કેા શૂર શકે તેવો,
 અરિઓનો અગ્રણી, યુદ્ધમાંહિ અતિદુર્મદ તે અંતક જેવો,—
 મારીને આઠ્યા, હે મહાબાહો જય નથિ એ જેવો તેવો ! ૨
 અતિધોર યુદ્ધ કરિ મારી સાથે, કર્ણે ખવજ મારો છેઘો,
 રથપૃથરક્ષકો સારથિસહ હણિ મુજને પારવનો ભેદો;
 રે ! સાત્યકિ જેતાં મારિ દુર્દશા આજ થઈ હું શું બાપું ?
 પાર્વત પાંચાલો પણ જેતા'તા, આજે નાક જતું આપું ? ૩

જીતી મહાશૂરા મહારથિયોને, મુજને પણ જીતી તેણે—
 આવીને પાસે, દુર્વચનો અતિ દુઃસહ સંભળાવ્યાં એણે;
 હે પાર્થ ! પરાભવ કર્ણે મારો કરતાં પણ જિવતો આજે—
 મુજને દેખે છે, તે પ્રભાવ તું ભીમતણો ગણજે આ જે ! ૪
 તેના ભયથી મેં તેર વર્ષમાં નિદ્રા કરિ નહતી રાતે,
 સુખમાં દિવસે પણ નહતો કદિયે, જંપ નહોતો આ જાતે;
 રે ! આજે તેણે થઇ મુજ સામે સંભ્રમમાં મુજને નાંખ્યો,
 તેથી હું ભાગ્યો, રે ! ભીરુક થઇ, શૂર ન એહ ગયો સાંખ્યો ! ૫
 ચિંતન કરતો'તો તેને દેખો, ચ મકયો હું ચિતમાં જાતા !
 દીઠો દશ દિશમાં, દવ જેવો તે, હરનારો મારી શાતા ! !
 રે ! રાધાસુતથી ત્રાસેલો હું જાત્રતસ્વમ વિષે તેને—
 દેખું છું સામે સદૈવ અર્જુન, અંતકશે સાચે એને ! ૬
 સંગ્રામ વિષેથી હું પળતાને મુક્ત કર્યો જીતી તેણે,
 અતિઉગ્રશરે ત્યમ તેથિ ઉગ્ર બહુ વચનશરે વીંધી એણે !
 તો ક્ષતયુક્ત અરે ! હું એવાને રાજ્ય તથા જીવિત કેરો—
 ખપશે છે ? અર્જુન ! આ જગમાં અવ, વ્યર્થ થયો આ ભવ ફેરો ! ૭
 દુખ આમ રડી બહુ, ઉચર્યા તે ફરિ, એ અરિને મારી વીરા,
 ઉરતાપ મહારો કરવા ટાઢો, આવ્યો શું કુળના હીરા ? !
 ‘ મેં કર્ણ હણ્યો છે ’ એવું કહિ તું, ઉરદવ આલવવા મારો—
 આવ્યો અહિ જાતા, કરવા શાતા, જય હો એમ સદા તારો ! ૮
 શી રીતે માર્યો શૂરવીર તે, કથ હે કુળદીપક આંહી,
 મેં આશા તુજપર રાખી'તી પ્રિય, તું તેને હણશે ત્યાંહી.
 વડ ખાંધવકેરાં વાક્ય સુણીને, અર્જુન ત્યાં ઉચર્યો એવું,
 શાતા ઉર રાખો, વડિલજાત ! હું કરિશ જ ધમ્મોછો તેવું. ૯
 હું આપ વહારે દેખિ આવતો દ્રૌણીએ રાખ્યો આવી,
 તેશું મુખ ભારે થયું ત્યાં મારે, વાત કહું શું તે આવી !
 કરી વિદ્ધ ધણો મેં તેને થક્યો, તવતે હે નૃપતે ! ત્રાસી,—

અતિ રુધિરે ઝરતો કર્ણ સૈન્યમાં પીઠ ફઈ પેઠા નાશી. ૧૦
 ભય પામી મુજથી કર્ણસૈન્ય તવ ભાગ્યું હે બ્રાતા-ભાણી—
 લઈ પચાશ રથિયો કર્ણ ધર્યો ઝટ, સેના આપતણી વાળી;
 હું હણિ તેઓને, છોડિ કર્ણને આવ્યો ઝટ તમને જોવા,
 માયલ થઈ ભાગ્યા જાણી તમને, રહ્યો ન ત્યાંહિ વખત જોવા. ૧૧
 રે અંતક જેવા પાસેથી ઝટ ભાગ્યા આપ થયું સાફ;
 ચિંતા મા રાખો, ચાલો નૃપ । હું, જીવ્યો હવે તેને માફ !
 અતિભાર ભીમશિર નાંખી હું નૃપ, સેના ફવમાંહે મૂકી—
 આવ્યો છું અહિંયાં, અરે અનલ એ, રાધાસુત કરશે સૂકી । ૧૨
 હું ચૂકિ ન તેને, આપ દેખતાં, બાંધવ સહિત હણિશ જોજો;
 ચાલો આશિષ દો, ચિંતા ન કરો, સંશય હે નૃપતે । જોજો.
 હું સૈન્ય સહિત નૃપ, સૂતપુત્રને રણમાં નવ નાંખું મારી,
 તો વ્યર્થ પ્રતિજ્ઞા કરનારાના જેવી ગતિ હોજો મારી ! ૧૩
 છે કર્ણ હજી પણ જાણી એવું કોધેલા અતિશય એવા,
 સંતપ્ત થયેલા કર્ણબાણથી, મહીપ તે મણિધર જેવા,
 અતિ ઉગ્ર જણાઈ ઉચર્યા એ તક, જાણ્યું શૂરપણું તાફ !
 પાણી જાણ્યું મેં પાર્થ આજ તુજ, વ્યર્થ થયું ધાર્યું માફ ! । ૧૪
 તું કર્ણથિ બી'ને, ભીમસેનશિર, લાર મૂકિને રે લાગી—
 આવ્યો અહિં શું મુખ લેઈ અરે કહે ? લાજ તને કાં નવ લાગી !
 રે ! દ્વૈતવને તેં એક રથે કરિ હણવા કર્ણ ઘણું ગાજ—
 કીધી'તિ પ્રતિજ્ઞા, જોઈ આજ તે ! શું મુખ દાખે છે પાજ ! । ૧૫
 તેં પોત પ્રથમ નિજ દાખ્યું હોત તો, ઘટતું કરત સમય સાધી;
 તેં હોમ્યા અમને આશ આપિને સ્થંડિતમાં કરપદ બાંધી !
 રે ! તેર વર્ષમાં, તુજપર જે શુભ આશ હતી બાંધી આખી,
 થઈ વ્યર્થ અરે તે, કુંતીને પણ દેવે ગગનગિરા ભાખી ! ૧૬
 તું માસ પાંચમે કુંતિગર્ભથી ગળ્યો હોત વા તે પેટે—

નવ રહ્યો હોત તો, આ અપયશથી રહેત જ હે અર્જુન છેટે ! !
 રથિ માંહિ શ્રેષ્ઠ અતિ, સૌભદ્ર અને ઘટોત્કચ જિવતા હોતે,
 તો હે અર્જુન આ અપયશ દિન હું, આજે અહિંયાં નવ જોતે ! ૧૭
 હનુમાન યુક્તધ્વજ, અમિતભો રથ, કેશવ સારથી છે સાથે,
 રે ! એવાં સાધનયુક્ત તાડશું ગાંડિવ ધનુષ છતાં હાથે;
 તું કર્ણથિ બી'ને કાં લાગી અહિં આવ્યો રે મારી પાસે ?
 તું આપ ધનુષ નિજ કેશવને ઝટ, જય એથી નિશ્ચય થાશે ! ૧૮
 ધિકાર આપિ બહુ, આમ બહુ કહ્યું, ધર્મે અર્જુનને જ્યારે,
 અતિ રાતિ આંખ કરિ, હણવા નૃપને, પાર્થે ખડ્ગ ગ્રહ્યો ત્યારે.
 ઝટ પાર્થ મર્મને જાણી માધવ, ઉચર્યા તે પ્રત્યે એવું,
 રે કરેછ આ શું ! હે અર્જુન તું, અરિઓને હસવા જેવું. ૧૯
 અરિ કોઈ અત્ર નવ છતાં ખડ્ગ આ ગ્રહણ કર્યો તે કાં હાથે ?
 વિજ્ઞમચિત રે તું કેમ થયો અહિં, લડવાને કોની સાથે ?
 ભડવું છે ત્યાંહી અરિઓ સાથે, કુશલ ધર્મનું જોઈ ખરે,
 રે તેમ છતાં અહિં, મોહથી કર અસિપર કેમ ધરેછ અરે ! ૨૦
 સુષ્ઠિ કેશવ કહેવું, ઉગ્ર થયેલો, અર્જુન નૃપ સામે જોઈ-
 ઉચર્યો હરિપ્રત્યે, આ રીતેથી, આકુલ ઉરમાંહે હોઈ:
 ' બીજને ગાંડિવ આપ' કહે કેા મુજને તો મસ્તક તેનું-
 ઝટ કાપવું મારે, છે પણ મારું, માટે શિર છેદિશ એનું ! ૨૧
 રે ! આ રાજાએ, આપ દેખતાં, અયોગ્ય મુજને છે લાખ્યું,
 માટે શિર માધવ, એ કાયરનું કાયાપર કદિ નહિ રાખું !
 એવું સુષ્ઠિ કેશવ, ઉચર્યા તેવે, ધિક્ છે ધિક્ મા બક એવું;
 મર્યાદા મૂકી, વિવેક ચૂકી, કરેછ રે તું આ કેવું ! ૨૨
 હે પાર્થ ! વૃદ્ધ તે સેવ્યા નથિ કદિ, આજે મેં તુજમાં જાણ્યું,
 ત્યમ ધર્મતત્ત્વને તું નથિ સમજ્યો, એ પણ મેં ઉરમાં આણ્યું;
 છે સૂક્ષ્મરીતિ અતિ, ધર્મતણી તે સમજ્યા વિણ પંડિત થાવું,
 ને નવ સમજીને સાર સુ તેનો, પૂછડું ધર્મતણું સહાવું !. ૨૩

તુજ કૃત્ય તેવું છે, શું કહું અર્જુન ! ધર્મભીરુ થઈ તું આજે,
 મોહિથી માની ગૌણધર્મને, વિપરિત કરતાં નવ લાજે !
 કહિ અનૃતવાણી વહવી, પણ કહિ હિંસા કરવી કોની;
 છે પરમધર્મ એ જ્ઞાત ! અહિંસા, શાસ્ત્રો તું શોધી જોની ! ૨૪
 ગુરુરૂપ ધર્મવિદ, ને વળિ રાજ, એવા વડજ્ઞાત તણે તો,—
 રે ! પ્રાકૃતજનની પેઠે હણવા, ગુણિ ! તેં શું ધર્મ ગણ્યો તે ?
 કહિ એમ ધણું ત્યાં, ઉચર્યા માધવ, કર્ણતણા જેરી બાણે—
 અતિ વિદ્ધ થયેલા, રાય યુધિષ્ઠિર, જો કેવા છે આ ટાણે ! ૨૫
 રે ! તે દુષ્ટિ થયેલા, રોષ ભરેલા, ક્ષતયુક્ત ધણા આ ઠામે,—
 કોપા'વા તુજને, ઉચર્યા આ'વું, ભડવા કર્ણ તણી સામે;
 કોપાવી તુજને, હણવા અરિને, ઉચર્યા નૃપ નિષ્કુર વાણી,
 તું મર્મ ન સમજ્યો તે મહાત્માનો, સંજ્ઞા નવ નૃપની જાણી. ૨૬
 અહિં યુદ્ધધૂતમાં કર્ણ જીતવા તુંજવડે ધર્મે ધારી,—
 કર્યું આમ દિસે છે, હે અર્જુન ! મતિ છે એવી નિશ્ચે મારી.
 તુજ પણનો તુજને હોય ખર્ખરો, તો તુજને કહું છું જ્ઞાતા,
 તે સાંભળિ ત્યમ કર, ઉપાય એ છે, કરનારો તુજને શાતા. ૨૭
 છે માન્યપુરુષને મરવા તુલ્ય જ, અપમાન અરે તે માટે,
 તું કળાથિ ત્યમ કર ધર્મતાણું પણ “ તું ” વદિને અહિં એ ધાટે.
 ગુરુજનને “ તું ” કહિ વદવું એ છે સાચા તેના વધ જેવું,
 માટે હે અર્જુન, તું પણ ત્યમ કર, નૃપ પ્રત્યે અહિંયાં એવું. ૨૮
 કરિ એમ પછિ તું પગમાં પડિને સાંત્વન ધર્મતાણું પ્રીતે—
 કરજે કરઅરિને, એથિ પાપ નવ અડશે તુજને કો રીતે.
 થઈ પાપ મુક્ત તું બેય પ્રકારે, પ્રસન્ન થઈ રણમાં વાધી,—
 હણિ કર્ણ દુરાત્મા, મહાત્મા નૃપનો શમવજે ઉરનો આધિ. ૨૯
 તું એમ કરેથી બેય દોષથી મુક્ત થશે સંગ્રાય બોજે;

૨૪ ગૌણધર્મ,—ઉતરતો ધર્મ, મુખ્ય ધર્મ નહિ, પણ બીજા દર-
 જનને ધર્મ. ૨૬ નિષ્કુર—કર્કશ, કઠિન.

કહું છું હું ત્યમ કર, ઘોંખો નવ ધર, અધ એ રીતેથી ઘોળે.
પછિ કેશવ કહેવું પ્રમાણ કરિને બાણ સમાં વચનો એવે,
નૃપ પ્રત્યે અર્જુન આ રીતેથી તત્ત થઈ ઉચર્યો તેવે:— ૩૦

માલિની વૃત્ત.

વિકળ થઈ અરે તું પીઠ આપી અરિને,
પણિ રણથકિ પાછો ક્રોધ મિથ્યા કરીને,
અવશુણ નિજ કેરા લેશ તું ના સ્મરીને,
કદુ કયમ મુજને તું રે કહે છે સરીને ! ૩૧

રણથકી નૃપ આઘો તું સદાયે રહે છે,
તદપિ તપિ અરે તું ! ફૂર વાઝ્યો કહે છે;
નથિ જરિ ઘટતું તે બોલવું યોગ્ય તારે,
કથવું કડવું ભીમે, માન્ય છે ભૂપ મારે. ૩૨

અરિદળ નૃપ જેણે ધૂમિને ઘંટિપેરે—
અતિશય દળિ નાંખ્યું, આવિને શૌર્ય-સેરે;
હય કરિ અરિકેરો દાટ તે વાળિ દે છે,
જમ સમ રણમાંહે ગર્જિને જે ધુમે છે ! ૩૩

સહન કદિ કંઈ હું તેહનું કે'વું ભૂપ,
પણ નહિ તુજ સાંખું, તાહરે રે'વું ચૂપ !!
દુપદકુંવરિ કેરા ખાટમાં તું અડેલો,
મુજ શ્રમ નવ જાણે, વૈભવે રે પડેલો ! ૩૪

તુજ હિત કરવા હું રાય ! જે જે કંઈ છું,
નથિ શુધ જરિ તેની, ફૂર કાં ઉચ્ચરું છું !
બુગદુ રમિ અમોને દુખમાં તેં ડુબાવ્યા,
સર્તોતણિ ગઈ લજ્જા ભૂમિમાં તેં ભમાવ્યા ! ૩૫
નરપતિ તુજ પાપે પીડનાં પર્વ પેખ્યાં,

૩૦ બેય દોષ—પ્રતિજ્ઞા ભંગનો અને વડિલનું અપમાન કરવાનો એ
બે દોષ. અધ—પાપ.

અઘટિત કરિ યુદ્ધે, પાપને નાજ લેખ્યાં;
તહપિ નવ ધરાઈ, રાઈ વાટીસમાં કાં,
વચન કહિ હહે છે, વેણ કાઢી તું વાંકાં !

૩૬

રુચિરા ઇંદ.

વાંકાં વેણ વહી વડબાતશું અધર્મભીરુક પાર્થ તહીં,
પામી પશ્ચાતાપ તાપ ઉર પામ્યો પારવનો જ સહી;
નાંખી પછિ નિઃશ્વાસ કોશથાં ખડ્ગ ખેંચિયો નૃપ તેણે,
સાહસ કરતો ભેદ કેશવે કહ્યું વારી ઘટતાં વેણે. ૩૭

ઉચ્ચોં તે તવ અરે વડિલ ગુરુરૂપ બ્રાત-અપમાન કરી,—
હું નહિ જીવું, પણ આ અસિથી મુજ શિર છેદી જઇશ મરી !
ઉચ્ચાં તવ કેશવ હે અર્જુન, છે ઉપાય એ પાપતણો,
પણ વધ કીધો હોત બ્રાતનો, તો આથી અકળાત ઘણો. ૩૮

કાં કે વધના પાતકથી તું નવ મૂકાત અરે ! ક્યારે,
પણ અપમાન તણા પાતકનો ઉપાય છે કરમાં તારે;
આત્મપ્રશંસા આત્મઘાત કરવા જેવી છે બ્રાત સહી,
માટે તે કર, જેમ વડિલની નિંદા કીધી તેમ અહીં. ૩૯

તત્ત્વ આમ કહિ સમજાવ્યું ત્યાં શાસ્ત્રતાણું કૃષ્ણે જ્યારે,
પાર્થ પ્રશંસી પોતાને નૃપ, આ રીતે ઉચ્ચોં ત્યારે:—
હે નરદેવ ! મુણો પિનાકિ વિણ ધનુષતણો ધરનાર ખરે,
હું જેવો નથિ કો પણ જાણો, વાસવ રણમાં હું ન વરે ! ૪૦
દિવ્યસલા રાજસૂયમખ નૃપ, મુજ પ્રતાપથી આપ અહીં—
કરી શક્યા ચક્રવર્તીપદ પણ પામ્યા પાર્થવડેજ સહી !
હજિ સૂધી આ યુદ્ધ વિષે જય મળ્યો આપને જે રાજ,
કારણ તેનું આ અર્જુન છે ! જેણે ભેદ હણ્યા ઝાઝા. ૪૧

૩૭ અધર્મભીરુક—અધર્મથી બી'નારો. કોશથી—મ્યાનમાંથી. ૪૦
પિનાકી—મહાદેવ. વરે ઇચ્છા કરે. ઇંદ્ર પણ મારી સાથે યુદ્ધ કરવા હામ
ન બીડે. એ ભાવાર્થ.

આમ બહુ કરી આપ પ્રશંસા, શસ્ત્ર મૂકિ અર્જુન એવે—
 કેશ કરી કરવાલ, ધર્મને નમ્ર થઈ નમિયો તેવે.
 જોડિ ભુગ્મ કર ઉચર્યો પછિ તે, બ્રાત ! ક્ષમા અપરાધ કરી,
 કરો કૃતાર્થ પ્રસન્ન થઈ નૃપ, વરદહસ્ત શિર ઉપર ધરી. ૪૨
 જીવિત આ મુજ તમ અર્થે છે, જરૂર નૃપ લેજો જાણી;
 સમય પરત્વે આપ જાણુશો, કેમ વદ્યો હું કટુવાણી.
 ઉચર્યા તવ અર્જુન પ્રત્યે નૃપ, મેં ખોટું કીધું બ્રાતા !
 કાપ તું મસ્તક હું પાપીનું, કરવાને મુજને શાતા ! ! ૪૩
 આમ કહી બહુ આપ નિહિને, વન પ્રત્યે જાવા નૃપતિ—
 તત્પર તર્ત થયા, તવ કેશવ ઉચર્યા ત્યાં કરવા તૃપ્તિ:
 અર્જુનતણી પ્રતિજ્ઞા પળવા, તેણે મુજ સંકેત થકી
 પણ રહેવા નિજનું હે રાજન્ ! નિંદા અહિં તમને નક્કી. ૪૪
 ‘ ગાંડિવ તારું આપ અન્યને ’ એમ કહે જે કેા તેનું—
 કાપે મસ્તક પાર્થ એવું પણ છે હે મહારાજ એનું.
 આમ કહી સમજાવી નૃપને, ઉચર્યા કેશવ કરજોડી,
 ક્ષમા કરો અપરાધ અમારો, નાંખો દુષ્પ્રગ્નથી છોડી. ૪૫
 પીશે પૃથ્વી આજ કર્ણનું રુધિર રાય ! લેજો જાણી;
 સંશય એહ વિષે કરશેા મા, સત્ય વદુંછું આ વાણી !
 ઉચર્યા તવ નૃપ હાથ જોડિને, તત્વ વદી હે નાથ તમે,—
 તાર્યા અમને દુઃખસમુદ્રથિ, એ ગુણ વિસરાશે ન કયમે. ૪૬
 પછિ અર્જુન હરિના પ્રેર્યાથી લજ્જાયુક્ત થઈ તેવે,
 ધર્મચરણમાં મસ્તક મૂકી, ગદગદ થઈ ઉચર્યો એવે:
 અધર્મથી ખીનારો જે હું, તેણે કહ્યું જે તે બ્રાતા,
 ક્ષમા આપ કરજો આ ટાણે, છો પોતે મુજ પિતુમાતા ! ૪૭
 અશ્રુથિ ચરણ પખાળી અર્જુન ઉચર્યો એ રીતે જ્યારે,
 બેઠાડી ભેટી તેને નૃપ રોઈ પડ્યા હે નૃપ ! ત્યારે;

પછી રવસ્થ થઈ અર્જુનમસ્તક સૂંઘી ધર્મ વદ્યા એવું,
 શોચ ન કર હે વીર ! ધીર તો કર્યું યોગ્ય કરવા જેવું. ૪૮
 હણ તું અવ અરિ રાધાસુતને, જેણે લાજ લિધી મારી;
 પ્રતિસ્પર્ધી મારી તે તારો, કીર્તિ પ્રસાર રણે તારી !
 કરી પ્રતિજ્ઞા પાર્થ વદ્યો તવ, કર્ણ હણ્યા વિણ હું ક્યારે,—
 ઊતારિશ નહિ કવચ અંગથી, હસ્ત મુકો મસ્તક મારે. ૪૯
 પામી આશિષ ધર્મતણી, રથમાં બેસીને વીર વડો—
 વાધ્યો અર્જુન જવ તવ ઉચર્યા કેશવ આપી આમ ધડોઃ—
 સાવધાનિથી કર્ણ સાથ તું કરજે યુદ્ધ હવે ભાઈ !
 તુચ્છ ગણી તેને સાહસ મા કરતો તે સામે ધાઈ. ૫૦
 તે નથિ જેવોતેવો પણ છે તુજશેા વા વધતો તુંથી,
 માનું છું હું એમ, ના કદી એમાં કહેવાયે હુંથી;
 છે સત્તરમો દિવસ આજ જેમાં બે પાસતણી સેના—
 રહિ છે થોડી, અને તત્વ અરિઓમાં ભ્રાત ! રહ્યું છે ના. ૫૧
 બીજમ દ્રોણ ભગદત્ત જયદ્રથ આદિક મોટા ભય દેતા,
 શમ્યા સમરમાં જેથી આપણ ચિંતાતુર રણમાં રહેતા;
 અશ્વત્થામા કૃતવર્મા કૃપ કર્ણ શલ્ય એ પાંચ હવે—
 રહ્યાછ બાકી, હણવા તેને થા હે અર્જુન આજ સવે. ૫૨
 મારી એ પાંચેને પૃથ્વી આપ બુધિષ્ઠિરને આજે;
 જય કીધો છે રણમાં તેં અતિ, કરવું આ તુજને છાજે.
 દ્રૌણીને ગુરુપુત્ર ગણી, ગુરુ કૃપાચાર્ય માની પ્રીતે,
 કૃતવર્મા સંબંધો, શલ્યને મામો માની શુભ રીતે, ૫૩
 દયા તું તેઓપર રાખે કદિ, તો પણ કર્ણ ઉપર તારે—
 દયાનું કારણ લેશ નથી, શું કહેવું અહિં મુખથી મારે ? !
 અનર્થ-કારણ કર્ણ અરે છે, કષ્ટમૂળ એ કળિ પાકો;

૫૦ ધડો—પાઠ, શિક્ષા. ૫૪ ગડીતાકો—મારી નાંખવું અથવા ઠે.
 કાણે પાડી દેવું તેને માટે વક્રોક્તિમાં ' ગડીતાકો ' શબ્દ વપરાય છે.

માટે અર્જુન આજે એનો કર તું સદ્ય ગડીતાકે ! ૫૪
 હૈયર્યો તવ અર્જુન હે કેશવ, આજે કર્ણ હણી જ અહીં,
 દુર્યોધનધૃતરાષ્ટ્ર-આશ હું ધૂળ કરિશ સાચે જ સહી !
 પણ મુજ હણવાનું કરનારા પાપીનું પણ વ્યર્થ કરી,
 ઉભગરા લાંબા નૃપના હું શાંત કરિશ અરિપ્રાણ હરી. ૫૫
 વલણ.

હરિ ! હું મરતક કર્ણનું છેદિશ રણ મોઝાર;
 એમ કહી વાધ્યે રણે, અર્જુન રણજૂઝારે. ૫૬

કડવું ૮ મું.

દુઃશાસનરુધિરપાન.

ઝૂલણા છંદ.

વીરતાની સુવાતો કરંતા પછી કૃષ્ણ ને પાર્થ હે રાય એવે,
 આવિયા સમરભૂને વિષે વેગથી, તાપ દેતા ઘણે ત્યાંહિ તેવે;
 જોયું રણમાંહિ તો જીવ મહાવેગમાં જામ્યું તું ઝેરભર્યું ભૂપ ભારે,
 રુધિરસરિતા વહી રહિ હતી કાંપ અતિ માંસનો જામિયો' તો કિનારે. ૧
 કૃપશિખંડી તથા સાલ્યકી આપસુત આવિયા ત્યાં હતા સામસામે,
 દ્રૌણિશું શ્રુત પરાક્રમ કર્યા માંહિ ત્યાં આપતો નવ નમ્યું રાય ! નામે;
 નકુલસુત કર્ણસુત શૂરવૃષસેનશું ભીડતો ત્યાં હતો ભય તણને,
 નકુલ ને ભોજ, સહદેવ ગાંધારનૃપ સામસામા થયા'તા સજીને. ૨
 ધૃષ્ટદ્યુમ્ને તદા કર્ણસામે જઈ ધૃષ્ટતા દાખિ તેને દખાવ્યો;
 ચિત્રસેને યુધામન્યુને રોકિયો, પણ પડ્યો મંદ રણમાં જાવ્યો;

૨ આપસુત—દુર્યોધન. ગાંધારનૃપ—શકુનિ. ૩ ધૃષ્ટતા—બહાદુરી,
 વીરતા, હૃદયપણું.

ભારતીસૈન્યમાં કેર કરતો ઘણો ભાગિને ભીમને આપસેના,
 શૂર સંસમકો સહિત અતિ ગાજતી ગઇ ઘણા વેગથી પાસ તેના. ૩
 એ સમે ઉત્તમૌજ હુણિ સુપેણને, કાપિશિર તેનું રણમાંહિ ગજ્યો,
 પૃથ્વી પડયું પુત્રશિર જોઇ કર્ણે ત્યહાં પ્રજ્વલિત હોઇ સુતશત્રુ તજ્યો;
 તર્જિ અતિતીક્ષ્ણ શર મૂકિ હયને હણી ભાગિ રથ કાપિયો ધ્વજસુ તેનો,
 વીંધિ તવ તેહણે કર્ણ નિજ શરવડે, અક્રુણ ઉઘોગ કીધો જ એનો. ૪
 એ પછી કૃપતણા પૃથ્વરક્ષક હણી, જઇ શિખંડીરથે તેહ બેઠો;
 આંખ ચોળી રહ્યો કર્ણ ત્યાં એ સમે, પુત્રઅરિ જોઇ ન પડ્યો જ હેઠો !
 દેખિને દુર્દશા કૃપતણી રથવિષે, મારવા તેમને તે જ ટાણે—
 ઈચ્છયું નવ શૂર સુશિખંડિયે એ સમે, દ્રૌણિએ સહાય કરિ ત્યાં પરાણે. ૫
 ભીમના બાણથી ઘાણુ અરિનો ઘણો વળિ જતો ત્યાં હતો શું હું ભાખું!
 ક્ષત્રિયો પામિ લય ભાગિ જાતા હતા, અંગ કોનું રહ્યું તું ન આખું;
 પાર ન પમાય એવું મહાકારમું જુદ્ધ જમ્યું હતું ભૂપ ભારે;
 ધીર મહાવીર અતિ ધ્રુજતા ત્યાં હતા, ભીમના લય ભર્યા મોટ ભારે. ૬
 એ સમે સારથીને કહ્યું વૃકોદરે, આવતા આ રથોમાંહિ આંહી,—
 જાણતો હું નથી પારકા આપણા, જાણિ તું જણવજે જુદ્ધ માંહી;
 રે ! રખે ભૂલમાં હું હણું આપણા, સરત તું રાખજે સઘ તેની,
 રાયની પાસ અર્જુન ગયો છે અરે ! ખબર હજિ જાણિ નહિ અત્ર એની ! ૭
 મૂકિને નૃપ મને શત્રુના મધ્યમાં છે ગયા દુઃખ એ છે જ ભારે;
 જીવતા તે હશે કે નહીં, તે જ છે સૂત ! સંશય ઉરે આજ ભારે !
 પાર્થ પણ જીવતો છિય કે નહિ, અરે ! હું નથી જાણતો તે જરાયે;
 દુઃખ એ છે મને આજ ભારે, ખરે ! શાંતિ હે સૂત શી રીત થાયે ? ૮
 છે અરે આમ તો પણ ખરે આજ હું શત્રુનું સૈન્ય સંકારી આખું,—
 જઇશ નૃપખબર જોવા પછી પુલકિને, જય કર્યા પાખિ મુખ નહિ જ ઢાખું !
 તેથિ તું જોઈ કહે ચુદ્ધ સાહિત્ય શું આપણી પાસ છે તે ગણિને;
 જેથિ હું જઇ મળું જ્યેષ્ઠ શુભભ્રાતને, આ અરિસૈન્ય સઘળું હણિને. ૯

સારથીએ કહ્યું સર્વ તે, તવ વઘો ભીમ, છે મરણભાતું સુ મગતું !
 પણ અરે ! કેમ ભાગે છ આ શત્રુઓ ? કેમ દિસેછ અરિસૈન્ય ડગતું ?
 જોતું સામેથિ અતિત્રાસ ધરિ ભાગતા, માગતા સહાય અરિશૂર પેલા,—
 કેમ છે એમ વિહ્વળ થયેલા અરે ! સુણ તું પોકાર તેમાં ઉઠેલા. ૧૦
 છે શું કારણ અરે ! ધારણે નવ રહી, રે ! રણેથી રથો ભાગિ ગયલા—
 લેઇ, જીવ લેઇ હુય કેમ દોડેછ ? ત્યમ છે પદાતિય પણ છિન્ન થયલા.
 સારથી તવ વઘો, મહારથી ! શું નથી શબ્દ ગાંડીવના આપ સુણતા ?
 આજ શું કાન બહેરા થયા છે ખરે, કે પડી ખાંતમાં આમ લણુતા ! ૧૧
 કામ અહિં સર્વ પરિપૂર્ણ ભડ આપનાં છે થયાં જાણજો વીર હાવે;
 કેમકે હસ્તિદળમાં કપિધ્વજ જુઓ, ત્રાસ દઇ શત્રુ નાંખેછ દાવે;
 શ્યામઘનમાંહિ જ્યમ દમકિ રહે દામની, તેમ ગાંડીવની પણ્ય પેખો;
 સાંભળો નાદ હરિપાર્થના શંખના, જય થયો આપણો એમ લેખો ! ૧૨
 ભીમ તવ ઉચ્ચર્યો, સારથિ વિશોક તે શોક મારો હર્યો કષ્ટ કાપી,
 જ્ઞાત મુજ પાર્થ આવેછ સુવધામણી એવિ તે આ સમે અત્ર આપી;
 તેથિ હું પ્રસન્ન થયલો તને આ સમે રત્ન સંખ્યાંકમાં રત્ન ગામો,
 દાસો દેવાંગના જેવિ શત, તેમ રથ વીશ આપુંછું, રથ ખેડ સામો. ૧૩
 એ સમે પાર્થરથ આવતો દેખિને પુલકિ મનમાંહિ હે ભૂપ ભીમે,
 દાટ તમસૈન્યમાં વાળવા માંડિયો, વાયુરીતે વહી રહિ ન નીમે !
 પાર્થને રોકવા આપના પક્ષના ધીરવીરો મથ્યા ધૈર્ય ધારી;
 પણ શમ્યા સમરમાં, ઊગર્યા તે અરે ! ભાગિયા યુદ્ધમાં છેક હારી. ૧૪
 ભીમ સંહાર નૃપ, આપના સૈન્યમાં કાળ રીતે જ કરતો હતો ત્યાં;
 આપસુત પ્રેરવે શકુનિ સામો થતો તેહ પ્રત્યે જ જોયો જતો ત્યાં;

૧૦ મગતું—પુષ્કળ. ડગતું—ડગી જતું, સ્થિર ન રહેતું. ૧૨ કપિ-
 ધ્વજ—હનુમાનની ધ્વજવાળો અર્જુન, હનુમાનનો ધ્વજ. દાવે—દવમાં,
 દાવમાં. ૧૩ વિશોક—ભીમના સારથિનું નામ. રત્નસંખ્યાંકમાં—ચૌદની
 સંખ્યામાં. રત્નો ચૌદ કહેવાય છે, એટલે ચૌદ ગામ. રત્નગામો—રત્ન જેવાં
 મૂલ્યવાન ગામ.

કારમું યુદ્ધ નૃપ, તે તકે તેમનું જોયું મેં ઝેર ભરિયું અતીશે;
 ધનુષ કાપી વીંધ્યો શકુનિ ભીમે તહીં, રાય ! અંતે તપી પૂર્ણરીશે. ૧૫
 શબ સમો શકુનિ પૃથ્વી પડ્યો જોઈને આપપુત્રે રથે નાંખી તેને,
 સઘ સંગ્રામથી દૂર કીધો તદા, ઉગરવા ભીમ-આંચેથિ એને;
 પ્રલયના અગ્નિ પેઠે જ પાંચાલના યોધ હહતો હતો કર્ણ એવે,
 જોઈતે અર્જુને આપરથ શીઘ્ર ત્યાં તર્ત ખેડાવિયો ભૂપ તેવે. ૧૬
 આવતો દેખિ અર્જુન કહ્યું કર્ણને શલ્યરાયે અરે કર્ણ ! જો તું—
 પૂછતો'તો જ તે પાર્થ આ આવિયો, આશ જીવ્યા તણી અત્ર ખો તું !
 ધર્મને વિરથ કરિ વિદ્ધ કીધા તણું વૈર તે વાળવા વેગમાંહી,—
 સર્વ સેના પડી મૂકિ હણવા તને આવે છે ઉત્ર થઈ દેખ આંહી ! ૧૭
 તેથિ તું પાછિ પાની ન જરિ કાઢતાં, રોક તેને હવે રીશ દાખી;
 છે ન કેા પાર્થને અત્ર પૂરો પડે, ને નડે વીર અહીં તૂજ પાખી !
 શૂરને મારવો, મરવું વા તે થકી, શ્રેય છે જાણ હે વીર સાચું;
 તેથિ તું અહિં પરાક્રમ કર્યા માંહિ કંઈ રાખતો મા રખે કર્ણ કાચું ! ૧૮
 શલ્ય કહેવું સુણી ઘનરીંતે ગાજિને ઉચ્ચર્યો કર્ણ ત્યાં આ'વી રીતે—
 આજ પાડીશ હું કૃષ્ણ ત્યમ પાર્થને, ચટપટી કેાઈ કરશે ન ચિત્તે !
 એમ કહિ દ્રૌણિ, કૃપ, ભોજ ને અનુજ સહ શકુનિ આદિક નૃપોને સુપ્રેરી—
 ઉચ્ચર્યો કર્ણ, શ્રીકૃષ્ણ ત્યમ પાર્થને માફું હું તેમ લ્યો સઘ ઘેરી ! ૧૯
 એ સમે મરણિયા થઈ જ તેઓ તડચા પણ પડચા સઘ પાછા બધાયે;
 જોઈ ન શક્યા જ અર્જુનનિ સામે જરા, સૂર્યથી જેમ અંજાઈ જાયે !
 પાડ્યું ભંગાણુ ભીમે ઘણું રાય ત્યાં, ભ્રાતને ભેટવા માટ તેવે;
 ઠાટ વાળ્યો ઘણો અર્જુને એ તકે, ભીમ ઉદ્ધારવા ઇચ્છિ એવે. ૨૦
 કૌરવો પાર્થથી કાંપતા ભાગતા જોઈ કર્ણે વડા બાણુ મારી,
 પુત્ર પાંચાલનાને હણ્યો વેગથી, ધનુષ ધીંગુ ઘણું હાથ ધારી;
 દ્રૌપદીપુત્ર સુતસોમ તેમ જ શતાનિકતણું ધનુષ તે કાપી એવે,
 ભેદિ પાર્ષ્ણ હણ્યા હયસુ એના તથા સાત્યકીના સપાટે જ તેવે. ૨૧
 યુદ્ધ દારુણ મચ્યું તે તકે રાય ત્યાં, કેર વરતાવિયો પૂર્ણ કર્ણે;

પુત્ર કૈકેય પાર્વતતણા રણ પડયા, પીડના શબ્દ પડિયા જ કણે;
 એ સમે આપસુત શૂર દુઃશાસને બાણ હેલી કરી આવી આગે;
 ઉચ્ચર્યો ભીમ તે જોઈ, હે દુષ્ટ ! આજે ભલો આવિયો ભીમલાગે ! ૨૨
 એમ કહિ સિંહ દે દોટ મૃગ મારવા તેમ તમપુત્ર સામે ત્વરાથી—
 દીધિ અતિ દોટ ભીમે ભયાનક થઈ, ગતિ કરિ દશગણી અંજવાથી !
 તે તકે શંખરાસુર તથા ઇંદ્રના યુદ્ધ જેવું જ આશ્ચર્ય કારી—
 યુદ્ધ તે બેઉનું જામ્યું મહાજેરમાં, જોઈ સર્વે રહ્યા હામ હારી. ૨૩
 મારિ કુરબાણ બે તુર્ત ભીમેતદા, ધનુષ્ઠ્વજ કાપિને રાય એવે,—
 ભેદિ તમ પુત્રનું લલાટ શર તીક્ષ્ણથી, સારથીશિર હર્યું તાકિ તેવે;
 ધનુષ બીજું ધરી અશ્વરાશો ગ્રહી, આપ પુત્રેય પણ તેજ ટાણે,—
 નવ નમ્યું આપતાં ભીમને ભેદિયો, બાહુબળ દાખવી બાર બાણે. ૨૪
 બાણહેલી કરી એ પછી એહણે ઇંદ્રના વજ્રશા ઉગ્ર બાણે—
 વીંધિયો ભીમને રાય ! એવો ત્યહાં, હંસ લઈ શર ગયો હોય બાણે !
 પામિ સંજ્ઞા પછી ગાંજિને તે તડયો, ને ભડયો આપસુત સાથ તેવે;
 પણ ન તેમાં વળ્યું, વિદ્ધ અતિશય થયો, એથિ અતિઉગ્ર બનિયોજ એવે. ૨૫
 ઉગ્ર થઈ આપ સુતને કહ્યું એહણે, પાપિ ! રે તું અહીં ધિરજ ધરજે;
 વીંધિયો છે મને પણ હવે આ ગદા પ્રહાર જે થાય તે સહન કરજે !
 એમ કહિ ધરિ ગદા ગર્જિને ઉચ્ચર્યો, હે દુરાત્મન ! હું રણમાંહિ આજે—
 પાન તુજ રુધિરનું કરિશ તું બાણજે, આકળો હે અબુધ તું ન થાજે ! ૨૬
 એમ સુણતાંજ દુઃશાસને શક્તિ અતિ ઉગ્ર ત્યાં ભીમપર નાંખિ ભારે,
 ક્રોધથી બ્યાસ ભીમે ગદા ઘેર અતિ ફેરવી ફેંકિ હે ભૂપ ! ત્યારે;
 શક્તિનો નાશ તત્કાળ કરિ તે ગદા આપ સુત શિરવિષે વાગિ જઈને,
 જેથિ તે દશ ધનુષ દૂર જઈને પડ્યો, તરફડ્યો ત્યાંહિ અતિ દુઃખિ થઈને.
 જોઈને આમ પાંચાલ ને પાંડવો ગર્જના સિંહ જેવી, કરીને,
 હર્ષ અતિ દાખવા લાગિયા એ તકે, જયપતાકાસુ કરમાં ધરીને;
 તે સમે ભીમસેને મહાહર્ષની ગર્જના ગરવિ કરિ રાય એવી,
 જેથિ સર્વે દિશા બ્યાસ પડે થઈ, તરત ધરણી ઢળ્યા યોધ તેવી ! ૨૮

ઊતરી રથથિ જઈ આપસુતપાસ ઝટ, પૂર્વનાં કૃત્ય તેનાં સ્મરીને,
 પ્રજ્વલિત થઈ વૃકોદર વદો આમ તવ, ગર્જના મેઘજેવી કરીને:
 દુષ્ટ આ પાપીને હું હણું છું હવે, સાંભળો કર્ણ કૃપ દ્રૌણિ આંહી;
 દુર્યોધન ભોજ પણ સાંભળો માફું છું, મંદમતિને તમે મધ્યમાંહી ! ૨૬
 હીર ને હોય તો આવિ રક્ષા કરો, હીણું કરનારની અત્ર આવી;
 એમ કહિ પગ ગળે મૂકિ કરવાલ ઊગામિને ઉચ્ચર્યો વાણિ આ'વી:—
 રે! સભામાંહિ તું કર્ણ અગ્રજ સહિત, 'ગાય જેવા જ છે આ બિચારા';
 એમ કહેતો હતો તેમ વદ આજ પણ, દેખ શા હાલ છે અત્ર તારા! ૩૦
 રાજસૂયમાંહિ અવભૂથ વિષે પવિત્ર શુભ, કેશ પાંચાલિના દુષ્ટ પાપી!
 તેં કયા હાથથી ગ્રહણ કીધા હતા ? દૂર ! તેં તેહને કષ્ટ આપી;
 હાસ્ય કરિ દૃષ્ટિ તવ ભીમ સામે કરી ઉચ્ચર્યો—'પીનસ્તન પીડનારો,
 દાન સહસ્રાવાધિ ગૌનું દેનાર આ હાથ હે ભીમ તે દેખ મારો !' ૩૧
 વજ્રશું વાક્ય આ સાંભળી ઊકળી, ગર્જના કરિ ફરી ભીમ ગાજ્યો;
 બાહુવિણ આજ બાહૂક આ અહિં થશે, દુર્યોધનકર્ણ અવ સહાય થાજ્યો !
 હોય દમ કોઈમાં તો બચાવો અરે! જિવિત આ ત્યાગતો ભૂપભ્રાતા;
 એમ કહિ ખેંચિ કાઠી શરિરમાંથિ કર, ઊપજાવી ઘણી ત્યાં અશાતા. ૩૨
 પણ ન શાતા ધરી વજ્રશા તે કરે ટીપિયો તેહને હોઠ પીશી;
 ભેદિ છાતી પછી ઉણુ પીધું રુધિર, ભીમસેને અરે બહુ જ ભીંશી!
 પાડિ પાછો વળી તાતિ તરવારથી આપસુત શિર અરે ! ભીમસેને—
 કાપિ નાંખ્યું તરત, ઝેર સતિવાતનું ઉરવિષે રાય હતું વિષમ એને. ૩૩
 કાપિ શિર આપ-પણ સત્ય કરવા વળી, કોલિહુંરુધિર પી ત્યાંહિ તેનું,
 ઉચ્ચર્યો આમ એ સામું નેઈ અરે ! મુખ હતું રુધિરથી વ્યાપ્ત જેનું:
 માતનું દૂધ, મધ, ઘી તથા મધ ને દિવ્યજળ, દૂધ, દહિં આદિ સારા—
 છે પદાર્થો સુસ્વાદિષ્ટ, પણ તેથિ છે આ રુધિર મિષ્ટ, ને શપથ તારા! ૩૪
 ક્રોધથી વ્યસ્ત તે નેઈ તમપુત્રને વળિ વદો હાસ્ય કરિ આમ એવે,

૩૦. અગ્રજ—મોટો ભાઈ, દુર્યોધન. ૩૧ અવભૂથ—યજ્ઞ પછી સ્નાન કરવું તે.

શું કંઈ મૃત્યુએ તારિ રક્ષા કરી, છો હવે કાગશીયાળ સેવે !
આમ કહિ નાચતા, લોહિને આખતા ભીમને દેખતા યોધ તેવે,
લયથિ થઈ વ્યથિત ત્યાં પૃથ્વિમાં પડિ ગયા, ને થયા ચેતનાહીન એવે. ૩૫
વ્યથિત જે નવ થયા તેમના કરથિ પણ શસ્ત્ર સરકી પડ્યાં ભૂપ ત્યારે;
ખેસિ ગયલા સ્વરે ચીશ કંઈ પાડતા, નેત્ર મીંચી ધરી ભીતિ ભારે;
ચિત્રસેનાદિ વૈચિત્ર્ય જોઈ ભીમમાં ભાગતા લયથિ એવું ઉચરતા,
‘છેજ રાક્ષસ અરે ! ભીમ ભાગો બધા!’ ત્રાહિ ત્રાહિ કહી સર્વ સરતા ૩૬
ભાગિ જઈ ચિત્રસેને અરે ભૂપ ત્યાં, લા’ણુ લીધી ન લવલેશ એવે;
મારિ નાંખ્યો યુધામન્યુએ એહને, તાકિને તીર મારી જ તેવે !
અનુજ નિજનો હણાયો ત્યહાં જોઈને કર્ણ અતિ આકળોભૂત થઈને,—
ઊલટયો સઘ અરિસૈન્ય સામેજ તવ નકુળ સામે થયો શસ્ત્ર લઈને. ૩૭
રુધિરઅંજલિ ભરી ફરિ ત્યહાં તે તકે, ઉચ્ચર્યો ભીમ હે દુષ્ટ પાપી !
રુધિર આ તારું હું પીઉં છું ફરિ હવે, સ્મૃતિ તવે પૂર્વકૃત્યોનિ આપી;
એમ કહિ કર્ણ આદિક બધા સાંભળે તેમ એટા કરી કૃત્ય ભાખી,
ને પછી ઉચ્ચર્યો, અધમ ! તેં અધમતામાંહિ ઊણુમ નથી રેશ રાખી ! ૩૮
રુધિરથી વ્યાપ્ત, મુખથી સ્તવે છે રુધિર, ભીમ એવો ત્યહાં વેશ એવે,
હાસ્ય કરિ ઉચ્ચર્યો કૃષ્ણઅર્જુનકને, હર્ષ ધરિ ઉર વિષે રાય એવે:
દુષ્ટ આ દ્રૌપદીશત્રુને કારણે મેં પ્રતિજ્ઞા કરી જે હતી તે—
સત્ય આજે કરી તેથિ ઉર રાચિને ‘ધન્ય છે !’ એમ વદશે સતી તે. ૩૯
હું હવે દુર્યોધનરૂપિ આહિં યજ્ઞપશુ મારિને પગવડે માથું તેનું—
મહિને કૌરવો દેખતાં ફળ અહા ! આહિં જ એનેય આપીશ એનું !
એમ કીધા પછી શાંતિને પ્રાપ્ત થઈ ધર્મને રાજ્ય આપી અહા ! હું—
મોજ મારીશ મનમાનિ, સાચું કહું માનજો મારું કહું છું જ હા હું! ૪૦

વલણ.

હા હું એમ કરીશ કહિ કર્યો હર્ષનો નાહ;

વૃત્ર હણિ બાસવ કરે, તેમ જ ત્યાં અવિવાહરે.

૪૧

કડવું ૯ મું.

કર્ણઅર્જુનનું યુદ્ધ.

ચોપાયાની દેશ.

દુઃશાસન પછિ આપપુત્ર દશ નિષંગો, કવચી, પાશી,
 હંડધાર, અહુલોપ, વંઠ, સહ, વાતવેગ બળરાશી, ૧
 તથા સુવર્યા અને ધનુર્ધર, ભીમે હે નૃપ એવે—
 માર્યા સામા થાતાં સત્વર, ત્રાસ વર્તિયો તેવે. ૨
 ભાગ્યું ભય ધરિ સૈન્ય આપનું, કૌર્ણ મહાભય પામ્યો;
 દુર્યોધન મન છેક ખિન્ન થઇ, ઝાઝા દુખમાં જામ્યો. ૩
 એવે શદ્યે ચઢાવિ પાનો રાધાસુતને ભારે,
 અર્જુન સામે ભડવા એને પ્રેર્યો હે નૃપ ત્યારે. ૪
 એવામાં વૃષસેન ભીમની સામે ધાયો ભડવા.
 શેઝ્યો નકુળે તેવે તેને, ને લાગ્યો બહુ નડવા. ૫
 થયું કારમું યુદ્ધ તે તકે. તે બેનું અતિ ભારી;
 જણ્યું આમું જોર પરંતું નકુળ ગયો ત્યાં હારી. ૬
 આવિ અર્જુને એવે એની સહાય કરી ત્યાં સારી;
 કર્ણપુત્રશું તેહ તડ્યો ત્યાં, રીશ ઘણી ઉર ધારી. ૭
 નમ્યું ન આપી કર્ણપુત્ર જરિ, આપ વીર્ય દર્શાવી,—
 હમવા લાગ્યો પાર્થકૃષ્ણને, બાણ વિવિધ વર્ષાવી. ૮
 ક્રોધે ભ્રમર ચઢાવિ હાસ્ય કરિ, ધનંજયે નૃપ એવે,
 દુર્યોધન દ્રોણી સુણતાં ત્યાં કહ્યું કર્ણને તેવે: ૯
 અરે કર્ણ ! તું જોતાં હું અહિં, રણ મધ્યે સુત તારો—
 શરથી શરણ કરિશ ચમને, તું દેખ પ્રભાવ સુ મારો ! ૧૦
 મુજ સુત અભિમન્યુને તમોએ, અરે ! એકલો દેખી,—
 હું પાસે ન છતાં માર્યો'તો, પક્ષવિનાનો પેખી. ૧૧
 અરે ! ન્યૂનતા એટલિ તમમાં, લોક કહે છે એવું;

પણ હું આ વૃષસેન હણિશ તેમાં ન કથાશે તેવું ! ૧૨
 કાં કે તમ સૌ સમક્ષ એને મારિશ હું અહિં જોજો;
 વીર્ય હોય તો કરો સુરક્ષણ, પણ નિષ્ફળ મા ખોજો ! ૧૩
 અરે કર્ણ ! તુજપુત્ર હણી હું પછિથી હણિ જ તુજને;
 કલહભૂળ તું શૂર સરીખો ખૂંચ્યો છે બહુ મુજને ! ૧૪
 જેના અન્યાયે ક્ષય ભારે વત્ત્યો તે મહાપાપી,
 દુર્યોધન પામશે નિધન અહિં, બીમવડે દુખ વ્યાપી ! ૧૫
 આમ કહી કહિ કર્ણ-કાળજી, ધનુષ કશીને એવે,
 મૂકી દશ શર તીક્ષ્ણ કર્ણસુત વાંધ્યો તેણે તેવે. ૧૬
 એ પછિ કુર નામના ચાર શર મારીને વણિ એણે—
 ધનુષ, ખાહુ બે તથા સુમસ્તક કાચું તર્તજ તેણે. ૧૭
 એ રીતે અર્જુનના શરથી ભુજમસ્તક વિણ તેવે,—
 પડ્યો જોઈ નિજ પુત્ર, કર્ણ સંતપ્ત થયો અતિ એવે. ૧૮
 કરી કોપ કારમો તે પછી અર્જુન પ્રત્યે વાંધ્યો;
 દેખી મહાબળિષ્ઠ જ એને, કોયે ત્યાં નવ બાંધ્યો. ૧૯
 અંતકશે આવતો જોઈ તે, હાસ્ય કરી હરિ એવે,—
 અર્જુન પ્રત્યે ઉચર્યા આ'વું, ' તત્પર થા ' કહિ તેવે:—૨૦
 હે અર્જુન ! આ રાધાસુત જો, સૂર્યસમો તુજ સામે—
 આવે છે અતિ ઉગ્ર થઈ, યમ પણ એથી ભય પામે ! ૨૧
 શ્વેત અશ્વ ધૂધરિયાળો રથ વિમાન સરખો તેનો,
 વિવિધ પતાકાવાળો જો, આશ્ચર્યકારિ અતિ એનો. ૨૨
 દુર્યોધનતું પ્રિય કરવાને બાણવૃષ્ટિ બહુ કરતો,
 આવે છે એ તારી આગે, ધોંખો લવ નવ ધરતો ! ૨૩
 તારે જેથું યુધ કરવું છે, દર્પ દેખ તું તેનો !
 ભાગે છે પાંચાલો જો આ, શંખશબ્દ સુણિ એનો ! ૨૪
 ધનુષતણા ટંકાર ઘોર તું સાંભળ તેનો આંહી;

હે અર્જુન, એને જીતે એવો નથિ ત્રિભુવન માંહી ! ૨૫
માટે ઈંદ્રે જેમ નમુચિને મહાદેવને પ્રસાદે—

માયોંતો ત્યમ માર કર્ણને, આ તક તું ન જવાદે. ૨૬
શિવ હો તારૂં, મળો જય તને યુદ્ધ વિષે ભલિભાતે !

ઉચ્ચો અર્જુન, આપ સહાય છો, તો નથિ ભય કેા વાતે. ૨૭
એમ કહી રથ ખેડાવી ઝટ, આવ્યો કર્ણનિ આગે;

હે નૃપ, પુત્ર પડયેથિ કર્ણ જ્યાં ભયોં હતો અતિ આગે, ૨૮
પુત્રશોકથી અશ્રુ પાડતો, રાતાં લોચનવાળો,

પાડિ સાઠ પાર્થને કર્ણ આવ્યો સન્મુખ મહિમાળો. ૨૯
ખે સૂર્યસમા દેખી બેને, ખેય સૈન્ય સ્થિર રહિને,

વિસ્મય અતિ પામતાં હતાં નૃપ, 'કેાણ જીતશે' કહિને. ૩૦
હે નૃપ, એવે સૈન્ય સહિત તમ પુત્રો ત્યાં તે ટાણે—

વીંટિ કર્ણને ઊભા રણમાં, વજ્રકોટ હોય જાણે ! ૩૧
તેમ જ અર્જુનને વીંટીને પાંડવ સેના સાથે—

ઊભા તે જ રિતેથી હે નૃપ, બાણ ભરી બહુ ભાથે. ૩૨
કૌરવનો પણરૂપ કર્ણ પછિ થયો તર્ત સંગ્રામે;

પાંડવ ફેરો પાર્થ થઈને આવ્યો તેની સામે. ૩૩
યુદ્ધધૂત એવે મંડાયું અપૂર્વ હે નૃપ એવું,

સુપયું ન જોયું ભૂતબમાં કદિ, ભૂત પ્રાણોએ તેવું. ૩૪
વિવાહ ઊઠ્યો સુરઅસુરોમાં, 'કેાણ જીતશે?' એવો;

કર્ણપક્ષમાં થયા હાનવો, પાર્થપક્ષમાં દેવો. ૩૫
'જીતો અર્જુન કર્ણ હણીને,' ઈંદ્ર ઉચ્ચયોં એવે;

'જીતો કર્ણ હણી અર્જુનને,' સૂર્ય ઉચ્ચયોં તેવે. ૩૬

૨૬ નમુચિ—એ નામનો દેવ. ૩૩ પણરૂપ—સરત અથવા હોડ
૩૫. જેમ જુગાર આદિમાં હોડમાં કંઈ વસ્તુ મૂકવામાં આવે છે તેમ
આ વખતે 'યુદ્ધ રૂપી દૂતમાં કૌરવ તરફથી કર્ણ અને પાંડવ તરફથી
અર્જુન થયો.

વિજિતિ સુષ્ટિ વાસવ કેરી, સંશય સૌનો ટળવા—

ઉચર્યા શિવબ્રહ્મા અર્જુનને-જય સંગ્રામે મળવા. ૩૭

પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ તવ તે ઊપર, દેવદુંડુભી વાગ્યાં;

ઉત્તમ પ્રાણી માત્ર એ સમે, ઉરમાં બહુ અનુરાગ્યાં. ૩૮

દ્વંદ્વયુદ્ધરૂપી જ દ્યુત દારુણ વર્ત્યું એ વારે;

ધ્વજા બેઠીની કૂડકૂડતી ભાસી યુધ કરતી ત્યારે ! ૩૯

હણુહણુતા અતિ અશ્વ બેઠીના લાગ્યા સ્પર્ધા કરવા;

કેશવ કરડી આંખે શલ્યનું હીર લાગિયા હરવા. ૪૦

શલ્ય ભૂપ પણ તે જ રીતથી તીક્ષ્ણ આંખ કરિ તેવે,—

માધવને ફવ દેવા લાગ્યો, ઉત્ર થઈને એવે. ૪૧

એવે હરિએ નેત્રબાણથી જીત્યો તેને ત્યારે;

પાર્થે જીત્યો કર્ણ કટાક્ષે, ભય ઉપજાવી ભારે. ૪૨

હાસ્ય કરી તવ કર્ણ શલ્યને સંબોધીને બોલ્યો:

પડુંહું પાર્થથીતો શું કરિશ તું, છે શો વિચાર તોજ્યો ? ૪૩

ઉચર્યો તે તવ, પાર્થ તને બે આજ હણે તો મારે,—

કૃષ્ણપાર્થને હણવા જાતે, શોચ ન કરવો તારે. ૪૪

એ જ રીતથી પાર્થે પૂછ્યું કેશવને નૃપ જ્યારે,

હસિને હરિ તવ ઉચર્યા હે નૃપ, આ રીતેથી ત્યારે:— ૪૫

પડે સૂર્ય પૃથ્વિમાં મહોદધિ સૂકે, વિધિ કદિ ચૂકે,

તો પણ કર્ણથી તું ન હણાય જ, ઊડે પર્વત પૂંકે ! ૪૬

શાય પરાભવ કદિ તારો તો, વળે ઉંધાં બ્રહ્માંડો;

હણું હું જાતે કર્ણશલ્યને, પ્રશ્ન પૂછ મા ગાંડો ! ! ૪૭

સુષ્ટિ કેશવનું એવું કહેવું, હસિને અર્જુન ઉચર્યો:

જેશો જગજીવન ! રાધાસુત, જમપુર આજે વિચર્યો ! ૪૮

જેમ વૃક્ષને અરણ્યમાં ઠરિ ચૂર્ણ કરે તે રીતે,

રથ હય શક્તિ કવચ આયુધ સહ કર્ણ કરિશ એ રીતે ! ૪૯

રાધાસુત કર્ણની સ્ત્રિયોને, હે મધુસૂદન ! આજે—
 આઁયું છે વૈધવ્ય ખરે, કર-કંકણ હણવા કાજે ! ૫૦
 અવશ્ય આજે કર્ણ સ્ત્રિયોએ સ્વપ્ન દિહું હશે માહું;
 સુખ સ્વામીનું ને સૌભાગ્યસુ, આ જગમાંથી નાહું ! ૫૧
 આમ બોલિ બહુ ઉરઊખાળા કાઢ્યા પાર્થે જેવે,
 સજ્જ થઈ બે સૈન્યયોધ ઉમગ્યા યુધ કરવા એવે. ૫૨
 શંખભેરિના શબ્દ હવા, રણતુર્ય વાગિયાં વેગે;
 બાણ ધાણ વાળવા લાગિયાં, ત્રાસ પ્રવર્ત્યો તેગે. ૫૩
 પાર્થકર્ણના પ્રચંડ યુદ્ધથિ પૃથ્વી પ્રલય જ જેવું,
 ભાશ્યું હે કુરુબૂપ ! અંત ત્યાં સૌનો આઁયા જેવું. ૫૪
 માર્યા મહાનરઁયાદ્ર વીર ત્યાં પાર્થે હે નૃપ જ્યારે,
 ‘ સાધુ સાધુ ’ ઉચરી દેવે કરિ પુષ્પવૃષ્ટિ બહુ ત્યારે. ૫૫
 સાંત્વન તમસુતનું કરતો તવ, દ્રૌણિ વદ્યો સદ્ભાવે,—
 હે નૃપ ! પ્રસન્ન થા, પાંડવશું કર સંધિ ઝટ હાવે. ૫૬
 અરે ! વિરોધે કરી બહુ થયું, છે ધિક્કાર કલહને;
 વિગ્રહથી રે ! કાંઈ વળ્યું નહિ, સેઁયું દુખ દુઃસહને. ૫૭
 જે વિગ્રહથી મહાઋણણસુ બ્રહ્મસમા ગુરુ તેમ,
 મહારથી ભીષ્માદિ હણાયા, જોયું ન કોનું ક્ષેમ ! ૫૮
 હું મુજ મામા કૃપાચાર્ય એ બે તો છિયે અબધ્ય,
 માટે મળિ પાંડવને સુખિથી થા, બનો ન અવ અહિં વધ્ય. ૫૯
 હુથી વારિ શકાતો અર્જુન શાંત થશે નિર્ધાર;
 કેશવને આ કલહ કદા પ્રિય નથી જ કોઈ પ્રકાર. ૬૦
 તેમ ધર્મ છે પ્રાણિ સર્વના હિતમાં સદા ઉદાર;
 ભીમ નકુળ સહદેવ તેમને વશ છે તું ઉર ધાર. ૬૧
 માટે સંધિ થતાં હે રાજા, વાર ન થશે લગાર;
 સમૃદ્ધ શાંતિ હવે કર, અહિં નવ થાવાદે સંહાર. ૬૨

- આમ બહુ કહું દ્રૌણીએ, તવ નાંખીને નિઃશ્વાસ,—
 દુર્યોધન ઉચર્યો, તુજ વચને છે મુજને વિશ્વાસ; ૬૩
- પણ દુઃશાસનને સિંહુરિતે બળાત્કારથિ મારી—
 ઉચર્યો છે દુર્બલિ ભીમ, આ રીતેથી હોકારી:— ૬૪
- દુર્યોધનને મારીને પછિ શિર તેનું હું પોતે,
 લાતે હણિશ જ રણમાં નિશ્ચે, રાજાઓ સૌ જોતે ! ૬૫
- માટે કહે કયમ શાંતિ થાય અહિં ? હે બ્રાહ્મણ નિબંધાપ !
 પાર્થ કર્ણને સહન નહિ કરે, સ્મરિને તેનાં પાપ. ૬૬
- વૈર વિચારી માફ પાંડવો, રે ! મારો વિશ્વાસ—
 નહિ જ કરે, હે અશ્વત્થામા, મા કર અફળ પ્રયાસ. ૬૭
- હે ગુરુસુત, કર્ણને વારવા યોગ્ય નથી તું આજ;
 કાં કે અર્જુન બહુ જ શ્રમિત છે, ને આવ્યો છે વાજ. ૬૮
- તેથી તે કર્ણથી હણાશે, એમાં નથિ જરિ ફેર;
 એમ કહી સૈનિકને પ્રેર્યા, કરવા કાળો ફેર. ૬૯
- પાર્થકર્ણનું કારિ ચુદ્ધ મંડાચું મોટું એવે;
 પક્ષી તેમના પ્રેરિ તેમને પ્રશંસતા'તા તેવે. ૭૦
- અફળ બાણ અર્જુનના કર્ણે કર્યા ઘણા નૃપ જ્યારે,
 આગ્નેયાશ્વ મુકયું પાર્થે નૃપ, ઉગ્ર થઈને ત્યારે. ૭૧
- તેથી પૃથ્વી, અંતરિક્ષ ત્યમ સર્વ દિશામાં ભારે—
 બ્યાર્યો અગ્નિ પ્રદીપ્ત થઈ, પૂર્યું રણ દુખ-પોકારે. ૭૨
- વશ સળગવે ભાગી જતા જોયા જખરા જોધ;
 સ્નેહી સંબંધી સુત પિતુની કરતા કે નવ શોધ. ૭૩
- વનમાં બળતાં વાંસવનતણે શબ્દ થાય નૃપ ! જોવો,
 ત્રાસદાયિ રણમાંહિ તે તકે શબ્દ થતો ત્યાં તેવો. ૭૪
- જોઈ ફેર અગ્ન્યશ્વતણે તવ કર્ણે હે નૃપ એવે,
 વારુણાશ્વ મૂકી અગ્નીને શાંત કર્યો ટપ તેવે. ૭૫

મેઘ ઓઘથી ગાઢતિમિર ત્યાં વ્યાપ્યું ચારે પાસે;
અમિ શમ્યો પણ જળધારાએ નાંખ્યા સૌને સાંસે । ૭૬
વાયવ્યાએ કરિ પાર્થે તવ સમસ્ત મેઘ નિવારી,
વાસવપ્રિય વજ્રાસ્ત્ર પ્રગટિયું, ક્રોધ કરી અતિકારી. ૭૭
પ્રભાવવાળા તે અસ્ત્રથકી, વિવિધ હજારો ખાણે,—
વીંધાઇ શધાસુત રાજા, છેડાયો તે ટાણે. ૭૮
તેથી તેણે ભાર્ગવાસ્ત્ર પ્રગટીને હે નૃપ એવે,
અર્જુનનું ઐદ્રાસ્ત્ર નિવારી, ત્રાસ દિધો ખહુ તેવે. ૭૯

સૂચક વૃત્ત.

તેવે ત્યાં ભાર્ગવાએ કરિ ખહુ નિપજી હાનિ તે શું હું બાપું ?
પાંચાલોપાંડવોનું હણ્યું હજી અતિશે, કેા રહ્યું ત્યાં ન આપું !
માર્યા કણે મહાત્મા હરિઅર્જુનને માનવા સર્વ લાગ્યા,
મૂળને ધીરવીરો સમરથિ સરિને, ભૂપતે ! તર્ત લાગ્યા. ૮૦

કડવું ૧૦ મું.

કર્ણરથચક્રગ્રસન.

રાગ દેશાખ.

કણે હણ્યું ઐદ્રાસ્ત્રને જોઇ હાથ પીશિ વૃકોદરે—
કહ્યું પાર્થને, હે ભાત ! તું નિર્માલ્ય કેમ થયો અરે ! ૧
સંશ્રામમાં પાંચાલના મહાવીર ખહુ મારી ખરે,
આ કણુ અહિં તુજથી વધ્યો, તુજ અસ્ત્ર વ્યર્થ કરી અરે ! ૨
તાં પરાક્રમ પૂર્વનું હે પાર્થ ક્યાંહિ ગયું અરે !
આ કૌરવોની ગર્જના કાં સહન આંહિ કર્યા કરે ! ૩
જેણે કદ્યા'તા પંઢતિલ ઉદ્દેશિ આપણને અરે !
પાંચાલિને અઘટિત કહી, કલેશિત કરી'તી આ ખરે ! ૪

૭૬ સાંસે—સંકટમાં. ૪ પંઢતિલ—હીજડા જેવા, નમાલા.
ખરે !—ગધેડાએ.

તેનું કરેલું સ્મરણ કરિ સૌ, આજ હણ એને અહીં;
 હું પણ ગદાથી ગર્વિને માર્યાવિના મૂકિશ નહીં. ૫
 હરિએ કહ્યું, કદિ અસ્ત તારાં ધાર્યું કાર્ય કરે નહીં,
 તો મૂકિ આ મુજ સુહર્શન, ઝટ છેદ શિર એનું અહીં. ૬
 હે વીર તે જે ધૃતિવડે શિવને પ્રસન્ન કર્યા હતા,
 તે ધારિ પાછો ઝળક, દેખ અનર્થ નવ નજરે થતા. ૭
 તું આપ વીર્ય અમાપ દાખી આજ રાધાસુત હણી,
 કરિ પાર અરિનો સંઘ, કર તું ધર્મને સુધરા-ધણી. ૮
 ભીમે તથા કૃષ્ણે કહ્યું બહુ આમ અર્જુનને યદા,
 દેવોનિ આજ્ઞા લેઇને બ્રહ્માસ્ત્ર પ્રકટ કર્યું તદા. ૯
 તેનેય પણ કહ્યું હણ્યું, એમાં ન વાર થઈ જરી;
 તે જોઇ અસહનતાયિ ઉચર્યો ભીમ ક્રોધ ઘણો કરી: ૧૦
 હે વીર ! તું બ્રહ્માસ્ત્ર મનથી વિધેય ઉપજા'વા સહી—
 છે શક્તિવંત સુખ્યાત તારી એવિ છે જનમાં અહીં. ૧૧
 માટે હણ્યું આ એક કહ્યું, તો થયું શું તે થકી ?
 તું મૂક બીજું એવું ઝટ, જે પ્રાણ લે એનો નકી ! ૧૨
 સુષ્ટિ ભીમ કહેવું અર્જુને દિવ્યાસ્ત્ર બીજું તે ઘડી,
 ગાંડીવમાંથી મૂક્યું કાળી નાગશું સામે તડી. ૧૩
 તે ઉઝ રવિના કિરણ સરખા શરવડે હે નૃપ તહીં,
 પાર્યે દિશા વિદિશા સરવ વીંટી લિધી ક્ષણની મહી. ૧૪
 એ રીત અગ્નિ તેમ સૂર્યકિરણ સમાં બાણે કરી,—
 હંકઈ ગયો રથ કર્ણનો, એમાં ન વાર થઈ જરી. ૧૫
 ચક્રો ત્રિશૂલો ફરશિયો નારાય શર પણ તે સમે,
 એ અસ્ત્રમાંથી નીસર્યાં, જે જોઇ જોદ્ધા કમકમે. ૧૬
 શિર કંઈકનાં પૃથ્વી પડ્યાં, બાહૂ પડ્યા મહાબહુના;

૭ ધૃતિ—હિંમત. ૮ સુધરા—સારી પૃથ્વી. ૧૧ વિધેય—ચલાવવા
 છએ તેમ ચાલે એવું, સ્વાધીન.

- સંપાત શસ્ત્રતણા થતે, ઉગર્યા ન કો ધાયા વના. ૧૭
- મહાવીર સહિત સમગ્ર સેના આપનીનો એ સમ્રે,—
વિધ્વંસ થાતો જોઈ કોખ્યો કર્ણ ત્યાં નૃપ તે સમ્રે. ૧૮
- કોપી કરી શરહોલિ તેણે પાર્યપર હે બૂપતે !
થયું યુદ્ધ તે તઠ કારમું, જોવાયું નવ મારાવતે !! ૧૯
- રાજા યુધિષ્ઠિર એ સમ્રે શલ્યોથિ મુક્ત થઈ તહીં,
વૈદ્યોથિ વામિ વેદના આવ્યા હતા રણની મહીં. ૨૦
- અર્જુન તથા રાધેયનું યુધ દેખવા તે વાર તે—
આવી સહુ ઉર ભાવિ શોભ્યા ત્યાં હતા સુઉદાર તે. ૨૧
- રાધેયઅર્જુન-યુદ્ધ જોવા પૃથિવ ને આકાશમાં,—
ઉભરાઈ જતા'તા સુરસિયા સર્વ ઉમગી શ્વાસમાં. ૨૨
- તોડી પણુચ અછેકની વીંધ્યા પરસ્પરને તહીં;
બળ હાખિ અદ્ભુત બે ભડચા નમ્યું કોઈએ આખું નહીં. ૨૩
- સાથી સુ તે મહાશૂરના, નવ સહાય કાંઈ કરી શક્યા;
વીંધઈ પડ્યા બહુ પૃથિવમાં, ટેકી વડા પણુ ના ટક્યા. ૨૪
- બે વીરના બહુ બાણથી આકાશ બ્યાસ થઈ ગયું;
પક્ષીય પણુ ભમિ નવ શક્યાં, અતિ ઘોરઅંધારૂં થયું. ૨૫
- રાધેયનો રથ અર્જુને કીધો અદૃશ્ય ઘણા શરે;
માન્યું ઘણાએ કર્ણ મરણ જ પામિયો રણમાં ખરે ! ૨૬
- રક્ષક વડા રણધીર કર્ણતણા ઘણાનો ક્ષય થયો;
બાકી રહેલો સાથ સૈનિકનો તદા ભાગી ગયો. ૨૭
- તવ પરશુધરથિ અહણુ કરેલા મંત્ર આથર્વણ થકી,
કર્ણે સુઅભિમંત્રણુ કરી શર તીક્ષ્ણ મૂક્યો ત્યાં નકી. ૨૮
- તેથી ધનંજય અશ્વનો ઝટ નાશ તેવે થઈ ગયો;
લોટો સુભટ બેને પછી આશ્ચર્યકારક ત્યાં થયો. ૨૯
- વધિ નવ શક્યો ત્યાં કર્ણ અર્જુનથી નરાધિપ જોહવે,
સર્પાશ્વ પૂજેલો શ્રદ્ધો ભાથા વિષેથી તેહવે. ૩૦

યોજ્યો ધનુષમાં સર્પમુખ તે બાણ કર્ણે જે ઘડી,
 ઉત્પાત ભાર્યા એ તકે, આંધી ઘણી એવે ચઢી. ૩૧
 બળતાં દિશાઆકાશ ભાર્યાં, ઘોરશબ્દ થયો ઘણો;
 દુશ્શિક્ષ દેખાયાં, થયો વર્ષાદ બહુ ઉલ્કાતણો. ૩૨
 મરશે જ એ બાણેયિ અર્જુન, માનિ એવું એ સમે,
 ઇંદ્રાદિ હાહાકાર કરવા લાગ્યા નૃપ તે સમે. ૩૩
 સંધાન કર્ણે ઉગ્રશરનું ત્યાં કરેલું બેઠને.
 શલ્યે કહ્યું તેને અધીરો છેક એ તક હોઠને: ૩૪
 હે કર્ણ ! એ શર શત્રુની શ્રીવાવિષે કદિ નહિ પડે,
 માટે ખરાખર સાંધ, શિર છેઢાઇને ન રહે ધડે. ૩૫
 સુષ્ટિ શલ્ય કહેલું ક્રોધથી અતિ તપ્ત થયલો તેહવો;
 ઉચ્ચો ત્યહાં તવ કર્ણ, મા ઉપદેશ કર નૃપ એહવો ! ૩૬
 બેવાર સાંધે બાણ નવ, આ કર્ણ કદિયે બાણજે;
 કાં કે હુંસરખા કપટયુક્ત કરે ન, ઉરમાં આણજે. ૩૭
 કદિ એમ મૂકી બાણ ઉચ્ચો ગર્જના મોટી કરી,
 ‘ હે પાર્થ ! આ મુજ બાણથી નક્કી ગયો છે તું મરી ! ’ ૩૮
 કર કર્ણનાથી શર ભયંકર આવતો દેખી હરિ,
 રથ પાર્થનો ભીંશી ભૂમાં પેસાડિયો બળ બહુ કરી. ૩૯
 એથી સુઅશ્વો પાર્થના પડિયા ઘુંટણિયે એ પળે;
 વર્ત્તાયું ત્યાં નૃપ એમ, ‘ હરિ હોય સહાય અરિનું ના વળે. ’ ૪૦
 રથ પાર્થનો નમતાં મનોરથ વ્યર્થ કર્ણતણો થયો;
 પાડી પ્રજાળી મુકુટ શર અતિ ચળકતો ચાલ્યો ગયો. ૪૧
 એ શર વિષે અરિ પાર્થનો તક્ષકતણો સુત તે સમે—
 પેઠો હતો સ્મરિ વૈર માતાનું, ન જે કદિયે શમે. ૪૨
 તે ઉલટી પાછો આવતો હરિના કદાથી અર્જુને—

‘૩૨ ઉલ્કા—તાપણી. ૩૫ ધડે—ધડ ઉપર. ૪૨ તક્ષક—તક્ષક નાગ.
 આદિ પર્વ કડવું ૫૮ મું, કવિતા ૩૮ થી ૪૩ સુધીમાં બેલું.

માયોં ન કરતાં વાર, આવિ શક્યો ન જે એની કને. ૪૩
પછિ પૃથ્વિમાં પેશી ગયેલો પાર્થરથ ઉદ્ધારિને.

હરિએ ઉઠાડ્યા અશ્વ રાશો હાથમાંહે ધારિને. ૪૪

એવે મૂકી દશ બાણ કર્ણે પાર્થને વીંધ્યો સહી,
ત્યમ અર્જુને પણ તીક્ષ્ણ બાણે વીંધ્યો તેને તહીં. ૪૫

અર્જુનતણે અતિ તીક્ષ્ણ શર રાધેયની છાતી હણી,—
કરિ રુધિરપાન સયોં સપાટે, કર્ણે ઊઠ્યો ધણધણી ! ૪૬

લાઠીવડે મારેલ મોટો સર્પ કોપે જે રીતે,
અર્જુનતણે શર વાગવે તવ કર્ણે કોપ્યો તે રીતે. ૪૭

તેથી મહાઝેરી શરો હરિપાર્થ પર તેણે તહીં—
મૂકી કરી મહાગર્જના, મહાવેગથી રણની મહીં. ૪૮

સહિ નવ શકી તે શૂરપાર્થે શત શરોથી તેહને—
વીંધી ઘણો મર્મસ્થળે, આકુળ કયોં અતિ એહને. ૪૯

યમદંડ સરખા નેવુ શર મારી વળી તેને વ્યથા—
ઉપભાવિ નૃપ ! અત્યંત, તેની અત્ર હું શું કહું કથા ! ૫૦

મણિયુક્ત સુકુટ સુકુંડળો પણ પૃથ્વીમાં પાડી અરે !
કર્યું છિન્નભિન્ન સુકવચ કર્ણનું અર્જુને નિજનાં શરે. ૫૧

તાડન કરેલો અર્જુને તવ તે ત્રિદોષ-જ્વરે કરી—
પીડાય આતુર તેમ, પીઠા પામિયો નરકેસરી. ૫૨

ત્યાં રુધિર ઝવતો કર્ણ ગેરૂ-ગિરિસમો શોભ્યો હતો;
લેવાજ તેનો પ્રાણ અર્જુન એ સમે લોભ્યો હતો. ૫૩

તેથી વળી તેણે તડી શર તીક્ષ્ણ મારી તે સમે—
અતિક્ષ્ણાંત કીધો કર્ણે છાતી વીંધિને નૃપ ! એ સમે. ૫૪

થઈ મુષ્ટિ એથિ વિશીર્ણું, જીર્ણ થયા જ જેવો એ થયો;
પડ્યું ધનુષ પણ કરમાંથિ, પ્રાણ ન હોય તેમ પડી ગયો. ૫૫

જોઈ આમ તેને વિપત્તિમાં ત્યાં વીર ધર્મવિષે રહી,

પર આતુર—રોગી. ૫૪ ક્ષ્ણાંત—ચક્રિત, થકવી નાંખ્યો. ૫૫ વિશીર્ણું

હે ભૂપ ! હણુવા અર્જુને ઇચ્છા કરી નહિ તવ તહીં. ૫૬
 એ જોઈ કેશવ ઉચ્ચર્યા હે પાર્થ ! સ્વાર્થ ન સાધતાં—
 રે ! કયમ કરે છ પ્રમાદ વૈરી મારવામાં વાધતાં ? ૫૭
 અરિ હોય કદિ દુર્બળ થયો તોપણ વિપશ્ચિત્ત તેમને—
 ક્ષણ આપતા નથિ સ્થિર થવા, પણ ઝટહણેછે એમને. ૫૮
 પંડિતપુરુષ અરિને વિશેષે દુઃખમાં જ હણી ખરે,
 સાધેછ ધર્મ તથા સુયશ, તું તેમ કર તારે કરે. ૫૯
 જ્યાં સૂધિ તે સાવધ થયો નથિ, ત્યાં સુધીમાં તેહનો—
 વધ કર, ન કરતાં વાર, અતિ ભય છે તને અહિં એહનો. ૬૦
 સુષ્ટિ કૃષ્ણ કહેવું અર્જુને વીંધ્યો વળી ફરિ એહને;
 શરથી દિશા સૌ વ્યાપ્ત કરિ અતિતપ્ત કીધો તેહને. ૬૧
 તવ તે મહારણુધીર નીર સુ આપનું નૃપ ! એ સમે—
 દર્શાવવા બહુ લાગિયો, પાછો ન ક્ષણ પડતાં કયમે. ૬૨
 ધૂર્ણિત થવા લાગ્યો સુરથ મહાધીરનો તેવે તહીં;
 રથચક્ર પડવા લાગ્યું ભાર્ગવશાપથી ભૂમિ મહીં. ૬૩
 તે જોઈ વિહ્વળ તે થયો, ઝટ ગર્વ સર્વ ગળી ગયો;
 ધૂર્ણાયમાન ધણો થયો રથ, આકળો એથી થયો. ૬૪
 હે રાય ! એવે કર્ણુને ભાર્ગવનું અસ્ત્ર અરે તહીં—
 ભાર્યું ન, અહિમુખખાણુ પણ કાપ્યો નરે ક્ષણની મહીં ! ૬૫
 તેથી થયેલો ખિન્ન તે, દુખ સહન કરતો ધીર તે,
 બે કર હલાવી ધર્મને નિંદી વદ્યો રણવીર તે: ૬૬
 છે મુખ્ય જેને ધર્મ એવા ધર્મિ જનનું સર્વદા—
 રક્ષણ કરે છે ધર્મ, એવું ધર્મવિદ કહે છે સદા; ૬૭
 પણ તેમ નથિ દેખાતું, ઉલટું એથિ અહિંયાં થાય છે;

—શુષ્ક, નકામી, નિઃસત્વ. મૂઠી જૂઠી પડી ગઈ, વિખરાઈ ગઈ. ૫૮
 વિપશ્ચિત્ત—પંડિતો. ૬૩ ધૂર્ણિત—પ્રજતો, કંપાયમાન. ધૂર્ણાયમાન—ધૂમાતો,
 જાગ્યો નીચો થતો, ભ્રમણ કરતો.

જ્યમ સર્પિણી નિજ બાળને નવ પાળતાં ઝટ ખાય છે. ૬૮
 પાળ્યો સુધર્મ અમે ભલો, થાવા ભલું ભવમાં ખરે,
 તો પાછ પય પત્રગ ઉછેર્યા જેવું ફળ જોયું અરે ! ૬૯
 નિઃશ્વાસ નાંખી આમ ત્યાં વઢતો હતો તે એહવે,
 હયસારથીસહ અર્જુને વીંધ્યો વળી ફરિ તેહવે. ૭૦
 એવે બની અતિઉગ્ર તેણે તાપ અર્જુનને તહીં—
 આખ્યો ન હઠતાં આંચ અતિ ઐદ્રાક્ષ સુદ્ધાંની સહી. ૭૧
 બ્રહ્માક્ષ સાંધ્યું અર્જુને તીખા શરો તેમાં ધરી,
 જેની પણચ બહુવાર કર્ણે કાપિને નિષ્ફળ કરી. ૭૨
 સહિ બાણવૃષ્ટિ અપાર, હાર ન પામતાં કર્ણે કહા,
 કરિ વ્યર્થ બાણો પાર્થનાં, ઝળક્યો જણાયો ત્યાં તહા. ૭૩
 અર્જુનથિ વધતો જોઇ એને, કેશવે હે ભૂપતી,
 બાણો સતત વર્ષાવવા કહ્યું પાર્થને પ્રેરી આતિ. ૭૪
 તવ દિવ્યશર અતિધોર અગ્નિસમો મહાવિષનો ભયોં,
 રૌદ્રાક્ષમાંહે સાંધિ પાર્થે મૂકવા નિશ્ચય કર્યો. ૭૫
 એવે અરે ! રાધેયનું રથચક્ર પૃથ્વીએ ગળ્યું;
 ઉતર્યો રથેથી કર્ણ જે હાથે મથ્યો પણ ના વળ્યું. ૭૬
 કર્યું ચાર વાર ઉત્યું મથી પણ ચક્ર તે નીસર્યું નહીં,
 અતિક્રોધથી તવ અશ્રુ આંખે કર્ણને આવ્યાં તહીં. ૭૭
 એ સમય અતિશય ઉગ્ર થયલા પાર્થ પ્રત્યે જોઇને,
 રાધેય કહેવા લાગ્યો ઉરમાં અધીરો હોઇને:— ૭૮
 હે પાર્થ ! રે હો પાર્થ ! આ રથ ચક્રને હું જ્યાં સુધી,—
 ઉદ્ધારૂં પૃથ્વીમાંથિ ખમ તું મુહૂર્ત માત્ર જ ત્યાં સુધી. ૭૯
 હે પાર્થ ! દેવેચ્છાથિ પૃથ્વીએ ગળેલા ચક્રને—
 જોઇ ત્યજ અરે આચરણ, ઘટતું હોય જે જન વક્રને ! ૮૦
 રણકર્મમાં કૌંતેય તું વિખ્યાત તેમ વિશિષ્ટ છે,

તો કરવું કુત્સિત રીત, કહે શું તું સમાને ધૃષ્ટ છે ? ૮૧
 હે પાંડુનંદન ! વ્યથા ને અસ્વસ્થ ઊપર રે મદી—
 નથિ ધાવ કરતા શૂર નર, ઉલટી વહે ગંગા કદી. ૮૨
 તું ધીર છે, રણવીર છે, શિર છે બધાને છાજતો;
 રણમાં સહસ્રાર્જુનસમો ગુણ છે બધે તુજ ગાજતો. ૮૩
 વેદાંતમાં તું સ્નાત છે, રણધર્મનો તું જ્ઞાત છે,
 દિવ્યાત્મમાં નિષ્ણાત છે, સદ્ધર્મમાં ભલિભાત છે; ૮૪
 માટે તું રથમાં રાજતો, પૃથ્વી વિષે અહિંયાં મને—
 દેખી ઉભેલો વિકળ, હુણવાયોગ્ય નથિ કહુંછું તને. ૮૫
 હું કૃષ્ણ ને તારાથિ ભય પામી નથી વદતો ખરે,
 પણ ધર્મ તારો સૂચવું છું, અનર્થ નવ કરવા અરે ! ૮૬
 કાં કે તું ક્ષત્રિયપુત્ર છે, કુળ-કીર્તિનો રવિરાજ છે;
 તારે કરે કાયર કરે તેવું કર્યામાં લાજ છે ! ૮૭
 માટે મુહૂર્ત જ ખમ અહીં, રથચક્ર કાઢું ત્યાં સુધી;
 શું કહું તને હે શૂર, શુભ ગુણપૂર, પાર્થ અહો સુધી ! ૮૮
 વલણ.

સુધીર કર્ણે આમ નૃપ, કહ્યું બહુ તેણીવાર;
 તવ તે પ્રત્યે ઉચર્યા, ગોવિંદ ગુણઆગારરે. ૮૯

કડવું ૧૧ મું.

કર્ણવધ.

રુચિરા છંદ.

કૃષ્ણ કહે કે હે રાધેય તું ધર્મ સ્મરે છે આ ટાણે,
 તે છે બહુ સાઝું છે એમ જ, વદ માં વધુ અહિંયા વાણે;

આસ વિશેષ. ૮૨ મદી—મદવાળો, ગર્વી થઇને. ૮૪ સ્નાત—સ્નાન કી-
 એલો, પવિત્ર થયેલો. નિષ્ણાત—પ્રવીણ, પૂર્ણ. ૮૮ સુધી—પંડિત, બુદ્ધિમાન.

કાં કે બહુધા નિચજનો બહુ દુખમાં ડૂબે છે જ્યારે,—
 નિંદે છે દેવને, નિંદતા નથિ નિજ દુષ્કૃતને ત્યારે । ૧
 અરે કર્ણ ! જવ સભાવિષે સર્તો એકવચ્ચવાળી આણી,
 તું તે સન્મુખ શઠ રીતે ત્યાં વઘો હતો નિધુર વાણી;
 તે સમયે કાં ધર્મ તને નવ સૂઝ્યો લવતાં ને હસતાં ?
 સૂઝાડે છે શું અર્જુનને ? કાંદામાં આજે ફસતાં । ૨
 અરે ! ધર્મને અધર્મ કરિને શકુનીએ છુટ્યા ત્યારે,
 ધીમત્ ! તારો ધર્મ અરે ક્યાં ગયો હતો ? વદ આ વારે !
 તેર વર્ષ વનનાં વોત્યા પછિ રાજ્ય નહીં દીધું ત્યારે,
 ધર્મી ! તારો ધર્મ અરે ક્યાં ગયો હતો ? કથ મુખ તારે ! ૩
 તારા મતથી ભીમસેનને ભોજનમાંહે વિષ દીધું,
 સર્પે ડસાવ્યા, ત્યમ પાંડવને દહવા કર્મ કુડું કીધું;
 વળિ અભિમન્યુ અનેક મળીને અનૃત કરિ માર્યો ત્યારે,
 ધર્મ ગયો'તો ક્યાં કહે તારો ? કે જે અહિં તુજને તારે ! ૪
 અરે કર્ણ ! સર્વથા ધર્મ આ તે સમયે નહોતો જ્યારે,
 તો આ સમયે ઠાહું શોષણ મિથ્યા કાં કરવું તારે ? !
 ધર્મયુક્ત ચાહે તેવાં વદ વચન તથાપિ તું હાવે,—
 જિવતો અહિંથી નહિ જશે કદિ, આવ્યો છે અર્જુનદાવે. ૫
 ધર્મવગોણું કરિશ ન કદિયે, સુધર્મ તો સૌને તારે,
 પણ અધર્મ દુખમાં ડૂબાવી ધાલે છે યમને દારે;
 ધર્મે જય પાંડવનો જો અહિં થયો અહો જોવા જેવો,
 અધર્મથી કૌરવનો ક્ષય તે દીઠો કર્ણ કહે કેવો । ૬
 સુણી આમ કેશવની વાણી લજ્જાથી નીચું જોઈ,
 ઉત્તર કંઠપણ આખ્યાવિણ નૃપ, તમ ઘણે તે તક હોઈ;
 ફફડાવિને હોઠં પરાક્રમિ કર્ણ ક્રોધ કરિને ભારે;
 ધનુષ ઉગામિ ધનંજયશું યુધ ત્યાં કરવા લાગ્યો ત્યારે. ૭
 તે ટાણે હરિએ અર્જુનને કહ્યું, હે મહાબળ આ આંરિને—

દિવ્યાસ્ત્રે કરિ ભેદિ પાડ, તક આ'વી નહિ આવે ફરિને;
 તવ કર્ણે આપેલા દુખને સંભારિ અર્જુન એવે,
 ભાશ્યો બળતા હળ જેવો અતિ, તમ થઈ તેપર તેવે. ૮
 તે જોઈ પ્રહ્લાસે કર્ણે બાણતણો વર્ષાદ કરી,—
 હાંકી અર્જુન ચક્ર કાઢવા મથવા લાગ્યો ધૈર્ય ધરી;
 પશુ એવે પાર્થે પ્રયોગ પ્રહ્લાસતણો તત્કાળ કરી,
 નિષ્કળ કર્યું ત્યાં કર્ણઅન્નને, જેમાં વાર થઈ ન જરી. ૯
 એ પછિ પાર્થે અગ્નિતણું પ્રિયઅસ્ત્ર મૂક્યું નૃપ તે ટાણે;
 ત્રાસ ઘણો તેણે ઉપજાવ્યો, જગનો લય કરશે બાણે !
 કર્ણે તવ વાફળ્યાસે કરિ અગ્નિ શાંત કરી એવે,
 મેઘે કરિ તિમિરેથી દુર્દિન દર્શાવ્યો રણમાં તેવે. ૧૦
 અસંભ્રાંત મહાશૂર અર્જુને વાયવ્યાસતણા મારે,—
 વાયુસપાટે મેઘસપાટે વિખેરિયા તેણી વારે.
 પાર્થકર્ણનું યુદ્ધ કારમું હીકું અમોએ નૃપ ત્યારે,
 પૂર્વાપર ભૂપર કદિ એવું જોયું નહોતું કહિ ક્યારે. ૧૧
 કર્ણે અર્જુનને હણવાની ઇચ્છાથી હે નૃપ એવે,
 પ્રદીપ્ત અગ્નિસમો અતિકારી પૂજિતબાણુ ગ્રહ્યો તેવે;
 સાંકયો તે ચમદંડ સમોશર ધનુષ વિષે તેણે જ્યારે,
 ગિરિવન કાનન સહિત સુઅચળા ચલાયમાન થઈ ત્યારે. ૧૨
 વાયુ કારમો વાવા લાગ્યો, આંધી ચઢિ આવી ભારે,
 નભથી હાહાકાર દેવતાપણુ કરવા લાગ્યા ત્યારે !
 પામ્યા પરમવિષાદ પાંડવો, હીન સમા દેખાઈ ખરે,
 બાણ્યું શર દુઃસહ દેખીને, અર્જુન હાવે નહિ ઉગરે. ૧૩
 કર્ણતણા કરથી છૂટેલો વજ્રસમો તે શર તેવે,
 પેઠો અર્જુનની છાતીમાં, ઉગ્ર આંચ દેતો એવે; '

૧૧ સપાટે—સપાટાવડે, પ્રહારથી. સપાટે—સપાટામાં, સત્વર. પૂર્વા-
 પર—આગળ ઉપર.

વક્ષસ્થળ અતિ બેદાવાથી, કરથી ગાંડિવ તે વારે-
 શિથિલ થયું, ત્યમ હે નૃપ અર્જુન ચલાયમાન થયો ભારે. ૧૪
 તે તકનો લઇ લાભ રથેથી રાધાસુત ઉતરી ત્યારે,
 પૃથ્વીમાંથી ચક્ર કાઢવા મથ્યો પ્રયત્ન કરી ભારે;
 પણ તસુ એક ઉંચું ન થયું તે, મથતાં બહુ વારે વારે,
 એવામાં સંજ્ઞા પામીને સજ્જ થયો અર્જુન ત્યારે. ૧૫
 કહ્યું કૃષ્ણે તવ, વાર ન કરતાં હે અર્જુન તું ઝટ હાવે,
 હણ રાધાસુતને આ સમયે, દાવ નહીં આ'વો આવે.
 જ્યાં સુધી એ રથમાં બેઠો નથી, ત્યાં સુધિમાં એ અરિકેડું-
 શરથી મસ્તક કાપ સપાટે, નહિ તો એ કરશે ખેડ. ૧૬
 કેશવ કહેવું સુણિને પાર્થે તીક્ષ્ણબાણ મૂકી એવે.
 સૂર્યવર્ણુશી કર્ણતણી હણિ ધ્વજકક્ષા તર્ત જ તેવે;
 ને પછિ ક્ષુરબાણે કરિ તેનો ધ્વજ પણ પાડ્યો તે ટાણે,
 કૌરવકેરાં હૃદય દર્પ યશ તવ પડવા લાગ્યાં જાણે ! ૧૭
 કર્ણતણે ધ્વજ પડ્યો જોઇ, થઇ સેના આપતણી સૂકી,
 હાહાકાર કર્યો તમ સૈન્યે, કર્ણ-જયાશાને મૂકી !
 એવામાં અતિઘોર અંજલિક ઉચ્ચબાણ ચમદંડ સમો-
 ગ્રહ્યો અર્જુને કર્ણ મારવા, સાધી સત્વર એ જ સમો. ૧૮
 જોઇ ઘોર અતિમહીમ શર કર અર્જુનને આ જગ આખું-
 ચલાયમાન થયું હે રાજા, વર્ણન તેનું શું ભાખું !
 મહાત્મા મુનિયો ઉચર્યા એવે પોકારી હે નૃપ એવું,
 ' શિવ હો જગનું, જગનું શિવ હો ! ' આમ થયું જોવા જેવું. ૧૯
 એવે ગાંડિવમાં ધરિ તે શર, અભિમંત્રી મોટા અભે,
 ઉચર્યો અર્જુન સ્વસ્થ થઈ, મુખ લૂછી સઘ શુચિવસ્ત્રે:
 મેં તપ કીધું હોય અને ગુરુજન સંતોષ્યા હોય ખરે,
 તથા સુરકહ્યું સુણ્યું હોય, તો આ અરિ મરજો આ જ શરે ! ૨૦
 આમ વહી મૂક્યો શર વસમો, જેણે શિર રાધેયતાણું-

કાપે વાસવ વૃત્રતાણું ત્યમ કાપ્યું, શું નૃપ અત્ર લાણું !
 અપરાદે અર્જુનના બાણે કર્ણતાણું મસ્તક રૂડું,
 અસ્તાચળથી સૂર્ય પડે ત્યમ પડ્યું અરે થયું બહુ ભૂંડું ! ૨૧
 શિર છેઢાતાં દેહ વિષેથી તેજ નીસરી તેજ સમે,—
 શમ્યું સૂર્યમાં, ચકિત થયા સૌ, અચરજ પામ્યા બહુ જ અમે !
 પામી પરમાનંદ પાંડવો શંખઘોષ કરવા લાગ્યા,
 હાહાકાર કરીને કૌરવ ભય પામી ત્યાંથી લાગ્યા. ૨૨
 ધ્વજ કાપેલા યુક્ત સુરથને પાછો વાળી શલ્ય વહ્યો,
 કલેશ અરે દુર્યોધન મનનો નથિ જાતો કુરુવીર કહ્યો !
 નાંખીને નિઃશ્વાસ આપસુત ' હાહા કર્ણ ! ' કહી રોયો,
 એવે ઉપસ્કર હણાયલે રથ શલ્ય આવતો ત્યાં જોયો. ૨૩
 શલ્યે વાત કહી સૌ માંડી, તમ સુતને તેવે વાર્યો,
 હે નૃપ ! વાંકા દૈવવડે અહિં અર્થ સર્વો નહિ તુજ ધાર્યો;
 આપણું પ્રારબ્ધ અરે અવળું છે ત્યાં કે પણ શી રીતે—
 સહાય કરે ? કણે કર્યું બહુએ, ઇંદ્ર હોય પણ નવ જીતે ! ૨૪
 માટે ધીરજ ધર હે નૃપવર, થાય નહીં નરનું ધાર્યું,
 શમ્યા સમરમાં શૂરવીર, અવ કર વિદ્વન્ ! માઝં વાર્યું.
 સાંભળિ મદ્રેશ્વરનું કહેવું, અનીતિ આપતણી સ્મરિને,—
 નાંખ્યો બહુ નિઃશ્વાસ દીન થઈ તમ પુત્રે મૌન જ ધરિને. ૨૫
 પણ દળ દેખી સઘ લાગતું, રોષ ઘણો ઉરમાં આણી,
 સજ્જ ધનુષ કરિ સારથિ પ્રત્યે ઉચર્યો આ રીતે વાણી:—
 ભલે ભાગિ સૌ જાય પરંતુ, તું રથ પાર્થતાણી સામે—
 હાંક અરે કશિ વાર કર્યા વિણ, જશ જેથી મારો જામે. ૨૬
 આપ સૈન્ય નૃપ એ સમયે નિયમે નવ રહિ ભાગી જ જતું—
 જોયું આપ સુતે વિહ્વળ અતિ આકુળવ્યાકુળ તત્ર થતું.
 અરે ! ભીમ મુજ પુકળ પડ્યો છે, પાર્થ ધસ્યો છે મુંજ સામે,
 વિદ્ધ કૌરવો એમ માની લાગ્યા'તા સ્થિર ન થતાં નામે. ૨૭

એવે ત્યાં આવ્યો બહુ બકતો દુર્યોધન પાંડવ આગે,
 પચિશ હજાર પદાતિ લઇને બળતો બહુ ઉરની આગે;
 ભીમ તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને તવ જોડયું જુધ તેઓ સાથે,
 પચિશ હજાર કર્યા પૂરા ત્યાં, ભીમે ગદ્દા ગ્રહી હાથે ! ૨૮
 રથિમાં રોળ ઘણો વર્તાવ્યો પાર્થે ગાંડિવ હાથ ગ્રહી,
 સાત્યકિ, નકુળ તથા સહદેવે શકુની સપડાવ્યો જ તહીં.
 શિખંડિ ને દ્રૌપદિપુત્રોએ જયના ઘોષ કર્યા એવે,
 આપ સૈન્યના યોધ ભૂપ ભય પામી સઘ સર્યા તેવે. ૨૯
 એવે દુર્યોધન આવીને પાંડવસેનાની સામે,
 યુદ્ધ કારમું કરવા લાગ્યો, નવ હઠતાં હે નૃપ ! નામે.
 વારી નિજના સૈનિકને તે ઉચર્યો તેઓની આગે,
 ભાગો છો કાં ભીરુક થઇ ? નવ સરશે અર્થ અરે ભાગે ! ૩૦
 પાંડવથી મૂકાશે એવો કેા પણ દેશ નથી માટે,
 કાયર થઇ ભાગે ફળ નથિ કંઈ, રહો અહીં ક્ષત્રિય-ઘાટે !
 સૈન્ય એમનું સ્વદેપ રહ્યું છે, કૃષ્ણપાર્થ પણ વિદ્ધ થવે—
 આવી રહ્યા છે, તેથિ તે સૌ હાણિશ જ આજ હું અત્ર હવે. ૩૧
 આમ કહી ઉપદેશ કર્યો બહુ, ક્ષત્રિયધર્મ ભલો ભાખી,
 તો પણ ટેક તજી સૌ ભાગ્યા, રંચ નહીં ધીરજ રાખી.
 એ સમયે અતિશય ત્રાસેલો શલ્ય ભૂપ ઉચર્યો એવું,
 જો તું રણ આ અરે ભયાનક, ભાસે છે અહિંયાં કેવું ! ૩૨
 ગિરિવરશા ગજ રજ ભેગા જો, ધૂળતણા ઢગલા જેવા—
 ભાસે છે, અશ્વો પણ તેમ જ તાપ ઉરે ઉપજે તેવા !
 ચૂર્ણરથોનો દેખ જથો તું, રૂપાળા રથિયો કેવા—
 ચઢે ચીતરી તેમ પડ્યા છે, ન જોવાય નજરે એવા ! ૩૩
 અર્જુન કેરા બહુધી જો, ઘાણુ વળ્યો છે આ કેવો !
 અરે કહે હે નૃપ ! શું આગળ વળ્યો હતો રણમાં એવો ?
 આમ કહી વર્ણન કરિ યુધનું, યુદ્ધક્ષેત્ર ત્રાસે તેવું—
 દેખાડી વૃજિ શલ્ય ઉચર્યો, ‘ વળ પાછો હે નૃપ ! ’ એવું. ૩૪

વાળ સૈનિકોને પણ પાછા, જો રવિ અસ્ત થવા આન્યો;
 વળિ પાછું કાં કરિ ઉપાસન, દવ તું સર્વ ઉપર લાન્યો !
 આમ કહી અતિ વ્યગ્રચિત્ત તે, ' હાહા કર્ણ ' કહી એવે,
 અશ્રુ રેડતો આંખ વિપેથી, સ્તબ્ધ થયો તે તક તેવે. ૩૫
 અશ્વત્થામા તેમ બિજા નૃપ જયધ્વજ પાર્થતણો જોતા,
 સાંત્વન કરતા આપપુત્રનું, ચાલ્યા રણમાંથી રોતા.
 કર્ણવધે કરિ દુઃખિત થયલા, કૌરવ પણ હાહા કરતા,
 પૃથિવ સૂર્યને રક્ત દેખિને સર્યા સઘ આંસૂ ભરતા. ૩૬
 સ્વર્ણપૂંખના અર્જુન-શરથી વિંધાયલો અતિશય એવો,
 હણાયલો રાધાસુત એવે કિરણયુક્ત રવિના જેવો,
 અહો ! શોભતો હતો શું કહું, પ્રાણરહિત તે તત્ર છતાં,
 હોય જીવતો તેમ જોઇ સૌ વિસ્મિત હે મહારાજ ! થતાં. ૩૭
 પ્રદીપ અગ્નિ જળથી હે નૃપ, શાંત થાય જેવી રીતે,
 કર્ણકૃશાનું પાર્થમેધથી શાંત થયો તેવી રીતે,
 અસ્ર-તેજથી પાંડવ તેમ જ પાંચાલો સર્વે તપવી,
 રવિરીતે રવિપુત્ર આથમ્યો, સેના આપતણી ખપવી. ૩૮
 અર્થિજનોએ યાચેલો શુભ, ' ના ' નહિ કદિ કહેવાવાળો,
 દાનતણો મીઠો મહાસાગર, માગણ પક્ષિતણો માળો,
 યાચકરૂપી પક્ષિસંઘનો વળિ તે કલ્પતરુ જેવો,
 પ્રિયાતણો પ્રિય પ્રાણ પૃથિવમાં હશે નહીં એના જેવો ! ૩૯
 તેવો તે મહાત્મા ધન જેનું, સર્વ હતું પ્રાદાણ માટે,
 જીવિત પણ પ્રાદાણને દેવા દીપ હતો તે શિરસાટે;
 તે અર્જુનશું યુદ્ધ કરીને, સુખ, રક્ષણ ત્યમ જયઆશા—
 આપ પુત્રનાં લેઇ પરવર્યો, ભાખું શું દુખની ભાષા ! ૪૦

વલણ.

ભાષા ગુજરાતી વિષે, કર્ણવધતણો સાર—

ભાષ્યો મેં, મહાભારતે છે જેનો વિસ્તારરે.

કડવું ૧૨ મું.

યુધિષ્ઠિરનો હર્ષ તથા ધૃતરાષ્ટ્રનો શોક.

રાગ ધનાશ્રી.

- હે નૃપ કર્ણ હણાયો દેખી, ભયથી પીડિત ભારેજી,—
ભાગ્યા કૌરવ સર્વ દિશાઓ પ્રત્યે ત્રાસી ત્યારેજી. ૧
- ક્ષત થયલા બીજા ક્ષત્રી પણ, પડ્યો કર્ણને પેખીજી—
ભાગ્યા ત્રાસી હરિણપેર, પંચાનન અર્જુન દેખીજી. ૨
- વાર્યા યોદ્ધા બહુ જ વકારી, દુર્યોધને નૃપ તેવેજી,
પણ કીધો અવહાર એમણે, આકુળ થઇને એવેજી. ૩
- મત એવો તેઓનો નાણી, આપસુતે એ વારેજી,
અનુમત શલ્યતણાથી નૃપ, અવહાર કર્યો ત્યાં ત્યારેજી. ૪
- કૃતવર્મા, શકુની, કૃપ, દ્રૌણી તથા સુશર્મા એવેજી,
પણ્યા તર્ત નિજ નિજ શિબિરે પ્રતિ, તાપ ધરી ઉર તેવેજી. ૫
- આપ પુત્ર નિઃશ્વાસ નાંખતો, ખેદયુક્તમનવાળોજી,
બહો ઉતારા પ્રત્યે હે નૃપ, કરતો ઉર ઊકાળોજી. ૬
- રથિમાં શ્રેષ્ઠ શલ્ય પણ તેવે, નિજ શિબિરે હે ભૂપજી,
ધ્વજ કપાયલો રથ લઇ તહીંથી—ચાલ્યો થઇને ચૂપજી. ૭
- તવ હરિ ઉચર્યા અર્જુન પ્રત્યે, હર્ષ ધરીને એવુંજી,
ઇંદ્રે વૃત્ર હણ્યો'તો ત્યમ તે કર્ણ હણી કર્યું તેવુંજી. ૮
- માટે હે કૌંતેય ! પરાક્રમ આ તુજ જગવિખ્યાતજી,
કરિયે નિવેદન ધર્મરાજ પ્રતિ, તેમનિ ટળવા અશાતજી. ૯
- ધણા કાળથી ઇચ્છેલો વધ કર્ણતણો નૃપ આગેજી—
કહિ તું અનૃણી થઇશ, સહું છે એથી બહુ મહાભાગેજી. ૧૦
- કર્ણ તથા'તાઈં યુધ બેવા આબ્યા'તા તે જ્ઞાતાજી,
પણ વિદ્ધ હતા બહુ જ તેથી નૃપને નહતીજરિ શાતાજી; ૧૧
- તેથી.તે ત્યાંહે નવ ટકતાં, પાછા ફરિ તે વારેજી,

- હંકાવી રથ આપતણો પછિ, ગયા હતા ઊતારેજી. ૧૨
- માટે ત્યાં જઈ કરિયે નિવેદન, કર્ણતણો વધ હાવેજી;
સુષિ તારૂં સુપરાક્રમ ભૂપતિ ભેટશે તુજને ભાવેજી. ૧૩
- ‘ ઠીક કરો ત્યમ ’ એમ ઉચ્ચર્યો, અર્જુન હે નૃપ એવેજી;
પાછો રથ ફેરવિ હરિ ઉચર્યા, સૈનિક પ્રત્યે તેવેજી: ૧૪
- સાવધાન રહેજો અરિ સામા, કોઈ પ્રમાદ ન કરશેજી;
ભીમ સાત્યકી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તમે કહ્યું આ ન વિસરશેજી. ૧૫
- પાર્થે પાડ્યો કર્ણ વાત એ નૃપને કહિને ફરિયેજી,
ત્યાં સૂધી સાવધ સૌ રહેજો, ચૂક ન કરશે જરિયેજી. ૧૬
- એમ કહી આવી નૃપ પાસે, પ્રણમ્યા તેમને પ્રીતેજી;
મલકાતે મુખ માધવઅર્જુન જોયા નૃપે શુભરીતેજી. ૧૭
- પ્રહર્ષ તે બન્નેનો જોઈ, કર્ણ હણાયો જાણીજી,
ભેટયા હરિઅર્જુનને ભૂપતિ, આંસુ હર્ષનાં આણીજી. ૧૮
- પછિ પુરુષોત્તમ શ્રીભગવાને કહી કર્ણવધ એવેજી,
કંઈક હાસ્ય કરિ કરજોડી કહ્યું વળિ નૃપને ત્યાં તેવેજી: ૧૯
- હે રાજન્ ! ભાઈયોસહ પોતે દારુણ આ સંગ્રામેજી—
કુશળ રહ્યા, જય પામ્યા ઇચ્છિત, કર્ણ ગયો જમધામેજી, ૨૦
- એ બહુ રૂઠું થયું, માટે અભિવાંછિત કાર્ય સુ ગમતાંજી,
સદ્ય કરો કરવાનાં હોય તે, છે તમને સહુ નમતાંજી. ૨૧
- દ્રૌપદિને હસનારો સૂતસુત, સૂતો છે રણમાં કેવોજી,
બુઝો આપ આવી તે ત્યાં, નહિ સૂતો હશે કે એવોજી ! ૨૨
- હે મહાબુજ ! નિષ્કંટક પૃથ્વી ભોગવો ભાવે સુસાજેજી;
કાંટો મોટો કર્ણરૂપ કાઢી નાંખ્યો છે આજેજી ! ૨૩
- કેશવ કહેવું સુષિ ઉચર્યા નૃપ, હે મધુસૂદન ! આપેજી—
કીધા છે કૃતકૃત્ય અમોને, યયું સૌ આપપ્રતાવેજી. ૨૪
- સારથિ એવા આપવડે પ્રભુ, અર્જુને કર્ણને માર્યોજી;
આશ્ચર્ય આપ વિષે નથિ એમાં, હજિ સુધી પાર્થ ન હાર્યોજી. ૨૫

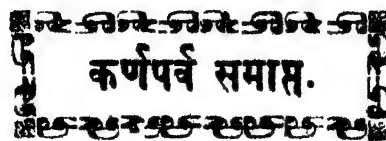
આપની બુદ્ધિતણા સુપ્રસાદથી કર્ણ હણાયો એમાંજ—
 આશ્ચર્ય કાંઈ નથી, જય હોય જ, હો જગજીવન જેમાંજ. ૨૬
 આપ અને અર્જુન છો શ્રીહરિ નરનારાયણ સાચાજ;
 નારદ તેમ સુવેદવ્યાસ ઉચર્યા'તા એવી વાચાજ. ૨૭
 એમ કહી કરિ હરિઅર્જુનની પૂર્ણ પ્રશંસા એવેજ,
 એસી રથ રણુ જોવા રાજા નિસર્યા તહિંથી તેવેજ. ૨૮
 સૈન્ય સહિત હરિઅર્જુન સાથે વિચાર કરિને વાડજ,
 વાધ્યા રાજા ધર્મ કર્ણને જોવા લઈ બહુ લા'ડજ. ૨૯
 સ્વર્ણદીપિકાઓ સૌગંધિકતૈલવડે પ્રકટાવીજ,
 પેખયું પરાક્રમ પાર્થતણું, ભૂપે રણુભૂમાં આવીજ. ૩૦
 પેખ્યો ત્યાંહિ પડેલો કર્ણને વિદ્ધ હજારો બાણેજ,
 રક્તપુષ્પનો કરેણુવૃક્ષસુ પડ્યો હોય ત્યમ જાણેજ. ૩૧
 ભેદકવચ સુત સહિત સુતેલો જોઈ કર્ણને એવેજ,
 નિઃસંશય થઈ ઉચર્યા નૃપ, હરિપાર્થ પ્રશંસી તેવેજ: ૩૨
 હે માધવ ! દવ ઉરનો આજે ઝોલવિ આપે મારોજ,
 કીધો ભૂમાં ભૂપતિ મુજને, ભૂલિશ ગુણ ન તમારોજ. ૩૩
 આજ દુરાત્મા દુર્યોધન સુણિ કર્ણ હણાયો એવુંજ,
 નિરાશ થાશે જીવિત તેમજ રાજ્ય વિષે થયું તેવુંજ. ૩૪
 આપ પ્રસાદે કૃતાર્થ થયા અમે, હો જય સદા તમારોજ;
 તેર વર્ષનો ઉજગરો ટાળ્યો, હે હરિ આપે અમારોજ ! ૩૫
 સુખે શયન આજે જ કરીશું, હે પ્રભુ આપ પ્રસાદેજ;
 ધર્મ ઉચ્ચર્યા એમ પ્રશંસી, હે નૃપ ! ગદ્ગદ સાદેજ. ૩૬
 પુત્ર સહિત અર્જુનબાણે કરિ, કર્ણ હણાયો જોઈજ,
 જન્મ ફરી થયો માન્યું મહીપે, હર્ષવાન અતિ હોઈજ. ૩૭
 ગયા પછી ગુણવાન યુધિષ્ઠિર આપ ઉતારે એવેજ;
 મહારથિયો પણ નિજ નિજ સ્થાને ગયા તુષ્ઠ થઈ તેવેજ. ૩૮
 સાંભળિ સંજયથી અતિઅપ્રિય, મહાનક્ષયવૃત્તાંતજ,

- હે જનમેજય ! નૃપ ધૃતરાષ્ટ્ર થયા ઉરમાંહિ અશાંતજી. ૩૯
- કર્ણ પડ્યો સુણિ તે કપાયલા મૂળતણા તરુ પેઠેજી,—
- પડી ગયા પૃથ્વીમાં હે નૃપ, આસનમાંથી હેઠેજી. ૪૦
- પડી પૃથ્વીમાં તૂટી તેમજ ગાંધારી પણ તેવેજી;
- આક્રોશ કરવા એ બહુ લાગી, આકુળ થઈને એવેજી. ૪૧
- સંજય વિદુરે તેને તેમજ રાજાને અહિ રાખીજી,
- કરિ આશ્વાસન સ્થિરમન કીધાં, ભાષણ રૂંડું ભાખીજી. ૪૨
- કર્ણપર્વનો સાર સુ એ છે, માધવ રહે જે સહાયેજી,
- જય તેનો આ જગમાં નિશ્ચય, હે ઓતાઓ થાયેજી. ૪૩
- માધવસુતના તેમ સહાયથી આ ઉત્તમ ઇતિહાસજી,
- ગિરા ગુર્જરીમાં આ ગણપત કરી શક્યો સુપ્રકાશજી. ૪૪
- પ્રકાશ તેથી કીર્તિ તેમની આલોકે બહુ થાશેજી;
- ધન્ય વહી ધન તેમનું ધીમત્, ગુણ એ ગુણિના ગાશેજી. ૪૫
- સંવત્ શશાંક શાસ્ત્ર ભક્તિ ભૂ, શુક્લપદ્મ ભાદરવેજી,
- દ્વિતીયાએ ભૃગુવારે પૂર્ણ કર્યું, કર્ણપર્વ વિષુ ગરવેજી. ૪૬
- ઓતાવક્તા સુખિ રહેજે સૌ, આશા ઉરની ફળજેજી;
- મનોરથો સિદ્ધ થઈ મનના, અભિવાંછિત ફળ મળજેજી. ૪૭

વલણ.

મળજે માધવતનુજને, અભિવાંછિત અભિરામ;
આશિષ એવી ઉચ્ચરે, આ દ્વિજ ગણપતરામરે. ૪૮

इति श्रीअहमदाबाद निवासी रैफ़्फ़ातीय विप्र राजारामसूनु
भट्ट गणपतराम विरचिते लघुभारते कर्णपर्व समाप्त ॥ ८ ॥

॥ श्रीपरमात्मनेनमः ॥

लघुभारत.

शल्यपर्व.

शल्यसैनापत्यप्रकरण.

કડવું ૧ બું.

કૃપાચાર્ય અને દુર્યોધનનો સંવાદ.

રાગ કેદારો.

હે હરિ શલ્ય રહિત મન માફ-કરજો, ધ્યાન હું ધરું તમારું;
જેથી શલ્યપર્વ કહું સારમાંરે.

૧

ઢાળ.

કહું સારમાં સંજય કહેલું શલ્યપર્વ સુરીત,
તે સાંભળો બહુ ભાવથી, સજ્જનો રનેહ સહિત.

૨

અર્જુનપરાક્રમ જોઇ અતિ ઉદ્વિગ્ન થઇ એ વાર,
સેના સહિત પાછા ફર્યો દુર્યોધન રણબૂઝાર.

૩

કહું સંજયે ધૃતરાષ્ટ્રને, પાછા ફર્યો તમ પુત્ર;
પાછું વળ્યું સૌ શૈન્ય ત્યમ રનેહી સગાનું સૂત્ર.

૪

ભાગ્યા ધરી ભય સર્વ, મૂકી ગર્વ રણુથી રાય;

દુખ પ્રાપ્ત થયલા સૈનિકો, નૃપ નાંખતા અતિ હાય.

૫

તે જોઇ વચમાં વૃદ્ધ, શીલેયુક્ત પરમઉદાર,

- આચાર્ય કૃપ દુર્યોધન પાસે—જઈ વધા એ વારઃ ૬
- હે અનધનૃપ ! આજે કહું તે ધ્યાનમાં તું ધાર;
પછિ કર રુચે ત્યમ તાત, કરિને પૂર્ણ દીર્ઘવિચાર. ૭
- નથિ ક્ષત્રિયોને યુદ્ધ-ધર્મથિ શ્રેષ્ઠ ણીજે કોય—
કદ્યાણુરૂપ સુમાર્ગ, અહિંતહિં કીર્તિ એથી હોય. ૮
- તેથી જ તેઓ તે તણા આશ્રય કરી હે રાય !
સંબંધિ સાથે પણ કરે છે યુદ્ધ જોયું ન જાય. ૯
- રે ! ક્ષત્રવૃત્તિથિ જીવનારા સાધવાને અર્થ,—
ન ગણી સગાઈ તાતભાતનિ કરેછે જ અનર્થ. ૧૦
- સુત તાતને ત્યમ તાત સુતને, શ્વશુરને જામાત,
જામાતને સસરો હણે છે, બ્રાતને નિજ બ્રાત. ૧૧
- સામે જ પગલે મરવું ક્ષત્રિયને પરમ એ ધર્મ—
છે, તેમ ભય ધરિ ભાગવું, એ છે ખરે જ અધર્મ. ૧૨
- તેથી જ અહિં જીવિતાર્થો એવા ક્ષત્રિયો તુજ આપ,
અતિઘોર એવી જીવિકાને જો થયા છે પ્રાપ્ત. ૧૩
- તો પણ કહું કંઈ સ્વદેષ હું તુજ હિતવચન આ વાર,
તે શ્રવણ કર, હે અનધ ! અળગા કરિ અન્ય વિચાર. ૧૪
- જો ભીષ્મદ્રોણ ને કર્ણજયદ્રથ તેમ તારા બ્રાત,
તુજ પુત્ર લક્ષ્મણ પણ હણાયો, થઈ ઘણાની ઘાત ! ૧૫
- તો આ સમય છે કોણ એવો બાકિનો બળવાન ?
જેનો સુઆશ્રય આપણે કરિયે હવે, મતિમાન ! ૧૬
- મહાશૂરવીર સમર્થ આપે અર્થ સાધી તૂર્ણ,
તન ત્યાગિ તે સ્વર્ગે ગયા, શોભાવિ રણ સંપૂર્ણ ! ૧૭
- માટે હવે તેવા વિના કરિ યુદ્ધ આપણ અત્ર,—
રે રે ખપાવી રાય બહુ, થઈશું કૃપણ સર્વત્ર ! ૧૮

૮ અહિંતહિં—આ લોક અને પરલોકમાં. ૧૩ તુજ આપ—તારા વિશ્વાસુ, વહાલા, મિત્ર, સગા.

કહિ આમ બહુ પાંડવપરાક્રમ ભાષિને આચાર્ય—
 ઉચ્ચર્યા, નૃપ ! તુજ દોષથી હુખ આબંધુ આ અનિવાર્ય. ૧૯
 તેં આપ અર્થે અનર્થ કરિ આ સર્વનો સંહાર,—
 રે રે ક્યોં છે, ને હવે નૃપ, નથી તુજ નિર્ધાર ! ૨૦
 માટે હવે તું આત્મરક્ષા કર, ત્યજ હઠમાત્ર;
 નૃપ ! જાણ નિશ્ચય, છે જ આત્મા સર્વનું શુભપાત્ર. ૨૧
 હીનેસમાને સંધિ કરવી, અરિશું હોવા ક્ષેમ;
 વધતાએ વિગ્રહ કરવો, બૃહસ્પતિએ કહ્યું છે એમ. ૨૨
 હે ભૂપ ! બળ ને શક્તિએ કરિ આપણે અવિધાર,—
 પાંડવથકી ઓછા છિયે, તેં જોયું તે નિર્ધાર ! ૨૩
 માટે સુસંધિ તેશું કરવી છે ઉચિત આ વાર,—
 માનું છું એમ હું, એ જ છે તુજ શ્રેયનો સુપ્રકાર. ૨૪
 પ્રણિપત્ય કરિને રાયને જો રાજ્ય પ્રાપ્ત કરાય,
 તો શ્રેય નિશ્ચય થાય, આળસ કર ન એમાં રાય ! ૨૫
 ધૃતરાષ્ટ્રના વાઙ્મયે કરી ત્યમ કૃષ્ણવચનધિ ધર્મ—
 દેશે જ તુજને રાજ્ય, છે શુભ શીલ જેનો ધર્મ. ૨૬
 માટે નમી નૃપ યુધિષ્ઠિરને, થા સુખી તું તાત !
 માનશે માધવનું કહ્યું, ભીમાદિ પણુ ભલિભાત. ૨૭
 તુજ તાત કહ્યું ન ઉલ્લંઘશે, ઘનશ્યામ પ્રૌઢપ્રતાપ;
 કરશે જ કહેવું માન્ય કેશવનું યુધિષ્ઠિર આપ. ૨૮
 છે એમ કરવું એ જ તુજ કલ્યાણરૂપ નરેશ !
 વિગ્રહ ક્યોં કંઈ નહિ વળે, તું સહિશ પૂરણુ કલેશ. ૨૯
 મુજ પ્રાણુરક્ષણુ માટે આમ કહું છું ગણિશ ન એમ,
 પણ કહું છું હે કુરુવીર ! ક્ષિપ્ર થવા જ તારૂં ક્ષેમ. ૩૦
 કહિ એમ વિલપી ઉજ્જ્વળ મોટો નાંખીને નિઃશ્વાસ,

૧૯ અનિવાર્ય—નિવારણુ ન થાય એવું. ૨૨ હીનેસમાને—ઓછા અને બરાબરીઆએ.

- ત્યાં શોચ કરતા શારદ્વત મૂર્છિત થયા સુખરાશ. ૩૧
- સુષ્ણિ એ પ્રકારે તપસ્વી ગૌતમ કહ્યું હે ભૂપ,
મૂકી નિસાસો ઉજ્જુ જાડો, હવે તમ સુત ચૂપ. ૩૨
- પછિ મુહૂર્તમાત્ર વિચાર કરિ તે ઉચ્ચર્યો આ રીત:—
ગુરુ ! ઘણું કહ્યું આપે મને, દર્શાવિ પૂરણ પ્રીત. ૩૩
- નિજ જીવ ઉપર આવિ આપે બહુ કર્યું છે અત્ર;
છો મુજ હિતેચ્છુ આપ સાચા વિદિત સહુ સર્વત્ર. ૩૪
- પણ મૃત્યુ જેની નિકટ આંચું હોય તેને જેમ,
રૂચે ન ઔષધ રૂડું, છે તમ કહેવું મારે તેમ. ૩૫
- હે વિપ્રવર ! નૃપ ધર્મને જુગટેથિ જીતી જેમ—
હર્યું રાજ્ય, તે વિશ્વાસ મારો કરે કદિયે કેમ ? ૩૬
- પાંડવહિતેરત કૃષ્ણ, આપ સતૃષ્ણ થઇને દ્વત—
આંચ્યા હતા શુભ વિષ્ટિએ તવ મેં રચ્યું તૂત; ૩૭
- તે વચન માઝે માન્ય કેમ કરે કહો દ્વિજ આજ ?
શી પેર સહન કરે ? અરે ! સર્તોની લિધેત્રી લાજ. ૩૮
- શ્રીકૃષ્ણઅર્જુન બે છતાં, છે પ્રાણ બેના એક,
સુષ્ણું મેં હતું તેવો જ આજે જોઈ છું હું નેક. ૩૯
- અભિમન્યુ નિજ લાણો હણાયો ત્યારથી યુદ્ધવીર—
સુખથી શયન કરતા નથી, શ્રીકૃષ્ણ તપશરીર. ૪૦
- તે આપણો અપરાધ સહિ ભલું થવા ભાજે કેમ ?
સુતઅગ્નિથી સળગેછ અર્જુન, તે કરે ક્યમ પ્રેમ ? ૪૧
- અતિતીક્ષ્ણ ભીમે ઉગ્ર કરિ છે વળિ પ્રતિજ્ઞા જેહ,
તે ભાગિ કડકા થાય પણ ન વળે જ નિઃસંદેહ. ૪૨
- કહિ આમ બહુ ઉચર્યો વળી તે, ભોગવી મહારાજ્ય,
પાંડવપ્રસાદે હું અરે ! અવ ભોગવું ક્યમ રાજ્ય ? ૪૩
- હું સૂર્ય પેઠે સૌ નૃપોશિર ઝગઝગી ગુરુરાજ !

રે ! દાસપેરે સુધિષ્ઠિરપૂઠે પશું કયમ આજ ? ૪૪
 જાતે સુ લોગવિ લોગ, આપી અન્યને પણ એમ,
 આપ્યું લઈ કૃપણોનિ રીતે જીવું કહો દિજ કેમ ? ૪૫
 નથિ નિહતો હું આપવચનોને દિજોત્તમ ! લેશ;
 પ્રેમેથિ આપે તો કહ્યાં છે હિતવચન બહુ બેશ. ૪૬
 પણ સંધિ કરવી આ સમય એ કોઈ રીતે અત્ર,—
 ગમતી નથી મુજને ગુરો ! નિંદા થવા સર્વત્ર. ૪૭
 કરિ યુદ્ધ સારી રીત હજિ કંઈ યુક્તિ કરવી એમ,—
 હું ધાડું છું ધીમંત ! નરપતિનો વિચારી નેમ. ૪૮
 માટે સમય સારી રીતે આ યુદ્ધનો તજિ આજ,
 હું નહિ નપુંસક થાહ, જાવાને જગતથી લાજ. ૪૯
 મેં લોગ બહુ વિધ લોગવ્યા, નથિ ન્યૂત રહિ કો રીત;
 રે ! પ્રીતિનાં પાત્રો જતે, નથિ જીવવામાં પ્રીત ! ૫૦
 મેં અર્થ સિદ્ધ કર્યાંછ ત્રણ, ચોથો રહ્યો છે જેહ,
 તન ત્યાગિ રણમાં સિદ્ધ કરવો છે હવે દિજ ! તેહ. ૫૧
 માટે મરણલય હું ધરી, કાયરતાણું કરિ કામ,
 બે લોક બગડે એમ કરવા ઇચ્છતો નથિ નામ. ૫૨
 ઘરમાંહિ મરવું ક્ષત્રિને અતિ નિંદ છે દિજ ! તેહ,
 તન ત્યાગવું રણભૂમિમાં ઉત્તમ ગણ્યું છે એહ. ૫૩
 માટે ગયા લીખ્યાદિ તે માર્ગે જ હું પણ જઇશ;
 મજિ શૂર સ્નેહિ સગાદિને ત્યાં સદ્ય સુખિયો થઇશ ! ૫૪
 ભ્રાતા વયસ્ય પિતામહાદિ અપાવિ બચવા માટ,—
 હું નીચયત્ન નહીં કરું, ઊઠે જિવિતમાં વાટ ! ૫૫
 કહિ આમ બહુ ઉચ્ચો વળી દુર્યોધન તેણી વાર,
 હું નાક શેખિશ શિર જતાંપણ, માનજો નિર્ધાર ! ૫૬

૪૫ કૃપણોની રીતે—કંગાલની રીતે. ૪૭ ગુરો !—હે ગુરુ ! ગુરુનું સંબોધન. ૫૫ વયસ્ય—મિત્રો, સમગ્રલીન, સરખીવચના.

સુષ્ણિ વેણુ તેનાં ક્ષત્રિયો સહુ 'સાધુ ! સાધુ !' ઉચારી,
 અતિ થઈ પ્રસન્ન સુ આપસુતની કરિ પ્રશંસા ભારી. ૫૭
 સુષ્ણિ વાણિ દુર્યોધનતણી, ચઢ્યું શૂર સહુને પાણી;
 યુધમાટ નિશ્ચય કરિ ધર્યો ઉત્સાહ રાયવખાણી. ૫૮
 પછિ સર્વ સેનાહિત બે યોજન જઈને દ્વર,
 હિમવાન પાસે જઈ ઠર્યો, રણધીર તમસુત શૂર. ૫૯
 અરુણા સરસ્વતિને વિષે કરિ સ્નાન ને જળપાન,
 લાં મંત્ર કીધો યુદ્ધનો, મળિ મહિપ સૌ મતિમાન. ૬૦

વલણ.

મતિમાન ભૂપ ભેગા થઈ, ફરિ કરવા સંગ્રામ,—
 શું કીધું તે સાંભળો, કહે દ્વિજ ગણપતરામરે. ૬૧

કડવું ૨ જું.

શલ્યને સેનાધિપતિપણનો અભિષેક.

રાગ ધનાશ્રી.

ઉચર્યો સંજય હે અવનીપતિ, ત્યાં રાત્રીમાં તેવેજી,
 શકુની, દ્રૌણી, કૃપ, કૃતવર્મા આવી મળિયા એવેજી. ૧
 અરિષ્ટસેન, સુષેણુ પરાક્રમિ જયત્સેન, ધૃતસેનજી,
 એ પણુ આવી રહ્યાં ત્યાં રાતે રોષ ભરેલે નેનજી. ૨
 મળી તેમણે મહીપ એવા આપયુત્રને એવેજી,
 કરિ સત્કાર સુ કહ્યું શલ્ય નૃપ સુણે તેમ ત્યાં તેવેજી: ૩
 હે 'રાજન્ ! જય અમો પામિયે સંગ્રામે શુભ તેવોજી,
 સેનાપતિ સ્થાપો એવો અહિં, સેનાનીના જેવોજી.' ૪

૫૯ હિમવાન—હિમાલય પર્વત. ૨ રાતે—રાત્રિએ. બીજો અર્થ ર-
 ક્તા, રાતાં. ૩ સત્કાર—નમસ્કાર. ૪ સેનાની—કાર્તિકસ્વામી.

- સાંભળિ એવું આપસુતે ત્યાં, ગુરુસુતને એ વારેજી—
 પૂછ્યું, દ્વિજ બતલાવો તેવો, જે જય અહિં વિસ્તારેજી. ૫
- ઉચ્ચૈ તવ અશ્વત્થામા, નૃપ ! કાર્તિકેયના જેવોજી—
 શક્યભૂપ છે આ અવનીમાં, સૌ ઉર રૂચે તેવોજી. ૬
- રૂપ, તેજ, કુળ, યશ, લક્ષ્મી ઇત્યાદિક ગુણથી એહજી,
 લક્ષવસા સેનાપતિ માટે થોગ્ય દિસે છે તેહજી. ૭
- કાં કે તે ઉપકાર જાણુ છે, ભૂપતિ શુભ બડભાગીજી,
 ભણ્યોછ જે આપણમાં અહિં નિજ લાણેજીને ત્યાગીજી. ૮
- સંમતિ આપી તે વાતે સૌ, શક્યભૂપને ઘેરીજી,
 ઉચ્ચૈ “ જય જય ” અતિ હુપે ત્યાં, વાગ્યાં ભેરિનફેરીજી. ૯
- શક્ય પાસ જઇ દુર્યોધન તવ, ઉચ્ચૈ બે કર જોડીજી:
 એથ તમારી છે અવ હે નૃપ ! સેના રહિ છે થોડીજી. ૧૦
- મિત્રઅમિત્ર-પરીક્ષા કેરો સમય અમોને આ જેજી—
 પ્રાપ્ત થયો છે હે મહાબાહો ! માટે કહું છું આજેજી. ૧૧
- મિત્રધર્મ આપનો સફળ કરવાને હે મહાવીરજી,
 સેનાપતિ શુભ થાઓ અમારા, જેથી ધરિયે ધીરજી. ૧૨
- આપ સૈન્યપતિ થઇને જાતાં, પાંડવ ને પાંચાલોજી—
 નિરુત્સાહ થઇ જશે જ નિશ્ચે, કરશે નહિ કેા ખાળોજી. ૧૩
- દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી, સર્વ સુણે ત્યમ ત્યારેજી—
 ઉચ્ચૈ મદ્રેશ્વર, હે નૃપ ! ચિંતા નવ કરવી તારેજી. ૧૪
- તારા પ્રિય માટે જ રાજ્ય, ધન તેમ પ્રાણુ છે મારોજી;
 માટે મંદ થઇશ ન જરિયે, અર્થ હું સાધિશ તારોજી. ૧૫
- કૃષ્ણપાર્થની રથિઓમાં તું માને છે સરસાઈજી.
 પણ તે છે મુજથી બિતરતા ભુજબળમાં હે ભાઈજી ! ૧૬
- દેવ, દાનવો તથા માનવો—સાથે જીતું તેવોજી—
 છું હું, જમને પણ ઝગઝગાવું રણમાં, હે નૃપ એવો ! ૧૭
- માટે તુજ સેનાનાયક થઇ, પાંડવ સોમક જીતીજી,

- જય તારો સારો વર્ત્તાવિશ, લેશ ન ધરતો ભીતિજી. ૧૮
- બ્યૂહ રચીશ વળી એવો કે, ઇંદ્રે પણ કહિ એમાંજી—
- અવાય નહિ, તો અરિ તારા શી પેર પ્રવેશે તેમાંજી ? ૧૯
- સુણી શદ્યનાં વચનસુ એવાં, સેનાપતિનો તેનેજી,—
- આપ સુતે અભિષેક કર્યો, અતિ તુષ્ટ થઈને એનેજી. ૨૦
- એ સમયે તમ સૈન્ય વિષે નૃપ, સિંહનાદની સાથેજી—
- વાગ્યાં બહુ વાદિત્ર, વીર જય ઉચર્યાં ઊંચે હાથેજી. ૨૧
- કરી પ્રશંસા પાર વિનાની, મદ્રક ગાજ્યા ભારેજી,
- પ્રાણપ્રતિજ્ઞા કરિ શદ્યે દુર્યોધન માટે ત્યારેજી. ૨૨
- અભિષેકયો શદ્યને જોઈ સૈનિક સઘળાએ ત્યારેજી,
- કર્ણ વિષેનું દુઃખ હર્ષ ધરિ, નાંખ્યું તુર્ત વિસારેજી. ૨૩
- જંખું સઘળું સૈન્ય પછી ત્યાં, સૂતા સૌ વિણ ભીતેજી;
- શદ્યથી શદ્ય ટળ્યું પાંડવનું એમ વિચારી ચિત્તેજી. ૨૪
- શદ્ય સૈન્યપતિ થયો જાણિને યુધિષ્ઠિરે એ વારેજી,
- કહ્યું કેશવને આ રીતેથી, અંતરને ઉદ્ગારેજી: ૨૫
- ઓથ અમારી છો હરિ આપ જ, માટે માધવ ! હાવેજી,
- કરો ઘટે ત્યમ અમ રક્ષણમાં, તમને જે કંઈ કાવેજી. ૨૬
- ઉચર્યા તવ માધવ, હે રાજા ! મદ્રેશ્વરને આપજી,
- ઓછો મા માનશે મહીમાં, છે એ મોટે માપજી. ૨૭
- ભીષ્મ, દ્રોણ ને કર્ણસમો વા તેથી વધતો તેહજી,—
- માનું છું એને હું હે નૃપ, માનો નિઃસંદેહજી. ૨૮
- શિખંડિ, અર્જુન, ભીમ, સાત્યકી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન મહાધીરજી,
- અધિક નથી એથી પણ એ છે, હરનારો સહુ-હીરજી. ૨૯
- તેને હણવા યોગ્ય તમે છો, હે કુરુનંદન અત્રજી;
- નથિ બીજો કે આપવિના, શોધી જોતાં સર્વત્રજી. ૩૦
- માટે મામો માની એને તેપર દયા ન કરજોજી,
- પણ ક્ષત્રિયનો ધર્મ વિચારી, પૂરો એને કરજોજી. ૩૧

કર્ણ રૂપિ પાતાળધિ સંભવ છે જેનો અહિ એવોલ,
 ભીષ્મદ્રોણરૂપી મહાસાગર, તરે ન કોપણ તેવોલ, ૩૨
 તરી જઈ ગણ સહિત તમે, આ શલ્યગોળપદે વીરલ,
 ન ડૂબશે દેખાડી તપબળ તથા ક્ષાત્રબળ ધીરલ ! ૩૩
 વાત આમ કરતા વનમાળી, રાય યુધિષ્ઠિર સહિતલ,—
 આન્યા શિબિરે શરણાગતનું કરનારા જ સુહિતલ. ૩૪
 સૂતા સૌ પછિ નિજ શિબિરોમાં, જંપી સેના બાધીલ;
 અળગો કીધો અધિપતિ ઉરનો, હરિએ સધળો આધિલ. ૩૫
 વલણ.

આધિ અંતરનો હરે, ભક્ત તણો ભગવાન;
 ઉપાધિ આવી નવ શકે, ધરતાં તેનું ધ્યાનરે. ૩૬

કડવું ૩ બું.

શલ્યવધ.

રાગ આશાવરી.

હે નૃપ ! તે રાત્રી વીત્યા પછિ દુર્યોધન-આજ્ઞાથી તૂર્ણ—
 થયા યોધ તૈયાર સર્વ સજિ શસ્ત્ર અસ્ત્ર વાહન સંપૂર્ણ. ૧
 રણવાદિત્ર રહ્યાં ત્યાં વાગી, હય કરવા લાગ્યા હણણાદ;
 કરિ ચિહ્નકાર સુણાયા કર્ણે, રથોતણો સુણિયો ખણણાટ. ૨
 બાકિ રહેલાં સૈન્ય બિનાં પણ મૃત્યુભય તણને તે વાર,—
 આવી ઉભાં ઝટ અતિ ઉત્સાહે, સર્વ રિતે થઇને તૈયાર. ૩
 આપસૈન્યના મહારથિઓ તવ, સર્વ સૈન્યના કર્ણ સુવિભાગ,
 નિજ સેનાંગ વિષે બિભા'તા, ભળવવા સારો નિજ ભાગ. ૪
 કૃપાચાર્ય, કૃતવર્મા, દ્રૌણી, શલ્ય, શકુનિ ત્યમ અન્ય નરેશ,

૧ આશાવરી—સવૈયા એકત્રીશાને રાગે ગવાશે.

સર્વ સૈનિકો દુર્યોધનને મળિને મંત્ર કર્યો બહુ બેશ.
 આજ આપણામાંથી કોએ જૂઠા પડિને રણ મોઝાર—
 યુદ્ધ ન કરવું પાંડવ સાથે, એક જણે ઝૂઝી આવાર.
 રક્ષણ કરતાં એકબિજાનું, મળી એકઠા ઠીક સુરીત,
 કરવું યુદ્ધ બહી બાતે, જળદૂધ સમી દર્શાવી પ્રીત.
 કરી પ્રતિજ્ઞા તેહ વાતની, મહારથિયો સઘળા તે શૂર—
 વાધ્યા મદ્રેશ્વર આગળ કરિ, વાધે જયમ ગંગાનું પૂર.
 પાંડવ પણ રચિ વ્યૂહ સૈન્યનો, યુદ્ધ ઇચ્છતા થઈ તૈયાર—
 આઠ્યા કૌરવની સામે નૃપ, ચારપાસથી ઝટ એ વાર.
 બીખેદ્રોણ હણાયા રણમાં, પડ્યાં કર્યું મહારણજૂઝાર,
 તોય જીતશે પાંડવને અવ શલ્ય એમ માની નિર્ધાર, ૧
 આશા તેપર બાંધિ આપસુત ઉમગ્યો કાંઈ ન કરી વિચાર;
 છે આશા બળવાન જગતમાં, રે ! તે ટળતી નથી લગાર. ૧
 રચી સર્વતોભદ્રવ્યૂહ નૃપ શલ્ય કૌરવોનો આધાર,
 વાધ્યો પાંડવના સામે તવ, દવસરખો નવ કરતાં વાર. ૧
 ધૃષ્ટદ્યુમ્ન શિખંડિ સાત્યકી, શલ્યસૈન્ય હણવા એ વાર—
 ધાયા, ત્યમ ધાયા સેનાસહ ધર્મ શલ્ય હણવા અવધાર. ૧
 દોડ્યો અર્જુન ભોજ તથા સંસત્તક સામે ધરિને બાણ;
 ભીમસોમકો કૃપાચાર્ય પ્રતિ ઉલટ્યા પૂરરિતે નિર્વાણ. ૧
 નકુલ અને સહદેવ ઉભા જઈ, શકુનિ ઉલ્લૂક સામે કરિ ક્રોધ
 તેમ જ ઉલટ્યા પાંડવ પ્રત્યે, આપતણા જોરાળા જોધ. ૧
 મચ્યું પછી મહા ઘોરયુદ્ધ મળતાં બે સેના રણ મોઝાર;
 હેલી બાણ તણી થઈ અતિશે, થયા ધનુષના બહુ ટંકાર. ૧
 કિલકારી કારી થઈ રણમાં, ચળક્યા ભાલા ત્યાં ચોપાસ;
 વિદ્યુત્ સરખાં બડગ ઝબકિયાં, વર્ત્તાવા લાગ્યો અતિ ત્રાસ. ૧
 ગુરજ ગદા ફરશી રહિ વરશી, ઉછળ્યાં અસ્ત્ર પ્રલય કરના;
 તોમર ત્રાસ ત્રિશૂલ તીવ્ર અતિ, ભાશ્યાં ભય નરને ભરનાર. ૧

ખુંખારવ બહુ હવો એ તકે, હવ લાગ્યા સરખો નિર્ધાર;
 ઠાટ ધણો વળવા લાગ્યો દેવોની પણ ધીરજ હરનાર ! ૧૯
 તાડવૃક્ષથી પડે ફળો ત્યમ શૂરાનાં મસ્તક તે વાર,—
 પડવા લાગ્યાં પારવનાં નૃપ, વર્તાવા લાગ્યો સંહાર. ૨૦
 બાબુબંધસહ બાહુ કપાઈ પડતા ત્યાં જોયા જનપાળ,
 સાથળ કરિની સૂંઠસમા ત્યમ ઢીઠા હે કુરુવીર કૃપાળ ! ૨૧
 રુધિરયુક્ત પૃથ્વી એ સ્થળ ત્યાં ભાસી ભય દેનારી રાય,
 સરિતા શોણિતની વહિ એવી, જેમાં વીર તણાતા બાય ! ૨૨
 સૈન્ય આપનું બહુ જ પ્રકારે હણાયલું અરિથી રણમાંહિ,
 ભાગ્યું તવ મદ્રેશ ધશ્યો નૃપ, ધર્મરાજ ઊભા'તા ત્યાંહિ. ૨૩
 ખાળ્યો તેને પાંડવસૈન્યે, ખાળે તટ ઉદ્ધિને જેમ;
 આવ્યા ઉલટી એ તક કૌરવ, શશ્યસહાય વિષે ધરિ પ્રેમ. ૨૪
 બામ્યું બુદ્ધ ફરી તે તક ત્યાં, કૌરવપાંડવનું કુરુવીર !
 રુધિરઉદક ઉછળ્યું તે સ્થળમાં, ધીરતણી હરનારૂં ધીર. ૨૫
 યુદ્ધ વિષે દુર્મદ માદ્રીસુત નકુળ અને તેવો જ સુવીર,
 ચિત્રસેન કર્ણનો પુત્ર ત્યાં ધશ્યા સામસામે મહાધીર. ૨૬
 કર્ણ યુદ્ધ તેમણે કારમું, વિસ્મય પામે સુરપતિ તેમ;
 ગયા ન એકબિજાના ગાંજ્યા, સુહૃતમાત્ર જણાયું એમ. ૨૭
 પણ પછિ પણ્છ ધનુષની કાપી, ને પછિ ત્રણ શરથી તે વાર,
 લલાટમાં વીંધ્યો માદ્રીસુત, કર્ણસુતે નવ કરતાં વાર. ૨૮
 હય સારથિ પણ ત્રણ ત્રણ શરથી પાડ્યા તડુકીને તત્કાળ;
 હિમ બન્યો માદ્રીસુત એથી, અરિનું સહન ન કરતાં આળ. ૨૯
 ઢાલબડ્ગ ઝટ ઝહી હાથમાં, પ્રચંડ થઇ માદ્રીસુત શૂર,
 પડતું મૂકી તર્ત રથેથી ધાયો અરિ પ્રત્યે બળપૂર, ૩૦
 ઝીંઘી શર વર્ષતાં ઢાંલપર, ગતિ કરિ ગરુડસમી નિર્ધાર,
 ચિત્રસેન .રથપર .ચઢિ નકુળે છેલું શિર તેનું તે વાર. ૩૧

આતવૈર વાળવા ભૂપ ! તવ, વ્યાઘ્રપેર ધૂધવતા વીર,
 ધાયા તેના બે ભાતા ત્યાં, માદ્રિસુત પ્રત્યે ધરિ ધીર. ૩૨
 ઔઠ પરાક્રમ કરિ તેઓને, નકુળે હે નૃપ ! કીધા પાર;
 એ પછિ યુદ્ધ હલું પરસ્પરમાં, દેવાસુર સરખું એ વાર. ૩૩
 આપું મહાભય આપ સૈન્યને, પાંડવના વીરોએ રાય !
 હાની બહુ ઉપજાવી એવી, બે જીસેથી કહિ નવ જાય. ૩૪
 કુશ્વિક્ષો દેખાયાં એવે, કૌરવના ક્ષયનાં નિર્ધાર;
 પાંડવની વૃદ્ધિનો ભૂપ ત્યાં ભાશ્યો મુજને સ્પષ્ટ પ્રકાર. ૩૫
 શસ્યે શૌર્ય જણાવ્યામાં નૃપ, ન્યૂન ન રાખી તત્ર જરાય;
 લેલા ભારેખાણુ મારિને, લય દેનાર યુધિષ્ઠિર રાય. ૩૬
 ભીમ નકુળ સહદેવ આદિએ તવ કરિ તેપર ક્રોધ અપાર,
 વીંધ્યા તેને સર્વ પ્રકારે, તીખા શર મારી તે વાર. ૩૭
 કુતવર્મા, કૃપ, દ્રૌણી, શકુની તથા આપ પુત્રો એ વાર,
 શસ્ય રક્ષવા ધાયા સત્વર, ગયો ઉલૂક ન કરતાં વાર. ૩૮
 દ્રંદ્રયુદ્ધ તવ થયું કારમું, થઈ મરણિયા મહારણવીર,—
 તડવા લાગ્યા એકબિજાપર, કર્ણસુધી ખેંચી નિજ તીર. ૩૯

માયો એમ મહાભારતમાં છે; તે ચિત્રસેન કર્ણનો ભાઈ હતો, અને
 અત્ર જણાવેલો તેનો પુત્ર છે; માટે કાકા ભત્રીજાનું નામ એક હશે એમ
 સંભવે છે. પણ સુષેણુ નામના કર્ણપુત્રને મહાભારત કર્ણપર્વ અધ્યાય
 ૭૫ માં ઉત્તમૌજાએ માયું કાપી મારી નાંખ્યો છે, છતાં અત્ર શલ્ય-
 પર્વ અધ્યાય ૧૦ માં ચિત્રસેન પડતાં તેના બે ભાઈ નકુળને મારવા ધાયા
 તેનાં નામ સુષેણુ અને સત્યસેન છે, તો મુએલો સુષેણુ પાછો ક્યાંથી
 આવે ? આ આલતી આવેલી ભૂલ હશે એમ જણી સુષેણુ સત્યસેનનાં
 નામ ન આપતાં મેં માત્ર ચિત્રસેનના બે ભાઈ તેનું વૈર વાળવા આવ્યા
 એમ બાધેભારે જણાવ્યું છે. (લઘુભારત કર્ણપર્વ કડવું ૮ મું ક. ૪-૩૭
 માં જોવું. આ કડવામાં શલ્યપર્વના અધ્યાય ૮ થી ૧૭ માં સુધીનો
 સાર લીધો છે.)

ભીમે પાડી લેલ ભૂપ ત્યાં, શલ્ય ભૂષના રથતોખાર—
 પાડ્યા પૃથ્વી માંહિ તડાકે, ગદાતણા કરિ ઘોરપ્રહાર. ૪૦
 શલ્યે તવ માર્યો ભાલો ઝટ, તેની છાતીમાં તે વાર;
 જેથિ ઠવચ લેદાચું ભીમનું, પણ તે કંચે નહિ જ લગાર. ૪૧
 લગાર પણ નવ વાર કરીને ભીમે તે ભાલે રણમાંહિ,—
 શલ્યસારથી વીંધી નાંખી પાડ્યો એક પલકમાં ત્યાંહિ. ૪૨
 સાહસ દેખી ભીમસેનનું વિસ્મય પામી શલ્ય નરેશ—
 જતો રહ્યો ઝટ દૂર ત્યાંથિ નૃપ, પણ ધીડ્યો મનમાં ધરિ દ્વેષ. ૪૩
 તેથી તે જિલો તત્પર થઈ, ગદા અહણુ કરિ રણમોઝાર;
 ધાયો તે સામે જ વૃકોદર, કર ધરિ ગદા ન કરતાં વાર. ૪૪
 ફરી મંડલાકાર વીર બે, ગદાચુદ્ધ કરવા નિર્ધાર—
 ઉલટ્યા એકબિજાપર હે નૃપ, પીશી હોઠ નહીં હઠનાર. ૪૫
 શલ્યગદા શોભતી હતી ત્યાં, તપ્તમુવર્ણ સમી તે વાર,
 જવાળા અગ્નિતણી ન હોય શું ! દ્વેષીના દળને દહનાર. ૪૬
 તેમ જ ભીમગદા વિદ્યુત્સહ મેઘ હોય તેવી અવિધાર,—
 શોભી રહિ'તી શત્રુસૈન્યને મરણ-વહેણુ વિષે વહવાનાર. ૪૭
 પ્રહાર એકબિજાના સહેવા યોગ્ય હતા તે બે લડનાર;
 ગળું ન એમાં સુરગંધર્વનું, દાનવ પણ દેખે જમદાર ! ૪૮
 દેખિ કારમું ચુદ્ધ ગદાનું શલ્યભીમનું ત્યાં કુરુવીર !
 ' ધન્ય ! ધન્ય ! ' વદવા લાગ્યા સૌ, માની તે બેને મહાવીર. ૪૯
 ગદાપ્રહાર ગદાપર થાતાં, ઝરતા તેમાંથી અંગાર;
 થતા ધડાકા પ્રલયકાળના મેઘકાટકાશા નિર્ધાર. ૫૦
 તાડન એકબિજાને કરતા ગદાવડે ગર્જા બે વીર;
 પ્રહાર પેખીને તેઓના ધ્રુજા જાતા'તા મહાધીર. ૫૧
 રુધિરેવ્યાપ્ત થયા તે બે બહુ, તો પણ તોર તજ્યો નહિ નામ;
 અળગા કરવા એકબિજાને, કેનીપણ પહોંચી નહિ હામ. ૫૨
 અંતે અન્યોન્યતણા કારી ગદાપ્રહારે તે બે વીર—

પડયા પૃથ્વિમાં ઇંદ્રધ્વજશા એકેસમયે હે કુરુવીર ! ૫૩
 હાહાકાર હવે એથી અતિ, તે જે સેનામાંહિ અપાર;
 તક સાધી કૃપ શલ્ય લઇ પળ્યા, નિજ રથમાં નાંખી તે વાર. ૫૪
 નિમિષભાત્રમાં ભીમ ઉભો થઇ મહોન્મત્તરિતે એ વાર,
 અહીં હાથમાં ગદા શલ્યને તે કરવા લાગ્યો પોકાર. ૫૫
 મચ્યું યુદ્ધ પછિ મહાવેગમાં, વત્ત્યો તવ મોટો સંહાર;
 થઇ મરણિયા યોધ બલટચા, પતંગ પેઠે ત્યાં પડનાર. ૫૬
 મારો, વીધો, કાપો, ઝાલો, છેદો શિર અરિનું અવિધાર !
 વાણી એવી ચાર દિશામાં વ્યાપી રહિ રણમાં તે વાર. ૫૭
 એવામાં શલ્યે આવીને જાવાને જમપુર મોઝાર,
 વીધ્યા રાય યુધિષ્ઠિરને ત્યાં, કાળે પ્રેર્યાથી નિર્ધાર. ૫૮
 કરી કાર્યું યુદ્ધ ધર્મશું, શલ્યે ત્યાં રણમાં મહારાજ !
 વ્યાકુળ કીધા બહુ જ તેમને, ને આપ્યા યોદ્ધા સૌ વાજ. ૫૯
 તવ નિજ ભ્રાતા તથા કૃષ્ણને બોલાવીને તે ગુણુઆમ,
 નિશ્ચય નિજનો સ્પષ્ટ કરીને ઉચર્યા સર્વ સુણેત્યમ આમ:— ૬૦
 શત્રુપક્ષના ઐષમહારથિ હણવામાં તમ સૌએ આંહિ,
 આપ આપનો ભાગ ભજાવ્યો છે રૂડી રીતે રણમાંહિ; ૬૧
 માટે મારે ભાગ રહેલો શલ્ય ભૂપ હણવા હું આજ,—
 અતિ ઉત્સાહ ધરું છું હૈયે, છિ માંડું ઇચ્છિત એ કાજ. ૬૨
 એમ કહી રથચક્રરક્ષકો સ્થાપી નકુળ તથા સહદેવ,
 પાર્થ પૃષ્ઠરક્ષક કરિ વાધ્યા, આગળ ભીમ કરી નરદેવ. ૬૩
 સાત્યકિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વળી કરિ ચક્રતણા રૂડા રખવાળ,
 રાખી જમણે ડાબે પાસે, મોઢ ધરી વાધ્યા મહોપાળ. ૬૪
 ભેરીશબ્દ હવા તવ ભારે, બિહ્યા શંખતણા અતિઘોષ;
 વાગ્યાં રણવાદિત્ર વેગમાં, શત્રુ વિષે પડવા બહુ શોષ. ૬૫
 શલ્યયુધિષ્ઠિરનું ફરિ પાછું, મચ્યું યુદ્ધ મોટું અતિ ઘોર;
 બાણવૃષ્ટિ ભારે થઇ ભૂપતિ, સંભળાવા લાગ્યો બહુ શોર. ૬૬

દ્રોણતણો ઉપદેશ યુધિષ્ઠિર દર્શાવી દીધ્યા તે ઠામ;
 પણ મદ્રેશ પડ્યો નહિ પાછો, તેમ ન નમ્ર જણાયો નામ. ૬૭
 અતિક્રોધન નૃપ ધર્મ છતાં કંપાયમાન ક્રોધે થઇ તેહ,
 વર્ષાવી શરવૃષ્ટિ ઉગ્ર થઇ હણુતા ચોધ હજારો એહ. ૬૮
 જે જે સૈન્ય ભણી તે જાતા, તેનો તે કરતા સંહાર;
 હવ ઊઠ્યા જેવો હળમાં નૃપ, ઊઠી રહેતો'તો પોકાર. ૬૯
 ઢાટ વાળિ તમ હળમાં અતિશય, ધાઇ શલ્ય પ્રત્યે તે ધીર,
 'અરે શલ્ય ! ઊભો રહે' કહિને ગાજ્યા ગુણવંતા ગંભીર. ૭૦
 શલ્ય થયો સામો તે તક ત્યાં, ધનુષતણો કરિને ટંકાર;
 વર્ષાળ્યા શર એકબિજાપર બેએ પારવના તે વાર. ૭૧
 રુધિરયુક્ત તવ થયા વીર તે, તીરો બહુ વાગ્યે તનમાંહિ;
 વસંતમાં પુષ્પિતર્કિશુકશા શોભ્યા તેજસ્વી અતિ ત્યાંહિ. ૭૨
 અંતે ક્રોધ કરી અતિ ધર્મે અમોઘશક્તિ ધરીને હાથ,
 ક્રોધદૃષ્ટિએ જોઇ શલ્ય પ્રતિ, ઉચ્ચાર્યા મોટેથી નરનાથ: ૭૩
 'રે હો પાપરૂપ ! તું આ તક મુઓ જ છે' કહિ એમ વિશેષ,
 ફેંકી શલ્ય ઉપર તે શક્તિ, આપશક્તિ દર્શાવી અશેષ. ૭૪
 ઉગ્રશક્તિ ઉલ્કાસરખી તે, શલ્યછાતિ ભેદી તત્કાળ,—
 પ્રવેશિ પૃથ્વીમાંહિ તોડિને કૌરવના રક્ષણની પાળ. ૭૫
 ભેદેલો શક્તિએ શલ્યનૃપ પ્રાણુરહિત થઇને તત્કાળ—
 પડ્યો પૃથ્વીમાં રથથી હેઠે, પ્રસારિ કરપદ હે ભૂપાળ ! ૭૬
 પૃથ્વીપતિ તે જેમ પૃથ્વીએ પ્રેમે ઉર ચાંપ્યો ના હોય !
 તેમ શોભતો હતો શું કહું, જો કે પ્રાણુ તજ્યો'તો તોય. ૭૭
 કાર્તિકેયથી હણાયલા ગિરિ ક્રૌંચ સમો ત્યાં શલ્યનરેશ,
 અહો ! શોભતો હતો શવ છતાં, શું કહું તમને અત્ર વિશેષ ? ૭૮

વલણુ.

વિશેષ કહેવાનું હવે, કહું તે સુણજો રાય !

અનૃત કીધે અવનીમાં, જય નવ કહિયે થાયરે. ૭૯

કડવું ૪ થું.

શાલ્વ, ઉલૂક તથા શકુનિવધ.

રાગ સિંધુ.

શલ્ય પડતાં જ નૃપ ! શીશ રણમાંહિ દે એહવા શૂર તેના સુસાથી—
 સાતસેં નીસર્થા સૈન્યમાંહેથિ ઝટ, ભૂમિ ધૂળવતા લબ્યભાથી. ૧
 તે સમે તેમને છત્ર આમર થતા, ગિરિસમા હસ્તિ ઊપર રહેલા—
 આપપુત્રે કહ્યું, શૂરવીરો અરે ! જાવ મા ગતિ કરી થઈ જ ઘેલા. ૨
 માનિ ના તે કહ્યું અણુધ અભિમાનિ તે પાંડવોસૈન્યમાં તૂર્ણ પેઠા;
 ધનુષટંકાર કરિ ધર્મ હણવા જ એ ઊલટયા તર્ત પડવા જ હેઠા. ૩
 યુદ્ધ કરિ કારમું એ સમે એમણે પાંડુસુત ધર્મને તત્ર પીડયા,—
 જાણિને એમ ઝટ ભીમ અર્જુન તથા નકુળ સહદેવ તત્કાળ ભીડયા. ૪
 શૂર મહા સાત્યકિ, શિખંડિ, પાર્ષત તથા દ્રૌપદીપુત્ર પણ પૂરવેગે—
 આગ્રિ પહોંચ્યા ન કરતાં જરા વાર ત્યાં, ઉગ્ર થઈ આપ ઊઘાડિ તેગે. ૫
 સોમકો સહિત પાંચાલ પણ આવિયા, ધર્મને રક્ષવા તે જ ટાણે;
 શોભ્યું રણ એ સમે શું કહું આપને, ‘ વાહ ’ વહિ ઇંદ્રપણુ તે વખાણે! ૬
 વીંટિ વળિ ધર્મને સર્વ તે એ સમે, શલ્યઅનુગામિ રથિ સાતસોને—
 સઘ હણવા જ લાગ્યા ન જરિ વાર કરિ, પૂછવું ના પડ્યું કોઈકોને. ૭
 ચક્ર ચૂરા કર્યાં કોઈનાં, ને કર્યા ધૂળ લેગા જ ધ્વજ કોઈના ત્યાં;
 ભારિ ભય આપ્યું ઘડશીશ જૂઠાં કરી, કળ ન કોને પડી કે જવું ક્યાં? ૮
 માઠિ ગતિ જોઈ મદ્રકતણા સૈન્યનિ, શકુનિ મોટેથિ ઉચર્યો ખરાડી;
 મદ્રકોમાંહિ જો લેલ પડિ ભૂપતે ! કેમ તું થઈ ગયો છ ગરાડી ! ૯
 આપણા દેખતાં અરિથિ માર્યાજતા મદ્રકો આજ આ’વે પ્રકારે,
 ભૂપ ! સંગ્રામમાં આપ ઊભાછતાં યોગ્ય નથિ અત્ર એ તો લગારે. ૧૦
 એકઠા સર્વ રહિ અરિશું જડવું અહીં, નિયમ તે ત્યાગિને એ નિસરિયા,

૨ તૂર્ણ—જલદી. ૫ પાર્ષત—પ્રપતગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન.

૭ અનુગામી—પાછળ ચાલનારા, સોજતી.

ક્રોધવશ થઈ ન માની કહ્યું તેમણે મરણ સામે જ પગ તર્ત ધરિયા; ૧૧
તો શું આહિં આપણે ત્યમ થવા દેવું કહો ? ના નથી યોગ્ય એ તો જરાયે;
વાધિ અવ વા'ર ઝટ એમની નૃપ કરો, શત્રુથી જેમ ના તે મરાયે. ૧૨
આમ સુણતાં જ સ્મૃત આપનો શકુનિસહ ઊપડયો આકળો થઈ અતીશે;
આદર્યું યુદ્ધ પછિ પાંડવો સાથ ત્યાં, રુદ્ર જેવો બની પૂર્ણ રીશે. ૧૩
રીશ ધરિ કરિ ત્વરા તોય ના કંઈ વળ્યું, વળિ ગયો ઘાણુ ઝટ મદ્રકોને;
પ્રબળ પેખ્યું ખડું પાંડવોનું જ નૃપ, રહે ઊભો ત્યાં અરે ભાર કોનો! ૧૪
શલ્યનું સૈન્ય ત્યમ શલ્યને પણ પડયો—જેઈ રણક્ષેત્રમાં આપ સેના—
ભાગિ ભય ભારિ ધરિ, વારિ ના તે રહી, શ્વાસ મુખમાય નૃપ કોઈને ના. ૧૫
દુઃખ ધરિ વિમુખ યોદ્ધા તથા આપસુત રે થયા રાયણ રણધિ જ્યારે,
પાંડવોસહિત પાંચાલ પરસ્પર અરો! આમ કહેતા હતા ત્યાંહિ ત્યારે— ૧૬
આજ હૃતશત્રુ રાજા યુધિષ્ઠિર થયા, આજ દુર્યોધને આપઆંખે—
જાતિ દીઠી જ નિજ રાજસમૃદ્ધિને, તે થકી તે થયો તેજ જાખે. ૧૭
આજ ધૃતરાષ્ટ્રસુત મરણ પામ્યો સુણી પૃથિવમાંહે પડી દુઃખ ધરશે;
આજ તે વિદુરનાં વાક્ય હિતનાં સ્મરી આપને નિંદતો નહિ જ ઠરશે. ૧૮
આજ તે કૃષ્ણ માહાત્મ્યને જાણશે, આજ તે ધર્મને તે જ રીતે—
જાણશે સર્વથી શ્રેષ્ઠ ધનુષારિ દઢ, જેમને જગતમાં કો ન જીતે. ૧૯
આજ અનુભવિ તે ધર્મનો હોય ત્યમ વરતિ પાંડવતણું દુઃખ જાણો;
તેમ અર્જુનપરાક્રમ તથા ભીમનું બાહુબળ પૂર્ણ રીતે પ્રમાણો. ૨૦
આમ વદતા પરસ્પર મહા હર્ષથી હ્રષ્ટ થઈ તે મહાશૂરવીરો.
પૃષ્ઠ લઈ આચના ભાગતા સૈન્યની દોડતા તે હતા ધીરવીરો. ૨૧
જોઈને આમ નિજ સારથીને કહ્યું રાય દુર્યોધને રાય ત્યારે,—
હાંકય રથ પાર્થને મૂકિ સેના પૂઠે, અતિક્રમણુ તેયિ નહિ થાય ક્યારે. ૨૨
જોઈ ઊભો મને જુદ્ધમાં આ તકે, આપણું સૈન્ય ઉત્સાહ આણી—
ખાણું ફરશે અને અર્થ સરશે જ ઝટ, હાંકય ધીમેયિ રથ એમ જાણી. ૨૩

૧૭ હૃતશત્રુ—જેના શત્રુ હણાયા છે એવા. આપઆંખે—પોતાની આંખે. ૨૦ અનુભવી—ચાકર. ૨૧ હ્રષ્ટ—ખડુ પ્રસન્ન, ખુશ.

આપ સુતનાં સુણી આર્ય સરખાં વચન, સારથીએ હયો તર્ત હાંક્યા;
 પાય દે દવ વિષે પદાતિ એવા જ તવ એકવિથ સહસ્ર આબ્યા જ પાંક્યા. ૨૪
 ભીમસેને તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને તહીં, સૈન્ય ચતુરંગથી આવિ આગે,
 શેકિયા તેમને વાર કરતાં ન લવ, પણ ન રોક્યા રદ્યા પૂર્ણ આગે. ૨૫
 ભીમને ઘેરિને ઘેર શરવૃષ્ટિ કરિ તેમણે તેમ બીજા મળીને;
 ઊતર્યો રથથિ તવ ભીમ લેઈ ગદા, તેમનો ક્રોધ કારી કળીને. ૨૬
 ધૂધવાટો કરી ફેરવીને ગદા ધૂમિ રણભૂમિમાં ભૂપ તેણે,—
 પાર પાળા કર્યા વાર કરતાં ન જરિ, અન્યને આંચ અતિ આપિ એણે. ૨૭
 ધર્મ તમપુત્ર સામે ધશ્યા સૈન્યસહ, પણ ન પાછો હઠ્યો તે લગારે;
 ભાગિ જાતું હતું સૈન્ય એનું બધું, પામિ ભયભૂપ રણમાંથિ ભારે. ૨૮
 પાડિ ઘાંટા કહ્યું તેમને તે તકે રાય દુર્યોધને બહુ વકારી,
 આવિયા તવ ફરી કારિ કિકિયારિ કરિ, તેબધા હાથ હથિયાર ધારી. ૨૯
 મ્લેચ્છનો અધિપતિ શાસ્વ પણ એ સમે ધનસમા હસ્તી ઊપર વિરાજી—
 આવિયો બાણ વર્ષાવતો વેગમાં, ગર્જના ઘેર કરતો જ ગાજી. ૩૦
 પાડયું લંગાણ પાંડવતણા સૈન્યમાં, પ્રેરિને કારમો હસ્તિ તેણે;
 બાણથી ધાણ બહુ કાઢિ ભય સર્વને આપ્યું અવનીશ એ વાર એણે. ૩૧
 તેથિ તીખો થઈ શૂર પાંચાલસુત સૈન્યપતિ પાંડવોનો પ્રતાપી,
 શાસ્વહસ્તી જ સામે ગયો તે તકે, વીરતામાંહિ પરિપૂર્ણ બ્યાપી. ૩૨
 આવતો દેખિ તેને તપેલો ધણો, હસ્તિ શાસ્વે તરત તેજ સામે—
 ચડપ ચલવ્યો, ન જરિ વાર કરતાં જ ઝટ, ઘાલવા શત્રુ જમનેજ ધામે. ૩૩
 ધૃષ્ટદ્યુમ્ને તદા ધૈર્ય ધરિ એ સમે, હસ્તિ ગંડસ્થળે અગ્નિ જેવા,—
 પાંચસેં બાણ નારાય મૂક્યા તરત, તાપ અત્યંત આપે જ તેવા. ૩૪
 તેથિ તે વિદ્ધ થયલો ધણો શાસ્વ કરિ, ચીશ પાડી તદા ત્યાંથિ ભાગ્યો;
 પણ ફરી પ્રેરિયો મારિ અંકુશ ધણા, તવ ફરી તર્ત તે આવિ લાગ્યો. ૩૫
 આવતો આપ રથ ઉપર તે જોઈને, ધરિ ગદા હાથમાં તે જ ટાણે,
 ઊતરી રથથિ પાર્ષત ઉલો પૃથિવપર, વાર કરતાં ન જ્યમ સૌ વખાણે. ૩૬

હસ્તિએ એ તકે સૂંઠમાં ઘાલિ રથ, સારથીઅથ સાથે ઉપાડી,—
 ઝીકિને પૃથ્વિમાં તૂર્ત ચૂરણ કર્યો, વાર એમાં ન લવપણુ લગાડી. ૩૭
 પીડમાં પેખિ પાંચાલનૃપપુત્રને, સાત્યકિ શિખંડિત્યમ ભીમ તેવે—
 આવિ વર્ષાવિશર મત્તમાતંગને રોકિયો આંચ અતિ આપિ એવે. ૩૮
 તોય તેના ખળ્યો, તેમ મ્લેચ્છાધિપે તે ઉપર રહિ કરી ખાણુવૃષ્ટિ—
 મારિયા બહુ રથી, મથિ મહાશૂરને, ફૂર થઇ કર્યું બધું સૈન્ય કષ્ટી. ૩૯
 એથિ અતિ કોપિને હસ્તિ કુંભસ્થળે પાર્ષતે પ્રહાર કરિને ગદાનો,
 ભૂમિ ભેગો કરી કરિ મહાકારમો, સઘ સૂતો કર્યો તે સદાનો ! ૪૦
 સાધિ તે તક તહીં સાત્યકીએ તરત, ભસ્લખાણુથિ શિર શાલ્વ કેરું—
 પાડિ ઝટ પૃથ્વિમાં, ચકિત સૌને કર્યા, સારમાં શું કહું હું ધણેરું ? ! ૪૧
 શાલ્વ પડતાંજ ભય પામિ અતિ એ સમે, આપનું સૈન્ય માગ્યું ત્વરાથી;
 વાર્યું તેને ત્યહાં વીર ભોળે જ નૃપ, નવ ખશી નામ રણની ધરાથી. ૪૨
 અચલ આદ્રિસમે ખાણુથી વ્યાપ્ત તે સ્થિર રહેલો રણે જોઇ એવે,
 આપના પક્ષના શૂરવીરો ફરી આવિયા ઉઝટિને તર્ત તેવે. ૪૩
 એથિ પાછું વળી યુદ્ધ મોઢું મચ્યું, જે વિષે જોયું કદિ નહિ જ તેવું—
 યુદ્ધ હાર્દિક્ય ને સાત્યકિનું હવું, અમરગણુ પણુ વખાણુ જ એવું ! ૪૪
 પાંડવો સાથ તમ પુત્ર પણુ તે તકે, રુદ્રરૂપે બની રાય ત્યારે,
 યુદ્ધ કરતો હતો કારમો ક્રોધ કરિ, કંપતો તે ન મનમાંહિ ક્યારે. ૪૫
 વીંધિ શરથી ઘણાને ઘણાથી જ તે વિદ્ધ થાતો હતો રાય તેવે;
 પણુ ન ડગતો હતો ડગ અહો ! તે ત્યહાં, ધન્ય વદતા હતા દેવ એવે ! ૪૬
 નીર તેનું નિહાળી ઘણા યોધ તવ, તેહને રક્ષવા ત્યાં ફરીને—
 દોડતા આવિયા પૂર્ણ વેગેથિ નૃપ, ઉગ્ર શસ્ત્રો ઉઘાડાં કરીને. ૪૭
 દ્રૌણિયે ભીમસહ શકુનિએ ધર્મસહ યુદ્ધ એવે કર્યું આવિ આજે,
 તે શું વિસ્તારિ કહું આ સમે ભૂપ ! હું, સાર કહેતાંય પણુ વાર લાજે. ૪૮
 માર્યું ગયું સૈન્ય બહુ, જીવતું જે રહ્યું તેય પણુ હાર્યું પરિપૂર્ણ તોયે,—

૪૨. ભોળે—ભોળ કુળમાં ઉપજેલા કૃતવર્માએ. ૪૩ અદ્રિ.—પર્વત.

૪૪ હાર્દિક્ય—કૃતવર્મા.

તંત તૂટયો ન તમપુત્રનો ભૂય ત્યાં, હાનિ પ્રત્યક્ષ નજરે જ જોયે. ૪૬
જીવપર આવિને ઝૂઝતો જોઈ નૃપ, આપના પુત્રને પાર્થ ભારે,
કૃષ્ણને અધ અરિસૈન્યમાં હાંકવા—કહિ વળી ઉચ્ચર્યો આ પ્રકારે— ૫૦

દોહરા.

હો કેશવ ! આ મુદ્ધને આજે દિવસ અઢાર—
થયા, અરે ! જેમાં ખરે, થયો ઘણો સંહાર. ૫૧
આ મહાત્માનું પારવનું દળ આ રણ મોઝાર—
પાર પડ્યું, જેમાં પડ્યા મોટા રણઝૂઝાર. ૫૨
જયના મેરુ મહીતળે, જમથી નહિ ડગનાર,
ભીષ્મ દ્રોણ ભૂમાં લગ્યા, રણમાં ખડુ ઝગનાર. ૫૩
કર્ણસમો રણવીર ને વિકર્ણ વીર્યઅપાર;
શક્ય શાલ્વ ભૂરિશ્રવા પાર પડ્યા આ ઠાર. ૫૪
આમ અનેક સુવીરનો અત્ર થયો સંહાર,
તો પણ દુર્યોધન અરે ! સમજ્યો નહિ જ લગાર. ૫૫
ભીષ્મ, વિદુર, દ્રોણ તથા આપે પણ સુખકાર—
વચન કહ્યાં'તાં એહને, પણ ના લહું લગાર. ૫૬
મૂર્ખપણાથી વૃદ્ધ નિજ માતતાતનાં સાર—
હિતકર સુવચન એહને રે ! રૂચ્યાં ન લગાર. ૫૭
તેથી જોયું અનિષ્ટ આહિ, તો પણ એહ ગમાર,
તંત નથી તજતો અરે ! પોતાનો તલભાર. ૫૮
માટે રે ! એ જીવશે ત્યાં સૂધી કદિ તેહ,—
રાજ્ય ન અમને આપશે, છે એ નિઃસંદેહ. ૫૯
એના જન્મ સમે અરે ! સિદ્ધ વધા'તા જેમ,
ક્ષત્રિયનો સંહાર થઈ, થયું જ સાચે તેમ. ૬૦
માટે એ મહાપાપનો ક્ષય કરવાને કામ,
હાંકે હય જય ધર્મનો કરવાને ધનશ્યામ ! ૬૧

રામ ચાલતો.

પાર્થ કહેવાતણેા મર્મ લહિ માધવે મારિ મૂક્યા પછી અશ્વ એવે;
 પેસિ દબમાંહિ અતિ ઘોરસંહાર નૃપ, અર્જુને આદર્યો તર્ત તેવે. ૬૨
 પ્રલયના મેધસમ બાણુ વર્ષાવતો, ધનુષ ટંકાર મોટા કરીને,—
 ઈંદ્ર જેવો જણાયો મહાઉગ્ર તે, યુદ્ધમાં સર્વદિશમાં ફરીને. ૬૩
 પ્રાણહર કારિશર એમ તે મારતો, જેથિ નર અશ્વ કે હસ્તિને ત્યાં—
 જરૂર રહેતી ન જરિયે બિજે મૂકવા, એકથિ પતિજતા જે હતા જ્યાં ૬૪
 ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કરી આપસુતને વિરથ, આંચ આપી ઘણી રાય જ્યારે,
 અશ્વપર બેસિ બે'બાકજો તે બની, શકુનિ પાસે ગયો દૂર ત્યારે. ૬૫
 દ્રૌણિ કૃષ તેમ હાર્દિય રથસૈન્યમાં આપસુતને ન દેખી તદા ત્યાં,
 પ્રાણસંશય કરી આપના પુત્રનો, પૂછવા લાગિયા 'નૃપ ગયો ક્યાં ?' ૬૬
 કેટલાકે કહ્યું, ' સારથી હય પડ્યે શકુનિપાસે ગયા છે અહીંથી; '
 વ્યથિત કંઈકે કહ્યું, 'છે પ્રયોજન કશું ? આવશે જો હશે તો કહીંથી!' ૬૭
 આમ સુણિ તે ગયા આપસુત પાસ પણ તર્ત પાછા ફર્યા ત્યાંથિ પાંચે;
 કેમકે પાર્થતે પીડિને સર્વને નાંખિયા ત્યાં હતા ઉગ્ર આંચે. ૬૮
 પાર્થના બાણથી પિડિત એવા અમે, બાગિ કોરે ખશ્યા રાય એવે,
 યમ સમો સાત્યકી ચારસેં રથસહિત, હું સમિપ આવિયો તૂર્ણ તેવે. ૬૯
 શ્રાંત પાંચાલ નૃપદાહથી હું છુટયો કાંઈ કરતાંય પણ ભૂપ ! જ્યારે,
 એટલામાં જ દવરૂપ શૈનેયની આંચમાં હું પડ્યો તર્ત ત્યારે. ૭૦
 પરિકરો મુજ હણી તેહણે તર્ત ત્યાં, મૂર્છનાવાન મુજને જ એવે,
 જીવતો જકડિ લીધો ઝપાટે જ મેં જોયું અતિ કારમું કૃત્ય તેવે. ૭૧
 ભીમ ને પાર્થના કૃત્યથી ગિરિસમા હસ્તિ પડવાથિ ત્યાં પાંડવોને—
 ગમનનો માર્ગ નહોતો રહ્યો લેશ પણ, મૂઝવણ થઈ હતી સર્વકોને. ૭૨

૬૪ જ્યાં—જ્યાં હતા ત્યાં જ પૂરા થતા હતા. ૬૮ પાંચે—શકુનિ,
 દુર્યોધન, અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય તથા કૃતવર્મા. ૭૦ શ્રાંત—થાકેલો. આ
 વખતે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પાંચાલરાજાનાં વાહન યાક્યાં હતાં અને તેથી તે પણ
 થાક્યો હતો. શૈનેય—સાત્યકિ. ૭૧ પરિકરો—અનુમાપીયો, રસાલાનાં માણસો.

ભીમ તે હસ્તિનાં શય બેસેડી અને માર્ગ કરતો હતો રાય જેવે,
 ભૂરિબલ આદિ અગિયાર સુત આપના એટલે આવિયા ત્યાંહિ તેવે. ૭૩
 શોધવા આવિયા તેહ વડબાતને, પણ અરે ! તેમણે તર્ત એવે,
 શોધ્યું નિજ મરણને ભીમ સાથે તડી, નીસર્યા રે હશે મુહૂર્ત કેવે । ૭૪
 પાર પડતાં અરે આજ અગિયાર એ, આપના પુત્ર બે જીવતા ત્યાં,—
 સૈન્યના મધ્યમાંહે સુદર્શન અને જ્યેષ્ઠ એ બે જ ઊભા હતા ત્યાં. ૭૫
 યુદ્ધ પાછું મર્યું વેગમાં ત્યાં વળી, જે વિષે અર્જુને બહુ જ કૌપી,—
 બાત બે સાથ નૃપ સુશર્માને હણ્યો, રણવિષે પાય દઢ આપ રોપી. ૭૬
 તેમ ભીમેય પણ આપના ભાગનો, ભોગ લીધો સુદર્શનતણે ત્યાં;
 બાણ વર્ષાઈ તવ ભીમ ઊપર થયો, તે તણા અનુચરોનો ઘણો ત્યાં ૭૭
 એ સમે શકુનિસહ યુદ્ધ કરતાં તહીં ભલ્લબાણે કરી ભૂપ તેવે,
 કાપિ શિર ઉલ્લેકનું શકુનિને મારવા સઘ ઉત્તર્યો જ સહદેવ એવે. ૭૮
 પુત્ર રણમાં પડે નાંખિ નિઃશ્વાસ બહુ વિદુરનાં વાક્ય સંભારિ ત્યારે,
 મુહૂર્ત કરિ શોચ ગાંધારનૃપ ઊપડ્યો માદ્રિસુતપર કરી ક્રોધ ભારે. ૭૯
 ભીમની સાથ ભડવું મુકી તે તડ્યો શૂર સહદેવ સામે ત્વરાથી;
 પ્રૌઢ દાખ્યું પરાક્રમ મરણિયો થઈ, નવ હઠ્યો નામ રણની ધરાથી. ૮૦
 પણ કરીને પરાજય પછી તેડુનો, આંચમાં આણિ સહદેવ એને,
 ઉચ્ચયો આમ ઉરડામ દેવાજ નૃપ, ગર્જિ બહુ તાણેને ત્યાંહિ તેને. ૮૧
 દુર્મતે ! ક્ષત્રધર્મે રહી યુદ્ધ કર, પુરુષ થા આજ હે પ્રૌઢપાપી !
 કર્મફળ આજ બે ઘૂતકીડાતણાં, મૂઢ ! બે પાપ તુજ સર્વ માપી. ૮૨
 અમતણું હાસ્ય કરનાર તુજ સંગિયો અત્ર ભૂમાં ભળ્યા જીવ હારી;
 રે ! કુલાંગાર ભાણેજ તારો અને તું રહ્યા છો હવે બે વિચારી. ૮૩
 રાખી ભાણેજ તુજ ભીમને માટ હું ભલ્લથી ભોગ અહિ લઇશ તારો;
 એમ્મ કહિ ઉચ્ચ થઇ માદ્રિપુત્રે પછી, શકુનિ પ્રત્યે કર્યો ત્યાં ધસારો. ૮૪
 મારિ હય ભાગિરથ બેય બુજ કાપિને શરિર ઊપરથિ શિર સઘ તેનું,—
 ભલ્લબાણેથિ મંથન કરી માદ્રિસુત આપિયો દાખિ અર્તિ વીર્ય એનું. ૮૫

ઝોથ હીઠી ન દુર્યોધને કોઈની, લોથ માતુલતણી ત્યાં નિહાળી;
તેમ ભયભીત થયલી ચમૂ આપની સ્વરૂપ પણ ભાગતી તત્ર ભાળી; ૮૬
તેથિ તે ત્યાગિ નિજ અશ્વને ધરિ ગદ્દા પાયથો દોડતો ત્યાંથિ ભાગ્યો;
ભાળિ ભંગાણુ તમ સૈન્યમાં ભૂપતે ! પાંડવો સૈન્યમાં હુર્ષ ભગ્યો. ૮૭

વલણુ.

ભાગ્યો તેને ભણવો, જે વડિપુનો લેશ,
અંતરગદ્દમાં અંતસુધિ, થવા ન દે જ પ્રવેશરે. ૮૮

દ્રુપદપ્રવેશપ્રકરણ.

કડવું ૫ મું.

દુર્યોધનનો પાળીના દ્રહમાં પ્રવેશ.

રાગ ધનાશ્રી.

હે નૃપતે ! શકુની પડવા પછિ, અનુગામી એના ત્યાં—
ઉલટયા તીડરિતે તત્કાળ જ, સહદેવ શૂર હતો જ્યાં— ૧
પણ તેઓને ભીમઅર્જુને, પાવકપેરે પ્રસરી—
પાર કર્યા લઈ આપઆંચમાં વાર કરી પણ ન કરી— ૨
કૌરવદળમાં પણ તેઓએ કાળાગ્નિની રીતે—
ધૂમી ઘોરસંહાર કર્યો નૃપ, ભાગ્યા સહુ બહુ ભીતે— ૩
એહેલ મુજને સાત્યકિએ ઝટ ખડ્ગ ઉગામી તેવે—
હણવા ધાર્યો પણ મુનિ વ્યાસે આવી ઉગાર્યો એવે— ૪
સાત્યકિએ માની મહામુનિનું મુજને છૂટો કીધો—
આયુધકવચ રહિત રુધિરાદ્ર હું ચાલ્યો ત્યાંથી સીધો— ૫
પુરનો રસ્તો હે પુરંપતિ મેં ત્યાંથિ લીધો જેવે—
યુદ્ધસ્થાનથી ગાઉ દૂર દુર્યોધન હીઠો તેવે— ૬

૮૬ ચમૂ—સેના. ૮૮ અંતરગદ્દ—શરીરની અંદરનો કિલ્લો, અંતઃકરણ.

- બહુ ક્ષત થયલો મહાબાહુ તે પાણીના હૂંફ પાસેજી,
આગિ રણથી ઊભો હતો ધરિ ગદા મહાનિઃશ્વાસેજી. ૭
- અરે ! આંખમાં આસુ ભરેલો તે મુજ સામે તેવેજી—
એકે શક્યો નહિ, પણ દેખી અતિ દીન જણાયો એવેજી. ૮
- દેખિ એકલો અરે ઝૂરતો, તાપચુકત હું તેનેજી,
પામી દુખ અત્યંત પૂછિ કંઈ ન શક્યો હે નૃપ એનેજી. ૯
- મુહૂર્તમાત્ર રહી મૂગો પછિ મેં મુજ વીતક લાખ્યુંજી;
સાત્યકિથી છૂટ્યો શી રીતે, ને શું શું હતું સાંખ્યુંજી. ૧૦
- તે સુષ્ટિ મુહૂર્ત સુધી વિચારમાં લીન થઈ તે એવેજી,
સંજારહિત જણાયો હે નૃપ, તાપ ધરી ઉર તેવેજી. ૧૧
- પણ પછિ સંજા પામિ તેણે, નિજ બ્રાતા સેનાનીજી—
વાત પુછી મુજને મહારાજા, મેં તે રાખિ ન છાનીજી. ૧૨
- મેં કહ્યું તારા સર્વ બ્રાત ત્યમ અરે ! સૈન્ય પણ આપુંજી—
નષ્ટ થયું હે નૃપ રણ માંડે, વિશેષ શું અહિં લાખુંજી ? ૧૩
- શેષ રહ્યા છે માત્ર રથી ત્રણ તુજ સેનાના હાવેજી,
અને અરે તું પણ અહિં આજે પડ્યો છે દુખને દાવેજી ! ૧૪
- આમ સુણીને આપપુત્ર નૃપ, નાંખિ નિસાસો ભારેજી,
વારંવાર વિલોકિ મને પંપાળી ઉચર્યો ત્યારેજી: ૧૫
- હે સંજય ! આ સંજામે નથિ તુજ વિણ જિવતો કોયજી,
તેમ સહાય નથી ખીજો કો, જેથિ ભલું મુજ હોયજી. ૧૬
- પાંડવ સહાય સહિત છે પણ હિત કરનારો કો મારોજી—
નથી રહ્યો કહેજે ધૃતરાષ્ટ્રને, છે સુત આમ તમારોજી. ૧૭
- તેથી તે પાણીના હૂંફમાં, પેઠો છે દુખિ થઈનેજી,
રે ! મુજ જેવો કોણ જિવે ? અરિથી સૌ હારી જઈનેજી ! ૧૮
- મહાસંજામધિ મૂકાયલો અતિઘાયલ પુત્ર તમારોજી—
જીવે છે જળહૂંફમાં, રાયને કહેજે સમાચાર મારોજી. ૧૯

આમ કહી માયાએ કરી જળ સ્તંભન કરિને એવેલ,
 તે મહાદ્રુમાં પેઠો પોતે, હું આપ્યો ત્યાંથી તેવેલ. ૨૦
 એવે કૃપ દ્રૌણી કૃતવર્મા, શ્રમિત વાહનો વાળાલ,—
 આળ્યા ત્યાં સરથી ક્ષત થયજા, સહેલ દુઃખનિ જવાળાલ. ૨૧
 જિવતો મુજને જાણી તેઓ પ્રસન્ન થઇ ઉચર્યા તાર્કિલ;
 સંજય ! આપણે નૃપ દુર્યોધન, રે ! શું જીવે છે કહિલ ? ૨૨
 કહિ મેં તેનું કુશલ, કહું વળિ તેનું કહેલું ત્યાંહેલ;
 અને કહું નૃપ દુર્યોધન પેઠો છે પેલા દ્રુમહેલ. ૨૩
 જોઇ વિપુલ હ્રદ અશ્વત્થામા દયા આવે ત્યમ તેવેલ,—
 ઉચર્યો નાંખીને નીસાસો, આ રીતેથી એવેલ:— ૨૪
 અહો ! ધિક્ છે કે જિવતા આપણને જાણતો નથિ આ રાજાલ,
 નહિ તો તે સહ મળી આપણે જીતત અરિઓ ઝાઝાલ. ૨૫
 શોચ આમ કરતા ને વિલપતા તે ત્રણ રથિયો ત્યારેલ,
 દેખિ મહારથિ પાંડવને લય પામ્યા મનમાં લારેલ. ૨૬
 તેથિ મને કૃપના રથમાં ખેસારી સંધ્યાટાણેલ,
 આળ્યા સેનાનિવાસસ્થાનપ્રતિ, જેમ ન કે પણજણેલ. ૨૭
 હે નૃપતે ! ત્યાં ત્રાસિત એવી, સર્વ પંક્તિઓ તેવેલ,
 આપપુત્ર ક્ષય જાણિ કોલાહલ કરવા લાગી એવેલ. ૨૮
 સ્ત્રિયોતણું રક્ષણ કરનારા વૃદ્ધ પુરુષ એ વારેલ,
 રાજસ્ત્રિયોને લઇ પુરપ્રત્યે પળવા લાગ્યા ત્યારેલ. ૨૯
 સૈન્યતણો ક્ષય થયો સાંભળી, આકુંદ કરતી લારેલ—
 જોઇ જીવતિયો મેં ચોપાસે, તાપયુક્ત અતિ ત્યારેલ. ૩૦
 નખ ત્યમ હાથે મસ્તક હણતી, કેશ ખેંચતી જોરેલ,
 કૂટતિ છાતી શતી થઇ અતિ ઉર દુખને અંકારેલ. ૩૧
 ટીટોડી પેઠે ટંબવળતી, તીનો સ્વર અતિ કાઢીલ,
 અકસ્માત્ પડતી પૃથ્વીમાં, હોય કેળ જ્યમ વાઢીલ. ૩૨

૨૦ મહાદ્રુ—મોટો ધરો. ૨૪ વિપુલ—વિશાળ, જાડો.

આંસુ વહેતા આપપુત્રના અમાત્ય પણ નૃપ તેવેલ,
 રાજશ્રિયોને લઈ પુરપ્રત્યે જતા હતા ઝટ એવેલ. ૩૩
 શ્રિયોતણા રક્ષક પણ તેવે સુખશય્યાદિક લઈનેલ,—
 જતા હતા સત્વર પુરપ્રત્યે, ઝાળા અતિશય થઈનેલ. ૩૪
 ભીમતણા લયથી ભાગેલા ગોપાલો અવિપાલોલ,
 ફોડી જતા હતા પુરપ્રત્યે, કેર જાણિ આ કાળોલ. ૩૫
 દેખિ પલાયન દારુણ આ'વું, શોકે સંમૂઢ એવોલ—
 યુયુત્સુ વિચારવમળમાં પડ્યો આ સમય આવિયો કેવોલ ! ૩૬
 અરે ! અગિયાર અક્ષૌઃકર્ણો પતિ દુર્યોધનને સંગ્રામેલ—
 હત્યો પરાક્રમી પાંડવોએ સુતશ્રાત હણી આ ઠામેલ. ૩૭
 તેમ જ ભોખ્મેદ્રોણ હતા મુખિ જેમાં કૌરવ એવાલ,
 તે પણ પાર પડ્યા પાંડવથી, ઉગર્યો માત્ર હું કહેવાલ ! ૩૮
 શિખિરવાસિ સૌ ભાગિ ગયા, ત્યમ ત્રાસિત મૃગની પેઠેલ—
 ભાગે છે જ અનાથજનો કંઈ, વળ્યું ન વળ ધરિ વેઠેલ. ૩૯
 દુર્યોધનના શેષ સચિવ આ, રાજશ્રિયો લઈ સાથેલ,—
 નગર જ પ્રત્યે પગે છે રે ! અતિ કષ્ટભાર લઈ માથેલ. ૪૦
 માટે મારે ધર્મભીમની આજ્ઞા લઈ આ ટાણેલ,
 જવું ઘટે છે પુરમાં જેથી નૃપ ઉર ઓણું ન આણેલ. ૪૧
 આમ વિચારી યુયુત્સુએ નિજ ઇચ્છા દાખી તેવેલ,
 આજ્ઞા લઈ તે બેની તત્ક્ષણ હંકાવ્યો રથ એવેલ. ૪૨
 જઈ અતિ જવથો રાજશ્રિયોને પહોંચાડી પુરમાંહેલ,
 અશ્રુ વહેતો તે પણ સૌ સહ પેઠો પુરમાં ત્યાંહેલ. ૪૩
 તેવે તેણે રાજશ્રુતી વિદુર આવતા જોયાલ;
 શોકનિમગ્ન હતા જે અતિશય, જાણે હોય બહુ રોયાલ. ૪૪

૩૫ અવિપાલો—ભરવાડ લોકો. ૩૬ યુયુત્સુ—વૈશ્યશ્રીની જન્મેસો
 ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર. ૩૮ કહેવા—માત્ર કહેવાનો જ. ગીતો અર્થ દુખની વાત
 કહેવા. ૩૯ વળ ધરી વેઠે—મનમાં આમજો રાખી બહુ સહન કરતાં પણ
 કશું વળ્યું નહિ. ૪૦ સચિવ—દારભારીઓ. ૪૩ જવથો—ઝડપથી.

મળી તેમણે તેને કહ્યું આ થાતા કૌરવક્ષયમાં—
 હવે છે તું તે થયું સાંડું પ્રસન્ન થયોહું હૃદયમાં— ૪૫
 પણ નૃપ આવ્યા વિણ કાં આવ્યો ? વાત કહે વિસ્તારી—
 કહ્યું તેણે કર જોડી આમ ત્યાં, ધીરજ મનમાં ધારી— ૪૬
 જ્ઞાતિ સુત બાંધવસહ શકુની અરે ! હણાયો જેવેલ,
 દુર્યોધન અતિ ભય પામી પગપાળો ભાગ્યો તેવેલ. ૪૭
 નૃપને નવ દેખી સૌ એવે ભય ધરિ મનમાં ભારેલ,
 વ્યાકુળતા ધરિ અતિ વેગે પુરપ્રત્યે ભાગ્યું ત્યારેલ. ૪૮
 રાજશ્રિયોને લઇ સચિવાદિક, વાહનમાં બેસાડીલ,—
 ભયથી ભાગી જતા જોયા, જોતા ન ખાડી ઝાડીલ ? ૪૯
 તવ કેશવસહ નૃપની આજ્ઞા લઇને હું પણ તેવેલ,
 સૌનું રક્ષણ કરતો પુરમાં આવ્યો અહિયાં એવેલ. ૫૦
 વિદુરે વખાણી તેને કહ્યું તવ, તેં કર્યું હે સુત સાંડું;
 કુળના ધર્મનું રક્ષણ કર્યું એ સ્તુત્યકૃત્ય છે તાંડું. ૫૧
 જીએ સૂર્યને જેમ પ્રજા ત્યમ તને જોઇ મન માંડું—
 પ્રસન્ન બહુ જ થયું તું આવ્યો એ થયું અતિશય સાંડું. ૫૨
 આંખે અપંગ નૃપની તું અવ લાકડિ છે હે પુત્રલ !
 છે મહાદુઃખા તે રાજનું તું જ હવે ધરસૂત્રલ. ૫૩
 માટે તું અતિ થાકેલો વિરમી આ રાત્રી આંહીલ,
 જાજે કાલે યુધિષ્ઠિર પાસે, તે નૃપ હોયે ત્યાંહીલ. ૫૪
 આમ કહી લઇ સાથે તેને, પ્રાજ્ઞવિદુર તે ટાણેલ,
 રાજગૃહે આવ્યા હે રાજન્ ! હંસ ઉડેલા જાણેલ. ૫૫
 હે નૃપતે ! પુરદેશજનોના હાહાશબ્દથી ત્યારેલ,—
 રમશાન સરખું રાજસદન જોઇ દુઃખી થયા તે ભારેલ. ૫૬

વક્ત્રણ.

ભારે દુઃખ ભરતોતણા ભયનું રમરતાં રાય,
 યુયુત્સુને નિજ ગૃહવિષે, જાંઘ ન આવિ જરાયરે.

૫૭

મદાયુદ્ધપ્રકરણ.

કલ્પું ૬ હું.

યુધિષ્ઠિરનું સૈન્યસહિત પાણીના હૃદપાસે આગમન.

રાગ રામઝી.

પૂછ્યું સંજયને પછિ રાયેણ, જાણવાની અધિક ઇચ્છાયેણ;
દ્રૌણિ આદિએ શું કયું એવેણ, મમયુત્રે પણ તહિ તેવેણ ? ૧

હાળ.

તેવે પછી નૃપ ! ત્રણ રથી કૃપ લોજ દ્રૌણીએ તહીં,
દીઠા શિખર સૌ શૂન્ય, રાણી કોઇપણ દીઠી નહીં. ૨
અત્યંત થઇ ઉદ્વિગ્ન એથી ત્રણ રથી તે એ સમે,
ટકિ ના શક્યા નૃપ નામ ત્યાં વિપરીત તે વસમે સમે. ૩
રૂચું ન રહેવા સ્થાન તે, મન રાયપાસ જવા થયું;
જે કો હતું સંભાળવા તે ભય ધરી ભાગી ગયું. ૪
તેથિ ગયા તે ત્યાંથિ હૃદપાસે નિસાસો નાંખિને;
અચક્યા જતાં અરિદળ ત્યહાં ફરતું હતું તે ઝાંખિને. ૫
રાજા યુધિષ્ઠિર એ સમે, વધ ઇચ્છિ દુર્યોધનતણે,—
ભ્રાતા સમેત વિચારતા, મન મોઢ ધરતા'તા ઘણે. ૬
સંતુદ્ધ બીજા ચોધ જયઇચ્છાભર્યા પાંડવતણે,—
અતિ શોધ કરતા ત્યાં હતા, રાણી ન કો રીતે મણા. ૭
પણ તેમનો સુપ્રયત્ન મિથ્યા બહુ મથ્યા તો પણ થયો;
ન જડ્યો જ દુર્યોધન, વિપુલ હૃદગાંધિ જે પેશી ગયો. ૮
તવ શ્રમિતવાહન પાંડવો અતિ શોચ કરતા ત્યાંથકી,—
નિજ શિખરપ્રત્યે જઇ ઠર્યા, નિર્જનસ્થળે ત્યાંખા ટકી. ૯
પાંડવ ગયા જાણી છતા થઇ દ્રૌણિ કૃપ કૃતવર્મ ત્યાં—

હૂદપાસ આવી ઉચ્ચર્યા, દુર્યોધન ગુપ્ત હતો જ જ્યાં: ૧૦
હે રાય ! ઊભો થા હવે, ને તું અમો સાથે મળી—

કર યુદ્ધ રાજ ધર્મશું, ને લાભ લે છેદ્યો રળી. ૧૧

કાં તો કરી જય પૃથિવ ભોગવ, વા રણે વપુ આ તણ,
તું સ્વર્ગમાં જઈ શોભ, ભોગવ ભોગ રંભાને બણ ! ૧૨

અરિસૈન્ય સર્વ હણાઈ ગયું છે, શેષ કંઈપણ છે રહ્યું,
તે વિદ્ધ થયહું છે, નથી દૈવત હવે એમાં રહ્યું. ૧૩

તેથી અમે રક્ષણ કરેલો તું જ સાચે જીતશે;
નીકળ તું જળથાં બહાર, તુજને કોઈ પણ નહિ જીતશે. ૧૪

તવ ઉચ્ચર્યો તે આમ, માફ સૈન્ય સૌ માર્યું ગયું,
તો પણ તમે જિવતા રહ્યા છો તે ઘણું સાફ થયું. ૧૫

વિશ્રામ કરિને સ્વસ્થ થઈ અરિ જીતશું આપણ ખરે,
પણ હાલ થાક્યા છો તમે, ત્યમ વિદ્ધ છું અતિ હું અરે ! ૧૬

છે આમ ને અરિસૈન્ય અતિબળવાન છે તેથી મને—
નથિ યુદ્ધ આ તક રૂચતું, ધીરજ ધરો હમણા મને. ૧૭

છે મોટું મન આ તમતણું ત્યમ ભક્તિ સાચી મુજ વિષે,
પણ આ સમય સાહસ કર્યાનો છે નહીં મુજને દિસે. ૧૮

માટે વિસામો એક રાત્રી આજ આડું લઈને નકી,—
તમ સહિત કાલે યુદ્ધ અરિશું કરિશ ટેક વિષે ટકી. ૧૯

સુણિ આપપુત્રતું કહેવું દ્રૌણી ઉચ્ચર્યો ગર્જી તહીં,
નૃપ ! ઊઠ, અરિને જીતશું, નવ શોચ તું જળમાં રહી. ૨૦

હું અત્ર ઇષ્ટાપૂર્ત સમ ખાઈકહું છું કે નકી,—
આજે જ સોમક સર્વને હું હણિયા મારાકર થકી. ૨૧

હું આજ આ રાત્રી વિષે અરિ આપણા માફ નહીં,
તો પુણ્ય મારાં પરજો, ન મજો ફજો તેનાં કહીં. ૨૨

પાંચાલ સર્વ હણ્યાવિના વળિ કવચ પણ છોડીશ નહિ,
એ સત્ય કરિને માનજે નૃપ, વાત નથિ મિથ્યા કહી. ૨૩

૧૭ મને—મનમાં. ૨૧ ઇષ્ટાપૂર્ત—ધર્મનાં કૃત્ય.

- એ રીત દ્રોણી આદિ નૃપશું બોલતાંતા જે સમે,
આહેડિ આમિષ-ભાર વહેતા આવિયા ત્યાં તે સમે. ૨૪
- તે ભીમના પ્રેર્યા ગયેલા ભાર માંસતણે વહી,—
થાક્યા હતા માટે યદ્વેષાએ કરી આંખ્યા તહીં. ૨૫
- જળમાટ આંખ્યા ને સુણી બધિ વાત ત્યાં ચારે તણી,
“ પૂછ્યુંતું ભીમે તે જ છે જળમાંહિ આવિ વધામણી ! ૨૬
- ભાવટ બધા ભવની હવે ગઈ, ભીમ ધન દેશે ધણું:
વહિ વેઠ આંખ્યા વાજ, પણ એમાં શું વળશે આપણું ? ” ૨૭
- રહિને અગોચર આમ કરતા વાત તે ધીરે રહી,
વાધ્યા ત્વરાથી ત્યાંથિ પાંડવના શિબિરમત્યે સહી. ૨૮
- સંગ્રામમાં સુત આપનો કહિપણ નજર આંખે નહીં,
પ્રેરેલ દૂતોએ યુધિષ્ઠિરને મળી કથની કહી. ૨૯
- આતિ તીવ્ર ચિતા તેથિ તે નૃપને થતી હતિ જેટલે,
આવા વધામણિ વ્યાધ આંખ્યા દોડતા ત્યાં તેટલે. ૩૦
- પુલકેલ તે ધનલોભથી નવ થોભ ઠેકાનાને લહી,
પેઠા શિબિરમાં સઘ જેમાં ભીમ બેઠોતો તહીં. ૩૧
- મળિ ભીમને બધિ વાત માંડી તેમણે કહિ ભૂપતે !
ધન આપિ કીધા ન્યાલ ભીમે તેમને રાજ થતે. ૩૨
- વડબ્રાત પાસે જઈ પછી બધિ વાત તે તેણે કહી;
‘ પીડાનું કારણ બ્રાત ! પેઠા છે વડા હ્રદની મહી, ’ ૩૩
- પ્રિયવાત ભીમ થકી સુણી રાજ ધણા રાજ થઈ,
બ્રાતા અને ભગવાનસહ વાધ્યા વડા વીરો લઈ. ૩૪
- પાંડવ તથા પાંચાલ તેવામાં પ્રહુષ્ઠ થઈ ધણા,
કિલકારિ કરવા લાગિયા, મનમોહમાં ન રહી મણા. ૩૫
- ‘ પાપીતણો પત્તો મળ્યો છે, ’ એમ બહુ પોકારતા,
સોમક સપાટે નીમર્યા ‘ હણજો ! ’ કહી હોકારતા. ૩૬

૨૪-આહેડી—પારથી, શિકારી. આમિષ—માંસ. ૨૫ યદ્વેષાએ—
સ્વેષ્ઠાથી. ૨૮ અગોચર—જાના, નજરે ન પડે તેમ. ૩૦ વ્યાધ—શિકારી.

રથરત થયો ભારે ભયંકર, હળ પ્રળળ આવી મળ્યું;
જળને વિષે દુર્યોધને રહિ, આળ્યું ભય તે સાંભળ્યું. ૩૭
કૃપ ભોજ દ્રૌણીએ સુણીને શોર અરિનો એ સમે,
કહ્યું આપસુતને એમ, સરશું ભૂપ ! અહિયાંથી અમે. ૩૮
કાં કે પ્રહૃષ્ઠ થઈ અહીં આવેછ પાંડવ આ રથળે;
તું આપ આજ્ઞા ઝટ જવા, ધાર્યું ન ધૂળ વિષે મળે ! ૩૯
કહિ એમ આજ્ઞા લેઈ ત્યાંથી દૂર જઈ તે એ પળે,
વડ જોઈ અતિગંભીર અશ્વો છોડિ બેઠા તે તળે. ૪૦
ચિંતા ત્યહાં રહિ તે ત્રણે કરતા હતા મનને વિષે;
હૃદપાસ આળ્યા પાંડવો, રે રે હવે માહું થશે ! ૪૧
એવે યુધિષ્ઠિર સર્વસહ તે વિપુલહૃદ પાસે જઈ,
લાગ્યા કહેવા કૃષ્ણને, મનમાં ઘણા વિસ્મત થઈ. ૪૨
કેશવ ! જુઓ આ જળ વિષે અતિકારમીમાયા કરી,—
સ્તંભાવિ જળ સૂતોછ દુર્યોધન અભય મનમાં ધરી. ૪૩
કળિ કપટ એનું નવ શકાય જ યુક્તિ એવી આહરી,—
જળમાં રહ્યો છે મીનરીતે, કરિ મરણ ચિંતા પરી. ૪૪
પણ આજ એ મુજ પાસથી જિવતો કદાપી ના જશે,
કદિ ઇંદ્ર એની સહાયમાં સગ્રામમાં સામે થશે ! ૪૫
કહ્યું માધવે તે સાંભળી, માયાવિની માયાતણા—
સંહાર કરિ માયાથિ સત્વર શૂર ! અહિ એને હણો. ૪૬
કાં કે ખરે માયાવિ માયાએ કરી જ મરાય છે;
જયમ ઝેરનો સુઉપાય ઝેર જ હે મહીપ મનાય છે. ૪૭
સુણિ આમ ણહુ હરિનું કહેવું હૃદ ઉપર ઊભા રહી,
હસતા ન હોય જ તેમ ઉચર્યા ધર્મ હે નૃપતે તહીં. ૪૮

વલણ.

તહિ જળમાહિ રહેલ તમ—સુતપ્રત્યે નૃપ ધર્મ,
ઉચર્યા આ રીતેથિ જયમ, લેહે એના મમંરે:— ૪૯

કંડવું ૭ મું.

સુયોધનયુધિષ્ઠિરનો સંવાદ.

ચોપાયાની દેશી.

- ધર્મ કહે કે, અરે સુયોધન ! જિવવા કાળે આજે—
 પેઠો છે તું પાણીમાં આહિં, તે તુજને નવ છાજે. ૧
- માટે ઊભો થા, મુખ તારૂં રાખ ન છેક છુપાવી;
 અને યુદ્ધ કર અમ સાથે તું, સામે સત્વર આવી. ૨
- સર્વ ક્ષત્રિયો તથા આપકુળ ઉજડ કરાવી આજ,—
 જિવવા પેઠો છે શું જળમાં ? લાજ ! લાજ !! કંઈ લાજ !!! ૩
- ભય ધરિ ભારે જળ સ્તંભાવી, પેઠો છે તું જળમાં;
 ગર્વ માન હે ગર્વી માની ! ગયાં જ શું તુજ જળમાં ? ૪
- સર્વ મનુષ્યો સભાવિષે કહે છે કે— તું છે શૂરો;
 પણ પાણીમાં પેઠેલો તું પાગલ ભાશ્યો પૂરો ! ૫
- ઉત્તમ ક્ષત્રિયકુળમાં કયમ તું આમ ઉઠ્યો અંગારો !
 ક્ષત્રિયધર્મ ધરી ધૂળે, રણછોડો ભાગિ જનારો. ૬
- ઉત્તમ કૌરવકુળમાં હે નૃપ ! જન્મ થયો છે તારો;
 વિચાર તેનો કર કંઈ આહિં તું, બોધ સુણી આ મારો. ૭
- તારો ધર્મ નથી આ ધીમત ! રણથી ભાગી જવું,
 અને ઉગરવા અરિથી જળમાં આવી રીત છુપાવું. ૮
- મળે ન જળમાં જશ ત્યમ સ્વર્ગે પણ ન જવાય જ એવું,
 કુરુવંશી ઠેાંચે નથિ કીધું, રે ! આહિં તારા જેવું. ૯
- પુત્ર ભ્રાત પિતૃઓ વયસ્યો માતૃક આદિ મરાવી,
 પેઠો છે કાં પાણીમાં આહિં ? લાજ અરે નવ લાગી ! ૧૦
- બકતો'તો તું ' હું જ શૂર છું, ' એમ કહીને ગાજ,
 કરી પલાયન પાણીમાં શું પાણી જણવું ? પાજ ! ૧૧

કયી વૃત્તિથી હે નૃપ ! તું સંગ્રામ તને છે આને ?
 ભયથી કે વૈરાગ્ય થકી વા લાગે છે તે કાને ? ૧૨
 ભય ક્ષત્રિયનો ધર્મ નથી, ઊગરવાનો વૈરાગ—
 યોગ્ય નથી, ત્યમ લાજ જ છે, આ રણનો તારો ત્યાગ. ૧૩
 માટે ઊભો થઈ અમ સાથે કર અહિં યુદ્ધ મહીપ,
 ત્યાગ યુદ્ધનો દાગ ક્ષત્રિને—છે, હે કુરુકુળદીપ ! ૧૪
 કર્ણ તથા શકુનીનો આશ્રય કરી કયાં જે પાપ,
 તેનો અહિં પરિહાર થવા સ્થિર થા હે અનમી આપ ! ૧૫
 રે ! પૌરુષ, અભિમાન, પરાક્રમ, કૃતાશ્રતા વળી તારી,
 ખરે, ગયાં ક્યાં ? કે હે ગર્વી ! જળમાં પેઠો હારી. ૧૬
 પોકારી કહું છું કે, અવ તું ક્ષત્રિય ધર્મ સ્મરીને—
 ઊભો થઈ કર યુદ્ધ અમોશું, નિજ શૂરત્વ સ્મરીને. ૧૭
 જીતી અમને ભોગવ પૃથ્વી, વા અમ હાથે આને—
 હણાઈ પૃથ્વીમાંહિ શયન કર, સ્વર્ગે જાવા કાને. ૧૮
 આમ સુણી દુર્યોધન ઉચર્યો, હે ભારત નૃપવર્ય !
 પ્રાણિમાત્રને ભય થાય જ, એમાં નથિ કંઈ આશ્ચર્ય. ૧૯
 પણ હું પ્રાણુભયે હે ભૂપતિ, ભાગીને આ ઠામે—
 નથિ આવ્યો, પણ સાધન મારાં ન રહ્યાં હે નૃપ નામે, ૨૦
 તેથી એકલો શ્રમ ઉતારવા, છું અહિં આવી બેઠો;
 બચવા કે બહુ ખેદ થવાથી નથિ હું જળમાં પેઠો. ૨૧
 હે નૃપ ! તું કે સંગી તારા બેઠો ગમે ત્યમ તોયે,
 યુદ્ધ કરિશ હું તમ સૌ સાથે, સંશય ન કરો કોયે. ૨૨
 સુણી આમ તમ સુતનું કહેવું, ઉચર્યા રાજ એવું,
 અમો સર્વ જાણિયે છિયે નૃપ, તું કહે છે અહિં તેવું ! ૨૩
 પણ બહુ વારણિ વીર ! અમો સૌ તને શોધવા સાડ—
 ફરિયે છિયે અહીં તહીં રણમાં, લઈ આ મોટું લાડ ! ૨૪
 માટે વાર ન કરતાં વીરા, સાધિ સમય આ સારો,

ક્ષાત્રધર્મ કર સફળ હવે શ્રમ બિતર્યો હશે જ તારો ! ૨૫

કાં તો પાંડવ હણિને પૃથ્વી-લોગવ હે મહાભાગ !

કાં તો હણાઈ અતુર ચક્રનવ સ્વર્ગ જવાનો લાગ. ૨૬

ધર્મસજ્જનાં વચન સાંભળી, ઉચર્યો તમસુત એવું,

હે રાજન્ ! અહિં હવે નથી સુખ મારે કંઈપણ લેવું. ૨૭

અરે ! જેમને માટે ઇચ્છવું, એવા સુત ને જ્ઞાતા—

ગયા હણાઈ, તેમ જ ક્ષત્રિય પૃથ્વીમાં પંકાતા; ૨૮

તો વીરો વિષ્ણુ વિધવા જેવી, ક્ષીણુરત્ન આ પૃથ્વી—

લોગવવા હું નથી ઇચ્છતો, વાત વધૂ શી કથવી ? ૨૯

પણ પાંડવપાંચાલોનો ઉત્સાહ ભંગ કરિ તુજને,—

જીતી જશ લેવાની ઇચ્છા છે હિરમાં અતિ મુજને. ૩૦

રે ! પણ અહિં અવ આ ટાણે કંઈપણ સુધકારણ બૂપ !

જોતો નથિ હું વિચાર કરતાં, તેથી રહું છું ચૂપ ૩૧

કાં કે કર્ણ દ્રોણ પિતામહ પણ રણમાંહિ હણાયા,

તેથી મન ભાગ્યું છે મારું, ગમતી નથિ જગમાયા. ૩૨

માટે આ ટાણે આ પૃથ્વી કેવળ થાઓ તમારી;

સહાયવનો થાતે લોગવવા મરણ નથિ નૃપ ! મારી. ૩૩

સંબંધી, સુત, જ્ઞાત, પિતૃઓ, રે ! ત્યાગેલો તેવો,

તમે હરેલા રાજ વિષે કહો કેાણુ જિવે મુજ જેવો ? ૩૪

કદી જીવતો રહ્યો તોયપણુ, પક્ષવિનાનો એવો,

હું પ્રીતી નથિ ધરતો રાજ્યમાં, સંન્યાસીના જેવો ! ૩૫

માટે મૃગચર્મ ધરી અવ હું વનમાં જઈશ જનેશ !

સ્વામિવની વસુધા લોગવ તું, ત્યાગી તારો કલેશ. ૩૬

આમ સુણી તમસુતનું કહેવું ઉપજે કરુણા એવું,

ઉચર્યા રાજ ધર્મ, તાત ! મા વહ પીડિતના જેહું. ૩૭

પાણિમાં રહિ પક્ષી પેઠે વહેછ તું હે વીર !

તે મુજને ગમતું નથિ જરિયે ધર તું હૈયે ધીર. ૩૮

હે નૃપ ! તું કદિ પૃથ્વી આપવા સમર્થ હો તો તારી—
 આપેલી પૃથ્વી ભોગવવા મરણ નથિ જરિ મારી. ૩૬
 કાં કે પ્રતિગ્રહ કરવો એ કંઈ નથિ ક્ષત્રિયનો ધર્મ,
 પણ સુદ્ધ કરી મેળવું નૃપ, એ છે એનું કર્મ. ૪૦
 થઈ અનીશ્વર દેવા પૃથ્વી ઇચ્છે છે કાં આજે ?
 છે અધિકાર હવે શો એ પર ? અનુચિત વદ મા આજે. ૪૧
 અણુઘટતું ઔદાર્ય આજ તું જણવે છે નૃપ જ્યારે,
 વિદિ કારણ કૃણુ આવિયા, કેમ ન જણ્યું ત્યારે ? ૪૨
 સવળું ન કર્યું અરે સવેળા, અવળું કરિ પછિ હાલ,—
 કાંકાં કાં મારે છે મિથ્યા, કરિને આ'વો તાલ ! ૪૩
 વિભ્રમચિત્ત થયો છે શું તું, કે આહિં આમ લવે છે ?
 બકે ન આ'વું પૃથ્વીપતિ હો, સમર્થ સાચો જે છે. ૪૪
 આ ટાણે તું પૃથ્વી દેવા સમર્થ નથી જરાય;
 લેવા સમર્થ નથિ તવ દેવા ઇચ્છે છે, હે રાય ! ૪૫
 પૂર્વે સોયતણી અણિ જેટલિ, દેતો ન હોતો મુજને,
 તે આખી દેવા આ હહાપણ આંચું ક્યાંથી તુજને ? ૪૬
 અરે ! ઉગરવા સાફ ગમેત્યમ બક મન-પાસા હાળી,
 પણ તું બચવાનો નથિ આજે, મરણ શકીશ ન ખાળી. ૪૭
 માટે અમને જીતી પૃથ્વી ભોગવ તું ભલિભાતે,
 અથવા હણાઈ જઈ જા સ્વર્ગે, છે ગુણ એ પણ વાતે. ૪૮
 આપણ બે જીવિયે છિયે નૃપ, ત્યાં સુધિ સૌને ઉર,—
 અરે ! આપણા જીવિત વિષે સંશય રહેશે જ જરૂર. ૪૯
 જીવિત તારૂં છે મારે કર, ધારૂં તો જિગારૂં;
 પણ તું જિવવાયોગ્ય જરા નથિ, મત એવું છે મારૂં. ૫૦
 કાં કે તો અમ જીવિત હણવા કર્મ કર્યા'તાં જે જે,
 તાજાં છે આ અંતરમાં હજિ, વિસર્યો નથિ હું તે. તે. ૫૧
 કપટ કરી કળથી હે બળ ! તે રાજ્ય હર્યું'તું અમારૂં,

દ્રૌપદિપ્રત્યે તુચ્છપણું તે દર્શાવ્યું'તું તારૂં. ૫૨
 તેથી હે મહાપાપ ! જાણજે આજે જીવિત તારૂં—
 છે જ નહીં આ જગમાં, અવ અહિં વિશેષ શું ઉચ્ચારૂં ? ૫૩
 માટે ઊભો થા ! ઊભો થા ! રહે જળમાં ન છૂપાઈ,
 અને યુદ્ધ કર અમ સાથે ઇચ્છી શ્રેયસ્ સુખદાઈ. ૫૪

વલણ.

સુખદાઈ પણ અતિ અનૃતે, હણવા તત્પર થાય;
 કૌવચ વાળ્યે કેળ નવ—ઊગે રાય કદાયરે. ૫૫

કડવું ૮ મું.

યુધિષ્ઠિરદુર્યોધનનો સંવાદ.

પ્રલવંગમ છંદ.

ધર્મવચન સુણિ ધીર, વીરસુત આપનો—
 નાંખીને નિઃશ્વાસ, ઉણપરિતાપનો,—
 ખોલ્યો, છું હું વિરથ શ્રમિત અતિ એકલો,
 સાધન વિણ આ સ્થળે, પાંડુસુત ! તે કળો. ૧
 છો સૌ સાધનયુક્ત તમે અહિં આ સ્થળે,
 સંબંધીના જૂથ સહિત મોટા ખળે;
 તો કરવાને યુદ્ધ ઘણા સાથે ખરે,
 કેમ ધરૂં ઉત્સાહ ? વિચાર કરો અરે ! ૨
 જો કદિ નૃપ ! અછેક તમોમાંથી અહીં,—
 યુદ્ધ કરો તો માન્ય મને છે તે સહી;
 કાં કે બહુશું યુદ્ધ કરાવવું તે ખરે,
 ન્યાય નથી નૃપ નામ, વિચારો તે અરે ! ૩
 જો કે છું ક્ષતયુક્ત શ્રમિત અતિ આ પળે,

વાહનસૈનિકવનો ક્ષીણ થયલો બળે;
 તેમ હું કવચવિહીન છતાં પણ અહિં મને,
 લેશ નથી ભય ભૂપ ! કેાનું કહું છું તને. ૪
 ભીમ પાર્થ શ્રીકૃષ્ણ તણું ભય ના ગણું,
 તો બીજાની વાત અત્ર હું શું ભણું !
 માટે હે નૃપ ! આજ સાજ તારો બધો,—
 તું કર ઝટ તૈયાર અને થા સાબધો. ૫
 આજ હું રોકી સર્વ શૂર તારા રથી,
 મારિશ બ્રાતા સહિત ભૂપ ! તુજને મથી;
 એથી અનૃણો થઇશ સગાસ્નેહી તણો,
 છે ઉરમાં ઉત્સાહ એ જ મુજને ઘણો. ૬
 આમ સુણી નૃપ ધર્મ વદા કે, હે ગુણી !
 પામ્યો હું પરિતોષ, વાક્ય તારાં સુણી;
 ક્ષત્રધર્મ હે ધીર ! તું જાણે છે સહી,
 તે પણ છે અતિ સ્તુત્ય, નિડર છે તું અહીં ! ૭
 છે તું સાચો શૂર તથા સંગ્રામને—
 જાણે છે તું વીર, ધરે છે હામને;
 તે પણ છે બહુ ઠીક, બીક ન ધરી રતી,
 આપે કરવા યુદ્ધ અમો શું છે માર્તિ ! ૮
 માટે રૂએ તેવું ગ્રહી આયુધ અહીં,
 આપે તુ કર યુદ્ધ એક સાથે સહી;
 તું હણિ અહિં એકને રાજ્યનો થા ધણી,
 વા હણાઈ જશ લેઈ સ્વર્ગમાં જા ગુણી ! ૯
 આપું છું આ ફરી, વળી ગમતું તને,
 માટે યુદ્ધ તું માંડ, માનિ ધૃત જ મને.
 સાંભળિ નૃપ કહું આમ, સુયોધન એ સ્થળે—

બોલ્યો તેશું એમ, જેમ સૌ સાંભળે: ૧૦

આપ બણીનો એક યુદ્ધ માટે મને—

શૂરવીર હો સદા, સુગમતો આપને;

આયુધમાં તો ભૂપ ! આપ સંમત થકી,—

માત્ર ગદાને અત્ર વડું હું નકી. ૧૧

તેમ જ તમમાં જેહ એક હું એકને—

હોય માનતો શક્ય યુદ્ધમાંહે મને,

પેદલ એવો તે જ, ગદાથી આ સ્થળે—

યુદ્ધ કરો મુજ સાથ, આપ કેરા બળે. ૧૨

જે રથયુદ્ધ વિચિત્ર થયાં છે ક્ષણ ક્ષણે,

તો અદ્ભુત અતિ આજ ગદાનું હો રણે;

આજ ગદાથી અત્ર, હું છતિશ સર્વને,

ને ગાળીશ જરૂર તમારા ગર્વને ! ૧૩

હે નૃપતે ! ક્યારેય ઇંદ્રથી પણ મને—

સંજ્ઞમ નથિ તો અન્ય વાત શું કહું તને ? !

માટે સામે થાય ગમે તે આ રણે,

બડવા તેશું ભૂપ, સજ્જ છું આ ક્ષણે. ૧૪

સાંભળિ કહેવું આમ સુયોધનનું તહીં,

ઉચ્ચાર્યા નૃપમણિ ધર્મ, ઉભો તું થા અહીં;

ને કર મુજશું યુદ્ધ, પુરુષ થઈ આ પળે,

વાર કર્યે હે વીર ! નહીં તારૂં વળે. ૧૫

જે કદિ આશ્રય ઇંદ્ર હોય તારો સહી,

તો પણ છવિત તારૂં આજે છે નહીં.

સાંભળિ એવાં વચન સહન ના તે થવે,

તર્ત જ આવ્યો બહાર સુયોધન થઈ સવે. ૧૬

આબુક માર સુઅશ્વ જેમ નૃપ ! ના સહી,

ને લાકડિનો માર જેમ ન સહી અહી,
 આગળ આવે તર્ત તેમ જળમાં થકી—
 આપ પુત્ર નીસર્યો, ગદા ધારી નકી. ૧૭
 હે નૃપ ! તે એ સમય શૂલપાણી સમો—
 ભાશ્યો હર ના હોય જ ગુણુ ધારી તમો;
 વા વાસવ ધરિ વજ્ર હોય ઊભો તશો,
 જોયો ગદા ગ્રહેલ, દંડપાણી જશો. ૧૮
 પાણીમાંથી બહાર નીસર્યો પેખિને,
 પાંડવ ને પાંચાલ હશ્યા ઊવેખિને;
 તે જોઈ અતિ તપી ઉચર્યો તે તદા,
 મા પૂલો મકંટો ! જુઓ મારી ગદા ! ૧૯
 આજ ગદાથી અરે ! તમોને સર્વને—
 પહોંચાડી જમલોક, તજવિશ ગર્વને;
 ભોગવશે અવહાસતણું કુળ ત્યાં નકી,
 નાશ પામિ ક્ષણમાંહિ, ગદા મારી થકી. ૨૦
 હે નૃપ ! અતિ રુધિરાદ્રં, જળે ભીંજાયલો,
 આપ પુત્ર અવનીશ, બની ના બાયલો,
 વીરપુરુષની રીત ભીત તજિ ધીર તે,
 હસ્ત ગદા ધરિ તત્ર ઉભો રણવીર તે. ૨૧
 ઈંકર ઊપર હસ્ત ઉગામેલો અશો,—
 જાણે જમ ના હોય તમ થયલો તશો,
 ઊગામી નિજ ગદા ઉચર્યો તે તહીં,
 આવો અવ અક્ષેક યુદ્ધ માટે અહીં ! ૨૨
 શૂરવીર એક ને ઘણા સાથે અરે !

૧૭ અહી—અહિ, સર્પ. ૧૮ શૂલપાણી—હાથમાં ત્રિશૂલ છે એવા,
 હર—મહાદેવ. તમો—તમો ગુણુવાળા. તશો—તેવો. દંડપાણી—હાથમાં
 દંડવાળો. યમ. જશો—જેવો. ૨૨ અશો—એવો.

યુદ્ધ કરાવવું ન્યાય નથી એમાં ખરે;
 તેમ જ કવચ વિહીન કલાંત સાથે અરે !
 ઝાઝા કરતાં જુદ્ધ, વખાણુ ન કેા કરે. ૨૩
 છું હું કવચવિહીન, શ્રમિત અતિ આ પળે;
 ધાયલ વાહન વનો, ક્ષીણ થયલો બળે;
 તો પણ તમ સર્વને વળિશ પહોંચી ખરે,
 યોગ્યાયોગ્ય વિચાર કરી સરજો અરે ! ૨૪
 યોદ્ધા તવ નૃપ ધર્મ, મહારથિ બહુ મળી—
 માર્યો નહાનો બાળ, સુભદ્રાશ્રુત બળી,
 તે સમયે રે ! તને બુદ્ધિ આ કાં ખરે—
 સૂઝી નહિ શઠ તત્ર, લવારો કાં કરે ? ! ૨૫
 મળી ઘણાએ અરે ! ન હણવો એકને,
 જો એ ધર્મ જ હોત, ધરત તે ટેકને,
 તો તુજ અનુમત પેર ઘણા લેળા થઈ—
 કેમ હણત અભિમન્યુ, ધર્મ પર પગ દઈ ? ! ૨૬
 સંકટમાં સપડાય, ધર્મ તવ સાંભરે,
 સુખમાં સ્વર્ગનું દ્વાર ખંધ દેખે ખરે !
 આ જગજનની રીત અરે ! એવી જ છે,
 છે ન નવાઈ ભાઈ, ન એપર ખીજ છે. ૨૭
 લે ધારણુ કર કવચ, અને શિર કેશને—
 બાંધિ ધર શિરત્રાણુ, ત્યજ તુજ કલેશને;
 ને ગમતું લઈ અન્ય યુદ્ધ કરવા હવે,—
 થા તત્પર હે વીર ! સવેળા થઈ સવે. ૨૮
 આપું છું વળિ એક કામ ક્રિથી તને;

૨૩ કલાંત—થાકલો. ૨૪ સરજો—આધા ખસજો, આવજો. ૨૭
 ખીજ—રીશ. એ ઉપર મને રીશ નથી એ ભાવાર્થ. ૨૮ શિરત્રાણુ—
 મસ્તકના રક્ષણ માટે ધાલવાનો ટોપ.

ધર તેપર વિશ્વાસ ન શંકિત થા મને;
 અમેા પાંચમાં જે શું યુદ્ધ ઇચ્છા કરે,
 તેને હુણિ હે વીર ! તું રાજા થા ખરે ! ૨૯

સાંભળિ એવું શૂર કવચ ધરિ અંગમાં,
 ધારિ સ્વર્ણશિરત્રાણુ, આવિ રણરંગમાં,
 હસ્ત મદા ધરિ આપ ઉચ્ચર્યો એ પળે,
 આવો પાંડવમાંધિ ગમેતે આ સ્થળે. ૩૦

કહો તો અહિં સહદેવ, કહો તો ભીમશું,
 નકુળ પાર્થ વા આપ સાથ રહિ નીમશું,—
 યુદ્ધ કરું હું રાય ! કરો આજ્ઞા તમે,
 જુઓ જરૂર જનેશ, કાળ કેાશિર ભમે ! ૩૧

સ્વર્ણપટ્ટ ખાંધેલિ ગદા મારી સહી,
 વૈરઅંત આણુશે આજ સાચે અહીં;
 ગદાયુદ્ધમાં રાય ! હું સરખો કેા નથી,
 એથિ હુણિશ હું સર્વ શત્રુ મારા મથી ! ૩૨

આમ વિશેષ વડાઇ આપની બહુ કરી,—
 બોલ્યો સુત આપનો, ગદા જાયી કરી;
 હુંશું જેને યુદ્ધ કરવું હોયે સહી,
 આવે તે ઝટ અત્ર, ગદા નિજની ગ્રહી ! ૩૩

વલણ.

ગ્રહી હસ્તમાંહે ગદા, ગર્જન કરતો આમ,
 જોઇ સુયોધન ધર્મ પ્રતિ—ઉચ્ચાર્યા શ્રીધનશ્યામરે. ૩૪

કડવું ૯ મું.

ગદાયુદ્ધનો આરંભ.

હરિગીત છંદ.

સંકુદ્ર કેશવ ઉચ્ચર્યા રાતા થઈ અતિ એ સમે,
 સાહસ કર્યું શું રાય ! સમજ્યા વિણ અરે અહિંયાં તમે !
 રે રે વદ્યા શું આપ ? ‘અમમાંથિ હણી તું એકને—
 થા કૌરવોનો રાય,’ હાય ! કહ્યું શું આ એની કને ? ! ૧
 છે હસ્તમાં જેને ગદા, એવા અરે ! એ આગળે,
 સંઆમમાંહિ સમર્થ નથિ તમમાંહિ કેા નિજના બળે;
 કાં કે કરાવી લોહપ્રતિમા ભીમ હણવા એહણે—
 કીધીછ કસરત તેર વર્ષ ગદાથિ તેશું તેહણે. ૨
 માટે કહો નૃપ, આપણાથી થઈ શકે શું રે હવે ?
 દવમાંથિ નિસર્યા બહાર, ને પાછા વળી પડિયા દવે !
 કીધું દયાથી આ તમે સાહસ જુગાર સમું ફરી,
 બાળ અરે જીતેલિ ધ્યાન ન રાખિ ધૂળવિષે ધરી ! ૩
 એ સાથ ભીમ વિના બિન્ને લડનાર હું જોતો નથી,
 તો પણ પરિશ્રમ તેહણે તેના સમો કીધો નથી;
 છે ભીમસેન સમર્થ ને બળવાન માનું છું નકી,
 પણ છે ક્રિયામાં કુશળ દુર્યોધન અધિક એના થકી. ૪
 બળ કળ વિષે બળવાનથી કળવાન શ્રેષ્ઠ મનાય છે,
 જ્યમ હસ્તિ બહુ બળવાન, કળવિદ માનવી વશ થાય છે;
 તો શત્રુને સમમાર્ગમાં મૂકિ તમે અહિં આપને
 કાં વિષમમાર્ગ વિષે મુકી, ઉપજાવિયો પરિતાપને ? ! ૫
 જીતી સકળ અરિ કષ્ટથી, રે પ્રાપ્ત થયલા એકશું—
 પણ આમ કરિને વિષમ, હારે રાજ્ય કેાણ ? કહું કશું !

સંગ્રામમાં કરમાં ગદા ધારી ઉભેલા એહને—

જીતી શકે નહિ દેવતા પણ, તાપ દેતા તેહને. ૬

માટે તમે કેા ન્યાયથી જીતી ન શકશો તેહને,

કહ્યું કાં અરે મનભાવતું ? અતિ કાવતું આહિં એહને !

અવળું ચરિત જોઈ આપનું, ભાસે છ મુજને તો ખરે,

આહિં પાંડુકુંતીની પ્રજા વનવાસયોગ્ય જ છે અરે ! ૭

કહ્યું આમ બહુ ત્યાં કેશવે, તવ ભીમ તે સુણિ ઉચ્ચર્યો,

યદુવીર ! છેક અધીર થઈ માં ખેદ મનમાંહે ધરો;

હું આજ દુર્ગમવૈર કેરો અંત આણિશ આ સ્થળે,

આપીશ અંતક-હાથમાં દુર્યોધન આ બાહુબળે ! ૮

એની ગદાથી હોઢગણિ છે તોલમાં મારી ગદા,

માટે વિજય છે ધર્મનો નિશ્ચે જ જાણો સર્વદા;

હું અત્ર આજ ગદાધિ ભડવા એશું ઉત્સુક છું ધણો,

જેનાર થાઓ હે જનાર્દન ! રંગ સર્વે હું તણો ! ૯

ધરનાર વિવિધ સુશસ્ત્ર દેવોસહિત હું ત્રણલોકશું—

ભડું, તો અહીં દુર્યોધન માટે કહો આજ કહું કશું ?

વડતું વૃકોદરનું સુણી માધવ પ્રશંસી તેહને,

ઉચર્યા પ્રસન્ન થઈ શિખામણુ આમ દેતા એહને:— ૧૦

હે વીર ! તુજ આશ્રયવડે હૃતશત્રુ ધર્મ થઈ અહીં,—

પામ્યા પ્રદીપ સુલક્ષ્મી સંશય એ વિષે અણુ છે નહીં;

ધૃતરાષ્ટ્રના સુત સર્વે તે સંગ્રામની માંહે હણ્યા,

ત્યમ રાજપુત્રો રાય હય હસ્તીય પણુરણુમાં વણ્યા ! ૧૧

માટે હવે સંગ્રામમાં દુર્યોધન છેલ્લો આ હણી,

તું આપ નિષ્કંટક સુપૃથ્વી ધર્મને થાવા ધણી;

૬ પણુ પ્રતિગા, પટ્ટણુ. તાપ દેતા—આ વાક્યમાં શ્લેષ છે: એટલે દુર્યોધનને તાપ દેતા, અથવા તાપ દેતા એવા દુર્યોધનને. ૮ દુર્ગમ—જેની પાર ન જવાય એવું. ૧૧ વણ્યા—વણી નાંખ્યા.

તારા વડે એ પાપનો અહિં નાશ નિઃસંશય થશે,
 કરજે પ્રતિજ્ઞા સાર્થ જંધા ભાગિ જય તારો થશે. ૧૨
 એ છે ક્રિયામાં કુશળ માટે યતનથી એશું લડી—
 જય પામજે, તુજ જોરપર મા ઝૂઝતો જૂલો પડી.
 એવે યુધિષ્ઠિર સર્વસહ આવ્યા તહીં તેની કને,
 લાગ્યા બધા સુપ્રસંસવા ભડ જીમને હર્ષિત મને. ૧૩
 તેવે સુતપતા સૂર્યશા રાજા યુધિષ્ઠિર આગળે,
 તે ગર્જિ ઉચ્ચો આમ, શૂરા સર્વ ત્યાં જયમ સાંભળે:
 હે રાય ! આ અરિસાથ હું અવ યુદ્ધ કરવાને અહીં—
 ઉત્સાહ ધરું છું, એ અધમ કદિ જીતશે મુજને નહીં. ૧૪
 હું આ ગદાથી પાપિ એ હણિ શક્ય આપહુદેતણું—
 કાઢી સુકીર્તિ માળ પહેરાવીશ, સુખિ હોજે ઘણું !
 કહિ આમ બહુ બળધામ તે નિજ શત્રુને બોલાવતો,
 સંત્રામ મધ્ય વિષે ઉભો, અરિ ત્યાં જ દીઠો આવતો. ૧૫
 જયમ યૂથપતિ કેા યૂથવિષ્ણુ આવી ઉભો રહે તેમ ત્યાં,
 તે પ્રાપ્ત થયલો જોઇ પાંડવ પામિયા બહુ પ્રેમ ત્યાં;
 અરિમધ્યમાંહે એકલો સુત આપનો જો કે છતાં,
 પામ્યો ન ભય ગ્લાનિ વ્યથા અરિસૈન્ય તેસ્થળ ગાજતાં. ૧૬
 વાણીતણું બે વીરનું ત્યાં યુદ્ધ થઇને જેટલે,
 પ્રારંભ યુદ્ધતણે થતાં બળરામ આવ્યા એટલે;
 તે દેખિ સર્વે સ્થિર થયા, સામા ગયા લેવા સહુ,
 સન્માનિ ધર્મે સરભરા નૃપ, તેમની કીધી બહુ. ૧૭
 યાત્રા સરસ્વતી-તીરનાં તીર્થોનિ કરતા તે ગુણી—
 આવ્યા ત્વરાથી તત્ર, યુદ્ધવૃત્તાંત નારદથી સુણી.
 પામી સુપૂજન પાંડવોથી ઉચ્ચર્યા હલધર તહીં,
 શિષ્યોનું યુદ્ધ ગદાતણું જોવા હું આવ્યો છું અહીં. ૧૮

પ્રારંભ મોટા યુદ્ધને થાવા પ્રથમ હું અહિં થકી,—
 અણુગમતું બાણી તીર્થ કરવાને ગયો'તો ના ટકી;
 આજે દિવસ એ વાતને આળીશપર બે છે થયા,
 અહિં જોઉં છું પરિણામ, તો પ્રકટેછ ઉરમાંહે કયા ! ૧૬
 છે બીમદુર્યોધન મુશિબ્યો માહુરા તેથી કરી,
 જોવા હું તેમનું યુદ્ધ આવ્યો છું ઉલટ અંતર ધરી;
 માટે સમીપ સમંતપંચક ક્ષેત્ર છે તેને વિષે—
 આ યુદ્ધ હો, હે રાય ! ઉત્તમમાર્ગ એ મુજને દિસે. ૨૦
 એ ક્ષેત્રમાં તજિ દેહ શૂર સુસ્વર્ગમાં જઇને નકી—
 સુખ ભોગવે છે વિવિધ, સુશ્રુ છે મેં મહામુનિઓ થકી;
 મુષિ રામ કહેવું સમંતપંચકને વિષે સર્વે ગયા,
 ત્યાં યુદ્ધ માટે બીમ દુર્યોધન તરત સામા થયા. ૨૧
 તવ ઉચ્ચર્યો તમ પુત્ર સૌ સહ ધર્મ સામે જોઇને,
 આ યુદ્ધ માઝં બીમનું પેખો બધા ચિત પ્રોઇને;
 જિભા ન રહો, બેશી બધા સ્થિર થઇ જુઓ જુગતી થકી,
 જીતેછ અહિંયાં કોણ, તે જો જો થશે તમને નકી ! ૨૨
 મુષિ ગર્વવાણી આમ અરિની નેત્ર અતિ રાતાં કરી,—
 હચર્યો વૃકોદર આપ સુત પ્રત્યે ગદા જાંચી કરી:—
 હે દુર્મતે ! તૈં અમ વિષે દુષ્કૃત્ય જે કીધાં હતાં,
 કૃળ દેખ તેનાં આજ, પાપ બધાંય અત્ર થયાં છતાં ! ૨૩
 તૈં લાખનાં ઘર રાખ પાંડવની થવા જ કર્યાં હતાં,
 તૈં કલેશ સર્તોને આપવા અવળાં જ ચરણુ ધર્યાં હતાં;
 તૈં ધર્મને છળવા જ શકુની પ્રેરિ સુખ હર્યાં હતાં,
 વનમાંહિ તુજ પાપે જ આંસૂ આંખમાંથિ ખર્યાં હતાં ! ૨૪

વર્ણન તથા જાહાત્મ્ય અને ત્યાં બળદેવજીએ દીધેલાં દાનની કથા જન્મેજન્મને
 વૈશંપાયને કહી છે. આ કથા શ્રવ્યપર્વમાં અધ્યાય ૩૫ થી ૫૫ સુધીમાં એ.
 દશે ૨૧ અધ્યાયમાં છે. ૧૯ ના ટકી—ન ટકતાં, ન થોભતાં.

તે સર્વ તારાં પાપના છાંટા વડે હે દુર્મતે !

બૂમાં ભજ્યા છે ભોગિ મોટા બૂપ અહિં સામા થતે ! !

રે ! ભીષ્મ શરશય્યા વિષે સૂતાછ સૂર્યસમા ખરે !

ત્યમ દ્રોણુ કર્ણુ સુશલ્ય પણુ રણુમાં પડ્યા છે અહિં અરે ! ! ૨૫

મતિમંદ મામો શકુનિ તારો પણુ મરાયો જો અહીં !

સતિશત્રુ દુઃશાસન હણાયો તેય તેં જોયું સહી ! !

તુજ બ્રાત બીજ સર્વ પણુ રોળઇ ગયા રણની મહીં,

તું પાપકારણુ છે રહ્યો, તેને હવે છોડિશ નહીં ! ! ૨૬

સુષ્ટિ વજ્રપાતસમાં વચન સુત આપનો ત્યાં ઉચ્ચર્યો,

બક મા, બહુખાનાર ! મુખ કર બંધ, ઘાસ ઘણું ચર્યો !

શ્રદ્ધા હું તારી યુદ્ધની અહિં શાંત કરિશ જ આ સ્થળે,

મિથ્યા ગરજવે મૂઠ હે મતિમંદ ! તારૂં નહિ વળે. ૨૭

તું ત્રાડવાથી ત્રાસ અહિં તલભાર મુજને ના થશે,

મતિહીન મારી આ ગદાથી તું અરે માર્યો જશે !

બહુ દિવસથી તુજસાથ યુદ્ધ ગદાતણું કરવા મને—

ઊરમાં હતી ઇચ્છા ઘણી, તારા શપથ કહુંછું તને ! ૨૮

મનકામના તે પાર પાડી દેવતાઓએ સહી,

ભહું થયું સંમુખ આવિયો તું હાલિચાલીને અહીં !

મિથ્યા ગરજવું મૂકિ સામો થા હવે હે મૂઠધી !

મદ હું હરિશ તારો બધો, અવ મૂક લવરી રે બધી ! ! ૨૯

તમ વીરપુત્રતાણાં વચન સુષ્ટિ શત્રુપક્ષતણા સહુ—

સાખાશિ દેવા લાગિયા, સુપ્રશંસીને એને બહુ;

એ સમય આવી રંગમાં તે ભીમ સામું જોઇ હશે,

તવ વૃકોદર પ્રૌઢી ગદા ઊગામિ તે સામે ધશે. ૩૦

પલણુ.

ધશે હસ્તિશે ભીમ જવ, તવ કેસુરિશે આપ,

તળખે પુત્ર સુ આપનો, દાખવવા સુપ્રદાપરે. ૩૧

કડવું ૧૦ મું.

દુર્યોધનવધ.

ભુજંગી ઇંદ્ર.

ઉગામી ગદાઓ ધશ્યા વીર જેવે,
મર્યું યુદ્ધ તે બેયનું ત્યાંહિ તેવે;
ગદા શું ગદામાર ઝીલી લઈને
ખશ્યા તર્ત તે ચોટ ચૂકી જઈને. ૧

ફરી મંડળાકાર સામા થઈને,
ફરી આવિયા દોટ તે ત્યાં દઈને;
કરી ધાવ અક્કેક અંગે ઉમંગી,
કરી કાય અન્યોન્યની રક્ત રંગી. ૨

ગદા શું ગદા ભૂટકાતાં ભડાકા—
થતા આલ તૂટ્યાસમા ત્યાં કડાકા;
ઝરે અગ્નિ તે વીજ જેવો જણાતો,
' અહો ધન્ય છે ! ' શબ્દ સૌનો સુણાતો. ૩

ગદાના પ્રહારો ઘણા અંગ ઝીલી,
ખરે ! ખાખરાવૃક્ષની રીત ખીલી,
વિસામો ઘડી બે લઈ સઘ એવે,
તડચા વીર તાજ થઈ તર્ત તેવે; ૪

ખરે ! હાથણીમાટ બે હસ્તિ જાણે,
સરે રોષમાંહે ખરે તે પ્રમાણે,—
સર્યા વીર તે બે ગદાઓ ઉગામી,
પ્રતિસ્પર્ધિ સામે પુરો ક્રોધ પામી. ૫

• મર્યું યુદ્ધ એવે અહો ! રાય એવું,

• મથે ઇંદ્ર ને વૃત્રનું ઉગ્ર જેવું;

• ન કો કોઈનું છિદ્ર દેખી શકે ત્યાં,

કહો કાળ શું સ્વરૂપ આવી ટકે ત્યાં ? ! ૬
 વિલોકી વડું યુદ્ધ તે દેવ આદે,
 પ્રશંસી વદા કિંગ થઈ દીર્ઘસાહે:
 નથી જોયું આ'વું ગદાયુદ્ધ આગે,
 અહો ! આ સમું તો ખરે આ જ લાગે. ૭
 ન જાગે અરે કાળશી ચોટ લાગે,
 પડે ધાવ તોયે અડે આવી આગે !
 કહો જીતશે કોણુ તે ના જણાયે,
 અહો ! સંશયે ઈંદ્ર આજે તણાયે. ૮
 વહે દેવગંધર્વ અન્યોન્ય એવું,
 પછી માનવીનું કહું અત્ર કેવું !
 ઘણા ધાવ ઝીલ્યે છતે ના વિરામે,
 પડે માર તોયે તડે સામસામે. ૯
 થતાં સઘ્ય ત્યાં ભીમ ને ભૂપ ! એવે,
 ગદા પાર્શ્વમાં ઝાપટી તર્ત તેવે,
 કરી ગર્જના આપપુત્રે તથાપિ,
 નહીં દ્વેષ પામ્યો વ્યથા માંહિ વ્યાપી. ૧૦
 પડ્યો એરણ્ય ઘાણુ તેવું જ તેવે—
 જણાયું જ આશ્ચર્ય હે ભૂપ ! એવે;
 થઈ સજ્જ ભીમે ન તે લેશ સાંખી,
 ગદા આપની એ પરે સઘ નાંખી. ૧૧
 તદા આપના પુત્રની તે જ ટાણે,
 ગદા ઊછળી આવી કૃત્યા પ્રમાણે,—
 ગદા ભીમની શું ત્યહાં ભૂટકાઈ,
 થયો કાટકો એથિ ત્યાં ત્રાસદાઈ; ૧૨
 અને એથિ જવાળા ત્યહાં રાય એવી—
 ઉઠી પા'ડ કાટે ખરેખાત તેવી !

- થયા તેથિ રામાંચ જોનાર ભારે,
પડયા શૂરવીરોય પૂરા વિચારે. ૧૩
- વિચિત્રે પ્રકારે વળી સામસામા—
ધસી મારવા માટ કીધા ઉધામા;
તથાપિ ન કેા કોઈથી હાર પામ્યા,
થયાં ચૂર્ણ ગાત્રો ન તોયે વિરામ્યા. ૧૪
- પડયે માર સંમોહ પામ્યા અતીશે,
તથાપિ તડયા મારવા પૂર્ણ રીશે;
તડી આપપુત્રે સહૂ જેમ ભાળે,
ગદા ઝાપટી ભીમ ફેરે કપાળે. ૧૫
- થઈ ઉઞ્ચ એથી કરી આંખ રાતી,
ગદાથી જ ભીમે હણી એનિ છાતી;
અરે ! એથિ તે સાગના વૃક્ષ પેઠે—
પડયો પૃથ્વિમાંહે ગદા નાંખિ હેઠે. ૧૬
- જરામાં ધરામાંથિ એઠો થઈને,
સયો ભીમ સામે ગદા તે લઈને;
ગદાસ્વાદ આખી હૃદે રોષ રાખી,
જરા ના જ ભાખી કળા આપ દાખી. ૧૭
- લઘુલાઘવી એલ તે પૂર્ણ એલી,
પછી પૂર ગંગાતણા પેર રેલી,—
જઈ ભીમને શીર માર્યો સપાટો,
તદા ભીમ ભાસ્યો થયો દાળવાટો. ૧૮
- પડયો શત્રુ પેખી કવચૂ લેદું એનું,
હયું હીર હુર્યોધને સદ્ય તેનું;
પિડા એમ પામ્યો તથાપિ ફરીને,
ઉઠ્યા ધૈર્ય ને સ્થૈર્ય તે ત્યાં ધરીને. ૧૯

૧૭ જરામાં—જરા વારમાં, ધરામાંથી—પૃથ્વીમાંથી. ૧૯ સ્થૈર્ય—સ્થિરપણું.

પુછ્યું અર્જુને કૃષ્ણને રાય ! તેવે,
 થઈ સંશયી અંતરે આપ એવે;
 કહો યુદ્ધમાં આ શૂરા બેઉમાંહી,
 લહો છો તમે શ્રેષ્ઠ કો નાથ ! આંહી ?

૨૦

જીલણા છંદ.

ઉચ્ચાર્યા ભક્તવત્સલ તદા ભૂપ ! ત્યાં, બ્રાત ! ઉપદેશ આ બે જણાને—
 છે ખરે જાણુ તું સત્ય હલધરતણો, જાણુમાં છે જ તે જન ધણાને;
 ભીમ બળવાન છે જેમ બહુ, તેમ છે કુશળ કળમાંહિ આ શત્રુ એનો,
 તેથિતે અધિક છે એથિ, બહુ શું કહું? યત્ન તેથી જ છે સાર્ય તેનો. ૨૧
 એથિ જો ધર્મથી યુદ્ધ કરશે ખરે, તો ન સરશે જ કદિ ભીમ કેડું,
 ન્યાયથી યુદ્ધ કરતાં અરે શું કહું, દેખશે પાંડવો દુઃખમેરૂ !
 તેથિ અન્યાયથી યુદ્ધ કરશે કદી, તો જ આ ભીમ નિજ શત્રુ હણશે;
 પાપિ હણવો પ્રપંચે કરી એ વિષે, બ્રાત ! અન્યાય કહે કોણ ગણશે? ૨૨
 દેવતાએય પણ દાનવો કપટથી ચટપ કીધા હતા, ત્યમ સુરેશે—
 વૃત્ર વિરોચનાદિક છુટ્યા હતા, વાત તે ધ્યાનમાં ભીમ લેશે,
 તો જ જય તેહનો ખચિત થાશે અહીં, ફેર એમાં ન લવલેશ પડશે,
 એથી માયાવડેકાર્ય આ સાધતાં પાપિ એ પૃથ્વીની માંહિ પડશે. ૨૩
 ધૂતસમયે પ્રતિજ્ઞા કરી જે હતી, ભીમ તે આજ મનમાંહિ સ્મરશે,
 તો ગદાથી હણાતાં જ અરિ-સાથજો, અર્થ નૃપ ધર્મનો સદ્ય સરશે.
 અર્થ સાધ્યો બધો વ્યર્થ કરવા નૃપે બુદ્ધિ ઉપયોગ અવજો કર્યો છે,
 ધૃષ્ટ મતિબ્રહ્મ અતિ કષ્ટ દેનારને આપવા લાડવો જો ધર્યો છે ! ૨૪
 એક રસ્તે જ લડનાર મહાશૂરશું લડવું ભય એ વિષે છે જ ભારી,
 શુકનીતિ વિષે એ વિષે શીખ સંક્ષેપમાં આ રિતે છે પ્રચારી:

૨૩ સુરેશે—છંદ્રે. ૨૪ લાડવો—આ શબ્દ વક્રોક્તિનો છે. અમારા પાંચમાંથી એકને મારી તું રાજ થા, એવું ધર્મે જે જાવતું મોદ ઉત્પન્ન કરે એવું કહેલું, વ્યંજ્યમાં લાડવો એ તે વાતનો પ્વનિ છે. લાડનો પર્યાય મોદક છે, એથી લાડવો શબ્દ અત્ર યથાર્થ છે.

જિવિતને ઇચ્છતા ભાગિ ગયલા તથા તે જ પાછા વળેલાનિ સાથે-
 યુદ્ધ કરતાં અરે બી'વું, મરતાંય પણ ખાકિ વૈરિ મળેલાનિ સાથે. ૨૫
 કેમ કે તે ખરે ! ' મરવું કે મારવું,' માર્ગ એ આપ મનમાં સ્મરે છે,
 જેશું હે પાર્થ ! સંશ્રામ કરવા અરે, ઇંદ્રપણુ આપ ઉરમાં ડરે છે !
 આમ ત્યાં બહુ કહ્યું કેશવે પાર્થને, જે લહ્યું તેહણે ધ્યાન ધારી,
 ને પછી ડાબિ નિજ જાંગ ઠોકી તરત, ભીમ જૂવેજ ત્યમ જોઇ ધારી. ૨૬
 પામી સંજ્ઞા જ તે યુદ્ધ ફરિ માંડવા ઉમગિને આવિયો શત્રુ સામે,
 વિચરતો તે હતો વિચિત્રમંડળ કરી, શત્રુ નિજ જેમ સંમોહ પામે;
 આપસુત તેમ અરિ ભીમને મારવા વિવિધરીતે વિચરતો હતો ત્યાં,
 જોઇ બેની કળા સર્વ જોનારને, રાય ! અત્યંત વિસ્મય થતો ત્યાં. ૨૭
 યુદ્ધ અતિઉચ્ચ હે ભૂપ એવે હવું, પ્રહારનો પાર ન રહ્યો અરે ત્યાં,
 જર્જરીભૂત અંગે બની બે જણા બે ઘડી સ્થિર થયા તે ખરે ત્યાં;
 પણ પછી તે મર્યા યુદ્ધ ઉદ્યોગમાં, એટલે ભીમનું છિદ્ર દેખી,
 આપસુત આવિયો તર્ત તે પાસ છટ, અર્થ સિદ્ધિ થઇ એમ લેખી. ૨૮
 યુક્તિ તે ભીમની ન જાણતાં નિકટ પટ આવતાં નિજ ગદા ભીમસેને-
 નાંખિ તેના ઉપર, પણ ખશી વ્યર્થ કરિ, તે ગદા નાંખતો જોઇ તેને;
 રાખિ ડસ રક્ત થઇ તર્ત તેવે જ નૃપ, નિજ ગદા આપપુત્રે પ્રહારી-
 મૂર્છનાવાન કીધો વૃકોદર, તહીં ' કરજે અવ આમ !' એવું પુકારી. ૨૯
 વ્યથિત અરિ છે થયો એમ એ અવસરે આપસુત જાણવામાં ન આવ્યું,
 તેમ કુંતીસુતે પિડિત અતિ આપ વપુ ટેક નિજ રાખવા ત્યાં ટકાવ્યું;
 તેથિ તે પ્રહાર કરવા ઉભો છે ગણી આપ પુત્રે ન ફરિ ધાવ કીધો,
 મુહૂર્ત વિશ્રામ લઇ એટલે ભીમ ઝટ તેહ સંમુખ સર્વો સઘ સીધો. ૩૦
 ભીમનો પ્રહાર મિથ્યા જ કરવા તદ્દા, તે કુદો તર્ત ત્યાં કળ ફરીને,
 એટલે સઘ ભીમે ગંદા વાવરી તેનિ જંઘા વિષે બળ કરીને;
 ભીમની વજ્ર સરખી ગદા સાથળે આવિ પડતાં જ હે ભૂપ એવે,
 આપસુત બેય નિજ સાથળો ભાગતે પૃથ્વિમાંહે પડ્યો તર્ત તેવે. ૩૧

સગ્ધરો વૃત્ત.

તેવે હે ભૂપ ! ભારે ભય બહુ પ્રકટયું, અત્ર તે શું ઉચ્ચારું !
 વાયો ત્યાં ઉષ્ણ વાયું, અગ્નિ અતિ અચળા, ચિહ્ન ભાશ્યું ન આરું;
 ઉલ્કાપાતો અતીશે હશ દિશ નિરખ્યા, લોહિવર્ષાંદ વર્ષ્યા,
 ફીઠા ફેટ્યો પિશાચો ગરજન કરતા, માનવીલોહિ તર્ષ્યા. ૩૨

કડવું ૧૧ મું.

યુધિષ્ઠિરનો વિલાપ.

રાગ સામેરી.

હે ભૂપ ! મોટા સાગતરુની પેર તેણી વાર—
 મૃત આપનો ત્યાંહે પડ્યો, નવ નિમિષ લાગી વાર. ૧
 તવ ભીમ તેની પાસ જઈને ઉચ્ચર્યો નૃપ આમ,
 મતિમંદ ! અવ જોયું પરાક્રમ ભીમનું આ ઠામ ? ૨
 હે દુર્મતે ! હસતાં સભામાં દ્રૌપદીની પાસ,—
 બકતો હતો તું તેનું ક્ષણ પરિપૂર્ણ અત્ર તપાસ ! ૩
 કહિ આમ ડાળા પગથિ સ્પર્શી મુકુટને એ વાર,
 લાગ્યો કચરવા આપસુત શિર, પીશિ હોઠ અપાર. ૪
 બોલ્યો વળી મહાબાહુ તે લોચન કરી અતિલાલ,
 કરિ નૃત્ય જે કરતા હતા, આ રીત કરિને તાલ : ૫
 ગાયો સમા છે આ અરે ! ગાયો સમા છે શંક !
 ઉલટઈ ગયું તુજ તાજવું તે, નથિ અમારો વાંક. ૬
 રે આમ થાવામાં અમે કરતા નથી છલ નામ;
 હેતા નથી હવ તેમ પાસા નાંખતા આ ઠામ. ૭

૬. ઉલટઈ ગયું—ઉલટ સુલટ થઈ ગયું, એથી હવે અમે તમને ગરીબ ગામ જેવા કહીએ છીએ.

પણ બાહુબળ આશ્રયવડે કરિ શત્રુઓને બાધ,
 કહિયેછિયે 'છે ગાય જેવા,' હોય બળતો વાધ ! ૮
 કહિ એમ ધીરે હાસ્ય કરિ, હરિ આદિ પ્રત્યે તેહ,—
 ઉદ્દગાર કાઠી ઉરતણા ઉચ્ચર્યો હે નૃપ એહ : ૯
 રજવાળિ પંચાળી સભામાં આણિ કરિને નગ્ન,
 ધૃતરાષ્ટ્રસુત હરખ્યા હતા, મનમાં થઈ અતિ મગ્ન; ૧૦
 તે તપોબળ તેનાથિ પાંડવથી હણાઈ અત્ર—
 રણમાં પડ્યા છે શવ થઈ, પેખો તમે સર્વત્ર. ૧૧
 જે પંઢતિલ કહેતા હતા અમને સભામાં તેહ—
 પરિવાર સહિત અમે હણ્યા, અતિઆળ લરિયા એહ. ૧૨
 અવ સ્વર્ગ કે પછિ નરક અમને મળો તેનો લેશ—
 નથિ હર્ષશોક જરાય, પણ થયું કામ આ બહુ બેશ ! ૧૩
 કહિ એમ કાંધેથી ગદા કરમાં લઈ થઈ ફૂર,—
 મર્દન કર્યું શિર આપસુતનું જણુવિ નિજનું શૂર. ૧૪
 'છે તું ઠગારો' એમ કહિ, ડાબે પગે તે દુષ્ટ,—
 દુર્યોધનમસ્તક મર્દતો દીઠો થતો અતિપુષ્ટ. ૧૫
 એથી ન સાંઝે લાગ્યું ત્યાં સુવિવેકિને હે રાય !
 ઉચ્ચર્યા એવે યુધિષ્ઠિર, આ રીત નાંખી હાય :— ૧૬
 આ શું કરે છે ! બ્રાત તું, માઝા મુકી મહાવીર !
 અપકીર્તિ થાયે એમ મા તું દાખ તાં નીર. ૧૭
 શુભ વા અશુભ કર્મે કરી કલ્પ્યું થયું તુજ કામ;
 તારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થઈ, માટે હવે તું વિરામ. ૧૮
 તું વૈર કેરો પાર પામ્યો, થયો અનૃણી આપ;
 મા મર્દ મસ્તક એનું પગથી મૂકિ કેવળ માપ. ૧૯
 કાં કે કર્યેથી એમ તારો ધર્મ હે ધીમંત !
 ડૂબેછ, ડુંહાપણુ રાખ્ય, ખોટી રાખ્ય મા મનખંત. ૨૦
 રાજા તથા સંતાતીય એવા એહને તેં આજ,

- પગથી હણ્યો એ છે કર્યું અઘટિત ઘણું અવ લાજ ! ૨૧
- અગિયાર અક્ષૌહિણી ઘણી, સૌ કૌરવોનો ઈશ,
તેને તું પગથી સ્પર્શ મા, કૌપાવવા જગદીશ. ૨૨
- સુત ભાત ભૂત્ય સુહદ હણ્યાયા છે જ જેના તેહ,
છે શોચયોગ્ય પરંતુ નથિ અવહાસ લાયક એહ. ૨૩
- નથિ પિંડનો દેનાર જેને જીવતો કૌ ભાત,
તેને પગે કરિ તે હણ્યો, અઘટિત કર્યું બહુ ભાત ! ૨૪
- કહિ એમ સજળ સુનેત્રવાળા ધર્મ મહાધીમાન,
દુર્યોધન પાસે જઈ વધા, ગંભીર બહુ ગુણવાન. ૨૫
- હે તાત ! તારે ક્રોધ નવ કરવો, સ્મરી ગતવાત,
ત્યમ નિભત્માનો શોચ પણ કરવો નહીં હે ભાત ! ૨૬
- કાં કે અવશ્ય અરે કરેલાં ઘોર એવાં કર્મ,
નિજને જ અનુભવવાં પડે, ધર તે જ તારો ધર્મ. ૨૭
- આપણુ અરે લાઇયો છતાં હણવા પરસ્પર ભાત !
ઇચ્છિએ છિએ, છે વિધાતાને એ જ ગમતી વાત. ૨૮
- માટે શું કરવું, દોષ કેને દીજિયે ? કુરુવીર !
તેં લોભ મદ મત્સરથિ આણ્યું દુઃખ આ નિજ શીર. ૨૯
- ભાતા, વયસ્યો, પુત્ર, પૌત્રો, પિતૃઓ મહાશૂર,
ત્યમ અન્યને પણ તું મરાવિ પડ્યો મરણને પૂર ! ૩૦
- અપરાધ તારાથી અરે ! માર્યાં અમે તુજ ભાત,
ત્યમ જાતિલા બિજનિપણ કીધી ઘણેરી ઘાત ! ૩૧
- માટે દુરત્યય હૈવને હું માનું છું નિર્ધાર;
હે અનધ ! તુજ આત્માતણા કરતો ન શોચ લગાર. ૩૨
- કાં કે મરણ છે તારું સ્તુત્ય ઘણું અહો ! આ વાર,
ને શોચયોગ્ય અમે છિએ, સર્વદા સર્વ પ્રકાર ! ૩૩
- કયમ કે અમે પ્રિયબંધુએ કરિ હીન એવા હાય !

૩૨ દુરત્યય—ઉલ્લંઘી ન શકાય, અતિક્રમણ જેનું ન થાય એવું દુર્વેદ.

વર્ત્તશું કૃપણુનિ રીત કુળવધૂ-મર્મ નહિ સંખાય. ૩૪
કહિ એમ રાજા યુધિષ્ઠિર, નિઃશ્વાસ નાંખી તત્ર,
લાગ્યા વિલપવા બહુ જ, તે તમને કહું શું અત્ર ? ૩૫

વલણુ.

અત્ર કહું આગળ બન્યો, ત્યાં પછિ જે વૃત્તાંત;
ભીમતણા અન્યાયથી, હલધર હવા અશાંતરે. ૩૬

કડવું ૧૨ મું.

બલરામનું સાંત્વન અને ભીમનું અનુમોદન.

રાગ વેરાડી.

ભીમતણા અન્યાય જોઈને ક્રોધ કરી અતિભારે,
નૃપો મધ્યમાં હલધર ઉચર્યા, જયો કર કરિ ત્યારે: ૧
અરે ભીમ ! ધિક્કાર તને છે, છે ધિક્કાર હજાર ! !
પીડિત સ્વરથી એ રીતે કરવા લાગ્યા પોકાર. ૨
છે આને ધિક્કાર ! કેમકે ધર્મયુદ્ધમાં એણે—
પ્રહાર કીધો નાલિ નિચેથી તજિ મર્યાદા તેણે. ૩
ગદાયુદ્ધમાં અયોગ્ય ક્યાંયે જોયું નથી જ આ'લું;
રે ! જોયું તે આજ આ સ્થળે, ક્યમ તે સાંખી જાવું ? ! ૪
નાલિ નીચે ધાવ ન કરવો, એ સિદ્ધાંત વિસારી,
મૂકિ શાસ્ત્રમર્યાદા અરે, આ ભીમે ગદા પ્રહારી ! ૫
આમ કહી અતિ તપ થઈને રક્તનેત્ર કરિ તેવે,
જોઈ નૃપ સામે હરિ પ્રત્યે ઉચર્યા હલધર એવે: ૬
નથી પતિત આ રાજા, પણ તે છે અનન્ય હું જેવો;
તો પણું અહિ અન્યાય અરે, આ ભીમે કીધો કેવો ! ૭

૩ મર્યાદા-યુદ્ધની મર્યાદા, નિયમ.

આશ્રિતની દુર્બળતાથી રે ! આશ્રય પણ નિંદાય,
 માટે હે બાંધવ હુંથી આ ખોટું નહિ સંખાય. ૮
 એમ કહી હળ ઉગામિ હલધર, ભીમ મારવા ધાયા;
 અનેક ધાતુયુક્ત શ્વેતગિરિ જેવા જેહ જણાયા. ૯
 દોડી તે દેખી દામોદર બે ભુજ ભીડી તેવે,
 ઘાલિ બાથમાં નિજ બાંધવને આ રિત ઉચર્યા એવે:— ૧૦
 આપવૃદ્ધિ, મિત્રની વૃદ્ધિ, મિત્રના મિત્રની એમ,
 અરિનો ક્ષય, અરિમિત્રક્ષય, અરિમિત્ર-મિત્રતાનો તેમ, ૧૧
 એ પદ્મપ્રકારનિ પોતાની વૃદ્ધિ જાણવી બ્રાતા,
 છે આ પણ તેમ જ તેથી આહિં ધારો ઉરમાં શાતા. ૧૨
 આપ વિષે ત્યમ મિત્ર વિષે વિપરીત થાય કહિ જ્યારે,
 પામી મનમાં ગ્દાનિ શાંતિ ઝટ તેની કરવી ત્યારે. ૧૩
 પણ પૌરુષવાળા આ પાંડવ પ્રસિદ્ધરીતે બ્રાત !
 સહજમિત્ર છે અહો આપણા, પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાત. ૧૪
 કાં કે તેઓ ફાઇપુત્ર છે, અરિઓએ તે સાથે—
 છળ કરિ છેતરિ દુખનાં મોટાં વૃક્ષ ઉગાડયાં માથે ! ૧૫
 તો ભીમે કીધેલિ પ્રતિજ્ઞા પાળી બાંધવ તેમાં,—
 ખોટું નથિ કર્યું કાંઈ, દોષ મા દેખો હલધર એમાં. ૧૬
 પાળવિ આપપ્રતિજ્ઞા એવો છે ક્ષત્રિયનો ધર્મ,
 જાણું છું હું એમ, એ જ છે સ્તુત્ય સુ તેનું કર્મ. ૧૭
 સભા વિષે કીધી'તિ પ્રતિજ્ઞા ભીમે પૂર્વે કેવી ?
 સંગ્રામે સાથળ ભાગિશ આ દુર્યોધનનો એવી. ૧૮
 તેમ જ મૈત્રેયે પણ એને શાખ્યા'તો એ રીતે;
 જાનિ પ્રમાણે બન્યું બ્રાત, મા દોષ કરો કે રીતે. ૧૯
 આમ કહ્યું બહુ કમળાકાંતે, તવ તે ઉચર્યા એવું,
 કહે ગમેત્યમ અરે કૃષ્ણ, પણ થયું નિહવા જેવું ! ૨૦

સત્પુરુષોએ સેવેલો શુભ ધર્મ, અર્થ ત્યમ કામે—

પામે છે સંકોચ, હુબ્ધનો અર્થ સરે નહિ નામે; ૨૧

ત્યમ અતિ પ્રસંગિનો પણ કામ અરે સંકોચ જ પામે;

સાધે ત્રણ અન્યોન્ય બાધ વિણ તેનો જશ અહિ નામે. ૨૨

પણ ભીમે અહિ બાધ કરીને અરે ધર્મને આજ,

ખરે સર્વ આ વ્યાકુળ કીધું, તે છે તારું કાજ ! ૨૩

રે ! તું પણ કાવતું કહે છે, નથી ધર્મથી કહેતો,

અર્થલોભિ ભીમનો વાંક હું નથિ કા રીતે સહેતો ! ૨૪

ઉચર્યા તવ ધનશ્યામ, આમ મા તપો બ્રાત આ ટાણે;

છા ધર્માત્મા આપ અરોષણ, જેને વિશ્વ વખાણે. ૨૫

માટે પામે શાંતિ, કરો મા ક્રોધ, કરી સુવિચાર;

કળિ પ્રારંભે આ લઘુપાતક ક્ષમવું, હે સુહૃદાર ! ૨૬

કળિયુગના આરંભકાળમાં આ ભીમે હે બ્રાતા !

પાળિ પ્રતિજ્ઞા વૈર વાળવા, ઉપજા'વા ઉર શાતા; ૨૭

તો શાને તાતા તે જીપર બ્રાત તમારે થાવું ?

ઉરદવ ઓલવવા હે હલધર ! ભીમે કીધું આ'વું. ૨૮

સભા મધ્યમાં તવ તે ઉચર્યા નિજનું શીશ ધુણાવી,

સ્પષ્ટ રિતે અતિ કષ્ટ ધરી ઉર, વાણી આમ સુણાવી:— ૨૯

અધર્મથી ભીમે ધર્માત્મા દુર્યોધનને આંહી—

પાડ્યો એથી કપટ્યોધી એ કહેવાશે જનમાંહી. ૩૦

પણ કુરુપુંગવ સરલરીતથી અત્ર યુદ્ધ કરનારો,

હીક્ષા યુદ્ધનિ લેઈ સુયોધન રણમાં પગ ધરનારો, ૩૧

વિસ્તારી રણયજ્ઞ શસ્ત્રઅગ્નિમાં હોમિ નિજ આત્મા—

૨૨ ત્રણ—ધર્મ, અર્થ અને કામ. આ ત્રણ પુરુષાર્થ એક બીજાને ન ભેદે—બાધ ન કરે એવી રીતે સધાય તો સાફ કહેવાય. પણ ભીમે તો અર્થ સાધવામાં એ ત્રણે બગાડી નાંખ્યા—વ્યાકુળ કીધા. ૨૫ અરો-
પણ—રીશ ન ચૂટે એવા. ૩૦ કપટ્યોધી—કપટથી યુદ્ધ કરનારો.

યજ્ઞરૂપિ અવભૂથને પામ્યો એ જ ગણાશે મહાત્મા. ૩૨
 માટે એની ગતિ શુભ શાશ્વતિ થશે જ એવું કહેતા,
 રથ ચઢિ હલધર ગયા દ્વારકા, અશ્વ મુકાવી વહેતા. ૩૩
 એ સમયે શોચતા ધર્મને કેળીને તે સ્થાને,
 કહ્યું કેશવે, નીચું જોઇ નૃપ ! શોચ કરો છો શાને ? ૩૪
 અધર્મ આ થાય છે એમ અહિં માનો છો શું કરવા ?
 ભીમકૃત્યની અરે ઉપેક્ષા કરો છો કાં ? ગુણુગરવા ! ૩૫
 તવ તે ઉચર્યા ભીમ ક્રોધથી પગે કરી ચડુવીર !
 સ્પર્શે છે દુર્યોધન નૃપશિર લાજ ન ધરી લગીર; ૩૬
 તે નથિ ગમતું મને જરાપણ, ત્યમ કુળક્ષય થાવાથી,
 ખિન્ન ધણો છું હું હે કેશવ ! જનપતિ બહુ જાવાથી. ૩૭
 તથાપિ નૃપપુત્રોએ અમને ઠગી નિરંતર નાથ !
 અરે ! છેતરી કરિ છલ ભારી, છેક જ કર્યા અનાથ, ૩૮
 અને વચન કહિ કઠોર અતિશય કાઢ્યા વન મોઝાર,
 ઉરમાં તેનો ઢાહુ ભીમને ઊઠ્યો છે અવધાર; ૩૯
 એમ વિચારી કરી ઉપેક્ષા મેં તેની મોરાર !
 ગમતું થાઓ ધર્મ અધર્મે અવ તેનું આ વાર. ૪૦
 એ પછિ કૃષ્ણ કહ્યાથી ધર્મે ગુણુ તેના બહુ ગાઈ,
 અનુમોદો અતિ ભીમસેનને, કહિ તેની સરસાઈ. ૪૧
 તવ તે હર્ષથિ પ્રકુલ નેત્રે પ્રણામ કરિ બહુ પ્રીતે,
 ઉચર્યો કર જોડી બાંધવ પ્રતિ, હે નૃપ ! આવી રીતે:— ૪૨
 હે મહારાજ ! હણ્યા છે જેમાંથી કંટક એવી,
 સર્વ પૃથિવ આ છે જ તમારી, કામદુધાના જેવી. ૪૩
 તેની રક્ષા કરો, અને નિજ ધર્મતાણું પણ તેમ—
 પાલન સાઝું કરો ધરો નિજ પ્રજા ઉપરં બહુ પ્રેમ. ૪૪
 પાપરૂપ અરિ પાર પડ્યા, મોટો પાપી મરવાને—

૩૭ જાવાથી—ખપી જવાથી, નાશ પામવાથી.

પડ્યો છ પૃથ્વી માંહિ, રહ્યું નથિ કારણ કંઈ ડરવાને; ૪૫
 માટે રત્ને સમાકીર્ણ વનપર્વતસહિત રસાળી,
 આ પૃથ્વી પાછી થઈ આપનિ, જુઓ આજ જયશાળી ! ૪૬
 ઉચર્યા તવ નૃપ ધર્મ હણાયો દુર્યોધન આહિં બ્રાત !
 વૈરઅંત આણી તું વીરા, પૂર્ણ થયો પ્રખ્યાત; ૪૭
 શ્રીહરિમતનો આશ્રય કરિ આ પૃથિવિ આપણે જીતી,
 માતા ને ક્રોધનું દેણું તે વાળ્યું વાર ન વીતી; ૪૮
 તે બહુ રૂઝું થયું, અને તું જય પામે છે વીર,
 તથા શત્રુ તે પાડ્યો તે પણ ઠીક થયું હે ધીર ! ૪૯

વલણ.

ધીર ન આપદથી ડગે, જય કદાપી શિર;
 પડે ધાવ ત્યમ ત્યમ ઝગે, વીશ વસા તે વીરરે. ૫૦

કડવું ૧૩ મું.

ધૃતરાષ્ટ્રગાંધારીનું આશ્વાસન.

રાગ ધનાશ્રી.

હે નૃપ ! વનગજને જ્યમ મારે વનપતિ થાપટ મારીજી,
 તેમ હણ્યો દુર્યોધન ભીમે, ભારે ગદા પ્રહારીજી. ૧
 તે જોઈ કૃષ્ણ સહિત પાંડવ પાંચાલો સુંજય તેવેજી,
 સિંહનાદ કરવા લાગ્યા ઉત્તરીય હવાલી એવેજી. ૨
 ધનુષતણા ટંકાર કંઈક કરવા લાગ્યા ત્યાં ત્યારેજી;
 શંખભેરિના શબ્દ કંઈક કરતા ભાશ્યા અતિ ભારેજી. ૩
 પ્રહુષ્ઠ થઈ અરિ કંઈક તમારા હાસ્ય કરી એ વારેજી,—
 પ્રશંસતા ત્યાં હતા ભીમને, અતિ લાંબે ઉચ્ચારેજી. ૪
 શૂરવીર આ દુર્યોધનને ભીમસેન વિણ અન્યજી—
 કૌણ હણે ? અહિં હણ્યો જ એણે, અહો ! એને છે ધન્યજી. ૫

સંખેધી સૌ ભીમસેનને કહેતા હતા ત્યાં એવુંજ,
 ઇંદ્રે હણ્યો'તો વૃત્ર, વીર તેં હીધું આજે તેવુંજ । ૬
 મહોન્મત્ત હસ્તી પેઠે તે આ અરિમસ્તક વીરજ,
 મર્દન કર્યું તે કર્યું બહુ સાફ ઉતાર્યું એનું હીરજ । ૭
 તેમ જ સિંહ મહિષના રુધિરનું પાન કરે જે રીતેજ,
 દુઃશાસનનું રુધિરપાન તેં કર્યું અહીં તે રીતેજ । ૮
 તે પણ થયું અતિ ઠીક, વૈર તેં વાળ્યું જોઈયે તેવું;
 મૂક્યો પગ અરિમાથે, કોણુ કરિ શકે જ તારા જેવુંજ ? ! ૯
 તવ ત્યાં ઉચર્યા કૃષ્ણ અરે ! મા વાંકાં વેણુ ઉચ્ચારોજ;
 હણાયલા અરિપ્રત્યે ફરિ વાગ્યાણુ વિષમ મા મારોજ । ૧૦
 હણાયલાને હણવો વાણે, અરે નથી એ ન્યાયજ;
 એને આમ થવાનું કારણુ છે એનો અન્યાયજ । ૧૧
 મંદબુદ્ધિ, લોભી, લાજવનો, પાપિ કહ્યું કરનારોજ,
 પુણ્યાત્મા મહાત્માની શિક્ષા શ્રવણે નવ ધરનારોજ, ૧૨
 સંખેધીનું ન માનિ ભાગ પાંડવને ન હીધો જ્યારેજ,
 અરે ! હણાયોછે ત્યારે જ, હું શું કહ્યું બહુ અત્યારેજ ? ! ૧૩
 માટે કાષ્ઠસમા જડને અતિ નમાવવો શો ઠાલો ?
 બેસી રથમાં હે બળવાનો, ચર્યા મૂકી ચાલોજ । ૧૪
 મર્મવચન માધવનાં સુણિને ગરમ થઈ અતિ એવેજ,
 ફેંડે કરિ બેઠો થઈ એ કર ટેકો કઈને તેવેજ, ૧૫
 કપાઈ ગયું છે પુત્ર જેનું એવા અહિ પેરે ત્યાંહેજ,
 અર્ધ હિંચુ કરિ શરીર ક્રોધથી ધીકી અતિ મનમાંહેજ, ૧૬
 વિષમ વેદના નવ ગણકારી, બ્રહ્મટિકમાન ચઢાવીજ,
 જોઈ જનાર્દન સામે હે નૃપ, ઉચર્યો વાણી આ'વીજ :— ૧૭
 અરે કંસના દાસપુત્ર ! કર્યું આટલું તો પણુ અત્રજ,
 હજી લાજ નથિ શું તુજને ? અતિ નિંદા અરે સર્વત્રજ । ૧૮
 મહામુદ્રમાં અધર્મ કરા'વા પાપિ તેં મતિ આપીજ,

નથી અભણ્યું તે માફ જરિ, અરે પ્રપંચી પાપીજી ! ૧૯
 કપટેથી તે અરે કુળજી ! કાળાં કર્મો જ કરાવીજી,
 કર્યા કલંકિત અરે ! પાંડવો, મહીપ જાહુ જ મરાવીજી ! ૨૦
 શિખાંડ પ્રેરી ભીખમ મરાવ્યા, અસત્ય વઢાવી રણમાંજી—
 દ્રોણ હણાવ્યા, કર્ણસાંગ નિષ્કળ કરાવિતે કણમાંજી ! ૨૧
 જુજ કપાયલો ભૂરિશ્રવા તે સાત્યકિપાસ હણાવ્યોજી;
 વ્યસનમાંહિ અતિવ્યાપ કર્ણ તે અર્જુન હાથે લણાવ્યોજી ! ૨૨
 કપટેથી તે અરે ! આમ અતિરથિ અતિશૂર કપાવ્યાજી,
 જાણું છું હું તે હે ખજા ! મુજ ખપના વીર ખપાવ્યાજી ! ૨૩
 પણ એ સૌ સાથે હે શઠ ! કર્યું સરળયુદ્ધ જો હોતજી,
 તો તું જીતત તે હે કપટી ! જનપતિ સઘળા જોતજી ! ૨૪
 ઉચર્યા કેશવ તવ, ના લવ અવ, જો જમપુરની વાટજી,
 તુજ પાપે કરિને જ અરે આ ઊઠી મોટી વાટજી ! ૨૫
 પાપ તણે આશ્રય કીધો તે, તેથી વળ્યો આ દાટજી;
 બ્રાતા સુત બાંધવ સહ પડિ અવ મા કર ઉકળાટજી ! ૨૬
 ભીખમ દ્રોણ કર્ણાદિક પણ તુજ પાપે કરી હણાયાજી;
 અનન્ય અતિરથિ આ અવનીમાં ગરવા જેહ ગણાયાજી. ૨૭
 માની નહિ તે વિષ્ટિ અરે મુજ, શકુની નિશ્ચય માનીજી,
 વિષ દેવા તે ભીમસેનને યુક્તિ રચી'તી છાનીજી. ૨૮
 દવ દેવા, સતિલજ્જા લેવા, પાછી ન ધરી પાનીજી,
 તુજ પાપે કરિ તું લેવાયો, મા વઢ મિથ્યા માનીજી ! ૨૯
 આમ દોષ જાહુ જાહુ તમ સુતના ભાખ્યા કુળજે જ્યારેજી,
 આંખો ન પડી પણ દૂઠ રહિ તે કહેવા લાગ્યો ત્યારેજી: ૩૦
 વિધિપૂર્વક મેં વેદાધ્યયન સુ કીધું છે ભલિભાતેજી, ૩૧
 જોગવું છે ચક્રવર્તિપદ, નથિ ન્યૂન રહી કેા વાતેજી;
 અરિઓને મસ્તક પગ ધરિ મેં કીધું છે મનગમતુંજી,

રંકથિ રાય સુધી સહુ મુજને રહ્યું હતું અહિં નમતું; ૩૨
 માટે મુજ જેવો નિશ્ચય કહે કેનો સારો હોય? ૩૩
 ક્ષત્રધર્મથી સ્વર્ગ હું સામું લાવ્યો તે તું જોય? ૩૪
 સ્વર્ગસમું સુખ મેં માણ્યું છે જીવલોકમાં ઝાંઝું,
 ગુણના જાણે તે આગળ હું અરે ! અત્ર શે ગાનું? ૩૫
 સુહૃદ અને અનુગત સહ સ્વર્ગે જઈશ હું નિજજન સાથે,
 હતસંકલ્પ તમે સહુ અહિં રહિ શોચશો કર દઈ માથે! ૩૬
 આપસુતે એમ કહીને પછિ મૌન ગ્રહ્યું જે વારે,
 સૌગંધિક પુષ્પની વૃષ્ટિ ત્યાં ગગનેથી થઈ ભારે. ૩૭
 ગંધર્વે વાદિત્ર વગાડ્યાં, નૃપયશ-ગાન સુ એવે—
 ગાવા લાગી ઘણી અપ્સરા, તુષ્ટ થઈ અતિ તેવે. ૩૮
 ‘સાધુ સાધુ’ ઉચર્યા સિદ્ધો ત્યમ વાયો સુખકર વાયુ,
 દીપી રહી દિશાઓ, નભ વૈદ્યર્થમાણેશું જણાયું. ૩૯
 જોઈ આમ આશ્ચર્ય પામિ અતિ, પાંડવ આઢે એવે,
 મહાશોચ કરવા લાગ્યા ત્યાં, તાપ પામિ ઉર તેવે. ૪૦
 તવ તક વરતી માધવ ઉચર્યા, પાંડવ પ્રત્યે એવું,
 ‘આડો ખોદે પડે તે તેમાં,’ થયું આ ગણજો તેવું. ૪૧
 ન્યાયરિતે અન્યાયી કહિયે જીતાત નહિ સૌ જાણે;
 વાળ્યું તેવું લણ્યું એણે, ઉર ઓછું લેશ ન આણે. ૪૨
 એમ કહી બહુ અનુમોદી સહુ, સાયંકાળે એવે,
 પાંડવસહ પુરુષોત્તમ વાધ્યા, ત્યાંથી સત્વર તેવે. ૪૩
 શિબિર આપણા પ્રત્યે જ ગયા તેઓ હર્ષ ધરીને;
 યુગ્મત્સુ સાત્યકિ પણ તે પૂઠે વહ્યા ન વાર કરીને. ૪૪
 ધૃષ્ટદ્યુમ્ન શિખંડિ દ્રૌપદી—પુત્રો હે નૃપ એવે,
 તેમ જ યોધ બિજાપણુ નિજનિજ શિબિરે જ ગયા તેવે. ૪૫
 પછિ પાંડવો કાંતિરહિત ધણિવિના રમશાન જ રેવે,
 આ પુત્ર શિબિરે આવ્યા નૃપ, ઉમંગી અતિશે એવે. ૪૬

રંગમંડપશેા પણુ રંગરહિત ઉદાસપુરના જેવોલ,
 સર્પરહિત હ્રદસરખો તે ત્યાં ભાશ્યો તેવે તેવોલ. ૪૬
 તે પ્રત્યે આવતાં આપના સુતના સેવક તેવેલ,
 હાથ ભેડી તેઓ પાસે જઇ ઊભા હે નૃપ એવેલ. ૪૭
 આવિ આપસુત-શિબિરપાસ પાંડવ રથથી ઊતરિયાલ,
 એવે અવિનાશી હુરિ ત્યાં અર્જુન પ્રત્યે ઊચરિયાલ: ૪૮
 અક્ષય તારા આ બે ભાથા, ત્યમ ગાંડિવ આ તાંડેલ,
 ઉતારિ તું પણુ મુજ પેઠે હેઠે ઊતર સુણિ માંડેલ. ૪૯
 તુજ પૂઠે હું ઉતરિશ અર્જુન ! એમ ક્યેથી તાંડેલ—
 છે શ્રેયસ્ માટે તું ઉતર ઝટ, માની કહેવું માંડેલ. ૫૦
 માધવ કહેવું માનિ અર્જુને તેમજ કીધું જેવેલ,
 મેધાવી તે પણુ રાશેા તજિ ઉતર્યા રથથી તેવેલ. ૫૧
 અહો ! એટલે અર્જુનનો ધ્વજરૂપ દિવ્યકપિ ત્યારેલ,—
 અંતર્ધાન હવો, સુવિજય કરનારો વારેવારેલ. ૫૨
 તેમ જ દ્રોણે કહ્યું હહેલો દિવ્યાસ્ત્રે કરિ એવોલ,
 અર્જુનરથ ભાથાહય સહ થયો ભસ્મ, વિમાન જ જેવોલ. ૫૩
 વિસ્મિત તેથી થયા પાંડવો, કર ભેડીને તેવેલ,
 કારણ પૂછ્યું એમ થવાનું પાર્થે હુરિને એવેલ. ૫૪
 તવ તે ઉચર્યા બહુ પ્રકારનાં દિવ્યાસ્ત્રે કરિ જ્ઞાતલ !
 આ રથ દગ્ધ હતો પૂર્વે જ, તું માનજે સાચી વાતલ. ૫૫
 પણુ મેં અધિષ્ઠિત તે કીધો'તો, તેથિ ટક્યો'તો રણમાંલ;
 કાર્ય થયે તુજ મેં તજતાં તે ભસ્મ થયો અહિં ક્ષણમાંલ. ૫૬
 એમ કહી પછિ ધર્મરાજની કરી સાંત્વના સારીલ;
 તવ ત્યાં તેમણે માધવની સ્તુતિ ગદ્ગદસ્વરે ઉચારીલ. ૫૭
 પછી આપસુત શિબિરે પેશી તેઓએ તે વારેલ,
 સ્વાર્ધાન કીધાં કૌશ રત્ન સમૃદ્ધિસંચય ભારેલ. ૫૮

૫૧ મેધાવી—સુદ્ધિમાન. ૫૬ અધિષ્ઠિત—સ્થાપિત.

સોનું રૂપું મણિ મૌક્રિક આભૂષણ વિવિધપ્રકારેણ,
 શાલ હુશાલા મૃગચર્મો પણ હાથ કર્યા એ વારેણ. ૫૯
 તેમ જ દાસી દાસ ખાસ ને રાજતણાં ઉપકરણ—
 તાએ કીધાં તર્ત જ ત્યાં, થયું સૌ કો ધર્મને શરણુ. ૬૦
 એ પછિ વાહન છોડિ પાંડવો તથા સાત્યકી તેવેણ—
 કરી ઉતારો બેઠા ત્યાં, મધુસૂદન ઉચર્યા એવેણ: ૬૧
 આજ આપણે શિબિર બહાર વસવું તે છે બહુ સાફેણ;
 સર્વેના કલ્યાણ માટે છે મત એવું અહિં માફેણ. ૬૨
 ‘ બહુ સાફે ’ કહિ મંગળ માટે પાંડવ સાત્યકિ ત્યારેણ,
 નિસરી ત્યાંથી તર્ત ગયા નહીં આધવતી-કીનારેણ. ૬૩
 નિવાસ રાતે ત્યાં કીધો તવ કહ્યું ધર્મે માધવનેણ,
 જવું ઘટે છે આપે શાંત કરવા ગાંધારી-દવનેણ. ૬૪
 બ્યાસ હશે ત્યાં હમણા એથી અર્થ આપણે સરશેણ;
 બેને બોધે સુજસતી નવ ક્રોધ અમોપર કરશેણ. ૬૫
 હિત કરવા પાંડવનું હરણ રથ બેઠાવી એવેણ,
 ગયા હસ્તિનાપુર પ્રત્યે, સતિતાપ શમાવવા તેવેણ. ૬૬
 જનમેજય રાજાએ પૂછયું, કથા સુણીને ત્યારેણ,
 હે વૈશંપાય ! મુજ સંશય ટાળો અહિં અત્યારેણ. ૬૭
 ધર્મે ગાંધારી પ્રત્યે હરિ પ્રેર્યા કહો શું કરવાણ ?
 સર્વા અર્થ સૌ એ મહાત્માના, શેષ હતો શો સરવાણ ? ૬૮
 તવ મુનિ ઉચર્યા, ગદાયુદ્ધની રીત તણને ભીમેણ—
 માર્યો દુર્યોધન સંગ્રામે ન રહી હે નૃપ નીમેણ; ૬૯
 એથી ભય થયું પ્રાપ્ત ભૂપને ગાંધારીનું ભારેણ,
 દોષ સતીનો થતાં કોઈ બચશું નહિ કોઈ પ્રકારેણ. ૭૦
 તેથી પુત્રવધ સુણતા પહેલાં પ્રેર્યા ત્યાં ગોપાળેણ,
 શમન સતીના ક્રોધનું કરવા, ‘પાણિ પહેલિ ચણિ પાળેણ’. ૭૧

જઈ જૂતરાણી પાસ જનાઈન પ્રણમ્યા પ્રીત જણાવીછ; ગાંધારીને પણ પ્રણામ કહિ, આશિષ તત્ર લણાવીછ. ૭૨ પછિ પ્રજ્ઞાચક્ષુનો કર ગ્રહી, રુદન પારવતું કીધુંછ; નેત્ર ઘોઘ આચમન કરિ પાણી ઉતાપ શમવા પીધુંછ. ૭૩ એ પછિ ઉચયાં તે, હે ભારત ! કાળે કરી બન્યું જેછ, સારી રીતે આપ જાણુમાં આન્યું હશે જ બધું તેછ. ૭૪ કાં કે વૃદ્ધ સુ એવા આપથિ નથી જ કાંઈ અજાણ્યુંછ, આપતણા અપરાધે કરિ થયું, તે હશે આપે જાણ્યુંછ ! ૭૫ માટે દોષ નથી પાંડવનો, રોષ ન તેપર કરશેછ; પિંડ હવે દેનારા એ જ છે, વાત તે ધ્યાને ધરશેછ. ૭૬ આમ ઘણું કહિ શોકે પીડિત ગાંધારીને તેવેછ, સંજોધીને સમય ઉચિત હરિ ઉચર્યા આપે એવેછ: ૭૭ હે સૌખલેયે ! તું સરખી સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી કોઈછ,— હાલ નથી આ લોકે, જેની સ્તુતિ કરે સૌ કોઈછ. ૭૮ માનિ ન તારૂં માની પુત્રે કર્યું તેનું કળ મળિયુંછ, ઉપજી હાની બહુ ભારે, રે ! વંશનું મીડું વળિયુંછ. ૭૯ એમ જાણિ હે શાણી સતિ ! અંતરમાં શોક ન ધરશેછ, શોકે નિમગ્ન યુધિષ્ઠિર છે, કદિ ક્રોધ ન તેપર કરશેછ. ૮૦ હે કલ્યાણિ ! તપોબળથી તુજ ક્રોધ કરેલી આંખેછ,— પૃથ્વી પરજળિ જાય પલકમાં, તો પાંડવશું સાંખેછ ? ૮૧ ઉચરી તવ ગાંધારી, હે હરિ ! આન્યા તે થયું સાંજેછ; આધિનો અગ્નિ ઉઠે પાંડવ પ્રતિ ચળ્યું હતું મન માંજેછ. ૮૨ પણ તમ વાડયો સુષ્ટિ હે માધવ, મતિ સ્થિર થઈ વળિ મારીછ; અપંગ વૃદ્ધ નૃપની પાંડવસહ છો ગતિ આપ મુરારીછ ! ૮૩ આમ કૃહી સુખ ઢાંકિ પુત્રના શોકે કરિને તેવેછ, ગાઠરુદન કરવા લાગી ગાંધારી હે નૃપ એવેછ. ૮૪

૭૮ સૌખલેયે !—હે સુખલ રાજની પુત્રી ! ૭૯ માની—અભિમાની.

હરિએ ધૃતરાષ્ટ્ર તથા તેનું આશ્વાસન કરિ એવેજ,
 દ્રૌણીનો સંકલ્પ જાણિ મન જવા જ કીધું તેવેજ. ૮૫
 પ્રણમી દ્વેષાયનને પ્રીતે, નૃપને કહેવા લાગ્યાજ,
 શોક ન કરશો હે કુરુસત્તમ ! આપો મુજને આજ્ઞાજ. ૮૬
 દ્રૌણીની મતિ માઠી થઇ છે પાંડવ હણવા સાડજ,
 માટે થોભવું માંડે આહિં નૃપ, કેા રીતે નથિ સાડજ. ૮૭
 એમ કહી આજ્ઞા માગી હરિ પાંડવ પાસે આગ્યાજ;
 સંભળાવી વૃત્તાંત સર્વ, સર્વેના તાપ શમાગ્યાજ. ૮૮

વલણ.

તાપ શમાગ્યા ત્યાર પછિ, રાતવિષે ઉત્પાત,
 અરે ! થયો શો ત્યાંહિ નૃપ, કહિશ હવે તે વાતરે. ૮૯

કડવું ૧૪ મું.

રાગ આશાવરી.

પૂછ્યું ધૃતરાષ્ટ્રે સંજયને, પછિ મમપુત્રે કહ્યું શું ? જ્ઞાત !
 ઉચર્યો શું અતિ દુઃખ પામીને રણમાં સુત મારો પ્રખ્યાત. ૧
 તવ તે ઉચર્યો રજેગ્યાસ તે સાથળભાગેલો મહાવીર,
 કેશ સમા કરિ હાંત પીશિ અતિ ઉચર્યો આ રીતે રણધીર:—૨
 ભીષ્મ, દ્રોણ, કૃપ, કર્ણ, શલ્ય ને દ્રૌણી ભોજસમા અસિધાર,
 નાથ મમ છતે આ સ્થિતિ થઇ મુજ, છે એ કાળદુરિત નિર્ધાર ! ૩
 અક્ષૌહિણી અગિયારતણેા પતિ તેનો આમ થયો સંસ્કાર,
 કાળ પ્રાપ્ત થઇ જઇ ન શકે કેા તેની પાર અરે અવધાર ! ૪
 મને આમ કહિ કહ્યું વણિ તેણે, જે રીતે મુજને નિર્ધાર,—
 માર્યો ભીમે ગદા મુદ્ધની રીત તણ રણમાં આ વાર; ૫
 આ અધર્મ તેનો તું મારા હોય જીવતા રણમોજાર,

કહેજે તેને વર્ણવિ આગળ જિપરનો કરિને વિસ્તાર. ૬
 એમ કરેથી અસત્પાંડવોપર થાશે સૌનો ધિક્કાર,
 ઉપાધિકૃતજમથી સત્પુરુષો કેમ રિજે ? તું આપ વિચાર. ૭
 અધર્મથી જય કરિ ભીમે હું જંઘાલગ્નતાણું આ વાર,
 મધું શિર એમાં આશ્ચર્ય શું ? તે તું વહ સાચું વહનાર ! ૮
 હે સંજય ! મુજ માતપિતાને આ સઘળી કહેજે ત્યાં વાત;
 કારણ કે તે બે જાણે છે યુદ્ધધર્મ સાચો અવદાત. ૯
 અહો ! યજ્ઞયાગાદિક મેં તો કીધા આ અવની મોઝાર,
 દાસવર્ગપોષણ કર્યું ખાસું, જિજ્ઞમ નવ રાખી રતિભાર; ૧૦
 અરિશિર પગ ધરિ સમગ્રપૃથ્વી પારાવાર સુધી સુપ્રકાર—
 પાલન કરિ મેં યથાશક્તિ શુભદાન દીધાં મનગમતાં સાર; ૧૧
 મિત્રોનું પ્રિય કર્યું, શત્રુને ખાધ કર્યામાં ખાકિ લગાર—
 રાખી નહિ રખડાવ્યા એવું કોણુ કરી શકશે નિર્ધાર ? ૧૨
 માટે મુજ જેવો શુભનિશ્ચય છે કે ? વહ સંજય આ વાર,
 સર્વ ખાંધવે માનસુ જેને આપ્યું પારવનું સંસાર; ૧૩
 રાજાઓપર રાજ્ય કર્યું મેં, પામ્યો ઈંદ્રસરીખું માન;
 શુભનિશ્ચયવાળો હું જેવો કોણુ હશે અવનીમાં આન ? ૧૪
 ભૂદેવોની ભાગિ ભૂખ મેં રૂડાં દાન દઈ શુભરીત,
 સ્વધર્મથી જીતી સૌને મેં પારવની ઉપજાવી પ્રીત; ૧૫
 અહો ! નિરામય આયુષ પામી ભોગવ્યું સુખ ભારે લલિભાત,
 હું જેવો શુભનિશ્ચય છે કે ? ઉચ્ચર હે સંજય અવદાત ! ૧૬
 સંગ્રામે પરનો જીત્યો હું ગયો ન ત્યમ તેઓનો ભૂત્ય—
 થયો ન તે બહુ બેશ થયું, પડિ રણમાં આજ થયો કૃત્યકૃત્ય ! ૧૭
 મુઆ પછી મુજ વિપુલ સુલક્ષ્મી પરને હાથ ગઈ વળિ જોડ,

૬ અવદાત—શુદ્ધ, ચોખ્ખો. ૧૧ પારાવાર—સમુદ્ર. ૧૩ શુભનિશ્ચય—સારા નિશ્ચયવાળો. ૧૪ આન—ખીજો. ૧૬ નિરામય—નિરોગી. ૧૭ પ-રનો—શત્રુનો.

એ પણ અતિશે ઠીક થયું, ધરિ ક્ષત્રિયધર્મ તબું છું દેહ. ૧૮
 દ્રૌણી કૃપ કૃતવર્માને તું કહેજે વાત બધી આ ખાસ,
 જે સુણિ તે અતિ ધૂણિ ઉઠીને તજશે પાંડવનો વિશ્વાસ. ૧૯
 આમ મને કહિ નિજ દૂતો પ્રતિ ઉચ્ચો તે નાંખી નિઃશ્વાસ,
 જઈશ હું અવ અતિ પ્રિય જન પાસે, માં થાશે ઉરમાંહિ ઉદ્ધાસ. ૨૦
 સ્વર્ગે ગયલા સમા સ્નેહિ ગુરુ જ્ઞાત પુત્રથી આ રણમાંહિ,
 અરે ! વિખૂટો પડેત આ હું જઈશ સુખી થાવાને ત્યાંહિ. ૨૧
 પણ દુખ ભારે મને થાય છે ખેન દુઃશલાનું નિર્ધાર;
 જ્ઞાતા સ્વામી પડ્યા સાંભળી, કેમ વર્તશે તે આ વાર ? ૨૨
 તેમ પુત્ર ને પૌત્રશ્રિયોસહ મારાં માતપિતાની હાય !
 શી ગતિ થાશે તે શોચું છું, શોકે આ છાતી શીડાય ! ૨૩
 અરે ! હણાયો છે સુત જેનો ને સ્વામી એવી સુકુમાર,
 લક્ષ્મણ-માતા વિશાલનયનો, ક્ષણપણ નહિ જીવે નિર્ધાર ! ૨૪
 સમંતપંચકમાંહિ મરી ગતિ શાશ્વતિ હું પામિશ અવધાર,
 પણ જિવતાંની શી ગતિ થાશે ? તે હું શોચું છું આ વાર ! ૨૫
 આમ વિલપતો જોઈ રાયને અશ્રુભરિ આંખે સૌકોઈ—
 દોડી જતા'તા દુખ તેનું દેખિ ન શકવાથી દુખિ હોઈ. ૨૬
 ભાસી ભૂમિ ભયાનક ભારે, થઈ કડાકા નૃપ તે વાર,—
 અરે ! ધૂજતી હતી, કિશાઓ પણ આંખી થઈ'તી એ વાર. ૨૭
 એવે દુર્યોધન-દૂતોએ અશ્વત્થામાને મળિ રાય !
 માંડી સૌ વૃત્તાંત કહ્યો, જે સુણિ પ્રગટી તેને બહુ લા'ય. ૨૮
 દૂતો દવ પ્રકટાવિ દ્રૌણિમાં આળ્યા તેમ ગયા કુરુવીર !
 પાંડવનો અન્યાય સાંભળી ગુરુસુત ધારિ શક્યો નહિ ધીર. ૨૯
 તેમ જ કૃપ ને કૃતવર્મા પણ મનમાં પામીને અતિ દાહ,
 દુઃખિ થયા બહુ શું કહું તમને, ભંગ થયો ઉરનો ઉત્સાહ. ૩૦
 મહારથિ તે ત્રણ ધવાયલા અતિ હતા તોય નવ કરતાં વાર,
 દોડાવી રથ રણભૂમિ પ્રત્યે આળ્યા ધોશ ભર્યા તે વાર. ૩૧

ત્યાં આવી જોયું તો જોયો, વાયુવડે વનમાં હે રાય !
 સાગવૃક્ષ કે પડ્યો ન હોય શું, જોયો ત્યમ દુર્યોધન રાય. ૩૨
 પારધિયે પાડેલ હસ્તિ જ્યમ અરણ્યમાં તરફડતો હોય,
 રુધિરઓઘથીવ્યાપ્ત તેમ નૃપ જોયો સૂર્ય પડ્યો જ્યમ હોય ! ૩૩
 આકળથી આંખા થયલા શશિ સરખો તે રજવ્યાપ્ત નરેશ,
 દીર્ઘબાહુ, દીઠો કેશરિયો પરાક્રમી, વિખરેલો કેશ. ૩૪
 ધનઘંઘા ધરતા ઠાસગણે ઘેરેલો હાનીનૃપ હોય,
 ભૂતગણે ત્યમ કંઠ્યાદે કરિ વીંટેલો ભાર્યો નૃપ સોય. ૩૫
 ભ્રમર ચઢાવેલો ચખ ફાટમાં છે ક્રોધે એવો મહાવીર,
 વ્યાઘ્રસખો જોયો ધાયલ અતિ, ધીરતણી હરનારો ધીર. ૩૬
 એથી ત્રણ રથિ જોઇ આમ નૃપ, તે પાસે આવી તત્ખેવ,
 ખેઠા અતિ નિઃશ્વાસ નાંખતા, તે સામે ત્યાંહે નરદેવ ! ૩૭
 તેવે આંસુભરેલી આંખે નાંખિ ઉજ્જ્વળ લાંબો નિઃશ્વાસ,
 ઉચ્ચો અશ્વત્થામા ત્યાં નૃપ, આપપુત્ર દુર્યોધન પાસ : ૩૮
 અરે ! મનુષ્ય વિષે કંઈપણ નૃપ, નથી સત્યતા હાય જરૂર,
 જો હોયે તો અરે કદી નવ વહે આમ ઉલટું વિધિપૂર ! ૩૯
 હે નૃપ ! પૂર્વે સમગ્રપૃથ્વી શાસન કરી અરે તું હાલ—
 પડ્યો નિર્જને આજ આ વને, રે રે આ તે શા તુજ હાલ ! ૪૦
 હા ! દુઃશાસન, કર્ણ તથા ગુરુ તે પણ હું જોતો નથિ પાસ;
 વજ્રવાહના અરે જ્ઞાત તુજ ના જોતાં ઉપજે છે ત્રાસ ! ૪૧
 આ તે શું કહેવાય ! કાળગતિ કેવી કહેવી તે ન કળાય,
 રાયતણે પણ રાય આમ તું દેખી છાતી હાય ઢળાય ! ૪૨
 કળ નવ વળતો, રજ તૂણ ગળતો એવો તું જોયો નવ જ્યુ,
 હા હા કાળવિપર્યય હે નૃપ, આ તે શો કેવો કહેવાય ? ૪૩

૩૫ કંઠ્યાદ—માંસ ખાનારા પ્રાણી: શિયાળ, વરુ, ઝરખ પ્રત્યાદિ. ૪૦
 શાસન—ક્રમમાં રાખવું, વશવર્ત્તાવનું. નિર્જને—માણસ વગરના સ્થળમાં.
 ૪૩ વિપર્યય—ઉલટીગતિ.

આમર વ્યજન ચમૂ મોટી તુજ એ સૌ હાય ગયા ક્યાં ? રાય !
 અરે ! દૈવગતિ અકળિત છે, 'જળ ત્યાં સ્થળ, સ્થળ ત્યાં જળ' જોવાય.
 તારું દુખ દેખી હે રાજા ! સર્વ મનુજમાં કર્યે વિચાર,
 અસ્થિર છે લક્ષ્મી અતિચંચળ, તોયતરંગસમી નિર્ધાર. ૪૫
 ઉચ્ચર્યો તવ ત્યાં નેત્ર લૂછિને આપપુત્ર એવું હે રાય,
 નિયમ વિધાતાનો છે એવો, ચઢતી પડતી તે થકિ થાય. ૪૬
 એ કમથી હું સમગ્રપૃથ્વી પાળિ મહીપતિ થઈ અતિમહાન,
 ધવાયલો એકલો વન વિષે પામું છું અહિંયાં અવસાન ! ૪૭
 પણ બહુ સારું થયું યુદ્ધમાં કોપણુ આપદમાં બધું માર—
 ભાગ્યે નહિ, ન થયે અરિશરણે, કર જોડી થઈને લાચાર. ૪૮
 પાપરૂપ પાંડવે છજે કરિ હુણ્યો મને એ પણ આ વાર—
 ઠીક થયું, સ્તુતિ થાશે મારી, થાશે પાંડવનો ધિક્કાર. ૪૯
 મનગમતું જ મરણુ આનું આ, તે પણ આજ થયું બહુ બેશ;
 જીવી અનુભવો જ પડત ગતજ્ઞાતિબાંધવોનો અતિ કલેશ. ૫૦
 મનુષ્યના ક્ષયવાળા આ સંગ્રામથિ મુક્ત થયેલા આમ,
 દેખું છું તમને હું નિરામય તે પણ ઠીક થયું આ કામ. ૫૧
 અહો ! એ તો અતિપ્રિય થયું મારું, કે ઉગર્યા છો ત્રણુરથિ આપ;
 મુજ સૌહાર્દ લિધે મમ મરણુથી પામો મા મનમાં પરિતાપ. ૫૨
 કાં કે વેદ પ્રમાણુભૂત જો તમો માનતા હો કહિ આપ,
 તો હું અક્ષયલોક જિત્યો છું, ત્યમ જાણું છું કૃણુપ્રતાપ. ૫૩
 કાં કે તેણે ક્ષત્રધર્મથી અહો ! મને આ રણમોઝાર,
 જાણ થવા ન દિધો કરુણા કરિ, માનું છું એનો ઉપકાર. ૫૪
 બન્યું તેટલું કર્યું તમે તો જયમાટે મુજ કાજ જરૂર,
 પણ છે દૈવ દુરતિક્રમ ત્યાં શું કરી શકો ? સમજુ હે શૂર ! ૫૫
 આમ વહી, ન વઢી જ શક્યો, નહો રેલાવી 'નેત્રે નૃપ એહ,

૪૫ તોયતરંગ—પાણીના મોળા. ૫૨ સૌહાર્દ—મૈત્રી. ૫૫ દુરતિક્રમ—
 ઉલ્લંઘવાને કઠિન એવું, ન બની શકે એવું.

તીવ્રવેદનાએ વિહ્વળ અતિ તૂણીભૂત થયો પછિ તેહ. ૫૬
 આંસુયુક્ત ત્યમ શોક સમન્વિત જોઈ નિજ નૃપને તે વાર,
 પ્રલયસમયના પાવક પેઠે સળગ્યો ત્યાં દ્રૌણી નિર્ધાર. ૫૭
 તેથી તે કરમાં કર પીશી આંસુ આંખમાં આણિ અપાર,
 અતિવિહ્વળવાણીથી ઉચર્યો આ રીતે કાઢી ઉદ્દગાર:— ૫૮
 હે નૃપ ! મુજ તાતને નીચ અતિ અરિઓએ કરિ ઘોરઅધર્મ,
 અરે ! હુણ્યા સંગ્રામવિષે અતિઅઘટિત કૂર કરીને કર્મ; ૫૯
 તથાપિ તપતો ન હતો તેવો આજ જોઈ તમને નૃપ આમ,
 અરે તપું છું, શું કહું તમને, ઉરજવાળા શમતી નથિ નામ ! ૬૦
 માટે ઇષ્ટાપૂર્ત શપથ લઈ કહું છું કે, અહિંયાં અવધાર,—
 આજ સર્વ પાંચાલોને હું ઘાલિશ જમધરમાં નિર્ધાર ! ૬૧
 માટે હે મહારાજ ! સુઆજ્ઞા આપ મને સત્વર આવાર;
 સર્વ ઉપાયે કરિ હું આજે પાંચાલો કરિ નાંખિશ પાર ! ૬૨
 મનને પ્રીતિ કરે એવાં સુણિ દ્રૌણીનાં વચનો નરદેવ !
 કૃપાચાર્ય પ્રત્યે દુર્યોધન ઉચર્યો આ રીતે તત્ખેવ:— ૬૩
 લાવો જળ ભરિ કળશ અને મુજ આજ્ઞાથી રૂડા આચાર્ય,
 અભિષેકે સેનાપતિ થાવા અશ્વત્થામાને ગુરુઆર્ય ! ૬૪
 નૃપ આજ્ઞાથી ક્ષત્રધર્મથી યુક્ત બ્રાહ્મણે થઈ તૈયાર,
 કરવા યુદ્ધ કહેલું છે ગુરુ ! ધર્મજ્ઞોએ કરિ નિર્ધાર. ૬૫
 નૃપનાં વચન સુણીને એવાં, તેની આજ્ઞાથી એ વાર,
 આચાર્યે અભિષેકી દ્રૌણી સેનાપતિ કીધો અવધાર. ૬૬
 પામીને સેનાપતિપણું તે ભેટી ભૂપતિને તે વાર,
 કૃતવર્માકૃપસહિત ગર્જતો ચાલ્યો ત્યાંથી થઈ તૈયાર. ૬૭
 કરાવિયાં તૈયાર પિતામહ જેવાં જેણે કામ સુપેર,
 પ્રસૂતિગૃહ બંધાવ્યાં મોટાં, મહિલાદુખ હરવા કરિ મહેર; ૬૮

૫૬ તૂણીભૂત—ચૂપ થયો. ૬૮ પિતામહ—રા. બા. રણછોડલાલ
 ઊટાલાલ.

તેમ સ્વધર્મતણે પથ સુંદર કરવા લક્ષ્મીનો ઉપયોગ—
 ક્ષીધો, લહાવો ક્ષીધો ભારે ભારતિઉત્સવમાં દઇ લોગ; ૬૬
 એવા ચીનૂભાઇ સુનાગર આ ભારત રસલોગી સુખાણુ,
 તેમનું મનવાંછિત કરિ હે હરિ ! કરજો સર્વ રીતે કલ્યાણુ. ૬૭
 સંવત્ ઓગણિશે બાસઠની ચૈત્રસુદિ અષ્ટમી શશિવાર,
 શલ્યપર્વ આ પૂર્ણ કર્યું માધવસુતમોદવધારણુ સાર. ૭૧
 શલ્ય પર્વ પૂર્ણ કરી આજે માગે છે રાજાત્મજ આમ,
 શ્રોતાવક્તાનાં અભિવાંછિત સર્વેશ્વર પૂરો સૌ કામ. ૭૨

વલણુ.

કામ સરો સર્વેતણાં, ન રહો આપદ નામ;
 આશિષ એવી ઉચ્ચરે, આ દ્વિજ ગણપતરામરે. ૭૩

इति श्रीअहमदाबाद निवासी रैकज्ञातीय विप्र राजारामसूनु
 भट्ट गणपतराम विरचिते लघुभारते शल्यपर्व समाप्तम् ॥ ९ ॥

शल्यपर्व समाप्त.

લઘુભારત.

સૌમિકપર્વ.

પાંચાલાદિવધપ્રકરણ.

કડવું ૧ લું.

દૌણિની ધારણા.

રાગ રામગ્રી.

કથું સૌમિકપર્વનો સારજી, જેમાં વર્ત્યો કેર અપારજી;
શુ ધર્યું એથિ સૌમિકરૂપજી ? જગજીવન જ્યોતિસ્વરૂપજી ! ૧

ઢાળ.

જ્યોતિસ્વરૂપ ! દુખ હરે ભારતવર્ષનું બગી સહી;
પોઢી રહો ન પુરુષપુરાણ, ઉઠો ઉદય કરવા અહીં. ૨
બળવાન ! બુદ્ધ થવા થકી હાની અરે ભારે થઈ;
ઉત્કર્ષ કરવાને ઉઠો, આલસ્ય અવ મૂકી દઈ. ૩
કહિ એટલું જ કૃપાળ, શુભમતિ માગિ સૌમિકસાર હું—
છત્તું છ કથવા, ઇશ ! વિપરીતનો ન કરિ વિસ્તાર હું. ૪
નૃપ પૂછવાથી સંજયે કહું, આપસુતને મૂકિને—
કૃપ ભોજ દ્રૌણી નીસર્યા, નિજ નેત્રઆંસૂ લૂછિને. ૫
નિજ શિબિર પાસે આવિયા તે ક્ષત થયેલા બચભર્યા;

- ત્યાં શોર મુણિ પાંડવ તણો, થથરાટ છૂટે નવ ઠર્યા. ૬
- સેનાનિવાસથિ દૂર થોડે શ્વાસ લેવાને ઠર્યા;
- અરિતાપ ત્યાં પણ લાગવાથી તરત ઊઠ્યાળા ભર્યા. ૭
- પછિ જઈ ગહનવનમાંહિ ત્યાંથી દૂર મોટા વડતળે—
- ઉતર્યા રથેથી આપ, દેખિ નવાણુ ભર્યું નિર્મળજળે. ૮
- હય છોડિ પાણી પાઈ નિશ્ચય ત્યાં જ ઠરવાનો કરી,
- કરિ આચમન સંધ્યાનું વંદન ત્યાં કર્યું તેવે ઠરી. ૯
- એવે થયો સૂર્યાસ્ત રજની રાણી જગતતણી થઈ,—
- જંપાવવા અતિશ્રમિતને, પ્રીતેથિ પાસામાં લઈ. ૧૦
- નક્ષત્ર શ્રદ્ધ તારાતણી ટપકીતણું અંબર ધરી,
- આવી નિશા ચકચૂર કરવા મોહમાં મદની ભરી. ૧૧
- હરફર દિને કરનાર પ્રાણી શાહુશાં જંપી ગયાં,
- તરફરસમાં પથ પાપને ઉદ્યુક્ત હે નૃપતે થયાં. ૧૨
- એ સમય ત્યાં તે ત્રણ રથી ગતવાત ઘાત ઘણી તણો—
- અતિ શોચ કરતા'તા ઉરે ઉકળાટ પામીને ઘણો. ૧૩
- વડની તળે દુખનો વિચાર અપાર કરતા તે ત્રણે—
- બેઠા મહાબળવાન, કહેતા 'હા અરે શું થયું રણે !' ૧૪
- જાંઘે કરી ઘેરાયલા શોકે સમન્વિત શ્રમ થકી,
- કૃપ લોજ પૃથ્વી માંહિ નિદ્રાવશ હવા નૃપતે નકી. ૧૫
- પણ ક્રોધવશ દ્રૌણી અમર્ષભર્યાની તે તકમાં તહીં,
- અતિક્રોધજવાળા ઊઠતે, અવનીશ ! આંખ મળી નહીં. ૧૬
- તેથી તપેલો તે ઘણો વન ઘોર ત્યાં જોતો હતો;
- વડ વાયસોથિ વસેલ પણુ એવે હતો અવલોકતો. ૧૭
- તેવે ભયાનક ગરુડશો દીઠો ધ્રુવડ ત્યાં આવતો;
- દરયુસમે વડડાળપર બેઠો શરીર છુપાવતો. ૧૮
- વડડાળપર ભર જાંઘમાં ઘેરાયલા વાયસ ઘણા—

- માર્યા ન કરતાં વાર, માર્યા માંહિ ના રાખી મણા. ૧૬
- કાપી કંઈકની પાંખ, માથાં કંઈકનાં જૂઠાં કર્યાં;
ભાગ્યા કંઈકના પાય, ખચ્યાં પણ ન એવે ઊગર્યાં. ૨૦
- જે જે નજર આવ્યા તહીં, તે તે બધા માર્યા સહી;
જેનાં શરીરઅવેવથી વડતળનિ ભૂમિ છવઈ રહી. ૨૧
- અરિ કાગડાઓ મારિ ધુડ સંતુષ્ટ બહુ મનમાં હવો;
દેખી ચમત્કૃતિ દ્રૌણિને કૃતિનો વિચાર થયો નવો. ૨૨
- આ પક્ષીએ શિક્ષણ બહું આપ્યું અહો ! મુજને અહીં,
માટે જ કૃતિ એની કર્યે, ધાર્યું થશે માફ સહી. ૨૩
- તેથી ન તક આ ખોઈ પણ મુજ પાળવા આ રાતમાં—
સૂતેલ શત્રુ વિદારવા, દીસેછ ગુણ એ વાતમાં. ૨૪
- કાં કે પરાક્રમિ પાંડવો સામે જઈ મારા થકી,—
મારી શકાય જ તેમને એવું નથી મનમાં નકી. ૨૫
- ન્યાયે કરી કહું યુદ્ધ તો, છે પ્રાણસંશય હું તણો;
કપટેથી કરતાં કાર્ય ગુણ દીસેછ મુજને તો ધણો. ૨૬
- સંશયિત કરતાં અસંશય જે અર્થ હોયે તે ધણો—
માનેછ સારો શાસ્ત્રવિદ્, મત એ જ છે અહિં મુજ તણો. ૨૭
- લોકો વિષે અતિનિંદા હોય તથાપિ તે કરવું સહી;
અહિં ક્ષત્રધર્મે વર્તતાને બાધ એમાં છે નહીં. ૨૮
- અરિ પાંડવોએ પણ અરે ! કરિ તેમ નિંદા ધણું કર્યું,
તો પાપ ગણિ આ વાતમાં, કયમ રાખું મન સંશય બર્યું ? ૨૯
- તત્વાર્થદર્શી ન્યાયના જોનાર પુરુષોએ ખરે,
કહ્યું છે કહું હું તેમ, એમ કર્યા વિના નહિ ઉદ્ધરે. ૩૦
- થાકી ગયેલું, વિદીર્ણ એવું સૈન્ય અરિનું હોય જે,
બેઠાયલું ને વિચરતું નાયકવનું ત્યમ હોય જે, ૩૧
- જમતું તથા પ્રસ્થાન કરતું પ્રવેશતું વળિ હોય જે,

- તે હણવું વાર કર્યા વિના, જય ઇચ્છતા અરિ હોય જે. ૩૨
- તેમ જ વળી અર્ધિ નિશાએ ઊંઘતું હોયે અરે,
તેનેય પ્રણ સંહારવું, એમાં ન ઉર ધરવી અરે. ૩૩
- મારેય પ્રણ કરવું જ ત્યમ, નિશ્ચય કરી એવો તહીં,
જાગત કરી કૃપલોજને ઉરવાત એવામાં કહી. ૩૪
- મુણિ કહેવું તેનું લોજકૃપ પામી પરમલજ્જન તહીં,
જોઈ રહ્યા અક્ષેકને પ્રણ મુખથી કાંઈ વધા નહીં. ૩૫
- તવ આંસુ આંખ વિષે ભરેલો દ્રૌણિ ધ્યાન જરા કરી,
ઉચ્ચો નિસાસો નાંખિ ઉર સાંખી ન શકવાથી ફરી: ૩૬
- જેને સિધે કર્યું વૈર પાંડવસાથ રે અર્ધિ આપણે,
મહાવીર તે માયોં ગયો દુર્યોધન જોયું આપણે; ૩૭
- અતિશ્રેષ્ઠ તે નૃપના અરે ! સહાયી હતા વળિ આપણે,
તોપણ અરે તે એકલો ભીમે હણ્યો સુણ્યું આપણે ! ૩૮
- અન્યાયથી ભીમે હણી મુર્દાભિષિક્ત નરેશનું—
શિર મહું પગથી, એ શું કારણ આહું છે અર્ધિ કલેશનું ? ! ૩૯
- ખળતા વિષે ધી હોમતા નહિ હોય શું તેવા અરે,
પાંચાલ પુલકેલા કરે છે શંખના શબ્દો અરે ! ૪૦
- વાદિત્ર જયના ઘોષ હમણા થોડિ વાર ઉપર અરે,
શું સાંભળ્યા નહતા તમે, ધ્વનિ શંખના સાથે અરે ? ! ૪૧
- માટે તમારી ખુદ્ધિ મોહયિ જે ન મૂઝઈ હોય તો,
અવ શ્રેયનો સુઉપાય સત્વર સૂચવો અર્ધિ જોયતો. ૪૨

વલણ. (અનુબંધપૂ.)

- જોયતો સુધટે તેવો આચાર્યે હળવે રહી,
આપ્યો ઉત્તર દ્રૌણીને, ભરવનાં વચનો કહી. ૪૩

કડવું ૨ બું.

દ્રૌણિકૃપસંવાદ અને દ્રૌણિનું ગમન.

રુચિરાની રશી.

ઉચર્યા કૃપ, હે વિભો ! વચન તેં કહ્યાં સર્વ તે સુણિ તારું—
 હાર્દ લહ્યું મેં, હે મહાભુજ ! તું સુણ અવ કંઈક કહ્યું મારું. ૧
 હૈવ તથા પુરુષાર્થકર્મ એ બેમાં જગત્ બધું બ્રાતા !
 છે આળદ નિબદ્ધ બાણજે, શોચ તણ ધર ઉર શાતા. ૨
 હૈવ વિષે જન ચારપાસથી છે અહિં બદ્ધ ગુણીજાતા !
 નિહીનપણાએ પુરુષકારમાં બદ્ધ દિસે છે, હે બ્રાતા ! ૩
 એ બેથી પર નથિ બીજું કંઈ, માની લેજે તાત ! નકી,
 એકે કાર્ય સરે ન, સરે છે એ બંનેના યોગ થકી. ૪
 ગિરિ માંહે વર્ષતો મેઘ શું ફળ નથિ હેતો ? બ્રાત કહે;
 હે છે, કાં કે વનવાસી તેથી જ પ્રાણ નિજ ધારિ રહે. ૫
 પણ જેકુત કૃષિથી કેવળ નથિ જિવતા તે પણ મેઘ પડે,—
 ન કરેલી કૃષિ પણ ફળ તેને હે છે નક્કી હૈવવડે. ૬
 એ રીતે છે પુરુષકારને હૈવઅપેક્ષા બાણ સહી;
 નથિ તેની દરકાર હૈવને, તત્ત્વ વાત તુજ પાસ કહી. ૭
 આમ ધણું સમજાવિ કહ્યું વણિ, હોય હક્ષ સારો તેણે—
 પૂછિ પ્રજવૃદ્ધને કાર્ય અહિં કરવું આપ તણું એણે. ૮
 તેમ ન કરવાથી અતિબુદ્ધ અરે ! દુર્યોધનની કેવી—
 હશા થઈ અહિં સર્વ હેખતાં, ત્રાસ ઊપજે છે તેવી. ૯
 માનિ ન માનીએ મોટાનું, નીચાના મતને માની,
 આપણને અતિશોચ થાય છે, ઉપજાવી એવી હાની ! ૧૦
 માટે તારે તેમ ન કરવું, પણ કરવાને નિજ ધાર્યું,—

૧ હે વિભો !—હે ધીર, નિઃશંક. ૩ નિહીનપણાથી—હલકી રીતે.

- પૂછિ પ્રાણને કર, નહિ તો દુખ દેખિશ નિશ્ચય અણુધાર્યું. ૧૧
- ગાંધારી ધૃતરાષ્ટ્ર મહામતિવિદુરપાસ અહિંથી જઈને,
તે કહે તેમ જ કરવું તાત ! મત ઉત્તમ એઓનું લઈને. ૧૨
- સુષ્ઠિ કૃપનાં ધર્માર્થ સહિત શુભવચન તમ અતિશય થઈને,
ઉચ્ચો દ્રોણી આ રીતે નૃપ, અંતરમાં ઉકળી જઈને:— ૧૩
- આપ આપની મતિને મોટી માને છે અહિં પુરુષ સહુ,
સાધુવાદમાં બુદ્ધિ આપની દર્શાવે છે સર્વ બહુ; ૧૪
- એધિ અન્યની કરી ઉપેક્ષા નિજને માનીને મોટો,
માને છે મત શ્રેષ્ઠ આપનો, માની બીજનો ખોટો. ૧૫
- કાવતિ વાતે વળેછ સર્વે, ન કાવતીમાં ભિન્ન પડે,
નથિ એમાં આશ્ચર્ય ભોજ ! નર સદૈવ રહે નહિ એક ઘડે ! ૧૬
- જોખનમાં, વચલી વયમાં ત્યમ જરા વિષે એક જ રીતિ—
રહેતી નથિ, પણ ભાસે છે અહિં ભિન્ન ભિન્ન પથમાં પ્રીતિ. ૧૭
- માટે મુજને શાંતિ આ સ્થળે રૂચતિ રે તલમાત્ર નથી !
જાંતિ ન ધરવી કૃતનિશ્ચય થઈ, કહેવાઈ રણુવીર રથી. ૧૮
- વિધિએ સૃષ્ટિ સજી કર્મ વિષે વર્ણ વર્ણમાં ગુણુ એણે—
એક એક મૂક્યો મનગમતો, તરતિબ પૂર્ણ કરી તેણે. ૧૯
- વેદ વિપ્રમાં, તેજ ક્ષત્રિમાં, વૈશ્ય વિષે દાક્ષિણ્ય, તથા
શૂદ્ર માંહિ મૂકી અનુકૂળતા વર્ણ વર્ણની ઘટિત યથા. ૨૦
- નિજમાં મૂકેલા ગુણમાં જે વર્ણ પડે પાછી તેનો—
થાય ઘણો ધિક્કાર, કાર અહિં અટકે છે નિશ્ચે એનો. ૨૧
- પ્રાદ્યણના કુળમાં જન્મી હું મંદભાગ્યથી આ ભવમાં,—
ક્ષત્રધર્મમાં પળ્યો પ્રથમથી, હઠયો નહીં યુધના દવમાં; ૨૨
- તો એવ પ્રાદ્યણ્ય ધર્યે માંડે સાંડે નહિ કહેવાય જરી;
વેષ ધરેલો પૂર્ણ ભજવતાં કીર્તિ અચલ રહેશે જ નરી. ૨૩
- રે ! હું. રણમાં દિવ્યધનુષ દિવ્યાશ્વતથા ધરનાર ખરે,
પિતા પડ્યા જોઈ સભા વિષે જઈ ઉચરું શું હું હાય અરે ! ૨૪

માટે મુજ ઇચ્છાનુસાર હું ક્ષત્રધર્મ પોખી પ્રીતે,
 દુર્યોધન ત્યમ તાતવૈર અહિ વાળિશ મનગમતી રીતે. ૨૫
 જય પામેલા વિમુક્તવાહન પાંચાલો નિજ કવચ તણ,
 નિજ જય માની હર્ષસમન્વિત સૂશે નિદ્રાને જ બણ, ૨૬
 તેવે તે થાકેલા દુર્બળ વિશ્વાસે સૂતેલ તણો—
 ધાણુ કાઠિ નાંખિશ હું આજે, કોપ કારમો કાઠિ ધણો. ૨૭
 પેશિ શિખિરમાં રેશી નાંખિશ પ્રેતસમા પાંચાલ સહુ;
 પિનાકો રુદ્ર હણે જયમ પશુને તેમ કરિશ બળદાખિ બહુ. ૨૮
 આજ રાત્રિએ પાંચાલાધિપ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પશુપેરે,
 બ્રાધરીતથી અત્ર વિદારિશ, આવી શૌર્યતણી સેરે. ૨૯
 તેમ જ પાંચાલો પાંડવના સૂતેલા સુત ખડ્ગ થકી—
 કાપી નાંખિશ કૂર થઈને, કહું છું હે ગૌતમ ! નક્કી. ૩૦
 એમ કરી હું પામિશ શાતા, ને સાચો સુખિ થઈશ સહી;
 તેમ કર્યા વિણ કળ મુજને કો રીતે વળશે નહિ જ અહીં. ૩૧
 ઉચર્યા કૃપ તવ, હે પ્રચલિત ! પ્રતિકર્ત્તવ્ય વિષે આ તારી—
 થઈ મતિ તે બહુ બેશ થયું, હું નથિ શકતો તુજને વારી. ૩૨
 વજ્રપાણિ વાસવ પણ પોતે શકે જ નહિ તુજને વારી,
 તેથિ અમે બે પ્રભાતમાં ઝટ સાથે આવીશું તારી. ૩૩
 માટે વિશમ તું આજ રાતમાં, ને નિદ્રા લે પેટ ભરી;
 ધાર્યું તારું થાશે કાલે, ચિંતા ચિત્ત ન રાખ્ય જરી. ૩૪
 લઈ વિસામો જાગ્રત થયલો હે અરિગંજન તું પોતે,
 હણીશ શત્રુ સમગ્ર શરની રીતે રૂડાજન જોતે. ૩૫
 આયુધ શ્રેષ્ઠ ધરેલ અહો ! તું વજ્રપાણિને પણ પીડે,
 તો કૃપલોજ સહાયી મળતાં, કોણ તારિ સામે ભીડે ? ૩૬
 આમ કહું બહુ તવ તે ઉચર્યો ઉગ્ર થઈ માતુલ પ્રત્યે,
 અરિએ આગ ઉઠાડી છે ઉર મુજને બહુ માઠાં કૃત્યે; . ૩૭
 માટે આંખ ન મળશે મારી, મારી નાંખી અરિ આજે,—

- સારો ઊંઘ લઈશ પછી હું, શ્રમ મા લેશેો મુજ કાજે । ૩૮
- આતુર કોપી અર્થી કામી એવાને નિદ્રા ક્યાંથી ?
- ચાર મળ્યાં છે તે મારામાં, જોયું મેં અઘટિત ત્યાંથી । ૩૯
- પિતાતણે વધ સ્મરણ થતાં માં, અરે ! ક્રોધભડકો બિડી,
- છાતી બાળે છે બહુ મારી, રહે છે વૃત્તિ સદા રૂડી । ૪૦
- માટે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તાતઅરિ માર્યા વિણ આ લોક વિષે,
- અરે ! જીવવા નથી ઇચ્છતો, જઈશ કદી જમની જ દિશે । ૪૧
- આમ બહુ કહ્યું દ્રૌણીએ તવ ઉચર્યા કૃપ હે નૃપ એવું,
- સમજું ગાંડો થાય અરે ત્યાં વૃદ્ધે ઝાઝું શું કહેવું ? ! ૪૨
- કરી વિવેચન એ પેરે બહુ, બુદ્ધિમાન બોલ્યા આ'વું :
- સૂતેલા નિદ્રિત પ્રતિ હણવા, અઘટિત છે તારું જાવું. ૪૩
- જીવેલાને હણવા એ અતિ અધર્મ છે માટે જ્ઞાતા ।
- પાપબુદ્ધિ મા કર આ કામે, ધર બે પ્રહર અહીં શાતા. ૪૪
- સૂતેલાનો વધ કરતાં તુજ ઉજવળકીર્તિ વિષે કાળો—
- હાથ બેસશે, જઈશ નરકમાં, ખાઈશ જગજનની ગાળો. ૪૫
- માટે મર્યાદા તોડી તું વધ મા વધ કરવા કાજે;
- તું જેવા શૂરને કૃત્ય કાયરનું કરવું ના છાજે. ૪૬
- ઉચર્યો તવ તે, અરિઓ એ જ અરે મર્યાદા સો રીતે—
- તોડી નાંખી છે પૂર્વે તે સ્મરણ નથી શું તમચિત્તે ? ! ૪૭
- અન્ય નૃપો ત્યમ તમે દેખતાં શસ્ત્રતજેલા ધીરરથી,
- પિતા હણ્યા મમ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને, શવવત્ સ્તબ્ધ છતાંય મથી. ૪૮
- તેમ જ ચક્ર પડેથી દુખમાં મગ્ન કર્યું અતિશ્રેષ્ઠરથી—
- હણ્યો અર્જુને તાપ આપિ અતિ, કહેવાઈ રણવીરરથી. ૪૯
- તે જ રીતથી શસ્ત્ર તજેલા ગંગાસુતને પણ તેણે—
- શિખંડિ આગળ કરિને પાડ્યા, અઘટિતકર્મ કરી એણે. ૫૦
- સાત્યકિએ પણ તેવી રીતે બુજ કપાયલો રણ મોટો—
- ભૂરિશ્રવા 'હાં ! હાં !' બણતાં સહુ, માર્યો બેલ કરી ખોટો. ૫૧

નાભિ નિચે ઘા કરી ગદાનો ભીમે દુર્યોધન પાડ્યો;
અધર્મ એ શું થયો છે એાછા । એમ કહી દ્રૌણી ત્રાડ્યો. ૫૨
ત્રાડી હાંતે હોઠ ડસીને ઉચર્યો ત્યાં તે નૃપ । આ'લું:
મારી શત્રુ બલે જઈ નરકે, સ્વર્ગે મારે નથિ જાવું ! ૫૩
એમ કહી રથ જોડીને તે અરિ સંમુખ જાવા લાગ્યો,
માતુલના અતિ બેશ બોધનો લેશ નહીં એને લાગ્યો. ૫૪
ચંચળ તેને જોઈ ધણે કૃપભોજ ઉચ્ચર્યા તે ઠામે,
કયમ રથ જોડ્યો ? શી ઇચ્છા છે ? રાખ્ય ન છાનું તે નામે. ૫૫
સાથી તારા સુખદુખ ભાગી અમે છિયે માટે તારે,—
શંકા અમ પ્રત્યે કરવી નથિ યોગ્ય અરે કોઈ પ્રકારે. ૫૬
આમ કહ્યું તવ તે ઉચર્યો ત્યાં, યોધ હજારોને કાપી,—
હણવો છે પાંચાલરાજ મુજ તાતશત્રુ પૂરે પાપી. ૫૭
એમ કહી રથ ખેડ્યો તવ કૃપકૃતવર્મા પણ ટપ તેવે,
વદ્ધા જ તેની વાંસે સત્વર, આકુળ અતિ થયલા એવે. ૫૮
વલણુ.

એવે સૂતેલા તણે શિખિરે ત્રણ રથિ ભૂપ ।
ગયા, દ્રૌણિ ત્યાં દ્વારપ્રતિ ઊભો થઈને ચૂપરે. ૫૯

કડવું ૩ જું.

પાંચાલાદિનો વધ.

રાગ સિંધુ. (જલજ્વાની દેશી.)

શિખિરના દ્વારમાં દ્રૌણિ જવ આવિયો, તવ ત્યહાં વ્યક્તિ વિકલાલ ભારે
હીઠિ અતિદિવ્ય મહાકાળ જેવી જ નૃપ, જોઈ નવ જાય કોથીય ક્યારે. ૧
રુધિર જેમાંથી સ્રવતું જણાતું તથા વ્યાઘ્રનું ચર્મ પરિધાન જેનું,
ઉત્તરોચ છે અજિન. અંગ જેને મહારૌદ્ર હતું રૂપ હે રાય ! તેનું. ૨

૨ અજિન—મૃગચર્મ.

વર્ણવ્યું જાય નહિ વાણિથી રૂપ તે, અગ્નિજ્વાળા સમું ઉગ્ર એવું;
 જોઇ જેને પડે ક્ષાંતિને પર્વતો, ભસ્મ પૃથ્વી કરે તુર્ત તેવું. ૩
 જોઇ અદ્ભુત ભયંકર મહાભૂત તે, વ્યથિત દ્રૌણી થમો રાય! તેવે;
 ને પછી વૃષ્ટિ બહુ બાણુની તે ઉપર, આકળો બહુ થઈ કીધિ એવે. ૪
 બાણુ દ્રૌણીતણા ઉદધિજળઓધને ઔર્વ ગળિ જાય તેવી જ રીતે—
 ગળિ ગયું ભૂત તે, દેખિ આશ્ચર્ય એ, ચટપટી બહુ જ થઈ દ્રૌણિચિત્તે. ૫
 શક્તિ વિદ્યુત સમી મૂકિ તવ તેહણે, જેહ અથડાઇ તેને અપાટે,—
 સઘ વિખરાઇ ગઈ, પ્રલયઉદ્ધકાજ જયમ સૂર્ય અથડાઇ વિખરે સપાટે. ૬
 એ સમે ખડ્ગ અતિ કારમો ભૂતપર વાવયો તેહણે બળ કરીને,
 સર્પ જયમ રાક્ષમાં જાય ત્યમ તે સર્વો ભૂતમાં, જે ન જાયો ફરીને । ૭
 કુપિત એથી થઈ ઇંદ્રધ્વજશી ગદા પ્રજ્વલિત ભૂત પ્રત્યે પ્રહારી;
 તેહ પણુ ભૂતમાં ગૂમ ત્યાં થઈ ગઈ, દ્રૌણિ આંખો થયો હાય મારી. ૮
 આયુધો સર્વ આવી રહ્યાં એહનાં, વિષ્ણુઓએ કરી વ્યાપ એવે,—
 હીકું આકાશ અવકાશ વનું એથિ સંતપ્ત તે બહુ થયો ત્યાંહિ તેવે. ૯
 વામ્ય કૃપનાં તદા સ્મરણુ તેને થયાં, ને થયો શોચ ઉરમાંહિ ભારે;
 વાર્યું મેં ના કર્યું, તો હવે હાર્યું કરવું અરે હાય પડશે જ મારે! ૧૦
 પણુ થયું તે થયું, શોચવે નહિ સરે, શરણુ શિવનું ધર્યે કામ સરશે;
 કરગરીને ઉમાકાંત આરાધતાં સહાય તે સર્વથા સઘ કરશે. ૧૧
 આમ ઉરમાં વિચારી તરત ઊતરી રથ વિષેથી ત્યહાં તર્ત તેણે—
 જાપ શિવનો જાપ આત્મબલિ આપવા આદર્યું એ તકે રાય એણે. ૧૨
 સ્વર્ણમય વેદિ ઉત્પન્ન એવે હવી, અગ્નિજ્વાળા ઉઠી એ વિષેથી;
 ભૂત અતિકારમાં વિવિધ મુખ વર્ણનાં ત્રાડતાં નીસર્યાં તે વિષેથી. ૧૩
 આત્મબલિ આપવા દ્રૌણિ ઉદ્યુક્ત થઈ વેદિ ઉપર થઢી અગ્નિમાંહે—
 ઇંદ્રસ્મરિ જવ પ્રવિષ્ટ જ થયો ઇંશ તવ ઉચ્ચર્યા આમ હે રાય ત્યાંહે:—૧૪
 કુપ્ત આશાધનાથી જ હે દ્રોણસુત, આજ પાંચાલ સર્વતણી મેં—

૫ ઔર્વ—સમુદ્રમાં રહેલો અગ્નિ, વડવાનલ. ૧૪ ઇંદ્ર—ઇન્દ્રેલા દેવ,
 ઇન્દ્રદેવ. (આ સમયે મહાદેવ.) ઇંશ—મહાદેવ.

અમ રક્ષા કરી મારિ માયા તને બાણ હર્ષાવિ આજે ઘણી મેં. ૧૫
 કુબ્જથી અધિક નથિ કોઇ પણ ઇષ્ટ મુજ, તેથિ કર્યું આમ આંહી ખરે મેં,
 પણ અહો ! કાળઅભિભૂત થયલાજ છે આજ પાંચાલ જોયું અરે ! મેં. ૧૬
 એમ કહિ દ્રૌણિ પ્રત્યે પ્રવેશી હરે ખડ્ગ ઉત્તમ દિધો દિવ્ય એને,
 તેથિ તે રુદ્રરૂપે બન્યો તર્ત ત્યાં, તીવ્રતા આવિ તનમાંહિ તેને. ૧૭
 શત્રુના શિબિર પ્રત્યે જતાં ભૂત રાક્ષસગણો તેહની ચાર પાસે—
 હોડવા લાગ્યા અદૃશ્ય રહિ એ સમે, ભોગ પરિપૂર્ણ મળવાનિ આશે. ૧૮
 આવિને શિબિર પ્રત્યે પછી દ્રૌણિએ દ્વાર પ્રતિ ભોજકૃપ રાખિ એવે,
 સૂચના આપિ અરિ કાપિ ઝટ નાંખવા, આમ ઉચરી તહીં તર્ત તેવે:- ૧૯
 શિબિરમાં પેશિ હું કાળરીતે ધુમી અંત આણીશ અરિનો જપાટે;
 ભાગિ જે ભય મારા સપાટાથિ ઝટ કાપિ તે નાંખજો અહિં સપાટે. ૨૦
 જીવતો કોઇપણ ભય નહિ અહિં રહી કામ એવું તમો ખેચ કરજો;
 બાળ કે વૃદ્ધને કાળમુખ આપતાં, કાપતાં પાચ પાછો ન ધરજો ! ૨૧
 આમ કહિ તાતઅરિ જ્યાંહિ સૂતો હતો, સ્થાન તે લક્ષમાં રાખિ તેણે—
 શિબિર ચીરી કર્યો સઘ સંચાર, અતિશ્વેરસંહાર કરવા જ એણે. ૨૨
 અમિતક્ષતયુક્ત પાંચાલ સહુ એ સમે જ્ઞાંતિ તજિ શાંતિ ઢેચે ધરીને,—
 સ્વસ્થરીતેથિ સૂતા હતા વિશ્વસી, યુદ્ધની ચટપટી દૂર કરિને. ૨૩
 ત્યાં જ પાર્ષતગૃહે પેશી તેણે તદા તાતઅરિ શયનમાં તે જ દીઠો;
 જિંઘતો જે હતો સુગંધભરિ સેજમાં, સ્વાદ નિદ્રાતણો માનિ મીઠો. ૨૪
 દ્રૌણિએ ઝટ જગાડયો તહીં શૂર તે પાટુનો પ્રહાર કરિ તૂર્ણ તેવે,
 ઓળખી દ્રોણસુત જિઠમાં જ એ કેશ અહિં પીથિયો પૃથિવિ એવે. ૨૫
 બળથિ પીશેલ પાંચાલ્ય નિદ્રા તથા લયથિ એણે ત્યહાં કેા પ્રહારે—
 હેશ ના કરિ શક્યો, એટલે દ્રૌણિએ ક્રોધ અતિ દાખવ્યો આ પ્રહારે: ૨૬
 કંઠને છાતિપર પગ દઈ તેહણે, ગુંગળાવી ઘણો તાતઅરિને—

૧૬ ઇષ્ટ વહાલું, પ્રિય. અભિભૂત—તાબે, પરાજિત. ૨૩ વિશ્વસી—
 વિશ્વાસવાળી મઠને, ૨૪ પાર્ષતગૃહે—ધૃષ્ટદ્યુમ્નના ઘરમાં. ૨૬ એણે—પ્રય-
 ત્ન, હાલચાલ.

મારવા માંડિયો પશુતણી પેર, નિજ તાતનું વેર ઉરમાંહિ ધારને. ૨૭
 નખથી તવ દ્રૌણિને પીડતા તેહણે વાણિ અસ્પષ્ટથી ત્યાંહિ તેને,
 ગુંગળાતે સ્વરે આમ કહ્યું એ તકે, ઉગરવા આશ તજિને જ એને:—૨૮
 શસ્ત્રથી માર આચાર્યસુત ! આહિં મને, ઢીલ મા કર અરે એહ વાતે;
 તુંથિ મરતાં હું સુકૃત સુલોકે જઈશ, તરિ જઈશ લોક આ તેહ વાતે. ૨૯
 ઉચ્ચર્યો દ્રૌણિ તવ, હે કુલાંગાર ! ગુરુધાત કરનારને કોઈ રીતે—
 પ્રાપ્ત થાવા ન જોઈયેજ શુભલોક, ચણુ આશની ભીંતમાં આપચિત્તે ! ૩૦
 નીચાં તું શસ્ત્રથી મારવાયોગ્ય નથિ, એમ કહિ સિંહ જયમ ગજ વિદારે,
 તેમ તેને હણ્યો મર્મસ્થળને વિષે, પારવિણ પાનિના બહુ પ્રહારે. ૩૧
 આમ ધાંધલ મચ્યું એથિ નૃપ એ સમે રક્ષકો ને સ્ત્રિયો જાગિ ઊઠ્યાં;
 કારમું કૃત્ય દ્રૌણિતણું જોઈને, ભૂત છે જાણિ લયથી ન ઊઠ્યાં. ૩૨
 બોલિ કો ના શક્યાં થઈ ઘણાં બા'વરાં, એટલે દ્રૌણિએ રાય ! એવે,
 પાર પાર્ષત કરી જમપુરે મોકલી ખેડિયો રથ પછી ત્યાંથિ તેવે. ૩૩
 રથ ચઢીને મનોરથ થવા સિદ્ધ દેવી બિજા મારવા માટ એવે,
 ઝટ જવા લાગિયો તેમના શિબિર પ્રતિ, તીવ્ર ઝાઝો થઈ દ્રૌણિ તેવે. ૩૪
 એટલે રક્ષકો ને સ્ત્રિયોના થયો શોર ત્યાં ભૂપતે બહુ જ ભારે;
 નૃપ પડ્યોજોઈ આક્રોશ કરતા હવા, ક્ષત્રિયો સર્વ ધરિ ત્રાસ ત્યારે. ૩૫
 તે સ્ત્રિયોના સુણી શબ્દ ત્યાં ક્ષત્રિયો 'છે અરે આ શું' નૃપ એમ કહેતા,
 સજ્જ સત્વર થયા ઉર દયા ઊપન્યે, વીરતામાંહિ એ વાર વહેતા. ૩૬
 ઉધડકેલી સ્ત્રિયો આમ તવ ઉચ્ચરી, મનુષ્ય રાક્ષસ અરે બે વિષેથી—
 કોણુ છે હાય ! તે જાણતાં નથિ અમે, કેર અતિ વરતિયો તે વિષેથી. ૩૭
 મારિ મહારાજ પાંચાલને તે અરે ! જાય છે રથ ચઢી તેથિ દોડા;
 બા'વરાં બા બનો, વીર ધરિ ધીર હય રથવિષે વાર કરતાં ન જોડા. ૩૮
 સાંભળી આર્તસ્વર તે સ્ત્રિયોના તહીં શૂર સહુ સજ્જ થઈ તુર્ત ધાયા;
 આવતા તે બધા દ્રૌણિરુદ્રાશ્ત્રથી સઘ રણભૂમિમાંહે સમાયા. ૩૯

૩૭ ઉધડકેલી—બીધેલી, ઝબકી જાગેલી. તે વિષેથી—તેમને વિષેથી
 આ અતિ કેર થયો: સાર એ કે—તેમણે આ કેર કીધો.

ઉત્તમૌજતણા શિખરમાં જઈ પછી દ્રૌણિએ દ્રુપદસુતપેર તેને—
 તર્ત પૂરો કર્યો, તવ યુધામન્યુએ માનિ રાક્ષસ ખરેખાત એને,—૪૦
 છાતિમાંહે ગદા હોડિને આપટી, પણ ન તેથી વળ્યું રાય તેનું;
 દ્રૌણિએ ઉગ્ર અતિશે થઈ આવખું ઉત્તમૌજરિતે આણ્યું એનું. ૪૧
 જઈ પછી જૂજવા તંબુઓમાંહિ નૃપ, મહારથી મોટ પશુપેર માર્યા;
 તેમ જૂદે જુદે સ્થળ જઈ ખડ્ગથી વીર સૂતેલને પણ વિહાર્યા. ૪૨
 શીઘ્ર સામા થયા દ્રૌપદીપુત્ર લય પામિ મામો હણાયો સુણીને,
 તેમને પણ હણ્યા ખડ્ગથી સઘ, અતિ ક્રોધના ધૂપથી ત્યાં ધુણીને. ૪૩
 એ પછી શિખંડિને પણ હણ્યો તર્ત ત્યાં, ને પ્રભદ્રકતણો ઘાણ વાળ્યો;
 સોમકોનોય સંહાર પૂરો કર્યો, કોઈનો લેશ રહેતાં ન ખાળ્યો. ૪૪
 જોઈ કે નવ શક્યા તેનિ સામેજરા, ભ્રમિત થઈ યોધ ભાગ્યા ભયેથી;
 શૂન્ય રણભૂમિ કરિ ધૂમિ બહુ દ્રૌણિએ, ઉગર્યા કોઈના એ લયેથી. ૪૫
 રક્તમુખનેત્ર છે, રક્ત છે પુષ્પ ત્યમ રક્તલેપન કરેલી કરાલી,
 વસ્ત્ર છે રક્ત કરપાશ એકાકિની કાળરાત્રીસમી આજ કાળી, ૪૬
 આંધિ નર અશ્વ ગજ ઘોરપાશે કરી ગાન કરતી પડ્યાં પ્રેત વહેતી,
 જોઈને યોધ દિહ્મૂઠ ત્યાં થઈ ગયા, લેતિ નહિ હોય રણખેત-ખેતી ! ૪૭
 કાળિ ત્યમ કાળભૈરવસમે દ્રૌણસુત યુદ્ધ આરંભથી રોજ રાતે—
 સ્વપ્નમાં સર્વ જોતા હતા તે હણ્યા, દ્રૌણિએ ઝેર ઝાઝું ભરાતે. ૪૮
 સ્વપ્ન સાચું પડ્યું એમ મનમાં ગણી શોચ કરતા હતા કંઈક એવે,
 એટલે તે બધા યોધ પૂરા કર્યા, દ્રૌણિએ તીવ્રતા દાખિ તેવે. ૪૯
 એ સમે અશ્વગજ ભડકિ ભાગ્યા થકી કંઈક કચરાઈ કાઢવ થયા ત્યાં;
 આંધિ થઈ કારમી એથિ અન્યોન્યથી આથડી કંઈક કૂટઈ ગયા ત્યાં. ૫૦.
 શસ્ત્ર કે વસ્ત્રનું ભાન ન રહ્યું તહીં, ભયથિ મળમૂત્ર કંઈનાં છૂટ્યાં ત્યાં; -
 અંધકારે બની ખા'વરા બહાદુરો ભટકી અટકી ઉભા ભૂપ જ્યાં ત્યાં. ૫૧

૪૫ એ લયેથી—એના કરેલા નાશમાંથી, એ નાશમાંથી. ૪૬ રક્ત—
 લાલ, લોહી. કરાલી—ભયંકર એવી, અણીયાળા દાંત વાળી. એકાકિની—
 એકલી, નિર્જન સ્થાનમાં રહેનારી. કાળી—કાન્નિકા દેવી.

હાલ ધરિ ધીંગિ અતિ કારમા ખડ્ગથી ધૂમિ જ્યાંત્યાં તહીં રાય તેવે,
 દ્રોણસુત પાર કરિ નાંખતો કંઈકને ઉઝ ઝાઝો થઈ સહ એવે. ૫૨
 દ્રૌણિએ શિબિરમાં રૂંધિને મારતાં ઊગરેલા જતા બહાર એવે,
 લોજ કૃપ દ્વાર પાસે રહી તર્ત કરિ નાંખતા પાર તત્કાળ તેવે. ૫૩
 કાંપતા કેશ ધૂટે ઘણા કરગરી, ભેડિ કર દીનતા દાખતાને,—
 પણ હણ્યા તેમણે ના મુક્યા જીવતા, પાહિ મામએમ મુખ લાખતાને. ૫૪
 દ્રૌણિનું પ્રિય વળી અધિક કરવા તહીં, ફર તે બે જણે રાય તેવે,
 તંબુની ત્રણ દિશે અગ્નિ મૂક્યો અરે ! ઊગરેલા જણાવા જ એવે. ૫૫
 તર્ત અજવાળું તેથી થતાં દ્રૌણિએ ફરતા દાખિને કર્મ એવું,—
 રે કર્યું શું કર્યું ! રાક્ષસેથીય પણ થાય ના થયું હશે ક્યાંહિ તેવું ! ૫૬
 ભેધને કર્મ તેનું મહાકર કંઈ એમ કહેતા હતા કર્મ આ જે,
 જીવતા મારવાનું કર્યું, માનવી તે નથી, છ જ રાક્ષસ ખરે એ ! ૫૭
 કૃષ્ણ ને પાર્થ કહિ હોત બે આંહિ, તો કાંઈ આમાંનું ના થાત એથી;
 અસુર ગંધર્વને યક્ષ રાક્ષસ સહુ ત્રાસ ઉરમાંહિ પામેછ તેથી. ૫૮
 સર્વ માર્યા ગયે શાંત તેસ્થળ હવું, રુધિરથી ઉડતિ રજ બંધ પડિ ત્યાં;
 દ્રૌણિ આબ્યો હતો ને હતી શાંતિ જ્યમ, તેવિ હે ભૂપ નજરે પડી ત્યાં. ૫૯
 અનિરુધિરથી બ્યાસ અસિમૂઠ નૃપ, દ્રૌણિના હસ્ત સાથે ખરે ત્યાં,
 એકરૂપે થઈ ગઈ જ જ્યમ હોય ત્યમ ભાસિ હે ભૂપ એવે અરે ત્યાં ! ૬૦
 ઊગર્યા કો ન દ્રૌણીતણા મારમાં, શિબિરમાં શૂન્ય જેવું કરીને,—
 નીસર્યો દ્રોણસુત બહાર અતિ હર્ષથી, તૃપ્તિ મનમાંહિ પૂરી ધરીને. ૬૧
 મલકતે મુખ મળ્યો લોજ કૃપને ત્યહાં હર્ષ અતિ આપતો તે ત્વરાએ;
 ઉચ્ચર્યો આપનું કૃત્ય સઘળું કહી, બાકી રાખ્યું નથી મેં જરાએ. ૬૨
 તવ કહ્યું તેમણે વદન હસતે તહીં, ન્યૂન નથિ રાખિ જરિયે અમેાએ !
 તાજિ હઈ દ્રોણસુત ઉચ્ચર્યો આમ તવ, બેશ કર્યું બહુ જ વૃદ્ધો તમેાએ !!
 વાર અવ, મા કરો, આપણો રાય બે જીવતો હોય તો સદા એને,—
 અત્રથી જઈ કહી સર્વ વૃત્તાંત આ, તૃપ્તિ ઉપભવિયે તૂર્ણ તેને. ૬૩

વલણ.

તેને આપણું કૃત્ય સુણિ, શાતા થશે અપાર;
 માટે તે પાસે જવા, અરે કરો મા વારરે.

૬૫

કડવું ૪ થું.

દુર્યોધનમાણત્યાગ.

રાગ ધનાશ્રી.

હે નૃપતે ! પછિ તે ત્રણ રથિયો દુર્યોધનની પાસે—
 આબ્યા વિલંબ ન કરતાં સત્વર, નૃપને મળવા આથેલ. ૧
 કંઈક જીવ છે જેમાં એવો, કષ્ટાતો તેવેલ,
 રુધિર ઓકતો ને તરફડતો, આકુળ ભાથે એવેલ. ૨
 શિયાળ વૃક ઇત્યાદિક શ્વાપદ ક્ષાહી ખાવા તેનેલ—
 ધસી આવતાંથી વીંટલો જંપ નથી જરિ જેનેલ, ૩
 તેવો મહાકળ્પેથિ નિવારણ કરતો તે શ્વાપદનુંલ,
 હીઠો નૃપ સહેતો દુખ ભારે, અવશ્ય અતિઆપદનુંલ. ૪
 એથી તેની પાસે આવી તે ત્રણ રથિયો તેવેલ,
 પૂર્વસ્થિતિ સંભારી તેની રૌવા લાગ્યા એવેલ. ૫
 એ પછિ તે રણમાં સૂતેલા નૃપનું મુખ લોહિયાળુંલ—
 લોહી ઉચર્યા ઉપજે દયા ત્યમ તે દેખાઇ દયાળુલ. ૬
 આંખે પાણી આણિ વદા કૃપ, હે નૃપ ! પ્રથમે આ'વુંલઃ
 એકાદશ અક્ષૌહિણીપતિનું હોય ન રણ રોળાવુંલ, ૭
 પણ તે જોયું અત્ર અરે ! માટે ખરે દૈવને યાંહીલ—
 અતિભારે નથિ કાંઈ જોયું એ, હાય અરેરે આંહીલ ! ૮
 જેને પ્રિય છે ગદા સદા આ એવા નૃપની કાંતિલ,
 સુવર્ણ જેવી છે ત્યમ તેવી છે જ ગદા નથિ આંતિલ, ૯
 જો તે સ્વર્ગે જવા સમયે પણ તજતી નથિ અહિ તેનેલ,
 પણ ભાર્યા નહિ હોય જ તેમ સુતી છે આલિંગી એનેલ. ૧૦
 અરિને અગ્નિ સમેા આ રાજ, રાજઓનો રાજલ,
 પાંડવો ભીમે સાથળ ભાગી, જોતાં પુરુષો આજલ, ૧૧

કાળવિપર્યય તે તું જો અહિં, જેણે હણેલા દેવીજી,—
 સૂતા હતા તે અરિએ હણેલો સૂતો છે થઇ કલેશીજી । ૧૨
 ભયથી જેને સેંકડો ભૂપતિ નમતા હતા તે ભૂપજી,
 માંસાશી પશુએ વીંટેલો સૂતો છે સહેતો ધૂપજી । ૧૩
 પૂર્વે દ્વિજ ધનમાટે જેનું સેવન કરતા એવોજી,
 સેવાય છે માંસાર્થી શ્વાપદે આજે એ નૃપ કેવોજી । ૧૪
 આમ કૃપે કહ્યું હે નૃપ એવે, દુર્યોધન પ્રતિ ત્યારેજી,
 ઉચ્ચો દ્રોણિ દયા પ્રગટે ત્યમ નાંખિ નિસાસો ભારેજી: ૧૫
 હે નૃપશાર્દૂલ ! હે નિષ્પાપ, હે સંકર્ષણના શિષ્યજી,
 ક્રિયાકુશલ બળયુક્ત, ભાજ્યું હતું તારું શ્રેષ્ઠ ભવિષ્યજી. ૧૬
 કુબેરની ઉપમાને યોગ્ય તું, યુદ્ધ વિષે સહુ કહેતાજી;
 તે ક્યમ ભીમેથી તું હણાયો ? અરે ! અમે નથિ લહેતાજી. ૧૭
 રણમાં ભીમે હણેલો જોઇએ છિયે તને હે વીરજી !
 માટે કાળ બળવત્તર છે, નથિ સંશય એમાં લગીરજી. ૧૮
 સર્વ ધર્મના જાણુ તને છળથી પાપાત્મા ભીમેજી,—
 કેમ હણ્યો કરિ ક્ષુદ્રકર્મ ? થઇ નીચ નરહિ જરિ નીમેજી ! ૧૯
 રે રે કાળ દુરત્યય છે માટે જ થયું અહિં આ'વુંજી;
 તું જેવાનું હોય ન કહિયે એ પશુહાથ મરાવુંજી ! ૨૦
 ધર્મયુદ્ધમાં અધર્મ કરીને ગદાવડે રે એણેજી—
 ભાગી સાથળ તુજ શિર પગથી રેરે કચર્યું તેણેજી । ૨૧
 રે ! એ પાપની કરી ઉપેક્ષા પ્રસન્ન થઇ ફરનારજી,
 કૃષ્ણયુધિષ્ઠિરને હે નૃપ, છે વારંવાર ધિક્કારજી । ૨૨
 છળથી ભીમે પાડ્યો તુજને તેથી સદૈવ તેનીજી,—
 યુદ્ધવિષે નિંદા ઉચરાશે, ન વિસરાશે કૃતિ એનીજી. ૨૩
 ગદા યુદ્ધમાં હે નૃપ ! તું શો અન્ય નથી કેા એવીજી,
 રામે પ્રશંસા કરી હતી અતિ, તુષ્ઠ થાય સૌ તેવીજી. ૨૪

૧૩ માંસાશી—માંસાહારી. ૧૬ સંકર્ષણ—બળરામ. ૨૪ રામે—બળરામે.

માટે તું તેમને પ્રસાદે કરી પ્રસાદમ પૂરેલ,
 પામ્યો પ્રશસ્ત પરમગતિ આજે, ન રહ્યું કાંઈ અધૂરું. ૨૫
 તેથી શોચ તારો નથિ કરતો, પણ પુત્રવનાં તારાં—
 માતપિતાનો શોચ કંઈ છું, જે અવ નથિ જીવનારાં. ૨૬
 આમ કહી પાંડવને નિંદી ઉચર્યો તે વળિ એવું,
 સુખદાતા તું જતે જીવવું આ છે ધૂળ પડ્યા જેવું. ૨૭
 રાજા એવા તુજને આગળ કરી અમે આ વારણ,
 સ્વર્ગે ન ગયા માટે રે રે ! છે અમને ધિક્કાર. ૨૮
 સર્વ કામનાનો ચૂરનારનારો, હિતરક્ષણ કરનારો,
 પન્નાપાળ તું સરખો હે નૃપ, હવે નથી જ થનારો. ૨૯
 એવા તું જેવા પાછળ નથિ જતા અમે નૃપ તેથી,
 છે અમને ધિક્કાર મનુષ્યમાં અધમસમાને એથી. ૩૦
 કૃપનાં ત્યમ મુજ તાત તણાં ઘર અહો ! પ્રસાદેતારે,—
 રત્નમુખા છે, ત્યમ અમ સેવકનાં પણ છે સુપ્રકારે. ૩૧
 હે નૃપ ! તારા પ્રસાદથી મિત્રોળાંધવ સહિત અમોયે,—
 યજ્ઞયાગ કીધા મનમાન્યા, જોયા જે સૌ કોયે. ૩૨
 તે તુંવિષ્ણુ જીવતારહિ અહિ નૃપ, લહાવ હવે શો લઈશું ?
 પાપિ અમો પાછળ રહિ તારી, રે અહિ તહિ અથડાઈશું. ૩૩
 વિચરી હે મહાવીર સ્વર્ગમાં, મહારથિ મોટા આગે—
 કહેજે મુજવતિ ઘટિત તેમને, જેમ રૂઝું અતિ લાગે. ૩૪
 ધનુષ્યમાનમાં ધ્વજ જેવા આચાર્યનિ પૂજા કરિને—
 કહે જે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન હણ્યો તમપુત્રે ધીરજ ધરિને. ૩૫
 બાહ્લિક, સૈંધવ, સોમદત્ત ત્યમ બીજા નૃપનું પ્રીતે,—
 મળિ મુજવતિ તું કુશળ પૂછજે, રાજ થાય તે રીતે. ૩૬
 આમ, કહી ઉચર્યો તે વળિ ત્યાં, હે દુર્યોધન તુજને,—
 પ્રસન્ન કરવાની તક પ્રભુએ આપી રૂડી મુજને. ૩૭
 તો તું જીવે છે માટે તુજ શ્રોત્રને સુખદ સુ માડું—

કહેવું સાંભળ, હે નૃપ ઉરદુખ ટળવા સઘળું તારૂંજી. ૩૮
 પાંડવપક્ષે પાંચ બ્રાત ત્યમ હરિસાત્યકિ એ સાતજી—
 શેષ રહ્યા, તુજ પક્ષે અમો ત્રણ રહ્યા કરી અરિધાતજી. ૩૯
 દ્રૌપદિના પાંચે પુત્રો, પાર્વતના પણ તે પેરેજી—
 મારી નાંખ્યા મેં હે નૃપ, કરિ પ્રવેશ તેમને ડેરેજી. ૪૦
 હણતાં બાકિ રહેલા મત્સ્યો તથા સર્વ પાંચાલોજી,—
 પાર કર્યા મેં પ્રકોપ દાખી, કામ કર્યો સૌ કાલોજી ! ૪૧
 કર્યું તેમજી તેમ કરી મેં પાંડવને આહિં આજજી—
 પુત્રવિનાના કીધા હે નૃપ, આલાવા પુનઃ દાઝજી ! ૪૨
 નરવાહન હણિ શિબિર ચીરિને પ્રવેશિ તેમાં પ્રીતેજી,
 ધૃષ્ટદ્યુમ્ન હણ્યો મેં રાતે, પશુને હણે તે રીતેજી. ૪૩
 અશ્વત્થામાની મનગમતી વાણી સુણિને તેવેજી,
 પામિ ચેતના તમ સુત હે નૃપ, ઉચર્યો આ'વું એવેજી:— ૪૪
 ભીષ્મે, કણે ત્યમ તુજ તાતે કર્યું નહોતું એવુંજી,
 અહો ! કાર્ય મમ કર્યું તમોએ, કોથી ન થયું તેવુંજી; ૪૫
 તેં સેનાપતિ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને શિખંડી સાથે માર્યોજી,
 સર્વ રીતે તૃપ્તિ કરિ મારી, અર્થ બધો મુજ સાર્યોજી; ૪૬
 એથી મુજ આત્માને હું માનું છું સુરેશ સરખોજી,
 ને ધન્યવાદ દર્શી છું તમને, શોચ તજી અવહરખોજી ! ૪૭
 મળશું આપણ હવે સ્વર્ગમાં, થાઓ તમ કલ્યાણજી;
 એટલું કહિ અહિ મૌન આપસુત પામ્યો પછિ નિર્વાણજી. ૪૮
 જોતા તેને ને બહુ રોતા, રથમાં બેસી એવેજી,
 પ્રભાતમાં તે ત્રણ રથિયો પુરપ્રત્યે ભાગ્યા તેવેજી. ૪૯

વલણ.

તેવે સંજયનું પછી લઘુજ્ઞાન તત્કાળ—

નષ્ટ થયું, ન રહ્યું થતાં દુર્યોધનનો કાળરૈ. ૦

૫૦

ऐषीकप्रकरण.

કડવું ૫ મું.

द्रोणिना वध माटे भीमनुं जवुं.

રાગ વેરાડી.

- વૈશંપાયન ઉચર્યા નૃપ જનમેજય આગળ એવું,
 કૂરકર્મ કુરુક્ષેત્રે થયું નૃપ, પૂર્વે ન થયું તેવું. ૧
- ત્રાસદાયિની તે રાત્રી વીત્યા પછિ ધર્મનિ પાસે,—
 સારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્નતણે હોડયો આવ્યો અતિશ્વાસે. ૨
- લોજતણા અસ્વસ્થપણાથી ભાગેલો મહાભીતે,
 આવી ઉચર્યો ધર્મરાજપ્રતિ રડતો તે આ રીતે:— ૩
- વિશ્વાસે શિબિરે સૂતેલા સૌને હે મહારાજ !
 અરે ! હુણ્યા અશ્વત્થામાએ, હાખી પૂરી હાઝ. ૪
- પાંચાલો સૌ પાર કર્યા, અતિ પ્રકોપ હાખી તેણે;
 રે રે દ્રૌપદિ પુત્રોને પણ હુણ્યા રાતમાં એણે ! ૫
- કૃતવર્મા, કૃપ ને દ્રૌણીએ નર હય ગજનો ભારે—
 કીધો અતિસંહાર રાતમાં, અરે ઘોરઅંધારે ! ૬
- ઉગર્યો છું હું માત્ર એકલો, લોજભૂલથી આજે;
 આવ્યો આપ સમીપ અમંગળ ખબર આપવા કાજે ! ૭
- સાંભળિ માઠી ખબર મહીપતિ પુત્રશોકથી એવે,
 તીર વાગવે હરિણ પડે ત્યમ પડ્યા પૃથ્વિમાં તેવે. ૮
- સાત્યકિ ત્યમ ભીમાદિક બ્રાતે દુઃખિતનૃપને દેખી,—
 અલી લીધા સમય સાધિને, પડતા તર્તજ પેખી. ૯
- સંજ્ઞા પામી વિંહળ થયલા ધર્મરાજ પછિ એવે,
 દીર્ઘનિસાસો નાંખ્યો વિલપતા ઉચર્યા ત્યાં નૃપ તેવે: ૧૦
- દીર્ઘદૃષ્ટિવાળાઓને પણ, અર્થોની ગતિ રે રે !

- દુર્વિદ છે સંશય નથિ એમાં, હીંદુ આજ અરેરે ॥ ૧૧
 કાં કે જીતેલા અરિ જીત્યા, ને આપણુ આ વારે—
 જીતેલા જ છતાં જીતાયા, રે રે આંહિ અત્યારે ! ૧૨
 અરિના સંબંધી ત્યમ સેના હણી સર્વને જીતી,
 જીતાયા અંતે જ આપણે, વાર અરે ના વીતી ! ૧૩
 રે ! કેા સમયે અનર્થ અર્થસમૌ થાયે છે આંહિ,
 અને અર્થ દેખાતો અનર્થ જ થાય અરે ક્ષણમાંહિ ! ૧૪
 અરે ! તેમ આંહિ ધયું આપણને બહુ શું કહું મુખ મારે ?
 વિજય પરાજયરૂપ નીવડ્યો, અત્ર અરે આ વારે ! ૧૫
 ભીષ્મ દ્રોણ ત્યમ કર્ણ શલ્ય અતિરથિ એવાને હણિને,
 જીત્યા આપણુ રણમાં ઝળકી, તુલ્યસમ બીજા ગણિને. ૧૬
 રે ! એવા આપણે હણાયા નિજ પ્રમાદથી આંહિ;
 પ્રમાદ જેવો વધ નથિ બીજો, આ જગમાંહે ક્યાંહિ. ૧૭
 પ્રમત્તને અર્થો ત્યાગે છે, અને અનર્થો ભારે—
 આવી લેટે છે અવશ્ય, નથિ સંશય એમાં ક્યારે. ૧૮
 રાજપુત્ર મહાશૂર યુદ્ધનું પૂર તરીને ખંતે,
 ડૂબ્યા આરે આવી અરેરે, પ્રમાદથી આંહિ અંતે ! ૧૯
 સૌમિકમાં અરિએ મારેલા, સ્વર્ગ વિષે તે જાશે,
 પણ હા હા સ્થિતિ દ્રુપદસુતાની અરે હવે શી થાશે ? ! ૨૦
 તાત જ્ઞાત સુત પડ્યા સાંભળી, ધરણીમાં તે ઢળશે;
 તીરે હણેલિ ટીટોડીની પેઠે તે ટળવળશે ! ૨૧
 એ રીતેથી વિલાપ કરતા ધર્મરાજ પછિ તેવે,
 ઉચ્ચાર્યા ત્યાંહિ નકુલ પ્રત્યે નૃપ, આ રીતેથી એવે:— ૨૨
 જ્ઞાત ! હવે તું જા આંહિથી ને વાર જેમ નવ લાગે,
 મંદલાગિની દ્રૌપદિને ત્યમ, અરે ! લાવ મુજ આગે. ૨૩

૧૧ દુર્વિદ—જાણવી કઠણ એવી. ૧૨ જીતેલા—આપણે જીતેલા.
 જીતેલા—આપણે જય પામેલા.

ધર્મતણી આજ્ઞા થાતાંમાં રથ દોડાવી એવે,
 દ્રૌપદિના ગૃહ પ્રત્યે તે પછિ, વાધ્યે સત્વર તેવે. ૨૪
 એવે અતિશોકાર્ત યુધિષ્ઠિર સંબંધી સહ રાય !
 ગયા ઘોરરણભૂમિ ભાળવા, નાંખી અતિશય હાય. ૨૫
 જઇ ત્યાં જોયું તો શવ દીઠાં રુધિરે વ્યાપ્ત સગાનાં;
 ઠારુણકુળ દીઠાં અતિદુઃસહ, દ્રૌણાના જ દગાનાં. ૨૬
 છિન્નલિન્ન શવ સુહૃન્મિત્ર ને સુતનાં દેખી એવે,
 મૂર્છા ખાઈ પડયા પૃથિવિમાં ધર્મરાજ ત્યાં તેવે. ૨૭
 અતિ દુઃખિત નૃપનું આશ્વાસન થતું હતું ત્યાં જેવે,
 દ્રૌપદિને લઇ નકુલ એટલે આવ્યો હે નૃપ એવે. ૨૮
 ઉપપ્લવ્ય પ્રત્યે સુતબ્રાતાતણે સુણી વૃત્તાંત,
 જ્ઞાતિએ સહ પારવનું કીધું તેણે કલ્પાંત. ૨૯
 તે પછિ પૂર્ણતપેલી એવી, દેવી તે થરથરતી,
 નકુલ સાથ આવી નૃપ પાસે, વિલાપ અતિશય કરતી. ૩૦
 દેખી પુત્રવિનાશસ્થાન ખેભાન ખનેલી એવી,
 શોકભાર સાંખી નવ શકતી, જણાતિ ઘેલી જેવી, ૩૧
 જેમ વાયુએ કેળાવેલાતી પડે તેમ ત્યાં તેવે,
 પડી પૃથિવિમાં નૃપ પાસે તે, આકુળ થઇ અતિ એવે. ૩૨
 અંબુજનયનીનું સુખ એવે, તેજરહિત ત્યાં એવું,
 ચંદ્ર રાહુએ ગળ્યો હોય ત્યમ ભાશ્યું સૌને તેવું. ૩૩
 ભીમે ભાનવની ભામાને ગ્રહણ કરીને તેવે,
 કરિ આશ્વાસન આણિ શુદ્ધિમાં, આપી ધીરજ એવે. ૩૪
 તવ તે પૂર્ણતપેલી રોતી નૃપ પ્રત્યે ઉચરી એવું,
 હે નૃપ ! કીધું પૂર્ણપરાક્રમ, કોયે ન કર્યું તેવું ! ૩૫
 ક્ષત્રધર્મથી વર્તી પુત્રો યમને આપિ નરેશ,

૨૭ સુહૃન્મિત્ર—સ્નેહી અને મિત્ર. (સુહૃત+મિત્ર.) ૨૯ તેણે—
 દ્રૌપદીએ.

સમગ્ર પૃથ્વી મેળવિ આહિં એ કાર્ય કર્યું બહુબેશ ! ૩૬
 પામિ સમૃદ્ધિ લોગવશેા સુખ, દૂર થતાં દુખ બૂંડું,—
 વીરપુત્ર અભિમન્યુ વિસરશેા, અહો થયું એ રૂડું ! ૩૭
 ક્ષત્રધર્મથી શૂરવીરસુત હણાયલા ત્યમ મારું—
 રમરણ ન રહેશે હવે આપને એ પણ થયું બહુસારું ! ૩૮
 પણ હે નૃપ ! અતિદુષ્ટ દ્રૌણિએ સૂતેલાને માર્યા,
 જાંઘ ભરેલાને રાક્ષસની રીતે રે સંહાર્યા ! ૩૯
 સુણિને એવું શોકઅગ્નિએ સળગી છું હું તેથી—
 ઠરિ નથિ શકતી, પણ પ્રજાં છું, અરે ઘણી હું એથી ! ૪૦
 માટે આજે કરી પરાક્રમ જો એને નહિ મારો,
 તો હે પાંડવ ! અન્નજળ તજી અંત હું આણિશ મારો ! ૪૧
 પાપકર્મનું કળ દ્રૌણીને પ્રાપ્ત અરે નવ થાશે,
 તો કહું છું ત્યમ કરિશ જ નિશ્ચય, જીવ ભલે આ જાશે ! ૪૨
 એમ કહી જઈ નૃપની પાસે બેઠી તે ત્યાં જ્યારે,
 આશ્વાસન એનું અતિ કરતા ધર્મ ઉચ્ચર્યા ત્યારે : ૪૩
 અહો શુભે ધર્મજો ! તુજ સુતબ્રાતતણેા તજ શોક;
 શૂરવીર તે ધર્મયુદ્ધ કરિ પામ્યા છે પરલોક. ૪૪
 હે કલ્યાણી ! દ્રોણપુત્ર અહિંથી અતિદુર્ગમવનમાં—
 દૂર ગયો છે કૂરકર્મ કરિ, તાપ ધરી અતિ તનમાં; ૪૫
 તો સંગ્રામે તેનું પડવું કેમ તું જાણિશ ? બાળા !
 ધીરજ ધર ધાર્યું તુજ થાશે, એાલવ ઉરના લા'ળા, ૪૬
 ઉચરી તવ અતિઉગ્રસતી, તેના શિરમાંહિ રહેલો,
 સહજમણી મેં સાંભળિયો છે, જાણજને જ કહેલો; ૪૭
 માટે તે આણેલો જોતાં માનિશ કે તે માર્યો,
 એમ થશે તો જ ખરે જાણિશ અર્થ બધો મુજ સાચો. ૪૮

૪૭ સહજમણી—જન્મસમયથી જ રહેલો. અશ્વત્થામાનો જન્મ એ
 મણિ સાથે જ થયો હતો. સહજ એટલે સાથે જન્મેલો, સ્વાભાવિક.

હે નૃપ ! એ મણિ આપમસ્તકે બેઠું જીવું એવી—
 મરજી છે મારી મહાબાહો ! અન્ય વાત નથિ કહેવી. ૪૯
 એમ કહી જઈ ભીમ પાસ તે પ્રત્યે કહેવા લાગી,
 હે બડભાગી ! સદૈવ મારી ભીડ તમે છે ભાગી ! ૫૦
 માટે ઇંદ્રે વૃત્રાસુરને હણ્યો હતો પ્રિય ! જેમ,
 હણ્યા તમે અતિદુષ્ટ દ્રૌણિને, તીખા થઈને તેમ ! ૫૧
 નથિ તમસરખો કોઈ પુરુષમાં પરાક્રમી મહાવીર;
 દુબ્ધરિયામાં દ્વીપરૂપ છો પાંડવને મહાધીર ! ૫૨
 આમ કહી પાણી રાણીએ ચઢાવિ બહુ તે ટાણે,
 તીક્ષ્ણધાર કીધો તે જ્યમ તરવાર ચઢાવિ સરાણે. ૫૩
 એથિ ધનુષ ધરિ બાણુ ગ્રહણુ કરિ મોટા રથમાં બેશી,
 નકુલ ચારથી કરિ વાધ્યો તે, હણવા દ્રૌપદિદેવી. ૫૪

વલણ.

દેવી દ્રુપદસુતાતણે હણવાને એ વાર,
 બેડાવ્યો રથ ખાંતથી, ભીમે ન કરતાં વારરે. ૫૫

કડવું ૬ હું.

દ્રૌપદીની સાંત્વના.

રાગ આશાવરી.

હે નૃપ ! ભીમ ગયો ક્રોધ કરી દ્રૌણીને હણવા ધરિ દેવ,
 ઉચાર્યા રાય યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે તવ ત્યાં આ રીતે હર્ષોકેશુઃ— ૧ •
 હે પાંડવ ! સુતશોકે સળગી દ્રૌણીને હણવા આ વાર, •
 ભ્રાત તમારો ગયો અરે આ, લેશ ન ઉરમાં કરી વિચાર. ૨
 વિચારતાં અશ્વત્થામા છે અગ્નિ સમો હે નૃપ અવધાર;
 અરે ! ભીમને ભસ્મ જ કરતાં, ફૂંર ન કરશે તે જરિ વાર. ૩

જવ પ્રસન્ન થઈ દ્રોણે શિખંચું અર્જુનને પ્રદક્ષાસ્થ નરેશ !
તવ દવ ધરિ ઉર તેણે પણ તે ઇચ્છ્યું તું ન સહી ઉર લેશ. ૪
સુતનો સ્વભાવ જાણનાર તે ખિન્ન થયેલા ગુરુ એ વાર,
તેને પણ શીખવતાં તે ત્યાં ઉચર્યાંતા કાઠી ઉદ્દગાર: ૫
તાત ! ન તારે રણમાં ક્યારે માનવપર એનો ઉપયોગ,—
પરમકષ્ટ આવે તો પણ નવ કરવો સાધી સઘ પ્રયોગ. ૬
આમ કહી ઉચર્યાંતા વણિ તે, હે પુરુષર્વભ ! તું નિર્ધાર,
સત્પુરુષોના માર્ગ વિષે અવ જાણું છું કે, નથિ રહેનાર ! ૭
અપ્રિય તાતવચન સુણિ દ્રૌણી નિજ કહ્યાણુધિ થઈ જ નિરાશ,
હુષ્ણુદિ ભમંતો દ્વારાવર્તી આવ્યોતો ઉરમાં ધરિ આશ. ૮
મણિ સમુદ્રતટ જીપર મુજને એકાંતે તેણે એ વાર,
મહિમા નિજ અસ્તણે કહિ આ રીતે કાઠ્યોતો ઉદ્દગાર:— ૯
હિંચઅસ્થ આ લઈ હે કેશવ ! ચક્ર આપતું દો આ વાર;
‘ભલે તેમ કર’ કહ્યું મેં તવ, પણ ઉપડ્યું તેથી નહિ જ લગાર. ૧૦
એ સમયે કહ્યું મેં એને કે, ત્રિલોકવિજયી રણજૂઝાર,
પ્રાણસખા મારો અર્જુન પણ નથિ ઉચર્યો આ’વું કેા વાર. ૧૧
તેમ જ પ્રધુમ્ને સાંભે કે રામે પણ ઇચ્છ્યું ન લગાર,
તેને કાં માગ્યું તે કહે કોસાથે લડવાને આ વાર ? ૧૨
તવ તે ઉચર્યો પૂજિ આપને, તમ સાથે જ ભડી આઠામ,
અજિત થવા માગ્યું મેં માધવ ! વિજયી કહેવાવા ઉદ્દામ. ૧૩
પ્રાક્ષણ છે ભૂંડો એવો એ, ચપળ ઘણો અવિચારી રાય !
માટે રક્ષણ કરો ભીમનું, એમાં વાર કરો ન જરાય. ૧૪
દ્રોણે શિખવેલા પ્રદક્ષાએ સમગ્ર પૃથ્વીનો લય થાય,
તો તે સામે અરે ! ભીમથી ક્ષણ પણ કહો નૃપ કેમ દકાય ? ૧૫
એમ કહી બેઠેલા રથમાં સર્વ આયુધો ધરિ ઘનૃશ્યામ—
બેઠા-પાર્થયુધિષ્ઠિરને લઈ, કરવા ભક્તતાણું અભિરામ. ૧૬

હાંકેલા હય શ્રીહરિના નૃપ, બહેતા રથ વેગે એ વાર,
 ગરુડસમી ગતિ કરતા પહોંચ્યા ભીમ પાસ નવ કરતાં વાર. ૧૭
 વાર્યો બહુ એવે તેને ત્યાં તે ત્રેલુએ કરિ પોકાર,
 પણ ના પાછો વળ્યો વળ ઘણો ભરેલ કો રીતે નિર્ધાર. ૧૮
 ગંગાના તટપર દ્વૈપાયન પાસે તે પાપી તે વાર,
 જાણી ભીમે ત્યાં જ જવા ઝટ હાંડ્યા આપતણા તોખાર. ૧૯
 દેખી ત્યાં તે મહાદુષ્ટને ધનુષે શર યોજી હે રાય,
 ઉચર્યો ભીમ, અરે ! ઊભો રહે, જિવતો તું અહિંથી નહિ જાય ! ૨૦
 જોઈ ભયાનક ભીમ તેમ તે પાછળ હરિ અર્જુન ને ધર્મ,
 અશ્વત્થામાના હે નૃપતે, ઢીલા તર્ત થયા ત્યાં મર્મ. ૨૧
 પણ તે પાપી પડી ન પાછો, દર્ભશળી ડાબે કર લેઈ,
 મંત્રી તે ઉચર્યો આ રીતે, દૈવત બ્રહ્માશ્રતણું દેઈ:— ૨૨
 ‘ આથી નાશ થજો પાંડવનો, ’ દારુણ એમ વહી તે દુષ્ટ,
 મૂકી શળિ બ્રહ્માશ્રરૂપ કરિ, પાપી તેહ થયો અતિ પુષ્ટ. ૨૩
 દર્ભશલાકા વિષેયિ પ્રગટ્યો અગ્નિ કારમો તર્ત નરેશ !
 પ્રલયકાળ જેવો અંતકશેા, રાખે નહિ કોને અવશેષ. ૨૪
 એટા તેની જોઈ પ્રથમથી, અભિપ્રાય એનો ભગવાન—
 જાણી ઉચર્યા અર્જુન પ્રત્યે, માધવ દવ મટવા મતિમાન: રપ
 હે અર્જુન ! દ્રોણે શિખવેલું, દિવ્યઅસ્ત્ર જે છે તુજ પાસ,
 સ્મરણ કરી તે હૃદય વિષેથી, સૌનો આહિં અટકાવ વિનાશ. ૨૬
 સાંભળિ એવું ઊતરિ રથથી, ધનુષ વિષે યોજી શર સાર,
 મંત્રારોહણ કરિ તેમાં તે ઉચર્યો આ રીતે સુખકાર:— ૨૭
 ગુરુસુતનું, માફે ત્યમ મારા સર્વ જ્ઞાતનું આહિં આ વાર,
 આ અસ્ત્રે કલ્યાણ હજી ત્યમ શમજો સામેનું અવધાર. ૨૮
 એમ કહી દિશવને સ્મરિ મૂક્યું આપઅસ્ત્ર એણે તત્કાળ,
 જેથી જનાળા ઊઠિ અગ્નિની, પ્રલયકાળ જેવી ભૂયાળ ! ૨૯

અર્જુનનું પ્રદક્ષા તથા ગુરુસુતનું એ બેથી એ વાર,
 ભાર્યું ભય ભારે સહુને, બાણે થાશે જગનો સંહાર ! ૩૦
 ઉદકાપાત થવા લાગ્યા અતિ, ગાળિ રહ્યું એવે આકાશ;
 બે પ્રદક્ષાતણા તેજે કરિ, સમજાયો ત્રણલોક વિનાશ ! ૩૧
 એથી મહર્ષિઓસહ નારદ તથા સર્વભૂતાત્મા વ્યાસ,
 આવી જિભા તે બે વચ્ચે, ને ઉચર્યા તે બે સુખરાશ : ૩૨
 હે વીરો ! આ'વું કાંયે નથિ કીધું આ જગમાંહિ કદાચ;
 અન્ન એવું માનવમાં મૂકી, સાહસ આ શું કર્યું દુખદાય ! ૩૩
 દેખી બે મુનિઓને પાર્થે આપ અન્નનો કરિ સંહાર,
 હાથ જોડિ કહ્યું મેં નથિ મૂક્યું ખોટું કરવા અત્ર લગાર. ૩૪
 પણ અન્ન કરિ અન્ન શાંતિ ઝટ કરવા મેં મૂક્યું છે એહ,
 જે સંહાર્યે દ્રૌણી અમને ભરમ જ કરશે નિઃસંદેહ ! ૩૫
 માટે અમારૂં તેમ સર્વનું હિત થાય તેવું ઋષિરાય !
 કરો તમે અવ મેં સંહાર્યું, અત્ર પામવા આપ પસાય. ૩૬
 જેનો ઉપસંહાર ન ઈંદ્રે થાય એવું પ્રદક્ષા નરેશ !
 પ્રદક્ષાર્થ ધારી પાર્થે સંહાર્યું સહન કરી અતિ કલેશ. ૩૭
 પણ દ્રૌણીથી તેમ થયું નહિ, તવ તે ઉચર્યો હે નૃપ આમઃ
 હે ઋષિ પુંગવ દ્વૈપાયન ! હું, પણ મુજ નહિં મૂકું આહિં નામ ! ૩૮
 અધર્મી પાંડવને હણવા મેં મૂકેલું આ અન્ન મુનીશ !
 વાળિશ નહિ હું, પણ એથી આ પૃથ્વી પાંડવરહિત કરીશ ! ૩૯
 વ્યાસ વદ્યા તવ, પાર્થે તારૂં માત્ર અન્ન કરવાને શાંત,
 મૂક્યું'તું નિજ અન્ન તોય પણ, સંહાર્યું તે થઇ નિર્જાત, ૪૦
 કાં કે જ્યાં પ્રદક્ષા કરિ વધ પ્રદક્ષાતણા થાય કદાચ,
 તો તે દેશે ખારવર્ષ સુધિ, વૃષ્ટિ ન મેઘતણી કદિ થાય. ૪૧
 એથી પાર્થે આણિ કયા ઉર, પ્રજાતાણું હિત કરવા સાર,
 સમર્થ આપ છતાં સંકેદ્યું આપ અન્ન બનિ પરમઉદાર. ૪૨

તું પણ તેવો ભલો થઈ આવ વાળી લઈ તુજ અમ સુવીર,
 તુજ મસ્તકમણિ આપ ધર્મને, રક્ષાવા એથી હે ધીર ! ૪૩
 તવ તે ઉચર્યો પાંડવને જે રત્ન થયાં છે પ્રાપ્ત અશેષ,
 તથા કૌરવોના ધનથી પણ મણિ મારો માનું છું વિશેષ. ૪૪
 એ મણિ બાંધે શસ્ત્ર વ્યાધિ કે ભૂખ દુઃખ પીડે નહિ નામ,
 દેવ દનુજ રાક્ષસ તસ્કરનો ભય પણ ભાસે નહિ કેા ઠામ. ૪૫
 આમ છતાં પણ આપ કદાચી પાંડવને નવ કરતાં વાર,
 આપિશ મુજ મણિ પણ અન્નતણા થાશે નહિ હુંથી સંહાર. ૪૬
 તો પણ આપનું વાક્ય માનું નહિ, એમ કરીશ ન હું અવધાર;
 પાંડવ મૂકી પાંડવેય-સીગર્ભે તે પડશે નિર્ધાર. ૪૭
 ‘ભલે તેમ કર,’ કહ્યું વ્યાસે તવ દ્રૌણીએ જનમેજય રાય !
 વિરાટપુત્રીગર્ભ વિષે તે મૂક્યું વાર ન કરી જરાય. ૪૮
 તવ તે પ્રત્યે ઉચર્યા માધવ, વિરાટપુત્રીને હે દુષ્ટ !
 પુત્ર થશે પરિક્ષિત નામે, હે પાપી ! મા થાતો મનપુષ્ટ. ૪૯
 મતધારી વિષે લાખેહું વચન ઉત્તરા પ્રત્યે એહ,
 મિથ્યા નવ થાશે જ કદી, કહું છું તુજને આ નિઃસંદેહ. ૫૦
 તવ તે ક્રોધી ઉચર્યો એવું, હે કેશવ ! થાશે નહિ તેમ,
 પણ ઇચ્છો છો રક્ષણ જેનું, તેનું સઘ કરિશ અક્ષેમ. ૫૧
 મુણિને એવાં વાક્ય નીચનાં, ઉચર્યા એવે શ્રીભગવાન,
 સદ્ગુણઅન્ન તુજ થશે તોય તુજ આશા અદ્ગુણ થશે જ નિદાન. ૫૨
 કાં કે મૃતવત્ જન્મેલો તે ગર્ભ જીવતો થશે જરૂર,
 ને દીર્ઘાયુષ ભોગવશે, તું રોશે રાન વિષે હે કૂર ! ૫૩
 પાપકર્મ કરનાર નિરંતર, બાળકની હલ્યા કરનાર,
 પાપમૂર્તિ તું છે કુત્સિત અતિ, કાતી ઉર રાખી કરનાર ! ૫૪
 માટે નિર્જનસ્થાન, વિષે તું પરુ વહેતો ભટકિશ નિર્ધાર,
 ત્રણ હજાર વર્ષ સુધી તારો કષ્ટથિ નવ થાશે ઉદ્ધાર. ૫૫
 તુજ દિવ્યાસ્ત્રે દગ્ધ થયેલો પાંડવેયનો પુત્ર સુરીત—
 જીવાડિશ હું, જે મેળવશે પ્રજાતણી સંપૂર્ણ સુખીત. ૫૬

બેશે તું તે તારી નજરે, જે પરિક્ષિત નામે પ્રખ્યાત,—
 ઘઈ પૃથ્વિમાં સાઠ વર્ષ મુધિ-લોગવશે પૃથ્વી જલિભાત. ૫૭
 વ્યાસ વધા તવ, પ્રાણણ થઈને હારણકર્મ કર્યું હે કર !
 માટે કેશવ કહે છે તેમ જ નિસંશય થાશે જ જરૂર. ૫૮
 મુણી વ્યાસ કહેવું એકિત થઈ, હઈ મણિ પાંડવને એ વાર,
 સર્વ જીએ ત્યમ ગયો દ્રૌણિ નૃપ, નાંખીને નિઃશ્વાસ અપાર. ૫૯
 એ પછિ પાંડવ હરિ દ્વેષાયન નારહને આગળ કરિ રાય !
 આવ્યા દ્રૌપદિ પાસ દ્રૌણિમણિ લઈને ત્યાંથી થઈ વિહાય. ૬૦
 આપી મણિ દ્રૌપદીહાથમાં, ઉચર્યો બીમ ત્યાં તે વાર,
 હે ભદ્રે ! તુજ પુત્ર ધાતિનો લઈ આ મણિ તુજ શોક નિવાર. ૬૧
 આમ થણું કહિ કરી સાંતવના, તવ તે ત્યાં ઉચરી એ વાર,
 ગુરુસુતને ગુરુરૂપ ગણું છું, પણ હું અનૃણા થઈ નિર્ધાર ! ૬૨
 એમ કહી નૃપને મણિ આપી ઉચરી તે હે નૃપ આ રીતઃ—
 આ મણિ ધારણ આપ મસ્તકે કરો ભૂપ પામું ઉર પ્રીત ! ૬૩
 સતી કહેવું માન્ય કરીને, ધર્મે તેમ કર્યું હે રાય !
 ઉચર્યાં એ પછિ હરિ પ્રત્યે ત્યાં, અજાતશત્રુ યુધાષ્ઠર રાયઃ ૬૪
 સૌમિકમાં શાથી ત્રણ રથિયે, અરે કર્યો મોટો સંહાર,
 ઇંદ્રે પણ ન બને કહિ એવું, કેમ થયું વિકુલ ! આ વાર ? ૬૫
 કારણ કહિ કૃષ્ણે તવ તેનું, ભાગી ભૂપતણી મન બ્રાંત;
 દૈવેન્દ્રા બળવાન ગણી નૃપ તેવે તર્ત થયા ત્યાં શાંત. ૬૬

વલણ.

શાંત રહો સૌમિક વિષે, આ ભારતજન સર્વ;

સ્વપ્ને આ સૌમિક સમું, દેખો નહિ દુષ્પર્વ રે.

૬૭

इति श्रीअहमदाबाद निवासी रैकज्ञातीय विप्र राजारामसूनु
 महर्षि गणपतराम विरचिते लघुभारते सौमिकपर्व समाप्तम् ॥ १० ॥

॥ श्रीपरमात्मने नमः ॥

लघुभारत.

स्त्रीपर्व.

जलप्रदानिकप्रकरण.

કડવું ૧ હું.

ધૃતરાષ્ટ્રને વિશોક કરવા વિદુરકથન.

રાગ ધનાશ્રી.

હે ધનશ્યામ ! શાંત કરતા શોકઢાવાનળની જ્વાળાજાળ,
રચવા ઇચ્છું છું સ્ત્રીપર્વ હું, એ મતિ મહિમાવાળાજાળ. ૧
જનમેજયના પૂછ્યાથી ઋષિ વૈશંપાયન ઉચર્યાજાળ,
દુર્યોધન તને ત્યાગ્યે ત્રણ રથિ, પણ પણ તે સ્થળ ન ઠર્યાજાળ. ૨
સાંભળિ સંજયથી દુર્યોધન-મરણ મહીપતિ એવેજાળ,
પડ્યા પૃથ્વિમાં મૂર્છા પામી, તાપ ધરી ઉર તેવેજાળ. ૩
સર્વ વાત કહિ સાંત્વન નૃપનું કરતાં સંજય ત્યારેજાળ—
ઉચર્યો, હે નૃપ ! થવા કાળ મિથ્યા નથિ થાતું મ્યારેજાળ. ૪
માટે મિથ્યા શોચ ત્યજી અવ સંબંધી સૌ કેરુંજાળ,—
ક્રમે કરી પ્રેતકાર્ય કરાવો, હે પ્રજા કહું શું થણેરુંજાળ ? ૫
એકા થઇ ન્તાવ બહુ જ દુઃખિ નૃપ ઉચર્યા હાય અતિ નાંખીજાળ,
અરે ! કષ્ટકોવાદાના ધા કેમ શકિશ હું સાંખીજાળ ? ૬
કયાઇ ગઇ છે પાંખો જેની એવા પક્ષી જેવેજાળ,

બંધુહીન હું ખિન્ન હીન અતિ, અરિવશ થયેલો એવોલ ! ૭
 જરાથિ જીર્ણ થયેલો, ગયેલો રાજ્યાધિકાર તેવોલ,
 તેને જીવિતમાંહિ મનોરથ હોય અરેરે કેવોલ ? ! ૮
 રે રે ! પ્રથમ ન માન્યું મેં જરિ સુઝ સગાનું કહેવુંજ;
 તેમ જ બહું કર્તા બાર્ગવનું બહું થાય મુજ એવુંજ. ૯
 દેવર્ષિ નારદ, મુનિવ્યાસનું કહેવું હતું બહુ રૂઝુંજ,
 તે પણ ગણકાર્યું નહિ મેં હા ! અરે થવા આ બૂઝુંજ ! ૧૦
 સભા વિષે હિતવાક્ય બલાં વદનારા નીતિપ્રવીણજ,
 અનન્ય માધવનું મેં ન માન્યું, અરે થવા અતિક્ષીણજ ! ૧૧
 ધર્મયુક્ત ધીમાન બીષ્મનું બાષિત મેં નવ સુણિયુંજ !
 તો પુત્રો પૌત્રો પ્રિયજનનું વધવૃત્તાંત જ સુણિયુંજ ! ૧૨
 એથી હું અત્યંત તપું છું, કળ નથિ મુજને વળતીજ;
 શાંત નથી થાતી શોકદેવે છાતી આ મુજ બળતીજ ! ૧૩
 પૂર્વજન્મનું અરે પાપ આ જિગ્યું દુખ દેનારુંજ;
 આ ભવનું દુષ્કૃત્ય મને નથિ સાંભરતું જરિ મારુંજ ! ૧૪
 વિલાપ આ રીતે કરતા નૃપ પ્રત્યે સંજય તેવેજ,
 શોક ટાળવાને આ રીતે ઉચર્યો હે નૃપ એવેજ :— ૧૫
 હે નૃપસત્તમ ! વેદાંત તથા શાસ્ત્રો વિવિધ સુરીતેજ,
 વૃદ્ધોથી સુણિયાં છે આપે, શ્રદ્ધાથી અતિ પ્રીતેજ; ૧૬
 માટે તેનો સાર ગ્રહી અહિં પુત્રશોકને ત્યાગોજ;
 અંતરૂઆધિ શમાવી એથી, મોક્ષ વિષે અનુરાગોજ. ૧૭
 માન્યું નહિ મોટા પુરુષોનું આપે સુતનું માનીજ,
 તેથી આજ તપો છો દુઃખથિ, ઉપજી મોટી હાનીજ ! ૧૮
 લોભે એવા હે નૃપ આપે માની નિજ મતિ મોટીજ,
 વૃત્તરહિત દુષ્ટાત્માઓની સંગતિ કીધી ખોટીજ, ૧૯
 તેનું કળ આ પામ્યા અહિંયાં અનીતિમાં અતિ મહાલીજ;

- જ્યેષ્ઠ પુત્રના પ્રેર્યા હે નૃપ, પાપમાર્ગમાં ચાલીશ ! ૨૦
- જેના મંત્રી દુઃશાસન, રાધાસુત શકુની આદેશ,—
- અરે હતા પાપાત્મા પૂરા, નિમગ્ન પૂર્ણ પ્રમાદેશ ! ૨૧
- તેથી ભીષ્મ ગાંધારી વિદુર કૃપ દ્રોણ કૃષ્ણનું કહેવુંશ,—
- રૂચું નહિ એને એથી આ પડે છે તમને સહેવુંશ ! ૨૨
- બુદ્ધિમાન, નારદ, તેજસ્વી વ્યાસવચનને તેણેશ—
- માનિ ન, ઇચ્છી યુદ્ધ નિરંતર, અધર્મ સેવ્યો એણેશ; ૨૩
- તેનું કળ આ દીકું આપે, સંતાપે પડિ પોતેશ;
- આપ કર્યું આપ જ ભોગવો છો, પરિજન સઘળાં જોતેશ ! ૨૪
- પાળ ન બાંધી અરે પ્રથમથી, વહેવા દઇને વારીશ,
- શોચો છો શાને હે વિદ્વન્, દુઃખ ધરી ઉર ભારીશ ! ૨૫
- ગમતું સુતનું થાવા આપે ન્યાય મૂકિને મોભેશ,
- અઘટિત કીધું મધ્યસ્થ છતાં, લુપ્થકસુતને લોભેશ ! ૨૬
- પર્વતપાંખે રહેલું મધ લેવાની લાલચ રાખેશ,
- તે આપે નહિ સ્વાદ સુ તેનો, પણ દુઃખ સ્વાદ જ આપેશ. ૨૭
- તેમ થયું આ તમને માટે શોચો મા દુખ સ્મરિનેશ;
- ત્યાગી દીનપણું દૃઢ રહિને સાંખો ધીરજ ધરિનેશ. ૨૮
- એવે અમૃત જેવાં વાક્યે નૃપને આનંદ દેતાશ,
- વિદુર વધા તવ ત્યાં આ રીતે, નીતિમાર્ગના નેતાશ:— ૨૯
- હે રાજન્, હે લોકેશ્વર ! શું સૂતા છો હામ હારીશ ?
- ભઠો ધૈર્ય ધરો ત્યાગો દુખ, તત્ત્વજ્ઞાન વિચારીશ. ૩૦
- પરમ એવિ આ ગતિ સૌને છે, માનો મહીપતિ સાચુંશ;
- સાચું નથિ આ જગત્ જરાપણુ, તે છે કેવળ કાચુંશ. ૩૧
- સંગ્રહ સઘળા છે ક્ષયાંત, સંગ્રહ કીધેલું તેથીશ,
- કોઇ દિવસ પણ ક્ષય પામે, અકળાવું નહિ કદિ એથીશ. ૩૨
- ઉદય ખજી છે અસ્ત, ચઢે તે પડે નિયમ છે એવોશ;

- વિયોગ છે સંયોગ પછી, અહિં તાલ દિસે છે તેવોલ. ૩૩
- જીવિત અંતે એમ એક દિન મરણ જ છે અહિં ભૂપલ !
- તો શાને ધીમંત ધરો છો, ધૈર્ય તજીને ધૂપલ ? ૩૪
- કાયર ત્યમ શૂરાને પણ નૃપ, કાળ અસે છે જ્યારેલ,
- તો શૂરાએ યુદ્ધ વિષે કાં પાછા પડવું ત્યારેલ ? ૩૫
- કાયરને કદિ કાળ અસત નહિ, તો શૂરો પણ તેવોલ—
- થઇને બેસત, પેસત ઘરમાં, નર થઇ નારી જેવોલ ! ૩૬
- બ્રહ્મ વિષે છે આદિ મધ્ય અવસાન પ્રાણી સૌ કેરોલ,
- તો એમાં શું શોચવું ? મન મા શોકવાદજે ઘેરોલ. ૩૭
- હે નૃપ ! વહાલું કે વેરી નથિ કાળને કોપણ જાણોલ;
- તેને વશ છે પ્રાણિમાત્ર, ઓછું મા ઉરમાં આણોલ. ૩૮
- જન્મ થતાંમાં મરણમાર્ગમાં પ્રાણી સર્વ પજે છેલ;
- જેને આવે કાળ ઢૂંકડો, તેને તેહ ગજે છેલ. ૩૯
- એમાં કરવો શોક અરે શો ? પામીને પરિતાપલ,
- તત્ત્વ વિચારીને મન મારી ત્યાગો ઉરનો તાપલ. ૪૦
- હે નૃપ ! યુદ્ધ વિષે હજાયલા પુત્રાદિકનો આપેલ—
- કરવો શોચ નથી ઘટતો, તપિ મિથ્યા મનસંતાપેલ. ૪૧
- કાં કે શાસ્ત્ર પ્રમાણે પરમગતિ પામ્યા તે અવધારલ;
- ક્ષાત્રધર્મ કરિ સફળ અત્ર કૃતકૃત્ય થયા નિર્ધારલ. ૪૨
- હજાયલો યુદ્ધમાં સ્વર્ગને પામે છે નિર્વાણલ;
- અરિ હણિ વિજય કરે તો તે, પામે છે બહુ જ વખાણલ. ૪૩
- યુદ્ધ વિષે ગુણ બેય પ્રકારે દીસે છે નૃપ ! આમલ;
- માટે હે મહારાજ ! જતો નથિ નિષ્કળ કદિ સંગ્રામલ. ૪૪
- સંગ્રામે શોભતા ક્ષત્રિયો, શૂરવીર આ ઠામેલ—
- પામ્યા ઇચ્છિત, શોચ તેમનો આપે ન કરવો નામેલ. ૪૫
- આત્માથી આત્મા આશ્વાસન કરી ધૈર્ય ઉર ધારોલ,
- શોકતણે વશ થઇ વપુ તજવા, હે વિદ્વન્ ! ન વિચારોલ. ૪૬

આ સંસારનિ માંહિ હજારો માત્ર પિતા સુત દારાળ,—
 અનુભવિયાં તેમાં કેા કેનાં ? દુઃખ ન સહો એ દારાળ. ૪૭
 પ્રતિદિન શોકસ્થાન હજારો, લયનાં સૈકડો આંહીલ,
 મૂઠ વિષે જ પ્રવેશે છે, ન પ્રવેશે પંડિત માંહીલ. ૪૮
 પ્રાણિમાત્રને કાળ ખાય છે, ખળે ન કોથી તેહલ;
 સર્વ પ્રજા સંહાર અરે તે કરે છે નિઃસંદેહલ ! ૪૯
 સૂતી હોય પ્રજા ત્યારે પણ જાળે છે શઠ કાળલ; •
 હઠ કરિ દુઃખે કરિ અતિક્રમણ ન તેનું થાય ભૂમાળલ ! ૫૦
 યૌવન, રૂપ, જીવિત, સંચય, આરોગ્ય અને પ્રિયજનનોલ—
 સહવાસ પણ નથિ નિત્ય, એ નિશ્ચય છે મહાત્માના મનનોલ; ૫૧
 તેથી તે તેની ઇચ્છા નથિ કરતા કરો લમ આપલ;
 આખા દેશનું દુઃખ ધરી ઉર, પામે મા પરિતાપલ. ૫૨
 મૃત્યુસાથ જોડવાથી પણ દુઃખ નથી એ મટતુંલ;
 હોય પરાક્રમ તો શોચ તલ, કરવું ગુણિયે ઘટતુંલ. ૫૩
 ચિંતન દુઃખનું કરવું નહિ એ છે ઔષધ શુભ એનુંલ,
 ચિંતન કરવું તે જ વૃદ્ધિનું કારણ છે નૃપ તેનુંલ. ૫૪
 અનિદ્રના સંયોગથી પ્રિયના વિયોગથી અજ્ઞાનીલ,—
 માનસદુઃખથી ખળેછ અહિં, એ વાત નથી નૃપ છાતીલ. ૫૫
 અરે ! તમે પ્રણ તેમ કરો છો, મિથ્યા શોક ધરીનેલ;
 ધર્મ, અર્થ ત્યમ કંઈપણ સુખ નહિ લાભો એમ કરીનેલ. ૫૬
 અસંતોષોં ઝાઝું મળતાં પણ મોહ ધરી દુઃખ પામેલ;
 પંડિત મળ્યું તેમાં સુખ માની, દુઃખ ન પામે નામેલ. ૫૭
 માટે માનસદુઃખ પંડિતે બુદ્ધિયિ ટાળવું રાજલ !
 શરીરદુઃખ ઔષધયિ ટાળવું, બોલ શું બોલું બ્રાજલ ? ૫૮

વલણ.

ઝાઝાં સમજૂને કહું, શું ઝાઝું કરુવીર !

તત્ત્વ વિચારી શાઝનું, સહો સર્વ ધરિ ધીરરે.

૫૯

કડ઼ુ ૨ બું.

ધૃતરાષ્ટ્રને વિશોક કરવા વ્યાસનું વ્યાખ્યાન.

રાગ દેશાખ.

નૃપ ઉચ્ચર્યા હે પ્રાજ ! તારાં સુભાષિતથી આ સમે,
 મુજ શ્લોક અત્ર શમ્યો વળી વહ, કે ન તે ફરિને હમે. ૧
 અપ્રિય મળે ને પ્રિય પળે માનસદુખો જે થાય છે,
 પંડિતજનો શી પેર એવાં દુઃખથી મૂકાય છે ? ૨
 ઉચર્યા વિદુર મનને નિયમમાં રાખિ બુધજન સર્વથા,
 સુખદુઃખને મિથ્યા ગણી, ટાળેછ મન કેરી વ્યથા. ૩
 નિઃસાર છે સંસાર, સુખિ ને દુઃખિ કાળતાણું ખરે,
 છે ચાવણું ગણિ જ્ઞાની શોચ કદી ન એહ વિષે કરે. ૪
 જવ પ્રાજ તેમ જ મૂઢ ને ધર્મોનિર્ધની એ સૌ સહી,
 થઈ મૃત્યુવશ સંતાપ તજિ પોઢેછ આ પૃથ્વી મહી; ૫
 તો ત્યાર પછિ નિર્મોસ કેવળ અસ્થિના માળાસમાં,
 તે સર્વનાં જોઈ શરીર શું જન જુએછ વિશેષમાં ? ૬
 કુળરૂપ જે અદૃષ્ટહેતુથિ પ્રાપ્ત હે નૃપ થાય છે,
 તે હેતુ સઘળાં કાર્યમાં છે, એમ અત્ર મનાય છે; ૭
 તો પૂર્વકર્મધીન પુત્રાદિક તણા પ્રતિયોગનો—
 શો શોચ કરવો ? ભૂપ ! કાળતણા જ કેવળ ભોગનો. ૮
 માનવતણા છે દેહ ગૃહસરખા ન રહે જે સર્વદા;
 કાળે કરી ખરિ જાય તે, પણ લિંગ દેહ રહે સદા. ૯
 મૃતિકાનું પાત્ર થતાં જ્યા પછિ જેમ ભાગી જાય છે,
 અહિં દેહનો કમ તેહવો જોતાં બધો સંમળાય છે; ૧૦
 તો, ત્યમ છતાં કયમ શોચ કરવો પુત્રભ્રાતૃતણો અરે !

૨ પળે—જતું રહે. ૩ બુધજન—ગણા પુરુષો, બુદ્ધિમાન મનુષ્યો.

છે દેહ જેનો ક્ષણિક, આત્મા છે અમર જેનો ખરે. ૧૧
 વિસ્તારિ આ રીત બોધ શોક શમાવવા વિદુરે કર્યો;
 પ્રશ્નોત્તર ઉત્તર હઈ સંશય મહીપતિનો હર્યો. ૧૨
 તોપણ ન તેથી શાંત થઈ પુત્રાદિના શોકે કરી,—
 મોહ્યે મૂર્છિત થઈ પડ્યા પૃથ્વી વિષે તે નૃપ કરી. ૧૩
 એ સમય બાંધવ, વ્યાસ, સંજય, વિદુર, અન્ય સગા તથા
 પ્રતિહાર સંમત તેમના વીંટી વળ્યા હરવા વ્યથા. ૧૪
 જળ અમળ શીતળ છાંટિ પંખે પવન કરતા તે સહુ—
 કર સ્પર્શ કરિ આશ્વાસના કરતા હવા નૃપની બહુ. ૧૫
 બ્રહ્મત્ થઈ નૃપ મુહૂર્ત પછિ, નિઃશ્વાસ મોટો નાંખિને,—
 લાગ્યા વિલપવા આમ, ઉરસંતાપ ત્યાં નવ સાંખિને:— ૧૬
 ધિક્કાર છે મનુષ્યત્વને, કે જે વિષે પરિવારથી—
 ઉદ્ભવી દુઃખ અપાર, વારંવાર, મન નાંખે મથી ! ૧૭
 રે ! પુત્ર ધન સંબંધિયોનો નાશ અહિં થાવા થકી,
 વિષ અગ્નિસરખું વિષમ દુખ ઉપજે છે માનવને નકી; ૧૮
 જેથી બળેછ શરીર ને બુદ્ધિનો પણ ક્ષય થાય છે,
 આ દુઃખથી છે મરણ ઉત્તમ, એમ એથિ મનાય છે. ૧૯
 મારેય પણ દુર્ભાગ્યથી આ સમય એમ થવા થકી,
 દુખઅંત સત્વર આણુવા મુજ અંતહું આણિશ નકી ! ૨૦
 કહિ એમ મહાત્મા વ્યાસને, નૃપ તૃષ્ણાભૂત થયો યદા,
 મહાજ્ઞાનો માની શોકવશ સુત, વ્યાસ આમ વદા તદા:— ૨૧
 હે પુત્ર ! શાસ્ત્રપ્રવીણ થઈ શોચેછ કાં શોકે વહી,
 જ્ઞાની થઈ અજ્ઞાનિરીતે આચરે છે કાં અહીં ? ૨૨
 ધર્મર્થમાં તું કુશળ છે, અવિદિત તને કંઈ છે નહીં,
 તેથી મનુષ્યોનું અનિત્યપણું તું બળે છે સહી. ૨૩
 અધુવ અરે આ લોક છે, અહિં અશાશ્વત સૌ સ્થાન છે,
 યમ જીવિત છે મરણાંત, શોચવું એ વિષે અજ્ઞાન છે. ૨૪

હે ભૂપ ! અહિ આ વૈરનો સમુદ્ભવ થયો તુજ આગળે,
 તુજ પુત્ર માટે કાળયોગે તે કરાવ્યો બહુ બળે; ૨૫
 માટે થવાનો ક્ષય હતો નૃપ એમ તું જાણે છતે,
 શોયેછ કાં ? ગતિ પરમ તે સૌ શૂરવીરોની થતે. ૨૬
 ભવિતવ્યજ્ઞાતા સુસન્નિહરે શાંતિ કરવાને સહી,
 કીધો સુચત્ન અનેક રીતે, પણ ન વળ્યું કંઈ તે મહી; ૨૭
 દૈવે કરેલા માર્ગને બહુ સમય ચત્ન કરે છતે,
 નવ ટાળવાને સમર્થ લેશ થવાય અહિયાં કોવતે; ૨૮
 મતિ મારિ છે નૃપ એમ, તેમ કહું છું દેવતાણી કથા,
 તે સાંભળી હે સુર ! તું ઝટ ટાળ અંતરની વ્યથા. ૨૯
 પૂર્વે હું ઇંદ્રસભા વિષે હે નૃપ ગયો'તો જે સમે,
 ત્યાં દેવતાસહ દેવઋષિઓ પણ હતા બહુ એ સમે. ૩૦
 પૃથ્વીપતે ! નિજ કાર્યમાટે પૃથ્વી પણ દેવોકને,
 આવેલિ મેં ત્યાં જોઈ અતિ ઉદ્વિગ્ન તે થયલી મને. ૩૧
 જે દેવતાઓપાસ આવી ઉચ્ચરી નૃપ ! એ સમે,
 પ્રદ્ધાસમીપ કહેલું મારું કાર્ય તૂર્ણ કરો તમે. ૩૨
 કરી હાસ્ય વિખળુ વદ્ય તદા ધૃતરાષ્ટ્રના સુત સો વિષે,—
 દુર્યોધન નામે જે થશે, તુજ કાર્ય તેનાથી થશે. ૩૩
 તેને મળી કૃતકૃત્ય તું થાશે, ન કર ચિંતા જરી;
 અનુસરી એને પૃથિવના સૌ ભૂપ મરશે રણવરી. ૩૪
 કુરુક્ષેત્રમાં સંહાર દુર્યોધનનિમિત્ત થશે ઘણો,
 ત્યારે જ ટળશે ભાર હે શુભ શોભને ! સૌ તુજતણો. ૩૫
 માટે જઈ તુજ સ્થાનમાં કર લોકને ધારણ સુખે;
 ફરિ પૃથિવ ત્યાંથી પાછિ, સુણિને શીખ શ્રીહરિને મુખે. ૩૬
 હે રાય ! તારો પુત્ર દુર્યોધન નિધન સૌનું થવા,—
 ગાંધારીઉદરે અવલયો'તો, જડ બધા નૃપની જવા. ૩૭
 કળિઅંશ વંશ ઉભડવા એ ઉદ્ભવ્યો'તો તુજ ગૃહે;

નિર્માણુ નિશ્ચય છે થયું, કાં શોચ કરિ કાયા દહે ? ૩૮

અતિચપલ ક્રોધી ને અદેખો એ હતો ત્યમ એહના—

જ્ઞાતાય પણ તેવા થયા, સંગી બિભા પણ તેહના. ૩૯

નૃપ થાય તેવા તેહના જન પણ અવશ્ય જ થાય છે;

ધણિ હોય ધર્મી તો અધર્મે ધર્મતા વર્તાય છે. ૪૦

સ્વામીતણા ગુણદોષથી તેવા જ સેવક થાય છે;

મમતીતણે માર્ગે વહી જન જરૂર માર્યા જાય છે. ૪૧

અતિદુષ્ટરાજા પુત્ર તારો જે થયો અવની વિષે,

તેને થઈને પ્રાપ્ત તુજ પુત્રો ગયા જમની દિશે ! ૪૨

એ અર્થને જાણેછ નારદ તત્ત્વવેતા ગુણુનિધિ;

તુજપુત્ર નિજ દોષેથિ નષ્ટ થયા, કરી અવળો વિધિ ! ૪૩

માટે તું તેનો શોચ મા કર, શોકકારણ છે નહીં;

નૃપ ! પાંડવોનો સ્વદય પણ અપરાધ છે જ નહીં અહીં. ૪૪

અવની બધી ઉજ્જડ કરી તુજ પુત્ર અહિં એવા હતા;

જે દુરાત્માના દોષથી, અવનીશ તે બાધા ખતા ! ૪૫

તો તેમનો કરિ શોચ શાને દુઃખિ હે નૃપ થાય છે ?

કરિ કષ્ટરૂપનું સ્મરણ શાને મન વિષે મૂઝાય છે ? ૪૬

નૃપ ! રાજસૂય વિષે યુધિષ્ઠિરની સભામાં નારદે,

પૂર્વે કહ્યું'તું ધર્મને આ રીત ધરવાને હૃદયે— ૪૭

કૌંતેય પાંડવ તેમ કૌરવ પરસ્પર સાથે લડી,—

ઉપજાવશે જ વિનાશ અતિ, અહિં આવશે એવી ઘડી ! ૪૮

માટે ઉચિત જે હોય તે કર, તે વિષે નૃપ તું અહીં;

સુણિ બ્રહ્મસુતનાં વચન, પાંડવ શોચ કરતા'તા તહી. ૪૯

પછિ તેમણે વ્રત, વૈર થાય ન કોશું એવું આદ્યું;

તુજ પુત્રપાપે દેવયોગે કાળે ધૂળ બધું કર્યું ! ૫૦

માટે તું મોહ તણ બધો પુત્રાદિનો હે મહામતે !

સજ્જ શાંતિ, લજ લગવાન, છે દુઃખિ ધર્મ તું દુઃખિયો થતે. ૫૧

શોકે કરી સંતપ્ત તુજને જાણી તેહ નહીં ઠરે;
 રાજા યુધિષ્ઠિર પ્રાણનો પરિત્યાગ એથિ રખે કરે ! ૫૨
 પશુયોનિમાં જન્મેલ જિપર પણ કૃપાળુ રહેછ તે;
 તે તમ વિષે કહો ક્યમ કૃપા કરશે ન ? ગુણો એવો છતે. ૫૩
 માટે દયા કરિ પાંડવોપર પ્રાણને ધારણ કરો;
 અનિવાર્ય જાણી દેવને નૃપ, શોક સર્વ કરો પરો. ૫૪
 એથી સુકીર્તિ લોકમાં થાશે તમારી નૃપમણી !
 ધર્માર્થ મોટો સાધશે, વધુ શું વડું બાવે જાણી ? ૫૫
 સુણી વાક્ય વ્યાસપિતાતણાં કરિ ધ્યાન મુહૂર્ત મહીપતિ,
 ઉચર્યા ભવદ્ભાષણથી ભગવન્ ! સ્થિર થઈ મારી મતિ. ૫૬
 હે દ્વિજેન્દ્ર ! તમ વાક્યથી હું શોકજાળ વડા થકી—
 છૂટો થયો, તત્ત્વાર્થની શુભવાત મેં જાણી નકી. ૫૭
 પણ મોહ વારંવાર પામું છું અહીં એથી ખરે,
 નથિ જાણતો હું અજ હે દ્વિજ પ્રજા ! આત્માને ઝરે ! ૫૮
 તો પણ તમારાં વાક્ય શિર્ષા માન્ય કરિને હું સહી,
 અહિં પ્રાણ ધારણ કરિશ, શોચ ન કરિશ શોકવિષે વહી. ૫૯
 ધૃતરાષ્ટ્રનાં એવાં વચન સુણિ વ્યાસમુનિ રાજા થઈ,
 પછિ ત્યાં જ અંતર્હિત થયા, આશિષ અંતરની દઈ, ૬૦

વસણ.

દઈ ધ્યાન શિક્ષા સુણી, નૃપ ન થયો નિષ્પાપ;
 મોતા ! કાળે કામળે, પડે ન કદિયે છાપરે. ૬૧

કડવું ૩ જી.

મીમની લોહપ્રતિમાનો મંગ.

રાગ વેરાડી.

- વ્યાસ ગયા પછિ નૃપઆજ્ઞાથી વિદુરે હે નૃપ એવે,
જેઠાવ્યાં વાહન જાવા રણસ્થળ પ્રત્યે ત્યાં તેવે. ૧
- તેમ જ રાજાએને પણ તે રાજાપાસે લાવ્યા;
નગરલોક નિઃશ્વાસ નાંખતા તે પણ સત્વર આવ્યા. ૨
- નૃપને મળિને સ્ત્રિયો સર્વ તે બહુ બહુ રોવા લાગી;
સાંભળિ વિવિધ વિલાપ બૂપને અંતરહોળી લાગી. ૩
- આશ્વાસન અબળાઓનું કરિ વાહનમાં બેસાડી,
બેસી રથમાં રાય નીસર્યા, થઇ સર્વની અગાડી. ૪
- કૌરવધરમાં શેર કારમો, શારે છાતી તેવો,—
અરે! થતો'તો સ્થિર ન રહે મન, અંતર બાળે એવો. ૫
- શોકે કશિંત શહેર બધું દુખમાં ડૂબેલું તેવે,
કુમારથી વૃદ્ધ સુધી કલેશે વ્યાસ હતું બહુ એવે. ૬
- પૂર્વે દેવગણોએ જેને જાઇ નહોતી એવી,
સ્વામિવની તે સ્ત્રિયો આ તકે અર્દ્ધ ઉઘાડી જેવી, ૭
- ‘હાય ! હાય !’ કરતી ને સરતી કેશ તોડતી તેવી,
હલકાં જન જોતાં'તાં હે નૃપ, કાળકૃતિ આ કેવી ? ! ૮
- રડતી બહુ રામાઓ સાથે પુરપતિ નિસર્યા જ્યારે,
પુરજન કારીગરવ્યાપારી પણ નિસર્યા ત્યાં ત્યારે. ૯
- સર્વ સહિત નૃપ એક કેશ પુર મૂકી આવ્યા જેવે,
દ્રૌણી કૃપ કૃતવર્માને ત્યાં બેયા તેણે તેવે. ૧૦
- રોતા મો આવી નૃપ પ્રત્યે ઉચર્યા હે નૃપ એવું,
પડ્યો પુત્ર આપનો રાય ! કરિ કર્મ ઇંદ્રના જેવું ! ૧૧
- જેના બળથી અમો જીવતા છૂટી આવ્યા આંહિ;

- બાકીનું સૌ સૈન્ય આપનું નાશ થયું રણમાંહિ. ૧૨
- રાજાને કહિ એમ જઈ ગાંધારી પ્રત્યે તેવે,
કૃપાચાર્ય કહેવા લાગ્યા આશ્વાસન કરતા એવે: ૧૩
- હે સતિ ! પુત્ર તમારા રણમાં ધરિ ક્ષત્રિયનો ધર્મ,
હીપી રણમાં શૂરવીરને યોગ્ય કરી શુભકર્મ, ૧૪
- પામિ નિધન શસ્ત્રે કરિ નિર્જિતલોક પામિયા તેઓ;
ભાસ્વરદેહવડે સ્વર્ગે સુખ માણે છે બહુ એઓ. ૧૫
- માટે શોચ તમે તેઓનો મા કરશો હે શાણી !
શત્રુ તેમના પાંડવ પણ નથિ લાભ્યા લેજો બાણી !! ૧૬
- અધર્મથી દુર્યોધન ભીમે પાંડવો સુષ્ણિને કાને,
જવાળા અતિ ઉપજી સતિ અમને, અમે હતા તેસ્થાને. ૧૭
- તેથિ સુખ્ય અશ્વત્થામા જે માંહિ હતો ત્યાં એવા,
અમે વાધિયા અંતકરીતે, જીવ શત્રુના લેવા. ૧૮
- જઈ પાંડવના શિબિર વિષે સૂતેલા સૌ સંહારી,
કર્યું નિકંઠન શત્રુસક્ષનું, અમે ધૈર્ય ઉર ધારી. ૧૯
- પાંચાલોઅહુ સુખી તેમનો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વિહારી,
દ્રુપદપુત્ર, દ્રૌપદિપુત્રોને પણ ત્યાં નાંખ્યા મારી. ૨૦
- દાટ વાળિ અરિકાટ કાઢિને અમે ભાગિયા તેવે,
ભયસંભવ સમજાયો અમને ઉરમાં અવશ્ય એવે. ૨૧
- અરે ! અમારે પગલે આવી પાંડવ હણશે અમને;
માટે હરિ નહિ શકિયે આહિ, સાચું જ કહું આ તમને. ૨૨
- એમ કહી રાજા રાણીની આજ્ઞા તે ત્રણ લઈને;
ગંગા પ્રત્યે પળ્યા હામ હૈયેથી હારી જઈને. ૨૩
- અતિઉદ્વિગ્ન જ એવા તે ત્રણ માર્ગ વિષેથી એવે,
આજ્ઞા એક બિજાની લઈ પછિ છૂટા પાંડવ્યા તેવે. ૨૪

૧૫ નિધન—મૃત્યુ. નિર્જિતલોક—જીતાય નહિ એવા ભોડ, વિજયી લોક, દેવલોક. ભાસ્વરદેહ—તેજસ્વી પ્રકાશમાન એવો દેહ.

ગયા હસ્તિનાપુર પ્રત્યે કૃપ, ભોજ ગયો નિજ દેશે;
 વ્યાસાશ્રમમાં ગયો દ્રૌણિ વિદ્વળ અતિ વ્યાકુળ વેશે. ૨૫
 તેનું જે કંઈ થયું તે બધું તે સાંભળ્યું છે રાય !
 જેને છૂટી મણિ લાખ્યા, નિર્લોભ યુધિષ્ઠિર રાય. ૨૬
 હે જનમેજય પુત્રાદિકની પ્રેતક્રિયાને માટે,
 પિતા નીસર્યા છે પુરમાંથી, જાવા ગંગાઘાટે; ૨૭
 સાંભળિ એવી વાત બ્રાતસહુ ધર્મરાજ પછિ એવે,
 યુયુત્સુ સાત્યકિ કૃષ્ણ સહિત તે પાસે આવ્યા તેવે. ૨૮
 જેની પૂઠે પાંચાલી પણ બ્રાતજિયોની સાથે—
 આવી અતિદુઃખાર્ત એ સ્થળે, છાતી હણતી હાથે. ૨૯
 નૃપ પાસે જાતાં ધર્મે આકેશ અતીશય કરતી,
 ગંગાતટપર જોઈ જિયો બહુ, ધીરજ જરા ન ધરતી. ૩૦
 દુર્યોધન અભિમન્યુ આદિના મરણહેતુથી ત્યારે,
 આમ ઉચરતી તે રામાઓ, રોતિ ન રહેતી ક્યારે:— ૩૧
 રાજાની ધર્મતા ક્યાં ગઈ ? રે રે રણમાં તેણે,—
 કુરુકુળનો વિચ્છેદ કરી આપ્યો રંડાપો એણે ! ૩૨
 અરે ! ફૂરતા ક્યમ થઈ તેને ? કે કુંવરોને મરાવી,—
 વંજા કીધી રાજજિયોને મહેર ન મનમાં લાવી ! ૩૩
 પિતા બ્રાત સુત મિત્ર મરાવી, રે ! એ શું સુખ લેશે ?
 સભાવિષે નહિ શોભે તે કદિ, રહિને રાજવેશે ! ૩૪
 ભેદે છાતી એવાં વચનો રોતિ જિયોનાં સહેતા,
 એદે વ્યાકુળ જતા હતા નૃપ, શોકવહેણમાં વહેતા. ૩૫
 આવી તેમણે જ્યેષ્ઠ પિતા ધૃતરાષ્ટ્ર પાસ પછિ તેવે;
 પ્રણામ કીધા મૂડી પગ વિષે, હે જનમેજય એવે. ૩૬
 એ પછિ હે નૃપ ઘટતી રીતે નૃપને કરી પ્રણામ,
 સર્વ પાંડવે આપઆપનાં કર્યાં નિવેદન નામ. ૩૭
 પુત્રવધે અતિ પીડિત એવા, દુઃખિ પિતા તે ટાણે,

મળ્યા યુધિષ્ઠિરને એ રીતે, હોય હેતુ જયમ જાણે । ૩૮

ધર્મસાંત્વના કરિ દવપેઠે દહવા ઇચ્છી એણે,—

ભીમસેનને મળવા ઇચ્છા તરત જણાવી તેણે. ૩૯

અંતર તેનું ઓળખિ લઇ અંતર્યામી શ્રીકૃષ્ણે,—

ભીમ ખેંચિ લઇ લોહમૂર્તિનો ભીમ ધર્યો ત્યાં તૃષ્ણે. ૪૦

માની તેને ભીમ મહીપે ગ્રહણ કરીને તેવે,

ભીડિ છાતિમાં ભાગી નાંખ્યો આદિગી અતિ એવે. ૪૧

લોહરૂપ ભીમને ભયડતાં, કથડઇ નૃપની છાતી;

એથી વમન થયું રુધિરતણું અતિ, નીક ચાલિ રહિ રાતી । ૪૨

રુધિરવ્યાસ તે નૃપ પુષ્પિત જયમ અગ્રભાગનો એવો,—

પારિજાતનો વૃક્ષ પડે ત્યમ પડ્યો પૃથ્વીમાં તેવો. ૪૩

ઝાલી લઇ સંજય તેને ત્યાં, તક વરતી તે ઠામ,

સાંત્વન કરતાં ઉચર્યો, હે નૃપ અરે કરો મા આમ । ૪૪

આવ્યે એતન ક્રોધરહિતમન, નૃપ દર્શાવી શોક,

‘ હાય ભીમ ! હા ભીમ ! ’ ઉચર્યો, મૂકી મોટી પોક । ૪૫

મંદ હસી માધવ તવ ઉચર્યા મા શોચો મહારાજ ।

તમે હણ્યો તે ભીમ નથી, નથિ થયું કંઇ ખોટું કાજ. ૪૬

તમે દાઢમાં ઘાલેલો કુંતીસુત ભીમ ખશેડી,

જાણી તમને ભીમમૂર્તિ મેં મૂકિ હતી હડશેલી । ૪૭

તે જ ભાગિ છે આપે, જે હતિ નિષ્ફળ પુત્ર જવાથી;

કસરતનો કરનાર જવે તે થઇ ગઇ તેની સાથી । ૪૮

અરે ! મન કર્યું ભીમ મારવા, પાપ વિષે તે પ્રેરી;

રમણું છું હું નૃપ તમને સુતશોકે લીધા ઘેરી । ૪૯

પણ કહિ માર્યો હોત ભીમને, તોયે સુત કોરીતે—

જિવતા રહેત નહીં, પણ મરત જ નિશ્ચય અન્ય નિમિત્તે. ૫૦

૪૭ જાણી તમને—તમને ઓળખી લઇને, તમે નવું જૂનું કરશો એમ જાણીને.

કાં કે જેને કાળ ફૂંકડો આવ્યો હોય જ એને,—
 ઉગારવાને સ્મર્ય નથી કેા ત્રિભુવન માંહે તેને. ૫૧
 માટે શમ ઇચ્છતા અમોએ જે કર્યું તે સ્મરિ આપ—
 શોક કરો મા મનમાં, ને ત્યાગો સઘળો પરિતાપ. ૫૨

વલણુ.

પરિતાપ થયો ત્યાં ઘણો, નૃપને સ્મરિ નિજ કૃત્ય;
 ‘ધર્મોજય’ જગમાંહિ છે, સમજાયું તે સત્યરે. ૫૩

કડવું ૪ થું.

પાંડવોનો ગાંધારીકુંતી સાથ મેઢાપ.

રાગ સામેરી.

પરિચારકોએ એ પછી નૃપને કરાવ્યું સ્નાન,
 તવ તેહ પ્રત્યે આ પ્રમાણે ઉચર્યા ભગવાન:— ૧
 હે રાય ! વેદ તથા વિવિધ શાસ્ત્રોતણું બલિભાત—
 અધ્યયન રૂઢી રીત કીધું છે તમે અવદાત. ૨
 વળિ સાંભળ્યાં છે પુરાણ તેમજ રાજધર્મ નરેશ !
 છો સર્વગુણસંપન્ન, જાણો છો બળાબળ બેશ. ૩
 તો ત્યમ છતાં નિજ દોષને દેખી ન આપ લગાર,
 કાં કેાપ આમ કરોછ ? ઉગ્ર તમે થઈ આ વાર. ૪
 બીજ્ઞાદિયે ને મેં કહ્યું’તું, તે સમે જ સુભણ,
 પણુ તે પ્રમાણે ના કર્યું, એથી થઈ આ હાણ. ૫
 વાર્યા અમારા ના રહ્યા, મિથ્યા ધરી અભિમાન,
 બળશૌર્ય પાંડવમાં અધિક જાણ્યા છતાં મતિમાન ! ૬
 નિજ દોષ દેખે, દેશકાળવિભાગ જાણે જેહ,
 પામે પરમઉત્કર્ષ અહિં, સ્થિરબુદ્ધિનો નૃપ તેહ. ૭

કહેવા છતાં પણ હિતાહિત ત્યમ આપશ્રેય જરાય—

જાણે ન અન્યાયે રહેલો, થાય તે દુષ્ણિ રાય. ૮

વર્તન તમારું આમ બીજી રીતનું છે રાય,

માટે જુઓ નિજને જ, ક્રોધે મા તપાવો કાય. ૯

કહિ આમ દોષ બતાવિ નૃપના, માધવે તે વાર,—

કીધો વિમોચન કેપ નરપતિનો ન કરતાં વાર. ૧૦

તવ પામિ પશ્ચાતાપ તે ઉચ્ચર્યો હે નૃપ આમ:—

કહેવું તમારું સત્ય છે, નથિ જોડું એમાં નામ. ૧૧

પણ પુત્રના બળવાન સ્નેહે ધૈર્યથી ચઢવીર !

રે રે ડગાવ્યો અહિં મને, કરિ પૂર્ણ આજ અધીર. ૧૨

તેથી જ મેં જોડું ચઢ્યું, પણ ભીમ મારી પાસ—

આવ્યો ન તે સાડું થયું, ઊગારિયો અવિનાશ ! ૧૩

કહિ એમ ક્રોધવિમુક્ત થઇ, દાખી પિતાશી પ્રીત,

ભીમાદિને ભેટ્યો સુભાવે, ભૂપ રૂડી રીત. ૧૪

પછિ રાય પ્રેર્યા પાંડવો કેશવ સહિત કુરુવીર !

ગાંધારિની પાસે ગયા, નયને ભરેલા નીર. ૧૫

આવ્યા યુધિષ્ઠિર જાણિને રાણી તદા તે રાય !

અતિ દુઃખિ થઇ અંતરૂ વિષે, ને નાંખિ મોટી હાય. ૧૬

નિજ પુત્ર શોકે પરમ પીડિત એવિ ત્યાં નૃપ તેણે—

ઇચ્છા કરી તવ શાપ દેવા, ઉગ્ર થઇ અતિ એણે. ૧૭

અભિપ્રાય એનો પાપરૂપ જ જાણિને એ વાર,

ત્યાં આવિયા મુનિ વ્યાસ, વિજ્ઞાની ન કરતાં વાર. ૧૮

નિજ દિવ્યદૃષ્ટિથી તેમણે, ગાંધારિ-મનનું માપ—

જાણી લઇ ઝટ આવિયા, સર્વજ્ઞ પ્રૌઢપ્રતાપ. ૧૯

ઉચ્ચર્યા પછી તે આમ, હે ગાંધારિ તારે આમ,

પાંડવ વિષે નવ ક્રોધ કરવો, શાંતિ ધર આ ઠામ. ૨૦

ઉદ્યુક્ત થઇ છે પાંડવોને આપવા તું શાપ;
 પણ વચન માફે શ્રવણ કર આ, ટાળવા ઉરતાપ. ૨૧
 જય ઇચ્છતા તારા સુતે, મનમાં ધરિ અતિ મામ,
 કહ્યું તું તને સંગ્રામ કરતાં અઢાર દિન સુધિ આમ:— ૨૨
 હે માત ! અરિશું યુદ્ધમાં માફે થવા કહ્યાણ—
 વર દે મને, જેથી ન મુજને હોય કશિયે હાણ. ૨૩
 તવ કહેતિ હતિ તું એમ, ‘ જ્યાં છે ધર્મ ત્યાં જય ’ તાત !
 તે વાણિ તારી સફળ થઇ, માટે ન કર સંતાપ. ૨૪
 ધર્મેથી જીત્યા પાંડવો, તો તે ઉપર તું રોષ—
 રે ! કાં કરે છે ? આ સમે, સુતનો ન દેખી દોષ. ૨૫
 તું ક્ષમાશીલ હતી અહો ! સતિ ત્યમ છતાં તું આપ,
 કાં આજ નથિ કરતી ક્ષમા ? મૂકી દઈ નિજ માપ. ૨૬
 તવ તે વદી હું તેમને નથિ નિહતી મહારાજ !
 ત્યમ નાશ પણ હું તેમનો નથિ ઇચ્છતી અહિં આજ. ૨૭
 પણ પુત્રશોકે પરજળું છું, તેથી મુજ મન અત્ર,
 ઠરતું નથી વધુ શું વહું ? જ્ઞાતા અહો સર્વત્ર ! ૨૮
 કુંતીથી રક્ષણયોગ્ય પાંડવ છે જ હે મુનિ જેમ,
 મારે તથા ધૃતરાષ્ટ્રને પણ છે જ તેઓ તેમ. ૨૯
 અપરાધ દુર્યોધન તથા શકુનિનાથી મુનિરાય,
 દુઃશાસને કર્યું કયો ક્ષય કૌરવોનો હાય ! ૩૦
 એમાં નથી અપરાધ પાંડવ કોઇનો તલમાત્ર,
 પણ ભીમની અનોંતિથી સળગે છે અરે મુજ ગાત્ર ! ૩૧
 સુષ્ટિ કહેવું તેનું આમ બીધો હોય તેમ જ તેહ,
 વિનયેથી આ ફીતે વધો ગાંધારિઆગળ એહ:— ૩૨
 અધર્મ વા મેં ધર્મ મારો નવ થવા જ નિપાત—
 કીધો, તમે તે ક્ષમા કરવા યોગ્ય છો હે માત ! ૩૩
 અહિં ધર્મયુદ્ધથી મહાબળી તમ પુત્રને સતિ કાય—

- હણિ નવ શકે, નિજની જ હાનિ અવશ્ય એમાં હોય. ૩૪
- માટે વિષમ આચરણ મેં કર્યું માનજો ઉર એમ,
પૂર્વે અધર્મથી ધર્મને તેણે કર્યું તું તેમ ! ૩૫
- છળ કરિ વારંવાર અમને છતર્યા'તા તેથી,
મેં આચરણ અવળું કર્યું, આ સમય હે સતિ એથી. ૩૬
- બાકી રહેલો સૈન્યમાં એ મારિ મુજને નેટ,
ધમ્યું ધૂળ કરિ રાજ થશે, તે પ્રાશકો ધરિ પેટ, ૩૭
- મેં તેમ કર્યું કલ્યાણિ ! તમપુત્રે કર્યું તું જેમ;
જો હોય તેનો હોય તો ગણજો જ મારો તેમ ! ૩૮
- રે ! એકવચ્ચ ધરેલિ ને રજવાણિ દ્રુપદકુમારી,
તેને સભામાં તેડિ તમપુત્રે વિવેક વિસારી; ૩૯
- ત્યાં શું કહ્યું તું તે બધું તમ જાણુ છે માત !
હેબાડિ જંઘા વામ દર્શાવી હતી નિજ ધાત. ૪૦
- તે વધ્ય તે જ સમય હતો, તો પણ અમે મન મારી,
નૃપ ધર્મની આજ્ઞાથી ન ચળ્યા, સમયવાત વિચારી. ૪૧
- શુણિ કહેવું તેનું એમ, ગાંધારી વહી નૃપ તત્ર,
તું પ્રશંસા મુજ પુત્રની આ'વી કરે છે અત્ર, ૪૨
- માટે વધ જ કહેવાય નહિ એ, માનું છું હું તાત !
ત્યમ તે કહ્યું જે તે વિષે તે છે જ સાચી વાત. ૪૩
- પણ તેં અરે ! રણમાંહિ દુઃશાસનરુધિરનું પાન—
કીધું ખરે તે નિંદ્ય છે અતિ, એમ મનમાં માન. ૪૪
- હે વૃકોદર ! તેં અનાર્ય જેવું કર્મ કર્યું એ ઘોર;
ઠપકો શું આપું એ વિષે ? તેં જણવ્યું મિથ્યા જોર. ૪૫
- બીમે કહ્યું તવ, અન્યનું પણ રુધિર નવ પીવાય,
તો આપનાનું રે કદી કેમ જ કદી પીવાય ? ૪૬

૩૭ નેટ—અંતે. ૩૯ રજવાણી—રજવણા. ૪૧ સમયવાત વિચારી—સમય આવે સૌ થશે એમ વિચારીને. સમયની વાટ જોઈને.

જેવો નિજાત્મા માત । તેવો જ્ઞાત છે અવધાર;
 એમાં વિશેષ જરા નથી, શોચો ન અત્ર લગાર. ૪૭
 એ રુધિર મારા હોઠની માંહે ગયું નથિ માત !
 યમરાજ તેનો સાક્ષી છે, માનજો સાચી વાત. ૪૮
 સતિ ! માત્ર મારા હાથ ખરડાયા રુધિરથી તે જ;
 નથિ કર્યું બીજું કાંઈ મેં, સાચું ગણો અહિં એજ. ૪૯
 સંશ્રામમાં હય નકુળના વૃષસેને માર્યા જ્યારે,
 તવ પ્રહૃષ્ટઅરિને ત્રાસ દેવા તેમ કર્યું મેં ત્યારે. ૫૦
 તેમ જ સતી કૃષ્ણાતણા ખેંચ્યા હતા જે કેશ,
 તેથી પ્રતિજ્ઞા કરિ હતિ મેં ક્રોધથી ધરિ દેખ; ૫૧
 તે પાળવા મેં એમ કર્યું, જોઈું ન ગણુશો એહ;
 પાલન પ્રતિજ્ઞાનું ન કરું તો, દાખું ક્યમ આ દેહ ? ! ૫૨
 હું દેહ ક્ષત્રિયનો ધરી ત્યાગું પ્રતિજ્ઞા માત,
 તો મોક્ષ મુજને ના મળે, દુખ દેખું હું ભવ સાત. ૫૩
 કહ્યું આમ બહુ બીમે તદા, તે ઉચ્ચરી ત્યાં એમ,
 સુત સો વિષેથી એકપણ રાખ્યો ન તેં કહે દેમ ? ૫૪
 સંતાનરૂપી લાકડી નૃપ અંધની હે બાપ !
 તેં રાખિ હોત જ એક, તો નવ ગણુત તારાં પાપ. ૫૫
 કહિ એમ તે ત્યાં બીમને, ક્રોધે ભરેલી તેહ,
 ક્યાં છે યુધિષ્ઠિર ? પૂછવા લાગી ઉકળતી એહ. ૫૬
 તેવે જ તે ત્યાં કાંપતા આપિને પરમઉદાર,
 કરજોડિ મધુર સુવાક્ય, આમ વદા ન કરતાં વાર:— ૫૭
 હે દેવિ ! પુત્રો આપના હણુનાર શાપ જ યોગ્ય,
 હું છું યુધિષ્ઠિર આ રહ્યો, કરનાર કૃત્ય અયોગ્ય. ૫૮
 તેને તર્મ દઈ શાપ અનુશ્રુક કરો આણી વાર;
 છે નાશહેતુ જ જે અરે ! આ પૃથ્વિનો નિર્ધાર. ૫૯
 સંબંધિનો હણુનાર મૂઠ હું, પાપ શિર ધરનાર,

- દ્રોહી સગાનો દુષ્ટ હું, વિધવંસ કુળ કરનાર, ૬૦
 તેને પ્રયોજન રાજ્ય, ધન કે ઊંવિતનું નથિ લેશ;
 જીવવું અહિં સંબંધિ વિણ, એ છે જ કેવળ કલેશ ! ૬૧
 સુણિ કહેવું નૃપનું આમ, ગાંધારી મુકી નિઃશ્વાસ,
 બોલી ન કંઈપણ એ સમે ત્યાં નૃપ યુધિષ્ઠિર પાસ. ૬૨
 પણ આંખના પાટા વિષેથી દૃષ્ટિ તેની ત્યાંહિ—
 પડિ યુધિષ્ઠિરના નખ ઉપર, જે પડ્યા'તા પગમાંહિ. ૬૩
 તેથી થયા નૃપ વિરુપનખ, તે જોઈ અર્જુન ભૂપ !
 શ્રીકૃષ્ણ પાછળ આવિયો ત્યાં, ધરી મનમાં ધૂપ. ૬૪
 ગત ક્રોધ ગાંધારી થઈ પછિ માત રીતે રાય !
 સાંત્વના પાંડવની કરીને કર્યા તરત વિદાય. ૬૫
 તવ તે ગયા નિજ માત પાસે ઉમંગ ઉરમાં લાવી,
 જે જોઈ લાંબે સમય સુતને આંસુ રહિ રેલાવી. ૬૬
 આંખો લુછી પછિ કુંતી ક્ષત થયલા સુતોને રાય !
 પંપાળિ વારંવાર, લાગી નાંખવા બહુ હાય. ૬૭
 એવે રુદન કરતી ઘણું સુતશોકથી પાંચાલી—
 દીઠી પડેલી પૃથ્વિમાં બહેબાકળી બહુ બાળી. ૬૮
 તે ઉચ્ચરી આર્યે ! અરે અભિમન્યુ સહિત તમારા—
 પુત્રો ગયા ક્યાં ? હાય મા ! તમને ઘણા ગમનારા ! ૬૯
 દીઠે તમોને વડિલ મા વીત્યાં ઘણાં અહિં વર્ષ,
 તો પણ નથી કાં આવતા ? પામવા સુખકરસ્પર્શ ! ૭૦
 પુત્રોવિહીન હું એવિને રાજ્યનું શું છે કામ ?
 છે રાખ બધું સુતવિણ મને, લવ હારિ રે હું આમ ! ૭૧
 આશ્વાસિને જીભી કરી કુંતિયે તેને ત્યાંહિ,
 તે સહ પછિ તે પરવરી ગાંધારી હતિ નૃપ જ્યાંહિ. ૭૨
 ગાંધારી કુંતીને મળી ઉચરી ત્યહાં આ રીતઃ—
 સરખાં થયાં દુષ્ણિ આપણે છે કાળગતિ વિપરીત. ૭૩

હું જેવિ તેવિ જ તું ખરે, તો કોણ કોને ખેન,
આશ્વાસના કરશે ? અરે ! સુખ નિત્ય નિશ્ચય છે ન. ૭૪

વલણ.

છે ન સાચું જગમાં કશું, કાચું છે સૌ કામ;
'બ્રહ્મસત્ય મિથ્યા જગત્,' માનો ઉરમાં આમરે. ૭૫

સ્ત્રીવિલાપપ્રકરણ.

કડવું ૫ મું.

આયોધન તથા દુર્યોધનદર્શન.

રુચિરાછંદની દેશી.

હે નૃપ ! એમ કહી બિલેલી, સૌખલેયિએ ત્યાં તેવે,
દિવ્યચક્ષુએ કરિ કુરુઓનું યુદ્ધસ્થાન જોયું એવે. ૧
ઉત્પત્તે કરિ યુક્ત સતી તે ઉત્પ્રસ્થાન દેખી ભારે,
વિવિધ પ્રકારતણો વિલાપ અતિ ત્યાં કરવા લાગી ત્યારે. ૨
અસ્થિ કેશ વસાથિ ગીચ બહુ, રુધિરઓધથી વ્યાપ્ત નર્યું,
બેનેક સહસ્ર સુવીર તથા હયગજના ગારાથી જ ભર્યું ! ૩
પાસેથી પેખે ત્યમ તેણે દૂરથી દુખ ઉપજે તેવું,—
અહભુત હાથ રહે નહિ હૈયું, દીકું રણઆંગણ એવું. ૪
ધડવિણ શિર ત્યમ શીશવનાં ધડ પારવનાં નજરે પડિયાં,
કરવા તેનો ભક્ષ શ્વાપદો હતાં તે જ સ્થાને અડિયાં. ૫
ગીધ કાગડા બિડિ આવિને રાજવંશો નરની આંખો,—
એસિ છાતિયે ફેલી ખાતા, ફફડાવી નિજની પાંખો. ૬
વડ તરુણ તાબા મુખમાં લઈ ખેંચાખેંચ કરી ઝાઝી,—
ફાડી ખાતા કુંપર ફાંકડા, રાઠ ન કરતાં થઈ રાજી. ૭

૧ આયોધન—રણક્ષેત્ર, સંહારભૂમિ. સૌખલેયી—સુખલરાજની પુત્રી ગાંધારી.

- વરાહ વારુવર્ણતણા નૃપ, કાતીથી છાતી ભેદી,—
 કાઠિ કાળજી આતા કોની નાંખે નવ છાતી છેદી ? ૮
- શૂગાલ ગાલ ગુલાબ સરીખા જીવતીને વહાલા વીરો,—
 ખાધ ધરાઈ રાય રણ વિષે પાડિ રહ્યા'તા ત્યાં રીરો. ૯
- નરભક્ષક રાક્ષસો રિજે બહુ રણ એવું નિરખી એવે,
 ગાંધારી અત્યંત ઉર વિષે તપાયમાન થઈ તેવે. ૧૦
- એ પછિ નૃપ ધૃતરાષ્ટ્ર વ્યાસની આજ્ઞાથી આગળ થઈને,
 પાંડવ સાથે યુદ્ધભૂમિમાં આબ્યા સર્વ સ્ત્રિયો લઈને. ૧૧
- પુત્ર ભ્રાત પિતૃઓ સ્વામિયો હણ્યામલા દેખી ત્યાંહે,
 શિયાળ વાયસ પિશાચ રાક્ષસ ભક્ષ જેનું કરતા જ્યાંહે; ૧૨
- જોઈ સ્ત્રિયો તે વાહનમાંથી અચેત થઈ નીચે પડતી;
 હા સ્વામી ! હા તાત ભ્રાત ! હા પુત્ર ! કહી કહિને રડતી. ૧૩
- પૂર્વે જોયેલું નહિ એવું મહાભયંકર રણ બાળી,
 શરીર તેમનાં પર પડતી હતિ થઈ બહાવરી બહુ બાળી. ૧૪
- કાપી નાંખી કેળ હોય ત્યમ કંઈ પડતી પૃથ્વી માંહે,
 અમિત અમિતસુખવાળિજોઈ નૃપ, તરફડતી અતિશય ત્યાંહે. ૧૫
- અનાથ એવી પાંચાલો ત્યમ કુરુઓની કામણુગારી—
 સ્ત્રિયો ચેતના વિહીન થઈ હતિ, દુખદ્વેષો ચઢતાં ભારી. ૧૬
- દુઃખેકરિ ઉપહત ચિતવાળી ચતુરાઓએ એ ટાણે,
 યુદ્ધસ્થાન ગજવી મૂક્યું હતું, આગ્ય ઊઠિ હોય જ જાણે ! ૧૭
- જોઈ આમ ગાંધારી હે નૃપ, બોલાવી હરિને એવે,
 'કહેવા લાગી આ રીતેથી તાપ ધરી ઉરમાં તેવે:— ૧૮
- હે માધવ ! સ્વામી જેના અહિં, અરે હણાયા છે તેથી,
 વીંખાયેલા કેશવાળિ આકુંઠ ઘણો કરતી એથી, ૧૯
- ટીટોડી પેઠે ટળવળતી મુજસુત વધૂઓને પોતે—
 જીઓ, સાચું કે સ્વપ્ન જ છે આ, કેશવ ! અત્ર મને કહો તે. ૨૦
- સ્વામી સુત પિતૃઓ ભ્રાત પ્રતિ ગતિ કરતી હરિણી જેવી,

દોડે છે આ સ્ત્રિયો અરે ! અહિં, અતિ આકુળ થયલી એવી. ૨૧

કર્ણ બીજમ અભિમન્યુ આદિને વીંટિ રડે છે કંઈ રામા;

ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રુપદને ઘેરી શોર કરે છે કંઈ શામા. ૨૨

છિન્નભિન્ન થયલા મહાવીરો પડ્યા દિસે છે અત્ર અરે !

માંસ જેમનું ખાતા શ્વાપદ આવે છે મારી નજરે ! ! ૨૩

એથી હું બળિ ભસ્મ થાઉં છું, જોવાતું નથિ આ નજરે;

પાંચાલો કુરુઓ પડતાં વધ જગત્તણો દેખું છું અરે ! ૨૪

આમ બહુ કહી ઉચરી તે ત્યાં, પૂર્વજન્મના પાપ થકી,

પુત્ર પૌત્ર જ્ઞાતાનો વધ હું દેખું છું અહિં આમ નકી. ૨૫

જોઈ પછી દુર્યોધનને તે હણાયલો ત્યાં રહિ ન ધડે;

પડી પૃથિવમાં તર્ત જ વનમાં કાપેલી જયમ કેળ પડે. ૨૬

સંસાર પામી રુધિરવ્યાપ્ત સુત સૂતેલો દેખો એવે,

કરિ આઠોશ વિલાપ કારમો તે કરવા લાગી તેવે. ૨૭

હા સુત ! આ શું થયું ? હા સુત ! હું દેખું છું શું આ આંહી ? !

ગતિ શી તારી થઈ હા સુત ! તું પડ્યો આમ પૃથ્વી માંહી. ૨૮

આમ વિલાપ કરી તે ઉચરી હરિ પ્રત્યે આ'વી રીતે:—

ટાળ્યું ટળે નહિ દૈવ, કાળને કોણ જગત્માંહે જીતે ? ૨૯

આ સંગ્રામ ઉપસ્થિત કેશવ ! અરે થયો અહિંયાં જ્યારે,

નિજ જય થાવા કરજોડી આ પુત્રે કહ્યું મુજને ત્યારે; ૩૦

પણ મેં જાણી વ્યસન આગમન, કહ્યું તેને આ'વી રીતે:—

‘જયહાં ધર્મ ત્યાં જય’ હે સુત ! મા ચિંતા ધર જરિયે ચિત્તે. ૩૧

યથાર્થ યુદ્ધ કરંતો તું નહિ પામે મોહ રણે લેશે,

અને દેવ પેઠે જ શસ્ત્રજિત્ લોક પામિ બહુ સુખ લેશે. ૩૨

મેં પૂર્વે પ્રજ્ઞ ! આંમ કહ્યું તું, તેથી શોચ અહીં આનો—

નથિ કરતી, પણ હતખાંધવ નૃપનો જ કડં છું જો માનો—(ત્રિ). ૩૩

૩૧ વ્યસન—સંકટ. ૩૨ શસ્ત્રજિત્—શસ્ત્રથી જીતેલા એવા, દેવસૌક.

૩૩ હતખાંધવ—જેના સંબંધી હણાયા છે એવા ધૃતરાષ્ટ્ર.

હે માધવ ! યુદ્ધ વિષે દુર્મદ અસદ્દા ઇંદ્ર ખિન્ન જેવો,
 વીરશયનમાં સૂતેલો આ મુજ સુત કીસે છે કેવો ? ! ૩૪
 વીરેસેવિત શયન વિષે તે સંમુખ સૂતો છે માટે,—
 દુર્લભગતિને પ્રાપ્ત થયો છે, વહિ અમરાપુરની વાટે. ૩૫
 પૂર્વે પાસે રહિ શ્રેષ્ઠસ્ત્રિયો રમાડતી હતિ હરિ ! જેને,
 આજ અમંગલ શિયાળિયો અહિ અરે રમાડે છે એને ! ૩૬
 પૂર્વે પાસે રહિ રાજાઓ રમાડતા જેને એવો,
 આજ રમાડે છે ગીધો એ, અરે કેર આ કહું કેવો ? ! ૩૭
 પૂર્વે જેને રમ્ય વ્યજનથી દેતી વા રામા રૂડી,
 તેને પક્ષી પાંખવીંઝણે દે છે આજ અરે ઊડી ! ૩૮
 સિંહ જેમ હસ્તિને હણે ત્યમ ભીમે પાડેલો એવો,
 મહાબાહુ બળવાન પુત્ર મુજ પડ્યોછ આજ અહીં તેવો. ૩૯
 મંદ ભાગ્યવાળા આ મૂર્ખે વિદુર તેમ નિજ તાત તણું—
 માન્યું નહિ તેનું ક્રૂણ ભોગવ્યું, આપે પણ કહ્યું'તું જ ઘણું. ૪૦
 તેર વર્ષ નિષ્કંટક પૃથ્વી ભોગવિ ભોગ ભલા માણી,
 અરે ! પડ્યો છે મુજ સુત અહિં જ્યમ પડ્યો હોય વધ થઇ પ્રાણી. ૪૧
 હસ્તી હય ગાયોએ કરિ પરિપૂર્ણ પૃથ્વીને હું રોજે,
 મુજ પુત્રે શિક્ષા કીધેલી જોતી'તી મનની મોજે; ૪૨
 પણ તેવું બહુ સમય રહ્યું નહિ, જે બીજાઓથી આજે—
 જોઈ છું અનુશાસન થાતી, તો હું જીવું શા કાજે ? ૪૩
 પુત્ર તણા વધથી પણ માઈં કષ્ટ જીવ્યો આ અતિભારી;
 સંગ્રામે, હત શૂરવીરને સેવે છે આ સૌ નારી. ૪૪
 વિખરાયેલા કેશવાળિ સુંદર નિતાંખિની રતિ જેવી,
 સુવર્ણની વેદી સરખી ઇંદ્રાણી નહિ હોય જ એવી ! ૪૫
 લક્ષ્મણની માતા આ દેખો દુર્યોધન કેરી રાણી;
 પુત્ર અને પતિ પડ્યા જોઇ અહિં રડેછ લાંબો દવર તાણી. ૪૬
 અરે ! જોઇ હરિ આમ હૃદય મુજ શતપ્રકારે હોય અહીં,—

કેમ વિહીર્ણ ન થાય ? દુઃખમાં ન્યૂન ન કોઈ પ્રકાર રહી. ૪૭
આમ વિલપિ બહુ વળિ તે ઉચરી યુદ્ધક્ષેત્ર ભણિ જોઈ તહીં,
હે જનમેજય ! સાંભળ તે તું, સંભળાવું છું આજ અહીં. ૪૮

વલણ.

અહિં પણ શ્રોતા સાંભળો, કહે છે ગણપતરામ;
દિગ્દર્શન એ વાતનું દર્શાવું છું આમરે:— ૪૯

કડવું ૬ હું.

ગાંધારીનું દુઃસ્વકથન અને શ્રીકૃષ્ણને શાપ.

રાગ પરજ.

કહે ગાંધારી હરિને રે, સહું આ કેમ કરીને ? ટેક.
ભીમે ગદાથી હણેલા મારા સો પુત્રો આ ઠામ,
જાત્યો છે જેમણે શ્રમ એવા આ જીવ્યો તમે ધનશ્યામ ! કહે ૧
છૂટે કેશે સ્ત્રિયો તેમની રે રે રણ મોઝાર,
પુત્ર હણાયાથી દોડે છે, કરતી દુખપોકાર. કહે ૨
મહિલાઓ જે રાજમહેલમાં મહાલલિ રૂડી રીત,
આજ એ આ રુધિરાદ્રરણે લટકે છે બૂંડી રીત. કહે ૩
દુઃખે પીડિત સ્ત્રિયો કષ્ટથી વાયસ ગીધ શિયાળ—
દૂર કરે છે દોડી અહિં તહિં, દેખો દીનદયાળ ! કહે ૪
મુષ્ટિપ્રમિત છે મધ્યભાગ જેનો એવી આ ખાળ,
રૂપાળી રતિ જેવિ જોઈ રણ, પડેછ ખાઈને કાળ. કહે ૫
અરે ! અરે ! લક્ષ્મણની માતા, દુર્યોધનની દાર,
રણમાં ફરતી જોઈ માઈ મન ઉકળે છે આ વાર. કહે ૬
કંઈ જાતાને, કંઈ પિતૃઓને, કંઈ હૃતપુત્ર જોઈ,
તૂટી પડે છે તેઓપર, અતિ દુઃખથી આંધળિ હોઈ. કહે ૭

નવજોખના ખિલતી કળિ જેવી લલના અતિ લાભળ.

પિયુ પિયુ કરતી તરફડે જુઓ, પડિ મહાદુખનિ નાળ. કહે૦ ૮

ગજ જેવા ગર્વી મત્સરો મુજ પુત્રોનાં આ વાર,
અંતઃપુર દેખે છે આમ્યજન, આ કેવો સંસ્કાર ! કહે૦ ૯

પાડી ભીમે રુધિર પિધું છે જેનું જણવી ઝેર,
એવો દુઃશાસન સૂતો છે, રે રે પશુની પેર ! કહે૦ ૧૦

કલેશસ્મરણુ કરિ દૂત વિષેનો વાળવા દ્રૌપદિવેર,
ગદા વડે પાડેલ પુત્ર મુજ પેખો મહિમામેર ! કહે૦ ૧૧

આ મારો સુત વિકર્ણુ શૂરો, ભીમે હણેલો અત્ર,
વિદીર્ણુ થઇ સૂતો છે ભૂમિમાં વખણાતો સર્વત્ર. કહે૦ ૧૨

શરદ્રક્તુમાં નીલ મેઘમાં ચંદ્ર ન હોય જ જેમ,
હસ્તીઓના મધ્ય વિષે તે સૂતો છે અહિં તેમ. કહે૦ ૧૩

ધનુષતણા આંટણવાળો કર તેનો ગીધે હાય,
મોળયુક્ત છતાં છેદેલો ઓ પેલો દેખાય ! કહે૦ ૧૪

તપાસ્વિની તેની ખાળક સ્ત્રી, માંસઇચ્છતા આજ,—

ગીધ કાગડા વારતી રે રે, આવી ગઇ છે વાજ ! કહે૦ ૧૫

યુવાવ્યવસ્થાવાળો રૂપાળો, દેવસમો સુખ લોગ્ય,
વિકર્ણુ રજમાં સૂતો છે, જુઓ કાળનું કૃત્ય અયોગ્ય ! કહે૦ ૧૬

દુર્મુખની દુર્દશા જોઇ મુજ છાતી છેદઇ જાય;
ભીમે હણેલો અરે શૂર તે સૂતો છે આ હાય ! કહે૦ ૧૭

શ્વાપદે અર્ધુ ભક્ષેલું આ તેનું સુખ રણ માંય,
સાતમના શશિથું શોભે છે, જુઓ કસર છે કાંય ? ! કહે૦ ૧૮

ચિખસેનની વિચિત્ર સ્થિતિ જોઇ, કાળજું કડકા થાય,
રુદન કરતિ રામા તેની—સામે મેં નવ જોવાય ! કહે૦ ૧૯

વિવિશ્વતીની ગતિ માઠી અહિં હુંથી જોઇ ન જાય,
ગીધ કાગડા ખાંચો ન ખાતાં, રે રે તેને ખાય ! કહે૦ ૨૦

શત્રુને દુઃસહ એવો દુઃસહ, પક્ષી-ચંચપ્રહાર—

સહન કરે છે રે સૂતો આ, પેખો વિચિત્ર પ્રકાર ! કહે૦ ૨૧
 નહાનો છતાં છાનો ન રહ્યો, લઘુવદ્ધિ સમે મહાશૂર,
 ભાણો આપતણો અભિમન્યુ આ દેખો તે નથિ દૂર. કહે૦ ૨૨
 પિતા તથા તમથી હરિ ! જે બળશૌર્ય વિષે અવધાર,—
 દોઢા હતો પૂટતી દાઢનો આ દેખો તેનો દેહાર ! કહે૦ ૨૩
 અલેધ મુજ સુત-સૈન્ય ભેદિને એણે એકલે જેહ—
 દાખિ વીર્ય મહાવીર ધુળવ્યા, આ પડયો દિસે છે તેહ ! કહે૦ ૨૪

ઢાહરા.

તેહ તણી કાંતે અહો ! કાળે અસ્યોછ તોય,
 આંખી પડિ નથિ રે જરા, જેમ જીવતો હોય. ૨૫
 જીવતી તેની ઉત્તરા, જોઈ બાલપતિ શૂર,
 શોચે છે અંતર વિષે, નિરખી નૌતમ નૂર. ૨૬
 વિરાટતનયા તે કને જઈ તેનું અવિનાશ !
 પરિમાર્જન કરતી દિસે, જાણી સુખનો રાશ. ૨૭
 અભિમન્યુનિ એ સુંદરી, રામા રૂપનિધાન,
 પતિની પ્રાણપ્રિયા તાણું—છે જેને અભિમાન. ૨૮
 સૂંધી તે મુખ સ્વામિનું, દ્રાક્ષાસવથી જેમ,
 મદે કરી મૂર્છિત બને, થતી હતી તે તેમ. ૨૯
 તેમ થઈ તે તારુણી, લલના ધરિને લાજ,
 મોહનને મળતી હતી, જાણી સુખનો સાજ. ૩૦
 તે આજે તેનું કવચ—રુધિર ભર્યું ચંદુવીર !
 છોડિ નિસાસો નાંખિને જીએછ છિન્નશરીર. ૩૧
 જોતી તેને જીવતી તે, તમને કહે છે એમ,
 તમસરખો બળ રૂપમાં, અરે ! પડયો આ કેમ ? ૩૨
 વળિ તે કહ્યું છે તેહને, હે સ્વામી સુકુમાર,
 ખૂંચતિ નથિ આ પૃથિવ શું ? સુખ સેજે સૂનાર ! ૩૩

- બહુ શ્રમથી મહાબાહુ અહિં, નરમ થઈને નાથ !
 પોઢ્યા છે શું પ્રાણપ્રિય, પહોળા કરિને હાથ ? ૩૪
- બોલાવું છું બળતિ હું, કળ નવ વળતી આમ,
 તો પણ શે નથિ બોલતા ? આંખ ઉઘાડી નામ. ૩૫
- પૂર્વે દૂરથિ દેખિને, બોલાવી ભલિભાત,
 વહાલા ! વેણ વઢી ભલાં, કરતા મુજશું વાત. ૩૬
- આજે શો અપરાધ મુજ સ્મરણ થયો આ ઠામ ?
 વહતા નથિ હું વિલપતાં, કેમ થયા છે આમ ? ! ૩૭
- આર્ત મુલદ્રા, દેવશા પિતૃ તથા દુષ્ટિદાર,
 છોડી થોડી વય વિષે જશો ક્યહાં ? જૂઝાર ! ૩૮
- એમ વિલપિ રુધિરે કરી દિગ્ધ તે તણા કેશ—
 સમા કરિ મુખ અંકમાં—રાખીને બહુ બેશ, ૩૯
- ઉચરી તે ફરિ આ રિતે, રણમાં તમને શૂર !
 મહારથિયોએ કાં હણ્યા, હહાપણ કરિને દૂર. ૪૦
- કરકર્મ કરનાર કૃપ, કર્ણ તથા સૌવીર,
 ધિક્ ધિક્ ધિક્ છે તેમને, ધૂળ ધરી નિજ શીર ! ૪૧
- તેમજ કૃતવર્મા તથા દ્રોણ દ્રૌણિને હાય !
 છે ધિક્કાર હજાર અહિં, લગાડિ હૈયે લા'ય. ૪૨
- પડ્ડરિપુ સરખા તેમણે મળિને મુજને નાથ !
 અનાથ વિધવા છે કરી, ગાઉં શું દુખની ગાથ ? ! ૪૩
- બાળક એવા એકલા, તમને બેરી તેહ,
 દુખ મુજને થાવા અરે ! ઉલટ્યા હણવા એહ. ૪૪
- રથિયો માંહે શ્રેષ્ઠ તે, કહેવાતા મહાશૂર,
 કહેવા કેવા ? કેહવા હિંસકપશુશા હૂર ! ૪૫
- સંશ્રામે બહુએ મળી, હણેલ તમને જોઈ,
 પાર્થ જીવતા કાં રહ્યા ? પુત્રરત્નને ખોઈ ! ૪૬

રાજવલ્લભ ! તમવિના, રાજ્યલોભ કે છત,
 પાંડવને કેા રીતથી, નહિ ઉપજાવે પ્રીત. ૪૭
 રામદમ સેવી ધર્મથી, તમપૂજા હું તૂર્ણ—
 આવિશ નિર્જિતલોકમાં, સુખી થવા સંપૂર્ણ. ૪૮
 પિતૃલોકમાં હે પ્રભો ! હસતે સુખ વદિ મિષ્ટ,
 મુજ પેઠે કહો કેયિને, આમંત્રશેા અભીષ્ટ ? ૪૯
 અહો ! સ્વર્ગમાં અપ્સરા—મનને નક્કી નાથ !
 મંથન કરશેા, જેમનાં હૈયાં નહિ રહે હાથ !! ૫૦
 પામિ પુણ્યકૃતલોકને, રૂપવાણિથી નાથ !
 રંભાદિક રંજન કરી, રમશેા તેઓ સાથ ! ૫૧
 વિહાર કરતાં સ્વર્ગમાં સાસૂજાયા ! તત્ર—
 મુજ સુકૃત સંભારજે, હું દુખાણી છું અત્ર ! ૫૨
 હું સાથે આપે કર્યો પણમાસ જ સહવાસ,
 અરે ! સાતમામાં કરી, રે રે મને નિરાશ !! ૫૩

રાગ દેશાખ.

આ રીત વિલપતિ તેહને વળગી વિરાટનિ રાણિયો—
 ખેંચેછ નિજ લણિ ખેદ ધરિ ઉર, સુંદરી બહુ શાણિયો. ૫૪
 પીડિત ઘણી તે ઉત્તરાને ખેંચતી ખેદે ભરી,
 જોઈ વિરાટ હણાયલો ધીરજ નથી શક્તી ધરી. ૫૫
 આકંઠ એને જોઈને એ પણ કરે છે ત્યાં ઘણું;
 જ્યાં ગીધ કાગ શિયાળ શવ ચૂંચેછ રૂડા નૃપતણું. ૫૬
 હા ! કર્ણ જવાળ પ્રસારિ જય વિસ્તારિ અરિઓમાં અરે !
 સૂતોછ અગ્નિ શાંત જયમ ના હોય ત્યમ રણમાં અરે. ૫૭
 વૃષસેન પ્રણુ તે પાસ રે ! પેલો પડ્યો છે રજવિષે;
 પતિપુત્ર જોઈ કર્ણસ્રી આકંઠ અતિ કરતી દિસે. ૫૮

૪૭ રાજવલ્લભ—કમળ સરખાં નેત્રવાળા. ૫૧ પુણ્યકૃતલોક—દેવ.
 લોક. ૫૩ પણમાસ—૭ મહિના.

પેખો પ્રતીપતણા પ્રતાપીપુત્ર બાહ્લિકને અહીં
 હત જે છતાં દીસેછ પૂનમચંદ્ર હોય અહો નહીં ! ૫૯
 હા ! હા ! જ્યેદ્રથને અરે, ગીધો શિયાળો ખાય છે;
 જે જોઇ મારું કાળજી શતવાર કડકા થાય છે ! ૬૦
 જવ દ્રૌપદીનું હરણ કર્યું તવ વધ્ય નિશ્ચય એ હતો,
 પણ દુઃશલા લીધે જ એને પાંડવે કીધો જતો; ૬૧
 તો તેમ આજે કાં કર્યું નહિ ? દુઃશલાનિ કયા ધરી;
 મુજ બાળપુત્રી પતિવિલાપ કરેછ આજે હે હરી ! ૬૨
 મામો નકુળસહદેવનો આ શલ્ય આપ સમો ખરે,
 કલ્લોલ તે પર કાગ આંખો કોચતા આજે કરે ! ૬૩
 મુખમાંથિ તેની જીભ નિસરિ પડેલી ગીધો ખાય છે;
 આક્રોશ કરતિ કુલાંગનાઓ એ સમીપ જણાય છે. ૬૪
 ભગદત્તનું ભક્ષણ થતું શ્વાપદવડે ભાળો તમે;
 ભારે પરાક્રમ તેહનું ભાજ્યું હતું આપે ક્રમે. ૬૫
 આ સૂર્યશા સૂતેલ શંતનુપુત્ર શરશય્યા વિષે,
 ભાળો પ્રભો ! શું ભૂમિમાં રે રે હવે એવા થશે ? ! ૬૬
 કૌરવતણા શુરુ તેમ તેવા દ્રોણને નિરખો અહો !
 શું રામને તેમાં તક્ષાવત કંઈ હતો ? કેશવ કહો. ૬૭
 આજે મહાકર્ષિત કૃપી અતિ રુદન કરતી તેમને—
 મૂકેછ અગ્નિ ધરી ચિતામાં, અર્ધ્ય દેતી એમને. ૬૮
 ભૂરિશ્રવા ભૂમાં પડેલો ઓ જીઓ પેલો હરી !
 ત્યાં સોમદત્ત દિસેછ સુતપાસે જ તેહ જીઓ જરી. ૬૯
 જે તર્જતો નહિ હોય શું યુધુધાનને તપિ બહુ જઈ !
 ભૂરિશ્રવાની માત આશ્વાસેછ એને ત્યાં જઈ. ૭૦
 પતિને કહે છે એમ તે સુતવધ તમે જોયો નહીં,

૬૧ વધ્ય—વધ કરવા યોગ્ય. ૬૭ રામ—પરશુરામ. ૬૮ કૃપી—દ્રો-
 ણની સ્ત્રી. ૭૦ તર્જતો—ધિકારતો, તિરસ્કાર કરતો.

સારૂં થયું તે સ્વામિ ! જય જોયો તમે જોનો અહીં. ૭૧
 આકુંઠ કરતી પુત્રવધૂઓનો વિલાપ તમે ખરે,
 સુશ્રુતા નથી તે સારૂં છે, હું સાંભળું છું તે અરે ! ૭૨
 હે રાય ! નાંખી હાય, પછિ ગાંધારી હરિ પ્રત્યે તહીં—
 ઉચરી, જુઓ ગાંધારનૃપ આ જ્ઞાત મારો રે ! અહીં. ૭૩
 માયાવિ મોટો એ હોતો, તેની બધી માયા અરે !
 પાંડવતણા તેજે બળી ગઇ, દૈવ કહો શું નહિ કરે ? ૭૪
 એણે અરે દવ આ ઉઠાડ્યો, કૌરવોનો ક્ષય થવા;
 શિખવી કપટ મુજ પુત્રને જડ ભરતવંશીની જવા. ૭૫
 હરિ ! શત્રુજિત્લોકે ગયા મમ પુત્ર તેપણ ત્યાં ગયો,
 તેથી અરે ! યોગો મને મનમાંહિ આજ અહીં થયો. ૭૬
 કાં કે ખરે તે વક્, મારા સરણપુત્રોને સહી,—
 ઉપજાવશે જ વિરોધ માંહોમાંહિ હે માધવ તહીં ! ૭૭
 કહિ આમ બહુ, બહુ ભૂપને બતલાવિ વાત ઘણી કહી,—
 નિજ પુત્રનો અતિશોક ગાંધારી શકી નવ ત્યાં સહી. ૭૮
 તેથી તપી તે કૃષ્ણ ઊપર દોષ બુદ્ધિ ત્યાં કરી—
 ઉચરી, હરી ! કુરુનાશની આપે ઉપેક્ષા કાં કરી ? ૭૯
 કીધી ઉપેક્ષા અત્ર કૌરવનાશની તેથી કરી,
 દઉં છું તમોને શાપ યાદવનાશનો આજે હરી ! ૮૦
 છત્રીશમે વર્ષે તમારી પણ થશે આવી ગતિ;
 સુતજ્ઞાતમાં દવ સળગશે, નવ ઉગરશે કેા પણ રતી ! ૮૧.
 બાણે ન કેા પણ તેમ મૃગ પેઠે તમે માર્યા જશો;
 સ્મરિ માતતાતનું દુઃખ, દુખિયા હે હરિ મનમાં થશો. ૮૨
 કહ્યું અમ જન ગાંધારિયે તવ તેહને નૃપ તે સમે,
 જયમ ધ્વંસ કરતા હોય ત્યમ હરિ ઉચ્ચર્યા ત્યાં એ સમે. ૮૩

૭૬ યોગો—અંધારો, દેવાયોગો. ૭૭ વક્—વાંકો, કુટિલ. તહીં—
 દેવલોકમાં. ૮૩ ધ્વંસ—ક્ષીણ, અંખુ પાડવું.

મા માન ધર સતિ ! તું રતી, હું જાણું છું એ સૌ નકી,
 માફ કરેલું તે થશે, શું અધિક તુજ કહેવા થકી ? ૮૪
 સૌ યાદવોનો નાશ દેવ વડે જ નિઃસંશય થશે;
 સંહાર વૃષ્ણિયકનો હું વણુ ન કેા ખીજે થશે; ૮૫
 કાં કે બિજા પુરુષો તથા દાનવ અને દેવો થકી,
 યાદવ અવશ્ય અવધ્ય છે, (જે) પડશે પરસ્પરથી નકી. ૮૬
 કેશવ કહ્યું આ સાંભળીને પાંડવો નૃપ એ સમે,
 ઉદ્વિગ્ન તેમ નિરાશ જીવિતમાં થયા ત્યાં તે સમે. ૮૭

વલણુ.

સમે કરી સૌ થાય છે, ને જાય છે જરૂર;
 સુતસંપત-સુખ જાણુવું, જયમ પાણીનું પૂર રે. ૮૮

શ્રાદ્ધપ્રકરણ.

કડવું ૭ મું.

કુરુઓનું ઉર્ધ્વદૈહિક.

રાગ મેવાડા.

કેશવ કહે કે, જિભી થા, જિભી થા હે ગાંધારીજી !
 શોક વિષે મન કર મા, સહન કર, ધીરજ મનમાં ધારીજી. ૧
 તારા જ અપરાધે કરિ કુરુઓ પામ્યા નિધન જો વિચારીજી;
 વૈરરૂપ દુર્યોધનને તે રે ! નવ રાખ્યો વારીજી. ૨
 અસહનશીલ દુરાત્મા એવો, દુષ્કર્મો કરનારોજી,
 ગુરુજનને નવ ગણકારી પગ પાપપથે ધરનારોજી; ૩
 તેવા મૃતને આગળ કરિ તેના દુષ્કૃતને પ્રીતેજી—
 સાધુ માનતી હતિ હે સતિ તું, રાજી થઈ જાંહુ રીતેજી; ૪
 માટે અરે ! તારો પોતાનો કરેલ દોષ તું આજેજી,

મુજમાં મૂકવા ઇચ્છે છે કાં ? આમ ન તુજને છાજેલ. ૫
 જે જન મૃત વા નષ્ટ તથો, સતિ ! શોચ કરે છે તેનેલ,
 પૂર્વાપર દુઃખરૂપ અનર્થદ્રવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે એનેલ. ૬
 વિપ્રનોં શ્રી ધરે ગર્ભ તપોર્થી, ગાય ગર્ભ વહુનારોલ,
 વૈશ્યશ્રી પશુપાલક, શૂદ્રી દાસપણું કરનારોલ. ૭
 તેમ તું સમી રાજપુત્રી ક્ષત્રિયા વધાર્થી એવોલ,—
 ગર્ભ ધરે નથિ નવાઈ, વધુ શું બોધ તને સતિ દેવોલ ? ૮
 હરિનાં ફરિથી કહેલાં અપ્રિય વચન સુણી ગાંધારીલ;
 તૂળણીબૂત થઈ તપ્ત છતાં, હે નૃપ ત્યાં મન મારીલ. ૯
 ધૃતરાષ્ટ્રે પછિ પૂછ્યું ધર્મને, થઈ અહિ કેટલિ હાનિલ ?
 સંખ્યા તેનિ કહો હે વિદ્વન્, વિચારિને વિજ્ઞાનિલ ! ૧૦
 યુધિષ્ઠિરે તે કહિ તવ પૂછ્યું, ધૃતરાષ્ટ્રે ત્યાં ફરિનેલ,
 કયિ ગતિને તે પ્રાપ્ત થયા કહો ? ધ્યાન વિષે તે ધરિનેલ. ૧૧
 ધર્મે કહ્યું, ધરિ હર્ષ યુદ્ધમાં હોમ્યાં જેણે શરીરલ,
 ઇંદ્રલોક પ્રત્યે જ ગયા તે, પરમ પરાક્રમિ વીરલ. ૧૨
 અપ્રસન્ન મને કરવું જ હવે, એમ જાણિને જેઓલ—
 મુખ્યા યુદ્ધમાં, રાય ! ગયા ગંધર્વલોકમાં તેઓલ. ૧૩
 સમરભૂમિમાં ઊભેલા, યાચતા વિમુખ રણભીરુલ,—
 હણાઈ ગુહ્યકલોકે ગયા નૃપ, હતું મન જેનું અધીરુંલ. ૧૪
 પરનાએ પાડવા ચહેલા, આયુધ રહિત સુવીરલ,
 લજ્જાયુક્ત મહાત્મા તત્પર ક્ષત્રધર્મમાં ધીરલ, ૧૫
 એવા જે શસ્ત્રે કરિ શત્રુનિ સંમુખ અત્ર કપાયાલ,
 બ્રહ્મલોક પ્રત્યે જ ગયા તે, ખેદવિના જ ખપાયાલ. ૧૬
 રણભૂમિ થકી બાહરે કોઈ પણ રીતે જેહ હણાયાલ,
 તે ઉત્તરકુરુ પ્રત્યે ગયા, પડતાં કુરુક્ષેત્રે કાયાલ. ૧૭
 પૂછ્યું નૃપે તવ સિદ્ધ પેઠ તું, અહો ! પુત્ર આ રીતેલ,
 કયા જ્ઞાનબળથી દેખે છે ? તે કહે મુજને પ્રીતેલ. ૧૮

ધર્મે કહ્યું વનમાંહિ વિચરતાં તીરથયાત્રા પ્રસંગેજ,
 મને થયો અનુગ્રહ આ હે નૃપ ! લોમશઋષિને સંગેજ. ૧૯
 એથી પૂર્વે જ્ઞાનયોગથી અનુસ્મૃતિ તેમ હું તાતજ !
 દિવ્યચક્ષુને પણ પામ્યો છું, કહિ આ સાચી વાતજ. ૨૦
 ધૃતરાષ્ટ્રે પછિ કહ્યું ધર્મને, હે ભારત ! સંગ્રામેજ,
 હણાયલા જે હોય અનાથ સનાથ મનુજ આ ઠામેજ, ૨૧
 દાહક્રિયા તેઓનિ તમે વિધિપૂર્વક અહિયાં કરશેજ,
 નથિ જેને દાહ દેનાર કેા તેને પણ નૃપ ! ન વિસરશેજ. ૨૨
 તેમ જ જે આહિતાગ્નિ નથી તેવાને પણ શુભરીતેજ,—
 દાહ કરાવશે વિધિપૂર્વક, ઇચ્છું છું એમ હું ચિત્તેજ. ૨૩
 કર્મ ઘણું હોવાથી કેનાં કરિયે, ને વળિ જેનેજ,
 સુપર્ણગૃધ્ર ખેંચે છે જ્યાંથી ત્યાંથી હે સુત તેને, ૨૪
 કર્મ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થશે ગતિ, ચિંતા ન તેની કરશેજ;
 પણ તમે તાત ! બને તેટલું મેં કહ્યું તેમ અહીં કરશેજ. ૨૫
 ધર્મે સુધર્મા, ધૌમ્ય, વિદુર ત્યમ યુયુત્સુ ને સંજયનેજ,
 ઇંદ્રસેન છે મુખ્ય જ જેમાં, એવા દાસ સમુદયનેજ— ૨૬
 આજ્ઞા કરિ કે, શરીર કોઇનું નાશ ન અમથું પામેજ,
 પ્રેતકાર્ય તે રીતે સૌનું તમો કરો આ ઠામેજ. ૨૭
 એ પછિ અગરુ, કૃષ્ણાગુરુ, ધૃત, તૈલ, રેશમી વચ્ચેજ,
 કપૂર તથા બીજાં કાષ્ટે ને ભાગેલા રથ શચ્ચેજ,— ૨૮
 કરી ચિતાઓ શાસ્ત્રદૃષ્ટકર્મે કરિને તેઓએજ—
 દાહ કર્યો સૌને ધર્માજ્ઞા—ને અનુસરિ એઓજ. ૨૯
 એ સમયે કંઈ મહાત્માઓના પિતૃમેધ તે ઠામેજ—
 થતા હતા, કરતા જ હતા કંઈ ગાન શ્રેષ્ઠઅતિ સામેજ. ૩૦

૨૩ આહિતાગ્નિ—અગ્નિહોત્રી. ૨૪ સુપર્ણ—ગરુડ. ગૃધ્ર—ગીધ.
 ૨૬ સુધર્મા—દુર્યોધનનો પુરોહિત. ઇંદ્રસેન—યુધિષ્ઠિરનો સારથિ. સમુદય—
 સમુદાય.

- કરતા હતા કંઈ શોક, પોક કંઈ પાડિ રહ્યા'તા તેવેલ; સામઋચા-શબ્દેથી રાત્રિ તે ગાલ રહી હતિ એવેલ. ૩૧
- તેમ જ રામાઓના રુદનના શબ્દે કરિ સૌ પ્રાણીલ,— મૂર્છિતતુલ્ય થયા'તાં આંસૂ આંખોમાં બહુ આણીલ. ૩૨
- મદીસ પાવક ચિતાતણા ત્યાં દીપ્તમાન અતિ એવાલ, લઘુઅભ્રેવેષિત ગ્રહ ગગને-હોય દીસતા તેવાલ. ૩૩
- હહનક્રિયા સર્વની કરાવી, રાય યુધિષ્ઠિર તેવેલ, કરિ ધૃતરાષ્ટ્રને આગળ ગંગા-સમીપ આવ્યા એવેલ. ૩૪
- ત્યાં બૂપણ, શિરોવેષ્ટન ને કટિબંધન આદિ ઉતારીલ, પુનિત જાહ્નવીજળમાં ઉતર્યા, બૂપ ધરી દુખ ભારીલ. ૩૫
- તવ ત્યાં અત્યંત દુખી એવી, રડતી કૌરવનારીલ, પતિ, પુત્રો પૌત્રો, પિતુઓ, બ્રાતાદિકને સંભારીલ,— ૩૬
- જલાંજલિ દેવા લાગિ જળ આંખોથી વર્ષાવીલ; જલપ્રદાન કરી સુંદરિયો ચાલી દુખ દર્શાવીલ. ૩૭
- એવે શોકે કશિંત કુંતી રડતી નિજ સુત આગેલ— ઉચરી હળવેથી આ રીતે, દુખનો દવ ઉર લાગ્યેલ:— ૩૮
- ધનુધારી મહાશ્રેષ્ઠ પરાક્રમો અનન્ય વીરસુ એવોલ, રથસમૂહપતિનો સુશિરોમણિ, સૂર્ય બીજે હોય તેવોલ; ૩૯
- જીત્યો જે મહાશૂર અર્જુને દૈવયોગથી તેનેલ, માનો છો અઘાપિ રાધા-સુત હે પુત્રો એનેલ; ૪૦
- જેણે આકર્ષી કૌરવદળ તમશું રણમાં તેણેલ— જોડિ યુદ્ધ રણ દીપાવ્યું'તું, આંચ આપી અતિ એણેલ; ૪૧
- જીવથિ પણ જશ જેને વહાલો-હતો વીર એ એવોલ, પ્રાણાંતે રણમાં પશં પાછો-દે નહિ કદિયે તેવોલ; ૪૨
- સત્યપ્રતિજ્ઞાવાન સુ એવા કર્ણ બ્રાતને પ્રીતેલ—

૩૧ સામઋચા—સામ અને ઋગ્વેદ. ૩૫ શિરોવેષ્ટન—પાધડી. કટિ-બંધન—કમરપટાં, બેટ, કેડ બાંધવાનું વસ્ત્ર.

આપો જલાંજલિ હે સુત આજે, અત્ર જ રૂડી રીતેલ. ૪૩
 કુંડળકવચ સહિત સૂર્યધિ એ મેં પ્રભવ્યો'તો તેથીલ,
 જ્યેષ્ઠભ્રાત તે હતો તમારો, જલાંજલિ દો એથીલ. ૪૪
 માતાનાં એવાં અપ્રિય ત્યાં વચન સુણીને તેવેલ,
 પાંડવ શોચ કરી કર્ણતણો, ઉદ્વિગ્ન થયા અતિ એવેલ. ૪૫
 નાંખી મહાનિઃશ્વાસ યુધિષ્ઠિર માતા પ્રત્યે ત્યાંહેલ—
 ઉચર્યા, કર્ણસમા સુત જનની જણશે કયિ જગમાંહેલ ? ૪૬
 શસ્ત્રધરોમાં શ્રેષ્ઠપરાક્રમ અદ્ભુત અહિં કરનારોલ,—
 ભ્રાત અમારો ગુપ્ત રાખિને વિનાશ કરાવ્યો અમારોલ. ૪૭
 અભિમન્યુ, પાંચાલી-પુત્રો, પાંચાલો પડવાથીલ,—
 ઉપજ્યું હતું દુઃખ તેયિ શતગણું મને ઊપજ્યું આથીલ. ૪૮
 જણવ્યું અમને હોત પ્રથમ, છે કર્ણ અમારો ભ્રાતલ,
 તો દુર્લભ ન ગણત ઇંદ્રાસન, ને આ ક્ષય નવ થાતલ ! ૪૯
 આમ વિલપિ બહુ મંદરુદન કરિ યુધિષ્ઠિરે નૃપ એવેલ,
 ઉદ્દાંજલિ આપી એને પણ, તાપ ધરી ઉર તેવેલ. ૫૦
 યોદ્ધાવી કર્ણની સ્ત્રિયોને ધર્મે નિજની પાસેલ,
 તેઓ સહિત કર્યું પ્રેતકાર્ય ત્યાં, જેમ લલું બહુ ભાસેલ. ૫૧
 પછિ ધર્મે કહ્યું, પાપરૂપ મેં શ્રેષ્ઠભ્રાત વધ કીધોલ,
 સાચિ સગાઈ ન જાણીઅરે ! મેં પાપભાર શિર લીધોલ; ૫૨
 માટે આજથી હવે સ્ત્રિયોના મનમાં કંઈપણ ક્યારેલ—
 ગુપ્તવાત રહેશે નહિ, જેથી પાપ થયું આ ભારેલ. ૫૩
 એમ કહી વ્યાકુળચિતવાળા, ઉદાર નરપતિ એવેલ,
 ભાદર્યોસહુ ગંગા ઉતરી, તીરપ્રત્યે આવ્યા તેવેલ. ૫૪
 સંવત્ ભુજ રસ નિર્ધિ ભૂ શ્રાવણ વદ ચોથે બુધવારેલ,
 પૂર્ણ કર્યું સ્ત્રીપર્વ દુઃખના પર્વરૂપ સંસારેલ; ૫૫
 એવું કદિ ના આ દેશે દેખાશે, ને કદિ થાશેલ,
 આનંદ આનંદ આ દેશે દેખાજો સદા વિવા'શેલ. ૫૬

જેણે આ ભારત પ્રસિદ્ધ કરવામાં સહાયસુ આપીજી,
યશ તેનો વિસ્તરી વિલસજો, કષ્ટ ન જોશે કદાપિજી. ૫૭

વસજી.

કદાપિ ભારતવર્ષમાં, ત્રણ મોટાં સંકષ્ટ—
ન આવશે ગણપત કહે, રહેજો સદા અદૃષ્ટરે. ૫૮

इति श्रीअहमदाबाद निवासी रैकज्ञातीय विप्र राजारामसूनु
भट्ट गणपतराम विरचिते लघुभारते स्त्रीपर्व समाप्तम् ॥ ११ ॥

સ્ત્રીપર્વ સમાપ્ત.

૫૮ ત્રણ મોટાં સંકષ્ટ—મરડી, દુકાળ અને લડાઈ. અદૃષ્ટ—અચુકી.

પ્રેમોદ્ધાર:

હેમરાજ કવિકૃત લઘુભારતપ્રશસ્તિ.

અનુષ્ટુબ્ધવૃત્તમ્.

સત્કવ્યાઽનનભૂસૂત લઘુભારતવૃક્ષજામ્ ।

કૃષ્ણૈકકીર્તનામોદામ્ ધન્યામ્ મન્યે સુમઞ્જરીમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—હેમરાજ કવિ લઘુભારત વાંચીને પોતાના અંતઃકરણમાં ઉદ્ભવેલા વિચારો પ્રકટ કરતાં કહે છે કે,—

સત્કવિના મુખરૂપી ભૂમિમાંથી જગી નીકળેલા લઘુભારતરૂપી વૃક્ષની સુંદર મંજરી જે શ્રીકૃષ્ણના અદ્વિતીય કીર્તનરૂપ દૂર સૂધી પ્રસરી રહેલા દિગંત વ્યાપી ઉત્તમ પરિમલને ધરીને રહેલી છે, તેને અમે ધન્યરૂપ માનીએ છીએ. ૧

યુગ્મમ્ સ્વર્ગધરાવૃત્તમ્.

વિશ્વેષાં વિક્રમત્વ જનયાતિ ચ નૃણામ્ ભીષ્મપાર્થાઽભિવીર્યા

સ્વાન્તે દુઃશાસનાઽસૃક્ કલિતકરયુગાદ્ ભીમસેનાદ્રસં યા ।

ધીરઙ્કારુણ્યયુક્તં દ્રુપદનૃપસુતાઽઽલ્યાન સૌભદ્રવૃત્તા-

ચ્છીઘ્રં શાન્તિન્તનોતિ શ્રવણપથગતા વ્યાસહાર્દ પ્રકાશાત્ ॥૨॥

સાલઙ્કારા સલક્ષ્યા જિતકવિહૃદયા વ્યઙ્ગ્યવાચ્યાર્થયુક્તા

ગીતૈર્ગીતાર્થજાતૈઃ પ્રકટયતિતરાં યા ચિદાનન્દબોધમ્ ।

ચિત્તે સમ્પ્રેક્ષ્યમાણા પ્રતિપદમિહ યા ભારતી તે ગમીરા

નવ્યન્નવ્યઞ્ચ શોધ દિશતિ ગણપતે તાઙ્કથન્ન સ્મરામિ ॥ ૩ ॥

અર્થ:—હે ગણપતિ (કવિ ગણપતરામ) તારી જાણવાયોગ્ય અને જાણીને સારી રીતે વિચારપૂર્વક સમજવા યોગ્ય ગૂઢર્થવાળી ગંભીર વાણીનું હું સ્મરણ કેમ ન કરું ? જે તારી ગંભીર અને મહાત્મ્ય અર્થવાળી

વાણી પિતામહ બીખ્મ અને પૃથાના પુત્ર અર્જુનના પરાક્રમનું યથાર્થ રીતે કથન કરનારી હોઇને સર્વ કોઈ મનુષ્યના મનમાં અત્યંત શૌર્ય પ્રકટ કરે છે; જે તારી વાણી દ્રૌપદીના આખ્યાન તથા સુભદ્રાના પુત્ર અભિમન્યુના વૃત્તાન્તને જણાવવાથી સર્વ મનુષ્યના મનમાં કરુણરસ એક સરળી રીતે તૂર્ત ઉત્પન્ન કરે છે, તથા તેના જ પરિણુ મરૂપે દુઃશાસનના લોહીથી ખરડાયેલા અને તેથી રાતા જણાતા એ હાથવાળા પાંડુ રાજાના પુત્ર બીમસેનથી જે તારી વાણી સર્વ જનોના મનમાં તૂર્ત વીરરસ ઉત્પન્ન કરે છે; તથા શ્રીમન્મહાભારતમાં ભગવાન વેદવ્યાસે તે તે પ્રસંગને અનુસરી ગૂંથેલા પ્રેમવાળા માર્મિક અને ગૂઢાર્થવાળા વિષયોની પાકૃતભાષામાં રચના કરી કવિતાના રૂપથી કહી બતાવનારી જે તારી ગંભીરવાણી કાને પડી હોય તો સર્વ કોઈ મનુષ્યના મનમાં અત્યંત શાન્તિ ઉપજાવે છે. ૨

અર્થ:—ભગવદ્ગીતાના વખાણવાયેગ્ય અર્થસમૂહ જેમાં સમાયજા છે એવી સુંદર રાગમાં ગાયેલી જે તારી વાણી ચિદાનંદ પરમાત્માનું જ્ઞાન પ્રકટાવે છે; આટલું છતાં જે વાણી કેવળ સાદી જ નથી, પણ વાચ્યાર્થ લક્ષ્યાર્થ અને વ્યંગ્યાર્થથી યુક્ત છે; અનેક અલંકારો વાળી છે, કવિયોનાં હૃદયને જીતી લેનારી છે, અને જે તેનો મનમાં વિચાર કરી જોઇએ તો એ તારી ગંભીર વાણી શબ્દે શબ્દે કંઇક અનિર્વચનીય નવાં નવાં તત્ત્વો અને નવા નવા પદાર્થો વગેરે બહુ નવું નવું જણાવનારી છે. હે ગણપતિ (કવિરાજ ગણપતરામ) એ તારી સૂક્ષ્માર્થ વગેરે જણાવનારી મહાગંભીર વાણીનું હું (હેમરાજ વૈદ્ય) રમરણ કેમ ન કરું ? ૩

સગ્ધરાવૃત્તમ.

તીર્થોદ્ભૂતાઽનુકમ્પાઽમૃતરસમરિતઙ્કાવ્યકેલ્યુત્તરઙ્કા

મોજોમાધુર્યધુર્યા મનઘતરતટામ પ્રેક્ષ્ય તાં તાવકીનામ ।

નિર્માતું શ્રેષ્ઠભાવૈર્ગુણગણકમલા જ્ઞાતુચિન્નાઽસ્મિ શક્તઃ

સ્મારં સ્મારં તતસ્ત્વાં સુકવિ ગણપતે નૌમ્યહં હેમરાજઃ ॥ ૪ ॥

હવે પ્રેશસ્તિકાર લઘુભારતની કવિતાને નદીનું રૂપ આપી વર્ણુ છે:—

અર્થ:—તારી કાવ્યરૂપી સત્ કૃતિ એકાદ ઉત્તમ નદી જેવી છે. કેમકે નદી જેમ હિમાલય, આદિક તીર્થમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે તેમ કાવ્યરૂપે પણ તે તીર્થરૂપે શ્રીમદ્ગુરુની કૃપામાંથી ઉત્પન્ન થયેલી છે, અથવા શ્રીમન્મહા-

ભારત નામના તીર્થરૂપ ઉત્કૃષ્ઠ અન્યમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી છે. નદીરૂપે જેમ તે પાપીના ઉપર દયા કરે એવાં મોક્ષ આપનાર અમૃતત્વરૂપ જળથી ભરેલી છે, તેમ કાવ્યરૂપે તે દયા આદિ ભાવોમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા કરુણ આદિ અમૃતરૂપ રસવડે પરિપૂર્ણ છે. નદીરૂપે જેમ તેમાં તેજસ્વીપણું અને મધુરતા વિશેષ છે, તેમ કાવ્યરૂપે ઓજસ્ અને માધુર્ય નામે કાવ્યના ઉત્તમ ગુણો તેમાં ધણા છે. નદીરૂપે જેમ તે પવિત્ર એ કિનારાની વચ્ચે વહેનારી છે, તેમ કાવ્યરૂપે તે દોષરહિત શબ્દાલંકાર અને અર્થાલંકારની વચ્ચે રસરૂપે વહેનારી છે. નદીઓમાં જેમ કમળો હોય છે તેમ કાવ્યરૂપે તેમાં કાવ્યના પ્રાસાદિક ગુણો છે. આવી તારી કાવ્યરૂપી નદીને જોઈને અને તેમાંના ભાવમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા ગુણોનો સમુદાય જોઈને (મને લાગે છે કે) તેવી કવિતા કરવાને હું કદાપિ શક્તિમાન નથી; અને તેથી જ વારંવાર તને સંભારી સંભારીને હે સુકવિ ગણપતિ હું હેમરાજ પ્રણામ કરું છું. ૪

અનુષ્ટુબ્ધવૃત્તમ્.

સુવર્ણશતપત્રાઢયાં સંવિદર્ણવસદ્ગતામ્ ।

સ્વર્ણદીં વચ્મિ તે વાચાં મજ્જદ્વિજ્ઞેમભૂષિતામ્ ॥ ૫ ॥

અર્થ:—તારી કવિતામાં વર્ણ એટલે અક્ષરોની રચના સારી છે, માટે તે સુંદર વર્ણ (રંગનાં) અથવા સુવર્ણનાં કમલોથી જેમ નદી શોભે તેમ શોભી રહેલી છે. નદી જેમ છેવટે સમુદ્રને જઈને મળે છે, તેમ આ કાવ્યરૂપી નદી પણ છેવટે પરમાત્મા સંબંધી જ્ઞાનને પમાડે છે. નદીમાં જેમ હાથીઓ જળક્રીડા કરવા પડેલા હોય છે, તેમ પંડિતરૂપી હાથીઓ આ કાવ્યમાં મગ્ન થયેલા છે. અરેઅર હું તારી કવિતારૂપ વાણીને સ્વર્ગની નદી ગંગા કહું છું તે યથાર્થ જ છે. ૫

વસન્તતિલકાવૃત્તમ્.

વાણીવિલાસશુચિલાસ્યસુરદ્ગશાલા

સૌજન્યજન્યગુણકાર્મણતો જગત્યામ્ ।

સમ્મુષ્ય શાસ્ત્રવિદુષામ્ ભવતા મનાંસિ

શીઘ્રં હઠાત્ સુકવિના સ્વવશી કૃતાનિ ॥ ૬ ॥

અર્થ:—હે કવિ ગણપતરામ ! વાણીવિલાસના પવિત્ર નૃત્યનું સ્થાન એવી ઉત્તમ નાટકશાળારૂપ તમારા સૌજન્યથી ઉત્પન્ન થયેલા ગુણરૂપી બહુધી ચમત્કારથી તમે—ઉત્તમ કવિએ આ પૃથ્વીમાં શાસ્ત્રોને બાળુનારા વિદ્વાનોનાં મનને બલાત્કારે હરણ કરી લેઇને તત્કાળ પોતાને વશ કરી દીધાં છે. ૬

શાર્દૂલવિક્રીડિતમ્.

યદૃષ્ટ્વા તનુતે તનૌ તુહિનતામ્ પાટીરપદ્મોપમામ્

ક્ષૌદ્રં ક્ષુદ્રતરત્વમેતિ હૃદયે યત્સ્વાદસૌહિત્યતાઃ ।

આમ્રો દ્રાક્ષરસઃ સમેતિ ન સુધા સ્વાદશ્ચ કાંક્ષાસ્પદ

ન્તચ્છ્રીમલ્લઘુભારતં ચ ભજતા ન્ન સ્યાન્નુ કેષામ્મુદે ॥ ૭ ॥

અર્થ:—જેને જેતાંમાં જ શરીરે ચંદનના પંકનો લેપ કર્યો હોય એવી ઠંડક ઉપજે છે; જેના સ્વાદથી થયેલી તૃપ્તિ આગળ હૃદયમાં મધ અધમતાને પામે છે—અર્થાત્ મધની મધુરતા તેવો સ્વાદ ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી; કેરીનો અને દ્રાક્ષનો રસ પણ તેની બરાબરી કરી શકતો નથી; અરે અમૃતના સ્વાદની પણ કોઈને ઇચ્છા થતી નથી; શ્રીમત્ લઘુભારત એવું છે; તે લઘુભારત પોતાને ભજનારામાંના કોને આનંદ નથી આપતું ? (અર્થાત્ જેઓ લઘુભારત વાંચે છે કે સાંભળે છે તેમને તે જરૂર સર્વોત્તમ આનંદ આપે છે.) ૭

શાર્દૂલવિક્રીડિતમ્.

સ્વાન્તાઽઽક્રાન્તનિતાન્તયત્નશતશઃ સચ્ચિત્રકારેણ તે

ચિત્રશ્ચિત્રતરદ્ધૃતં યદપિ ચેત્તત્ સ્યાદિદન્નશ્વરમ્ ।

વાણીવિગ્રહમત્ર કિન્તુ ભવતા સંલિખ્ય નિર્માયિત

માકલ્પં લઘુભારતાઽભિધમિદશ્ચિત્રશ્ચિરં સ્થાસ્યતિ ॥ ૮ ॥

અર્થ:—કોઈ કૃશિજ્ઞ ચિતારો પોતાના મનમાં રહેલા બહુ બહુ સૈકડો-ગણા ચત્રોએ કરીને તારૂં રમણિક ચિત્ર કાઢે તોપણ છેવટે તે એ ચિત્ર નાશવંત થવાનું; પરંતુ તમે જે આ લોકમાં વાણીરૂપી શરીરવાળું લઘુભારત નામે આ ચિત્ર આજેખીને નિર્માણ કર્યું છે તે કલ્પ પર્યન્ત ચિરકાળ રહેશે. ૮

વસન્તતિલકાવૃત્તમ્.

દ્વૈપાયનપ્રભવસૌધમહાર્ણવસ્ય
સ્વારસ્યમેતદાશિલમ્ ભવતા વિલોક્ય ।
ન્યસ્તં હિ ગુર્જરાગિરા લઘુભારતે ય
દ્વાગ્દેવતા પદજુષામ્ પરિતોષમેતુ ॥ ૯ ॥

અર્થ:—ભગવાન્ વ્યાસમુનિ થકી ઉત્પન્ન થયેલા (મહાભારતરૂપી) અમૃતના મહાસાગરનું તમામ સ્વારસ્ય જોઇને તમે લઘુભારતમાં (ગુજરાતીભાષામાં રચેલી કવિતામાં) જે ઉતાર્યું છે, તેથી સરસ્વતી દેવીના ચરણના ઉપાસકોને તે તમારું રચેલું લઘુભારત અતિ આનંદનું આપનારૂં અને સમ્પૂર્ણ રીતે સંતોષ પમ ડાહ્યું થાઓ, એ મારા અંતઃકરણનો ઉદ્દગાર છે અને તેથી વિદ્વાનો સમ્પૂર્ણ સંતોષ પામે. ૯

રથોદ્ધતાવૃત્તમ્.

અગ્નિ ષડ્ ગ્રહ શશાઙ્ક વર્ષકે
ચાન્દ્રપૂર્વતિથિયુગ્ગુરૌ દિને ।
ઝર્જમામિ લઘુભારતમ્ મયા
હેમરાજ ભિષજા વિલોકિતમ્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ:—આ લઘુભારતનું મેં હેમરાજ વૈદ્ય સંવત્ ૧૯૬૩ ના વર્ષમાં કાર્તિક માસના શુક્લ પક્ષની પ્રતિપદ તિથિએ ગુરુવારે અવલોકન કર્યું. ૧૦

રથોદ્ધતાવૃત્તમ્.

શ્રીધરાઙ્ગધરવાસિનઃ સદા
વૈદ્યવર્ય હરિનન્દનસ્ય મે ।
હેમરાજ ભિષજઃ કૃતિ ભુવિ
રાજતાં સુમનસાં હૃદમ્બુજે ॥ ૧૧ ॥

અર્થ:—શ્રીધરાંગધરા નામે નગરના નિવાસી ઉત્તમવૈદ્ય હરિભાઈના પુત્ર હેમરાજ વૈદ્યની કરેલી આ સુંદર કૃતિરૂપ પ્રશસ્તિ સજ્જન મનુષ્યોનાં હૃદયકમળમાં આ પૃથ્વીતલ ઉપર સદૈવ વિરાજમાન રહેા. ૧૧

અનુષ્ટુપ્વૃત્તમ્.

શ્રીવિશાલે વૃધૈઃ સેવ્યે ચારુ શ્રીનગરેડધુના ।

મહેશ્વર પ્રસાદેન નિવસામ્યહ માદરાત્ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ:—અતિ સમૃદ્ધિ વડે જગતમાં મહત્વને પામેલા વિદ્વાન પુરુષોએ સેવન કરવાયોગ્ય અતિ સુંદર શ્રીનગર (ઉપનામ અહમદાબાદ) નામના શહેરમાં વિશ્વેશ્વર મહેશ્વરની કૃપા વડે હમણા હું હેમરાજ નામનો વૈદ્ય સત્કારપૂર્વક સ્થાયીપણાથી પરિવાર સહકુટુમ્બ નિવાસ કરીને રહું છું. ૧૨

હરિઃ ૐ.

વળી કવિશ્રી હેમરાજ ગુજરાતી કવિતામાં લઘુભારત સંબંધમાં પોતાનો ઉદ્ગાર નીચે પ્રમાણે દાખે છે:—

ગીતિ.

કવિકુલતિલક ગણપતે, કરિ શુભકવિતા સુવર્ણગુણ ગૂંથી;
વિદ્વાનોના કંઠે મુક્તામાલા ધરી રહો ઝૂકી. ૧

દોહરા.

પ્રેમ ધરો શુભકાવ્યમાં, જે છે સંતનિશાન;
લઘુભારત ભારતહૃદય, હર્ષ ધરી દો માન. ૨
કમર કસી મનમાં વસી, શૌર્યશબ્દ ભરપૂર;
આસહૃદય દાષ્ટિ કરી—ને અગકાવ્યું નર, ૩
ભાષામૃગમદ્ગંધમાં, રસબસ રંગી છેક,
ગણપત લઘુભારત રચી, રાખી ભારી ટેક. ૪

હેમરાજ કવિકૃત પ્રતાપનાટકપ્રશસ્તિ.

શાદ્દલપિકાંડિત.

ભાષાભૂષણ ભારતી વશ કરિ, સર્વસ્વ લેનો હરી,
 આહા ! સત્કવિ સૂત્રધાર નટ બે^૧ તે રંગભૂમિ ધરી;
 કીધું શ્રાવ્ય મથે મનો^૨ કરુણ ને છે વીર દષ્ટિપથે,
 વસ્તુ નાટકમાં પ્રતાપસવિતા સંગ્રામધારી રથે. ૧
 પામું હર્ષ અપૂર્વ છે અભિનયો જે ચાર બેતાં ઠરી,
 અર્થ પ્રકૃતિ સંધિ-લેદ રચના સારી પતાકા કરી;
 વસ્તુ સૂચ્ય તથાપિ દશ્ય કવિતા માધુર્ય સદલક્ષણો,
 વૃત્તે નાયક નાયિકા વિવિધ છે લેદો સહાયીગણો. ૨
 નાટ્યાલંકૃતિ છે અપૂર્વ રચના લેદો કહું શું કથી ?
 આનંદે છલકાય આંસુ અમને, દોષો જણાતા નથી;
 બોલે વીર પ્રતાપ ‘ શંભુ હર હે ! ’ એ શબ્દ લાગે ભલો,
 બાણી સેશ્વરવાદો સત્કવિ તને સર્વત્ર છે મંગલો. ૩

વસંતતિલકા.

છે તાતસંગ સજયુદ્ધ^૩ કુમાર બાણી,
 છે શુદ્ધબીજ મનમાં ગણિ ક્ષત્રિયાણી,
 આશિર્વદી સજલલોચન પુત્રપ્રેમે,
 સંભાષણો ન ઉરથી વિસરાય કેમે. ૪
 વાંચું પ્રતાપ નૃપનાટક અંકમાને,
 ફાટે દ્રવી હૃદય ને ન સુણાય કાને;
 ‘ મેવાડના મુકુટ આમ ઘટે ન તારે; ’
 એ વાક્ય વીરનર જે કદિ ના વિસારે. ૫

૧ નાયક અને પ્રતિનાયક અથવા વીર અને કરુણસ્સ. ૨ મનને મ-
 મન કરે છે. ૩ યુદ્ધ માટે તૈયાર થયેલો.

જે પત્ર પાત્ર પૃથિરાજ કરે લખાવી,
 ટેકી પ્રતાપતણિ ટેક ખરી રખાવી;
 આકર્ષિ વાળ મુખમુંછ ચપેટિ એડી,
 સકોધ સિંહ ફરિ સન્મુખ કીધ છેડી. ૬
 આતુર્ય ગદ્યપદનું ન શકાય માપી,
 સન્મુખ મૂર્તિધર વીર જણાય વ્યાપી,
 'ખાખો' મગાવિ દિકરી કહિ આંસુ ઝેરી,
 કારુણ્યસિંધુ છલકે કરુણાલહેરી. ૭

માલિનીવૃત્ત.

રચિત કૃતિ નિહાળી નાટકે ફેરિ ફેરી,
 હૃદયહરણકારી અંગમાં પ્રેમહેરો;
 ગણપત ગુણરાશિ સત્કવિશ્રી અનેરી,
 ઝલકતિ મુખ તારે સજ્જનો હેરિ હેરી. ૮

શાર્દૂલવિકીરિત.

વાંચતા પરપ્રેમ આજ ઉરમાં આનંદ આનંદ છે,
 મીઠીને રસથી પ્રપૂર્ણ કવિતા તારી સુધાકંઠ છે;
 જાણું શ્રીગણપત્ત શ્રેષ્ઠકવિ છો વાણી નવી છે નવી,
 પેખી ગદ્ય સુપદ્ય વૈદ્ય હરિજે,^૪ છાયો પ્રતાપી રવિ. ૯

સંવત ૧૯૬૧ આવણ વદિ ૯ ગુરુવાર.

લિ. હેમરાજ વિ. હરિભાઈ.
 ધરાંગધરાના રાજવૈદ્ય.

^૪ હરિભાઈના પુત્રે. પ્રતાપનાટક જેમણે વાંચ્યું હશે કે વાંચશે,
 તેમને ઉપરની કવિતાનું રહસ્ય લક્ષમાં આવશે.

વિદ્વાસિપત્ર.

મારાં રચેલાં પુસ્તકો વાંચવાની ઇચ્છા હોય તેમને નીચે પ્રમાણે તે નિવેદન કરું છું:—

૧. ભરૂચ જિલ્લાનો કેળવણીખાતાનો ઇતિહાસ:—આ પુસ્તક કવિતામાં છે; જેમાં માત્ર ભરૂચ જિલ્લાને લગતી જ નહિ, પણ આખા ભારતવર્ષની પ્રાચીન કેળવણીનું ચિત્ર આપ્યું છે. તેમ જ શિક્ષકોને ઉત્તમ ઓધ એમાં છે. પ્રખ્યાત ગ્રંથવિવેચક રા. સા. નવલરામ લક્ષ્મીરામે એ ઉપર સાફ વિવેચન કરી મહેતાજીઆને તે વાંચવા ભલામણ કરી હતી. એ ઇતિહાસની કીમત બાર આના હતી, પણ હવે જૂન પ્રતો રહી છે, તેથી તેની પ્રત ૧ ત્રણ આને મળશે. પોસ્ટેજ અઘોં આનો. વી. પી. પાંચ આના

૨. લીલાવતી કથા:—આ જનપ્રિય કથાની હાલ છત નથી, માગણી પાછી જાય છે, પણ પૂરતા ગ્રાહકોને અભાવે તે છપાવાતી નથી; માટે ઇચ્છિત ગ્રાહકો થશે, તો તે છપાશે. ઇચ્છા હોય તેમણે રાખવાની પ્રત, નામ ઠામ લખી મોકલવાં. અગાઉ ગ્રાહકને પ્રત ૧ આઠ આનામાં મળશે. વી. પી. થી દશ આના. પછીના ગ્રાહકોને દશ આના, પોસ્ટેજ એક આનો, વી. પી. બાર આના.

૩. મનોવિકાર તથા આશાનિરાશા વિષે નિબંધ:—આ નિબંધ કચ્છદરબાર તરફથી ઇનામ આપી રચાવેલો છે. દિ. બ. મણિ-ભાઈની ઇચ્છાથી તેનો લાભ સૌ કોઈ લે માટે કદના પ્રમાણમાં તેની કીમત ઘણી ઓછી રાખેલી છે. નિબંધ બહુ ઓધરૂપ છે. કીમત પ્રત ૧ ના આઠ આના, પોસ્ટેજ દોઢ આનો, વી. પી. અગિયાર આના.

૪. પ્રતાપનાટક:—આ વીરરસ પ્રાધાન્ય નાટકની લોકપ્રિયતા પ્રસિદ્ધ છે. અંગ્રેજ તથા ગાયકવાડી કેળવણીખાતામાં ઇનામ તથા લાઘજેરીઓ માટે તે મંજૂર થયેલું છે. કીમત રૂપિયો દોઢ હતી, તે હાલની ચોથી આવૃત્તિમાં ઘટાડી બહુને લાભ મળવા રૂ. ૧) રાખી છે. પોસ્ટેજ દોઢ આનો. વી. પી. રૂ. ૧-૩-૦.

૫. લઘુભારત ભા. ૧ ભા:—કીમત રૂપિયા બે હતી, પણ વધુ પ્રસાર થવા રૂ. ૧-૮ કરી હતી; પણ હવે થોડી પ્રત રહી છે માટે વહેલી નહિ રાખે તેને પાછળથી રૂ. ૨) કીમતમાં મળવા સંભવ છે. પો. અઢી

આના વી. પી. રૂ. ૧-૧૨-૦ આ પુસ્તક ગાયકવાડી કેળવણીખાતા-
માં ઇનામ લાઇએરી અને અંગ્રેજી કેળવણીખાતામાં લાઇએરીઓ માટે
મંજુર થયું છે.

૬. લઘુભારત ભાગ ૨ જો:—આ પુસ્તક અંગ્રેજી તથા ગાયક-
વાડી કેળવણીખાતામાં ઇનામ તથા લાઇએરીઓ માટે પસંદ પડ્યું છે.
કીમત રૂ. ૧-૪-૦, પો. રૂ. ૦-૨-૦, વી. પી. રૂ. ૧-૭-૦.

૭. લઘુભારત ભાગ ૩ જો:—ઉપર પ્રમાણે અને કેળવણીખાતામાં
પસંદ થયું છે. તેમજ પૂર્વના જે ભાગ કરતાં ત્રીજીની ગણના સારી થઈ
છે. કીમત રૂ. ૧-૧૪-૦, પો. રૂ. ૦-૩-૦, વી. પી. રૂ. ૨-૨-૦.

૮. લઘુભારત ભાગ ૪ થો:—ગુજરાતીમાં આ એક અપૂર્વ વીર-
રસ મહાકાવ્ય લેખાશે. કેળવણીખાતામાં તેની સારી કદર થવા આ-
શા છે. કીમત. રૂ. ૨-૮-૦, પો. રૂ. ૦-૪-૦, વી. પી. રૂ. ૨-૧૩-૦.

૯. બાળલગ્નથી થતી હાનિ વિષે સરસ્વતીગુણવંતની કથા:—
આ પુસ્તક અમદાવાદની ગુ. વ. સોસાયટીએ ઇનામ આપી કવિતામાં રચા-
વેલું હરિકાષ્ઠમાં પસંદ પડેલું છે; જે હિંદુસંસારમાં બહુ બોધ લેવા જેવું
છે. કીમત ૭ આના. ગુ. વ. સોસાયટીમાંથી મળશે.

પાર્વતીકુંવર ચરિત્ર:—રા. સા. મહીપતરામ રૂપરામ સી. આઇ.
ઈ. નાં પત્નીનું આ ચરિત્ર, સ્ત્રીઓને બહુ બોધજક છે; જે ગુ. વ. સો-
સાયટીએ કદના પ્રમાણમાં મોટું ઇનામ આપી રચાવેલું છે, અને જે મોટી
સ્પર્ધામાં માન્ય થયેલું છે. કીમત ત્રણ આના.

મેં પ્રસિદ્ધ કરેલાં પુસ્તકો બહુધા મારી પાસેથી, વા વખતે વડોદરા-
માં મીઝાં મહમદની વાડી દાળિયા પોળમાં રા. મણિશંકર ઉમયા-
શંકર ભટ્ટ પાસેથી, તેમજ મુંબઈમાં બૂક્સેલર્સ એન. એમ. ત્રિપાઠી
એન્ડ કંપનીને ત્યાંથી મળશે.

વેચવા રાખનાર બૂક્સેલર્સને યોગ્ય કમીશને રોકડે નાણે પુસ્તકો મ-
ળશે, પત્રદારે પૂછપાછ કરવા તેમણે કૃપા કરવી.

ગણપતરામ રામરામ ભટ્ટ.

અમદાવાદ, રાયપુર હનુમાનની ખડકી.

